

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkeszti
SZEKFÜ GYULA

XX. KÖTET
1934 JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

NÉHÁNY SZÓ
A MA URALKODÓ ESZMÉKRŐL

VÉGE A SZÉP OPTIMIZMUSNAK, amely a tizenkilencedik században eltöltötte a lelkeket: az optimizmusnak, mely minden emberben a korlátlan lehetőségek forrását látta; amely bízott az emberben, aki előre megállapított egyensúlyban előbbre viszi a világot a kultúra és civilizáció útján s akinek csupán a szabadság kell, hogy bebizonyítsa: az Isten képmására van teremtvé. Igaz, ennek az eszménynek uralma alatt elanyagiasodott a világ: s földhözragadottságunkban egyre nőtt már a háború előtt is a kétely, vajjon valóban a világok legjobbjában élünk-e. Lassan, de állandóan eltávolodtunk az eszméktől, melyekkel a 18. század örökségeként a 19. megindult. Az emberiség lelkiismerete megszólalt, vajjon az egyén felszabadításával nem feledkezett-e meg az emberről s ennek hatása alatt az állam egyre erősebben avatkozott bele a jövedelemelosztásba s a jövő nemzedékek kialakításába, a végrehajtó hatalom kezdte visszaszorítani a parlamentek hatalmát s a szabad verseny a nemzetközi és nemzeti életben, politikai s gazdasági téren egyaránt mindinkább tért vesztett. A háború kitörésekor már volt zendülés a szabadság királysága ellen, de az még nem vesztette volt el trónját.

Mily irányban fejlődött volna tovább ez a folyamat, ki annak a megmondhatója? De közelfekvő az a feltevés, hogy a háború csak hirtelen befejezéshez juttatott egy amúgy is elkerülhetetlen irányzatot, mikor az állami teljhatalom az élet-halálharc követelményeként egycsapásra úrrá lett mindeneken. S ha nem egy cselekedetében ki is ütközött hozzá nem értése, mégis mindenki meghajtotta fejét, mert azokban az időkben nem lehetett vita tárgya, hogy megszűnt az egyéniség s mindenki csak részecskéje a közös sorsból fakadó közösségnek. S az egyenlőség eszménye lépett a szabadságé helyébe.

S mikor négy év csodálatos s emberfeletti küzdelme után, melynek dicsőségéről nem szól elég örökkévaló ének, a túlélők visszatértek a túléltekhez, majdnem valamennyi európai társadalomban megindult a küzdelem azok között, akik végigszenvedték a háborút, a fronton vagy itthon, s ama hagyományok között, melyeknek formái túléltek a viharokat, melyeknek azonban új tartalmat kívánt a háborúban megváltozott tömeglélek. Az államtól, mely mindent megkövetelt a küzdelem óráiban, most mindent megkövetelt a közvélemény. Természetes, hogy a legyőzött országokban, vagy azokban, amelyek úgy érezték, hogy megfosztották őket győzelmük gyümölcseitől,

még a hiábavaló vérveszteség keserű érzése is növelte a forradalmi érzést, még izzóbbá tette a követelést, hogy mások s főként másképpen vezessék az országot, mint addig, úgyhogy mindenkinek meglegyen a helye a napon, amint mindenki helyet kapott a szenvedések táborában.

Hozzájött az egyenlőség után való sóvárgáshoz az orosz bolsevizmus propagandája, mely egyszersmind megmutatta az ahhoz vezető utat, az erőszakot, mellyel meg lehet valósítani az állam totalizmusát s a terrort, amellyel azt fönn lehet tartani; mert csak ez küzdheti le az emberi önzést, mely még nemrégén ezerszínű virágok termőtalajának látszott, most pedig mindent elborító s elpusztító gonosz futóhomok. De míg az orosz primitív s önkényuralomhoz szokott társadalomban egy elenyésző, de elszánt kisebbség úrrá tudott lenni, mert az egyenlőséget hirdette, az európai civilizált országokban minden nemzet lelki alkatához híven más s más módon igyekezett alkalmazkodni a megváltozott tömegeszményhez s más eredménnyel is. Bár talán még korai eredményről szólni, mikor még minden forr, mikor az Egyesült Államokban most indult meg a küzdelem, amely nem egy európai országban ideiglenes nyugvópontra jutott; ha ugyan lehet eredményről beszélni, mikor az egyenlőség, melyet nem egy helyen látunk, egyenlőség a jogtalanságban s a szegényedésben s mikor a szabadság helyébe nem egyenlőség, hanem önkényuralom lépett.

NÉMELY ORSZÁG megtudta eddig vívni e küzdelmet anélkül, hogy megszokott életberendezéseitől, politikai vagy gazdasági rendszerétől meg kellett volna válnia. Az angol politika is mély változáson ment keresztül: a régi liberalizmus felőrlődött, s ami liberális eszme maradt, az nagyon messze van attól a gondolatvilágtól, mely egykor a whig politikát jellemezte. „Új zsarnokságról“ írt könyvet egy nagyrangú angol bíró, melyben ostromozza, hogy az angol parlament kerettörvények alkotásával egyre jobban fejleszti a végrehajtó hatalom rendeleti jogát s ezzel megteremti az állami beavatkozás fegyverét. A politikai opportunizmus, mely Angliában nem kormányzati, hanem nemzeti célszerűség, eltávozott minden doktrinér elgondolástól s az angol kormányok a társadalmi egyensúly kedvéért igénybe veszik a pénzpolitika, a vámpolitika, az intervenciós politika minden eszközét. Hogy emellett kormányzati formáját, a parlamentarizmust fenn tudta tartani, azt csupán annak a példás hazafiasságnak köszönheti, mely a veszély óráiban különféle ellentétes pártokat egy táborba tud olvasztani, úgy, hogy a koalíciók, melyek másutt a parlamentarizmus halálának útegyengetői szoktak lenni, Angliában, amikor erre nemzeti szükség van, az egységes többségi párt erejét mutatják. Ezzel feleslegessé teszik a forradalmi átalakulást a formában — mely maga is lényeg, — bármennyire messzemenő is egyébként a politika tartalmának változása.

Az olasz nép a maga háború után való problémáját nem tudta így megoldani. Aki rövidebb a háború befejezése után Olaszországban járt, tudja, mily hiábavalónak s eredménytelennek tartották széles körök olasz szempontból a győzelmet. Ez nagyban fokozta azt az izgalmi állapotot, melyet az egyenlőségért való küzdelem ott is

felidézett. Néhány évvel később Olaszország a teljes bomlás képét mutatja: a parlamentnek sem többségi pártja, sem a veszély által összekovácsolt koalíciója nincs; a kormányok egyre gyorsabban váltakoznak s nincs egységes akarat és vezetés; a gyárakban a munkások tetteles uralma, a közszolgálatban a tökéletes fegyelmezetlenség, a pénzügyek ziláltságban, a külpolitikai tekintély romokban. Mussolini diktatúrája az olasz nemzetet megmenti. Elégedettség lakozik-e a lelkekben, elértnek érzik-e most politikai jogok árán, amit e jogokkal élni nem tudván, megteremteni nem tudtak, egységes organizmus lett-e az olasz nép, vagy csak vasabroncs által összetartott tömeg? Ki tudná ezt megmondani? De nem hinném, hogy akadhatna tárgyilagos ember, aki el ne ismerné, hogy az olasz nemzet önmarcangolásában elvesztette volna önmagát, ha nem jó a faszizmus diktatúrája, bár ez tán többitől fosztotta meg az olasz társadalmat, mint amennyiről egészséges, hazafias parlamentarizmus mellett, ugyanily eredmények kedvéért le kellett volna mondania.

Németország ma hasonlóképpen gyámság alá helyezett nép hazája. Tragikus tizennégy év után érkezett e nagy nemzet vissza a százötven év előtt való bürokratikus Obrigkeitstaathoz, csak talán a sans-souci molnár nem bíznek oly feltétlenül a berlini bírakban, mint Nagy Frigyes korában. A háborús összeomlás látszólag maga alá temette az egész régi Németországot: a parlamenttől független kormányzás helyébe visszahatásképpen szélsőségesen demokratikus népképviselő lépett, mely már ifjúságában elaggott parlamentarizmusok nem egy bűnében élt. Első perctől fogva nem volt többségi pártja; világnézeti szempontból ellentétes pártok tudtak csak többséget alakítani, anélkül, hogy pártszempontok fölé tudtak volna emelkedni; így mindegyik párt kénytelen volt programjának sajátos részeit elejteni s kiélni magát a tisztviselői állások elfoglalásában s abban a napról-napra élő materializmusban, melyben gyakran nem feszélyeztek már a régi erkölcsök, melyet azonban életrevaló nemzetek még akkor sem viselhetnek el soká, ha az anyagi élet kielégítő. De a német koalíciós uralom ezt is csak félig-meddig s csak addig tudta párt-híveinek biztosítani, amíg a külső hitelek korlátlanul folytak Németországba. Mikor a külföldi hitelek megszűntek s a belső pénzügyi szervezet összeomlott, megszűnt az az eszköz is, mellyel még ideig-óráig az egységes többség s program nélkül tengődő parlament vezetni tudta a nemzetet; mikor a gazdasági bajok növekedésével már nem akadt koalíció sem, mely a felelősséget vállalta volna, Brüning megkezdte a rendeletekkel való kormányzást s evvel a diktatúrát. Azonban buknia kellett, mert a német nemzet széles rétegeiben úrrá lett az elkeseredés az állandó megaláztatások miatt, melyekben a versaillesi szerződés végrehajtói részesítették s melyekkel szemben az egymást követő német kormányok — bármely párthoz tartoztak is — nem léptek fel avval az eréllyel, melyet tőlük egyre növekedő mértékben a német nép megkövetelt. Erzberger és Rathenau meggyilkoltatása világosan mutatja azt a forrongást, melyben a német nemzeti érzés élt; a bekövetkezett gazdasági hanyatlás világosságánál nemcsak az anyagi lerongyolódás vált ijesztően láthatóvá, hanem

a nemzetközi tekintély elpusztulása is. E komplex okokból kellett diadalmaskodnia a német diktatúrának. Annyival is inkább volt ez lehetséges, mert a szabadság Németországban a tömegnek szívügye soha sem volt s az előretörő párt erőről tett tanúságot, — arról, hogy az állam osztó igazságát, melyre a tömegek a háború óta vágytak, valóra váltja. Kétségtelen, hogy amikor a vezért követik, a megálázások megtorlásának vágya a főhajtóerő, bár a vezértől fanatikus hittel várják az egyenlőség megvalósítását is. Valóra válnak-e a remények az ellenforradalmi szélsőségek salakjának lehullása után, az a jövő titka: de bizonyos, hogy a német nemzet sem tudta megoldani problémáit a parlamentarizmus uralmában.

II. Van-e szükségszerű összefüggés szabadság és demokrácia vagy egyenlőség és diktatúra között? A szegénység bizonyára a kötöttség felé visz, amint a jólét szabadságot követel s teremt: de vajjon az uralom formáira is ily kényszerű következményekkel jár-e a szabadság s az egyenlőség célja? Úgy hiszem, a mértéken múlik, amelyben a célt megvalósítani óhajtjuk. A következetesen az élet minden terén keresztülvitt egyenlőség ellenkezően az emberi természettel, csupán kíméletlen kényszerrel vihető keresztül. Ehhez népképviselőt hozzájárulását megszerezni a dolog természeténél fogva sohasem is volt és lesz lehetséges, legfeljebb pártfanatikusok gyülekezetét lehet képviselői látszattal egybegyűjteni. Ahol azonban az egyenlőség megvalósításában nem merev doktrínák alapján óhajtani; eljágni, hanem okkal-móddal, csak annyiban, amennyire ez a kívánatos társadalmi egyensúly érdekében szükséges, ott nem logikus követelmény a parlamentarizmus megszüntetése, legfeljebb esetleg tényleges szükségesség.

Sőt ellenkezőleg: éppen mert az egyenlőségre való törekvés s az azzal kapcsolatos állami beavatkozás az általános életszínvonal leszállítására vezet, éppen mert hozzá kell nyúlni a szabadsághoz, mely a lélek alapszövetéhez tartozik, hasznos, ha az az intézmény, mely a társadalmat az állammal szemben védi, vagyis a parlament zavartalanul működhetik. Ne felejtjük el, hogy aparlamentáris kormánybuktatás civilizált forradalom, a parlamenti választás civilizált polgárháború s hogy parlament nemlétében közelfekvő a veszély, hogy a társadalmak az erőszakosabb módozatokhoz térnek vissza. A parlament életképességéhez azonban szükséges, hogy hazafias és határozóképes legyen. Nagy megpróbáltatása a hazafiságnak az egyenlőségre való törekvés, mely a szerzett jogokat mibe sem veszi s a parlamentre hárul az a teher, hogy tagjainak a társadalmi béke, egy súlyos korszak leküzdése s részben az igazságosság érdekében le kell mondaniok saját és társadalmi rendjük némely jogairól. Még megnehezül a feladat azáltal, hogy nem könnyű mindig áttekinteni az államraison ingovány talaján, vajjon nem kormányérek húzódik-e meg a kívánt áldozatok mögött; a mindenkori kormányok ugyan mindig azonosítják megmaradásukat az államérdekkel, de a tárgyilagos történelem utóbb erről gyakran másképpen gondolkodik.

A diktatúra ténye többféle ok következménye lehet, szükségessége azonban mindig a nemzeti erkölcs megbetegedésének jele, a

társadalomnak valamely végszüksége, de nem valami önmagában jó. Az az újjászületett elmélet, mely a társadalom uralmával szembe^ állítja a külön kegyelemben felszentelt és megihletett charismatikus vezért, tudóját az uralkodás titkainak s ennek uralmát magasabbrendűnek tartja, mint az előbbit, nem állhat egyszersmindenkorra; vannak viszonyok, mikor az egyik szükséges, vagy a másik nélkülözhetetlen, de bizonyos, hogy a társadalom általában nem óhajtja uraivá tenni azokat, akik szolgálni hivatvák. A mikor egy társadalom külső végveszély nélkül a diktatúrának meghódol, akkor vagy oly gyenge, hogy bitorlóknak vagy kalandoroknak áldozatul eshetett, vagy ösztönszerűen érzi, hogy oly kevésbé köti egybe hazafiasság, hogy elkerülendő a bekövetkező bomlást s pusztulást, inkább úrrá teszi maga felett azt, kit alkalmasnak vél, semhogy a bizonytalanságban veszélyeztesse nemzeti létét.

III. Magyarország később kezdte meg a szabadság uralmát s a háború kitöréséig kevésbé haladt az egyenlőség irányában, mint a nyugati államok. Mindamellett a folyamat nálunk is megindult volt az állam hatáskörének növelésével, a jövedelemelosztásba való erőteljesebb beavatkozással, számos tervvel, mely még hajótörést szenvedett az uralkodó eszméken, de mely mégis szimbolikus jelentőségű volt egy új gondolatvilág keletkezésére. Már Eötvös József megmondotta, hogy „ha az irány, melyben eddig haladtunk, ugyanaz marad, egyes korlátlan uralkodása leszen korunk minden politikai törekvéseinek szükséges eredménye“ s Gyulai Pál tisztán látta, hogy „a szabadság önmagának árt s új szolgaság, ha nem ismer határt“. De korokban őket meg nem értették; túlsokáig kellett a nemzetnek a szabadságért küzdenie, semhogy az ne maradt volna eszménye még akkor is, mikor a fejlődés már elfordult tőle. Az ugrás a háborús állami omnipotenciáig tehát Magyarországon még nagyobb volt, mint másutt, a jogok szünetelése s a kötött gazdálkodás egy arra lelkileg semmiképen elő nem készített társadalmat talált. A háborús lelkiállapot a háború befejeztével ezért természetesen szélsőségekbe vitt: az egyenlőségért való küzdelem forradalomba döntötte az országot, s csak a proletárdiktatúra nyitotta ki szemét, hogy a szabadság teljes megszűnése mit jelent a társadalomra nézve.

Ezért a kommunizmus bukása után a társadalom újra feleszmélt a parlamentnek ama hivatására, hogy őt megvédje az állammal szemben, de a formák visszaállítása nem a régi szellem visszaállítását jelentette. Ez a nemzet is nyíltan s gyakran doktrinér módon fordult a szabadság ellen s az egyenlőség lett eszménye. Mi is beléptünk a világfolyamatba, hiszen megcsonkításunk folytán a világszerte ható okok még kegyetlenebbül hatottak: a magyar nemzet most már utolérte a többi nép hasonló evolúcióját.

Azt a mindenkinek mindenki ellen való harcát, mely a rövid ellenforradalmi jelenségek után még az első nemzetgyűlésen is mutatkozott s mely a nemzet erejébe s józanságába vetett minden hit mellett is gyakran mély aggodalmat keltett minden hazafiban, Bethlen István kormánya szüntette meg. A nemzet újra érezte, hogy vezetője

van: a társadalmi bomlás tünetei megszűntek, helyreállott a bizalom a jövőbe, a gazdasági élet visszatért rendes medrébe, a parlamentarizmus föléledt. Hagyományos biztosítékok mellett tudta Bethlen István az új nemzeti követelménynek, az egyenlőségnek irányában vezetni a nemzetet, nem doktrinér elgondolások alapján, hanem a szükségességek felismerésével s a beavatkozással, ahol azt az élet megkövetelte. Egy igazságosabb történetírás meg fogja állapítani, mely eszközök voltak azok, amelyekkel az eredmény eléretett; hogy a parlament léte, hogy a nemzeti méltóság megőrzése, hogy a külföldi kölcsönök ebben döntő szerepet vittek, az már ma sem vitatható.

Azok az okok, melyek Olaszországban s Németországban elsősorban szükségessé tették a diktatúrát, nálunk nem forognak fenn. A parlamentarizmus lényegét, a többség uralmát nálunk, mióta Bethlen megteremtette az egységes pártot, nem fenyegette veszély; lehetséges, hogy a magyar parlamentarizmust — ha valami — az menti meg, hogy a választások nem voltak titkosak. A kormányok, melyek egységes és hazafias többségre támaszkodhatnak, teljhatalmúlag vezethetik az országot s ezenfelül megvan az a biztosítékuk, hogy a parlament segítségével mindenkor tudják, hogy a társadalmi túlfeszültség elkerülése okáért mily intézkedésre van szükség, illetőleg valamely tervük nem éppen a feszültség növelésére vezet-e. Ez a ma is még együttlévő többség nem egyszer tanújelét adta, hogy népszerűségének veszélyeztetésével is szolgálja a közérdeket. A magyar parlament nem állta útját az egyenlőség felé való fejlődésnek, másrészt túlzásoktól is tartózkodott; nem volt partikuláris érdekek elhatározásokat lehetetlenné tevő harcának színtere; bár lelkében nem egyszer nagy tusa dúlhott, mégis tisztességgel teljesítette hivatását, úgyhogy a kormányoknak minden intézkedésükben számolniok kellett vele, anélkül, hogy útját állta volna a kívánatos cselekedeteknek.

Éppen oly kevéssé hathat nálunk a diktatúra irányában a másik ok: a nemzeti tekintély kérdése. A kormányok az összeomlás óta e tekintetben lépésről-lépésre előbbre vitték a nemzet ügyét, ellentállottak külső és belső csábításoknak, melyek anyagi ellenszolgáltatásokkal akarták megvásárolni jogos reményeinket s elérték azt, hogy ennek a megsanyargatott kis nemzetnek igazában ott sem kételkednek már, ahol azt politikai okokból be nem vallják. S ha a nemzet ma világpolitikai konstellációk következtében jobban magára maradt, mint néhány évvel ezelőtt, ha némelyek nem is értenek egyet a külpolitikai vezetés némely cselekedetével, nemzeti méltóságában egy magyar ember sem lehet megbántva a kormányok külpolitikája által s a kormányoknak sem volt sohasem okuk akadályt látni a nemzet képviselőiben, mikor a nemzet méltóságát megóvták és gyarapították.

Ha nálunk is van a közvéleményben bizonyos mozgalom, mely egy magát minden szerzett jogon s minden lelkiismereti s véleménynyilvánítási szabadságon túltevő, ellenőrzés nélkül való kormányzatot akar, akkor annak az az oka, hogy a nagy elszegényedésben kirívóbbak a gazdasági erők egyenlőtlenségei s hogy az elszegényedés, bár általános, nem egyenlő ütemben sújtott mindenkit. Akik ennek ki-

egyenlítésére diktatúrát kívánnak, elfelejtik azt, hogy nincs a külföldi diktatúráknak egyetlen olyan, a polgári társadalmi renddel összeférő intézkedése, melyet, ha helyesnek találná, a magyar kormány át ne ültethetne a parlament közreműködésével a magyar talajba. A kétségtelenül növekedő társadalmi feszültség enyhítésére, amely a politikai tevékenységnek mindenkoron lényege, a kormánynak diktatúra nélkül is rendelkezésére áll minden jogpolitikai, pénzügyi s gazdaságpolitikai eszköz, hacsak elméleti aggályokkal meg nem köti önmaga kezét. Azok a kérdések, melyek a legnagyobb nyugtalanságot kel-
 tik: a mezőgazdaság katasztrofális helyzete, az elviselhetetlen adóztatás, a munkanélküliség, a diplomás ifjúság elhelyeztetlensége, a falvak területi expanziójának szükségessége s a többi kisebb jelentőségű probléma mind enyhíthetők, ha nem is küszöbölhetők ki teljesen a mai parlamentáris rendszer mellett is, s ezzel bizonyára enyhülnének azok afeszültségek is, melyek e kérdések elintézetlenségének folyományai, mint a tisztviselők s a társadalom némely rétegének antagonizmusa. Ehhez csak céltudatos cselekvés kell s az a tudat, hogy csak az lehet igazán népszerű, aki népszerűtlen is mer adott esetben lenni.

Diktatúrára csak akkor lehetne szükség nálunk, ha kormánymulasztás folytán, mely a társadalmi feszültséget nem tudta idején enyhíteni, az egyenlőségre való törekvés oly szélsőséges mozgalommá válnék, mely szétszakítaná a társadalmat. Minden forradalom oka az oly kormányzás, mely hivatásának nem tudott megfelelni— a diktatúra forradalmáé is: a lázítás szele a semmibe vész, ha nem kaphat bele az elégedetlenség vitorlájába. A magyar társadalom bölcsen korlátozott szabadságával okosan élt; példásan tűri a sors viszontagságait; osztályérdekek félretételével halad mérsékeltén a nagyobb egyenlőség felé. Joggal várja ezért kormányától, hogy a neki átengedett hatalommal éljen a nemzet életébe vágó problémák megoldásában, hogy tudjon cselekedni és sohasem fogja elismerhetni, hogy vezetői esetleges habozásáért őt lehessen okolni. Isten ugyan a chaosból teremtette a világot: de a nemzet vitális érdekei ellen volna megvárni a chaost, hogy abból aztán új világot lehessen teremteni.

BÁRÓ KORNFIELD MÓRIC

BLEYER JAKAB

BEYER JAKABBAL, aki december ötödikén elköltözött az élők sorából, a magyarországi német kisebbség a maga elismert vezérét veszítette el. Elsősorban ennek köre volt az, amely megsiratta és könnyeket hullatott érte. Aki azonban Bleyer jelentőségét kizárólag a magyarországi németiség érdekeinek szűkebb távlatában akarná méltányolni, nem foglalna el vele szemben igazságos álláspontot. Annak a szerepnek, amelyet vállalt, jelentősége volt Magyarország legújabb politikai fejlődése szempontjából is. Életének ama szakában, amelyben a politikába — talán kissé akarat ellenére és csak egy magasabb köteleességérzetből — belesodródott, nemcsak a magyarországi németiség érdekeinek, hanem a magyar nemzet nagy politikai feladatainak is hűségese szolgálja volt. Neki ebben egy külön, a magyarság körében nem mindenki előtt népszerű, de jelentőségében a napi politikán messze felülemelkedő szerep jutott: a magyarság és a magyarországi németiség között mindig fennállt lelki közösségnek a kicsivé vált Magyarország megváltozott viszonyaihoz és érdekeihez mért átadomítása és új előfeltételeinek megteremtése. Hogy ezt a szerepet vállalta, abban annak a mélyesleges meggyőződésének, hogy ezzel a magyarságnak tesz szolgálatot, legalább ugyanannyi része volt, mint ama kívánságának, hogy a magyarországi németiségnek, amelynek hű fia volt, új utakat keressen és mutasson további fejlődésének a magyarsággal való teljes egyetértésben való biztosítására.

Két szempontot kell figyelembe venni, ha a magyarországi német kisebbség helyzetében a világháború után bekövetkezett változást, amely Bleyer politikai szereplésének hátterét alkotja és amely nélkül azt meg sem érthetjük, helyesen akarjuk látni.

A magyarországi németiség a régi Magyarországon különállást foglalt el hazánk nem-magyar ajkú lakosai között. Az egyetlen nemzetiség volt, amely mindig teljes mértékben azonosította magát a magyarság politikai törekvéseivel. Még csak nem is szerette, ha másutt, mint a statisztikában, nemzetiségként szerepeltették. Intelligenciája annyira összeforrt a magyarság intelligenciájával, hogy a kettő között úgy érzésekben, mint gondolkodásban még árnyalatnyi különbségek sem léteztek; a tömegek pedig megelegedtek azzal, hogy német anyanyelvüket otthon szabadon használhatták és gazdasági létüket az általános viszonyok között biztosítottak láthatták, de külön politikai törekvéseik sohasem voltak és nem sokat törődtek azzal sem, hogy a nemzetiségi törvénynek egyik-másik intézkedése

végre van-e hajtva vagy sem. A háború után ez a helyzet némileg megváltozott. Nem olyan mértékben, hogy a magyarországi német népesség most már szintén szembefordult volna a magyarsággal. Ellenkezőleg, mind a mai napig megőrizte és remélhetőleg meg is fogja őrizni azokat a lelki kapcsolatokat, amelyek a magyarsággal összefűzik. De egészen nyomtalanul a háború ebben a vonatkozásban sem telt el. A magyarországi német fiúk közül sokan a lövészárkokban nem egyszer a Németország hadseregéhez tartozó katonákkal jöttek érintkezésbe. Nem természetes-e, hogy ez a találkozás német öntudatukat fokozta? A magyar hivatalos személyek és a magyar újságok az egész háború alatt sokat beszéltek a német fegyverek dicsőségéről. Lehet-e csodálkozni azon, hogy a magyarországi németekben valami büszkeségféle keletkezett azért, hogy ők is a német fajhoz tartoznak? De németjeink azt is látták, hogy a Magyarországhoz tartozott többi nemzetiségek, akik pedig műveltség és gazdasági jólét tekintetében jóval alattuk állottak, a háború után egymásután elszakadtak Magyarországtól és olyan államközösségekbe kerültek, amelyekben belül fajilag és kultúráilag kiélhették magukat. Lehetett-e ilyen körülmények között elkerülni, hogy a kor egyik nagy uralkodó eszméjének, a nemzetiségi eszmének, contagiuma a magyarországi németekre szintén ne terjedjen ki? Sőt az elszakított területekre került németek is, akik eddig teljes sorsközösségben éltek Magyarországon maradt fajtestvéreikkel és akikkel itt-ott még fennálltak bizonyos kapcsok, új hazájukban szintén nemzetiségi alapon szervezkedtek, amire magyar részről még biztatást is kaptak. Hogyan lehetett volna tehát megakadályozni ezeknek a mozgalmaknak a magyarországi németekre való visszahatását? Az így kicsírázott nemzetiségi eszmének a magyarországi németek annál inkább átengedték magukat, mert ezzel nem is kerültek ellentétbe az akkori kormány, gróf Karolyi Mihály kormányának nyíltan vallott álláspontjával. Hiszen ez a kormány még elébe is szaladt a nemzetiségi törekvéseknek, mikor 1919 februárjában minden szükségesség nélkül, tisztán csak valamilyen elméleti elgondolás alapján, autonómiát adott a magyarországi németeknek. A német nép tekintélytisztelő, valamely ellene irányuló kormányrendszabály előtt is meghajlott volna, hogyan lehetett volna tőle megkívánni, hogy magyarabb legyen a magyar kormánynál. Ezeknek a tényezőknek hatása alatt a magyarországi németiség a háborút és a forradalmakat követő időben már nem volt a saját fajtát illető kérdésekben annyira közömbös, mint azelőtt, s ennek több jelét is adta.

De megváltozott az a szemszög is, amelyben a kisebbségi kérdést a háború előtti és a háború utáni időkben láttuk. A trianoni szerződés előtt passzíve voltunk érdekelve a kisebbségi kérdésben, azaz akkor védekeznünk kellett az ellen, hogy az ország egyes nem-magyarlakta részeit elvegyék tőlünk. Azóta azonban aktíve vagyunk benne érdekelve, mert most mi kívánjuk az elszakított területeken élő magyar kisebbségek jogainak megóvását vagy az egész illető területeknek visszaadását. Azelőtt talán érthető volt egy olyan politika — bár a magam részéről más nézetem vagyok —, amely nem törődött

a kisebbségek igényeivel. Ma azonban egy ilyen politikának a folytatása öngyilkosság számba menne. Ma elsősorú érdekünk bizonyítani, hogy Magyarország saját kisebbségeinek szintén megadja azokat a jogokat, amelyeket a külföldre került magyarság részére ki akar eszközölni. Be kell bizonyítanunk, hogy a kisebbségek itt oly szabadon fejlődhetnek, hogy a tőlünk elszakadt nem-magyarajkú tömegeknek is okuk van visszavágyódni a régi hazába. Oly viszonyokat kell teremtenünk, amelyek megerősítik azt a vonzóerőt, amelyet Magyarország a szomszédos országok nem-magyarajkú népességének bizonyos részeire még mindig gyakorol. A tisztult kisebbségi felfogás igazolására a magyarországi német kisebbség kitűnő médium, már csak kétségtelen államhűségénél fogva is. Ha ez a németiség nem kapja meg azokat a jogokat, amelyeket mi az elszakadt magyarság részére kívánunk, akkor jogcímet teremtünk arra, hogy ezeket a jogokat az elszakadt magyarságtól is megtagadják. Ha nem teremtünk saját kisebbségünkben teljes megalégedést, akkor nem várhatjuk, hogy más kisebbségek kedvet fognak érezni a hozzánk való csatlakozásra. Ebben állt a német kisebbségi kérdésnek az országos politika szempontjából a háború után kibontakozott új jelentősége.

Ezt az új helyzetet Bleyer világosan látta és az arra való utalás majdnem minden beszédében és nyilatkozatában nagy szerepet játszik. Érezte, hogy a német kisebbség kívánalmai felett nem lehet többé napirendre térni. Érezte, hogy bizonyos jogoknak megadása nélkül a tőlünk elszakadt magyarság védelmét célzó kisebbségi politika nem vezetne eredményre. Es érezte azt is, hogy a német kisebbség kielégítése a magyar revíziós politikának is erős emeltyűje lehetne. De ugyanakkor tisztában volt azzal is, hogy a németiség jogainak követelésében és kívánságai teljesítésében túlságosan messze menni nem szabad és be kell tartani azt a határt, amelyen túl a magyarság és a németországi németiség közti benső egyetértésnek felbomlásával kellene számolni. Éppen a dolgoknak ez a meglátása volt az, amely őt belevitte a politikába. Amikor látta, hogy azok, akik a Károlyi-kormány idejében a németiség élén álltak, a gyorsan változó konjunktúrák szerint változtatják álláspontjukat és egyszer semmit, másszor pedig túlsókat követelnek a németiség részére, Bleyer bátran lép fel ellenük, a kormánnyal szembehelyezkedve nyűtan helyteleníti a német autonómiáról hozott törvényt és kijelenti, hogy azt már külső alakjánál fogva sem tekintheti a magyar nemzet véleménynyilvánításának. Az egész „német néptanács“-ban ő az egyetlen, aki tiltakozik a németiségre az autonómia-törvénnyel ráoktrojált politika ellen és inkább kilép a néptanácsból, semhogy ezzel a politikával közösséget vállaljon. Ez utóbbit — mondja —, „tiltja véremmé vált hűségem ama magyarsághoz, amelyhez a múltban fenntartás nélkül tartoztam és amelyet képtelen vagyok ma, a magyar történelem legnehezebb napjaiban megtagadni. De tiltja azt felelősségérzetem is, amelytől a magyarországi németiség iránti szeretetem át van hatva és nem vagyok képes közreműködni abban, hogy ez a németiség sorsát egy meggondolatlan kaland veszélyeinek tegye ki.“ Amikor tehát Bleyer a magyarországi németiség ügyével

foglalkozni és a politikában szerepet játszani kezdett, őt az az aggodalom vezette, hogy a németiség egy adott forradalmi konjunktúrában, amelynek múlandósága nyilvánvaló volt, egy minden mélyebb államférfiúi belátás híján levő dilettáns kormány ösztönzésére annyira túlfeszíthetné a húrokat, hogy ezzel Magyarország érdekei és a magyarországi németeknek a magyarsággal való lelki közössége kárt szenvedhetne.

A kommunizmus bukása után Bleyer 1919 augusztus 15-től 1920 december 16-ig mint nemzetiségi kisebbségi miniszter működött. Miniszteri tevékenységének nagy részét azok a kísérletek kötötték le, amelyekkel Nyugatmagyarország elszakítását és Ausztriához való csatolását igyekezett megakadályozni. E törekvései, sajnos, sikertelenek voltak. De eredményesen oldotta meg másik feladatát, hogy a németiségnek a két forradalom autonomisztikus kísérletei folytán kialakult szükségtelenül túlmesszemenő törekvéseit észszerű korlátok közé szorítsa vissza, ami az ő maradandó érdeme. ' És kimagasló mozzanata az ő tevékenységének még az az államirat is, amellyel a magyar kormány a tót népességnek arra az esetre, ha Magyarországon megmarad, önkormányzatot ígért. Ezt az iratot Bleyer, néhány évvel ezelőtt olvasta fel a magyar képviselőházban, hozzátéve, hogy az nemcsak az akkori minisztertanács, hanem a kormányzó jóváhagyását is elnyerte. Mindeddig ez az egyetlen okmány, amelyre hivatkozhatunk — és talán még fogunk rá hivatkozni — annak igazolására, hogy a tőlünk elszakadt nem-magyarajkú népek abban az esetben, ha Magyarországra vissza akarnának kerülni, itt is megtalálhatják szabad fejlődésük lehetőségeit.

A minisztériumból való visszavonulása után Bleyer fenntartotta az érintkezést a magyarországi németiséggel, amelynek részére 1921-től kezdve „Sonntagsblatt“ címen egy hetilapot adott ki. 1925-ben gróf Bethlen István magyar miniszterelnökkel egyetértésben megalapította a „Magyarországi Német Népmívelődési Egylet“-et, amelynek egészen haláláig ügyvezető alelnöke és valóságos lelke volt. Az egylet létesítését magyar részről gyakran hibáztatták. Azt mondták, hogy ez az egylet teremtette meg a német kisebbségnek az újabb időben mindjobban kidomborodó nemzeti öntudatát és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság és a magyarországi németiség között ellentétek keletkezzenek. Ez a felfogás azonban helytelen. Az egylet nem megteremtette, de mederbe szorította a németiségnek a háború után tőle függetlenül kialakult nemzeti öntudatát és levezette e mozgalom hullámain. Megakadályozta, hogy azok átcsapjanak politikai térre és hogy nálunk egy a magyarsággal szembehelyezkedő politikai kisebbségi mozgalom keletkezzék, amely szerfelett megnehezítette volna a szomszédországokban élő magyar kisebbségek védelmét és igényeiknek képviselését. Bleyer nem tartotta kívánatosnak ennek a német politikai mozgalomnak bekövetkezését, ámbar számolt ezzel a lehetőséggel. Többször kijelentette, amikor erről szó volt, hogy ha ez a fejlődés bekövetkeznék, ő visszavonulna katedrájára és nem foglalkoznék többé a német kisebbségek ügyeivel, hadd kerüljön a vezetés annak a fiatalabb nemzedéknek a kezébe, amelynek sorsáról

szó van. De mindent elkövetett arra — és ebben hitte elérhetni a háború utáni időben a magyarság és a magyarországi németiség lelki összhangjának biztosítását —, hogy a magyar kormány bizonyos szerény keretek között megteremtse — kivált az iskolaügy különböző fokozataiban — azt a lehetőséget, hogy a vegyesajkú vidékeken a gyermekek a magyar nyelv mellett még anyanyelvük szóban és írásban való használatát is megtanulják. Erről fáradhatatlanul tárgyalt a kormánnyal, a sikerben szüntelenül reménykedett és egy ilyen, a nyáron megindult tárgyalásból ragadta őt ki a halál.

Bleyer szenvedélyesen tudott hinni a maga politikai eszméiben. Nemcsak hordozója volt ezeknek az eszméknek, hanem azonos volt velük. Ő nem csinálta, hanem átélte a politikát. Úgyszólván fizikailag szenvedett, ha valahol nem tudott keresztülhatolni velük, vagy olyan helyen, hol megértést remélt, csalódnia kellett. A politika nem volt részére olyan, mint valamilyen ping-pong játék, amelyben a labdák ide és oda röpködnek és ahol az ember nem túlságosan örül, ha megnyeri, nem túlságosan bánkódik, ha elveszti a játszmát. Ő maga volt a labda, — saját testén érzett meg minden ütést, amit kapott. Minden gondolata azé az ügyé volt, amelyet képviselt, és mindig következő volt róla való felfogásaiban, mert ez az ügy életének egy darabja volt. Ha politikai állásfoglalása életének végén egyben-másban különbözött tíz évvel ezelőtti nézeteitől, ez csak az a természetes különbözőség volt, amely a 60 éves embert az 50 évestől külsőleg is megkülönbözteti. Az erős meggyőződés, amely gyakran mintegy explozív erővel szólt belőle, minden megnyilatkozásában kiérezhető volt. Ez volt titka annak a szuggesztív hatásnak is, amelyet a német népre gyakorolt. Tág látkörű és jó megfigyelőképességű férfi volt, aki okosan tudott beszélni, mély megjegyzéseket tudott tenni és gyakran meglepő tisztánlátást tanúsított, ha korának nagy eszmeáramlatairól, kül- vagy belpolitikai kérdéseiről volt szó. Mégis még azok a barátai is, akikkel együttműködött, sohasem tudták őt rávenni arra, hogy másról beszéljen vagy írjon, mint a magyarországi német kisebbség dolgairól, annak bajairól, gondjairól és reményeiről. De sohasem volt egyetlen olyan felszólalása, amelyben hitvallást nem tett volna a magyar hazához való hűségéről és ha ezt tette, ez igazi meggyőződése volt, mert azokhoz tartozott, akik képtelenek voltak valamit mondani, ami legbelsőbb meggyőződésükkel ellentétben állt. Valaki német tulajdonságnak nevezte azt a képességet, hogy az ember az ügyet magáért az illető ügyért akarja — eine Sache um ihrer selbst willen wollen. Ebben a tekintetben Bleyer teljesen német volt, mert soha mellékcélokot nem követett. Nem eléggé simulékony, sőt kissé érdes természete, amely sok ellenséget szerzett neki, egy értékes, önzetlen és nemes gondolkozású egyéniséget rejtett el azok előtt, kik őt közelebbről nem ismerhették meg.

Emléke a magyarországi németiségben nem fog kiveszni, mert érte élt és mondhatni, hogy érette örölte fel önmagát. De el fog jönni az az idő is, amikor az egész magyarság tudatára fog jönni annak, hogy mennyire dobogott szíve érte is.

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS ANYAGI HELYZETE

KÉT KORÁBBI CIKKÜNKBEN¹ közvetlen megismerés alapján foglalkoztunk a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok táplálkozásával, egészségügyi viszonyaival és bemutattuk mindennapi sivár és szánalmas életük egyes részleteit is. Mindaz, amit ezekben a cikkekben előadtunk, voltaképpen azt az életszínvonalat ábrázolja, amely a földművelő munkáscsaládok jövedelmi viszonyaiban találja végső okát. A mezei munkásról összeállított mozaik tehát akkor lesz teljes, ha megismerkedünk azokkal a forrásokkal is, amelyekből évről évre fogyó keresetét meríti.

A szabad mezőgazdasági munkás máról-holnapra él. Nincs állandó munkahelye, amelyre biztosan támaszkodhatnék, akár csak időszakosan is. Ebben különbözik a gazdasági cselédétől, akinek a szerződése legalább egy esztendőre állandó foglalkozást és valamilyen megélhetést biztosít. Még olyan vidéken is, ahol a közvetlen szomszédságban előforduló nagyobb mezőgazdasági üzemek állandó munkaerőszükségletet reprezentálnak, a munkás keresete teljesen bizonytalan, mert egyrészt hazai viszonyaink között a munkáskínálat mindig nagyobb, mint a kereslet, másrészt a helybeli munkás sohasem tudhatja, hogy az uradalmak nem más vidékről hozott vándormunkásokat fognak-e alkalmazni. A munkaadó és munkavállaló viszonyára ugyanis nagyon sokféle tényező van befolyással, amelyek nem mindig alkalmasak az összhang és együttműködés előmozdítására (pl. a földreform). Természetes, hogy a szociális alárendeltségében a munkaadónak kiszolgáltatott munkás a gyakran elkerülhetetlen kontroverziák esetén alól marad és ennek következményeképpen elesik még szokásos munkájától is.

A bizonytalanság érzése lélektanilag egyik legfontosabb motívuma a mezőgazdasági szociális kérdésnek. Ez fennáll ott is, ahol egyébként elegendő és állandó munkaalkalom jelentkezik, annak ellenére, hogy kormányrendelet van, amely kötelezően előírja a helybeli munkások alkalmazását mindaddig, amíg a munkaerő-szükséglet a kínálatot meg nem haladja. Az a törekvés, amely ebben a rendeletben kifejezésre jut, a gyakorlatban nem volt valóra váltható. Különbösen is kétes értékű szociális intézkedés, mert amennyire méltányos a helyi munkásokra nézve, annyira méltánytalan a vándormunkásokkal szemben, akiknek semmi más kereseti forrás nem áll rendelkezésükre, mint a messze idegenben vállalt bérmunka lehetősége. Hiszen ma az országban nagyon kevés uradalom szorulna feltétlenül vándormun-

¹ V. ö. Magyar Szemle 1933 okt. és dec. számokat.

kásokra, egyrészt azért, mert a kézi-munkaerőszükséglet mindenütt csökkent, másrészt erősen kibővült a munkavállalók köre a kisebb birtokosok rétegéből, amelynek tagjai közül a jelenlegi válságos idők egyre nagyobb arányokban olyanokat is bérmunkára kényszerítenek, akik korábban biztos megélhetést találtak saját kisgazdaságuk jövedelméből. Ezek az elemek elsősorban a helybeli munkáskínálatot fokozzák és támasztanak káros versenyt a hivatásos mezőgazdasági munkásoknak.

A mezőgazdasági munkapiacon ma tehát teljes a zűrzavar. A kereslet és a kínálat között a különbség félelmetes arányokban nő és ennek nyomán az agrármunkanélküliség olyan méreteket ölt, hogy a leg-tökéletesebben megszervezett és kifogástalanul működő munkaközvetítés sem tudná a különbségeket kiegyenlíteni. Ez az állapot bizonyos konjunktúrát jelent a munkaadókra nézve, akik ma évtizedek óta nem tapasztalt alacsony munkabérek mellett dolgoztathatnak.

A munkabér egyik legbiztosabb fokmérője a mezőgazdasági munkás szociális helyzetének. Nemcsak az életszínvonal jelzője, de kifejezi a munkaerő értékét is a többi termelési tényezőhöz viszonyítva. Ma ez az érték nagyon devalválódott és mivel felesleges mértékben áll rendelkezésre, aránylag kevés megbecsülésben részesül. A kézi munka ma a legolcsóbb, talán csak az igaerő versenyezhet vele, a drága üzemköltséggel dolgozó gépielő aligha, úgyhogy a gépmunka helyettesítése emberi munkaerővel, távolról sem jelent olyan áldozatot az üzemekre nézve, mint ahogy ezt egyesek állítják.

A mezőgazdasági munkabérek alakulása semmiféle korlátozásnak nincs alávetve. Amíg az iparban kollektív szerződések védik a munkás jogait és ezzel megakadályozzák a szabad verseny bérromboló hatását, addig a mezőgazdasági munkaerő díjazása teljesen a mind egyenlőtlenebbé váló kereslet és kínálat törvényéhez alkalmazkodik. A mezőgazdasági munkabéreknek ügylátszik ma nincs alsó határa. A munkaadók a mezőgazdasági válságra hivatkoznak, ami kétségtelenül rendkívül súlyosan esik latba és egyik legfőbb oka a példátlanul alacsony munkabéreknek. Nem lehet azonban tagadni, hogy mint fentebb már említettük, az aránytalan munkáskínálatban adott konjunkturális tényező is szerepet játszik, nemkülönben az a körülmény, hogy a mezőgazdasági munkás semmiféle gyakorlatilag alkalmazható érdekvédelmi eszközzel nem rendelkezik. Tíz évvel ezelőtt, a mezőgazdasági termelésre még kedvező időkben alkotott 1923. évi XXV. törvénycikk, amely a mezőgazdasági munkások munkaerejének jogosulatlan kihasználását akarta meggátolni, az életben épp úgy hatástalan maradt, mint a fentebb említett kormányrendelet a helybeli munkások alkalmazásáról. Ennek a törvénynek egyetlen nagy hibája, hogy a mi viszonyaink között nem lehet végrehajtani. Hiába hatalmazta fel ez a törvény a földművelésügyi minisztert, hogy olyan vidéken, ahol a mezőgazdasági munkások részére készpénzben vagy terményben fizetett napszámbeérek oly alacsonyak, hogy ezen bérek fenntartása a gazdasági munkás és családja munkaerejének túlhajtott és jogosulatlan kihasználását jelenti és ennél fogva a munkás és családja megélhetését nem biztosítja, bárki kérelmére megállapíthassa a mindenkire nézve

kötelező legkisebb napszámbéreket. Hiába rendeli el ez a törvény a gazdasági munkabért megállapító bizottságok szervezését is, mert ezek igénybevételére alig került sor. Eleinte néhol az érdekeltek kérték ugyan a minimális munkabérek megállapítását, de nagyon ráfizettek, mert amennyivel előnyösebb munkabért kaptak, annyival vagy még sokkal kevesebb lett a munkaalkalom. A munkaadók egyszerűen nem alkalmaztak helybeli munkást, mert módjukban volt a törvény megkerülésével más vidékről sokkal alacsonyabb díjazásért vállalkozó munkásokat hozatni. Ezeken a kellemetlen példákon okulva, örökre elment mezőgazdasági munkásaink kedve attól, hogy a törvény védelmét igénybe vegyék és lassan beletörődtek abba, hogy sajátos viszonyaink között rajtuk még a legjobb szándékkal alkotott törvény sem tud segíteni.

A mezőgazdasági munka díjazása készpénzben, természetben, vagy vegyesen történik.

A legáltalánosabb és legkülönbözőbb viszonyokhoz is legjobban alkalmazkodik a készpénzbér. Ez eléggé elterjedt nálunk is azóta, hogy a naturál-gazdálkodást az agrártermelésben is a pénzgazdaság váltotta fel. Legelterjedtebb alakja a napszám, mely különösen kedvelt volt a múltban rövid ideig tartó munkaviszony esetén. Ahhoz, hogy a készpénzbér egyaránt előnyös legyen a munkaadóra és a munkavállalóra, nemcsak állandó és fix értékmérő kell, hanem kiegyensúlyozott termelési viszonyok is szükségesek, amikor tehát egyrészt a mezőgazdasági üzem fix alapon kalkulálhat, másrészt a megélhetési index nincs nagy ingadozásnak kitéve. Jelenleg minden feltétel hiányzik a készpénzbérekre felépített munkaviszony fenntartásához. A mezőgazdasági termények elértéktelenedése és értékesítésének gyakran leküzdhetetlen akadályai bizonytalanná teszik a gazdaságok készpénzbevételeit. Ez a körülmény visszahat a mezőgazdasági munka díjazására általánosan, de legfőképpen a készpénzben megállapított munkabérek rendszerében idéz elő súlyos zavarokat. Eltekintve attól, hogy a munkások mind gyakrabban csak késedelmesen jutnak hozzá megszolgált keresményeikhez, a legjelentékenyebb csökkenést a pénzbérek szenvedik, anélkül, hogy a munkások kárpótlást találnának a pénz magasabb vásárlóerejében és ennek következményeképpen a megélhetés általános olcsóbbodásában. Amíg a munkaadó a jövedelemkiesés ellen többek között a munkabéreköltség csökkentésével védekezik, a mezőgazdasági munkás veszteségeit nem tudja áthárítani, sőt hátrányos helyzeténél fogva, nemcsak legolcsóbban kénytelen dolgozni, de mint a fogyasztás végső láncszeme legdrágábban vásárol is.

A készpénzbér, amely fizetési kötelezettségeinek teljesítéséhez nélkülözhetetlen ugyan, így egyre előnytelenebbé válik és komoly keresetnek már szinte nem is számít. 1910-ben, a földművelésügyi minisztérium kimutatása szerint a férfimunkás napszámbére nyáron 2.50—3 korona körül mozgott. Még 3—4 évvel ezelőtt is 2—2'50 P-t tett ki a napszám. A múlt évben és az idén már nagyon kevés helyen fizettek a legnagyobb dolog-időben férfimunkásnak 1.50 P-t, de általában 0.90—1.20 P-s napszámbérekkel találkoztunk. Késő

összel és kora tavasszal pedig 50—70 filléres munkabérek mellett dolgoznak. Női munkáért nem sokkal kevesebb bért fizetnek, sőt a különbség egyes vidékeken egészen el is tűnik, mert a nagy munkanélküliség miatt a felnőtt férfimunkások női napszámbérek mellett is hajlandók munkába állni.

A készpénzbérenél sokkal nagyobb jelentősége van ma a természetbeni díjazásnak. A háború előtt már erősen háttérbe szorult a pénzbérről szemben, a mai mostoha viszonyok azonban ismét új életre keltették és ma megint az a helyzet, hogy a legtöbb munkaszerződésben a pénzbeli szolgáltatás egészen alárendelt szerepet játszik. A naturálbér-rendszer ugyan kezdetlegesebb és nehezebb is, de lényegében sokkal inkább alkalmazkodik a mezőgazdasági termelés természetéhez és változó konjunktúráihoz. A munkaadóra nézve azért kedvezőbb, mert csökkenti forgatóke szükségletét és akkor is tud teljesíteni, amikor megfelelő készpénzzel nem rendelkeznek. A munkavállalóra szintén előnyösebb legalábbis addig a mértékig, amely évi élelmiszer szükségletének megfelel, mert a naturálbér mennyiségileg sokkal állandóbb, mint a napszám, ha értéke ingadozásnak van is alávetve. Sajnos ezek hova-tovább elméleti megállapítások lesznek, mert igen erős a tendencia a munkaadók (különösen nagybérlők) részéről a természetbeni bér alapjául megszabott és az egyes vidékeken már időtlen idők óta szokásos terményszolgáltatások mérsékelésére. Amíg a pénzbérek csökkentése a terményárak esésével, a kedvezőtlen értékesítési viszonyokkal, stb. megmagyarázható, a naturális ellenszolgáltatás megszorítására nem lehet mentséget találni. A munkásról sem lehet két bőrt lehúzni, hiszen neki is viselni kell a természetbeni béren az alacsony terményárakból eredő veszteséget, amit akkor érez különösen, ha keresményét pénzre kell átváltania, hogy különböző fizetési kötelezettségeinek (köztartozások stb.) eleget tehessen. Úgyis éhbéért dolgozik és ha eladni való feleslege van, vagy ha nincs is, kényszerhelyzetében mélyen, áron alul kénytelen elvesztegetni nehéz munkával szerzett keresményét.

Természetbeni ellenszolgáltatást rendszerint hosszabb időtartamra szóló munkaviszony esetén kötnek ki. Különösen hónapos vagy sommás (egész idényre szóló) szerződésben szokás némi készpénz bér mellett, különböző, főbb terményekben megállapítani a munkások járandóságát. így pl. Fejér megyében a hónapos munkás kapott havonként 2 pengőt, 1 q búzát és 125 kg rozsot; ennek értéke bolettával együtt körülbelül 18—19 pengő. Heves megyében a hónapos munkás keresete 2 pengőt, 50 kg búzát, 74 kg rozsot, 33 kg árpát és 1 q csöves-tengerit tesz ki, körülbelül 16—17 pengő értékben. A mezőkövesdi sommások kaptak Moson megyében, ellátáson kívül 4 pengőt és 1.25 q búzát, körülbelül 16 pengő értékben. Ugyanezek Zemplénben ellátáson kívül 6 pengőt és 150 kg búzát, 20—21 pengő értékben. Bihar megyében a szerepi munkások illetménye havonként 1 q búzát, 4 kg szalonnát, 4 liter főzeléket, 2 kg sót tett ki 16 pengő értékben. Ezeknek a béreknek az értéke a múlt esztendőben még körülbelül 30%-kal volt magasabb s így változatlan mennyiségű naturáliák mellett is legalább ennyivel lett nehezebb a munkások megélhetése. Ugyanez áll az aratórésze is,

amely rendszerint a levágott gabona 10—11-ed részét teszi ki, bár egyes vidéken ennél is igyekeznek a munkaadók bizonyos megtakarítást elérni (csak a magot részelik, a szalmát nem).

Az általános pénzhiány és a termények értékesítésének nehézségei már a rövid tartamú munkák után is a naturálbérek alkalmazását helyezik előtérbe. Tényleg sok helyen már a napszámot is természetben fizetik. Különösen terjed ez a szokás kisbirtokos vidéken, ahol a munkásember csak néhány napra kell kiségitőnek s ilyenkor rendszerint nem előre kialkudott pénzért kap, hanem ellátáson kívül a munkaadó belátása szerint különféle terményekkel (gabona, liszt, tej, szalonna stb.) honorálja szolgálatait.

A munkabér mértéke csak egyik tényezője a mezőgazdasági munkás keresetének. Ezzel teljesen egyenrangú jelentősége van a munkaalakalomnak, vagy más szóval a munkában eltöltött napok számának. Ez a kettő szoros korrelációban van egymással. Minél keresettebb a munkaerő, tehát minél nagyobb a lehetőség a munkások foglalkoztatására, annál magasabb a munkabér is. Ugyanez a törvényszerűség érvényesül ellenkező esetben, amikor tehát a kevés munkaalakalom alacsony bérekkel jár együtt. A kereslet és a kínálat törvénye a munkapiacra ilyenformán nem hogy egyensúlyozó befolyást gyakorolna, hanem ellenkezőleg, antiszociális irányban hat azáltal, hogy kedvezőtlen faktorok találkozása egymás hatását erősíti. Hazai viszonyaink között hiába várjuk a munkáskereslet erősödésétől a helyzet javulását mindaddig, amíg a mezőgazdasági munkapiac túlterhelése fennáll. Sőt számolni kell azzal, hogy agrár-proletariátusunk további (természetes és kívülről eredő) szaporodása mellett, változatlan termelési és birtokmegosztási viszonyokat feltételezve, a tényleges munkanapok számának és munkabéreknél csökkenése tovább fog tartani.

Különböző számításokat végeztek mezőgazdasági munkásaink foglalkoztatottságára nézve. Legutóbb éppen Matolcsy Mátyás kitűnő munkájában találhatunk erre nézve szakszerű becsléseket. Érdekes, hogy Matolcsy számításaival az én adatgyűjtésem részlet eredményei pontosan egyeznek, ami azt bizonyítja, hogy azok a valóságnak tényleg meg is felelhetnek. Adataim szerint egy családfőre 114 munkában ténylegesen eltöltött munkanap esett 1932-ben, beleértve a részesföldek, valamint a saját vagy esetleg bérleti földek megműveléséhez szükséges munkanapokat is. Még ha figyelembe vesszük is a kiségitő és rekompenzációs (a fogatos munka ellenszolgáltatásaképpen) munkában eltöltött napokat, akkor is legfeljebb 50%-ot, mint maximumot fogadhatunk el munkásaink évi foglalkoztatottságát illetően.¹ Ezzel szemben 1910-ben — a hivatalos kimutató szerint — a napszamosok munkában eltöltött napjainak száma 225-öt tett ki, ami legalább 80%-os foglalkoztatottságnak felelt meg.

A mezőgazdasági munkáscsaládnak a családfő keresetén kívül azonban más bevételi forrásai is vannak, amelyek majd-

¹ Matolcsy Békésben 43.71, Hevesben 57.15, Borsodban 56.53, Jász-Nagykun-Szolnokban 56.84% foglalkoztatottságot mutat ki, ami figyelembe véve a számítás és adatgyűjtés időbeli különbözőségét is, szinte azonos a fentebbi eredményekkel.

nem egyenlő, sőt nem ritkán jelentékenyebb mértékben járulnak hozzá a család megélhetéséhez. Igen számottevő segítséget jelent a házas-társ keresete, amely népes család esetén, különösen ha apró gyermekek is vannak, inkább helyben végzett kisebb alkalmi munkákra (vízhor-dás, takarítás, mosás, varrás, az aratásban marokszedés) szorítkozik, egyébként az asszony is elmegy napszámosnak, sőt messze vidékre sommásnak is. A leánygyermekek hasonló munkát végeznek vagy elszegődnek házicselédnek, a felnőtt fiúgyermekek aratnak, kubikolni járnak stb. éppen úgy, mint apjuk, míg a kisebb gyermekek, 9—10 évtől kezdve, ha alkalmuk van, elszegődnek pásztornak, hogy szerény keresményükkel ők is hozzájáruljanak a család fenntartásához.

Δ mezőgazdasági munkás jövedelmei között külön említést érde-mel a részes, — a saját — és esetleg a bérleti földek hozadéka. Ezek között azonban éles különbséget kell tenni, mert nem egyforma érték-vel bírnak a munkáscsalád szempontjából. A részes föld — harmados vagy negyedes tengeri, burgonya, ritkábban cukorrépa alakjában — mindig bizonyos mezőgazdasági munkák elvégzésére kötött munka-szerződés tartozéka, amelynek megműveléséhez szükséges összes kézi munkaerőt a részes és családja szolgáltatja, míg a talaj fogatos elő-készítését, sőt gyakran a mag elvetését is a munkaadó végzi. A mun-kásnak semmi gondja nincs a földdel a rendes megmunkáláson kívül, mégis részesül a termelés hasznában, de természetesen viseli annak kockázatát is. Amellett, hogy saját maga és hozzátartozói munka-erejét produktíven foglalkoztatja, rendszerint jól megtalálja a számí-tását is, mert a reá eső rész értéke általában megfelel a részesföld meg-művelésére felhasznált munkaerő szokásos díjazásának. A munkaadó szempontjából egyik előnye az, hogy csökkenti a forgatókeszükségletet, amit ma nem lehet lekicsinyelni. Mégis a részes művelés évről-évre veszít kiterjedéséből, mert a birtokosok a nagy munkáskínálat mellett részesföldek juttatása nélkül is biztosítani tudják igen előnyös feltéte-lekkel a szükséges munkaerőt s így azt a kevés különbözetet is maguk-nak tarthatják meg, ami azelőtt a részesnek jutott. A saját, illetve bérelt földek jelentőségét is a fent elmondottak alapján kell megítélni. A különbség mégis az, hogy e saját földeknek a megmunkálása már bizonyos gazdasági felszerelést kíván vagy ahhoz idegen munka-erő igénybevételére van szükség, ami rendszerint nem előnyös a törpe-birtokosra vagy bérlőre nézve annál kevésbé, mert ezek a földek kellő trágyázás hiányában gyakran alig teremnek többet, mint amennyi a fogatos munka (szántás, termény betakarítás) és a vetőmag költsége. Pedig ezeket a földeket még különböző közszolgáltatások (adók), hasznbérek vagy (a földreformos földeknél használati díjak) terhelik, nem is szólva a kézi munkaerő bérigényéről. Könnyű tehát meg-érteni, ha munkásaink a mi szerencsétlen viszonyaink között a részes-földet többre becsülik, mint pl. a földreform útján juttatott birtokot.

A saját kezelésben művelt földeknek — legalább a múltban — a munkáscsalád állattartása szempontjából volt különleges jelentő-sége. Ezeknek kb. kétharmadán még ma is tengerit termelnek. A különbség mégis az, hogy azelőtt a kisember majorságának fő takar-mánya volt ez, míg az utóbbi években már túlnyomólag az emberi

táplálkozáshoz szükséges kenyérgabona pótlására szolgált. De nem is igen tudna a munkáscsaládok nagy része mást kezdeni a tengerivel, hacsak el nem adná, mert többnyire hiányzik az ólból a hízonak való, az udvarból pedig a baromfi. Azelőtt a téli munkátlanság hónapjaiban az aprójószág-tartás hasznából és egy-egy hízott sertés árából fedezték napi kiadásaikat, ebből szerezték be a szükséges meleg ruhát és tüzelőanyagot. Fel nem lehet becsülni azt az óriási veszteséget, amit a sertés- és baromfivész pusztítása okozott az utóbbi években a kisember majorságának elpusztításával. De része van ebben szociális politikánk fogyatékoságának is, mely a mezei munkásnak semmi védelmet nem nyújt, de még inkább az igazságtalan és aránytalan közteljesítésnek, mely gyakran áldozatul kívánja a szegény emberek egyetlen tehenét és utolsó kis malacát is. A különböző munkáscsaládokban közepes viszonyok között élő 96 munkáscsalád közül már csalr ötnek volt anyasertése, 14%-ának tehene, 23%-ának növekedéssertése, illetve hízója, míg a munkásházak 18%-ának udvarából a baromfi is teljesen hiányzott. Az állattartás bevétele néhány év óta már alig számottevő, ami csak hatványozza a sok csapástól sújtott munkásnépünk nyomorúságát.

A BEVÉTELEKKEL SZEMBEN a mérleg másik oldalán a kiadások, illetve a fizetési kötelezettségek állanak. Ezeket túlnyomólag az adósságkamatok, a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet kölcsönei után fizetendő annuitások, kisebb tartozások, tűzbiztosítási díjak, a földreformos földek használati díja és törlesztési hátralékok részletei, valamint a közterhek alkotják.

A 96 munkáscsaládnak bevételei és esedékes kötelezettségei 1932. évre vonatkozólag a következőképpen alakultak:¹

A fizetési kötelezettségek átlaga :

Adósságkamat	167 P
Adóhátralék	610 P
Egyéb esedékes tartozások és kötelezettségek.....	850 P
1932. évi adó	253 P
Összesen	1910 P

A bevételek átlaga :

Aratásból	691 P
Különböző munkákból	865 P
Föld és állattartás hozadéka	1120 P
Házastárs és családtagok keresménye	512 P
Összesen	3188 P

Ebből kifizetések kötelezettségekre	287 P
Maradt összesen.....	2901 P
Ebből egy napra esett	079 P
Fejenként	014 P

Még 300 P-t sem tesz ki tehát az az összeg, amely egy munkáscsalád összes életszükségleteinek fedezésére, gyermekei iskoláztatá-

¹ Lásd részletesebben a szerző „Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz“ című tanulmányát. (Magyar Gazdák Szemléje 1933. évi XII. sz.)

sára, kis birtokának műveléséhez szükséges kiadásokra jutott, úgy azonban, hogy fizetési kötelezettségeinek csak 15%-át egyenlítette ki. Ha valamennyi esedékes követelésnek eleget tett volna, egész évre csak 128 P állt volna rendelkezésére. Tessék elképzelni azt az „életszínvonalat“, amit fejenként napi 14 fillérből kell fenntartani. Előző cikkünkben erre megadtuk a választ.¹

Nem volt mindig ennyire elviselhetetlen mezei munkásnépünk helyzete. Buday Barna — kétségtelenül nagyon optimisztikus számítás alapján — 1300 koronára tette 1909-ben egy munkáscsalád évi keresményének értékét.² Pengőparitásra átszámítva ez kereken 1500 pengőnek felel meg, ami kb. ötszöröse lett volna a mai jövedelemnek. Még 1928-ban is sokkal kedvezőbb volt a helyzet. K. Juhász László a napszámbérek vizsgálata során arra az eredményre jutott, hogy a bérek országos átlagban 97%-át (274 P) tették ki az 1913. évinek, de viszont 1928-ban az összes létfenntartási költségek 28.1%-kal voltak magasabbak.³ Az agrármunkások szociális viszonyainak rosszabbodása azóta annál szembetűnőbb, mert a közel egyharmadára csökkent napszámbérekhez és a munkaalkalom állandó hanyatlásához képest a létfenntartási költségek még a múlt esztendőben is ioi.4-en állottak és jelenleg is még 90.5-et tesznek ki.⁴

A mezőgazdasági munkások érdekében nagyon kevés intézkedés történik. A gazdaadósságok fizetésének szabályozása tárgyában kiadott 14.000. sz. kormányrendeletnek a munkásokra is kiterjedő kedvezményei gyakorlatilag célt alig érnek. A fentiekből kitévő, hogy évi fizetési kötelezettségeiknek alig 15%-át tudták teljesíteni, ami pedig jóval kevesebb, mint amennyit a rendelet értelmében fizetniük kellene. Hiánya a rendeletnek, hogy a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet kölcsönei kivételként a pénzügyi követelések köréből, ami azt jelenti, hogy az évi törlesztés összege ennél semmit sem változott. Már pedig ez éppen a legszegényebb munkásokra súlyos — átlag évi in P — terhet jelent. Mivel a Faksz-kölcsön rendszerint nem volt elég a családi ház felépítéséhez, úgyhogy a munkásember igen gyakran más forrásból is — többnyire magánosoktól — kényszerült anyagi segítséget igénybe venni, most ezek a kölcsönök is kívül esnek a 14.000-es rendelet hatályán, mert a Faksz-követelés nem számítható be, más adósság pedig nem lehet a kölcsönszerződés értelmében a házra bekebelezve, így telekkönyvi adósság nemlétében hiányzik a jogcím a rendelet kedvezményeinek igénybevételéhez, jöllehet a családi ház értékének majdnem 100%-ig meg van terhelve. Ilyenformán éppen a védelemre legjobban rászorult elemek maradtak kívül az állam gondoskodásának körén.

¹ A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása, Magyar Szemle 1933. évi zo. sz. és A magyar mezőgazdasági munkás egészségügye, M. Sz. 1933. 12. sz.

² Buday Barna: Időszerű kérdések, Budapest, 1909.

³ K. Juhász László: A mezőgazdasági napszámok megélhetési viszonyai. Magyar Gazdák Szemléje, 1930. X. sz.

⁴ Szalánczi Károly (Néhány magyar földművescsalád-típus élete számokban. Debrecen, 1932) egy kővágóórsi (Zala m.) és egy abai (Fejér m.) életviszonyait vizsgálta. Számításid szerint 1930-ban az előbbi keresményének értéke 1051.74 P-t, az utóbbié 981.94 P-t tett ki. Amikor 1931 nyarán az ellenőrző vizsgálatot végezte, azt találta, hogy a kereseti viszonyok az eltelt egy év alatt 50—60%-kal rosszabbodtak.

MITŐL várhat a mezőgazdasági munkásság sorsára nézve kedvező fordulatot?

Naiv ábránd az, hogy a mezőgazdasági termelés kedvezőbb konjunktúrája egy csapásra megoldaná az agrárproletariátus problémáját is. Először nagyon messze vagyunk még a jobb konjunktúrától, amely az egész világot meghódító gazdasági nacionalizmus miatt bizonyára sokáig fog magára várni. Másodszor a mezőgazdasági szociális kérdés már régen túlnőtt agrárberendezkedésünk adott keretein, amelyek között azt bárminő kedvező agrárkonjunktúra mellett sem lehetne megoldani. A szebb jövő reménye a bajokat nem orvosolja és aligha hárítható el vele a felelősség azokért a fejleményekért, amelyeket a mai tűrhetetlen s egy jogállam méltóságát sértő állapot fenntartása földművelő osztályunk leghatalmasabb rétegének fizikai és erkölcsi életében biztosan felidéz.

Nálunk a mezőgazdasági munkásság teljesen szervezetlen és így saját erejéből jogait ki nem vívhatja. Nem követheti tehát francia kollégáit, akik 1920-ban például sztrájkjal kényszerítették ki, hogy mint részes bérlők a terményrész $\frac{3}{5}$ -ét kapják, ami azelőtt a földbirtokosnak jutott. Éppen úgy elérhetetlen számára a húsz frankos (4·5 P-s) napszám, illetve az évi 5600 frankos (1245 P-s) évi kereset is. A sztrájk különben sem kívánatos harci eszköz, mert erőszakos és következményei — különösen a mezőgazdaságban — kiszámíthatatlanok. A tisztességes, emberi megélhetést biztosító munkához való jogot azonban nem lehet elutasítani, különösen, ha azt végtelen türelmével, lemondásával és emberfeletti szenvedésével egy népréteg már annyira kiérdemelte, mint a magyar mezőgazdasági munkásság.

Javulást hozhatnának hatalmas arányú közmunkák is, mint pl. a Duna—Tisza-csatorna megépítése, azáltal, hogy a mezőgazdasági munkapiacot terhelő kubikosok tízezreit munkához juttatnák. Ez azonban csak időszakos enyhülést jelentene, de nem végleges megoldást, mint ahogy a múlt század végén a folyószabályozási és belvízvezetési munkálatok befejezése után felszabadult földmunkástömegek elhelyezésének problémája is mind a mai napig megoldatlan maradt.

A mezőgazdasági termelésre támaszkodó iparágak fejlődésének nálunk még elég tág tere van, különösen ha azok decentralizáltan a nagy alföldi, ma még túlnyomóan agrárvárosokban alapíttatnak, ahol azután az évtizedek során felhalmozódott agrárproletariátus egy része elhelyezkedést találhatna.

Az iparfejlesztés azonban a mai autarchiára törekvő világban csak erős, felvevőképes belső piac esetén indokolt. Ezért nálunk, ahol a mezőgazdasági munkásság óriási tömege — közel hárommillió ember — szinte teljesen kiesik a közfogyasztásból, az iparfejlesztés csak másodlagos feladat és azután következhetik, ha sikerült a mezőgazdasági termelő osztályokat, elsősorban a kisbirtokos társadalmat megerősíteni és új elemekkel gazdagítani. A mezőgazdasági munkáskérdés megoldása is ezen a ponton keresendő. Az önálló kisüzem mint munkaalkalom, megélhetési forrás és szociális biztosítás egyaránt a legideálisabb és a legtermészetesebb kapcsolatot teremti meg a föld és művelője között. Addig, amíg egy nagyvonalú, tervszerűen

felépített, organikus birtokpolitika nem gondoskodik a mezőgazdasági munkapiac tehermentesítéséről, a munkáskérdés gyökeres rendezését sem lehet elindítani, mert az agrárproletariátusnak a termelő osztályokhoz képest oly nagy tömegével, amekkora Magyarországon képződött, a legnagyobb szociálpolitika sem tudna mit kezdeni.

Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy addig a non possumus kényelmes álláspontjára helyezkedjünk. Évtizedek óta, oly időkben is, amikor az agrártermelés rentabilitása kielégítő volt, azzal tértünk ki a mezőgazdasági munkásosztály egészére kiterjedő szociális reformok elől, hogy termelésünk nem bírná el a terheket. Ez az érvelés tartatatlan, mert egyoldalúan csak a termelés jövedelmezőségét nézi és nincs tekintettel az emberi munkaerő jogaira és érdekeire. Be kell látni végre nálunk is, hogy a fizikai munkát végző ember, még ha az mezőgazdasági munkás is, nem csupán termelési tényező, akinek sorsát semmi egyéb, mint a kereslet és kínálat rideg törvénye határozza meg.

Az ipari munkások, helyesebben a nem mezőgazdasági munkavállalók már sokkal előbbre vannak, mint az agrártermelésben foglalkozó társaik. A magyar szociális törvényhozás ugyanis annak idején azt a súlyos mulasztást követte el, hogy a mezőgazdasági munkavállalók hatalmas tömegeit kirekesztette a társadalmi biztosítás köréből. Európa legelmaradottabb államait — Spanyolországot és a Balkán-államokat — kivéve, vagy mindenütt gondoskodás történt az agrármunkások kötelező szociális biztosításáról, vagy ahol ez még hiányzik, ott társadalmi úton szervezett önszegélyező egyesületek működnek, amelyek valamilyen védelmet és segítséget mégis csak nyújtanak. Magyarország, ez agrárállam, elmaradottsága ezen a téren nagyon kevéssé menthető. Az a megkülönböztetés, amely társadalmi biztosítási rendszerünkben az ipari és mezőgazdasági munkavállalókat illetően fennáll, roppant veszedelmet jelent a mezőgazdasági foglalkozásra nézve, amellett hogy a legnagyobb szociális igazságtalanságot rejti magában. Az ország lakosságának kb. egyharmada sem munkajelének kifejtéséhez, sem megélhetéséhez elegendő földdel, illetve ezzel egyenértékű kereseti lehetőséggel nem rendelkezik, ha megbetegszik, gyógykezelésre és orvosságra nincs igénye, ha rokkantság vagy öregség következtében keresetképtelenné válik, egy egész életen át végzett becsületos munka után hozzátartozói kegyelemkenyerére szorul, ha elhal, akkor is csak terhet jelent családja számára és árvaságra jutott keresetképtelen gyermekei a nyomornak néznek elébe. Nem lehet kiegyensúlyozott társadalom az, amelyben ennyire különböző mértékkel mérnek a népesség egyes kategóriái között.

A megkülönböztetés más irányban is érvényesül. Nincs még egy polgára a magyar társadalomnak, amelyik anyagi erejéhez képest olyan mértékben lenne a közteherviselésnek alávetve, mint az a mezőgazdasági munkás, akinek a jó- vagy balsors egy kis viskót vagy egy-két hold földet juttatott. Gondoskodás történik arról, hogy ha jobb esztendőben valamit félre is tudna tenni családja jövőjének biztosítására, nyomban leadhassa állampolgári kötelezettségeinek teljesítése fejében.

Ez ma a sorsa annak a társadalmi osztálynak, amelyet a magyar nemzet egyik tartó oszlopának és a népi erők rezervoárjának szoktak aposztrofálni. Ha így van, akkor minden jó magyar embert mélységes hazafiúi aggodalomnak kell eltölteni. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a mezőgazdasági proletariátus ügyénél ma nincs nagyobb jelentőségű nemzetpolitikai feladat ebben az országban. De nemcsak feladat, hanem halaszthatatlan teendő, még pedig két fő irányban. Mezei munkásnépünknek minden körülmények között jelentkező tartalékseregétől csak földhözjuttatás útján szabadíthatjuk meg tartósan a munkapiacot. Erre szükség van azért is, hogy a másik eminens követelmény: a társadalmi biztosításnak a mezőgazdasági munkavállalókra való intézményes kiterjesztése megvalósítható legyen, anélkül hogy az államnak túlságosan nagy improduktív terheket kelljen vállalnia. Akár az OTI keretében történik ez, akár külön, csak legyen valami, ami alkalmas arra, hogy mezőgazdasági munkásnépünk jelenlegi méltánytalan helyzetén segítsen.

KERÉK MIHÁLY

TOTÁLIS ÁLLAM ÉS KATHOLICIZMUS

M A A NÉMET KATHOLIKUSOKNAK feladott kérdés a totális Állam. Tévedés lenne azt hinni, hogy a szociális kérdés terén világraszóló eredményeket elérő német katolicizmus nem vette volna észre az idők változását s a tömegdemokrácia formáinak elégtelenségére csak a hitlerizmus előretörése nyitotta volna fel szemét. A német katolicizmusnak az egész liberális éra idején voltak nézetei magára a gazdasági rend és a társadalmi szerkezet reformjára. A kilencszázas évek nagy ipari fellendülése ezeket a hangokat elhallgattatta s éppen a fiatalkorában még a szociális reform mellett apostolkodó Fr. Hitze vezérkari főnöksége mellett a német katolicizmus minden erejét a szociálpolitika kiépítésére fordította. Weimar után azonban az ősz Hitze újból visszatért ifjúkori álláspontjára s mind sűrűbben jelentkeztek a hangok a gazdasági és társadalmi reform érdekében. A monarchia és bürokráciájának eltűnésével elsüllyedtek azok a kapitalizmus előtti csoportok, melyeknek hívő liberalizmusa elfedte némileg a társadalomnak a kapitalizmusban két osztályra történt végzetes szétszakadását. Weimar után a régi liberális demokrácia helyett a tömegdemokrácia jött s a népképviselőt a nép homogeneitásának liberális fikciójával ellentétben most már nyíltan megszűnt az egységes nemzet képviselőjének lenni, osztályérdeki képviselővé vált. A német katolikus népszövetség münchen-gladbachi központjában a mélyebbreható szociális reformról a Quadragesimo Anno megjelenése előtt évekkel kezdett konferenciák tisztán látták már, hogy ha csak hivatásszervezeti rendszer nem kezdi meg az állami és társadalmi élet átszervezését, akkor már csak totális állam jöhet. Elégtételük volt mindenesetre, hogy XI. Pius pápa a Quadr. Anno-ban szintén a hivatásszervezettek gondolatát tette meg a gazdasági és társadalmi reform tenge-lyévé. 1932 tavaszán és őszén Essenben és München-Gladbachban tartott konferenciákon a nálunk még egészen idegenszerűen hangzó „hivatásszervezeti“ gazdasági rendszer egész gondolatvilágát felkutatták a legjobb német katolikus szociológusok, kezdve a filozófia-theológiai háttértől a konjunktúra-politika, az adórendszer, a kartel-politika lehetőségeiig, úgyszintén kidolgozták azokat a csatlakozó pontokat, hol a mai gazdasági rend és szociális törvényhozás jogrendjéből reális utakat lehet találni az új rend felé.¹ Elmaradt

¹A két konferencia anyagát kiadta J. van der Velden: Die berufsständische Ordnung 1932 és Wirtschafts- und Sozialpolitik in der berufsständischen Ordnung 1932.

azonban a politikai cselekvés. A centrupárt 1928 decemberi kölni pártnapján Fr. Dessauer előterjesztette ugyan „kooperatív“ rendszerét s Kaas pártelnök annak nagy horderejét elismerve, bizottságot is küldött ki a programra kidolgozására, a politika napi küzdelmeiben azonban a pártnak erre ereje nem volt. A nemzeti szocializmus totalitárius programjával szemben a katolikus gondolat nem jelent meg a politika porondján s annak győzelmével a centrum diadalmas csatahajója pillanatok alatt ócskavassá öregedett. Utána feloszlatták a német katolikus népszövetséget is, a világ egyik példaadó erőcentrumát a katolikus szociális gondolat számára.

A TOTÁLIS ÁLLAM s a katolikus államfelfogás elméleti ellentétessége teljesen tisztázott. Elég legfőbb reprezentánsaikat egymás mellé állítanunk.

„A fasiszta számára minden az államban létezik s az államon kívül semmi sincs, ami emberi vagy szellemi valami leíme, még kevésbé valami, ami értékkel bírna. Sem egyesek, sem csoportok, akár politikai pártok, akár egyesületek, szakszervezetek vagy osztályok nem lehetnek kívül az államon. A fasiszta állam, mint a személyiség legfőbb és leghatalmasabb kifejezője, erőt jelent, szellemi értelemben véve azt. Az ember erkölcsi és szellemi élete minden formáját felöleli.“

Így Mussolini.¹

„Két dolog szükséges: intézményes változások és erkölcsi javulás. Az intézmények reformjánál elsősorban az állam tűnik szemünkbe, nem mintha az ő tevékenységétől kellene minden jót várni. Biztos és változatlan a társadalombölcseletnek az a tétele, amelyen változtatni vagy azt átalakítani nem lehet: amit az egyes ember saját kezdeményezésével és erejével végbe tud vinni, azt nem szabad kezéből kivenni és a közösségre hárítani s amit a kisebb és alsóbb közösségek teljesíteni tudnak, azt igazságtalanság lenne s csak súlyos károsodás s a helyes rend megzavarása árán lehetne nagyobb és felsőbb közösségre bízni. Mert minden társadalmi tevékenység természete szerint kiegészítő jellegű, a társadalmi szervezet tagjait kiegészítenie kell s nem szabad őket lerontania vagy felszívnia. Azért az állam vezetői legyenek meggyőződve: minél tökéletesebben uralkodik a kiegészítő tevékenység elvének betartásával fokozati egymásbakapcsolódás a különböző egyesülések között, annál erősebb lesz a társadalmi tekintély és hatóerő s annál kedvezőbb és biztatóbb lesz az állam helyzete.“

Így XI. Pius pápa a Quadragesimo Anno körlevélben. Tisztázott dolog, hogy a katolikus társadalomtan, ha a liberális jogállam feladatköre nem elégítette is ki s eszménye mindig a jóléti s az élet minden egyéb terén is segítő beavatkozásra kész állam, azért az államot mindig csak keretnek gondolja az egyén s a társadalmi szervezetek munkája köré.

Ez az ellentét nem jelenti természetesen, hogy katolikus emberek a katolikus ideálnak nem megfelelő államformában is nem lehetnének és nem lennének jó alattvalók. Politikában egyébként is ritka az ideális megoldás s a feléje való törekvés a természetes fejlődés folyamatában s a politikai akciók lefolytatásában sokszor kénytelen egyéb optimális megoldásoknál megállni. A tényleges helyzetekben való elhelyezkedést és közreműködést megkönnyíti mindenesetre az

¹ Mussolini cikke, Preussische Jahrbücher 1933 áprilisi számában.

a körülmény is, hogy az újabb totalitárius államok közül eddig még csak egy vette szóról-szóra az élet minden terén való rendező tevékenységét — az orosz szovjet. Itt persze azután az egyénnek nemcsak formális jogai szenvedtek sérelmet, hanem konkrét vallási és erkölcsi eszményei is s azok érvényesítésének mindennemű politikai lehetőségétől megfosztva, lelkiismereti konfliktusainak csak szenvedés és mártírium a sorsa.

A fasizmusra bizonynal áll a Quadr. Anno reája tett megjegyzése: „vannak, akik attól tartanak, hogy (benne) az állam elfoglalja a szabad öntevékenység helyét, ahelyett hogy csak szükséges és elégséges segínyt nyújtana“, de azért az első konfliktusok után mégis könnyű volt a katolikus felfogásnak modus vivendi-jét megtalálnia. Mussolini számára a totális állam csak politikum, melyet ő római politikai genialitással, józan ésszel és hajlékonysággal kezel vezetőgondolata, az italianitá érdekében. Hozzá az olasz nép egységesen katolikus s ezért egy népi nemzeti mozgalmánál külön kellene keresni mozzanatokat, melyek a konkrét katolikus erkölcsi felfogással és lelkiességgel ellentétbe kerülhetnének.

Nehezebb a helyzet Németországban, ahol a totális állam is világnézeté vált már — olyan nép körében, mely a gyakorlatban is elméleti kiteljesedéseket keres. Hitler és v. Papen belátása és ügyessége a két államjogi felfogás közé jókor odatolta a konkordátumot, egyébként is Hitler kijelentése a keresztény egyházak elismeréséről és segítőmunkájáról már előzőleg hivatalosan lefékezte a propagandának ezekre is irányuló totalitárius tervezetéseit. Sőt, hivatalos nyilatkozatok szerint, ha a nemzeti szocializmus „világnézetéről“ beszél hivatalos nyilatkozat, az állameszmét kell alatta érteni, világnézetük tulajdonképpen a kereszténység. Most már csak az a kérdés, a nemzeti szocializmus áradata tud-e magának parancsolni s nem önti-e el a katolikus tevékenység számára a konkordátumban szabadon hagyott területeket is, s nem provokál-e lelkiismereti konfliktusok előidézésével korábban is már katolikus politikai törekvéseket, semmint ezeket az új irány részben magába is felvehetné. Itt viszont azt kell még hozzászámítanunk, hogy Németország protestáns többségű ország, ahol a hitbeli eltérő háttér a konkrét erkölcsi eszményeket is eltérően színezheti s így katolikus részen lelkiismereti konfliktus származhatik olyan esetben is, amikor a protestáns gondolkozást talán nagyobb ellenállás nélkül tudja az új irány magával sodorni. Tény, hogy a konkordátum végrehajtásáról még ma is folynak a tárgyalások Rómában, a kath. sajtó s az ifjúsági egyesületek kérdéseiben vannak differenciák. XI. Pius pápa október végén német zarándokok előtt beszélt arról, hogy aggodalmakkal van eltelve a német ifjúság s a vallásnak németországi sorsa miatt. Bertram bíboros a papnevelés kérdéseiben látta szükségesnek az egyház jogait a nyilvánosság előtt hangoztatni.

MIÉRT NEM FOGADJA a katolikus felfogás nagyobb bizalommal a totalitárius gondolkozást, amikor pedig ez éppen Németországban a kereszténység minden megtagadását is készsége-

kiszolgáló liberalizmus s a társadalom organikus összefüggéseit szétromcsoló kapitalizmus után tömegek erkölcsi felemelkedését és egymásért való munkáját kínálja tálcáján? Azért, mert a katolikus felfogás bár nem liberalizmus, de nem is anti-liberalizmus és nem anti-individualizmus.

A katolikus társadalomnak nincs kész formulája az egyén és a közösség viszonyának a kifejezésére. Annak ellenére, hogy sokféle helyzetben alkalmazta az evangéliumi és természetjogi elveket s a tani tradícióban egységes szociológiai alapséma tisztán kiérezhető, az elveknek egységes formulára visszavezetése még nem sikerült. Aki otthonos egy-egy tudományzak belső életében, tudja, hogy minden tudománynak vannak hasonló problémái. Soha senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt a háttérben álló alapsémát individualizmusnak nevezze el. A formulák, melyek főleg az elmúlt két évtized vitái nyomán használatosakká váltak, H. Pesch jezsuita nemzetgazdász szolidarizmusa, O. Spann bécsi nemzetgazdász univerzalizmusa s a közösségi eszme (I. Messner és R. Linhart), csakugyan nevük szerint is valamennyien fölébe helyezik a közösség szükségleteit az egyénieknek — anélkül azonban, hogy az egyén bizonyos önállóságát a közösséggel szemben feladnák. Aquinói Szent Tamásnak az evangélium szellemét kodifikáló tézisei: „homo est naturaliter liber et propter seipsum existens“ (az ember természeténél fogva szabad s önmagáért létezik) — „homo non ordinatur ad proximum sicut finem“ (az ember nem irányulhat embertársa, mint célja felé) — „bonum animae non ordinatur ad aliud melius bonum“ (a lélek java nem rendelhető más valami nagyobb jó alá) — az egyén minden közösségi belenövése és elkötelezettsége mellett is a közösség életéből végül mégis csak az egyén lelki teljesülését emelik ki végső célnak. Ezeket az orموkat a közösség egészébe behordani — akár az állam, akár a faj legyen az — katolikus módon soha sem lehet. „Az egész előbb van, mint a rész“ aristoteles-szenttamási elv híres Spann-i argumentálásának éle kicsorbul a konkrétumon, hogy nincs közösségi intézmény, nincs közösségi szükséglet, mely nem az egyén szükségleteiből nőne ki s ha a közösségi képződmények s az állam is, jogkör, feladatok és hatalom dolgában pluszt jelentenek is az egyén jogaival szemben s azokból össze nem tehetők, tartalmilag mégsem bírnak önálló céllal, céljuk éppen a személyiség-célok segítése és garantálása. Hogy az egyén alá van rendelve a közösségnek s minden, ami annak fenntartásához szükséges, természetesen kötelessége, hogy a bonum commune multitudinis, a közjó, amikor szembekerül az egyes ember javával, est maius ac divinius, quam bonum unius — nagyobb és istenesebb, mint az egyes ember java (lelkiében természetesen soha), hogy a közjóért áldozatokat kell hozni s az életet is fel kell érte áldozni — ez mind nem változtat azon, hogy az „egész“ mégsem teljes beállítottsága és célja az egyénnek. Az egyéni életnek társas célokra beállítottsága éppen azon alapszik, hogy a közösségi életnek célja az egyéni teljesezés. A közösségi életen belül az egyén igényei jelentkezésének, ezzel bizonyos ható- és jogszférájának a katolikus felfogás mindig helyet kíván biztosí-

tani. Bizony, sokkal több ily egyéni elem van Szt. Tamásnál és a katolikus tradícióban, mint azt akár O. Spann is megengedi s ezért nem csodálatos, hogy univerzalizmusa, mely egyébként a nemzetgazdaságtanra s a katolikus társadalomtanra is termékenyítőleg hatott, végül is nem bizonyul katolikus elméletnek. A Quadr. Anno által tovább tisztázott és új adatokkal bővített szociológiai kép már nyilván nem fér bele formalizmusába s számottevő katolikus szociológusok egymásután kihagyják elméletét a katolikus megoldási lehetőségek közül.

Minden olyan szemlélési módnak, mely az egyént az egésznek szempontjaiba szorítja bele, ellene mond a katolikus társadalomtan állandó probléma-felvetése is a társadalom „rendjéről“ s ennek mindig valaminő rendi szervezet alakjában való megoldása is. A társadalom „ordo“-ját, „rendjét“ keresi abban az értelemben, hogy kell valaminő természetes, az emberi természetnek megfelelő elrendeződésnek lenni az egyes s a társadalom és az állam között.¹ Az egyén képességei minden ízükben csak másokkal kapcsolatban bontakozhatnak ki, érdekei és alkotóereje számtalan formában épít közösségeket a társadalomban. Ezek közül a formációk közül, melyekből a történelem nagy változatossággal építette fel az államokat, XI. Pius pápa a munkaközösségeket ragadta ki s a hivatásszervezeteken keresztül kívánja az egyént az állami élethez kapcsolni. A katolikus felfogás, amikor mindig ilyen „rendet“ és rendeket keresett s a társadalmat mindig organikusán fogta fel, világosan nem individualista, az egyént éppen szociális természete révén hozza az állam körébe — viszont az egyén közösségi produktumain keresztül védelmezi magát az egyént is. A Quadr. Anno szellemében közhatalmi jogokat is gyakorló korporációk a bennük csoportosuló s ott legjobb erőiket kifejtő egyéneket is megóvják az állam súlya alatt való összeroppanástól. „Annyi szabadságot, amennyi csak lehetséges és annyi tekintélyt és megkötést, amennyi éppen szükséges“ és: „annyit a társadalmi erőkből, amennyi csak lehetséges és annyit az államból, amennyi éppen szükséges“² — ezek a hivatásszervezeti katolikus megoldások nyilván éppen az egyén érdekében éjtik el — a totális államot.

A nemzeti szocializmus — bár a hivatásszervezetekben rejlő népi „rend“ gondolata elől elzárkózni nem tud s ilyenek létesítésével foglalkozik is — nem tudja ezeket igazi életerős, autonóm alakjukban vállalni. Egész gondolatvilága ellentétben áll az egyéniségnek azzal az értékelésével, mely a katolikus gondolatot e ponton is átjárja. Moeller van den Bruck óta a nacionalizmus felülről lefelé akar hatni, a mozgalomban azóta mindjobban szétáradt faji naturalizmus pedig a faj öncélúsága gondolatában az egyént s személyiségét határozottan lenéző anti-individualizmussá fejlődött. Moeller van

¹ Hogy ez a szemlélési mód szinte elkerülhetetlen minden objektív államjogkonstruálásban, mutatja, hogy C. Schmitt, a totális állam fogalmának egyik kidolgozója, szintén az államnak az egyén és a társadalom által történt „denaturálásáról“ beszél s Hitler is a nép erőinek „természetes elrendeződése“ gyanánt fogja fel új államát.

² W. Schwer: Die berufsständische Ordnung als natürliches Verhältnis von Gesellschaft und Staat, J. Van der Velden i. első kötete, 73, 77. 1.

den Bruck jellemzése a liberalizmusról: „mindenkiben él ösztön arra, hogy egyéniség legyen, még akkor is, ha nem az“,¹ nem volt már egyszerű szellemesség, de W. Stapel, akit igen sokan a Reichgondolat leghivatottabb továbbfejlesztőjének tekintenek, egészen világosan beszél már arról, hogy „férfiak, kik a szabad személyiség eszményét fel tudták állítani, egy rövid (görög) kornak ritka természeti jelenségei voltak.“² A személyiség — természeti jelenség?! Hová lett Kant s az egész német idealizmus tradíciója? Talán nem voltak eléggé németek?! Es hogyan lehet ilyen nézetekkel kereszténységről beszélni, amint azt éppen W. Stapel széles körökben irányító hatással megteszi! — A szabadság a legfőbb vezetők nyilatkozatai szerint a képzelet játéka, illúzió. A legenyhébb formula róla az, hogy kerüljük ennek a sok mindennel megterhelt szónak a használatát. Már csak a félreértés veszedelme miatt is — elvégre a nemzeti szocializmus is ismer bizonyos egyéni cselekvési szabadságot a felsőbbség „parancsszerű“ rendelkezéseinek határai között. Ez a szabadság nem jelent légtüres teret a minden-állam homogén kiterjedésében s nem jelent az egyesre az állam által nem lefoglalt területet. Csak azt jelenti, hogy ezeken a pontokon az egyesnek a saját felelősségérzetével kell a vezetés gondolataihoz igazodnia. A „saját felelősségérzet“ viszont azt jelenti, hogy az állam nem ad ugyan a népélet minden rezdülésére parancsot, de azért az egyént felelősségre vonhatja, alárendelte-e élete folyását itt is a nemzet érdekének. „Ez az állandó kötelességbevonás megszünteti az egyén létének magán-jellegét.“ — A hivatásszervezetek Göbbels miniszter többszöri kijelentése szerint a vezetők személyiségének erőteljes érvényesülésével szemben ellensúlyt, tehát szinte a kath. elgondolás szerinti azilumot jelentenének az alattvalók egyéniségi igényei részére. A gyakorlatban működésbe hozataluk főnehézsége mégis az, hogy ma még nincs készen olyan vezéri rend, mely ezekre a csoportosulásokra az államhoz tartozás „Befehlsförmigkei“-jét ráönthetné. Ha ez meglesz, minden akadály elhárul, „mert a tekintélyt állam képviseléből származó döntés hordja magában a helyesség biztosítékát.“⁴ A hivatásszervezetekben sem szabad tehát Hitlerék szerint elfelejteni a sokszor hangoztatott totalitárius elvet: „Az állam beavatkozása elől semmi sem biztos“.⁶

A TOTALIS ÁLLAM tartozéka a tekintélyi államvezetés, bár természetesen viszont ilyen államvezetés nem jelenti még az államnak totalitárius törekvéseit. Így a tekintélyi államvezetés hivatásszervezeti gazdasági rend mellett éppen az államnak bizonyos területekről való visszavonulását, illetve egyes területeknek csak keret-szabályozását jelentené.

A katolikus felfogás tekintély-tisztelete nem azonosítható a tekintélyi államvezetéssel, amely a tömegek akaratnyilvánításának különböző fokú, de mindig igen jelentékeny visszaszorítását, tehát

¹ Moeller van den Bruck: Das dritte Reich, 1926.³, 118. 1.

² W. Stapel: Die Kirche Christi und der Staat Hitlers. 1933, 13. 1.

³ E. Forsthoﬀ: Der totale Staat. 1933. 42. 1.

⁴ E. Forsthoﬀ, i. m. 46. 1.

⁶ W. Stapel: Die Kirche Christi und des Staat Hitlers. 1933. 14. 1.

antidemokratikus vezetést jelent. Államforma dolgában a katolikus társadalom egyet sem részesít előnyben; a különböző faji vonások, műveltségi viszonyok, történelmi tradíciók dolga egyes nemzetek legmegfelelőbb államformáját meghatározni. Akár monarchiáról» akár köztársaságról van szó, az államhatalom mindegyikben Isten rendeléséből végzi munkáját s az alattvalók engedelmisséggel és tisztelettel tartoznak neki, a katolikus felfogás tehát a legdemokratikusabb államforma közhatalma mögött ugyanazt a tekintélyt látja, mint a monarchikus uralkodó mögött. Mindenesetre híve az erős, a közjót hatályosan szolgálni tudó közhatalomnak — ez a kívánalma bizonyos konkrét esetekben a tekintély! vezetés alakját öltheti magára s akkor, ha a szükséges erkölcsi összefüggésekbe beilleszkedik, nincs is kifogása ellene. Bizonyos helyzetekben viszont — s ezeket a modern műveltségi viszonyok között általában megvalósultaknak kell tekintenünk — éppen úgy kívánja a demokrácia bizonyos mértékét. Aquinói Szt. Tamásnál az állami tekintély elméleti eszménye a monarchia volt, de mindig melléje gondolva az akkori társadalom rendi szerkezetét, ami demokratikus mérséklést jelentett. Nem jelentette a formális demokráciát, nem a liberalizmus társadalmi atomjaiból osztályharcra összetákolt tömegdemokráciát, de a rendeknek és a státusoknak az államhatalommal szemben meghatározott jogai mégis csak határozott demokratikus tőkét jelentettek.

Határozottan tekintélyi vezetés felé hajlik a lutheri felfogás. A katolikus felfogástól eltérő hittani nézeteiből kiindulva a keresztény egyéniség Luthernél inkább passzív a világ sorsa s annak intézése iránt s főszerepe a hatalommal szemben a belenyugvás és engedelmisség. A hatalom szerkezetéhez, jogköréhez, az alattvalókhoz való viszonyához viszont a patriarchális jóakaratot kívánta csak a lutheri tan, eltérően a kalvinizmustól. Míg ez utóbbi mindenütt a népfőiség elvét készítette elő, addig az orthodox lutheranizmus szociális alapérzése mindvégig a patriarchális, erős hatalmi Öntudattól áthatott kormányzatok támasza maradt. A lutheri orthodoxia a német teológiában több ponton elevenebb életre támadt s ezek keretében kísérte meg W. Stapel a hitleri tekintélyi államvezetés teológiai gyökérkeresését. Nacionalista teológiáját¹ a lutheri alap gondolatokra támasztotta rá s ezek nevében kívánja az antidemokratikus, a nép szükségleteit intézményes jogi formák nélkül szolgáló Vezéri tekintélyi vezetést. „Keresztény államférfija“ sem az államhatalom szerkezetére, sem eredetére, sem kezelési módjára nézve semminő természetjogi vagy egyéb keresztény erkölcsstani megkötöttséget nem ismer. Az evangéliumi szeretet törvénye nem a földi és az állami élet berendezésére vonatkozik, ezekre az egyetlen keresztény feladat az egyes népek saját élettörvényeinek, a Stapel által az ó-szövetségi törvény mintájára konstruált faji „nomos“ kiélése, „a keresztény államférfi“ tehát egyedül a faj lelkének inspirációira hallgatva teljesíti népe végzetét. Nem öneki kell egy megadott keresztény erkölcsstani kereteibe illeszkednie, hanem éppen az ő célkitűzései és bátorsága ragadják népét magasabb

¹ W. Stapel: Der christliche Staatsmann. Eine Theologie des Nazionalismus. 1932.

erkölcsiség szférájába. Proudhon szerint minden szocializmus mögött teológia rejlik; a nemzeti szocializmusnak, amint az irodalmában és agitációjában kibontakozott, készen állana előttünk itt a teológiája is. Bizonyos, hogy a lutheri teológiának csak negatív része van benne, amennyiben az államhatalom szerkezetére pozitív utalásokat nem adván, hic et nunc telivér faji naturalizmussal próbálják kiegészíteni.

Stapel „új-konzervativizmusa“ a nemzeti szocializmus uralomra jutása előtt esoterikus tana volt bizonyos protestáns intellektuel-köröknek, amelyek az elméletben kifejtett élite-et és küldetést erősen a maguk számára foglalták le. A hatalomra jutás óta nyilvánvaló, hogy gondolatainknak nagy hatása volt. Az evangélikus birodalmi egyház nyári megrohanása a Deutsche Christen által a Stapel-színezetű ú. n. lutheri orthodoxia alapján történt, amely egyébként a jog s az erkölcs világát is tisztára az állam hatáskörébe utalta s az ellen is tiltakozott, hogy az evangélikus egyháznak elleneznie lehetne azt, hogy jogi szervezetét az államhatalom alkossa meg. Ez a „teológia“ sajátította ki az evangélikus egyházat az új állam számára, az egyházi szervezet s az erkölcs kérdéseiben is „der liebe Führer“ Luther-travesztiá jával csalogatva közönségét.¹

W. Stapel írásaiban a katolikusoknak az új faji erkölcs és új államfogalom kialakításában való részvételére nem tett semminő előterjesztést, irányzata mindazonáltal várta, hogy antiliberális törekvéseit a katolikusok is méltányolni fogják és sikerül velük egy „antiszekuláris“ frontban tömörülni, a jogok terén minden pogányságot is közömbösen kiszolgáló liberalizmus után végre új, a keresztény lelkiismeretekből felszökő állam érdekében, melyben a keresztény ember az állam életét és küldetését hitével egybeélheti. Az invitálás természetesen nem járhatott eredménnyel, érthetően a kereszténységről vallott eltérő felfogások miatt. Maga az ilyen törekvés azonban, amennyiben a hatalomnak nem a népfölségből, hanem Isten rendeléséből való származtatására, az egész állami életnek keresztény kötelesség gyanánt való felfogására, a nemzet történelmi küldetésének vallásos hittel való szolgálására vonatkozik, természetesen ősi katolikus programra s a német katolikusok nem is mulasztják el ez irányban a pozitív munkát. Főleg a Reich gondolatát vallja a katolikus németiség is egész nemzeti lelkesedéssel s igyekeznek azt fogalmilag is kifejteni. Előadásokról s cikkekben többszörösen olvashatjuk, hogy az éppen katolikus felfogással bír igazi értelemmel s éppen Stapellel polemizálva igazolják, hogy a Reich mint államokat összefoglaló formula is éppen katolikus értelemben bír értékkel. A kérdés csak az, hogy a tekintélyi vezetés, melyet a Reich gondolat-komplexumában a katolikusok is készséggel fogadnak, ugyanaz-e, mint ami a valóságban körülöttük fejlődik.

Stapel gondolatával egészen bizonyosan nem egyezik ebben a katolikus felfogás, bár Stapel gondolatát, mely szerint a Vezér egyedül faji beleérzése révén vezeti népét, a mai német közélet legmagasabb

¹ Stapel, Die Kirche Christi, 86. l. — V. ö. Révész Imre hasonló fejtegetéseit, Magyar Szemle 1933 november és Gratz Gusztávéit, Protestáns Szemle 1933 november.

funkcionáriusai is visszhangozzák. Ez a vezéri vezetés így eredetében, terjedelmében, célkitűzéseiben függetlenül lebeg a nép felett. A katolikus felfogás a hatalmat viszont s gyakorlását is csak határozott természetjogi keretek között tudja elgondolni. Így magának a vezérségnek katolikus részről való analízise¹ igen termékeny szempontokat talál benne, a nép adott helyzete szükségszerűségeiből, a dolog természetéből folyó természetjogi adatok alakjában: válságos idők gyors és határozott döntést kívánnak, azután meg a nép bizalma s vezérével való lelki kontaktusa a vezetés eredményességének van olyan fontos kelleke, mint a hatalom kezelésének egyéb természetjogi kellekei. Válságos időben ilyen vezetés természet jogi szükségesség lehet. De arra, hogy állandó intézmény legyen s a kormányzás összes tényeke egyforma teljhatalommal terjedjen ki — erre már nem futja a katolikus megokolásból. Konkrétebben is foglalkozott a katolikus államjogi felfogás kívánalmaival R. Linhart münchen-freisingi moráltheológus², világosan hangsúlyozva, hogy az állam ügyeinek bizonyos műveltségi foknál a nép megkérdezése nélkül való vitele termékeny valóságot kapcsol ki az állami életből, lefokozza az államvezetés eredményességét s nem felel meg a nép természetes „ordo“-jának. Ezzel a katolikus részről vüágosan hangsúlyozott, ma bárminő államformában is szükséges demokratikus elemmel szemben — persze itt nem a parlamentarizmus védelméről van szó — a nemzeti szocializmus csak bizonyos arisztokratizmusig jutott el. Hitler ezévi júniusi reichenhalli beszéde szerint az új állam „egy nép természetes rendje és elrendeződése a veleszületett képességei szerint“, ehhez olyan politikai vezetőréteget kell kiképezni, mely vérénél, képességénél, rátermettségénél fogva igényt tarthat a vezetésre. „A népből új vezetőréteget nevelünk ki, mely kemény lesz, mint az acél.“³ De ha ugyancsak Hitler szerint „a romlatlan, primitív nép is ösztönében hordozza a legtermészetesebb világnézetet, amelynél fogva gépiesen a legtermészetesebb és ezzel a leghasznosabb álláspontra helyezkedik az élet minden őt érinthető kérdésében“,⁴ akkor miért kell ezt a tényt az államjogból kifelejteni? A katolikus, demokratikusabb felfogás nyúván jobban kifejezésre juttatja Hitler népe természetes „rendjét“, mint a hitleri acélkemény vezetőréteg. — A neves kölni kath. szociológus, Th. Brauer kis könyvében,⁵ melyben a katolikusokat az új államban aktív munkára hívja fel, érezhetően mély katolikus elgondolásokból lobog ki a lelkesedés a Reich s az új német népiség iránt. Különös, nagy veszedelmek idejére fenntartott istenadománya a most feltörő őseréjű közösségi élmény: most kell az összeforrás csodáját élő népnek földjét bevetnie, házát megépítenie! A vezéri elvet is szívesen látja Brauer, a nemz. szocializmusban kormányzó és kormányzott Istennek érzi magát alávetettnék s ez biztosíték a despotizmus ellen, „amennyiben

¹M. Preis S. J.: Die Staatsverfassung im totalen Staat. Stimmen der Zeit, 1933 június.

²R. Linhart: Verfassungsreform und katholisches Gewissen. 1933.

³Völk. Beob. 1933 június 17.

⁴Nürnbergi kulturális gyűlés, 1933 szeptember 1.

⁵Th. Brauer: Der Katholik im neuen Reich. 1933.

tehát az új Németország feltétlen vezéri igényeit erre a talajra állítja, kath. részről a legteljesebb támogatásban részesülhet”. Külön kérdésnek érzi a vezéri hatalom feltétlenségét. Ebben viszont megnyugtatta Göbbels ismert nyilatkozata a korporációkról, „bár a formulázás nem a nálunk szokásos, mégis nyilvánvalóan a Quadr. Anno talaján érezzük vele magunkat.”¹ A parlament megszüntetését is azzal az örvendő készséggel fogadja, hogy a kath. felfogásnak az organikus demokrácia, melynek jövetelét a korporációkban feltételezi, jobban megfelel, mint az atomizált tömegekre támaszkodó formális demokrácia. Újból és újból bizakodó feltételezés az új iránynak a kath. felfogással való megegyezéséről, anélkül, hogy ezt az egyértelműséget határozott válasz a másik részről igazolná!

IDEGENSZERŰ MARAD a katolikus felfogás részére mindig az erkölcsnek a hitlerizmusban az ösztönbe történő visszafordulása. A tekintélyi vezetéshez sem keresnek megokolásokat, melyek természetesen azonnal formákat és elhatárolásokat is jelentenek, hanem egyszerűen bíznak a német faji ösztön új ébredésében, abban a tekintély magától megelevenedik. Német ember nem érezhet másképpen, ösztönösen kívánja, hogy vezessék, mit lehet ezen tovább keresni vagy magyarázni?! Számptalan idézettel igazolhatnánk ezt az ösztönelmélet-tömegeglátást a hitleri irodalomban, mely nem egyszerűen a népi és faji érzésekhez való visszatérést jelenti, hanem a társadalmi formáknak és az erkölcsi normáknak az ösztön belső lobogása szerint való ide-odatologatását is s azok fellazítása beláthatatlan következményeinek nyithat utat.

Többször halljuk hangsúlyozni, hogy a vezetőket a nagy munkában, mellyel a németiség faji tulajdonságait akarják érvényrejuttatni, a néppel nem annyira a tudáson alapuló belátás, mint inkább az ösztön köti össze. Ezért nem kell Stapel szerint a „keresztény államférfinak” erkölcsstan a nép vezetésére, elég ösztönös faji érzése. Viszont „a nép nem tudja, mit akar, csak ösztönös sejtései vannak. A Vezér azonban tudja, mit akar a nép. Ez teszi őt Vezérré. Ha a népet kényszeríti valamire, csak a nép saját jóakarátára szorítja rá, kedvetlenségein és ellenkező hangulatain keresztülsegítve őt.”² Ezért használ a vezetés tervszerűen szuggesztív eszközöket: „Inkább a lelki élményekre helyezük a fősúlyt, semmint az intellektusra, nevezzük bár azt józanésznek. Minden felnőttben ott él a gyermek, ehhez intézzük szózatunkat zenével, lobogóval, rengeteg egyéb szimbólummal. Sokáig gondolkoztunk józanul — ugyan hová vezetett a gondolkozás? Most más a célunk. Érezni akarunk a szívünkkel. A németek imádják az egyenruhát. Boldogok, ha részecskéi lehetnek fegyelmezett tömegnek. Engedelmeskedni akarnak.”³ Pártagitáció ez vagy államvezetés? Hitler és Göbbels államvezetésnek nevezik, igaz, hogy a párt és az állam közé helyezett egyszerű egyenlőjel segíti őket ebben. Az új államvezetés kisebb része folyik csak tételes szabályok által irányított

¹1. m. 60. és 70. 1.

² Stapel: Die Kirche Christi, 17. 1.

³ Hitler Rosita Forbes-interjúja, 1933 augusztus 17.

tisztviselői munkában, nagyobb részére a vezéri elv alapján biztosok „parancsszerű” szabad elhatározása és egyéni felelőssége illetékes.

A katolikus társadalomtan nem szégyenli megvallani, hogy az ösztönnel magával még nem tud államot építeni. Nem mintha egy nép természeti adottságait nem tekintené parancsoló természettörvényi adatoknak, s nem éppen ezek útján jelölné meg Isten egy-egy nemzet történelmi hivatását. Az élmény azonban a maga ide-oda-lobogó lángolásában az ösztönöknek más életterületeket is előtűz hullámlásával nem lehet norma, a tennivalókat az ösztönökben rejlő finalitások mutatják meg. „Ami megvan, az hasson is”,¹ ez a naturalista elv elfelejti megmutatni az irányt. A finalitások szerint való igazodás viszont határozott és egymással harmonizáló erkölcsi elveket, a társadalom életében államjogot, a hatalom kezelésében pedig formát és mértéket jelent. A mélységből feltörő erők kifejező formái és harmonikus kapcsolása — ez a katolikus szellem világa.

AZ ÖSZTÖNÖKBŐL ÉLŐ állami élet, mely a német totalitárius vezetés körülhatárolatlanságát jellemzi, már nem egyszerű likvidálása a liberalizmusnak, s nem egyszerű antitézise az individualizmusnak. Ha így lenne, aránylag könnyen jönne utána a szintézis. Több történik itt. J. Herwegen maria-laachi bencés apát mondotta az elmúlt évben a német lélek forrongásáról: „A német szellem ebben az elhatározó órában” az előtt a veszedelem előtt áll, „hogy régi kísértésének áldozatul esik s hamis heroizmussal nemzeti és kozmikus sorsának magát a chaost választja.”² Herwegen a liturgikus mozgalom apostola, akitől éppen a néplélek és annak formakeresése terén intuitív erőt nem tagadhatunk meg s valóban nem is tudjuk, mondott-e a német viszonyokról valaki mélyebbet. A chaotikus, kiegyenlítettlen, magával sohasem kész germán szellem ledobott egy formát magáról s egyelőre semmiféle új formát nem akar. Számára az élniakarás nem formaalkotást jelent, abban megkötöttséget érez, nem pedig teljesedést. „Ami van, az hasson,” ezt éli s a fajt és a vért csak germán léleknek lehetséges határtalanságba olvadással valaminő kozmikus elrendeződésnek érzi. Ebben az önmarcangolásában, mint nem egyszer tette a történelemben, irtózatossá erőpazarlással készíti jövőjét.

A katolikus szellem objektív világa, úgy hisszük, újból nagy áldása lenne az önmagával küzdő germán léleknek. Hozzátesszük, hogy a katolikus felfogás szóhoz jutása nem engedné elfelejteni a tőkének a kapitalizmus társadalmi szerkezetében és liberális jogrendjében bírt differenciál-rentjének visszafejlesztését, amely kérdésnek megoldása vagy meg nem oldása a hitlerizmus történelmi mérlegén egykor igen nagy súllyal fog latbaesni.

SZEKŰ IGNÁC

¹ Stapel: Der christliche Staatsmann, 158. 1.

² J. Herwegen: Antike, Germanentum und Christentum. 1932, 71. 1.

A MAI ÉPÍTŐMŰVÉSZET ÉS A KÖZÖNSÉG

A „MAGYAR SZEMLE” múlt évi októberi számában Glatz Oszkár mester „Fiatal művészeink” címen figyelemreméltó közleményt írt, melyben amellet, hogy a mai gazdasági válság által különösen sújtott, megbízatáshoz nehezen jutó fiatal képzőművészek sorsa iránti jogos aggodalmának adott kifejezést, több mélyenszántó gondolatot helyezett el.

Szeretném itt most röviden az ő megállapításait az építőművészet terére átvinni, azoknak e térre ható vonatkozásait kidomborítani, vizsgálva, hogy azok itt hogyan realizálódnak.

Az egyik gondolata, egészen röviden visszaadva az, hogy a művészet akkor fog általános és igazi lenni, ha azt mindenki megérti, ha a művész és közönség közötti távolság a minimumra fog csökkenni. Amint ő mondja, az olyan művészetnek, amely csak önmagaért van, nincs létjogosultsága. A művésznek el kell indulni a közönség felé, a közönségnek a művész felé, és amidőn feleúton találkozni fognak: ez lesz az a kívánt nyugvópont, amelyen termelő és fogyasztó egymást meg fogják érteni, amelyen a művészeti termékek elterjedése és azok értékelése gyakorlatilag is meg fog valósulni, amikor a kérdés gazdasági vonatkozásaiban is megoldás áll elő, mert a közönség az általa megértett művészeti termékekre szívesen fog anyagilag is áldozni.

Ebben a tekintetben az építészet terén a helyzet a társzművészetekhez viszonyítva talán a legkedvezőbb.

E folyóirat egy korábbi számában részletesen foglalkoztam azokkal az indító okokkal, amelyek a korszerű építészetet kiváltották; ezek: az egyszerűsége és a tárgyilagosságra való törekvés. Mindkettő a mai ember lelkivilágában gyökeredzik, tehát természetes alapja van. Egyikük sem külső behatások folyamánya. Megvilágítottam, hogy amint az egyszerűsége való törekvés nem az anyagi szegénység következménye, úgy a tárgyilagosságra való törekvés nem a lelki szegénység, a fantáziahiány eredménye.

Miután tehát a mai építészet irányelvei ilyesformán nemhogy a ma emberének felfogásával ellentétben állanak, de egyenesen abból fakadnak, szükségszerűen kell, hogy annak eredményei a mai embernek tessenek. A helyzet az, hogy általában tetszenek is.

Elsősorban azért, mert akarva — nem akarva belátja, hogy azok részére számos gyakorlati előnyt nyújtanak. Egészségesebb lakásokat, napfényes belsőségeket, sok tisztaságot, nagyfokú higiéniát. Kevés karbantartási munkát és költséget. A historizmus általi megkötöttségtől való felszabadulás lehetővé teszi az épülethez fűzött gyakorlati igények fesztelen kielégíthetését: az épületek jobbak, értelme-
sebbek, gyakorlatiasabbak lesznek, használati értékük nagyobb.

Másodsorban azért tetszenek, mert közönségünk lassanként megérti azok nyelvezetét. Kétségtelen, hogy az irányzat elején az átmenet nem ment könnyen; a közönség ragaszkodott az eklekticiz-mushoz, különösen a magyar, mert alaptermészete konzervatív; mivel azonban éppen annyira tanulékony is, könnyen keresztüljutott az átmeneten. És az új stílus annál könnyebben és mélyebben fog benne gyökeret verni, mentől jobban látni fogja azokat a kvalitásokat, melyeket az ki tud termelni, és érezni, hogy az egyszerű tömegekben, nyugodt vonalazásokban és sima falsíkokban művészi tartalom van; hogy azokkal hangulatot lehet előadni, éppen úgy, mint történelmi tagozásokkal, és harmóniát alkotni, mint az elmúlt korok részletkép-zéseivel; ha látni fogja, hogy az új irányzat egyszerű és keresetlen kifejezőmódjai nem törekszenek a megjelenés ridegségére, a hangulat száműzésére, a benyomás elszáritására, végeredményben, amint mon-dani szokták, az építészet „elmechanizálására“, hanem azokkal éppen úgy lehet poézist kifejezésre juttatni, mint a történelmi formákkal. Hogy azok nem rideg matematikai formuláknak épületekbe rögzített eredményei, hanem telve vannak lélekkel és tartalommal.

Úgy ez a poézis, mely a lélekre hat, mint a tartalom, mely az elmére hat, a mai ember lelkéhez és elméjéhez állanak közel, és ezért kell, hogy ezeket egyidejűleg megszeresse és megértse, sokkal inkább, mint a történelmi alakzatokat, amelyek a dolog természeténél fogva mindig az illető elmúlt kor gondolatvilágából származnak és amelyek kis belemélyedés után idegeneknek kell hogy feltűnjenek. A történelmi formákhoz való ragaszkodás nem meggyőző d e s - ből élt közönségünkben, hanem meg s z o k á s b ó l, hiszen az ötven esztendő eklekticizmus során, amely alatt Európa nagyvárosai túlnyomórésztükben kiépültek, csak ezt látta; ebben a környezetben nőtt fel, és ez az irányzat nevelődött bele. Ezért tartotta egyedül szépnek és tért nehezen át az újabb törekvések appreciálására.

Nézzünk csak néhány hevenyészve kiragadott példát.

Kétségevonom, hogy a ma emberének esztétikai meggyőző-désből kifolyó szükséglete volna az, hogy lakóházának külseje és belseje rokokó cirádákkal legyen feldíszítve; ellenben állítom, hogy jobban kielégíti egy keresetlen, nyugodt, világos külső, mert ez életé-nek harmonikusabb és tisztább keretet ad.

Kétségevonom, hogy a mai ember lelki szükségletét kielégítené egy gótikus komorságú, sötét és misztikus templomtér, avagy egy szertelenségében tobzódó barokk katedrális, amelyben aranyozott stukkó drapériák, ciradás zárókövek között repülő angyalok és dúsan díszekkel megrakott mennyezetek kápráztatják el; ellenben állítom, hogy közelebb áll lelkéhez az a templomtér, amely az áhítatot egyszerű és közvetlen formákban fejezi ki. Az ilyen, tartalmában mély vallá-sosságot kifejező, de fórumban keresetlenebb templombelső épp úgy közelebb áll hozzá, mint ahogyan a pompás barokk templom gazdag baldachinos szószékéről elhangzott pathétikus egyházi szónoklatnál könnyebben férközik a ma emberéhez a közvetlen egyszerűséggel, valamint a szívre és elmére egyidejűleg ható értelmes-séggel elhangzott, világos, tárgyilagos, tömör templomi prédikáció,

amit az egyházak haladó szelleme bölcsen és tervszerűen alakított ki ilyenné.

Kétségbevonom, hogy a ma emberének akár lelki, akár testi szükséglete volna lakásában a francia királyok stílusaiban kiképzett bútortervezés, ehelyett állítom, hogy közelebb esnek hozzá lakályosan kiképzett, világos otthonában a használhatóságukban kényelmes és formájukban keresetlen bútorok.

Kétségbevonom, hogy a ma embere megkívánná például, hogy egy pályaudvar egy történelmi korú palota, avagy császári therma benyomását keltse, amelynek csarnokába a római arcus triumphalis motívumán keresztül léphet be, és oszlopos architektúrával felékesített, de általában sötét és nehezen tisztántartható várótermében töltsé idejét; ellenben állítom, hogy közelebb áll hozzá egy architektonikus tagozatoktól mentes, ezzel szemben világosan és higiénikusan megoldott praktikus állomásépület.

Az analógiák hosszú sorát lehetne folytatnom annak igazolására, hogy ez a közeledés, a közönség és a művész között, amelyről Glatz írt, ezen a téren már nagyon előrehaladt és közel vagyunk ahhoz a bizonyos félúthoz.

Itt ki kell térnem egy körülményre s ez az, hogy azok a hibák, amelyek a korszerű irányzat során keletkeztek és amelyek különösképpen eleinte túlzásokból állottak elő, semmiképpen sem írhatók annak rovására. Hogy ízléstelen épületek az új művészetben is keletkeznek, az egészen természetes, hiszen az új ízlés nem tette az építészek százait egy csapással mind művészekké, amit különben egyetlen stílus sem tett meg. Az eklekticizmus korában is töméntelen sok kontármunka keletkezett; ezek legfeljebb akkor nem voltak annyira kirívók, mert sablonba voltak beleöltöztetve. És viszont a joggal kifogásolt individualisztikus korban, amelynek végső kinövése a jelen század elején szecesszió néven jelentkezett és formái a mai ember szemében sok esetben egyenesen elviselhetetlenek, — keletkeztek értékes, sőt abszolút becsű termékek is, így a kitűnő bécsi iskola (Olbrich, Josef Hoffmann, Otto Wagner) számos műve.

Hogy egy épület építőművészileg értékes-e vagy sem, azt sohasem a stílus döntötte el, hanem mindig az alkotó egyén rátermettsége. Született művészember a mai stílusban is tud értékálló munkát alkotni, míg a kontár még akkor sem fog maradandót építeni, ha a legnagyobb gondossággal kopírozza is le a történelmi stílusok rendszereit.

E rövid kitérés után térjünk át Glatz másik gondolatára s ez az, mely szerint a művészetben az individuális törekvésekkel szemben manapság a kollektív törekvések hódítanak teret.

Ha valahol, úgy ez az építészetben nyilvánul meg, és pedig egyrészt a megrendelő fél, másrészt és főként a feladatok tárgyainak tekintetében.

Az elsőt illetőleg, amíg a régi időkben az építetők uralkodók, pápák, főurak, az arisztokrácia, gazdag kereskedők, tehetős mecénások voltak, addig ma a legfőbb megrendelők a közületek.

A másodikat illetően, amíg régen a főtémák egyéniek voltak, addig ma túlnyomóan közérdekűek.

Hogy csak a hozzánk legközelebb eső feladatkört, a lakáskérdést nézzük: amíg azelőtt a főprobléma az egyéni ház volt, a saját ház annak különféle terjedelmeiben, tehát akár palota vagy kastély, vagy úrilak vagy polgári ház alakjában, addig a világháború óta az építészet legnagyobb horderejű feladata a széles rétegek részére való egészséges lakásnak tervszerűen összefoglalt alakban való megoldása. Tudatára ébredtünk ugyanis annak, hogy mindaddig, amíg az élelem és ruházódás mellett nincs mindenkinek emberi igényeit kielégítő lakása, addig a társadalom békéjére, a közegészségügy általános emelkedésére, méginkább a kultúra felfokozására számítani nem lehet. E széles rétegek részére alkotandó lakások a dolog természeténél fogva nem egyéni voltak megoldhatók, hanem egységes keretekben, átfogó elgondolásokkal. Ezek alatt természetesen nem a világháború előtt épült rossz tömeglakásokat értem, hanem modern irányelvek mellett megoldott egészséges beosztású elrendezéseket, aminöket a nyugateurópai országokban több százezer példányban létesítettek, amely lakótelepek nagyszabású együttesükben és harmonikus összképükben a legtökéletesebben tükrözik vissza a modern építészet kollektív jellegét.

S a mai építészet többi témái is mind ilyenek: a test kultuszát szolgáló intézmények: a sportfórumok, stadionok, strandfürdők, nagyméretű gyógyintézetek, tudószanatóriumok, egyéb népjóléti és népvédelmi létesítmények; a lélek kultuszát szolgáló közintézmények: előadócsarnokok, hangversenytermek, nagy befogadóképességű mozgófényképszínházak, népkönyvtárak, tudományos és kutató-intézetek, — mindmegannyian a közönség érdekeit átfogó célzattal készülő építmények.

A moderm városrendezés során nem monumentális dísztereket készítünk, amelyek a nagyközönség elől el vannak zárva, avagy csak a nap bizonyos óráiban közelíthetők meg, hanem mindenki részére szolgáló üdülő-köztereket, gyepesített-fásított parkokat, amelyeket játszótérsegekkel és gyermekek részére létesített fürdőmedencékkel díszítünk.

A mai iparművészetnek nem az a vívmánya, ha a műbútorasztalos egy megrendelő mecénás részére hosszas fáradozással, mesteri munkával, sajátkezűleg kifarag egy díszes karosszéket, hanem az, ha művészi és technikai felkészültségével oly alakot szerkeszt meg, amely kényelmes, szolid, tartós, szép, és nagy tömegben géperővel olcsón előállítható, hogy az mindenki részére megszerezhető legyen és ezáltal munkája eredményének sok ember láthassa hasznát.

A megrendelő fél tehát lassanként tényleg a közület lesz, a fogyasztó pedig a nagyközönség.

Az alkotó művész azonban emellett is — aminthogy mindig is így volt és lesz is — az egyén maradt.

Az ő hivatása, hogy széles körök részére termelve egyenletesen emelje a nagy rétegek ízlésbeli színvonalát és ezt éppen az imént tárgyalt kollektív munkakörénél fogva könnyen tudja megtenni, könnyebben, mint azelőtt, amikor kisszámú egyedek részére dolgozott.

Most nagyobb az akciórádiusa, — de éppen ezért súlyosabb a felelőssége is.

A SZEGEDI FIATALOK MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMA¹

A MAI MAGYAR SZELLEMI ÉLET sajátos öntudatosodási irányát, küzködését mutatják azok a viták, valló mások, melyek akár a nemzedékek oly régi s ma annyira aktuális kérdését feszegetik, akár az ú. n. jobb- és baloldali irodalom ütközőpontjairól, egyezéseiről vagy az elefántcsonttorony jogosultságáról szólnak. A látszólag különféle irányultságú problémák végtére is közös csomópontba futnak össze, helyesebben ugyanattól a lelki motívumtól kapnak ösztönzést: a vitákban résztvevő sokfajta lap, irodalmi és művészi társaság saját generációs és az ebbe foglalható szociális és művészi állásfoglalása igazságát akarja önmaga előtt és másokkal szemben tisztázni. Fájdalmas azonban hogy ez az Önvizsgálatra törekvés nem az objektív megismerés útjait járja, hanem minden gesztusában, támadásában éppúgy mint védekezésében erősen szubjektív, apologetikus. Másik jelentős hibája ennek az öntudatosodási folyamatnak, hogy lényegében negatív jellegű, mert az előtte járt vagy a vele szemben álló felfogásokkal való leszámoláshoz tér mindig vissza, önmagukat, szellemiségüknek alkátát inkább a támadó: negatív kritikai jegyek alkotják meg azokon az általános elveken túl, amelyek majdnem minden mai egyesülésnek kereteiben elférnek. (Ez általános elveket csak a politikai felfogásnak egészen határozott hangsúlyozása tudja színezní, egyéníteni egynémely esetben, ami azonban természetesen beleüleszkedik a ma közismert politikai kategóriák valamelyikébe.)

A húszévesek generációját (ez alatt a 20 és 30 év közöttiek nemzedékét értem) emellett még a belső önállóság hiánya is jellemzi. Bár épp e fiataloknál a generációs gőg nagyon is fejlett, a generációs öntudat még nem finomult annyira, hogy ideológiájukat önállóan, az előbbi nemzedékek irányítása, biztatása nélkül fejezzék ki. Ha az újonnan induló és hamarosan megszűnő irodalmi lapokat figyeljük — akár a napilap harcosabb, elevenebb formáját öltik fel, akár a folyóiratnak igényesebb külsejében jelentkeznek —, szemünkbe ötlük, hogy fiatal folyóirat, irodalmi szemle pl. Karinthy Frigyes, Tamási Áron stb. útmutató szárnyai alatt kezdi meg harcát. S így történhetik meg az is, hogy a legfiatalabbak lapjában elférnek a 40—50 évesek nemzedékéből valók éppúgy, mint a fiatal és ismeretlen, tehetséges és tehetségtelen írók.

¹ A szegedi „húszévesek“ önálló kulturális munkájáról számol be itt, szinte vallomásszerűen, e társaság egyik tagja. A szerk.

Sokszor még a generációs célkitűzés sem pontosan meghatározott e vitákban. Akadt olyan cikkíró, aki érdekkeltő tanulmányban bizonygatta, hogy a harmincéveseknek generációs feladata a humanitás gondolatának ápolása és átmentése e barbár időkben. Nos, ez a feladat önmagában nem jelentheti a harmincévesek megkülönböztető jegyét s a megoldást nemcsak tőlük várhatjuk. Hiszen a humanitásnak ez a buzgó szolgálata, őrzése volt élménye és szándéka Babits Mihálynak és nemzedéke jobbainak is a világháború zajlásában s e barbár békében is. S mint ahogy a húszévesek nemzedéke sem akarja tagadni, figyelmen kívül hagyni európai kultúránk eddigi gazdag eredményeit, ha munkatervébe ezenfelül még más teendőket is sorol. Sőt az sem áll, hogy maguk a harmincévesek — mondjuk egy Illyés Gyula, Tamási Áron, Németh László — megelégednének pusztán ezzel a feladattal, amelynek nemességét, minőségi értékét ki sem vonhatná kétségbe.

A megkülönböztető jegyek laza bizonytalansága, a szervezkedések hirtelen kimúlása és eredménytelensége csak azt bizonyítják, hogy a nemzedékek, irodalompolitikai pártok eddig még nem tudták (vagy nem merték) tárgyilagosan és határozottan kifejezni egyéniségüket, szándékaikat. Szemléletük épp olyan bizonytalan és rendszertelenül összefonódott heterogén elemekből alakult, mint amilyen hézagos és módszertelen a munkatervük is. Hálátlan feladat ennek a pár bíráló jellegű sornak a megírása bevezetőképpen egy ismertetéshez, mely a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról, tehát szintén egy fiatal művészcsoporthoz törekvéseiről és szemléletéről szól. Ez a bevezetés nem akarja magában hordani már a priori az ítéletnek, értékelésnek szempontjait, s tudja azt is, hogy kritikai megjegyzései közé nem vehette fel azoknak a becsületes, sokszor tragikusan meddő és elszánt törekvéseknek méltatását, amelyek a sikertelen kísérletek és végig nem gondolt eszmélkedések között húzódnak meg. Mégis lelkiismereti kérdésnek kell tartanunk, hogy az ilyen célú vizsgálódások alkalomával őszintén és a tiszta kritika hangján szólaljunk meg s ne a helyeslő hallgatás vagy dicsérő frázisok jól bevált irodalompolitikai eszközeivel éljünk.

A szegedi fiatalok Művészeti Kollégiuma eddig még különben sem mondta ki nyilvánosan, a szokásos manifesztumok formájában vélekedését a mai magyar szellemi élet e szeszélyes, feltűnő, elmúló törekvéseiről és saját szemléletéről, munkásságáról sem igyekezett összefoglaló vallomást tenni. Mások kísérletezéseivel szemben, akiknél a pozitívum inkább az ellenfelekről mondott kritikában nyilatkozott meg s önmagukról ilymódon negative nyilatkozatok csupán, — a Művészeti Kollégium inkább a munka és alkotás pozitív módján igyekezett kifejezni a maga elveit és törekvéseit. Az Önkifejtésnek ezt a pozitív útját választotta tehát s a többi, tőle eltérő mozgalmakról hallgatagon, a kiadványok, előadások és viták szellemében benne-rejlő módon nyilatkozott meg.

MOST ADÓDOTT ELŐSZÖR ALKALOM, hogy a Művészeti Kollégium ismertesse szemléletformáját, eddigi munkásságát és

további munkatervét: a felelősség- és szeméremérzet éppúgy fel-támad e pillanatban, mint az az objektív kritikai szellem, amellyel eddig figyeltük a nemzedékek és pártok csatározását. Önkényte-lenül vetődik fel tehát már a fogalmazás kezdeti pillanatában a kérdés: van-e jogosultsága annak, hogy a Művészeti Kollégium egyik tagja ismertesse ezt a sajátos jellegű, magánosan álló vidéki egyetemi moz-galmat? Hiszen könnyen érthető — és ez a vallomás nem is titkol-ható el —, hogy egyesülésünk szervezetéről, szemléletünk kialakulásá-ról, munkásságunkról csak a szeretetnek, együttérzésnek mélyről fakadó hangján szólhatunk. De nem jelenti-e a szimpátiának ez a teljessége egyúttal az igazságnak eltorzítását is? Nem mentegetődzünk-e ott, ahol a hibáink nyilvánvalóak s jelentőségükben nem túlméretezettek-e értékelő szempontjaink? E kérdés elől nem akar kitérni e tanulmány úgy, hogy hivatkozik arra a filozófusra, aki szerint objektív megismerés szimpátia nélkül nem is lehetséges: igyekszik majd ismertetésének becsületességével, kendőzetlenségével eleve elhárítani ezt a gyanút.

Buday György, a társaság tagja írja tanulmányában,¹ hogy a Művé-szeti Kollégium szellemi úton igyekezett kifejtetni és önmagában tovább-építeni azokat az élményeket, néprajzi, szociográfiai kutatásainak azt a gazdag anyagát, amelyet az agrársettlemment munkavégzése hozott. Az agrársettlemmentnek gyakorlati és gyűjtő jellegű munkás-sága, a kiszállások és előadások, szociográfiai és ethnográfiai gyűjtés közben adódott tanulságok élmények szinte kényszerítő erővel kíván-ták a Művészeti Kollégium megszületését, hogy pontosan megformu-lázhassuk ennek a munkának, a gyűjtött anyagnak és szerzett élme-nyeknek szellemi, művészeti és tudományos értelmét. Az agrársettlemment munka a fejlődés során maga is lényegesen alakult, érdeklődé-sünk átforgalmódott, állásfoglalásunk tudatosodott: a pusztán érzelmi érdeklődésből, a nép lelkendező szeretetéből — népismeret, szociális érdeklődés lett, amely a jókedvű nóták, színes szöttesek megett a nyomorúság vergődését, a paraszti élet agyonsujtottságát is meglátta és okai után kutatott. Amint ennek az újabb és reális néplátásnak a következéseit levonta szociológiai és társadalompolitikai téren az agrársettlemment, ugyanúgy reális és belső szemléleti kifejezésére jutott el ennek a sokféleképpen értelmezett osztálynak művészeti síkban is. Természetszerűen alakult tehát ennek a speciális feladatnak a meg-oldására az agrársettlemment művésztagaiból a Művészeti Kollégium.

Az agrársettlemmentnek életrehívó és a belső fejlődés irányát meg-szabó szerepe mellett még egy lényeges komponensről kell megemlé-keznünk, amely szintén jelentősen determinálta a Művészeti Kollé-gium alkatát. Már az agrársettlemment mozgalom indulása után hama-rosan s ezzel a munkával párhuzamosan kísérleteztünk azzal, hogy az agrársettlemment szociális tevékenysége mellett még tudományos, művészeti aspirációinkat is kifejezzük. Természetes, hogy a folyóirat vagy napilap alakjában megjelenő irodalmi szemle kiadása mint meg-nyilatkozási lehetőség nálunk is felmerült, s szenvedélyes viták szülője

¹ Buday György, Az agrársettlemment mozgalom, Társadalompolitikai Füzetek 1933. III. i—3. szám.

lett: de e vitákban egyre inkább kidomborodott, hogy a szükségképpen efemer jelentőségű lapalapítás nem lehet komoly eszköz és kívánatos cél. Érthető az is, hogy a kezdeti stádiumban nemhogy az egységes elvek, vezető célgondolat, de a forma és szervezet problémái is bizonytalanok s nagyjában hasonlóak a vázolt s megbírált egyéb kísérletekhez. Hogy a tervezetéseknek, felvetődő eszméknek sorsa nem az elkallódás és pár alkalomszerűen, esetről-esetre összevarrogatott folyóirat-szám lett, annak oka jórészen a vidéki egyetem sajátos levegőjében, helyzeti előnyeiben és hátrányaiban keresendő. A vidéki egyetem — ez esetben a szegedi — a város adottságainál fogva nem nyújthat oly változatos, egészen eltérő lehetőségekkel kecsegtető művészi, irodalmi életet, mint a főváros, ahol az állandóan hullámzó, át- meg átcsoportosuló szervezkedésekben (itt most természetesen csak a fiatalokról esik szó) szinte a legellentétebb csoportok között is megtalálható az átmenet bárki számára. A Művészeti Kollégium 15 tagjának számolnia kellett az egyetlen lehetséges egyesülés alapfeltételével, ha csak nem akarta munkásságát a különböző bajtársi egyesületek más célkitűzésű kereteiben szétoldani. Az egymásrautaltságnak ez a külső kényszere a másik összepántoló erő, amely a szolidaritásnak később még jellemző magatartását alakította ki. De egyetemünknek külső, a formát szinte kényszerítően alakító hatásán kívül — amint az agrársettlemennek is a vidéki egyetem helyzete: a környező tanyák, falvak szociális körülményei, népi sajátosságai adták az inspirációt, a munkaösztönt — még a tartalomra, a munkamódszerre is befolyással volt. Nem akar ez az írás a vidéki egyetem apológiája lenni, a kis vidéki német egyetemek példáját sem akarja felhozni, ahol a csend burája alatt nyugodtban és szervezesebben fejlődhetik akár tudós, akár művészegyéniség. De bizonyos, hogy a vidéki magyar egyetem nekünk a csendes, mélybehúzó munka mellett egy nagy magyar élmény átélését tette lehetővé, amely a romantikus néplátás áradó lelkesedéséből komoly és tudatos szociális felelősségérzéssé, szeretetté formálódott. Ezt az élményt adataival, munkás kiszállásaival ébrentartotta az agrársettlement, s ez ad sajátos színt a Művészeti Kollégiumnak: a fametszetekben éppúgy elárad, mint ahogy kizendül egyetlen kiadott verseskönyvünk igaz emberi páthoszából, a tanulmányok, folklórkönyv objektív, érzelmileg elfogulatlan, szociális háttérű tónusa mögül.

RÖVIDEBBEN FELELHETÜNK a Művészeti Kollégium szerkezetére vonatkozó kérdésekre. Nem volt szándékunk valami merev és sok tisztséggel, címmel ellátott egyesületet szervezni. A négy tisztviselő szerepe és jelentősége pusztán gyakorlati, hogy az elkerülhetetlen adminisztratív és jogi ügyekben intézkedjék. Számukra ez csak munkatöbbletet, de nem megkülönböztetett helyzetet jelent. Az is ellenkezett felfogásunkkal, hogy vallási kizárólagosság alapján szervezzük meg egyesülésünket, ilyen irányú kikötésekről eleve lemondunk. Teljesen gyakorlati jellegű működési szabályzatunk megengedi ugyan, hogy ha a kollégium jónak látja, új tagokat is vegyen fel, erre azonban eddig, megalakulása óta (mikor is alapító tagjait titkos szavazással választotta meg) nem szánta rá magát.

Sokkal bonyolultabb és nehezebben megoldható probléma a Művészeti Kollégium számára a munka pénzügyi fedezetének megteremtése. Minthogy semmi „alaptőke“ nem áll rendelkezésünkre, a kiadványokra gyűjtött előfizetések és az ezenfelül kelendő könyveink biztosítják — úgy, ahogy — a könyvkiadással és a hivatalos helyiség fizetésével (minthogy nekünk az egyetemen nincs helyiségünk), az adminisztrációval járó súlyos kiadásokat. Az egyetem tárgyilagosan és figyelemmel kíséri munkásságunkat s az egyetem Barátainak Egyesülete jelentékenyen segített két kiadványunk sorsán. Egyébként eddig sem hivatalos segílyt, sem magánjellegű adományt sehonnan nem kaptunk.

Hogy ismételésekbe ne essünk, csak egész röviden jelezzük itt azt a munkaprogramot, amely a Művészeti Kollégium élet-tartalmát teszi. Kifelé ez három úton nyilatkozik meg: a kiadványok, vitaelőadások és kiállítások útján. Eddig nyolc könyvet adtunk ki, amelyek a kollégium tagjainak sajátos érdeklődését s a kollégium egységes szellemét egyaránt dokumentálták: fametszetkönyv, formatorténeti, irodalomtudományi, a színjátszás problémáival foglalkozó tanulmányok, verseskötet, néprajzi gyűjtés anyagának egy része foglal helyet e sorozatban, amelyet még kiegészít a sajtó alatt lévő, a tanyai és városi élet párhuzamát kimutató fotókönyv. A vitaelőadások pedig az előszó közvetlenebb módján igyekeztek kialakítani, tisztázni és kifejtetni a Művészeti Kollégium szellemét. Ezeket az előadásokat munkások éppúgy látogatták, mint az egyetemi hallgatók és a város érdeklődő intelligenciája. Az elmúlt télen Szegeden rendezett városkiállításon a Művészeti Kollégium is résztvett szocio-fotó anyagával, tipográfiai és színháztörténeti anyagával és Buday György grafikai munkáival.

Ingerlőbb feladat jellemezni azt a kollektív jellegű szemléletformát, amelyet a Művészeti Kollégium tagjai pár évnek megtermékenyítő ideje alatt kialakítottak. Ennek a szemléletformának kibontakozása természetesen nem előre megadott terv szerint fejlődött, hanem lassan, eleinte észrevétlenül az együttműködésnek, az állandó közös problémafelvetésnek és az egyazon élményeknek nevelő hatása alatt. Csak később, talán egy éve, hogy gondolkozásunk közös elemei szinte rendszerbefoglalhatók s egyben tudatos életformát jelentenek számunkra, amely úgy áll előttünk, mint határérték. Jelenti ez a kiépült szemléletforma azt a normatív értéket, amelyet közösségünk megvalósítani, élni akar.

Szemléletformánk értelmi, intellektuális jellegű komponense: állandó és érzelmi ösztönzésektől ment objektivitásra törés. Merőben idegen előttünk az ítélkezésnek megfellebbezhetetlen, fiatalos gögje s a pártszempontok által parancsolt rokon- vagy ellenszenv. Gyötrődő kíváncsisággal és vággyal kutatjuk magyar életünk sok fájdalmát, egészséges vagy beteg életnyilvánulásait, de sohasem előre felvett szempontok, érzelmi beállítottság szerint. Nincs szándékunkban egyetlen meglévő politikai vagy irodalmi párt igazságát bizonygatni: magát az igazságot keressük előadásainkban, könyveinkben, így hát magányosan állunk, semilyen párt nem vallhat a magáé-

nak. Ez a magyarázata annak, hogy a legkülönbözőbb mozgalmak, ideológiai pártok hol rokon-, hol ellenszenvvel kísérik működésünket. (Ugyanez a sorsa az agrársettlement tényközlő munkájának is, amint Buday György említi.)

Az objektivitásnak ez a hangsúlyos értékelése két irányban hatott gondolkodásunkra. Elsősorban állásfoglalásunk tudatosodását erősítette. Az objektivitás megkövetelte tőlünk, hogy élményeink sokszor megtévesztő, egyirányba sodró varázslatának ne engedjük át magunkat. Hiszen bennünket is megejtett kezdetben s ha rövid időre is a parasztrómantikának ifjúságunk némely mozgalmait azóta oly erősen befolyásoló áramlata. Ránk szükségszerűen és erősebben hatott ez a naivul mitológizáló és a szociális — sokszor még etikai — szempontokat háttérbeszorító rajongás. De kezdettől fogva, talán tudatalatti idegenkedéssel figyeltük a lelkes és melltagító frázisok mögött meghúzódó tartalmatlanságot, kapkodó módszertelenséget, s élményeink átrostálása, igaz megvilágítása nyomán hamarosan elbúcsúztunk a parasztszemlélet é veszélyesen jóakarató koncepciójától. Tudatosra igyekeztünk tenni élményeinket, az etnográfiai gyűjtőmunka, szociográfiai megfigyelések és gyakorlati szociális munka kérlelhetetlenül alakították ki gondolkozásunkat.

Amint már említettük, szemléletformánk ilyenirányú átalakulása (amely megnyilatkozott néplátásunkban, szociális állásfoglalásunkban, esztétikai ítélezésünkben) lépést tartott az agrársettlement fejlődésével. Az objektivitásnak pusztán formai jellegű sajátága mellett ez a belső tartalmi fejlődés a legjelentősebb a Művészeti Kollégium szemléletének kialakulásában. Állandó és intenzív érintkezésünk a parasztsággal, a népi kultúrával, a nép szociális problémáival megfosztott bennünket a hamis néplátás jóleső mámorától. Illúzióink elvesztése azonban közelség jelentette az ellenkező irányba lendülést. Sem a Tart pour Tart merev művészi elzárkózását nem vállaltuk s egy gyökértelen meddő kultúrshnobizmus sem hódított meg bennünket. Élményeink nevelő ereje és vérünk mást parancsolt. Éppen a halódó — s tudjuk, hogy ilyen formában új életre már nem is ébredő — népi kultúra tette kötelességünké, hogy magyar történetünk életében oly jelentős laikus népi kultúránk értékeit a művészet örök eszközeivel, a tudományos kutatás anyagot, adatot mentő módszerével megmentsük az egyetemes magyar művelődés számára. Buday György fametszeteinek belső stílusát éppúgy alakítja ez az élmény, mint Radnóti Miklós verseit, mint esztétikai, néprajzi tanulmányaink felfogását.

A magyar népi kultúrának ilyen megbecsülése mellett alakult és fejlődött szociális felfogásunk is. Az etnográfus számára, aki izgatottan jegyezte az aratómunkás, a kapásnapos hetes kosztjának adatait, nemcsak tudományos, de szociális okulással is szolgált ez a sovány „adattár“. így alakult át érdeklődésünk a pusztán etnográfiai kutatásból szociális feladatvállalássá. Egyre hamisabbnak éreztük — s éppen az objektív igazság szemszögéből — s módszertani sekélyességnek, hogy ezt a népi kultúrát csak a balladák, a napsugárdíszes házak és a babonák felől közelítsük meg. A parasztságnak a mai magyar tár-

sadalomban elfoglalt szociális helyzete, gazdasági és sokszor kulturális magárahagyottsága s ezekből az okokból kifejlődött belső tehetetlensége éppoly jellemző jegye lett a parasztságról alkotott képünknek, mint a megcsodált faragványok, szöttesek, nóták. A saját szociális helyzetünk ugyanilyen kritikai átvizsgálása viszont nyilvánvalóvá tette előttünk, hogy a mi szociális helyzetünk is hasonlóképpen kiszolgáltatott s így lényegében azonos. Tehát az intellektuális plusz ugyané kategória sorsának, életérdekeinek fokozottabb védelmére és értékeinek kifejezésére hív fel bennünket.

Amíg a szemléletformának ilyen fejlődése az agrársettlement számára a lelkiismeretes, minden irányba kiterjedő szociográfiai munkát, a népművelő előadások pontosabb megszervezését és amennyiben ez lehetséges volt, konkrét támogatást, útbaigazítást jelentett, addig a Művészeti Kollégium a saját célkitűzésének megfelelően művészeti és tudományos síkon igyekezett igazolni tapasztalásait. A művészi felfogásnak etikai jellegű megváltozását éppúgy jelentették ezek az élmények, mint ahogy tudományos kutatásaink munkamódszerébe is változást hoztak azzal, hogy esztétikai, etnográfiai vizsgálódásaink körébe szükségesnek láttuk bevonni e szerzett szociális tapasztalataink tanulságait. Nem erőszakolt és tendenciózus szándék vezetett ekkor sem bennünket: akárminő propagandától távol állotunk. Azonban meggyőződésünké vált, hogy művészileg csak akkor adhatunk őszinte emberi alkotást, ha szociális problémáink, fájdalmaink elől sem térünk ki s nem tagadjuk le őket. Tudományos vizsgálódásaink során is úgy találtuk, hogy a szociális szempont, a társadalom fejlődésével való összefüggések kimutatása ugyanolyan szükségszerű organikus része munkánkknak, mint akárminő egyéb tudományos szempont. Ez a szociális, a magyar nép sorsához szorosan kapcsolódó szociális művészi és tudományos felfogás a Művészeti Kollégium szemléletformájának leglényegesebb tartalmi eleme.

Az is hozzátartozik szemléletünk struktúrájához, hogy ezeket az élményeket feldolgozásuk során amennyire magyar, ugyanúgy európai szemmel is néztük. A parasztház láttán annak nemcsak etnográfiaileg érdekes formája, a magyar szociális viszonyokra jellemző elhanyagoltsága ébresztette fel figyelmünket, hanem eszünkbe jutott az új és egészséges nyugateurópai építészet is. Amilyen erősen kapcsolódtunk tehát a magyar talajhoz, a magyar problémákhoz, a tudatosságunk ugyanolyan határozottságával fordultunk az európai-kultúra és civilizáció eredményeihez, fejlődéséhez. Közel sem akartunk — erre tanított a tárgyilagos látásmód — egy elzárkózott, önfényű magyar kultúrát hirdetni, mert tudjuk jól, hogy autochtón kultúrák nincsenek is, s a magyar történet értelmét csak a nyugateurópai kultúrához való kapcsolódása adhatja. Éppen ezért igyekeztünk feldolgozásunk módszerébe belévenni a szellemtudomány, az eszmetörténet, a szociológia új és igazolt szempontjait.

Objektivitásra való törekvésünknek másik jelentős alakító mozzanata (mely a tudatosság mozzanatával szorosan összefügg) a kritikai szellem kialakulása volt, amely éppúgy érvényesül közösségünkön belül, saját munkáinkkal szemben, mint a magyar szellemi élet

eredményeinek, törekvéseinek átvizsgálásakor. A belső kritikának jelentőségére, nevelő értékére ráébredve nem haboztunk ennek következeit le is vonni. Jól látjuk, hogy irodalmi, művészeti életünknek egyik szervi gyengesége, hogy nem akarja, nem meri a kritikát igényelni. Egy folyóiraton belül — nem kell példákra hivatkozni — a munkatársak megtámadhatatlanok és sérthetetlenek. Így akadozik és gyengül a magyar kritikai irodalom vérkeringése hosszú ideje már. Nem tartottuk volna bölcsnek és becsületesnek, hogy házi-költöket -művészeket és -tudósokat tápláljunk, akiknek szava és tekintélye a mi vonzási körünkön túl komikusán ható. Könyveink csak úgy kerülhettek nyomdába, ha azokat előzően a három kollégiumi recenzens átvizsgálta és a Kollégium egésze szemináriumi gyűlésen megbeszélte. Itt ha szeretettel is, de kertelés nélkül iparkodtunk a hiányokat, tévedéseket kiigazíttatni, megvitatni. Tíz nyilvános vitaesténken nem egyszer az előadó kollégiumi tag felfogását kollégiumi tag utasította vissza és sohasem helyezkedtünk a „menteni, ami menthető“ kényelmes álláspontjára. A kritikai szellem folytonos éberségét és szakszerűségét biztosította az a tény is, hogy a Kollégium tagjai nem egyetlen tudományzak munkásai: így van közöttük szociológus, dramaturg, etnográfus, esztéta stb. Ez tette lehetővé az ellenőrző szempontok gazdagságát. Ez az állandó kritikai fegyelem — az első kellemetlen fájdalmak után — a barátság, egymásrautaltság még tisztább kapcsolatát teremtette meg. Érzelmi okokon túl éppen ez a kritikai szellem lett a legerősebb kifejlesztője közösségünk szolidáris szellemének.

Ugyanez a kritikai szellem tette lehetővé, hogy a sok változó célkitűzésű fiatal és öreg magyar egyesülés szándékait és munkáját igaz értékük szerint becsüljük meg. Amilyen élesen láttuk hibáikat, a kikerülhetetlen zökkenőket, ugyanolyan tisztelettel tudtuk megbecsülni a szervezkedésükben rejlő egészséges csirákat. Egyetlen munkaközösséget sem fogadtunk eleve rosszindulatú, félredobó kritikával. Igyekeztünk kiválogatni és törekvéseink számára hasznosítani azokat a helyes ötleteket, gondolatokat, amelyekkel szétszórtan, rendszerbe nem foglaltan itt is, ott is találkozhattunk. Ilymódon a legfiatalabbak lapjától szintúgy elfogadtunk — ha tudott adni — ösztönzést, mintahogy az ötvenesek generációjának eredményeit sem utasítottuk el csak azért, mert ötvenévesekéi.

Szemléletformánknak érzelmi síkon való megjelenését a missziótudat átélésével jelölhetjük. A kifejezés eléggé meghurcolt és megcsalt. Ez a missziótudat — misszióvállalás és nem alaktalan, végig nem gondolt romantika: szabatosan megfogalmazható alapvető érzése közösségünknek, s logikusan következik szemléletünk fentvázolt fejlődéséből. A Művészeti Kollégium tagjai Széchenyinek önismeretre, kritikára sürgető szavát hallják, missziótudatukat ez a szellem tartja ébren. A zaklatott és sok szempontból kritikára váró magyar társadalmi élet, a magyar szellemvilág ziláltsága közepeit feladatuknak tartják, hogy minden képességükkel az új magyar lélek kialakításának munkásai legyenek. Az új magyar léleké, amely magába olvasztja nemzeti történetének minden sugalló energiáját és ugyan-

akkor a teljesen korszerű szellemi áramlatok áramkörébe akar kapcsolódni. Az új magyar lélek munkásai: a szociális igazság megvalósulását éppúgy hiszik és készítik, mint az objektív, pártoskodástól ment szellemiség megerősödését.

Ez UTÁN A VALLOMÁS UTÁN — mert hiszen vallomás volt ez a pár oldal, melyet oly nehéz és mégis örvendetes volt elmondani — logikusan vetődik fel a kérdés: mit valósított meg a Művészeti Kollégium terveiből, szándékaiból, hogyan fejezte ki szemléletmódját alkotásaiban? Lelkiismeretlenségnek tartanánk és a propaganda kevéssé becsületes szellemének, ha itt felbecsülni szándékoznánk eddigi kiadványainkat, vitaelőadásaink eredményeit, kiállításaink sikerét. Ehelyett inkább röviden bemutatjuk munkáinkat.

Első kiadványunk a Művészeti Kollégium vezetőjének, Buday Györgynek fametszetkönyve: a „Boldogasszony búcsúja“ volt. A legmodernebb grafikus műfaj: a képregény (v. ö. pl. Masereel) jelenik meg itt először Magyarországon, hogy a szegedi alsóvárosi búcsú népi áhitatát, tehát a laikus magyar kultúrának sajátos megnyilatkozását fejezze ki. A szegény nép búcsúja ez, a népé, amely a nyomorúság elől a vallásnak elnyugtató menedékéhez fordul. Buday György könyve a szegény népnek ezt a sajátos vallásosságát tárja fel a fametszés művészi eszközeivel. Az európai és a magyar, a népi és a szociális így alkot szerves egységet Buday György művében. (E fametszetkönyvet a Magyar Bibliophil Társaság az 1931. év három legszebb magyar könyve közé sorolta.) Tolnai Gábor tanulmányai közül (II. és VIII. kiadvány) az első a szabadvers formatörténeti problémájával foglalkozik, általános irodalomtörténeti szempontból; „Erdély magyar irodalmi élete“ c. munkája pedig az elszakított Erdély irodalmának élettörténetét vizsgálja a szellemtörténet új eredményeket hozó módszertani megfontolásai nyomán. Ez utóbbi könyvének éppen zárófejezete mutat reá világosan a szociális és szellemi fejlődés szoros kapcsolatára: kutatásai nyomán kiderül, hogy az erdélyi szellem fejlődése egybeesik az erdélyi fiatalság szociális érdeklődésének irányával. Hont Ferenc tanulmánya (III. kiadvány), „A színjáték“, mely új díszletterveket is tartalmaz, a színjáték fejlődéstörténetét vizsgálja; az etimológia és társadalomtudomány eredményeinek figyelembevételével igyekszik a színjáték szerepét a társadalommal való szoros összefüggésében kidomborítani. Berczeli A. Károly „Utitársak“ (III. kiadvány) c. egyfelvonásosa, Radnóti Miklós „Lábadozó szél“ (VI. kiadvány) c. verseskötete szintén a Művészeti Kollégium szellemében fejezik ki saját művészi formáikon keresztül a mai európai és magyar problémákat. Műfajuk természeténél fogva már pusztán jellemzésük értékelő feladatokat róna ránk, ettől tehát eltekintünk. Baróti Dezső Juhász Gyuláról írott tanulmánya (VII. kiadvány) a szegedi költő alkotásait az európai stílus és eszmeáramlatok keretébe állítja be, ugyanakkor rávilágít Juhász költészetének sajátosan magyar és szociális problematikájára, amit eddig még nem vizsgáltak módszeresen. E tanulmány írója nyíri és rétközi népballadákat adott ki (V. kiadvány), Buday György fametszetű illusztrációival. A közölt balladák, betyár-

és juhásznóták oly területről valók, mely ethnográfiailag eddig még átkutatatlan volt. A nóták összeválogatása, a bevezetés szintén igyekezett rávilágítani — amint Buday illusztrációi is — a népi érdekesség mellett a parasztság szociális helyzetéből fakadó sajátos lélekképre. Itt kell megemlékeznünk a nagy szeretetnek örvendő Szegedi Kis Kalendáriumokról is: 1929 óta, az agrársettlemmentel közösen minden évben egy kis zsebnaptárt adtunk ki. A Kis Kalendáriumot szegedvidéki és kiskunhalasi parasztnóták szövege és dallama (Bálint Sándor és Salló György gyűjtései) és Buday György illusztrációi különítik el a szokásos népnaptároktól.

A vitaelőadásokról, kiállításokról már fennebb megemlékeztünk, most csak az előadások témáit soroljuk el, hogy a tárgyválasztásban és az előadássorozat szerkezetében megnyilatkozó felfogás is kiolvasható legyen. Az előadások így következtek: Az erdélyiség fordulóján (Tolnai Gábor); Háború és béke (Gáspár Zoltán); Alföldi ember, alföldi irodalom (Baróti Dezső); A modern színjátszás (Hont Ferenc); A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban (Ortutay Gyula); Az új magyar líra (Radnóti Miklós); Parasztság és művészete (Erdei Ferenc); Szeged szarepe a magyar kultúrtörténetben (Bálint Sándor); Az újjászülető dráma (Berczeli A. Károly); Társadalom és szerelem (Széli István); Munkásság és művészete (Reitzer Béla) és A könyv művészetének mai értelme (Buday György). Az előadásokat követő élénk és érdeklődéssel teljes vita, a sajtó egyrészében felhangzó támadó jellegű rezonancia és az állandó hallgatóság kialakulása arról győzött meg bennünket, hogy munkánk e részét sem egészen haszontalanul végeztük.

A MŰVÉSZETI KOLLÉGIUM ÉLETTARTAMA talán a következő években befejeződik: ismertetett szerkezetéből következik, hogy egyetemi tanulmányaink végzése után ennek az egyesülésnek előbb-utóbb meg kell szünnie ebben a formájában, mert hiszen ez sajátos életfeltételeiből következik. Ha most befejezésül azt vesszük vizsgálat alá, hogy vajjon milyen hatások sugároztak ki a Művészeti Kollégium munkásságából, két kérdésre kell feleletet adnunk: mit jelent a Művészeti Kollégium a mai magyar élet szempontjából és mit jelent számunkra, akik alkotjuk és ápoljuk ezt a közösséget? Az első kérdésre könnyebben adódik tárgyilagos válasz. Úgy tapasztaltuk, hogy munkánk bizonyos értelemben nevelő, új indításokat adó. Elsősorban itt, Szegeden igyekeztünk kialakítani egy nagyobb szellemi egységet, melynek tagjai értékelni: érteni tudják kiadványaink művészeti és szociális felfogását, észreveszik a modernt és magyart egyesítő tipografizálást. Előadásaink is a felvetett probléma megoldása mellett feladatul tűzték ki, hogy felfogásunk élményévé, alakító lelki tartalmává válják hallgatóinknak. Hisszük, hogy ezen a kisebb hatókörön túl is fakad tanulság működésünkből. Legnagyobb útmutatás ebből a szemszögből minden bizonnyal a Művészeti Kollégium sajátosságán öntudatosodó belső fejlődésében rejlik. Ez a fejlődés egyenes vonalú a pusztán ethnográfiai érdeklődéstől, az inkább csak művészi felfogástól a mélyebb, egyetemesebb érvényű szociális problémák felé, amelyek ethikus értel-

mét adják művészeti és tudományos céljainknak is. A Művészeti Kollégium ezt az utat vallja követendőnek és hiszi, hogy az új magyar generációknak is e fejlődési vonal élményeit és tanulságait kell saját formáikba önteni.

Sokkal líraibb jellegű vallomásra késztet a másik kérdés. A Művészeti Kollégium a mi számunkra egyetemi életünk legbensőségesebb, legmunkásabb feladatát: egyetemi életünk értelmét jelentette. Valamennyien egyénenként átmentünk a fejlődésnek már vázolt periódusain, egyénileg gazdagított, igazabbá tett ez a fejlődés s kifejlesztett emellett még egy érzést: a közösségi munka, a szolidaritás megbecsülésének érzését. Ez a pár esztendő nemcsak egy-két kiadványt, egy-egy előadást jelentett számunkra, hanem jelenti azt a feladatkomplexumot is, amelynek megoldásán ezután még többet kell munkálnunk. Ezt a feladatot vállalta eddig a Művészeti Kollégium s iparkodik megvalósítani még hátralévő évei alatt is. De hatóereje nem fog gyengülni ennek a kollektív szellemnek akkor sem, amikor a Művészeti Kollégium szervezete látszólag felbomlik majd: mint egyakarató hang fog kicsendülni későbbi, egymástól távol, külön-külön megszülető alkotásainkból is.

ORTUTAY GYULA

PAYING GUESTS

NYÁRI TAPASZTALATOK ezek, melyeket a magyar vidéken szereztem s melyeket tán nem érdektelen tél közepén elmondani — az eljövendő nyaralás számára. Vidéki tájainkat, a Balaton, Bakony, Mátra, Mecsek, Bükk, a Hegy alj a, Duna-Tisza mente vidékét a mai gazdasági válság alatt is mind többet látogatja a pesti ember. Vándorló kedvét és pihenésre való vágyát ugyan nem tudta megölni a pénztelensége sem, de valuta nem igen van kezében. A Lidó, Északi-tenger, Swinemünde, az Alpok s más hívogató helyek látogatása helyett felfedező útra kel. Vagy megnézi a magyar pénzen is megjárható hazai üdülőhelyeket, vagy a magyar vidék szép kúriáiba kerül fizető vendégként.

Szinte tragikomikus az a tény, hogy ez a paying-guests rendszer, mint annyi más józan intézmény is, a háború utáni szegény magyar glóbuson született. Angliában oly régi, hogy angol ismerőseink legtöbbször alig tudná megmondani eredetének idejét. Ott csaknem megszüntette a háború és a belőle támadt gazdasági zűrzavar, nálunk szinte egy csapásra kelt életre. Hogy nyomorunk egészséges magzatot hozott-e a világra, azt majd a jövő mutatja meg. Ma él és virul ez a gyermek s nevelőit e szűkös időkben oly téren juttatja anyagi előnyhöz, amely azelőtt inkább a romlásukat jelentette.

Az a jól megalapozott vidéki háztartás, a jó konyha, amely a ma sokat emlegetett „régis szép idők“ dinom-dánomjával csak a vagyont fogyasztotta, ma pénzt szállít a házhoz. Ha nem is lett újabb vagyion forrása, de azt legalább nem apasztja és olyan szerephez jutott a fizető vendég ellátása révén, amelynek józansága kívánatossá teszi állandóságát. Hallottam oly birtokosról, akinek nemcsak a saját háza van állandóan tele fizető vendéggel, de igénybe kell vennie más falusi házakban bérelt szobákat is vendégei részére. Úgy mondják, e boldog gazdának rég volt saját megélhetésére oly kevés gondja, mint ma!

Más okból is örülhetünk e szokás elterjedésének. Ma, amikor annyi okunk van félni a nemzeti társadalom további szociális széttagoltásától, valami missziófélet láthatunk abban a szeretetreméltóságban, amellyel vidéki kúriáink válogatás nélkül látnak vendégül — ha pénzért is — anyagi erejében gyengült gróft, pénzarisztokratát és lateinert, városba szorult dzsentrit és falura vágyó iparost, kereskedőt, polgárt és katonát. Kiki egyszerű módon találja meg nyári üdülése idején a városban hiába kergetett ideált, a „beatus possidens“ bár rövid lejáratú és csalfa, de mégis jóleső illúzióját.

Ugyan nem hiszem, hogy ez a paying-szisztéma bármelyik fél részéről a szociális asszimilálódás lehetőségének tudatát keltene fel,

további tartóssága és józan folytatása éppen e célzatosságtól való mentessége folytán mégis eredményes lehet e téren. Elég itt röviden arra rámutatnom, hogy azelőtt másnyelvű városainkat éppen a célzatosságtól, mentes és minden ilyirányú szervezést nélkülöző életfolyamat maga, a magyar életforma és kultúra szinte öntudatlan követe téte teljesen magyarrá!

Pénzbelileg kedvező következményei mellett ez volna e rendszer egyik erkölcsi hatása. A másik, anélkül hogy a nyaralásba általában hazafias motívumokat kellene belemagyaroznunk — hiszen nyaralni nem hazafiságból vagy hazafiatlanságból megy a kultúrember, hanem szükségből s vándorlókedvétől hajtva —, az az erkölcsi erőgyarapodás lenne, amely a magyar vidék és józan népe megismerésével jár. (Nem hiszem, hogy a nyaralás és utazás kérdéséből a magyar ember — minden elterjedt közhely ellenére is — kevésbé volna „hazafias“, mint más népek fiai. Találkoztam olyan olasszal, aki ismeri Budapestet, de még nem látta Firenzét s ismerek olyan angolt, aki otthonosabb Indiában és nálunk, mint saját szűkebb hazájában.)

A vidéket járva, alig lehet meghatottság nélkül nézni azt a heroikus küzdelmet, amelyet agrár lakosságunk pusztá létéért folytat. Mintha a Gondviselés megpróbáltatásunk terheit akarná növelni az egyes vidékeken évek óta ismétlődő aszályokkal és áradásokkal. E tengernyi gond és csapás közt ott áll a magyar paraszt mint a magyar társadalmi rend ma is konzervatív őrzője és jövőjének legnagyobb erőforrása. Az, „úr“-ral szemben való szolidáris érzését naív formában, de józan ésszel közli velünk: „Nem megyünk mi uram másfelé, se kommunistához, se balra,—csak olcsóbb volna a petróleum meg a ruha!“

Ez nézetem szerint a falu gazdasági problémájának egyik kulcsa.

A falu erkölcsi problémája a jó pap, jó tanító, jó jegyző, megértő és okos orvos és a szociális érzékű földesúr kezében van. Más a tartalma, más az arca a falusi életnek, ha ilyenekkel találkozunk az ember. Az ily vezetőekkel bíró faluban van kommunális érzék, nincs roham az adószedőkre, nincs kiélezett agrárkérdés, nincs gyűlölet a „nadrágos“ ember iránt; az ilyen helyen néma a gyűlölet s a tiszta emberszeretet hangján szólal meg a legszebb humánus. Az ilyen falu közel hozza a városi embert a gazdához!

Rövidlátónak mondhatnánk azt a társadalmat, amely a jó faluvezetést, ezt a 100%-os lélekmentő és nevelő munkát nem méltatja kellő jutalomra s rögtön gazdasági lehetetlenületről beszél, mihelyt nem a „produktív“ termelésre, hanem az „improduktív“ intellektuális munkára kéri tőle az adófilléreket.

Nehogy félreértsen a szíves olvasó. Fenti megjegyzéseimmel nem akarok avatatlan kézzel hozzányúlni a falu kérdéseihez, hisz a magyar agrár-problémák egyetemét nem tekinthetem oly egyszerűnek, hogy csupán „petróleum-ár“ kérdéssé vagy a pap (jegyző, tanító, orvos) választása személyi kérdésévé egyszerűsíthetném le. Az átfogó, intézményes megoldást alig fogjuk elkerülhetni! De ez csak fél megoldást jelent, ha az érintett erkölcsi kérdéseknek kellő fontosságot nem tulajdonítunk. Éppen hivatása miatt tulajdonít e sorok írója ez erkölcsi tényezőknek és az egyéni jó munkának nagyobb jelentő-

séget, mint az a gépek mai világában általában divatos. Pedig a gépen is csak a szellem uralkodik s nyugodtan vallhatjuk ma is a régi igazságot: az ember elveszti méltóságát, életének szép és nemes értékeit, — ha kielégülést csak anyagi téren keres!

ENGEN IS falura hívtott az idei nyár. Határállomáson szállók ki. Valamikor fürge, hosszú gyorsvonatok sorozata járt e síneken a Tátrába; velem egy három kocsiból álló rövid kis vonat érkezett ide, alig egy-két utas lézeng az ablakokban s néz farkasszemet a kíváncsi cseh fináncokkal.

Átkocsizunk a Hernád hídján. Csonka-Abaúj dombjain jár kocsink hegyen-völgyön át, eltávolodunk a folyótól, majd visszatérünk hozzá: itt már ez a határfolyónk! A túlsó oldalról „csehszlovákok“ színmagyar hangját halljuk, ekébe fogott lovaikat biztatják. Előttünk a Hernád szép széles völgye, jobbra-balra félkaréjban erdős hegyek változatos panorámája, egy-egy kopár kúpon várrom: Boldogkő, Regéc. Kúpos, erdőborította hegy lábánál őspark — szerencsére még nincs itt az alkonyat¹ — takar el egy nagy, tornyos várkastélyt! Előtte állunk meg. Téglalakú, zölddel befuttatott vén ház. Északi oldalán két zömök torony, köztük lépcsős feljáró, a hatalmas, vasveretes kapu felett régi óra. Csak az üdvözlésünkre fátyolt lengető várkisasszony hiányzik az ablakból, hogy teljesen a középkor hangulatát érezzük. Mátyás korában már állott ez az — akkor bizonyára erődítésszerű — épület, körülötte a parkot megkerülő árok, egyik oldalán patak. Akkor a Kékedyeké volt, a nagy király itt töltött valamelyik pestisjárvány idején egy telet. A kis falu szélén, erdő sarkán langyos, kénes forrás. Reumások már Mátyás korában is áztatták vizében beteg tagjaikat. Ma a Melczer családé a ház is, fürdő is, házasság révén szállott reá mind a kettő.

A park szélén kápolna. Tiszta, csendes ruhájú, értelmes arcú falusi nép zsúfolásig megtölti, ősz pap áll a szószéken. A felvidékről elüldözött piarista tanár. A tízparancsolatról prédikál. Ne ölj! Egyszerű, kerek, világos mondataira felfigyel falusi hallgatósága, de épülést találhatnak szavain az elmélyedésre képes városiak is! Pátosz nélkül szól, nem keresi a hatást sem betanult külsőségekkel, sem kicirkalmazott szólamokkal. Azt hiszem éppen ezért van akkora hatással híveire. Mindenki érzi hangján az őszinteséget, amelyből kicsendül a tiszta emberszeretet melódiája. Sokszor és sokfelé hallottam prédikálni. így ritkán. Az ilyen beszédekről kellene mintáznunk minden szónoklatot, amely a falun hirdeti Isten szavát!

E kivételes ember egyéniségét megismerve megérthetjük, hogy benne nem hivatalos állása viselőjét látja csupán a falu, hanem a tapasztalt tanácsadót, az önfeláldozó, betegek, aggok látogatására s minden apostoli munkára mindig kész keresztényt!

Hogy munkája még e jóra való nép körében sem könnyű, ahhoz tudnunk kell, hogy ez a nép, amely soha semmit sem lop — jóllehet mindenütt, kastélyban s falukon minden ajtó nyitva van, — lelkiismeretfurdalás nélkül dézsmálja a fát abban az erdőben, amelyben

¹ V. ö. Rapaich cikkével, Magy. Szemle.

mint famunkás dolgozik. Ez nem bűn, nem lopás szerinte: „Hisz ebből élünk, uram!“, mondja naivan, őszintén, a bűntudat legkisebb jele nélkül. Tudnunk kell azt is, hogy e határmenti területet az új határ egy csapással elvágtta természetes piacától, Kassától. Az itteni uradalmak p. o. a tejet Nyíregyházán kénytelenek értékesíteni. Itt sem kisebbek a határátlépési nehézségek, mint egyebütt.

Örömmel hallja az ember a falu szépszámú gyerekseregének értelmes válaszát minden kérdésre. Tanító és felesége lelkesen egészítik ki a lelkész nevelő munkáját.

Jegyző nincs, a legközelebbi orvos Gönczről (12 km) jár ide. A járási székhely országúton 25 km-re, csak száraz időben járható szekérúton 12 km-re van innen.

Napsütéses reggel, a völgyön kékes köd ül. Felmászom a Szurok-hegyre (645 m). A nap már magasan áll, mire felérek. Felszállt a köd, verőfényben csillog a kassai dóm bádogg kupolája (ide 20 km). A völgy megnyílt, Észak felől 3 ezüst szalag kígyózik felém: a Hemád, Tarcza, Ósva. Nyugaton, a párás látóhatáron inkább sejtem, mint látom a Tatra csúcsait!

A trianoni határon állok. Tőlem balra, le végig a hegyoldalon apró kis fehér pontok, a trianoni határ jelző kövei. A határon túl, egymástól alig néhány kilométerre hatalmas, emeletes vörös épületek sora hivalkodik: a cseh határőrség kaszárnyái. A Kassára vezető országutak határsorompói előtt bogárhátú kis fehér vityillók: a magyar határőrs szerény kunyhói. Az idevalók úgy tudják: a cseh kaszárnyák pincéi bombaálló lőszerraktárat rejtegetnek.

Körülöttem kék szemű, szikár tót parasztok tisztítják a határsávot. „Túlról“ jöttek. Fontos a munkájuk: a gaztól szabadítják meg a fehér kövek környékét, nehogy valaki a bozótban határsértést kövessen el. Kedélyes, tempós viselkedésükön meglátszik, hogy nap-számba dolgoznak. Örömmel kapnak magyar, majd horvát szavamon — készséggel mutogatják a napsütéses falvakat: Abaújnádasd, Hernádsadány, Bárca, Enyicke, Nagyida...

Elköszönök tőlük. A szót magyar kísérom veszi át. Ott, a hegy lábánál, a határt nagy tisztás fogja át. Véletlenül egy napon tartott ott majálist a kékeddi magyar és az abaújnádasd! „csehszlovák“ iskola. A fiúk, kijátszva mestereik éberségét, előbb szóval csatáztak, majd nem respektálva a határ emelte kínai falat, nesze te magyar, nesze te cseh kiáltással parázs kis testvérháborút rendeztek. (A mi gyermekkorunkban a „cseh“ még az „osztrák“ gyűjtőszóban búj meg!)

Tovább megyek, jobbra. Itt a határmenti hegyek erdei a híres Károlyi uradalom vadászterületeit borítják. Ide látszik a határszélen a László-tanyai vadászkastély arrább a füzesi várrom (541 m). Leszállunk a hollóházai völgybe (320—400 m a tenger színe fölött.) A faluban még működik a környék kaolinját feldolgozó kőedénygyár. Valamikor úri kedvtelés és vállalkozó erő alapította, ma bérlők kezén van. Újabb hegymászás után Füzéren vagyunk. Újabb meglepetés útunk gazdag flórája után. Házigazdám egyik szobájának fala tele van a környék lepkéinek gazdag gyűjteményével. Van olyan species, amelynek több tucatnyi aberrációja adja meg a gyűjtemény kiállítá-

sának azt a színpompát, amely alig áll hasonló brazíliai kollekcióké mögött. Pedig úgy mondják, ott a legszínesebbek a lepkék. Még egy kapaszkodó, de megérte a fáradságot. Fent vagyunk Perényi Péter nádorfi koronaőr hajdani várának romjai közt. Finom, még elég ép gótikus kápolna maradványai állnak déli szárnyán. Középuitt keresztet emeltek annak emlékére, hogy a mohácsi vést követő zavaros időkben e kápolna adott hajlékot a szent koronának.

Nem tudom, vájjon a Műemlékek Országos Bizottságának módjában áll-e a kápolna helyreállítását szorgalmazni — bizony megérné a ráfordított munkát és pénzt!

Talán érdekelheti a nyilvánosságot, hogy a felvezető kacskaringós út utolsó szakaszát egy lelkes pap vezetésével kis cserkészfiúk vajták a sziklába. A kirándulás romantikájához tartozott volna az e^v környéken elég gyakori viperával való találkozás is! A sors nem így akarta. Egyébként az itteni hegyilakók szerint a vipera félénk, ártatlan állat. Lépések zajára rögtön elmenekül s különös balszerencse kell hozzá, hogy valakit megmarjon!

Megfigyelésem szerint a legtöbb nagyvárosi ember szívesen tér vissza nyaralásáról téli hajlékába. Még akkor is, ha közel férközött hozzá a falu és jól érezte magát a határmenti falusi idillben. Sőt talán annál inkább fogja el a vágy a város után, minél szolidárisabbnak érzi magát a falusi néppel, minél őszintébben tárta az fel előtte baját, panaszát, vágyait.

Azt hiszem, olyanforma érzése támad ilyenkor, mint sok türelmetlen felnőtt embernek, ha járni nem tudó gyermeke csetlik-botlik előtte. Szeretné önállóvá tenni, talpra állítani, de nem lehet. Csak segíteni tud neki úgy-ahogy, csak bátoríthatja, de nem állíthatja lábra. Ez a kultúrában szerencsésebb városi ember tehetetlenség-érzése a kultúrától, jó közlekedéstől, kórháztól távolabb élő falusi ember ily téren való elesettségével szemben.

A nagyváros sok vonatkozásban olyan, mint valami ideális Potemkinfalva. Ragyogásával sokszor még a figyelő ember szemét is elkápráztatja és sok olyat eltakar előle, amit kint a falun, az állandó együttlét a néppel leplezetlenül tár fel előtte! A figyelő és érző városira csaknem mindig nyomasztóan hat a falu elmaradottságának szemlélete, különösen áll ez akkor, ha a mai határmenti bajok teszik szemében a szokottnál is sívárabbá a magyar falu képét.

A falu életének vicinális tempója bő alkalmat ad a megfigyelésre, a megfigyelésből részvét fakad, — a segíteni, változtatni nem tudó tehetetlenség gyorsvonatra ülteti a megfigyelőt. Ez az ütem már a nagyváros életének zakatolására emlékezteti. Ebben a zajban sok mindent felejt! Ha idelátszanak is Trianon határvései — a kontúrok halványabbak s nem rontják annyira a javulás reményének illúzióját, mint a szűkebbre szabott, kicsinyes élet napi robotjának átélése!

Vájjon mikor válnak valóra ezek a remények? Mikor adhatunk többet a falunak pusztá ígéretnél, bátorításnál, határon innen, határon túl?

HARDY KALMÁN

ROMÁN KISEBBSÉG KÜLFÖLDÖN

ROMÁNIA, HOGY „NAGGYÁ“ LETT, a korábban az országon kívül élő románság túlnyomó részét az új állam határai közé zárta; de a román nép évszázados vándorlásainak folytán még mindig maradtak román elemek a mai Nagyrománia határain kívül, szerte-széjjel Európa délkeleti részein, a Balkánon; vannak románok Szerbiában, a volt magyar Bánátban és a Timok-völgyében, Macedóniában; Bulgáriában, Görögországban és Albániában és Szovjet Oroszországban, elszórva és elkeveredve, többnyire annyira és olyan csekély számmal, hogy csak a Dnyeszter túlsó partján élő románokat tömörítette állami közösségbe, a moldovai köztársaságba a szovjet kormány és csak a szerb Bánságban van nyoma irredentizmusnak. Erre a területre vonatkozóan van szó határrevízióról Romániában, de azt most ridegen elhallgattatja a kormány. A többi románság mint kisebbség él többségi államaiban s okoz gondot román politikusoknak és kormánynak, hogy ezeknek az „elnyomott“ kisebbségeknek helyzetén segítsenek, panaszukat a világ elé vigyék, elnyomás miatt bevádolják Bulgária, Szerbia és Görögország kormányát. A panaszok mindenütt ugyanazok, és ugyanazok nemcsak a román kisebbségeké; a Balkánon panaszol a román, Erdélyben elnyomja a magyar kisebbséget; ott követeli kulturális fejlődésének lehetőségét, itt megtagadja azt; ott egyházi és iskolai segítséget nyújt és eszközöl ki számukra, itt eltiltja a Magyarországból eredhető erkölcsi, kulturális és anyagi támogatást.

E cikk tárgyát nem fogja az összes román kisebbségek sérelme és panasza képezni, hanem csak a régi magyar Bánátban, ma szerb államhatalom alatt élő románság helyzetével fog foglalkozni. Célja pedig az, hogy illusztrálja, hogy mennyire más mértékkel mérnek a román kormányok a saját államuk területén élő idegen nemzeti és az idegen állam területén élő román kisebbségek számára; illusztrálja, hogy mekkora befolyást biztosíthat egy anyaállam idegen államban élő rokon kisebbsége számára és hogy milyen politikai légkör szükséges, hogy megegyezés jöhessen létre két állam között kisebbségeik kölcsönös védelmére. Az összehasonlítást nem fogom pontról-pontra megtenni. Nemsokára egy másik cikk keretében össze fogom állítani az erdélyi magyarság helyzetének történetét az utolsó tíz év alatt: az összehasonlítást elvégezheti mindenki, aki elolvassa, a különbség elég szembeötlő lesz.

ROMÁNIA KISEBBSÉGI POLITIKÁJÁNAK KETTŐSSÉGE már a világháború előtt jelentkezett. A régi román királyságban más kisebbség, mint a zsidóság nem volt s Romániának velük szemben követett

elbánása botrányköve volt az európai politikának: a berlini kongresszus nem volt képes tisztességes magaviseletre szorítani Romániát.

Más volt a kormányok állásfoglalása a Románia határain kívül élő saját román kisebbségekkel szemben.

A két szomszédos nagyhatalom, Oroszország és az osztrák-magyar monarchia területén, Erdélyben és Bukovinában és az akkor orosz Besszarábiában élő románságot természetesen nyíltan nem támogathatták — a brassói iskolai segélyezést is kivette román kézből a magyar kormány — csak a magyarországi románságot merték titkos, földalatti irredentizmussal szítani. Bukovina nem szorult rájuk, Oroszországban nem merték tenni. Ellenben nyíltan lépett fel a román kormány a Balkánon élő fajrokonai érdekében; 1912 előtt a porta maga megengedte a török területen lévő román egyházak és iskolák román forrásból jövő támogatását s a balkáni háborúk folyamán egy akció indult meg, mely a kisebbségi védelem jobb kiindulási pontjául szolgálhatott volna, mint a párizsi szerződések.

Az első balkáni háborúban Románia nem vett volt részt; semlegességének árú területi rekompenciát és a szomszédos államokban élő román kisebbségek védelmét kötötte ki. A bolgárok a háborút követő londoni tárgyalásokon el is fogadták ezt tárgyalási alapul s hajlandók voltak vállalni, hogy az ország területén élő kuco-vlachoknak egyházi és iskolai autonómiát adnak, román püspökséget állítanak fel s mindezt a román állam anyagilag segélyezheti. E megállapodást később jóváhagyta a szentpétervári nagykövetségi konferencia.¹

Mielőtt mindez megvalósulhatott volna, kitért a második balkáni háború s mikor Bulgáriát Románia segítségével eltiporták volt szövetségesei, Maiorescu román miniszterelnök és külügyminiszter, amint szóba került a békekötés, kikötötte, hogy a szentpétervári megállapodások belekerüljenek a békeszerződésbe. Miért, miért nem, az Egyesült Államok is beleavatkozott s jegyzéket intézett a hadviselt államokhoz, hogy a kormány „nagy örömmel látná, ha a békeszerződésekbe rendelkezések vétetnének fel, melyek azon területek lakosainak, melyek az öt hatalom bármelyikének szuverenitása alá kerülnek vagy jurisdikciója alá vitetnek, teljes vallási és polgári szabadságot biztosítanának“.

A kisebbségi védelem rendezése mégsem került a bukaresti szerződésbe: az államok, különösen a Szerbia okozta nehézségek miatt, nem tudtak megegyezni s a vége az lett, hogy Románia az összes hadviselt államokkal egyenkint egy-egy deklarációt írt alá, amely pium desideriumképpen újra deklarálta a szentpétervári megállapodásokat.²

Hogy ennek az eredménye, ha ki nem tör a vüágháború, mi lett volna, azt nem tudjuk.

Az 1916 AUGUSZTUSI BUKARESTI szerződésben az antant hatalmak az egész Bánátot osztatlanul Romániának ígérték, de mikor eljött

¹ Cartea verde, 19x3. 62., ior. és 133. lapokon.

² Le Traité de Paix de Bucarest, a román külügyminisztérium hivatalos kiadása. 83. és köv. lapokon.

a békekötés és a hősiesen küzdött szerbek kívánsága a fél Bánátra szembe került a románoknak szegényes, veszített hadjárattól indokolt egész Bánságra vonatkozó követelésével, a hatalmak — miután a románok úgylis szerződészegést követtek el az 1918 májusi béke megkötésével — megváltoztatták a területi osztozkodást és a Bánátot kettévágva, délnyugati szerblakta részét Szerbiának, északnyugati darabját Romániának adták. A románok által „Clémenceau-vonal“-nak nevezett ez a határ képezi az érthető okokból most elhallgatott román revíziós törekvés tárgyát.

Hogy a Szerbiának jutott terület román lakossága mennyi, azt nem lehet megállapítani. Egy román füzet, mely a jugoszláv Bánátot írja le, azt állítja, hogy 250.000 szerb, 100.000 német és 80.000 magyar mellett 150.000 román lakik e vidéken.¹ A „Graiul Romanesc“ egy 1927. évi cikke 126.764-re teszi számukat. De Radivojevics belgrádi egyetemi tanárnak a szerb „Politika“ egy 1933 május 16-i számában közölt cikkében, amely az 193 i-i jugoszláv népszámlálás még közzé nem tett hivatalos adataira támaszkodik, az a különös adat merül fel, hogy az 1921-i népszámlálás az egész Jugoszláviában 231.068, a tíz évvel későbbi 193 i-i népszámlálás pedig szintén az egész országban 134.514 románt mutat ki, tehát az egész állam területén kevesebbet, mint amennyit Bizerea és a „Graiul“ egyedül a Bánságnak juttat. Mindenesetre itt az utódállamok ismert népszámlálási módszereivel állunk szemben. A „Graiul Romanesc“ cikke panaszol, hogy a népszámláláskor folyik a névelemzés: a számlálóbiztosok mindazokat, akiket pl. „Szerb“-nek hívnak, akiknek neve „ici“-re végződik (Popovici, Jancovici), szerbeknek vették föl. Mindenesetre a románság alkot egy olyan számottevő kisebbséget, amely megérdemelte volna, hogy a szerb kormány hozzájáruljon az 1913-i megállapodások végrehajtásához. Éppen az ellenkező történet.

A románság panaszai már 1921-ben megkezdődtek. A megszokott, minden kisebbség elnyomását jellemző jelenségekre vonatkoztak. Hogy a kormány egymásután zárja be a román felekezeti iskolákat s mivel mindet nyíltan nem zárhatja be, elrendelte, hogy mindazok a román gyermekek, kiknek szülei tudnak szerbül, kötelesek szerb iskolába járni. Ez a híres Pribicsevics-féle iskolarendelet, a névelemzés kezdete, amelyet később olyan buzgalommal alkalmazott és alkalmaz Románia a magyar gyermekekkel szemben.

Uzdin községnek nemcsak bezárták iskoláját, hanem az iskola minden bútorát és felszerelését, tanszereit összeszedték és elszállították Szerbia belsejébe, valami szerb iskolába.²

1921 őszén Ghiulea, kolozsvári román egyetemi tanár járt lenni a jugoszláviai románok között s tapasztalatairól következőképen számolt be:

A szerbek szilárd, céltudatos politikát követnek a román falvak elszerbesítésére. Minden intézkedésük, amely a román falvak tönkretételére és a szerb elem megerősítésére szolgál, elárulja ezt. S ez ellen

¹ P. Bizerea: Románii din Bánátul Jugoslav. 8. lap.

² Óra, 1921 június 5. — Dada, 1921 szeptember 10.

hiábavaló minden román panaszkodás belgrádi követségünknel. A román elem támasz és remény nélkül ki van szolgáltatva a szerb hatóságoknak.

Legnagyobb szerep jut a szerbesítő politikában a falvak szerb kolonizációjának hadi önkéntesek és rokkantak által. Ők kapják meg a román paraszt földjét, az ő érdekükben történnek a rekvirálások.

A román ma nem ura házának, nem ura tulajdonának, barmának, sőt saját személyének sem. Ha egy román ember meghal, házat nem örökösei kapják, hanem kitelepítik őket s a házat szerb önkéntesek vagy boszniai telepesek kapják.

A románokat kényszerítik, hogy valóságos robotot teljesítsenek az új telepesek részére. Egy szerb találkozott az úton egy román gazdával, aki termését hordta be szekeren; a szerb kényszeríteni akarta, hogy búzáját rakja le az útra és az ő gabonáját szállítsa be s mert a román nem tette, kést ragadott és leszúrta két lovát.

A román iskolák tanítók nélkül vannak s akik még maradtak, szerb nyelven kell hogy tanítsanak. Petrovasileben kilenc tanító közül kettő maradt helyén, Uzdinban, Újfaluban egy sem. Nincs románnyelvű tankönyv, nincs egy román kalendárium a népek. Ha pedig a szülők Romániába küldik gyermekeiket, kiüldözik őket: nincs más út, mint a szerb iskola.

Az egyházak sem állanak jobban. Földjüket kisajátították és szerb önkénteselmek juttatták. Templomaikat elvették és a szerb egyháznak adták. Papjaikat üldözik, kiutasítással fenyegetik.

A baj az, hogy parasztjaink többsége tud szerbül és egyforma vallásúak a szerbekkel, görög keletiek.¹

A szerbek gazdaságilag is tönkreteszik a román népet, bankjait átjátsszák szerb kézre, a parasztot súlyosan adóztatják. A román paraszt 20 hold föld után 6000, a szerb 800 dinár adót fizet. Mióta a román paraszt megtudta, hogy Erdélyben megindult a földreform végrehajtása és ott könnyű földhöz jutni, tömegesen készülnek át.²

Politikai téren egészen hasonló helyzetük az erdélyi magyarsághoz abban az időben.

A háború után az első parlamenti választások alkalmával, — azzal az indokolással, hogy az optálások ügye még nem dőlt el —, egyszerűen kihagyták őket a választási lajstromokból. Egy pár vállalkozó akadt, aki felvette a harcot, de a románság parlamenti képviselő nélkül maradt.

Az 1923-i választások alatt már megváltozott a helyzet: dr. Ian Joco, fehértemplomi ügyvéd megalakította a román nemzeti pártot s a szerb hatóságok, tekintettel a románság kis számára, nem is gőrdítettek nagy akadályt szervezkedésük elé, ellenben éles támadásoknak voltak kitéve a sajtó részéről. A választásokon egyedül Joco került be a képviselőházba, éppen úgy, mint annak idején egyedül Sándor József Erdélyben.

Persze történtek incidensek.

Szentmihály község túlnyomóan román lakosságú s felingerelve a szerb előljáróság által, megtámadták a községházat és elverték az előljáróság tagjait. Szolgabíró, csendőrség jött a faluba s csinált rendet. Nem ez a kis eset fontos, hanem amit a belgrádi „Politika“ írt hozzá:

„Román agitátorok azt a hírt terjesztik a Bánság román lakói között, hogy a határ meg fog változni s akkor Romániában felelősségre

¹ Vointa, 1921 november 18.

² Universul, 1921 november 5.

fogják vonni azokat, akik nem a román párttal tartanak. Ez az agitáció és az a tény, hogy a bánági románok bukaresti utasítás alapján a német pártra szavaztak, jele annak, hogy a bánági románok a jövőben az államellenes elemekkel akarnak együtt működni.“

Még jellemzőbb volt a „Banatski Radical“, a kormány lapjának kommentárja:

„A románok gyűléseket tartottak, melyeken igyekeztek a sovínista szenvedélyt kelteni életre. Illojális manifesztációk, forradalmi kilengések, az a tény, hogy a román papok az oltárról szólították fel híveiket, hogy a román listával szavazzanak és megátkozták azoknak gyermekeit, akik más pártra mernek szavazni, érelték meg bennünk azt a meggyőződést, hogy a románok a nacionalista listával fognak szavazni mindenütt. De a választások eredménye után azt konstatáljuk, hogy a románok nyíltan felléptek a radikális párt (a kormánypárt) ellen és hihetetlen számmal szavaztak a demokrata párt listájára is.

Nem tudjuk, hogy mi készítette erre a románokat; ennek célja csak az, hogy lehetlenné tegyék országunk gyors konszolidációját. Bizonyos, hogy a románságnak ez az állásfoglalása nagyon meglepett s kénytelenek leszünk ezentúl pontos nyilvántartást vezetni a nemzeti-segekről és ahhoz szabni követendő politikánkat.“

1924 márciusában egy karakterisztikus eset történt: felszólalt a román szenátusban egy erdélyi román, Vasile Bianu, az a Bianu, aki a legkíméletlenebb harcot folytatta az erdélyi magyar kisebbség ellen. Most azonban a bánági román kisebbséget vette pártfogásába.

„Szomorú kötelességet teljesíték“ — mondotta —, „mikor itt bánági román tesvéreink jajkiáltásait tolmácsolom, akik már nem bírják elviselni azt a gyűlöletet és üldöztetést, melyben részük van egy hozzánk baráti viszonyban álló kormány részéről, ami nekem is nehézé teszi, hogy visszhangja legyek azoknak az üldöztetéseknek, amikben az anyaállamtól elszakított román elemek része van.

Az elnemzetietlenítés, amit a belgrádi kormány olyan erővel folytat, elsősorban az intelligencia ellen irányul, amely a román nemzeti eszme viselője és fenntartója. Azután irányul a gyermekek ellen, akik-től megvonnak minden lehetőséget, hogy román iskolába járhassanak.

Az iskolák előadási nyelve szerb. A román tanítókat elüldözték és szerbekkel helyettesítették. Egész Jugoszláviában nincs egy román középiskola sem. S mikor valaki egy szerb miniszternek elmondta, hogy Romániában a szerbeknek iskoláik vannak, sőt vannak minoritások, melyeknek több iskolájuk van most, mint volt eddig, azt felelte:

„Románia csináljon olyan kisebbségi politikát, amilyent akar, mi csináljuk a magunkét.“

A román tankönyveket betiltották és elkobozták s ma a román gyermekek csak szerb tankönyvekből tanulhatnak. S nemcsak ez: hanem eltiltották a szülőket, hogy gyermekeiket Romániába küldhessék iskolába. A nagymargitai román tanítót, aki 25 éve van ott, elmozdították állásából, mert gyermekeit Romániába küldte iskolába. A fiatal-ságnak megtagadják az útlevelet, hogy ne mehessenek külföldi iskolákba s ha valahogyan egy tanulónak sikerül román egyetemen szerezni bizonyítványt, a szerb kormány megtagadja nosztrifikálását.

Papjainkat üldözik. Néhányuk 2 nap alatt el kellett hagyniok az állam területét. A versed román templomot feltörték, a kegyszereket és papi omátusokat ellopták és a rablók sohasem kerültek kézre. A papot, Comeliu Petrovicit, szerb katonák az utcán megverték és nem káptak büntetést. Az egyházi és iskolai ingatlanokat elkönfiskálták. Papok és tanítók nem kapnak fizetést s már több mint száz pap és tanító hagyta el állását.

A román falvakba Boszniából, Albániából, Macedóniából telepítenek dobrovolcokat és más gyanús elemeket, a mi fiainkat meg az ország másik részébe viszik katonának.“

Még folytatta siralmaival s azután egy merész fordulattal áttért a román-bánát s általában a romániai kisebbségek helyzetére és volt arcbőre, hogy a következőket mondja:

„Mi megadtunk faji kisebbségeinknek minden szabadságot és minden fejlődési lehetőséget államunk keretein belül.

A felekezeti iskolák teljes szabadsággal működnek, sőt az állam, tehetsége szerint, szubvencionálja őket. Biztosítottuk a kisebbségek korlátlan kulturális fejlődését, nemcsak azért, mert kötelez a Versailles! szerződés (?), hanem azért, mert a román tradicionálisan vendégszerető és toleráns. Mi csak azt követeljük szomszédainktól, akik barátaink is, hogy román kisebbségeiket ugyanolyan jó és civilizált bánásban részesítsék, mint mi a magunk kisebbségeit.“

A parlamenti kisebbségi képviselők közül senki sem tett erre megjegyzést, ellenben nyilatkozott a szerb külügyminisztérium sajtóosztálya, éppen úgy, mint ahogyan a román kormány szokott nyilatkozni minden kisebbségi panaszra. „Bianu állításai elejétől végig hazugságok s vagy tájékoztatlanságból vagy szándékos ferdítésből erednek. Jugoszláviában egyetlen román iskolát, egyetlen román templomot sem zártak be s egyáltalában nem igaz, hogy egyházi vagyont koboztak volna el... Ezek a tendenciózus támadások csak arra valók, hogy külföldön csökkentsék országunk tekintélyét és sajnos, nem kivételes jelenségek. Valóban csodálatba ejtenek bennünket, mert egy baráti, szövetséges országból erednek és fel kell, hogy háborítsák közvéleményünket. Mi meg fogjuk őrizni hidegvérünket, bármennyire sért is bennünket a román politikai világ egy részének ilyen magatartása.“ S hogy az ellentét még jobban kiéleződjék, pár héttel reá a belgrádi „Politika“ cikket írt „a romániai szerbek szenvedéséről“, ami egy „borzalmas kálvária“. Sem török, sem magyar alatt nem volt a szerbek helyzete olyan rettenetes, írta a lap, mint román uralom idejében. A paraszttól elvették földjét, kizárták őket a bérletekből s a hatóságok kiirtanak mindent, ami szerb, betiltják gyűléseiket, színházi előadásait; nem riadnak vissza letartóztatásoktól s a szerb tanítókat nyugdíjazzák, mert nem tudnak elég jól románul. S mindez akkor, mikor „a bukaresti román sajtó dörgedelmes cikket ír a Jugoszláviában élő románok elnyomásáról.“

A ROMÁN TÁRSADALOM azonban nem hagyta abba a küzdelmet kisebbségeiért.

Jugoszláv területen, Fehértemplomban, egy román nyelvű lap jelent volt meg, „Graiul Romanesc“ címmel, amely, amennyire lehetett, képviselte a román érdekeket. Még 1922 tavaszán hasonló néven egy társaság alakult meg Bukarestben, amelyhez a felhívást elsősül Miron Cristea, Románia metropolita prímása írta alá. „A körülmények,“ írta a felhívás, „népünk egy részének Nagyrománia határain kívül rendeltek sorsot; nekünk szent kötelességünk, hogy őket legalább szellemi táplálékkal lássuk el, akiknek oly nagy szükségük van, hogy román tankönyvek és román templomok útján fenn tudják tartani fajukat és ősi hitüket.“

A társaság megalakult és működött és 1929 tavaszán megerősödve újra szervezkedett: új munkatervet, programot alkotott,

mely teljesen egy népközösségi szervezkedés alapján áll. Amikor a román állam kisebbségeinek minden kulturális összeköttetését tiltja anyaországukkal és eltilt minden onnan jövő anyagi és kulturális segí-lyezést, érdekes látni e programm némely pontját.

„A társaság célja“ — mondja a programm —, «hogy a királyság határain kívül élő románokkal a román beszéd, a román hit és román kultúra kötelékét ápolja, őket az elnemzetietlenítéstől megvédje és meg-mentse azokat, akik már elnemzetietlenültek.“

Egy további, harmadik szakasz ismerteti azokat a módokat és eszközöket, amelyekkel a társaság célját akarja elérni:

„a) alapot teremt, melyből a román kisebbségek számára iskolá-
kat, templomokat és könyvtárakat, valamint ösztöndíjakat alapít;

b) megkönnyíti, hogy kisebbségi ifjak Romániában végezhesék
tanulmányaikat s azután hazájukba visszatérhessenek;

c) kirándulásokat szervez külföldi és belföldi románok számára,
hogy a kölcsönös megismerést előmozdítsa;

d) tanulmányozó osztályt létesít, mely vizsgálat tárgyává teszi
más országok románjainak helyzetét tekintettel a kisebbségek jogaira és
nemzetközi kongresszusok számára való emlékiratok készítése végett.“

Ezenkívül a társaság egy havi folyóiratot ad ki, szintén „Graiul“
Romanesc“ címen, ami kis keretek között mintájául szolgálhatna
egy hasonló magyar folyóirat kiadásának.

Persze, mikor a társaság fenti alapszabályait a kolozsvári „Keleti
Újság“-ban ismertette Sulyok István, cikke végére a következő kér-
dést írta: „Vájjon azok a tiszteletreméltó férfiak, akik kallódó test-
véreikről ennyi körültekintéssel igyekeznek gondoskodni, mit szólná-
nak ahhoz, ha például Budapesten egy ilyen társaság alakulna,
ugyanilyen célokkal?“

A ROMÁNSÁG ELSZERBESÍTÉSE iskolában és egyházban
folyt tovább. Nem ismétlem, ezek mind uniformis esetek. Csak egy
pár más momentumot akarok még megemlíteni.

A román „Politica“ egy 1928 márciusi száma panaszolja, hogy a
jugoszláv Bánát határán tömegesen gyarapodik a szláv elem, pár
év alatt megkétszereződött. Lehet, mondja a lap, hogy csak statisztikai
szemfényvesztés, amit azáltal értek el, hogy az összes pravoszláv
személyeket szerbekül tüntetik fel, de tény, hogy teméntelen dob-
rovolc telepes került oda Dalmáciából és Montenegrből s az ős-
lakosság mind idegenebb lesz régi hazájában. „Mentsük meg a szom-
szédos Bánát román lakosságát!“ kiáltja a lap. „Mit mondjunk a
szerb iskolapolitikáról“, írja a „Graiul Romanesc“, „mely agresszí-
vebb és türelmetlenebb, mint volt a magyar? Kiben bízunk ebben
a helyzetben?“ Egy későbbi számában számokat is közöl. A román
Bánátban az 1939—31 iskolai évben állítólag 44 szerb felekezeti
iskola működött 64 szerb tanítóval; a szerb Bánát 42 román falvá-
ban nem volt egyetlen román tanító sem. „A világháború előtt“ —
tehát magyar uralom alatt! — „nagyszerűen álltunk iskolai tekintet-
ben, ma már minden megváltozott... A román nyelven való tanítás
súlyos nehézségekkel küzd, a legjobb román tanerőket eltávolították,

külföldi románnak pedig nem szabad az iskolákban tanítani. Wrangelistákat alkalmaznak a szerbek a román iskolákban, akik egy szót sem tudnak nyelvünkön. Ahol a határszélen román iskolák voltak, ma nincs egy sem.”¹

Így öntudatlanul és halkán sírják vissza a magyar uralmat és felejtik el, hogy összehasonlítsák azt, amit a jugoszláviai románokról írnak, az erdélyi magyarság helyzetével.

PEDIG A ROMÁN KORMÁNY nem nézte idegenül külföldi kisebbségei sorsát Jugoszláviában és 1927-ben egy megállapodás jött létre a két állam között, mely hivatva lett volna kölcsönösen rendezni a tanügyi vonatkozásokat.

A szerződésnek évekre visszamenő története volt. Még 1921-ben tárgyalt e kérdésben Pasics és Take Ionescu, de eredménytelenül. Bizottságok folytatták a tárgyalást 1923-ban és 1926-ban, de csak 1927-ben sikerült Pericnek és Iamandinak megegyezni, úgyhogy a szerződést augusztus 17-én aláírhatták.

De a megegyezés nem lépett érvénybe. Jugoszláviában — nem tudom miért éppen ők — a horvátok részéről vehemens ellenállásra talált, Pribicevics, aki kultuszminiszter volt azelőtt, interpellálni akart és a kormány elállott attól, hogy ratifikálás végett a szkupstina elé terjessze a szerződést.

A helyzet maradt, amint volt és a két kisebbség kölcsönös üldözése és állandó panasza folyt tovább mint azelőtt.⁸

A VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSE óta eltelt tíz-tizenkét év; külpolitikailag Romániát és Jugoszláviát a legbensőbb kapocs, a kisan-tant kötelékei fűzték össze, de minden más téren élesebb ellentétben, barátságtalanabb viszonyban voltak, mint akármelyik szomszédos állammal. A Bánát megosztása, a „Clémenceau-vonal“ nehezen hegedő sebet ejtett, amit nemcsak az általa teremtett román kisebbség elnyomása, hanem egy halom más rendezetlen viszony, állampolgárság, határ örvidéki tulajdon megosztása, állategészségügy rendezése, stb. tartott nyitva. Az 1927-i megegyezés csak egy kis részlet megoldása lett volna s az sem sikerült. A közvélemény és sajtó mindkét államban mind keserűbb tónusban írt a két állam viszonyáról, a két állam kisanantantbeli helyzete forgott kockán.

Mikor az első Maniu kormányban Mironescu lett külügyminiszter, újra megkísérelte felvenni az egyezkedést, de — a román sajtó szerint a jugoszláv merevség miatt — eltelt két év és nem volt semmi eredmény. Végre 1932-ben a Vajda-kormány külügyminisztere Titulescu lett s ő az egész Balkánon elismert tekintélyével vette kezébe a tárgyalásokat s rövid idő alatt létrejött a megegyezés az összes függő kérdéseket illetően (kivéve természetesen a határt), összesen 19 konvenció.

¹ Graiul Românesc, 1931, No. 4—5., 61. lap.

² Az egyezkedések történetét közölte a „Deutsches Volksblatt“ 1928 január 19. száma és a „Tara noastră“-ban P. Nemoianu: Conventie scolară romano—jugoslava című cikke.

Legfontosabb volt közöttük mindenesetre a bánáti iskolákra vonatkozó kölcsönök megállapodás, sorban is első közöttük.

Eszerint (csak a szerb Bánátról szólva, de a rendelkezések vice-versa állanak a román területre) a kisebbségi iskolák állami iskolákká lesznek s tanítási nyelvük a román, de a III. osztályon felül kötelező a szerb nyelv tanulása és szerbül adják elő a történetet és földrajzot.

A tanítók románnyelvű szerb állampolgárok, a hitoktatás az anyanyelven a tanulók saját papjai által történik.

Minden községben, hol legalább 20 kisebbségi tanköteles van, kisebbségi román iskola állítatik; ahol nincs ennyi, a tanulók kötelesek a szerb állami iskolát látogatni.

A kormány kötelessége képesített kisebbségi tanítókról gondoskodni s addig, míg ilyenek felnőnek, román állampolgárok is alkalmazhatók a szerb kisebbségi iskolákban tanítókul, akiket a szerb kormány szerződéses viszonyban alkalmaz. A kormány kötelessége az is, hogy az iskolákat románnyelvű tankönyvekkel lássa el, de előzetes jóváhagyása után Romániában szerkesztett és kiadott tankönyvek is használhatók.

Az ilyen kisebbségek által kiadott bizonyítványok államérvényesek. Az iskolák adminisztrációja érdekében a tankötelesek szülőinek részvételével iskolaszékek állítatnak fel.

A KORMÁNY A SZERZŐDÉST a parlament elé terjesztette s a szenátus 1933 március 29-én tárgyalta. Rövid volt a tárgyalás, de annál tanulságosabb, ez a mentsége, ha részletesebben ismertetem.

Az első szónok, Coriolan Buracu, bánáti, röviden örömét fejezte ki, hogy a megegyezés létrejött.

Utána rögtön Gyárfás Elemér szólalt fel. ő is örömmel üdvözölte a javaslatokat, mert mint mondta, csak ha a politikai ellentétek ki vannak küszöbölve a két állam életéből, lehetséges gazdasági és kulturális együttműködés. Miután röviden rekapitulálta a konvenció rendelkezéseit, folytatta:

„Készséggel szavazzuk meg e törvényt és örülünk, hogy szerb-horvát kisebbségi sorstársaink ilyen öröndetes eredményt tudtak elérni, örülünk annak ellenére, hogy ez ellentétben van az egyenlő jogosultság elvével, melyet az alkotmány deklarál, mert reméljük, hogy a román nép igazságérzete meg fogja szüntetni azt az egyenlőtlen elbánást, mely ma még fennáll.

Mi a magunk részéről mindenesetre meg fogunk tenni mindent, hogy ugyanilyen eredményt éadjunk el s komoly okunk van hinni, hogy ugyanezen jogoknak a mi részünkre való elismerése sem késheik sokáig.

N. Iorga: Megengedi, hogy közbeszóljak? Ha a magyar állam elismeri a mi határunkat és ugyanolyan barátságos magatartást tanúsít, mint Jugoszlávia, akkor meg lesz adható a magyar kisebbségnek is az, amit most megadtunk a jugoszláv kisebbségnek.

G y á r f á s E l e m é r : Engedje meg, tanár úr, éppen most akartam rámutatni arra a lélektani motívumra, amelynek alapján hiszszük, hogy nem fog sok idő eltelni és ugyanezek a jogok a többi kisebbségek számára is el fognak ismertetni.

A szerb kisebbség elérte ezeket a jogokat egy nemzetközi egyezmény alapján, amely a mi államunkkal kötöttet s amely a viszonyosság alapján biztosít számára egyenlő elbánást. Tudjuk azt a szükségességet, sőt azt az okosságot, mely a kormányt e szerződés kötésénél vezette. De nekem az a nézetem, hogy bármily öröndetes, hogy e szerződés

kötésével ily fontos kisebbségi jogok ismertettek el, mégsem érdeke a román államnak, hogy ebből a tényből rendszert teremtsen, ami a faji kisebbségekben azt a meggyőződést kelthetné, hogy helyzetük a határon túl élő nemzettestvéreik magatartásától függ s hogy bizonyos kívánásaik csak akkor fognak teljesebbé menni, ha velük megállapodás jön létre nemzetközi egyezmények alakjában, melyek egy adott nemzetközi helyzetben kötetnek s amely helyzet valósággal megköveteli az ilyen megegyezést.

N. I o r g a: Engedje meg, hogy ismét félbeszakítsam. A most tárgyalt egyezmény elfogad tankönyveket tőlünk, melyeket Jugoszláviában használnak. Azt hiszi ön, hogy mi beengedhetünk Magyarországon nyomott tankönyveket, melyekben nincs egyéb, mint gyűlöletszítás a román állam és román nemzet ellen?

G y á r f á s E l e m é r: Nem tudom, hogy vannak-e ilyen könyvek, mindenestre nagy hiba, ha tankönyvekben az ifjúság lelkébe gyűlöletet oltanak bármely nép vagy bármely állam ellen.

De az előbb említett rendszer bevezetése és helyeslése a népi kisebbségek lelkében — a román állam érdekeivel ellentétben — annak a meggyőződésnek a meggyökereztetésére vezetne, hogy kívülről, bizonyos diplomáciai esetlegességektől kell várniok jogos követeléseik teljesítését.

Fenntartás nélkül helyeseljük tehát ezt az egyezményt és szerencsét kívánva a külügyminiszter úrnak az elért sikerhez, azt az őszinte és komoly kérést intézzük a kormányhoz, hogy ne álljon meg ennél az első lépésnél, melyet a szerb kisebbség érdekében tett, hanem terjessze ki ezt az elbánást az összes kisebbségekre.

Gyárfás Elemér után Iorga, a volt miniszterelnök szólalt fel:

„Gyárfás úr azt akarta mondani, hogy nekünk kötelességeink vannak a kisebbségekkel szemben, tekintet nélkül arra, hogy milyen állást foglal el az az állam, melyben a kisebbséghez fajilag tartozó nemzet többségben van. S azt találja, hogy mi nem vagyunk igazságosak a kisebbségekkel szemben, mert mi csak abban az esetben akarjuk megadni a jogokat, ha az az illető állam bizonyos álláspontot foglal el a román állammal szemben.

Hát bocsánat, egy állam, melyben kisebbségek vannak, legyen az bármily bőkezű és nemeslelkű velük szemben — és én azt hiszem, hogy Romániában, ahol a csatolt vidékeken a legtöbb újság és folyóirat kisebbségi nyelven jelenik meg, ahol senki sem elegyedik a kisebbségi iskolák dolgába, ahol mindenféle nyomtatvány terjeszthető, azt hiszem, nem lehetnek elégedetlenek, ha egy elvi kérdésben megvetjük lábunkat... Mi nem vagyunk egy elv reprezentánsai. Emberek vagyunk s tőlünk, akik többségben vagyunk Romániában, nem lehet követelni, hogy kisebbségeinkkel szemben olyan álláspontot foglaljunk el, mely ne volna befolyásolva attól a vad gyűlölettől, mely a háború óta, amely megadta új határainkat, mind a mai napig nyugat felől ellenünk irányul.

Hasonlítsa össze valaki a mai németországi eseményeket a mi viselkedésünkkel, amely olyan, hogy én, mint történettudós, nem ismerem államot, melyik annyira feláldozta volna érdekeit, hogy kielégítse azon népekeit, melyeket a sors erre a földre hozott, — azt hiszem, hogy jobb lenne, ha minden törekvésüket hazafiasán ennek az államnak a szolgálatába állítanák, hogyha megértetnék a határon bálialakkal, hogy egy olyan revíziós terv nem valósítható meg anélkül, hogy az egész világ vérbe ne fulladjon; hogy önök nem a legszerencsétlenebbek ezen a földön, amelyen az önök és a mi elődeink közösen éltek — az önökéi a hatalom, a miéink a szenvedés teljességében; ha megmondanák, hogy önök a béke hívei és a románok tesvérei, akikkel közösen akarnak e földön élni; a magyar állam pedig törődjék mai nemzeti határai által adott problémáival s hagyjon békét szomszédjának, mely a háború óta nem csinált egyebet, mint békülékeny kezet nyújtott neki, hogy mindig visszautasításra találjon.¹

Így látják a románok a magyarok helyzetét Erdélyben és a kisebbségi kérdés összefüggését a revízióval. Ehhez nem kell kommentár.

¹ Monitorul Oficial, Desbaterile parlamentare, 1933, no. 39.

A BÁNÁTI SZERBEKRE VONATKOZÓAN mindenesetre létrejött a diplomáciai megegyezés, de hogy milyen eredménye lesz a két balkáni állam kisebbségeinek a helyzetére, arról még nem igen lehet ítéletet mondani. Valamit most, egy fél esztendő után is hallottunk.

Pamfil Seicaru, a „Curentul“ főszerkesztője az ősszel Jugoszláviában volt tanulmányúton s egy cikksorozatban számolt be tapasztalatairól. Említi, hogy beszélt Jęftics jugoszláv külügyminiszterrel, aki kifejtette neki, hogy a kisantant nemcsak a szerződéseken, hanem a román és jugoszláv nemzet jövő szükségletén alapul. Seicaru igazat ad a külügyminiszternek, mert Magyarország revíziós törekvései ma erősebbek, mint valaha; de következőképpen folytatja:

„Ahhoz, hogy a kisantant tényleg reális erőt képviseljen, amely döntő súllyal essék latba, elengedhetetlen feltétel a három állam lakosainak lelki egysége. Vájjon fennáll-e ez ma? — kérdezi.

Bejárva Jugoszláviát, találkozni akartam ezzel a baráti és lelki közösséggel és legnagyobb megdöbbenésemre csak a románság elleni hangulattal találok. Minél jobban közeledünk a román határ felé, annál fokozottabb az ellenszenv.

Elképzelhetetlen, hogy mekkora távolság van a folyton hangoztatott diplomáciai szolidaritás és a határmenti népek lelkiállapota között. Az ember megáll és kérdi: vájjon mi ennek a magyarázata? A román útlevelet vizsgáló tisztviselő sötét és hullámzó zuhataghoz hasonló tekintete többet mond az összes hivatalos nyilatkozatoknál.

Barangolásaim alatt sehol sem találok a diplomáciai barátság visszhangjával. Hol van a szerződések lelki tartalma? Hogyan támaszkodhatunk mi egy olyan szövetségre, amely nem váltott ki belső lelki érzéseket irántunk!“

Ilyen a balkáni államok külpolitikai és kisebbségpolitikai viszonya s ilyen viszony fejében követelik a román parlamentben, hogy mi adjuk fel revíziós törekvéseinket.

SZÁSZ ZSOMBOR

A CSEHSZLOVÁK BELPOLITIKA FELEVE

AZ ELMÚLT HÓNAPOK ALATT a csehszlovák belpolitikai élet nagy elvi problémája a demokrácia fogalmának meghatározása volt. A demokráciát Európa néhány birodalma halottnak nyilvánította, az emberek hite itt is, ott is meg-ingott a demokratikus rendszer célszerűségében s a rendszer negálása valóságos járvánnyá fajult. Az úgynevezett tiszta demokratikus eszközök: a szabad diszkusszió, a néphez való appellálás, az erőszak elvetése, a többség biztosítása, a kisebbség respektálása abban az általános rohamban, amelyet az emberi mentalitás a demokrácia fogalma ellen indított manapság, nem állják meg helyüket s káoszhoz, vélemény-anarchiához, szétbomláshoz vezetnek. A demokrácia menthetetlen, ha nem veszi át elvi ellenfelének harci eszközeit: a szabad diszkusszió helyett a tekintélytiszteletet, a „laissez faire“ helyett az „erős kéz uralmát“, a parlamentarizmus bonyolult szerkezete helyett a szabad cselekvés jogát.

A demokrácia fogalmával való hosszas viaskodás után Csehszlovákiában megteremtették az „autoritativ demokrácia“ fogalmát s ma ennek nevében uralkodik a kormány, ez nyomja rá bélyegét az összes belpolitikai akcióra, mert ez az a csodaszer, amellyel a kormány át akarja menteni rendszerét a krízis utáni időkre. A demokrácia mintegy téli álmát alussza: megvan, de nem öntudatos és alvással akarja kibőjtölni a zord téli idő végét, azt a kort, amelyben elpusztulna, ha nem vonulna vissza rejtekébe. Mondanunk sem kell, hogy a „tekintély alapján álló demokrácia“ nem precíz fogalom. Hívei szerint azt jelenti, hogy a nép, a parlament (s Csehszlovákiában csak a parlament, mert nyílt kérdés marad, vajjon a mai választásoknál ugyanolyan összetételűvé válnék-e a prágai népképviselőt, mint az 1929-ben, a boldog prosperitás éveiben megtartott legutóbbi választásokon) fölhatalmazza a kormányt, hogy önhatalmúlag intézkedjék akár a legfőbenjáróbb dolgokban s csak utólagosan adjon számot tetteiről. Nem diktatúra tehát, ami van, még ha pártokat törül is el, „gleichschaltol“, megnyirbálja a szabadságjogokat, mert végeredményben mégis a parlament fölhatalmazásából történik minden, mondják az új elv védői. De ilyen alapon a hitlerizmus sem diktatúra: Hitler a demokrácia teljes legalitásával került uralomra, a nép helyeselte, sőt utólag is csaknem százszázalékos fölmentvényt kapott a választóktól, amit az autoritativ demokráciák gyakran elmulasztanak kikérni.

E kérdés körül azonban leíró cikkünkben ne vitatkozzunk. Megvan, tehát vegyük ható adottságnak. Az autoritativ demokrácia az utóbbi hónapokban berendezkedett Csehszlovákiában. Létének két új támasztópillére: 1. a felhatalmazási törvény, 2. a pártfelosztató törvény.

A felhatalmazási törvény Brüning politikai iskolájának egyik átvett rekvizituma. Lényege az, hogy a kormány nem köteles minden tetteinél előzőleg kikérni a parlament beleegyezését, hanem hosszabb-rövidebb időre (Csehszlovákiában általában hat hónapra) pauszál-meghatalmazást kap, hogy — utólagos elszámolásra — azt tehesse, amit akar s olyan gyorsan tehesse, ahogy akarja. Olyasféle jog ez, mint amit a vezérigazgató élvez a részvénytársaság élén. Prágában a parlament október közepén adta meg újból a kivételes jogot a kormánynak, miután egy fél év előtt egyszer már ráruházta azt.

Ugyancsak október közepén szavazta meg villámgyorsan az 1929-es összetételű és hatalmát erélyesen védő prágai parlament, a másik, a lényegesebben „autoritativ“ törvényt: a pártfelosztató törvényt. A demokratikus alkotmány értelmében a polgárok bármely csoportjának joga van pártot alakítani s a kezdetől fogva államellenes húrokat pengető kommunista párt például ennek az alapelvek értelmében nyugodtan és legálisan működhetett tizenöt éven át a köztársaságban. A megnőtt veszély pillanatában, amikor a demokrácia elvei nem tudták többé megfékezni a szélsőséges pártoknak nem megalakulását, hanem megnövekedését, hirtelen szakítani kellett az alapelvvel s kijelenteni, hogy az állam mai berendezkedését s a demokráciát veszélyeztető pártoknak nincs joguk a létezésre. Az elgondolás bizonyos tekintetben logikus, amennyiben így szól: aki ellensége a demokráciának, ne élvezze a demokrácia jogait és előnyeit. Amíg a pártfelosztató törvény tényleg az anti-demokratikus pártokat sújtja, esetleg érthető, de mi lesz, ha a többi ellenzéki pártra is lecsap, azokra, amelyek ugyan demokráciát hirdetnek, de valamiképpen kényelmetlenek a kormányzati rendszer számára?

Ismét nem a mi kötelességünk e pusztán tájékoztató tanulmányban kritikát gyakorolni. A helyzet az, hogy a prágai kormány bőségesen él a két törvény adta jogával. A parlament ritkán ülésezik, a felhatalmazott kormány annál többet cselekszik s a pártfelosztató törvény alapján októberben és novemberben például tövestől kiirtotta a hatalmasra nőtt német nemzeti szocialista pártot és német nemzeti pártot minden berendezkedésével és intézményével együtt. A többi kényelmetlen pártot egyelőre csak meglegyintette a törvény: a kormány megmutatta oroszlankörmeit, lapokat tiltott be, akciókat szüntetett meg, de megelégedett az elrettentő példa statuálásával s várja a hatást, hogy az eredményektől tege függővé további intézkedéseit.

ÉRDEKES MEGFIGYELNI milyen álláspontot foglalnak el az egyes kormánypártok e szigorú törvényekkel szemben. A mai prágai kormánykoalíciót öt csehszlovák párt alkotja: az agrárpárt, amely a legerősebb s a miniszterelnököt adja, a szociáldemokrata párt, a nemzeti szocialista párt (Benes külügyminiszter csoportja), a katolikus cseh néppárt és a számszerűleg leggyengébb, de a nagyiparral

való összekötése folytán mégis befolyásos nemzeti demokrata párt, a beteg és öreg Kramár frakciója. E cseh pártokat két német kormánypárt egészíti ki: az egyre gyengülő befolyású német agrárok és német szociáldemokraták.

Az új szigorú törvényekkel szemben különösen a szociáldemokrata párt helyzete nehéz, egyrészt, mert csak a legnehezebben egyeztetheti össze elveit például a pártfelosztató törvénnyel, másrészt, mert az antidemokratikus és nacionalista hullámtól a leginkább kell tartania. A csehszlovák szociáldemokrata párt egyébként régen letért a második internacionálé világos útjáról és sokkal nemzetibb lett, mint a nemzetköziség alapelve megengedné. Dérer kultuszminiszter, a szociáldemokrata párt szlovák tagja, régen elérkezett arra a pontra, ahol állandóan az ágyúk ultima ratióját hangoztatja, mint például augusztusi nyitrai beszédében s ebben a tekintetben akár Vilmos császár is tanulhatna az elvtárstól. Nincs kizárva az sem, hogy a párt átesik Renaudel francia neoszocialistáinak fejlődésén s nemzeti szocialistává válik, természetesen nem a német, hanem a prágai értelemben. Máris hangok hallatszanak, így Macek vezető szociáldemokrata képviselő nagy port felvert ostrauai beszédében, hogy a szociáldemokraták egyesüljenek a csehszlovák nemzeti szocialistákkal. Az utóbbi párt erősen kidomborítja a kisemberek jogait, szociális törvénykezést követel, de nemzeti alapon áll s a parlamentnek talán legsovénabb frakciója.

A többi koalíciós párt helyzete aránylag könnyebb az „erős kéz politikájával“ kapcsolatban. Nem alapelve az emberek szabad cselekvési jogával szemben megnyilvánuló tolerancia. A hatalmas agrárpárt például nem tesz mást, mint politikai és gazdasági előnyeit védi s nem törődik az eszközökkel. Ez a párt, amely megnőtt, mert az egyetlen volt, amely a földreformmal valóban jutalmazni tudta híveit s amely a december 12-én elhunyt Svehlától Malypetrig a miniszterelnököt adta, rendkívüli hatalmát arra használta ki az utóbbi években, hogy kiépítse Csehszlovákia mezőgazdasági autarkiját s ezzel a földművelők jólétét. A céltudatos és szorgalmas párt igyekezetét siker koronázta. Ma a csehszlovák mezőgazdaság annyira tökéletes, hogy közepes termés esetén is el tudja látni élelmiszerral a köztársaság 15 millió lakosát, nem szorul bevitelre, aminek következtében abba a helyzetbe jutott, hogy a gabona árát tetszés szerint stabilizálhatja a belföldön s így biztosíthatja a mezőgazdák megingott jólétét. A magyar 7—9 pengős búzáakkal szemben Csehszlovákiában 25 pengős búzáarak vannak, ami azért képzelhető el, mert kivitelre nincs szükség, de az ország bevitelre sem szorul.

A jólét szabályozó búzamellékvalután kívül azonban Csehszlovákiában van még egy mellékvaluta is: az ipar s az agrárok eddig nem igen törődtek ennek a sorsával. Az utóbbi hónapokban az állapotok elérkeztek arra a pontra, ahol lehetetlen többé háttérbe szorítani az ipari problémát s a koalíciós pártok között kitört a csendes és szívós, de veszedelmes és nagyjelentőségű harc, amelyben az egyik oldalon az agrárok a vezetők, a másikon a nagyipar érdekeit védő nemzeti demokraták és az ipar dekonjunktúrájánál tönkrement munkások érdekeit védő szociáldemokraták.

Az ipart védő pártok véleménye szerint a tökéletes mezőgazdasági autarkia katasztrofális következményekkel járt a csehszlovák iparra. Azok a piacok ugyanis, amelyek szívesen vettek volna gabonáért ipari cikket Csehszlovákiától, most elzárkóznak, mert nem üzhetnek cserekereskedést s odafordulnak, ahol az összeköttetésnek e formája elképzelhető. Nemcsak Magyarország, de Jugoszlávia, Románia és Lengyelország is elveszett mint piac. Plattformot kell találni a határok megnyitására, hangoztatják az ipari pártok, elsősorban az agrárokat kell megpuhítani, mert ellenkező esetben a kivitelre beállított ipar katasztrofális helyzetbe kerül. Benes külügyminiszter és Trapl pénzügyminiszter a novemberi költségvetési vitánál kimondta, hogy 1934-ben föltétlenül meg kell oldani az ipari kivitel problémáját, különben az államháztartás egyensúlya meginog.

Most tehát az ipari és az agrárérdekek kiegyensúlyozásán fáradoznak a koalíciós pártok, hogy megkezdhesék a közös offenzívát a piacok megszerzésére. A vitában a katolikus cseh néppárt — választóinak többé-kevésbé agrár-beállítottsága folytán—inkább az agrárok oldalán van, a cseh nemzeti szocialisták viszont az ipar érdekeit védő pártokhoz szegődtek. Az eddigi eredmény az, hogy a „belátó“ Hodzsa, szlovenszkói agrárvezér, földművelésügyi miniszter, az ipari és az agrárérdekek exponenseit közös konferenciára hívta össze. A talajt előkészítették e megbeszélésre, ami az ellentétek nagyságát tekintetbe véve, sikerek nevezhető.

A DECEMBER 5-én megszavazott költségvetés bizottsági és parlamenti vitája egyébként rávilágított arra a nehéz és bonyolult gazdasági helyzetre, amelybe a köztársaság került. Az elmúlt hat-hét hónap után a költségvetési vita volt az első alkalom, amikor a súlyos megélhetési problémák felszínre kerültek, miután előbb, a szélsőségek elleni akciók hónapjaiban, kizárólag politikai, nemzeti és ideológiai gondok, elhatározások és tettek szerepeltek a színen.

Az illetékes kormánytényezők azonnal a vita elején siettek leszögezni, hogy „az utolsó deflációs költségvetésről van szó.“ Valóban, a számadatok a polgárok teherbírásának végső határát jelentik. Az előző évek tízmilliárdos büdzséivel szemben 7.630 millió korona volt az idei költségvetés, míg tavaly még 8.632 millió magasságában mozgott. A vita folyamán egymásután vonultak fel a szakminiszterek és megállapították, hogy a kivitelre szoruló csehszlovák ipar fellendítése nélkül lehetetlen az államháztartást szanálni. Számos terv merült föl, a legtöbb azonban nem talált meghallgatásra. Így végleg lekerült a napirendről az infláció gondolata, amellyel a nagyipar előbb még kacérkodott, de most a képviselők mind ellene nyilatkoztak. A kibontakozáshoz vezető út egyelőre még nincs megvilágítva s a kormány megelégedett azzal, hogy a legmesszebbmenő takarékossgal hozza egyensúlyba a pénzügyeket, mert új jövedelemre nem számíthat, az adóbevétel ijesztő módon megcsappant s az állami üzemek nem jövedelmeznek többé sokat. (A vasút rendkívül passzív, de például a dohányjövedék sem az a kimeríthetetlen erőforrás már, ami azelőtt volt.) Új adókat kiírní botorság volna s a kormány tényleg csak

egyetlen új sarccal sújtotta a polgárokat: a hadmentességi illetékkal, amely új adónemnek stílusa egyébként rávilágít a köztársaság fejlődésének új irányára, amelynél egyre központibb helyet töltenek be a katonai dolgok. A bevezetett takarékosági intézkedések elsősorban ismét a hivatalnokok kárára szolgálnak, ami különösen Csehszlovákiában nagyjelentőségű, mert a köztársaság par excellence hivatalnokállam. Fizetésüket 4—10 százalékkal leszállították. Főleg a nyugdíjasokat sújtották, akik az államnak mostohagyermekai, hiszen legnagyobb részt a régi rezsimben végeztet szolgálatukért kapják bérüket. (50 százalékgig terjedő csökkentéseket határoztak el a nyugdíjasoknál, különösen azoknál, akik külföldön élnek.)

A költségvetést szigorú takarékosági és más átmeneti intézkedések jellemzik. Egységes kibontakozási vonal nincs benne, mert nem tekinthető annak, amit a pénzügyminiszter az árak radikális csökkentésének programjáról mondott. Megállapította, hogy Csehszlovákia ma 1. Európa egyik legdrágább országa, 2. az egyetlen ipari ország, ahol a munkanélküliség 1933 novemberében is emelkedett. A förlendülés érdekében tehát csökkenteni kell az árakat. Az első diktált árcsökkentés bekövetkezett: a szén árát a kormány parancsára 10 százalékkal leszállították a téli hónapokra, anélkül, hogy a munkaadóknak joguk volna munkásaik rovására megtakarítást eszközölni üzemeikben.

Az alapvető bajon: az ipari kivitel megtorpadásán, Csehszlovákia legügyesebb politikusa, Benes külügyminiszter akar segíteni, aki erre a célra megnyerte Hodzsát. A terv a gazdasági kisantant kiépítése. Hodzsa szerepe, hogy amolyan belföldi mezőgazdasági tervgazdaságot fogadtasson el párthíveivel és előkészítse Csehszlovákia agrártermelésének korlátozását, illetve átalakítását: a túlzott gabonatermelés helyett az ipari növények kultiválását ajánlja, ami által nagyobb kontingens külföldi agrártermék juthat a köztársaságba Jugoszláviából s Romániából s a csehszlovák ipari kivitel megindulhat ezekbe az államokba. Savanyú perspektíva: vájjon mennyi gabonát, élő állatot, petróleumot vásárolhat Csehszlovákia a kisantant államokban s mennyi az a gép, ágyú, repülőgép, szövet, amit elhelyezhet ott? Nem sok. Hodzsa miniszter december 6-án mindenesetre összehívta Prágába a mezőgazdaság racionalizálását megbeszélő ankétot s az a terve, hogy a gazdasági kisantant január 8-án Prágában tartandó első konferenciájára már kész javaslatokkal vonul föl.

A gazdasági kisantant gazdasági kilátásai inkább a közönség felé hatnak megnyugtatóan, mint a szakemberek felé. A kisantant-államok közös autarkijának kialakítása a cél, ami majdnem lehetetlenség, mert ha Jugoszlávia és Románia esetleg fel is vehetné Csehszlovákia ipari kivitelének nagy részét, Csehszlovákia sohasem veheti fel a két agrárállam mezőgazdasági fölöslegét s így a koncepció a szép szavak ellenére keresztülvihetetlen.

VALAMENNYI gazdasági kérdés nyílt. Az ország várja a szerencsés kibontakozást. De addig, amíg eljön, a hatalom igyekszik berendezkedni a kellemetlen időkben, szűkebbre, szigorúbbra vonni

a gazdálkodást és a közigazgatást, — szinte áttérni a nehézségekkel megbirkózni tudó katonás, spártai erényekre. Ha egyetlen mondatral körvonalazni óhajtjuk azt, ami a csehszlovák belpolitikát az elmúlt félévben jellemezte, a következőket mondhatjuk: a köztársaságban befejeződött a közélet átszervezése, a felszabadítási idő mozgékony demokráciája helyét a krízis szigorúan autoritativ demokráciája foglalja el kemény törvényeivel. A boldogság kényelmes és fényűző életét felváltotta a szerény és igénytelen élet kis jövedelmeivel és olcsó gazdálkodásával. A hangsúlyozottan polgári és szocialista mentalitás helyét pedig átvette a hangsúlyozottan katonailag fegyelmezett mentalitás. Szimbolikus cselekedet volt ezen a téren 1933 október 28-án a 15. államünnep megünneplése, amikor a parádé az elmúlt évektől eltérően teljesen katonai jellegűvé vált: Masaryk elnök lóháton vett részt a tüntetőn Prága szívében rendezett csapatszemlén, az országban ünneplő tankok dübörögtek, repülőgépek berregtek s a legnagyobb dísz az acélsisak volt. A katonai mentalitás fejlődését tükrözi egyébként a csehszlovák hadsereg átszervezése, ami novemberben következett be, tükrözi a sok légtügyi propagandamanőver, amit szeptemberben, októberben tartottak a nagyobb városokban s tükrözi az a beszéd, amelyet Bradác hadügyminiszter a szenátus költségvetési vitáján mondott december elején. A katonai költségvetés elégtelenségét hangsúlyozta, pótköltségvetést kívánt s egyúttal rámutatott a légi haderő kifejlesztésének és a katonai szolgálati idő meghosszabbításának szükségességére. Mindezt ellentmondást nem tűrő hangon jelentette be . . .

A tanárok köztársasága a tábormokok köztársasága felé fejlődik s a csehszlovák demokrácia a wilsoni demokrácia helyett a clémenceaui demokráciát fogadja el ideáljának, s ehhez képest a csehszlovák belpolitika a szigor jegyében áll. A szigort két jelenség okozza: 1. az idegesítő gazdasági válság, 2. a világháború következtében elhatalmasodott nyugtalan politikai tendenciák. Alapjában véve tehát Csehszlovákiában ugyanazok a nehézségek merülnek fel, mint másutt, s esetleg csak a bajokra való reagálás módja különbözik a többi országok szisztémájától, de még itt is gyakran fellelhetők a párhuzamos vonások. A bajokra való reagálás csehszlovákiai módszerét egyébként számos különleges ok határozza meg: 1. az a körülmény, hogy Csehszlovákia nemzetiségi állam, 2. hogy ipari állam, mely nem talál piacot, 3. hogy demokratikus berendezkedésű állam és az is akar maradni, de a hatalom már okult más demokráciák kudarcából és a demokrácia „külsőségeit“ szívesen föláldozza azért, hogy a „lényeg“ hatalmon maradjon.

A szigor politikája a kisebbségekkel szemben teljes erővel megnyilvánult. Ezen a téren az elmúlt félévet a német kisebbség új tendenciáival való radikális leszámolás jellemzi. A szudétánémetek sokáig — 1924-től 1931-ig — nem jelentettek problémát, de amikor Hitler csillaga felragyogott, a nagy germán nyugtalanság átcsapott az Ércheegység és az Óriáshegység határain. Tudjuk, hogy a prágai kormány erőlesen leszámolt a szudétánémet nemzeti szocializmussal: az új pártfelosztató törvény segítségével októberben feloszlatta a pártot, megsemmisítette mandátumait, sajtóját, szakszervezeteit,

kultúrszerveit, elkobozta vagyonát, letartóztatta vezetőit, korlátozta volt funkcionáriusainak mozgási szabadságát s mindenünnét eltávolította híveit, tagjait a hivatalokból, az iparból, a magánvállalatokból. Hasonló sors érte a német nemzeti pártot. El kell ismerni, hogy a kormány sikere a német nemzeti szocializmussal szemben teljes volt. Prága ugyanúgy leszámolt a hitlerizmussal, ahogy Hitler a birodalomban leszámolt a szociáldemokráciával, az eredmény is körülbelül egyforma. Októberben a nemzeti szocialista párt valóban megsemmisült, illúzió volna mást gondolni. Lapjai most önként jelentik be megszűnésüket, tagjai nyilvánosan átiratkoznak más német pártokba, az exponált vezetők kivándorolnak, a nagy izgalmakba belefáradt német nép pedig apatikusan pihen és nem törődik a politikával. Október óta nem hallani a nemzeti szocialistákról, nem látni mozgolódásukat.

Kérdés, mi lesz a jövőben a németekkel? A probléma itt is összefügg a gazdasági válság megoldásával. Ha sikerül az elsősorban szudétanémet földön elhelyezkedő ipart életre kelteni s a munkanélküliséget, amely legnagyobb a németek között, csökkenteni, akkor a materiálisán gondolkodó tömegek ismét az úgynevezett német aktivista pártok köré csoportosulnak (agrárok, szociáldemokraták, esetleg a félaktivista demokraták, keresztényszocialisták), ha nem, akkor a most lefojtott nyugtalanság hamarosan újra felüti a fejét.

A szlovákság autonomista részére ugyanúgy ráfeküdt a kormány, mint a németekre. A szlovákoknak, elsősorban a Hlinka vezetése alatt álló néppártnak és a Rázustól irányított kisebb nemzeti pártnak, a csehekhez való viszonyában óriási jelentősége van az augusztus 13-án lezajlott nyitrai Pribina-ünnepnek, ahol az egy-két év óta elcsendesült szlovák autonomista mozgalom ismét teljes vehemenciával előtört, abban a pillanatban, amikor Prága és a szlovenszkói autonomizmust ellenző centralizmus úgy vélte, hogy elég erős már az autonomista szlovákok nyilvános háttérbeszorítására. Nem így történt. Hlinka megzavarta Prága ünnepét s a következmény az lett, hogy a prágai kormány az elmúlt tizenöt év alatt soha nem tapasztalt és lehetetlenségnek tartott haraggal és elszántsággal fordult az autonomisták ellen. Akciójában új volt, hogy most már az „autonómia“ fogalmát is államellenesnek bélyegezte, míg eddig az autonómiát követelni nem volt törvénybe ütköző dolog. A cseh és a szlovák viszony elromlottságának kulminációja szeptemberre esett. Ekkor tiltották be három hónapra a „Slovák“-ot, Hlinka néppártjának központi lapját, összes melléklapjaival, ekkor tartóztatták le Bazovszkyt, a háborúelőtti nagy losonci szlovák patriótát és társait, ekkor tartottak sorozatos házkutatásokat, stb. a szlovák néppárt vezetőinél. Már-már úgylátszott, hogy a szlovák néppárt a német nemzetiek sorsára kerül, de Prága az államalkotó testvérfaj legerősebb nemzeti megmozdulásával nem bánhatott úgy, mint a németekkel. A cél az ijesztés volt s — valljuk be — a célt sikerült elérni. Novemberre elcsendesedtek a szlovák néppárt akciói, decemberben megtört az ellenállás.

Az ügyes Benes a szeptemberi-októberi szigor után azonnal átserelte a szlovákokkal szemben követett politikát s váratlanul hízelegni kezdett nekik. Elvitathatatlan, hogy Benes a köztársaság legügyesebb politikusa s befolyása egyre nyilvánvalóbb lesz a belpolitikában is: minél nagyobbak a bajok, annál tágabb teret enged a prágai kormány Benes találékonyságának, amely mindig rájön a legügyesebb formára, a legügyesebb „trükk“-re s eltávolítja a komplikációkat. Ez a helyzet a szlovák és a német kisebbségi politikában, sőt a gazdaságpolitikában is, ahol az ügyek vezetése egyre határozottabban Benes kezébe csúszik át. A külügyminiszter sikerének titka, hogy egyszerre tud ütni és simogatni, nyíltan hízelegni és észrevétlenül lesújtani. Benes ügyvitele számító, körültekintő, személye rugékony és mozgalmas, kiváló rábeszélő tehetsége van, tud ragyogni, — ami oly ritka tulajdonság a cseh politikusoknál — megtalálja mindig a helyes embert akciói megtámasztására, mint például december elején Szlovenszón Titulescut, aki még Benesnél is jobban csillogott Kassán és jobban magához édesgette a hevülékeny szlovák szíveket.

Novemberben Prága kezdte magához édesgetni a szlovákokat. E célból volt koncesszió a kassai és a pozsonyi népszámlálás eredménye, amely fennen megdobogtatott minden szlovák szívet, koncesszió a szlovák diákok magyarelleses tüntető kedvének szabadjára engedése, koncesszió a szlovenszói egyházi ügyek gyors rendezésének, a modus vivendi életbeléptetésének bejelentése, de mindennél ügyesebb sakkhúzás Benes szlovenszói utazása, amelynek folyamán a külügyminiszter valóban a leghízelgőbb szavakat hallatta s hallgatói kedvéért néha a csehek megrovásától sem riadt vissza. S amilyen könnyű a hevülékeny szlovákokat megbosszantani, olyan könnyű őket néhány szép szóval ismét megnyerni. A szlovák néppárt „puhul“. Az ügyes csábdalokat ugyan csaknem diszkreditálta egy cinikus cseh publicistának, Peroutkának egy Stefanik-ellenes kirohanása, amennyiben új könyvében nem éppen a legkedvezőbb színekben tüntette fel a szlovák felszabadítót, de Peroutka barátja, Benes, leszerelte Pozsonyban a szlovákok felháborodását. (Peroutka és lapja a „Pfitomnost“ („Jelen“) olyasféle szerepet tölt be Prágában, mint a háború előtt Jászi Oszkár és a „Huszadik Század“ töltött be Budapesten: örök ellentmondás, éles kritika, a „nívó“ gőgös kidomborítása, a pacifizmus túlajtása, csupa olyan elv, amivel Peroutka borsot tört már a prágai kormány orra alá, de a kormány tehetetlen vele szemben, mert a Peroutka-kör gyámolítója Masaryk elnök.)

Egyszóval Benes leszerelte a Stefanik-epizódot is s a néppárt egyelőre — a legközelebbi megsértődésig — közeledik Prágához. Jellemző például, hogy a szlovák néppárt november közepén még nagy garral kivonult a pozsonyi tartománygyűléstről s szigorú feltételeket állítottak a szlovenszói költségvetés megszavazására, december n-én azonban csendesen visszajöttek az ülésre, mintha mi sem történt volna s szó nélkül megszavazták a költségvetést. Feltételekről egyszerűen megfeledkeztek.

Nem, a szlovák néppárt nem nevezhető következetesnek.

SAJNOS, nincs helyünk a többi csehszlovák belpolitikai probléma feltárására. A kommunizmussal a kormány az elmúlt félévben talán a hitlerizmusnál is radikálisabban leszámolt. Ma a kommunizmus, ez a régi veszedelem, nem létezik többé, amely körülmény ugyan-csak azt igazolja, hogy a szigorú és határozott hatalmi módszerek gyökeresen végezni tudnak a földuzzadt politikai mozgalmakkal, ha azok nem megfelelő talajból csíráznak ki. A Stibny-féle cseh fasiszta mozgalom, amely főleg Prágában erős, sok gondot okoz a kormánynak, mert a hatalom igyekszik vele ugyanolyan kesztyűs kézzel bánni, mint a szlovákokkal, lévén az államalkotó nép erősen nemzeti jellegű mozgalmáról szó. Külön kell majd egyszer foglalkozni vele.

Ugyanígy külön tanulmányt érdemel a magyarok csehszlovákiai helyzetének feltárása is. Itt csak röviden, néhány alapszempontot sorolok fel, hogy lássuk Prága legújabb beállítottságát a magyar kisebbséggel szemben. A kormány, bármennyire szigorú, nem akarja végleg elrontani viszonyát a magyarokhoz. Nem akar fölégetni minden hidat feléjük. Ennek oka kettős: 1. gazdasági, 2. propaganda természetű. A csehszlovák iparnak egyrészt előbb-utóbb meg kell találnia az utat Magyarország felé s ez az út csak a kisebbség megelégedésén át vezethet, másrészt Prága nem kívánhatja, hogy a kisebbségekkel szemben való nyílt elnyomásával döntőjellegű tápot adjon a magyar propagandának. Benes december elején tartott fel-tűnően és váratlanul magyarbarát beszédének bizonyára az ilyesféle megfontolások alkotják hátterét.

Van még egy harmadik ok, amely tartózkodásra kényszeríti Prágát a magyarokkal szemben akkor is, ha különben más megfontolás nem vezet. Ez az ok az, hogy a magyar kisebbség sohasem macedón természetű, tiszteli a törvényeket és távol áll tőle minden agresszív metódus, amelyet például a német nemzetiek vagy kommunisták nem vetettek meg. Ezért indokolatlan már az a szigor is, amellyel Prága az elmúlt hónapokban bánt a kisebbséggel, főleg annak sajtó-jával. Mindenkinél el kell vetni azt a feltevést, hogy a magyar kisebbség illojális eszközökkel akar, vagy tud küzdeni. Pártjai a demokrácia alapján állnak, — s ezért az ellenük irányuló esetleges akciót lehetetlen ugyanazokkal az érvekkel megtámasztani, mint az antidemokratikus ellenzék ellen viselt küzdelmet — s ha erélyesek és jogaik mellett el-szántan küzdők is a magyarok, soha nem tértek le a törvényisztelés útjáról. Sőt ma gyakran ők azok, akik az autoritativ demokrácia új korszakában kénytelenek fennen lobogtatni a másik, a régi, masaryki demokrácia elvét, mely a szabad diszkusszió abszolút elvén épül föl.

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A francia-német tárgyalások, a francia közvéleményt a Saar-kérdés — A fasiszta nagytanács a Népszövetség ellen — Szovjetország tárgyalásai; Bulgária bekerítése Törökország segítségével Benes és Titulescu lépései Magyarország bekerítésére. — A spanyol választások.

A FRANCIA-NÉMET közvetlen megbeszélések lehetőségétől és sikerétől vagy balsikerétől függ az európai politika további kifejlése és talán végső fokon kontinenstünk civilizációjának sorsa. Pedig talán az utolsó tizenöt év alatt sohasem volt szélesebb a szakadék a két állam kormánya és a két nagy nép gondolkozása között, mint ma. Igaz, hogy a történelmi fejlődés ismer az eseményekben benneélők számára teljesen váratlan és illogikusnak látszó fordulatokat és ezért helytelen lenne csakis pesszimizmussal bírálni a lehetőségeket, viszont azt is meg kell vallanunk, hogy a lélektani diszpozíciók Franciaországban nem látszanak alkalmasnak olyan megegyezés kidolgozására, amely Németországot tisztességgel kielégíthetné s amelyet a francia vezérkar, sőt a francia közvéleménynek kétségtelenül aggodalommal telt legkülönbözőbb rétegei Európa újjáépítésének bizalmat keltő alakjaként nyugodtan elfogadnának.

Ami a francia köztársaság állásfoglalását illeti, a Németországgal való viszony, tehát a leszerelés s ezzel kapcsolatban a Népszövetség esetleges újjászervezésének vagy átalakításának, azaz Németország visszatérésének megítélésében éles és határozott választóvonal észlelhető egyrészt a kormánykörök felfogása, irányvonala és taktikája, másrészt az ország közvéleménye, a francia „man in the street“, az „egyszerű polgár” érzelmei és felfogása közt. Nemcsak a nacionalista francia sajtó, azaz a kis szövetségesek által pénzelt orgánumok (kevés kivétellel majdnem minden francia sajtóorgánum közéjük tartozik), hanem a mai francia kormánypolitika is a legélesebben németellenes és ellensége a tárgyalásoknak. Ez különösen azért említésre méltó, mert hiszen a kormány baloldali és mindeztideig a baloldali pártok, a radikálisok éppúgy, mint a szocialisták, már világnézeti okokból is, programszerűen a kibékülés, megegyezés, a német-francia és általában a nemzetközi együttműködés mellett voltak. Ma ez az irány már csak frázisokkal fátyolozva jelenik meg: a francia külpolitika, úgy ahogy alakszerűen kifejezésre jut, egyszerűen a következő: „Németország azért lépett ki a Népszövetségből, mert háborút akar. Az eddig titokban folytatott fegyverkezést most már szinte nem is tagadja. Elegendő a német bevitel anyagára és számaira rámutatni, továbbá a hadianyag- és nehézipar munkáltatást adataira, hogy mindenki meggyőződhesék arról, mit akar Németország. A már ma is igen erős hadianyaggal rendelkező birodalom 18 hónap múlva — mondják Párizsban — teljesen fel lesz fegyverkezve. Ha azután ez bekövetkezik, ami körülbelül egybe fog esni népszövetségi tagságának megszűnésével, semmi sem fogja a birodalmat többé abban megakadályozni, hogy leveesse békés álarcát és számadásait összes, szomszédjaival rendezze. Minthogy ez a célja a birodalomnak, minden olyan nyilatkozat német részről, amely békekészséget hirdet és megegyezést kíván a szomszédokkal, kizárólag blöffnek tekinthető, hogy a szomszédok gyanúját elaltassa és a német gondolkodást kevésbé ismerő angolszászokat németbarát irányban

befolyásolja.“ Arra az ellenvetésre, hogy éppen tárgyalással és hosszú-lejártú megegyezéssel lehet a nemzeti szocialista kormány szándékainak őszinteségét próbára tenni, gúnyos vállvonogatással azt felelik: Németország ma már nyíltan fegyverkezik, ami ellentétben áll mai szerződéses kötelezettségeivel; vájjon milyen jogi és morális értéke van valamely újabb megegyezésnek egy állammal, amely a meglévő szerződéseit nem respektálja? A különbségről, a Németországra rákényszerített versaillesi szerződés és egy a német népet oly mértékben reprezentáló kormány, mint a Hitler-kabinet által ünnepélyesen aláírandó, önkéntesen vállalt kötelezettségeket tartalmazó szerződés közt, Párizsban tudatosan nem vesznek tudomást. Válaszuk arra az érve sincs, hogy nem képzelhető sem olyan német államférfi, sem olyan német katona, aki a birodalmi hadsereget a hatalmas északfrancia erődítmények ellen memé vezeti. A német birodalom szerintük háborúra készül, mint 1911—12-ben, amikor a császár éppúgy biztosította Franciaországot barátságáról és a világot békés szándékairól, mint ma Hitler Adolf. A francia külpolitika célja tehát az, hogy Németország háborús szándékairól meggyőzve Angliát, addig megegyezési szándék nélkül megbeszéléseket folytasson Berlinnel. Ha azután sikerül Angliát a német veszedelemmel való fenyegetés eszközeivel maga mellé állítani, akkor Németország újabb felfegyverkezésének tényét a népszövetségi tanács elé óhajtja vinni és ott elérni azt, hogy ez a testület a versaillesi szerződésben előírt szankciókat elrendelje Németország ellen. A szankciók közt első helyen a Rajna balpartjának megszállása áll, az 1930 június 30-i status quo-nak helyreállítása. Ha a Tanácsban ennek kimondása akárcsak egy hatalom szavazatán megbuknék, akkor Franciaország — egyedül cselekednék.

Hogy Franciaország ennek a politikájának érvényt szerezhesen, nemcsak Nagy-Britannia beleegyezésének megszerzésére van szüksége, hanem arra is, hogy nyugtalanságot és szétesést mutató belpolitikai frontján a rendet helyreállítsa és hogy befelé és kifelé egységes, erkölcsi, pénzügyi, gazdasági, politikai és katonai erőfeszítésre egyaránt képes és elhatározott Franciaországot mutasson. A francia közvélemény, mint jeleztük, nem hajlandó háborúra, de még agresszív akcióra sem, amely részleges mozgósítást, idegen terület megszállását és végül a háború veszélyét foglalná magában. Hogy ilyen politikának a francia közvéleményt meg lehessen nyerni, ahhoz az szükséges, hogy a parlamentarizmus kis pocsolyáiból kinőtt kormánya legyen, amely befelé is respektust tudjon tartani és sem a munkások, sem a hivatalnokok szindikátusaitól meg ne ijedjen, hanem el tudja hitetni, hogy minden cselekedete a francia nemzet érdekeit szolgálja. A kamara ma teljesen elvesztette tekintélyét; a szeszélyes és következtelen szavazások, képtelenség arra, hogy hosszabb időre berendezkedő kormányt lehessen kebeléből alakítani, igen erős ellenérzést szültek, különösen az ifjúság körében, amely ma már nyíltan jjarlamentellenes. Ez a hangulat annyira kifejezésre jutott, hogy a Chautemps-kormány életének mostani ideiglenes meghosszabbítása s az a tény, hogy a tisztviselői fizetések leszállítását és a jövedelemadóteher emelését megszavazták, amin az előbbeni kormányok megbuktak, már bizonyítéka annak, hogy a képviselők a figyelmeztetést meghallották és hogy a kormánynak elsősorban a külpolitikai tárgyalások vezetésére egy bizonyos kontinuitást akarnak biztosítani. Kérdés az, vájjon Franciaország megtalálja-e azt az államférfit, aki parlamenten belül tudja nemzeti egységbe összefogni a harmadik köztársaság szellemi és erkölcsi erejét, vagy pedig kénytelen lesz-e a parlamenten kívül álló erők erőszakos közbelépését megvárni, hogy valami új, a francia tradícióknak és a változott idők igényének megfelelő rendszerrel helyettesítse mai korrupt és anarchikus kormányzati rendszerét.

A francia-német közvetlen tárgyalások iniciatívája a nagy reményeket keltő német-lengyel beszélgetések után, úgylátszik, Párizsból indult ki. Először egy Daladier környezetéhez tartozó újságíró, Fernand de Brinon kereste fel Hitler kancellárt és kérdezte meg, mik lennének Németország megegyezési feltételei. Kevéssel utóbb a francia nagykövet hivatalosan intézett kérdést a kancellárhoz. Nagy-Britannia pedig különböző szócsövei útján fejezte ki azt a véleményét, hogy leghasznosabbnak tartaná a két kormány közti közvetlen megbeszélést, amelyet minden rendelkezésére álló eszközzel támogatni igyekeznék. A kancellár kijelentései közül különösen kettő bírt fontossággal: egyrészt ünnepélyesen hangsúlyozta, hogy a Saar-kérdésen kívül nincsen területiális probléma, amely Németországot Franciaországtól, elválasztja. A nagykövettel szemben tett nyilatkozataiban állítólag messzebb ment és hajlandónak mutatkozott Elzász-Lotharmgíáról kifejezetten lemondani, azaz továbbmenni, mint a locamói szerződés és még a két tartomány békés eszközökkel való visszaszerzésének szorgalmazását is kizárni. Másik fontos nyilatkozata az volt, hogy Németország hajlandó a leszerelési ellenőrzést elfogadni, feltéve, hogy védelmi fegyverekkel való felszerelését megengedik és feltéve, hogy az ellenőrzés kölcsönös lesz. Angol részről ehhez még azt a fontos javaslatot fűzik hozzá, hogy kössön Németország minden szomszédjával tíz évre szóló megneemtámadási szerződést. Bár az angolok is elismerik, hogy a sok békebiztosító szerződés mellett szinte feleslegesnek látszik egy újabb, hasonló megegyezés kötése, mégis, hangsúlyozva Hitler őszinteségét, rámutatnak az ő általa vállalandó írott kötelezettség rendkívüli erejére és súlyára.

A kancellár ama kijelentéséhez, hogy Németországot Franciaországtól területileg már csak a Saar-kérdés választja el és Fran^{cois}-Poncet nagykövet kérdésére, nem lehetne-e a Saar-terület gazdasági kihasználásának problémáját a két állam között rendezni, Hitler azt felelte, mondjon le Franciaország a Saar-területről még az 1935-ös népszavazás előtt, hiszen annak kimenetele úgyszemint kétséges. A francia kamara külügyi bizottsága erre a javaslatra egyhangú nemmel válaszolt. Ennek a válasznak kialakulásához elsősorban a Saar-medence szénellátásának francia érdekei járultak hozzá, másrészt azonban a Saar-terület szocialista és zsidó lakosságának — az összlakosság körülbelül egynegyedének — aggodó nyomása is. Ha Németország a Saar-terület visszatérése után Franciaország gazdasági érdekeit — elsősorban olcsó szénellátását — biztosító megegyezés kötésére hajlandó, nehéz belátni, milyen gyakorlati politikai szempont vezetheti Franciaországot abban, hogy az 1935-re tervezett népszavazásról a maga részéről le ne mondjon s ehhez a lemondáshoz a népszövetségi tanács hozzájárulását meg ne szerezze. A francia köztársaság itt olyanról mondana le, amit úgyszemint tud megtartani, tehát politikailag és erkölcsileg és presztízszempontból jelentéktelen engedményt tenne. A tagadó állásfoglalás így kizárólag taktikának minősíthető, amint egyáltalán a kis és nagy problémák közt egylőre más mint taktikázás nem folyik.

EGYELŐRE ugyancsak átgondolt taktikai játék jellege van a fasiszta nagytanács népszövetségellenes állásfoglalásának. Ez a testület tudvalévóleg december 5-1 ülésén kijelentette, hogy Olaszország további népszövetségi tagságának feltétele e szervezet radikális reformja, amelynek a lehető legrovidebb idő alatt kell megtörténnie és amelynek a népszövetség alkotmányát, működését és céljait kell érintenie. Ismerve azt a realpolitikai bölcsességet és rugékonyságot, amellyel az olasz kormány feje a fasiszta állam külpolitikáját vezeti és amellyel, a nélkül, hogy a nagy elveket és célokat szem elől veszítené, alkalmazkodik a gyakorlati lehetőségekhez, valószínű-

és fenyegető módon elhagyni a Népszövetséget. Hogy milyen reformot óhajt Olaszország produkálni, arra nézve pontos adatok még hiányoznak. Egyelőre még csak azt tudjuk, mi az, amit Olaszország nehezményez és megreformálandónak tart a Népszövetségben, azonban azt a tervét, hogyan akarja ezt megreformálni, még nem tárta fel Mussolini. A Népszövetség alapvető hibájának tekinti elsősorban, hogy az Egyezségokmány része a békeszerződéseknek, tehát meg van terhelve mindazzal az ódiummal, amely a párizskörméki békékhez fűződik. Nyilvánvaló — így szól az olasz kritika — hogy könnyebben lehetne megnyerni nemcsak a két kilépett nagyhatalom, hanem az Egyesült Államok és Szovjetországnak hozzájárulását egy új népszövetséghez, ha annak új alapokmánya szabad tárgyalás eredményeként jönne létre az összes tagállamok között. Ezzel az érveléssel valóban nehéz lesz szembeszállni. A brit sajtó el is fogadta már és ha egy, a békeszerződésektől független új egységokmány tényleg lehetővé tenné az összes nagyhatalmak részvételét, egy szellemében is újjáalakított nemzetközi intézményben, akkor oktalanság és hiba lenne, ha a Népszövetség mai formáját védő hatalmak ehhez megtagadnák hozzájárulásukat. A másik kritika, mely az olasz fasizmus alapvető tételeiből táplálkozik, azt veti szemére a Népszövetség mai szervezetének, hogy az államok tényleges erőviszonyát nem veszi tekintetbe és nem állapítja meg ennek kapcsán azok hierarchiáját. Ennek a ferde felfogásnak, így szól az olasz kritika, következménye az egyhangúság elve, amely bármely porszem-államnak lehetővé teszi, hogy a leghatalmasabb államok különben egybehangzó akaratának érvényesülését megakadályozza. Az olasz elgondolás tehát az államok bizonyos hierarchiáját óhajtáná felépíteni az új népszövetségen belül. Döntő súlya csak a nagyhatalmak tanácsának lenne, amelynek a kisebb hatalmak többségi szavazattal bár, de alá kellene hogy vessék magukat. Az olasz álláspont igazolására az Egyezségokmány 19. szakasza szolgál, amely elvben az alkalmazhatatlanná vált szerződések újból való átvizsgálását a Népszövetség feladatává teszi, de alkalmazását bármely államnak negatív szavazata megakadályozhatja, ha érdekeit egy ilyen újraátvizsgálás sértené. A következménye ennek nyilvánvalóan az, hogy maga a népszövetségi Egyezségokmány is alkalmazhatatlanná válik, a nélkül, hogy meg lehetne változtatni.

Franciaország és a kisantant álláspontja ezzel szemben az, hogy az államok egyenjogúságának elvéhez a Népszövetségen belül ragaszkodnak, mert a szuverénitás elmélete és a demokrácia azt kívánja, hogy egyetlen államra se lehessen még oly nagy többség akaratát rákényszeríteni. Tagadhatatlanul meglepő bár, hogy éppen ugyanazok az államok, amelyek ugyanennek az egyenjogúsági elvnek alkalmazását abban a pillanatban, amikor az érdekeikkel ellentétes, azaz a leszerelés kérdésében, megtagadják, legyenek a demokratikus egyenjogúság elvének bátor lovagjai. Másrészt azonban az egyhangúság elvének feladását minden kisállam érdekei szempontjából valóban alapos vizsgálat tárgyává kellene tenni, mielőtt fenn tartások nélkül elfogadhatónak nyilvánítanók. Bizonyos árnyalati különbség azonban van Franciaország és kis csatlósai álláspontja közt a népszövetség epedett reformját illetően. Amíg Benes, mint a kisantant szóvivője kijelenti, hogy vagy ez a Népszövetség marad fenn, vagy ők teljesen visszanyerik akcióképességüket, addig a francia külügyminiszter nyilatkozata szerint Franciaország készenáll minden javaslat megvitatására, de változtatási lehetőséget csak a procedúrában lát s nem a célok, sem pedig alkotmányjogi módosítások tekintetében. Ha figyelembe vesszük, hogy a népszövetségi Egyezségokmányon eddig eszközölt változtatások elfogadható

formába öntése mily nehézségek közt ment végbe, végül pedig ratifikálása milyen hosszú időt vett igénybe, akkor már csak tisztán technikailag is rendkívül nagy és bonyolult feladatnak kell tekintenünk azt a kísérletet, mely a Népszöveget alapvonalaiiban és feltételeiben akarja átalakítani.

LITVINOV LÁTOGATÁSA Rómában a szovjet-amerikai megegyezés sikeres parafálása után nyilván részben azt a célt is szolgálta, hogy a Dúccal a népszövetségi reformterveket megbeszéljék. Valószínűleg elsősorban megvizsgálták a föltételeket, amelyek mellett Szovjetország egy újonnan megalapozott, a békeszerződésektől elválasztott népszövetség tagjává lehetne. Minthogy Moszkva megneheztelt Olaszországra, amiért annak idején a négyhatalmi paktumból kizárta, illetve azt csak a nyugateurópai négy nagyhatalomra korlátozta, Mussolini meghívásával nyilván jelezni akarta, hogy akkor nem politikai előítélet vezette, sem az, hogy a szovjet-államot kizárja a nemzetközi együttműködésből. Viszont nyilván kísérletet kellett tennie Szovjetország megnyerésére, amely az utóbbi hónapok során oly rohamosan közeledett Franciaországhoz. Végül éppen azért, hogy Oroszországot megint kiemelje abból a politikai kombinációból, amelybe őt a legutóbbi másfél év alatt kötött meg nem támadási szerződések helyezték, az olasz politika úglátszik megkísérelte, hogy egy bizonyosfokú közeledést hozzon létre Moszkva és Berlin közt is. A lengyel-német tárgyalások felvétele, amely Moszkvát figyelmeztette, hogy Németország számára más kombinációk is lehetségesek, egy bizonyos mértékig megkönnyítette a Róma által tervezett berlin-moszkvai híd kiépítését vagy legalább is első pilléreinek lerakását. Sokkal jelentékenyebb eredményt ugyanis a római közvetítés eddig nem hozott létre. Bármennyire legyen is a győzelmes Berlin hajlandó arra, hogy belpolitikai felfogásától eltekintsen és politikájában Moszkvának kezet nyújtson, a harmadik internacionálé kormánya nehezen felejtí el azt, hogy Hitler és a nemzeti szocializmus mily tökéletesen pusztította el a kommunista pártot Németországban.

Moszkva hosszú kezei érvényesülnek Törökország balkáni politikájában is. Bár nehezen lehet magyarázni, mi érdeke van a szovjetnek abban, hogy Ankara segítségével Szófiát bekeríteni igyekezzenek, tény, hogy Tevfik Rüzsi bej török külügyminiszter balkáni politikája, a görög-török, román-török és jugoszláv-török meg nem támadási szerződésekkel ezt a látszatot keltik. Ha ehhez hozzávesszük azt az udvarlást, amellyel Bolgárországot és királyát különösen a két szomszédos királyság vezetői — a dinasztíák és a kormányok egyaránt — körülveszik, a bolgároknak valóban egész jellemerejükre, tisztánlátásukra és jövőben való bizodalmlukra van szükségük, hogy ellenállhassanak és politikájuk relatív intaktságát megtarthassák; a jelenért föl ne áldozzák a jövőt.

NYILVÁNVALÓAN HASONLÓ bekerítési eljárást kísérelnek meg tevékeny szomszédaink velünk szemben is. Benes szíréhangjai, amelyekkel Érsekújvártól Kassáig Magyarország kultúrájának és történelmi szerepének adózott, épúgy ezt a célt szolgálják, mint Titulescu fenyegetése: a revízió háborút jelent. Bevalljuk, örömmel üdvözöljük mind a két kijelentést: ha amit Benes mondott, gyakorlatilag nem jelent is semmit (hiszen egyben figyelmeztetett, hogy revíziós álmairól mondjunk le), felvidéki tót és magyar testvéreink előtt mégis értékes bizonyítékul szolgálhat arra, hogy Magyarország tekintélye növekedőben van. Hogy ebből a megfelelő következtetéseket levonják, azt rájuk bízhatjuk. Titulescu hősiessége sem fog senkit sem meglepni, aki tudja, hogy a kisantant államai hadsereg békeállományának Magyarország fölötti fölénye közel negyvenszeres, hogy a

hadilábon való fölényről ne is beszéljünk. Érthető, hogy a román külügyminiszter ezzel a biztonsági koefficienssel felfegyverkezve, hadjárattal fenyegetőzik. Hogy azonban ennek a visszahatása, különösen Angliában milyen lesz, azt annak, aki ismeri a brit közvélemény megvetését a háborút akaróval és uszítóval szemben és idegenkedését a háborútól, nem szükséges külön megmagyarázni. Bethlen István gróf nagyszerű angliai előadásai és azok visszhangja megmutatták, hogy a brit politikai világ és a közvélemény legkülönbözőbb rétegei meg vannak győződve a magyar határok józan megváltoztatásának nem egyedüli igazságosságáról, hanem szükségességéről is. A helyes politikai ösztönű britek tudják, hogy Európában állandó és megbízható békét csak úgy lehet felépíteni, ha a Duna völgyében barbár módon és ügyetlenül megbontott határvonalakat megváltoztatják s gazdaságilag és történelmileg, földrajzilag és lélektanilag helyesen vonják meg újra. Aki ezzel szemben a háború rémét festi a falra, arról megállapítják, hogy Európának és a civilizációnak ellensége és hogy rossz ügyet védelmez, ha fizikai túlerejének tudatában csupán arra támaszkodva akarja megvédelmezni azt, ami józanul nem védhető.

A SPANYOL VÁLASZTÁSOK eredménye ismét azt mutatja, hogy a szocializmus, kommunizmus és anarchizmus kombinált befolyása szinte kivétel nélkül mindenütt csökkenőben van. A spanyol választóközönség, mint ezt már az alkotmányvédő bíróság tagjai megválasztásánál látni lehetett, határozottan elfordult a szocialistáktól, elfordult a vallásüldözőktől és bár még a köztársaság mellett nyilatkozott meg, a határozottan antiszocialista és polgári irányzat mellett döntött. A változást a következő számok fejezik ki nekünk: a jobboldali pártok tagjainak száma az éppen felosztatott alkotmányozó cortez-ben 42 volt, az új cortez-be 207 taggal vonultak be. Az eddig 136 tagot számláló közép-polgári pártok 31 mandátumot nyertek, míg a szocialistáktól a kommunistáig terjedő különböző baloldali pártok képviselőinek száma 291-ről 99-re csökkent. Tehát a baloldali szocialista abszolút többségből szinte mindent elsöprő polgári többség lett. A jobboldali pártok győzelme azonban a bár polgári, de radikális centrum erős pozíciófenntartása következtében még nem teljes. Egyelőre még a radikálisok ellenállásán fog valószínűleg múlni a katolikus egyház és a szerzetesrendek elleni legisláció megváltoztatása. Könnyebb lesz talán a birtokreformpolitikának bizonyos fokú megváltoztatását elérni és azt keresztülvinni, hogy a diktatúra száműzöttjei visszatérhessenek. Az anarchista-kommunista forradalmi megmozdulás teljes leverése után egyelőre a radikális Lerroux elnöklete alatt — a radikálisok a cortez-nek relatíve legerősebb pártja — középkormány alakult, amely hol a baloldali pártok, hol a jobboldali pártok tülésére számíthat és így, bár kisebbségi kormány, valószínűleg egyideig kezében fogja tartani Spanyolország sorsának irányítását.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

A gazdasági helyzet alakulása; az ipari numerus clausus; M. Tyler jelentése; a székesfőváros pénzügyi helyzete; a takarékoság kérdése; az új esztendő problémái

LEGUTÓBBI SZEMLÉMBEN a javulás kétségtelen tüneteiről emlékeztem meg, amelyek úgy nálunk, mint a világ legkülönbözőbb részeiben — Csehországot, Angliát és Ausztráliát hoztam fel példaképpen — határozottan felismerhetők. A Magyar Gazdaságkutató Intézet legutóbbi jelentése, mely az év harmadik negyedének az adatait dolgozta fel, a magyar viszonyokra nézve nem enged döntő következtetéseket levonni sem az egyik, sem a másik irányban. Éppúgy tartalmaz kedvező, mint kedvezőtlen tünetekről tanúskodó adatokat és ezek egybevetése mellett az az érzése az embernek, hogy a gazdasági életben bizonyos felhajtó erők kezdenek érvényesülni, de azok még nem elég erősek arra, hogy a lefelé irányuló tendenciát megváltoztassák. Az év harmadik negyedében a bankbetétek, amelyek az év eleje óta emelkedő irányzatot követnek, elérték a bankzárlat előtti szintet. (Ez kétes értékű tünet, mert éppúgy jelenthet egészséges tökeképződést, mint a válság folytán a vállalkozástól visszavonult tőkék egészségtelen fölhalmozódását.) Csökkent a fizetésektelen-ségek száma és az ezeknél mutatkozó passzívumok összege is, a váltóóvások száma pedig 40%-kal volt alacsonyabb, mint az elmúlt évben. Kivételünk 34.6%-kal emelkedett, sőt behozatalunk is 44%-kal. A behozatal emelkedését általában nem kívánatos tünetként szokás említeni, és pedig teljes joggal; a mai helyzetben mégis örömmel kell azt üdvözölnünk, mint ahogy vegyes érzelmekkel szemléltük a múlt évben Magyarország aktív külkereskedelmi mérlegét. Nem volt kívánatos a behozatal óriási mérvű összezsugorodása akkor, mert a vásárlóképeség teljes hiányát, az ország lakosságának nagymérvű elszegényedését mutatta, örömteljes pedig az emelkedés most, mert a behozatal nagy része ipari nyersanyagokra esik, tehát a feldolgozóipar egy részének fokozott foglalkoztatottságára és közvetve a vásárlóképeség emelkedésére enged következtetni. Minthogy a behozott nyersanyagok oroszánrészét a nyerspamut tette, ennek megfelelően a textilipar mutatja a legnagyobb fellendülést is, mert ez munkásainak számát 30%-kal volt képes szaporítani. De javuló irányzat érvényesült az ipar egyéb ágazatai körében is, ami a szénfogyasztás 5%-os és az elektromos áramfogyasztás 14.8%-os emelkedésében jut kifejezésre. E kedvező tüneteket kiegészíti az államháztartás helyzetének javulása, amelyről külön fogok még szólni.

Viszont az árak alakulása továbbra is kedvezőtlen maradt. Ha az 1925—27. évi árakat 100%-nak vesszük és az árak azóta bekövetkezett változását szemléljük, azt látjuk, hogy a változás úgy a mezőgazdasági, mint az ipartermékeknél erőteljes árhanatlásban mutatkozik. De amíg a mezőgazdasági cikkek ára feltartóztathatatlanul és nagy energiával tört lefelé, az ipari gyártmányok ára amazokat lassabb ütemben követte, néha hosszabb ideig stagnált, sőt mint pl. most is, emelkedő irányzatot vett. Ebből következik, hogy a mezőgazdának egyre több mezőgazdasági terméket kellett ugyanazon iparcikk megvásárlására fordítani, holott változatlan termelési költség mellett nem tudott lényegesen többet előállítani, tehát a mezőgazda vásárlóképesége az eltolódás arányában csökkent. Az agrárrolló — ennek a folyamatnak a számszerű nyilvántartása, amely

az 1925—27-es árakból indul ki — az év második és harmadik negyedében is tovább nyílt, amennyiben a mezőgazdasági termények árindexe ez alatt a félév alatt 73%-kal 46.6%-ra esett, míg az iparcikkek árindexe 0.6%-kal 79.2%-ra emelkedett. A kettő közötti arány, ami a mezőgazda vásárlóképességének csökkenését tisztán kifejezi, 64.2%-ról 69.7%-ra emelkedett ez alatt az idő alatt. A mezőgazdák vásárlóképességét ezen túlmenően, sőt talán még fokozottabb mértékben csökkentette a készpénzszolgáltatások terhe, amely még ha összegben nem emelkedett volna is — amit a közterhekről aligha lehetne elmondani —, változatlanul 100% maradt, szemben a mezőgazdasági termékek 46.6%-os és az iparcikkek 79.2%-os szintjével, tehát még az iparcikkek vásárlásánál is súlyosabb áldozatokat rótt a mezőgazdára. Egyedül a kamatteher, és pedig főleg a rövidlejáratú adósságok kamatai, valamint a munkabérek csökkentek a készpénzszolgáltatások körül jelentősen és e kettő járult hozzá elsősorban ahhoz, hogy az elmúlt évben a forgalomban és ennek nyomán az ipari termelésben is, bizonyosfokú élénkülés volt észlelhető dacára annak, hogy a mezőgazdasági termények áresése egy év alatt 14%-ot ért el és a mezőgazdaság vásárlóerejének gyengülését a Gazdaságkutató Intézet 10%-ra becsüli.

Az évekkal ezelőtt e hasábon a kartelkérdésről írott cikkemben részletesebben vázoltam a magyar iparnak az utóbbi évtizedek során nagy mértékben fokozódott jelentőségét. Ügy az ipari termelés értékének a nemzeti jövedelem alkatelemei között elfoglalt pozíciója révén, mint a mezőgazdaság körében felszabadult és a természetes szaporulattal is nőtt emberfelesleg elhelyezése következtében szociális szempontból is nagy eltolódás állott be e tekintetben az ipar javára. Még fokozódott ez a jelentőség az évek során azáltal, hogy egyes igen lényeges iparágak, mint különösen a bőrfeldolgozó, a textil- és a villamossági ipar európai viszonylatban teljesen versenyképes lett és lerázta magáról meglegházi növényjellegét, amelynek külsőjét — okkal vagy anélkül — évtizedekig viselte. Természetesen fejlesztőleg hatott az iparra az elzárkózó gazdasági politika is, amely bennünket egész Európában körülvesz és amely ellen csupán hasonló elzárkózással védekezhetünk. Nem kétséges, hogy ha egyszer az autarkia gazdasági divatja megszűnik, ez a ma már fejlett magyar ipar, a belefektetett sokmilliós értékkel nagy gondot fog okozni és annak a szükséghez képest való feláldozása úgy anyagi, mint szociális szempontból nehéz feladat elé fogja állítani a kormányt. Egvelőre azonban erről nincs szó, hanem rá vagyunk utalva az ipari termelés eredményeire úgy az államháztartás bevételei, mint a munkáskérdés, mint pedig a külkereskedelmi mérleg szempontjából. Éppen ezért méltán keltik fel a közfigyelmet és a helyzettel ismerősök komoly aggodalmát az ipari termelés körében évek óta észlelhető visszás jelenségek.

Köztudomású, hogy a magyar ipar jelentős részeg amely még Nagy-Magyarország fogyasztópiacára volt berendezve, Trianon után túlméretezetten állott itt a megcsökkent fogyasztóterülettel és meggyöngült fogyasztóképességgel szemben. Nem ritka az olyan ipari termelési ág, amelyben a békéből megmaradt négy-öt patinás gyárvállalat mindegyike egymaga képes volna az egész magyar fogyasztást, vagy annak esetleg többszörösét is fedezni. Ezek kénytelenek voltak a megmaradt fogyasztópiacot egymás között felosztani, aminek következtében termelőképességét mindegyik csupán annak egy kisebb hányada erejéig használhatta ki és így természetesen aránylag drágán termelt. Csakhamar feltűnt azonban majd minden, de különösen az olyan iparágakban, ahol a berendezés viszonylag nem emésztett fel túlnagy összeget, olyan vállalkozó, aki egy a régi gyárhoz képest

esetleg elenyésző kapacitású telepet az azok beruházásaihoz képest lényegtelen összegű tőkével berendezett és a régiek kartelárainál olcsóbb árut hozott a piacra. Kisebb beruházása és így olcsóbb termelése folytán esetleg még ezek a versenytársak is nyereséget jelentettek az új gyárnak és a régi gyáraknak már veszteséget okoztak, — bár ez nem is volt fontos, minthogy a következmény a legtöbb esetben az új gyárnak a kartelbe való felvétele szokott lenni, ami után ez is felemelte eladási árait. így létezéséből senkinek sem lett haszna, csak az ügyis folyton csökkenő fogyasztás oszlott meg még több gyár között, csökken a régi gyárak üzemi-képességének kihasználása és ennek megfelelőleg emelkednek termelési költségeik. A gyakorlat azonban lényegesen leegyszerűsíti ezt az egész eljárást. Az új vállalkozó lemond telepének berendezéséről vagy üzembelhelyezéséről egy megállapított járadék fizetése ellenében, ami a régi gyárak termelését megdrágítja ugyan, de a kedvezményezettnek kívül senkire nézve előnnyel nem jár. Sok kartelnél megtalálhatók ma az ú. n. hallgatósi díjat élvező csendes társak, akiknek káros gazdasági hatását nehéz volna fel nem ismerni. Ez az egészségtelen állapot vetette felszínre az új iparvállalatok alapításának korlátozására, az ipari numerus clausus behozatalára irányuló törekvéseket és úgy hallani, hogy ez a gondolat a kormányköröket is foglalkoztatja.

Ha felismertük a mai helyzet egészségtelen és káros voltát, bajos volna az annak kiküszöbölésére hivatott intézkedés helyességét és szükségességét elvileg tagadásba venni. Különösen az ilyen bonyolult ügyekben azonban, mint amilyeneknek az ipari termelés alapvető kérdéseit egytől-egyig tartom, az állami beavatkozás gondolata — talán nem ok nélkül — komoly aggodalmakat ébreszt a legelfogulatlanabb szemléletben is. Az itt felmerülő, messze elágazó problémák megoldása az ipar belső szerkezetének alapos ismerete és a kérdésnek minden jelszavakon felülemelkedő tárgyilagos szemlélete nélkül könnyen a karteltörvényhez hasonló tőkéletlen szabályozásra vezethet.

Annál inkább merülhet fel joggal ez az aggodalom, mert a kartelekhez hasonlóan itt is szükségképpen szóba kerül az árkérdés, amelynek állami kezelése a háborús kötött gazdálkodás idejében is nagyon lesújtó tapasztalatokkal járt, de a mostani árelemző bizottság működésének keretében is jogos és igen komoly kritikát hív ki önmaga ellen. Anélkül, hogy a részletekbe merülnék, elég talán csak annyit jelezni ehelyütt, hogy ha új versenytárs vállalat települése ellen védelmet nyer minden olyan iparág, amely a világpiaci ár és a vám összegénél nem drágábban jóminőségű iparcikkkel el tudja látni az ország egész fogyasztását és az árkérdést megfelelő szempontok szerint bírálják el, úgy az új ipari települések korlátozása sok komoly érték megmentését jelentheti. Az árkérdés megfelelő elbírálása alatt itt azt értem, hogy ennél a tevékenységnél a szakma részletekbe menő ismerete (technikai tudás) mellett a kapitalista termelés és nem az áuamszámviteltan szabályai nyervejenek alkalmazást. Ha azonban itt is, mint az árelemző bizottság egy magas tudományos fokozatú szakértője tette, az önköltségi ár megállapításánál figyelmen kívül fogjuk hagyni pl. a beruházások leírását és a dolgozó tőke kamatát, úgy azt hiszem jobban jár az ipar, ha megtűri a termelés élősdieit, semhogy az államnak elméletek után és nem gyakorlati utakon járó beavatkozását egy újabb vonalon zúdítsa magára. Ha javult is az ipar nagyrésznének helyzete az elmúlt év második félében, nem heverhette még ki az évek óta tomboló válság okozta veszteségeit annyira, hogy kísérletezéseknek legyen már alávethető. Amíg a mezőgazdasági termelés veszteséglajstroma annyira közismert, az ipari termelésnek sorsát, a csúcspontot képviselő 1929-es év óta ezen a fronton bekövetkezett eseményeket sokkal

kevésbé méltatta figyelemre a közvélemény. Nem lesz talán érdektelen, ha rámutatok arra, hogy 1929 óta 650 gyáripari vállalat szűnt meg és míg az elbocsátott munkások száma 1929-ben elenyésző volt, az azóta eltelt idő alatt meghaladta az 50.000-et és a munkaórákban elszenvedett veszteség évi átlagban mintegy 80.000-re tehető. Az ipari termelés összes értéke az 1929—32 évek során 2867 millió pengőről 1.800 millióra csökkent és ha azt reméljük is, hogy ez az utóbbi adat hosszú időre a mélypontot fogja jelenteni, még egyelőre támogatásra van ráutalva az ipari front nagy része az államhatalom részéről.

Természetesen elsősorban a régi iparvállalatok igényelhetnek efféle támogatást, amelyek a vállalkozók hibáján kívül eső okokból, elsősorban az ország gazdasági szervezetében a háború után beállott mélyreható változások folytán jutottak kedvezőtlen termelési és értékesítési viszonyok közé. Az újabb keletű és létüket lényegében az autarchikus berendezkedésnek köszönő ipari településeknél ennek a szempontnak nézetem szerint ahhoz kell igazodnia, vajjon az új vállalkozás által kiszorított külföldi áru származási országa kivitelünknek jó piaca-e, vagy ha nem az, úgy ugyanez az áru más jó kiviteli piacunkról nem volna-e előnyös árucseré útján beszerezhető. Az az érzésem, hogy történtek hibák e téren és itthon gyártunk oly cikkeket, amelyeket pl. Ausztriából kaphatnánk meg legalább olyan előnyösen, mint ahogy itthon állítjuk elő. Ha ez árukat behoznák, legalább reális értéket kapnánk kivitt agrárcikkeinkért, amelyek egyrésznének ellenértékét így a kiránduló és nyaraló magyar közönség kénytelen ottkint elkölteni. Mindezekon felül én reménykedem abban — lehet, hogy optimista vagyok —, hogy egyszer mégis csak sor kerül a szabad árucserére és akkor agrárkivitelünk érdekében az ipari fronton kell majd áldozatot hoznunk. Hiba volna ezt a kibontakozást túlzottan megnehezíteni és a vállalkozó tőkét az állami kedvezményekkel oly ipari pozíciókba beleszalogatni, amelyek esetleg hamarosan tarthatatlanokká válnak és a befektetett tőke pusztulását okozhatják.

A külkereskedelmi mérleg kedvezőbb alakulása, mint már bevezetőben említettem, a helyzet némi javulását tanúsítja ugyan, de a forgalom egyre nagyobb mértékben tolódik el a közvetlen árucseré irányában, sőt, ami némileg rontja az egyébként kedvező képet, a pengő ellenében történő, tehát adósságfizetés jellegével bíró árukivitel egyre nagyobb mértéket ölt. Mindez elsősorban a Magyar Nemzeti Bank aranytartáléka szempontjából érdemel figyelmet, amely a tartalék növelésére így aligha számíthat.

AZ ARANY GYŰJTÉS nehézségére utal Mr. Tyler, a Népszövetség pénzügyi megbízottja legutóbbi jelentése is, amely kiemeli, hogy a magyar kivitelnek az a része, amelynek révén a Magyar Nemzeti Bank szabadon felhasználható devizákhoz jut, állandóan csökkenőben van. Az 1933. év első 9 hónapjában elért, a Magyar Nemzeti Bank útján lebonyolított 141 millió pengő kivitelből in millió pengő számoltatott el klíring útján, míg az előző év azonos időszakában 118 millióból csupán 67 millió; az egyéni kompenzációs ügyletek 49 milliót tettek ki az előző év 39 millióssal szemben, míg a pengő elleni kivitel 19 millióra emelkedett az előző évi 3 millióval szemben. Más szóval a Magyar Nemzeti Bank exportdevizabevétele 51 millióról 38 millióra csökkent, amikor a klíring és egyéni árukompenzáció útján elszámolt, továbbá a pengő ellenében történt export emelkedése 70 millió pengőt tett ki. Igaz, hogy a nyersanyagbehozattal kompenzált export devizát pótol, mert a Magyar Nemzeti Bank az importhoz szükséges devizát nem kénytelen kiadni, de viszont pl. Ausztriába irányuló kivitelünk, amely felével nagyobb a behozatalnál, csak Ausztriá-

ban elkölthető schillingeket eredményez, ami a magyar gazdasági élet szempontjából értéket nem képvisel.

Mr. Tyler jelentésében kitér az állami bevételek és kiadások alakulására is. Az állami bevételek a folyó pénzügyi év első negyedében 5%-kal emelkedtek, az összkidadások pedig a megelőző év azonos időszakához képest némileg csökkentek. Ha a mezőgazdaságnak juttatott termelési prémium (boletta) nem okozna az államkincstárnak előre nem látott veszteséget, úgy a költségvetésben kimutatott 76⁶ milliós hiány valószínűleg csak kisebb összegben merülne fel. Az évek óta mutatkozó költségvetési hiány az állam függő adósságait lényegesen (két év alatt 402.5 millió pengővel 531.6 millió pengőre) emelte, ami a hitelrendszer igénybevétele után következett be. Amennyire kedvező fényt vet ez a magyar hitelrendszer ellenállóképességére, éppen annyira kedvezőtlen a gazdasági élet szempontjából a velejáró immobilizáció. Az adóhátralékok augusztus 31-én 310.1 millió pengőt tettek ki, ami 11 hónap alatt 16%-os emelkedést mutat. Mr. Tyler elismeri, hogy a most tárgyalás alatt álló nyugdíjsökkentő javaslaton kívül, amely 3.5 millió pengő megtakarítást fog jelenteni, az állami közigazgatás kiadásai terén lényegesebb megtakarítást elérni már nem igen lehet, viszont az önkormányzatok költségeit véli tovább csökkenthetni. Azt hiszem ez sem volna célravezető, mert minden illetménycsökkentés a vásárlóerő további gyengülését jelenti, vagyis a forgalom a termelés és ezúton az állami bevételek csökkenését okozná. Sokkal természetesebb és igazságosabb megoldás volna, ha a Magyarország által az utódállamok helyett üzetett ú. n. trianoni nyugdíjterhelés kérdését megoldását venné a Népszövetség és ennek pénzügyi megbízottja fontolóra. Ha a nagyhatalmak ebben a kérdésben csak tizedrészt annyi energiával követelnék a békeszerződés végrehajtását, mint pl. a lefegyverezés kérdésében, úgy Magyarországnak nem volna költségvetési hiánya és nem kellene saját polgárait szerzett jogaiktól és úgyszólván már a legelemibb kultúriények kielégítésének lehetőségétől megfosztani.

Mr. Tyler a gyáripar aránylag kedvezőbb helyzetét emeli ki jelentésében és megemlékezik az agrár- és iparcikkek árának már fentebb jelzett egészségtelen eltolódásáról. Teljesen helytálló az a megállapítása, hogy ha ez az aránytalanság nem volna és a mezőgazda-lakosság ennek folytán több iparcikket vásárolhatna, úgy megélnékülhetne a termelés és forgalom és az állam bevételei adóemelés nélkül, egészséges módon emelkednének. Külön említi a védett árpozíciókat, amelyeket egészségteleneknek tart. Valószínű, hogy a kartelek között vannak olyanok is, amelyek aránylag jelentősebb nyereséget tudnak védett árakkal tagjaiknak biztosítani. De a kartelek nagyobb részénél nem ez a helyzet, sok kartel van, amely csak a veszteség elhárítását tudja elérni. Ha valamely iparcikk ára a mezőgazdasági lakosság, a többszörös fizetéscsökkentést elszenvedett tisztviselői kar és végül a munkanélküliek meggyengült, vagy megsemmisült vásárlóereje szempontjából esetleg elérhetetlenül magas is, nem szükségképpen mondható gazdaságilag indokolatlannak, vagy egészségtelennek. Ha lehet az ipari árakat csökkenteni, úgy az az egész gazdasági élet, sőt maga az ipar szempontjából is nagyon kívánatos és fontos. De ha az árcsökkentés utóbbinak veszteséget okoz, akkor ugyanilyen ártalmas is lehet, különösen az ipar fentebb vázolt mai, még meglehetősen vérszegény állapotában.

Az önkormányzatok gazdálkodását tette Mr. Tyler kritika tárgyává jelentésében, ezt jelölve meg annak a pontnak, ahol még megtakarítások elérhetők volnának. Azt találja, hogy az önkormányzatok és üzemiek, amelyek a 1173 milliós állami igazgatási és üzemi összkidással szemben 563.5 millió kiadást irányoztak elő, túlsókat költenek. Én azt hiszem,

hogy inkább rosszul gazdálkodnak, mert nagy általánosságban az önkormányzatok üzemeltetők, amelyek a legtöbb gondot okozzák. Az ország többi önkormányzatának háztartásába alig nyerhetni betekintést, a főváros pénzügyi egyensúlya azonban az idén, a bevételeknek 1929 óta folyó állandó csökkenése után felborult és a költségvetés még a főváros viszonyaihoz képest is jelentékeny hiánnyal számol. A székesfőváros bevételei 1926-ban 1473 millió pengőt tettek ki és ez az összeg 1927-ben 167 millió, 1928-ban 2137 millió és az 1929. évben 225.4 millió pengőre emelkedett. Ettől az évtől kezdve a bevételek csökkenése állandósult, 1930-ban 208.7 millió, 1931-ben 189.5 millió, 1932-ben 179.8 millió és 1933-ban 163.4 millió pengőt tett ki a bevételek előirányzata, míg a folyó költségvetés már csak 146.6 millió pengő bevételre szabóit. Tekintve azt, hogy a folyó évben mutatkozik első ízben költségvetési hiány és az is alatta marad a bevételi előirányzat egyéves csökkenésének, megállapítható, hogy a főváros a konjunktúra változásának következményeit költségvetéseiben levonta és kiadásait is alaposan csökkentette. A kérdés csak az, hogy a főváros autonómiája, amely sok tekintetben úgy hat, mint állam az államban, nem képvisel-e túlköltséges instrumentumot a mai rendkívül nehéz viszonyok között. Kérdés, hogy talán kevesebb pénzügyi önállósággal nem gazdálkodna-e jobban a főváros polgárai pénzével? Különösen indokolt ez a kérdés, ha meggondoljuk, hogy a főváros üzemeltetők üzletvitelének mennyi jogos kritikát hívott ki a múltban is, és figyelemmel különösen a monopólium által védett helyzetükre, milyen kevéssé kielégítő eredményt tudtak azok felmutatni. Teljesen érthetetlen például az is, hogy ilyen rohamosan csökkenő bevételek mellett, egy deficit év küszöbén, miért vette meg a főváros a közismerten veszteséges üzemű helyi érdekű vasúttársaság részvényeinek többségét? Magától értetődik, hogy nagy és alapos tanulmányt kellene végeznie annak, aki ehhez a kérdéshez lelkiismeretesen hozzászólni akar, a tények felületlen ismerete azonban azt mutatja, hogy Mr. Tylemek legalább a fővárost illetően, sokban igaza van.

RENDKÍVÜL FIGYELEMREMÉLTÓ megnyilatkozás volt kiváló pénzügyminiszterünknek, Imrédy Bélának a nemzeti munkahét alkalmával a takarékoskodás kérdéséről elmondott beszéde. A világ legjobb közgazdászait foglalkoztatja az a kérdés, hogy vajjon a mai helyzetben, amikor sohasem látott méretű és egyre szaporodó anyagkészletek egyre gyengülő fogyasztóképességgel állanak szembe, szabad-e takarékoskodni. Hiszen a termelés fokozásának ilyen körülmények között nincs gazdasági célja, tehát a takarékoskodás útján akkumulált tőkének nincs rendeltetése mindaddig, amíg a fogyasztás meg nem tud birkózni a készletekkel. A takarékoskodás pedig a fogyasztás csökkenését vonja maga után, ezen az úton tehát ehhez a válságot megoldó kiegyenlítődeshez nem juthatunk közelebb. Tőkékben gazdag országokra vonatkoztatva azt hiszem helyes ez a feltevés, ha nem is az egyén, de a közgazdaság szempontjából. Nálunk, ahol a mobil tőkék a háborús és inflációs korszaknak áldozatul estek, nem ilyen egyszerű a válasz és Imrédy pénzügyminiszter a legnagyobb határozottsággal nyilatkozott a takarékoskodás szükséges és hasznos volta mellett, ő nem fél — mint mondta — attól, hogy az okszerű takarékoskodással a fogyasztás egy láncszeme kiesik, mert az e révén képződött tőke nem vész el a gazdasági életre nézve, hanem újból bekapcsolódván a körforgásba, mások munkáját teszi lehetővé. Ki vonhatná kétségbe ennek a megállapításnak helyességét — normális viszonyok között. Sőt a magyar termelés rákfenéjének, a nagy tőkehiánynak tekintetbevételével nem is memém az ellenkezőjét állítani, mert a mi népünk annyira messze áll lélekben pl.

a francia kispolgárnak, a takarékoság mintaképe nek a felfogásától, annyira hiányzik a magyar emberből a takarékoság lélektani előfeltételét képező áldozatkészség és lemondás, hogy talán a jövő nemzedék nevelése szempontjából szükség van erre az áldozatra, amit a pillanatnyi helyzetre gyakorolt hatása tekintetében a takarékoság ma jelent. Azt azonban nem hiszem, hogy a takarékoság által keletkezett tőkék az adott viszonyok között és pillanatnyilag olyan gazdasági hatások kifejtésére volnának képesek, amelyek a fogyasztás ezúton beállott csökkenésének és elmaradt emelkedésének hatását ellensúlyozhatnák.

A defláció köztudomásúlag részben a pénz forgási sebessége csökkenésének quasi eredménye, de ugyanakkor okozója is. A fogyasztás csökkenése ismét csak lassítja a pénz forgását, csökkenti a termelést, tehát a termelésben dolgozó tőkéket szabadít fel és tesz feleslegessé. Lassúbbodó pénzforgás mellett csökkennek a hitel igények, a feleslegessé vált tőkék kicsapódnak a gazdasági élet vérkeringéséből és visszakerülnek a jegybankhoz, csökkentve ezáltal ismét a pénz mennyiségét, a forgalmat és az árakat, tehát a vásárlóerőt is. A gazdasági élet ütemének ez a lefékezése, amely nálunk annyira érezhető, csak a fogyasztás emelkedésével ellensúlyozható egészséges módon. Ezért bosszulja meg magát az államháztartás bevételeiben a tisztviselők illetménycsökkentése, vagy még inkább a dologi kiadásokon elért megtakarítás, mert vásárlóerőt pusztít el és így a fogyasztást és termelést csökkenti. Kétségtelen, hogy a takarékoságnak ugyanilyen gazdasági hatása van, az e révén gyűjtött tőkék elől pedig a forgalom csökkenése elzárja a gazdasági élet csatornáit. Az adott helyzetben ezen felül a képződő tőkék gyűjtőhelyei, a pénzintézetek, a reájuk bízott tőkék biztonságára szempontjából sem merhetik a pénzt a termelés élénkítésére felhasználni nemcsak a hitelezőnek az adósvédelem által meggyengített biztonsága miatt, de főleg azért sem, mert a termelés rentabilitása sem látszik az adott körülmények között biztosítottnak.

A válságos évek sora eggyel szaporodott az elmúlt esztendőben; ha felcsillantak is itt-ott, különösen az év második felében, biztató jelenségek a gazdasági élet területén, az 1933-as évet nyugodtan sorolhatjuk elődjei mellé. Még sok mindennek meg kell javulni a magángazdaság körében, amíg ezt a jelzót ismét elfeledhetjük. A ma kezdődő évtől sokat várunk, de vajjon nem tekintettünk-e hasonló várakozással tavaly is az új év élébe és mennyi csalódás váltotta fel az év folyamán ezt a várakozást! Hogy a világválság történetében hoz-e fordulatot az új év, azt nem tudhatjuk, de úgy hiszem akkor is meg lehetünk elégedve, ha sikerül a fogyasztás emelkedését világszerte megindítani, mert ez az a pont, amelynél el kell kezdeni a válságjelenségek felgöngyölítését. Nem hiszek azoknak, akik azt jósolják, hogy a mai tespedést mintegy egyik napról a másikra fogja a konjunktúra felváltani és éppen abban látom a legnagyobb szerencsétlenséget, hogy egy tervszerű, lassú, de szívós munkára nem gondol senki az erre hívatottak közül. Ezek egy részét még ma is csak a fegyverkezés és biztonság kérdése, továbbá a népszövetség válsága érdekli, mások csodátváró tétlenségben szemlélik az orosz mellett felbukkant japán dumping terjeszkedését, Északamerika valósággal élettani kísérleteket végez önmagán, amelyek bár fantasztikusan hatnak, de legalább cselekvést jelentenek, mégpedig helyes céllal, csak kérdés, hogy alkalmas eszközökkel-e. Európa meggyógyítása tekintetében megegyeznek a vélemények abban, hogy a mai kicsiny, zárt gazdasági egységeket minél nagyobb területű autarkióba kellene beolvasztani, de a megvalósításnál már ott bujkál mindegyik oldalon a féltékenység, a túlzó nacionalizmus és minden jószándék meghiúsítója, a bizalmatlanság.

Az arany kérdése is forrong és nem tudni, mit hoz magával az új év a még érintetlen valuták, így elsősorban a francia frank sorsára nézve. Sikerül-e Franciaországnak átmenteni az aranypiacon és az európai politikában elfoglalt hatalmi pozícióját, ami bizonyára nem szolgálna előnyére a gazdasági kibontakozásnak. Azt hiszem, hogy a francia kispolgár öznése, amely ilyen vészes időkben három kormányt buktatott meg úgyszólván néhány nap alatt, ötmillió frank miatt és amely görcsösen félti saját anyagi és országa hatalmi pozícióját, a kerékkötője a politikai légkör tisztulásának és így a gazdasági kibontakozásnak, mint ahogy annakidején a jóvátétel kérdésében is ez volt a helyzet. Ebből a szempontból talán még kedvező hatással is járna, ha a frank elveszteni büszke érintetlenségét, mert emberi dolog, hogy aki maga is bajban van, több megértést tanúsít a mások gondjai iránt. Az új német politikai rendszer gazdasági célkitűzései is nyilván az új év folyamán fognak a megvalósulás irányában kibontakozni és ez utóbbi már a legközvetlenebbül érdekelhetne bennünket is. Hogy a világgazdasági kérdések ma még ismeretlen irányú kifejlődése milyen hatással lesz a mi belső gazdasági életünkre, azt még hozzávetőleg sem lehetne megjósolni. Félek, hogy ezeket a problémákat az európai hatalmak politikai mesterkedése nem sokkal fogja előbbrevinni.

AMI A MAGYAR gazdasági helyzetet illeti, a megoldásra váró problémák egész tömegét visszük át az új évre. Nem hiszem, hogy csalódnám, ha reformok egész sorát jósolom meg, melyek amennyiben a magángazdaságot illetik, kétségtelenül az etatizmus újabb térhódítását fogják jelenteni. A mezőgazdasági termelés racionalizálását a kormány már bejelentette, a fentebb már tárgyalt ipari numerus clausus is időszerűnek látszik és a pénzügyintézetek fúzióját is sürgős követelmény gyanánt jelölte meg Imrédy pénzügyminiszter legutóbbi felszólalásában. Azt hiszem, hogy az egész adórendszer revideálása is hamarosan szóba fog kerülni, amit — bár főleg a kivetés, behajtás és nyilvántartás egyszerűsítése által sok előnnyel járna — félve merek csak említeni, — mert timeo danaos et dona ferentes, — alig fog az adófizetők előnyére szolgálni.

Ami a magángazdaságot érintő esetleges reformokat illeti, attól félek, hogy azokkal kapcsolatban a mai túlfűtött légkör és a túlnyomórészt megdöglötlenül és hozzáértés nélkül odadobott jelszavakból táplálkozó és rossz viszonyok által egy kissé tökeellenesen hangolt közvélemény nem fogják a kellő tárgyilagos szakszerűséget érvényesüléshez juttatni. Félek ettől, mert a mi viszonyaink között bűnös könnyelműség és megbocsájt-hatatlan fényezés volna még megmaradt értékeinket, a magángazdaság eddig még ellentállóképes egységeit gyengíteni. Nagy felelősséget vesz tehát magára a kormány, ha újból belenyúl a magángazdaság életébe és nagyon súlyos feladatra vállalkozik, ha annak állandó irányítását hatalmi körébe vonja. Félttem a gazdasági élet mozgását és mozgékonyágát az állami bürokrácia reánehazódó súlyától és félttem a vállalkozási kedvet és az egyéni koncepciót az állam terjedő hatalmától.

Adja Isten, hogy mindez a sok aggodalom a válságos évek szomorú tapasztalataiból kisarjadt rémlátás legyen csupán és az 1934. év meghozza a kedvező fordulatot világszerte; hogy bizalom és békés megértés költözzék újból az emberek szívébe, hogy ismét értéket és értelmet nyerjen az emberi munka, hogy megtisztuljon az élet a ma ezernyi gyötrő problémájától. Adja Isten, hogy a fogyasztás konjunktuuráját felváltsa ismét a termelés konjunktuurája, amely biztonsághoz juttatja a tőkést, munkához a munkanélkülit és vásárlóerőhöz a fogyasztót.

GUSZTÁV ADOLF

A LEGÚJABB KUTATÁSOK VILÁGÁNÁL

GUSZTÁV ADOLF halálának háromszázéves tavalyi fordulója (1932-ben) ismét ráterelte a figyelmet a harmincéves háború egyik legkiemelkedőbb egyéniségére. Nem említve hazáját, az akkor még kicsi Svédországot, mely tulajdonképpen Gusztáv Adolf munkásságának köszönheti felemelkedését, — rendkívül sokat foglalkoztak a hős svéd király személyével és működésével Németországban, mely legdicsőségesebb tetteinek volt nem egészen harmadfélvées színhelye. Hogy Gusztáv Adolf őszinte barátja volt a német nemzetnek, azt nem vonta kétségbe már közel másfélszáz esztendővel ezelőtt Schiller sem „A harmincéves háború története“ c. művében, de azért mégis kijelentette, hogy a hős király sok jótette között halálával szolgálta a legjobban Németország szabadságát... Schiller után másfélszáz esztendővel már nemcsak a közvélekedés, de a Gusztáv Adolfról szóló legkimerítőbb német történelmi munka (Johannes Paul: Gustav Adolf I—III. 1927—1932) is szembeszáll Schiller véleményével és csak a legteljesebb sajnálkozással emlékezik meg a hős király korai haláláról, mely útját vágta, illetőleg századokkal késleltette a német nemzeti egység kialakulását...

Hazánkat Gusztáv Adolf személye és működése abból a szempontból is különösebben érdekli, hogy elég szoros összeköttetésben állott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel (aki különben sógora volt Gusztáv Adolfnak), majd ennek halála után I. Rákóczi Györggyel. Gusztáv Adolf személyével 1675-ben már a magyar irodalomban is találkozunk egyö4lapnyi műben, mely „Kegyves Vitéz Avagy a néhai Felséges Sveciai király Gustavus Adolphus... rövid Historiaia“ címmel valószínűleg Debrecenben jelent meg és ma már csak egyetlen teljes példánya ismeretes (Kolozsvarótt).

Gusztáv Adolfot az ünnepélyek és megemlékezések majdnem kivétel nélkül mint a protestantizmus hősét és bajnokát állították az előtérbe. Magyarázata ennek kétségen kívül az, hogy a hős király a legnagyobb szolgálatokat a protestantizmusnak tette abban a széleskörű és véres küzdelemben, mely az új és régi hit követői között a XVII. század első felében kirobbant és mint harmincéves háború ismeretes a köztudatban. Ez a hosszú háború már 12 éve zajlott, mikor 1630 nyarán Gusztáv Adolf közvetlenül is bekapcsolódott abba. Szerepe jóformán harmadfél esztendeig sem tartott és közbelépésével mégis ő döntötte el annak a háborúnak a sorsát, amely Közép-Európában még 16 évig pusztított. Gusztáv Adolf halála után u. i. a franciák is felléptek — most már nyíltan — a nagy háború szereplői között, még-

pedig a protestánsok oldalán. Ebben a vállalkozásukban azonban a döntő szerepet az játszotta, hogy a svédok még királyuk halála után sem hagyták abba a harcot. Bátorította őket erre annak a tudata, hogy megmaradt számukra Gusztáv Adolf szellemi örököse, első munkatársa és barátja: Oxenstierna Axel, valamint azok a kiváló hadvezérek, mint pl. a fiatal Torstenson Linnard, Banér János, Horn Gusztáv — akik a nagy király mellett úgy megtanulták a hadvezetést, hogy győzelemről győzelemre vezették még Gusztáv Adolf halála után is a fegyelmet, de akkor már a Németországot sem kímélő svéd hadakat.

Hogy aztán a westfáliai békekötés biztosította a protestánsok vallásszabadságát és Észak-Európában Svédországot tette nagyhatalommá, azt a protestánsok és svédok most már nyilvánvalóan Gusztáv Adolfnak és tanítványainak köszönheték. Gusztáv Adolf tehát nemcsak a protestáns vallásszabadság bajnoka, hanem felemelője egy kicsi északi nemzetnek, amely XII. Károly merészsége miatt ugyan kénytelen volt a XVIII. század elején a nagyhatalmi vezetést átengedni másoknak, de szellemi téren az északi államok sorában még máig is megtartotta ezt a vezetést. Hogy ezt a nemes svéd nemzet Gusztáv Adolf otthoni munkájának és az ő szellemének köszönheti, azt a visszatekintő világ a király személyével kapcsolatban már kevésbé tudja. Mert ha tudná, jobban kidomborította volna Gusztáv Adolftól való megemlékezésében a nemzeti hőst és országának naggyá tevőjét. Lehetőség ugyan, hogy a hős svéd királynak ez a munkássága a megemlékezőket közelebből nem érdekelte, de így egyoldalúan látják Gusztáv Adolf szerepét, mert ő elsősorban svéd nemzetéért harcolt németországi vállalkozásában is. Nemzetével megvalósította a maga korában azt, amit ő utána két évszázaddal Széchenyi Istvánunk mint megvalósítandót rajzolt a magyarságról: „Megtartani az emberiségnek, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejteni, erőit, erényeit nemesíteni s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához — az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.“ Ha valakire, úgy Gusztáv Adolfra el lehet mondani, hogy megtartotta, felemelte nemzetét, erőit, erényeit nemesítette, egy szóval naggyá tette.

Egy nemzet felemelése és naggyá tétele kit érdekelhetne pedig most jobban, mint felekezeti különbség nélkül minket, akik most szintén emelkedésre kell hogy gondoljunk. Érdekel ez a múlt azért is, mert néhány szála összefonódik a mi múltunkkal. Gusztáv Adolf u. i., mint már említettem, sógora volt a nagy erdélyi fejedelemnek, Bethlen Gábornak és vele még németországi szereplése előtt erőteljes diplomáciai összeköttetésben állott. Együttes támadásuk szándékát megakadályozta ugyan Bethlen 1629 november 15-én bekövetkezett halála, — a svéd összeköttetések azonban kiterjedtek Bethlen utódjára, I. Rákóczi Györgyre is. Mielőtt azonban ennek eredményei lehettek volna, majdnem pontosan három évvel Bethlen halála után, meghalt a svédok királya is, 1632 november 16-án. Hazánkban tehát mindenkit érdekelhet az északi nagy király pályafutása.

GUSZTÁV ADOLF unokája volt a svéd főnemesi családból származó Wasa Gusztávnak, aki hazáját 1521-ben felszabadította a zsnok

II. Keresztély dán király uralma alól. A VIII. szoban megalakult Svédország u. i. sok viszontagság után Margit norvég és dán királynőt választotta meg királynak. A svédek azonban nem tudtak megbárkozni a Kalmárban megkötött únióval. Több felszabadulási kísérlet után végre Wasa Gusztáv diadalmaskodott és 1523-ban királya lett Svédországnak. 1524-ben népével kilépett a kalmari únióból. Felvették a lutheri reformációt és a király a lefoglalt egyházi javakból fizette ki Svédország adósságait.

Wasa Gusztáv családjának is biztosította az uralmat. Ennek igen nagy jelentősége volt, mert a Svédországnál hatalmasabb Dánia választó-ország volt és így erejét Svédországgal szemben szerfelett gyengítették a királyválasztásokkal járó zavarok és a nemesség nagy előjogai. Wasa Gusztávot a trónon fiai, XIV. Erik, majd III. János követték. III. Jánosnak Jagelló hercegnő volt a felesége és mert kihalófélben volt a Jagello-dinaszda, Zsigmondfiátakatholikus vallásban neveltette. így remélte megszerezni számára a lengyel trónt. Mikor Báthory István király fiörökös nélkül halt el, a lengyelek meg is választották Wasa Zsigmondot. Katholikus vallása miatt azonban az evangélikus svédek meggyűlöltek. Letették a trónról és nagybátyja, a szigorúan evangélikus vallású és erős akaratú Károly herceg mellé állottak. Hosszas harcok után ő lett IX. Károly néven a svédek királya és a központosításra törekvő királyi hatalomnak ügyes gazdasági intézkedésekkel, valamint körültekintő külpolitikai törekvésekkel a megalapozója. Ennek a IX. Károlynak és második feleségének, a kisebb északi német fejedelmi családokkal rokon, egyszerű, de szigorú erkölcsű holsteini Krisztinának a gyermeke volt a Stockholmban, 1594-ben született Gusztáv Adolf.

Nevelését édesatyja a német egyetemeket megjárta, kiválóan képzett, polgári származású Skytte Jánosra bízta, akinek egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy a hevesvérű, gyorsan cselekvő királyfi természetét mérsékelje és atyja kívánságára különösen a kötelességtudásra és felelősségérzésre ránevelje. Bámulatos könnyedséggel tanulta a királyi tanítvány a nyelveket. Svéd és német anyanyelvéhez hasonló folyékonyssággal beszélt hollandusul, franciául, olaszul és latinul. Jól értette a spanyolt és az angolt, sőt valamelyest tudott az oroszhoz és lengyelhez is. Nagy kedvvel érdeklődött az idegen országok földrajza, történelme iránt, de legjobban érdekelte a haditudomány. Édesatyja már korán magával vitte a táborba és a tehetséges ifjú még mintaképet is választott Orániai Móricban, a németalföldi szabadságharc győzelmes hadvezérében. Kedvenc írói voltak a klasszikusok és az újak közül a kiváló holland jogtudós, Grotius. Édesatyja csak örömmel látta fia tudós hajlamait is, hisz folytonosan serkentette főnemeseit is arra, hogy taníttassák fiaikat, különben megfosztja őket örökségüktől és rangjuktól.

Tizenhét éves volt Gusztáv Adolf, mikor 1611-ben a trónra került. Örökségül két háborúját vette át atyjának, aki nyugaton a dánokkal, keleten pedig az oroszokkal folytatott harcokat. Gusztáv Adolf még pénzbeli áldozatok árán is, de befejezte a küzdelmes dán háborút, így az akkor még dán uralom alatt lévő délnyugati Svédországból

viSSzaszerezte Göteborgot. Ezzel a svédek ismét kijutottak az Északi-tengerpartra. Felszabadult svéd erőit most az oroszok ellen fordíthatta. Hűséges támogatói voltak a finnek, kik ebben az időben a svédek alattvalói voltak. Az 1617-ben befejezett orosz háborúval Karélia és Ingermanland Svédországnak jutott és jogigényt nyertek még Livlandra is. Így vetették meg lábukat a Balti-tenger keleti partjain.

Már a dán és orosz háborúk folyamán is sokat tett a fiatal király az ország belügyeinek megszilárdítására. Reformjainak nagyobb részét azonban az orosz háború befejezése után igyekezett megvalósítani. Kitűnő tanácsadója volt Oxenstierna Axel, aki nagy tehetségeit németországi egyetemeken fejlesztette ki. Még csak 28 éves volt, mikor a trónra lépő fiatal király ezt a svéd nemest nevezte ki birodalmi kancellárnak. A nyugodt és megfontolt Oxenstierna szerencsésen egészítette ki a merész és hirtelen akarató fiatal királyt, aki okosságával és jóakarásával hamar megszerezte nemzete szeretetét. Megbékítette azoknak a főnemeseknek a leszármazóit is, kiknek hozzátartozóit királyi atya katólikus érzelmeik és pártállásuk miatt kivégeztette. Az elmene-külteket hazahívatta. Ezzel megszüntetett minden széthúzást az országban. Noha atya, sőt részben már nagyatyja hozzászoktatták a svéd alattvalókat ahhoz, hogy a királyi akaratnak engedelmeskedjenek, Gusztáv Adolf nem tesz semmit a birodalmi tanács megkérdezése nélkül. Mindig figyelembe vette a birodalmi rendek képviselőit is, melyből nem hiányoztak a svéd parasztek sem. Megjavította a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, véglegesen megalapozván ezzel a svéd bürokrácia mintaszerűségét és abszolút becsületességét. Gondja különösen kiterjedt arra, hogy a legkisebbeket is megvédje a nagyobbak önkénye ellen és életlehetőségei mindenkinek egyaránt biztosítva legyenek. Nem is volt az országban sem szertelen gazdagság, sem nyomorúság, hanem becsületes egyszerűség, meglegedettség, tiszta erkölcsök, mély vallásosság és a hazához való ragaszkodás; — megvédéséhez és megnagyobbításához pedig elszántság és vitézség.

Svédországnak a legfőbb jövedelme a vas és réz volt. Már a legrégibb időkben a vas anyaországának mondották és oly jó vasat termelt, hogy azt pénznek is elfogadták. A faluni rézbányának pedig már a XIII. században igen nagy híre volt. Már Gusztáv Adolf atyjának is különös gondja volt a bányászatra; még többet tett ennek felvirágoztatására és vele kapcsolatban a kereskedelemért a nemzetgazdaságtanhoz is jól értő fia, kinek egyik legfőbb erőforrása a vas és réz volt. Németországi vállalkozásának megkezdését éppen a réz tette lehetővé, mert Lübeck és Hamburg hajlandóak voltak pénzelőleget nyújtani és ennek ellenében a svéd rezet elfogadni. Nem hiába mondogatták már akkor, hogy Gusztáv Adolf sikereinek egyik legfontosabb forrása országának reze és vasa volt. Fejlesztette a király országának hajózását és a kereskedelemmel kapcsolatban a városok életét. Ezek forgalmának biztosítására elrendelte, hogy a parasztek terményeiket a városokban kötelesek eladni. A még régebben elpusztult városokat felélesztette, újakat alapított, úgyhogy uralkodása alatt az egykorú feljegyzések szerint 17 új város épült. Ezeket jó utakkal kapcsolja össze. 1620-ban megnyüik az első postajarat, melyet hamarosan követ öt új vonal és a

posta rendelkezésére áll mindenkinek. A Mölar- és Hjelmar-tavakat a király csatornával kötteti össze. Danzigból, Londonból sörfőzőket, Németországból rézöntőket hozat, Lüttich környékéről bányászokat, vasmunkásokat, fegyverkovácsokat, hogy tanítsák, továbbképezzék a svéd népet. Királyi előlegekkel lehetővé teszi három posztógyár létesítését. Országa különböző pontjain ronggyűjtő-telepeket állít fel, melyek anyaggal látják el az Upsalában alapított papírgyárat. Hadserege számára két fegyvergyárat, lőpormalmokat teremt, ágyúkat öntet. A rézkereskedelmet állami monopóliummá teszi, majd egy kereskedelmi társulatra bízta, melynek összeköttetései Spanyolországig terjednek. A hanza-városokban, idegen országokban ügynökei és bizalmi emberei vannak, kik ellátják gazdasági, kereskedelmi, nem egyszer politikai hírekkel.

Mindenre kiterjedő figyelmét nem kerülték el a közoktatási viszonyok sem. Az első svéd gimnáziumokat is ő alapította. Az alsófokú népoktatásra éppúgy gondja volt, mint az ország egyetlen, de előtte elhanyagolt egyetemére, az upsalaira. Szinte csodálatos az a fāradhatatlanság és lelkes tevékenység, mely a fiatal uralkodót áthatotta. Nemzete érdekében még szíve vonzalmát is feláldozta, özvegy édesanyjának egyik udvarhölgyét — Brake Ebbát — szerette és eltökélt szándéka volt, hogy feleségül vegye. Anyja ellenzése, de méginkább a politikai szükségszerűség beláttatta vele, hogy fejedelmi nővel lépjen frigre és mint fiatal svéd kapitány, álnévvel ment át Németországba háztűznézőbe. Zsigmond brandenburgi választófejedelem leányánál állapotott meg, akit 1620 végén vezetett az oltárhoz. Ezzel a házassággal kiterjedtebb rokonságba került a német, sőt a távolabbi protestáns fejedelmi családokkal.

Házasságkötése évében nemzete újabb harcban állott a lengyelekkel, kiket előbb az orosz harcok tartottak lekötve, de már 1618-ban Livlandot támadták meg. Gusztáv Adolf jól tudta, hogy a lengyel háború kapcsán nemcsak Livland birtokáról lesz szó. Katholikus unokatestvére, a lengyel III. Zsigmond nem adta fel a reményt, hogy idővel még visszaszerezheti a svéd királyi trónt és annak birtokában megkísérelheti a svéd ellenreformációt. Még uralkodása elején titkos szerződésben megígérte a Habsburgoknak (kiknek családjából házasodott), hogy átadja számukra Lengyelországot, ha sikerül visszaszereznie az elvesztett svéd királyságot. Ha titkos volt is ez a megállapodás, a svéd nemzet királyával egyetemben jól tudta, hogy miféle törekvések fenyegetik őket. Az ellenük való védekezés már egymagában is oly szorosan összefűzte a svéd nemzetet királyával, mint alig néhány évtizede a protestáns angolokat királynőjükkel, Erzsébettel. Gusztáv Adolfot tehát nemcsak vallásos buzgóságának őszintesége és mélysége kötötte az evangéliumi hithez és népéhez, hanem annak a tudata, hogy a katolikus Wasa-ággal szemben csak mint protestáns uralkodó tarthatja fenn a svéd trónhoz való jogait. így nézve a dolgokat, egészen természetesen találhatjuk, hogy a svédek a legnagyobb lelkesedéssel támogatták királyukat lengyel vállalatában. Miután III. Zsigmond visszautasította a svéd békeajánlatot, Gusztáv Adolf 1621 nyarán 20.000-nyi sereggel kelt át a Balti-tengeren és a Dűna torkolata táján a rigai csatában és

Kurlandban ért el sikereket. Bebizonyult, hogy a svédek a várak ostromlásában leküzdhetetlenek és így hamarosan visszaszorultak a lengyelek Livland és Kurland partjairól.

A lengyel háború sikerei, párosulva a nemrégien lezajlott orosz háború eredményeivel, nagy dicsőséget szereztek Gusztáv Adolfnak az északi országok között. Éppen ezeknek a lengyel harcoknak folyamán kerestek a németországi protestánsok külföldön is összeköttetéseket, hogy megvédjék magukat a cseh és pfalzi háborúk sikereitől elbizakodott II. Ferdinánd ellen. A 30 éves háború ezen újabb szakaszában hajlandók voltak a dánok, hollandok és angolok is a beavatkozásra és tárgyalások indultak meg Gusztáv Adolf megnyerésére. Miután azonban a vezetést a lengyelországi svéd sikerek miatt féltékeny dán király (IV. Keresztély) ragadta magához, Gusztáv Adolf köszönettel visszautasította az együttműködést és a lengyel háború további folytatására fordította minden erejét. Dánia, Anglia és Hollandia tehát Svédország nélkül kötötték meg a szövetséget (1625 dec. 9-én Hágában), melynek célja volt a katolikus liga és II. Ferdinánd legyőzése.

A 30 éves háború ezen ú. n. dán szakaszát előkészítő szövetségbe akart bekapcsolódni Bethlen Gábor erdélyi fejedelmünk is, aki ezidőtájt, 1626 tavaszán vette nőül a brandenburgi választó hűgát és így sógorságba került nemcsak György Vilmos választóval, hanem az ekkor már nagy hírnevű Gusztáv Adolffal is. Bethlen Gábor arra számított, hogy Gusztáv Adolf is részt vesz a II. Ferdinánd ellenes vállalkozásban. Nem tudta még, hogy a svéd király a szövetségtől visszalépett és helyette lengyel háborúját folytatta. Ez alkalommal azonban Gusztáv Adolf a lengyel fennhatóság alatt álló porosz kikötővárosok ellen vonult. Ezzel közelebb tette a háború színhelyét Németország-hoz és közvetve már a nyugaton támadó protestáns hitsorsosait is támogatta. 1626 nyarán 14,000 emberével nem messze Danzigtól szállott partra. Elindulása előtt azonban követet küldött Bethlenhez azzal a felszólítással, hogy vegyen részt a lengyelek elleni támadásában. Bethlent meglepte ez az ajánlat, mert ő célravezetőbbnek tartotta a II. Ferdinánd elleni harcot. Megbízottja a svéd követtel azonnal útra kelt ama válaszával, hogy Gusztáv Adolf halassza el lengyel expedícióját. A Visztula helyett menjen az Odera felé és annak mentén üssön Sziléziára, hová ő is igyekszik. Ez a követség azonban már elkésett és így Gusztáv Adolf nagy sajnálkozással vette tudomásul, hogy nem működhetek együtt erdélyi sógorával. így Bethlen hiába várta a svéd királyt Szilézia felé. Közben II. Ferdinánd megengedte Wallensteinnek, hogy sereget szervezzen és most már két sereggel rendelkezvén, a liga hadai IV. Keresztélyt (Lutternél), a Wallenstein hadak pedig a németországi protestáns zsoldosokat verték meg (Dessaunál).

Míg a liga és Wallenstein seregei diadalt arattak ellenfeleken, addig Gusztáv Adolf sikerrel folytatta lengyel háborúját. A farsztó és véres harcokban ő maga is állandóan részt vett. Az 1627-i Dirschau melletti csatározásokban súlyosan meg is sebesült a jobb vállán. Érette aggódó híveinek ekkor jelentette ki, hogy személye nem lehet olyan fontos, mint ahogy azt alattvalói gondolják, mert az isteni Gondviselés

remélhetőleg halála után is úgy öröködi Svédország felett, mint eddig. És ha halál lenne is az osztályrésze, az sem baj. „Mert meghalhat-e egy király nagyobb dicsőséggel, mintha az Istenért és népért viselt harcban éri a halál?” Ilyen királynak szívesen szolgált országa és nemhiába deklarálta a svéd országgyűlés az alábbiakat: „Míthogy az országot legjobban tulajdon fiaí védik meg, elhatároztuk, hogy őfelsége szolgálatára általános katonaaíllítást rendelünk, mely szerint minden tízedik ember, akár adófizető, akár szabad telken lakik, katonának soroztatik.”

A harcias, buzgón vallásos és vitéz svéd parasztokból így szervezhetett Gusztáv Adolf egy minden ízében nemzeti hadsereget olyan időben, mikor még máshol mindenütt a zsoldos haderők divatoztak és a háborúk nem annyira nemzeti vállalkozások voltak, hanem többnyire üzleti alapon, mindenféle szedett-vedett, toborzott népséggel folytak. Gusztáv Adolf hatalmas szelleme, a folytonos harcokban szerzett tapasztalatai, nyughatatlan, háborúra termett egyénisége tették lehetővé, hogy nemzete fiaiból és az iránta hűséges finnekből megalkotta a XVII. század legkitűnőbb seregét. Ennek lelke és vezetője a király volt, ki jól ismerte a klasszikus népeknek és a legújabb időknek a hadi taktikáját. Folytonos háborúiban módja volt azokat kipróbálni és tökéletesíteni annyira, hogy a későbbi korok hadvezéreinek a svéd taktika és seregszervezet valóságos mintául szolgált. Úgy a gyalogsági csoportok, mint a lovasság és tüzérség megszervezésében legfőbb törekvése a fűrgesség, gyors mozgás és könnyedség biztosítása volt. A gyalogságnál szaporította a puskások számát a könnyű dzsidákkal felszerelt lándzsások rovására és egész zászlóaljai voltak tisztán puskásokból, könnyű muskétákkal felszerelve, melyekkel gyorsabban lőttek, mint az ellenfél puskásai. A hatszorosan felállított puskásokból egyszerre három sor tudott lőni; az első sor fekvé, a második térdelve és így hatásosan ártott a tízes sorokban, négyszögekben felállított ellenséges csoportoknak. A gyalogságot felhasználta a kisebb számú lovasság sűritésére és ennek nem egyszer döntő szerepét Gusztáv Adolftól tanulta meg az európai hadvezetés. Tüzérségében is a könnyű, négyfontos ágyúk voltak túlsúlyban, a legendás híró, bőrré bevonatú rézcsöves, ú. n. „bőr-ágyúk”, melyeket 2—3 ember könnyen tovább szállíthatott és amelyekkel a gyalogság harcát is támogatta. Ezekkel háromszor olyan gyorsan tudtak tüzelni, mint az ellenfél. A lovassága mozgását is gyorsabbá és könnyebbé tette, de ebből a fegyvernemből nem nagy számmal rendelkezett. Bethlen Gábor szövetségét elsősorban éppen azért kereste, mert az erdélyi fejedelem révén akart hozzájutni egy tetemesebb könnyű lovassághoz.

Még 1628-ban sem adta fel a reményét annak, hogy Bethlennel Lengyelországban együttműködhetik. Egyik legbizalmasabb emberét, Strassburg Pál kapitányt indította el 1628 júl. 23-án Dirschauból erdélyi állandó követéül, hogy igyekezzék megnyerni a nagy fejedelmet lengyel terveihez. Bethlen most már több kedvet mutatott ehhez. Értésülései szerint a lengyel királyt szélütés érte... Arra számított, hogy török közvetítéssel sikerül lengyel királysága és ennek birtokában aztán rátámadhatnak sógorával az általa annyira gyűlölt Habsburg-hatalomra. Igyekezett a török portát is rábírní Lengyelország megtáma-

dására. Közben pedig Strassburgnak kifejtette, hogy a Németországban mind hatalmasabbá váló császár ellen most már csak Gusztáv Adolf léphet fel a siker reményével. Vegye kezébe a bukás szélén álló protestantizmus ügyét, az ő támogatására Németországban is biztosan számíthat.

Gusztáv Adolf németországi vállalatára ezek a biztatások mindenestre hatás nélkül nem maradtak. Wallenstein ebben az időben már egészen a Balti-tengerig terjesztette ki a császári hatalmat. Elűzte a mecklenburgi hercegeket, kiknek birtokát a császár Wallensteinnek adta. Kiterjesztette hatalmát Pomerániára és ostrom alá fogta a háborúban semleges Stralsundot (1628), amely a dán királytól nem nyerhetvén elegendő segítséget, a svédekhez fordult. A svédek fel is mentették a szorongatott kikötővárost és ezzel Wallenstein Balti-tenger melléki tervei kudarcot vallottak. Wallenstein sietett megkötni a békét a dánokkal (Lübeck, 1629), nehogy azok esetleg összefogjanak Svédországgal. Gusztáv Adolf leküzdésére pedig 10.000 császári katonát küld keletre, a lengyel király támogatására. II. Ferdinánd ekkoriban adta ki a híres visszatérítési rendeletét (restitutio edictum), melyben visszakövetelte az augsburgi vallásbéke óta protestáns kézre került egyházi birtokokat, noha 1620-ban (a mühlhauseni szerződésben) ilyen irányú szándékairól már egyszer lemondott. Ennek a rendeletnek a végrehajtása létalapjaiban fenyegette a német protestantizmust és biztosította volna a császári teljhatalmat. Ez a teljhatalom, valamint a császárnak a dőlyös és erőszakos Wallensteinhez való ragaszkodása aggodalommal töltötte el a katolikus fejedelmeket is, kiket titkon a francia nagy kancellár, Richelieu is a császár ellen izgatott. II. Ferdinánd növekvő hatalma u. i. a franciákat is fenyegette, — különösen Itáliában, hová sereget küldött a spanyol érdekek támogatására és a Rajna mellett is gyülekeztek császári csapatok.

Richelieu nem elégedett meg azzal, hogy igyekezett elvonni a császártól a liga tagjait, akik végre kierőszakolták Wallenstein elbocsátását, hanem a külföldi országok körében is keresett valakit, akit szembeállíthasson a császárral. Miként Bethlen Gábor, ő is úgy találta, hogy erre Gusztáv Adolf, a „felkelő Nap“ hivatott. Hogy szabad kezet biztosítson a svéd királynak, hatéves fegyverszünetet hozott létre a svédek! és lengyelek között. A lengyeleket nemcsak gyengeségük, de a Bethlentől előkészített török támadás lehetősége is arra bírta, hogy a Balti-tenger partjairól lemondjanak a svédek javára.

Gusztáv Adolf hosszú és szívós harcaival tehát diadalmaskodott. Megszerezte országának a Balticumot és Észak első államává tette a Finn- és Észtországgal egymillió lakosú svéd királyságot. Tettereje hogy is engedte volna nyugodni, mikor ügyis országa előtt látta a Balti-tenger felé hatoló és már támadásba ment császári hatalmat. Emellett németországi hitsorsosait már 1625-ben meg akarta segíteni, de akkor eléje került IV. Keresztély, aki most Wallensteintől azzal a feltétellel nyert kedvező békét, hogy soha többé nem avatkozik a németországi dolgokba; Gusztáv Adolfnak tehát a vezetés terén nem lehetett többé riválisa. Igaz ugyan, hogy IV. Keresztély volt szövetségesei, az ango-
lok és hollandok semmi kedvet sem mutattak egy újabb támadáshoz.

A német fejedelmek és városok pedig annyira rettegték a császár hatalmát, hogy óvakodtak Gusztáv Adolfhoz fordulni, noha a német protestáns tömegek a francia követ kijelentése szerint úgy várták a hős királyt, mint a Messiásukat. Egyetlen egy fejedelem támogatásában bízott Gusztáv Adolf... a Bethlen Gáboréban. A nagy erdélyi fejedelem azonban 49 éves korában éppen akkor húnyta le örökre szemét, mikor legfrissebb (lengyel királyi) reménységei a megvalósulás stádiumába kezdtek volna eljutni. Kire támaszkodjék tehát a hős király egy olyan nagy hatalmasság ellen, mint amilyen volt II. Ferdinánd és éppen diadalainak tetőpontján? ... Richelieutól is csak biztatásokat kapott; zsoldosa különben sem akart lenni a francia hatalomnak. Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy környezete igyekezett lebeszélni a németországi vállalkozásról. Mi adott tehát mégis bátorságot Gusztáv Adolfnak vakmerő vállalkozásához? Kalandvágya, zsákmányszomja talán? Ha ezek vezették volna, akkor kész préda és elég jó kaland lett volna számára a Wallensteintől legyengített régi ellenfél és rivális: a dán király, akinek megtámadására tanácsadói úgyszólván biztatták. Ha meg is állapíthatjuk történelmi igazságként, hogy a XVII. sz. államférfiak politikájukban majdnem kivétel nélkül a durva önzés vezeti, úgy Gusztáv Adolfról el kell ismerni, hogy ő a ritka kivételek közé tartozik. Egyénisége is magasan kiemelkedik századának többi vezető férfija közül. Minden előítélet nélküli és babonáságtól mentes józan gondolkozása szinte páratlanú teszük kortársai között. Hogy a német császári trón megszerzésének a lehetősége komoly tervként felmerült-e számításaiban, arról hiteles adatok nem maradtak utána. Azt azonban feljegyezte a história, hogy amikor diadalmasan átkelt a Rajna balpartjára, a franciák voltak azok, akik követük, Brézé márkí, útján felajánlották részükörül a német-római császári koronát, ha átengedi nekik a Rajna balpartját. Erre válaszolta latinul, hogy ő „protectorként“ jött át Németországba, nem pedig mint „proditor Ger mániáé“. Tőle tehát ne várják, hogy elárulja Németországot. Reális diadalai tetőpontján nem egyszer hangoztatta a „corpus evangelicorum“-nak a megvalósítását Bajorország és Ausztria nélkül, természetesen külön vezetéssel és nem a Habsburg-császárral... Hogy ez a vezető ki lesz, azt a jövőre bízza. Élén legszívesebben brandenburgi sógorának fiát (a későbbi nagyválasztót) látta volna mint örökösének, leánygyermekének leendő férjét. Jellemzi zsenialitását ez az elgondolása azért is, mert majdnem harmadfélszáz év múlva ha nem is corpus evangelicorumként, de létrejött az egységes Németország, mégpedig a nagyválasztó leszármazól révén ... Gusztáv Adolf semmiképpen sem lőtt túl a célon, hisz sikerei oly magasra lendítették, hogy célkitűzését igen-igen magasra szabhatta volna, ha nem lép közbe váratlanul a halála. Mindenesetre ha még néhány évtizedig életben marad, beláthatatlan változások állottak volna elő a világtörténelmi fejlődés folyamán.

Mi vezette hát Gusztáv Adolfot...? Mélységes hite, hogy hivatása segítené az elnyomott hitsorsokat és annak a biztos tudata, hogy a császári sereg előbb-utóbb Svédországot úgyszólván megtámadja. „Svédországnak azonban nem szabad bevámi az ellenségét. Támadni

kell, hogy segítséget vihessen! Ezzel vigasztalhatjuk meg legjobb hittestvéreinket, — jelentette ki a svéd államtanácsban —, különben sosem tudnánk Isten és a világ előtt igazolni, ha cserben hagynánk Őket.“ — Mikor végre legaggódóbb híveit és az ország rendéit is meggyőzte vállalata és hivatása szükségességéről és ünnepélyesen elbúcsúzott országa rendéitől, a magasságos Istenre hivatkozott annak bizonyágául, „hogy nem könnyelműség, saját kívánság vagy kedvtelés viszi ebbe a veszélyes háborúba, melyből talán vissza sem jön, hisz addig jár a korszó a kútra, míg egyszer el nem török..Szinte mintha végrendelkeznek, úgy búcsúzik hűségese alattvalóitól és mint a jó gazda, ki elhagyja a házat, mindenről a legalaposabban gondoskodik. Hadereje a mindenfelől toborzott zsoldosokkal 80.000 főnyire volt számítható, de ebből csak 38.000 embert szánhatott német vállalatára, hogy esetleges támadások ellen otthon is legyen körülbelül ennek megfelelő haderő. A kormányzást a birodalmi tanácsra bízta és az ország rendjeit negyedfél éves leánykájának a hűségére esketi arra az esetre, ha nem térne vissza vállalatából.

13.000-nyi haderőt vihetett csak magával, mellyel 1630 július 4-én szállott ki elsőnek a király Usedom szigetén, hol császári őrségek voltak. Néhány nap múlva Wollin szigetre került rá a sor, míg végül Stettin várossal a nagy német szárazföldön is megvetette lábát. Haderéjét nemcsak a császár becsülte le kicsi száma miatt, hanem maguk a protestáns fejedelmek sem vették valami komolyan. Gusztáv Adolfnak nem volt könnyű dolga. Lépésről-lépésre kellett meghódítania a pomerániai és mecklenburgi városokat. A császári hadak, hogy megnehezítsék a svéd király előhaladását, maguk körül mindent elpusztítottak. Ezzel teljesen gyűlöletessé tették magukat a lakosság előtt, mely a fégyelmezett, szükségleteit megfizető svéd csapatokat és a barátságos fellépésű svéd királyt csakhamar mint szabadítót fogadta. A zord éghajlathoz szokott svéddek még télen is harcoltak; így tavaszra Gusztáv Adolf már az Odera melletti Frankfurtot is a magáénak mondhatta. Amíg a bosszús és kegyetlen liga-hadak meggondolatlanul el nem pusztították Magdeburgot (1631 május 20), addig Gusztáv Adolf délebbre nem nyomulhatott. Nem hagyhatta u. i. maga mögött brandenburgi sógorát, aki még mindig nem volt hajlandó vele szerződésre lépni. Magdeburg pusztulása után is csak fenyegető nyomásra csatlakozott a brandenburgi választó. János György szász választó pedig csak akkor állott melléje, mikor a liga serege az eddig le nem győzött Tilly vezérletével országa felé indult és azt már meg is támadta. A hazulról erősítéseket nyert svéd király a vele egyesült szász sereggel Lipcse mellett ütközött meg Tillyvel a breitenfeldi mezőn 1631 szeptember 17-én. A balszámon álló szászok ugyan megfutottak, de a hősiessen harcoló svéddek a szászok nélkül is teljesen diadalmaskodtak.

A breitenfeldi csata döntő sikert biztosított a svéddeknek. Míg a szászok elfoglalták a császártól Csehországot, addig a svéddek Németország belsejébe indultak. Gusztáv Adolfnak még arra is volt ideje Merseburgban, hogy beszüntesse az éppen akkor lefolytatott boszorkánypereket és szabadon bocsáttassa a szerencsétlen vádlottakat.

Míg hadaival diadalmasan haladt előre, addig a császár megdöbbenve érezhette, mint válik semmivé mindaz, amit eddig kivívtak számára a liga és Wallenstein seregei. Erfurt, Schweinfurt, Würzburg és a Majna menti Frankfurt után még a Rajnán túli Mainz is Gusztáv Adolf kezébe jutott. 1632 tavaszán Bajorország felé indult, hogy elfoglalja a liga lelkének, bajor Miksának az országát. Szinte csodálatos a gyorsaság, mellyel Gusztáv Adolf haderejével keresztül-kasul járta az országot. Megtörtént, hogy nem egyszer még éjjel is meneteltek a csapatok fáklyafénynél, ha a haditerv úgy kívánta. Nürnberg a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a győzelmes királyt, akit Tilly Rain falunál igyekezett feltartóztatni. Nemcsak a csatát veszítette el, hanem halálosan meg is sebesült. Szabadon állott az út München előtt, mely kénytelen volt kapuit megnyitni. Mindenki azt hitte, hogy a svéd király a kegyetlenül elpusztított Magdeburg megbosszulására mostakatholikus Münchent fogja hasonló sorsra juttatni. De Gusztáv Adolftól távol állott ez a szándék. „A bosszú Isten dolga — jelentette ki alig az imént Augsburgban. — Nem akarom én a katolikus egyház jogait kisebbiteni. Én csak azt akarom, hogy minden vallásfelekezet szabadon hirdethesse a maga tanait.“ Rendkívüli dolog volt ez abban az időben, mikor az egyes vallásfelekezetek a szabadságot úgy értelmezték, hogy az jog a többieknek az elnyomására.

A császárnak nem volt már más segedelme, mint a megbántott Wallenstein. Csak hosszas kérésekre és súlyos feltételek árán vállalta el ismét a seregszervezést és vezérletet. Oly gyorsan készült fel, hogy Gusztáv Adolf kénytelen volt letenni az osztrák tartományok és Bécs megtámadásának a tervéről. A felkészült Wallenstein u. i. Nürnberg felé fordult. Gusztáv Adolf sietett a város védelmére. Az erősen elsáncolt Wallensteinnel azonban megmérkőzni nem tudott. Visszafordult tehát Bajorország felé, hogy onnan esetleg Bécs ellen támadjon. Ellenfele ekkor Szászországra vetette magát, hogy annak pusztításával elvonja a szász választót Gusztáv Adolftól és így elvágja az útját Svédország felől. Gusztáv Adolf átlátta e terv nagy horderejét. Bajorországból hirtelen Wallenstein után indult, miután a szász választó is sürgősen kérte a segítséget.

Erfurton kellett keresztül vonulnia, hogy utolérje Wallenstein, aki már nem is számított a svéd király részéről téli háborúra. Hadainak egy tekintélyes részét Pappenheim vezetésével már el is bocsátotta nyugat felé, de nem messzire, hogy szükség esetén magához vonhassa. Az Erfurton keresztül vonuló svéd királyt a környék lakossága olyan ünneplésben részesítette, amely szinte megdöbbenette és halálsejtelmekkel töltötte el. Nem messze breitenfeldi diadalának színhelyétől, Lipsztől kissé délnyugatra, Lützen mellett találkozott téli szállásra készülő ellenfelével, aki most már nem tért ki a harc élők mint tette ezt Nürnbergnél.

November 16-ának reggelén csatára készen állottak az ellenfelek. Az ütközetet erősen késleltette a sűrű köd, mely csak 11 óra felé szállott fel annyira, hogy a hadak egymásra támadhattak. A gyalogságot mindkét félnél jobbról-balról most is, mint Breitenfeldnél, a lovasság támogatta. Gusztáv Adolf a jobbszámon állott, balról weimári Ber-

nát herceg, kivel a király előző este megbeszélte a csatatervet és felkérte, hogy az ütközetet vezesse, amennyiben vele bármi baj történék. A puskások kölcsönös tüzeleése után a jobbszáron álló nehéz finn vértés ezredeknek sikerült az országutat szegélyező árkokon keresztül hatolni, de a Wallenstein parancsára időközben megérkezett Pappenheim-lovasezredek visszavetették őket. Az ismét támadásra felfejlődött svéd lovasezredek egyikének parancsnoka megsebesülvén, a hős svéd király vette át az ezred vezetését. A svéd jobbszámy megint a leghevesebb küzdelemben bocsátkozott az ellenféllel, miközben Gusztáv Adolf bal felsőkarcsonjtját egy ellenséges puskás golyója ketté törte. A svéd király régi sebesülése miatt vértet nem hordhatott és így egyszerű bőrbekecse nem tudta megvédeni az ellenséges puskások golyóitól. A különben is rövidlátó király az ismét sűrűbbé váló ködben nehezen tájékozódhatott és így az ellenséghez egészen közel sodródott. Újabb lövések után lehanyatlott lováról, mely lovasa nélkül érkezett vértől pirosán a svéd gyalogság elé. A veszteség fájdalmas tudata csak fokozta a svéd erőket. Most már hős királyuk kifosztott holttestéért harcoltak ... Wallenstein maga sietett a svéd jobbszámy ellen három lovas ezredével és időközben Pappenheim friss gyalogos ezredei is megérkeztek, de a svéd sereget most már a császáriak nem voltak képesek leküzdeni. Az ádáz harcnak a sötét este vetett véget, miközben az erősen megfogyatkozott wallensteini hadak meghátráltak Lipcse felé. Tüzérségük, zászlóik mind a csatateren maradtak. Wallenstein kénytelen volt Lipcsét is feladva, elhagyni Szászországot. Csehországba húzódtott vissza...

Egy hatalmas vándorkő fektűt nem messze attól a helytől, hol Gusztáv Adolf kilenc sebből vérző holttestét feltalálták. A követ arra a helyre hengerítették, hol a XVII. század egyik legnagyobb férfialehelte ki lelkét. A pápa Nagy Sándorhoz, egy másik ellenfél olyan férfiúhoz hasonlította, akihez foghatót Európa keveset szűlt. Valóban nemcsak nagy dolgokat cselekedett Gusztáv Adolf, de egyéni tulajdonságai révén is első embere volt korának. Egykorú követjelentések szerint tökéletes volt mindenben és aki megismerte, csak szeretni tudta... De mert emlékétt elsősorban hitsorsosai és a protestáns intézmények ápolják (mint amilyen pl. az áldásosán működő Gusztáv Adolf-Egylet), a felűletesen ítélkezők benne csak a protestáns nagyságot látják. Még népe és a jelenlegi svéd király is templomokban ünnepelték meg egy éve halálának 300 éves fordulóját. Gusztáv Adolf azonban nemcsak a protestantizmus megmentője, hanem bajnoka a lelkiismereti szabadságnak, miként azt már hirdette róla a XVIII. század felvilágosodott irodalma. Emellett legnemzetibb hőse népének, mert akkor is annak naggyá tételén munkálkodott, mikor kardját a vallásszabadságért felemelte. Hőse a világtörténelemnek, hőse nemzetének, aki felekezeti különbség nélkül érdemes három század távolából is az utókor tiszteletére.

HAGYOMÁNY ÉS FORRADALOM A POLITIKÁBAN

Mi AZ IGAZI és megváltó varázsigeje mai, hagyomány és forradalom közt ingadozó politikai életünknek? Ez az a kérdés, melyre válaszolni szeretnénk s amely egyben generációknak is életkérdése.¹ Életkérdése egész európai kultúránk jövőendő fejlődésének is. Mindnyájan keressük a választ az életszemlélet, a tudomány, az irodalom és művészet, a közgazdaság és a szociális élet terén, de a megváltó szó csak egy magasabb örhélyről jöhet, olyan helyről, ahonnan az emberi élet részjelenségeinek egésze átpillantható, ahonnan ennek az életnek és törvényeinek történeti fejlődése, új irányok születése, kifejlődése, győzelme vagy pusztulása áttekinthető. Ez az örhely a történetfilozófiai vizsgálati módszer örhelye, melyet azonban a praktikus politika gyakorlott pillantásának kell a megtárgyalandó területen irányítania és magyaráznia.

Sokan még ma is azt hiszik, hogy ez a kérdés csak egyes országok számára vált időszerűvé, melyek a világháború vagy a világgazdasági válság következtében különösen súlyos helyzetbe kerültek s hogy a mai zűrzavar, a hagyomány és forradalom között keletkezett szakadék, sok népnél egyáltalában nem jelenti gondolkodásmódjuk és életberendezésük alapvető változását, hanem csak futó jelenség, melyet ismét az elmúlt történeti periódus liberális, demokratikus és kapitalisztikus berendezkedésének kell követnie.

Az a körülmény, hogy a nyilvános élet első forradalmi átalakulásai nem a legelőli haladó nyugati népeknél, hanem Európa legelmaradottabb országánál, Oroszországnál, jelentkeztek először, továbbá az, hogy egyéb háborúutáni forradalmak, mint a fasiszta forradalom, ismét nem Nyugat-, hanem Közép-Európában törtek ki és vezettek pártidiktatúrákra, úgy látszik, megerősíti azt a felfogást, hogy a népek életének újjáalakítása és világnézetük látszólagos forradalmi átalakítása nem egy történeti, szerves fejlődés eredménye, hanem átmeneti körülményekre vezethető vissza és így megjelenési formái is csak átmeneti természetűek lehetnek. Minden szellemi mozgalom ugyanis, amely a történelem folyamán forradalmi átalakulásoknak vált okozójává, Európában eddig mindig a leginkább előrehaladott népek köréből indult ki és nyugatról keletre haladt. Ez azonban bizonyítéka annak a fenthangoztatott nézetnek is, mely szerint itt egy átmeneti mozgalommal van dolgunk. Az események ezen útjának valódi oka

¹ Gróf Bethlen Istvánnak 1934 január 6-án német nyelven tartott előadása a Szellemi Együttműködés Ligájának budapesti kongresszusán.

annakidején az volt, hogy a régi rend alatt az élet leghamarabb a legelőrehaladottabb államoknál vált, bizonyos körülmények megváltozása folytán, elviselhetetlenné. Most azonban a szociális bajok nyomása, látszólag megfordítva, elsősorban a szegényebb országokban vált tűrhetetlenné és vezetett végül kirobbanásokra, amiből azonban ismét az következnek, hogy a jövőben a gazdagabb és előrehaladottabb országokat sem fogják e kirobbanások megkímélni, ha tényleg az a helyzet, hogy az emberiség bajai az eddig alkalmazott politikai, gazdasági és szociális eszközök, az egész mai rendszer, segítségével nem orvosolhatók. A régebbi idők forradalmi a meggazdagodott polgárság és az intelligencia forradalmi voltak, bár a proletártömegek is igyekeztek e forradalmak eredményeit minél jobban a maguk részére kihasználni. A mai forradalmak ezzel szemben egész népek tömegmozgalmi, azoké, akik a kapitalisztikus termelési rend keretein belül foglalkozásnélküliekké és feleslegesekké váltak. Természetes, hogy a világháború s az azt követő szociális és gazdasági válság a szegény országokat előbb tette tönkre, mint a gazdagabbakat s így a forradalmi kirobbanások is a szegényebb népeknél jelentkeztek először.

Segíthetünk-e ezen az állapoton a liberális kapitalizmus, a mai demokratikus berendezkedések és a nemzetközi status quo alapján, vagy pedig elkerülhetetlen-e a radikális irányváltoztatás? Két évtizede keresi az emberiség fájdalmas vajúdasok közepette a választ erre a kérdésre.

A népek egész sora felelt a konferenciáról konferenciára tántorgó kezelőorvosok tehetetlenségére forradalommal, melynek során a liberális intézményeket, a demokráciát és mindent, amit ezekkel kapcsolatba hozott, egyszerűen elseperte. Más népek ugyanezt szándékozzák tenni. Ezek az országok nemcsak új belpolitikai eszméikért dolgoznak, hanem a szerződések revíziója segítségével a mai nemzetközi status quo megváltoztatásáért, a népek egyenjogúsításáért, az igazi leszerelésért, tehát a nemzetközi állapotok gyökeres megváltoztatásáért is.

Vizsgáljuk most már, mi az értelme mindeme belpolitikai átalakulásoknak, diktatúráknak és forradalmaknak. Mi az értelme a napról-napra felmerülő új eszméknek, melyek, a többé-kevésbé általánosan fennálló liberális és demokratikus berendezkedésekkel ellentétben, diktatúrákhoz vezetnek, melyeket vagy egyes osztályok gyakorolnak, vagy egyes nemzeti pártok és személyek, akik a politikai pártok szabad versenye helyett a vezéri elvet (Führerprinzip) hangsúlyozzák s az ötletszerűen kialakuló, gyakran demagóg eszközökkel összegyűjtött párttöbbségek helyett az állam organikus életének megfelelő, szervesen és rendek szerint felépített törvényhozó-testületekre akarják a politikai döntéseket bízni.

Mi az értelme gazdasági téren azoknak az eszméknek, melyek a szabadgazdálkodás alapján álló liberális kapitalizmus helyett a kollektív gazdálkodás valamelyik formáját, mint ezt a kommunizmusnál és a szocializmusnál látjuk, vagy pedig a gazdasági életnek a kollektív akarat által való döntő befolyásolását, vagy legalább is az úgynevezett tervgazdálkodást követelik? Mi a jelentősége annak, hogy a

szabadkereskedelem helyét a világgazdaságban mindenütt a vám-védelmi elv foglalja el és hogy a preferencia-megállapodások segítségével is lassanként mindenütt kialakulnak a kisebb-nagyobb autarchikus gazdasági területek, melyek mindjobban elszigetelik magukat? Mi az okozója annak, hogy még azokban az országokban is, ahol az orthodox manchesterizmus még mindig tartja pozícióját, mind erélyesebb hangok hallatszanak a gazdasági életbe való autoritativ beavatkozás mellett, a szociális, nemzeti, sőt gazdasági élet fejlődése érdekében?

Mi a mélyebb értelme annak az általános vágyakozásnak, melynek célja a háború és a győztesek ököljoga által teremtett, az egyes hatalmi csoportok versenyfutása által szabályozott nemzetközi élet helyett egy igazságosabb béke, mely egy nemzetközi szervezetre támaszkodik, melynek megvan a hatalma ahhoz, hogy a kíméletlen versenyfutás és létért való küzdelem helyett, mely a népek közt dúl, a jognak etikus elvét helyezze az őt megillető polcra? Mi az értelme mindezen ideáknak, igyekvéseknek, fáradozásnak, harcnak? Mi a céljuk e forradalmaknak, melyek harcot hirdetnek életünk hagyományai ellen, berendezkedések és eszmék ellen, melyek több mint egy évszázada voltak állam, társadalom és gazdasági élet számára vitathatatlanul irányadók?

A cél nyilván az, hogy a zabolátlan szabadverseny, elfajult konkurrenda, a létért való többé-kevésbé erőszakos küzdelem által szabályozott emberi élet helyébe az ember és szervezeteinek szolidaritása állíttassák, ahol az egyes ember és embercsoportok kooperációja és kollaborációja a harc és konkurrencia kikapcsolásával ugyanazon célt éri el, mint azelőtt, de a nagy harcnak borzasztó áldozatai nélkül.

Szeretném ezt a tételt pontosabban megmagyarázni.

Az EMBERI ÉLETET, következésképpen az emberi fejlődést is, két alapvető főelv szabályozza. Az egyik a darwini elv, a létért való küzdelem, a szabadverseny elve. A másik elvnél a küzdelem helyébe az együttműködés, a munkamegosztás lép; a küzdelem itt együttes és célja a szükségletek kielégítése, az élet fenntartása és kifinomítása.

Az első elv az, amellyel a pusztá természet dolgozik. Úját milliő egyén és faj pusztulása jelzi, de amit elért, az szilárd és tartós.

A második elv az, amelynek segítségével az ember mindinkább előrehalad, anélkül azonban, hogy a szabadverseny, a létért való küzdelem ember és ember között, teljesen eltűnnék. Eredményei azonban labilisak és együtt pusztulnak el egy nép kultúrájával.

A történelemből számos példa hozható fel annak igazolására, miként iparkodott az emberiség a második elvet az első rovására érvényrejuttatni és miként igyekezett a vad küzdelmet mind nagyobb csoportok együttműködésével és a millióknak életükért való közös, szervezett harcával pótolni.

Ennek természetes következménye volt az életnek mind erősebb megrendszabályozása, az egyéni szabadság megszükitése és az ember-

nek mind erősebb besorozása a szociális szervezetbe és alárendelése a társadalmi autoritásnak.

Mindez persze nehezen viselhető el és csak az abszolút szükségesség, a kényszerítő körülmények nyomása alatt született meg ez a szociális alkalmazkodóképesség. Következésképpen az emberi szabadság minden megszükitése addig van helyén, míg az e megszükités által előállott szervezet különben tud nyújtani, mint a szabad verseny állapota.

De a szociális organizáció is, mint minden, ami emberi, tökéletlen, csak bizonyos viszonyokhoz alkalmazkodik. Ami egy bizonyos helyen vagy időben hasznosnak mutatkozhatik, a viszonyok megváltozásával elviselhetetlen, haszontalan teherré válhatik, melyet egy új rendnek kell követnie, vagy pedig egyszerűen meg kell szűnnie, hogy a szabályozást ismét a szabadverseny vegye át.

Így keletkezik az emberi haladás gyakran új organizációk alkotásában, az életnek szigorú és részletekbenemő szabályozásában, a szabadság korlátozásában, a vezetés központosításában, a tekintély hatalmainak megerősítésében, de gyakran megfordítva, a haszontalanná és károsná vált beavatkozás kiküszöbölésében, a szabadverseny helyreállításában és a szervezett együttműködés elvének a szabad konkurrencia érdekében történt visszaszorításában.

Az emberiség története ingához hasonlítható, mely állandóan e két pólus közt végzi lengéseit s hol az egyik, hol a másik pólus közelében véli az emberiség haladásának ügyét szolgálja.

Egy nép életlehetőségeinek megszükitése, a népesség erős szaporodása, mellyel a kereseti viszonyok lépést tartani nem tudnak, viszonylagos túlnépesedés és ennek következtében fellépő szociális és gazdasági bajok, életerős népeknél mindig erősebb, merevebb szervezetre való vágyakozásra vezetnek és e beavatkozás és szabályozás iránti tendenciát a közhatalom ébreszti fel. Ezt a tendenciát létrehívhatja természetes állandó politikai fenyegetés és veszedelem is.

Felfedezések, új országok megnyitása, jelentős találmányok, melyek az emberek millióinak nyújtanak foglalkozást, nagy tökefelhalmozódások, általános jólét, ezzel szemben a szabadság kiterjesztését kívánják, hogy a vállalkozási szellem és a szabad verseny akadálytalanul kifejlődhessék. Ez most kevesebb áldozatot is fog követelni, hiszen van hely mindenki számára.

Mindez egészen világos, mert minél nagyobb, biztosabb és akadálytalanabb egy népnek működési területe, minél kisebb konkurrencia fenyegeti, annál kevésbé szükséges, hogy szabadságáról egy központi vezetés érdekében lemondjon és fordítva.

Így ingadozik a történet periódusok között, melyekben egyszer az individualizmus, a szétforgácsolódás, a szabad verseny az uralkodó, máskor pedig az univerzalizmus, a kollektív szabályozás és az autoritativ vezetés kerül előtérbe.

A középkor virágzása az univerzalizmus virágzását is jelentette. A két univerzalisztikus jellegű nagyhatalomnak, a pápaságnak és a német-római császárságnak, továbbá a Szent Ágoston által felállított „Civitas Dei“-eszménynek irányítása alatt, a népek évszázadokon át

aránylag boldogan éltek. Az egyes államok kebelében az élet a legkisebb részletekig szabályozva volt. A földesurak, a császár és az Isten kegyelméből uralkodó királyok intézkedési joga alig volt a népakarat által korlátozva. A gazdálkodás tökéletesen kötött volta minden nagyobbméretű konkurrenciát lehetlenné tett. Az ember szabadság nélkül élt, de mindenkinek megvolt a maga helye. A XIII. század végén új idők kezdődtek. A pápa és a császár hatalma megcsökkent s a gyilkos harcok közepette kivirágzott a szabadság, melyből' mindenki többet és többet akart. Az individualizmus ideje volt ez, amikor a harcokban mindenki résztvett, aki elég erősnek érezte magát a nyilvános jogokból való zsákmányolásra s mivel e jogok elsősorban territoriálisán voltak szabályozva, mindenekelőtt a feudális birtokosok és a városok vettek e harcokban részt. így jutott el az emberiség az ököljog korába. Ez időben kezdődött a vallási reform is, amely az egyházat, melynek hatalma nemcsak lelki, hanem világi is volt, erősen meggyengítette.

így pusztultak el azok az univerzális erők, melyek a középkor életének organizációit és szigorú fegyelmet kölcsönöztek. A kötött gazdálkodás azonban nagyjából megmaradt, bár a városokban már felfedezhetjük a korai kapitalizmus első jeleit, amely éles, gyakran véres harcokra vezetett az egyes városok között. A földesurak kiméletlen versengése viszont a parasztosztály teljes elnyomását vonta maga után, mely osztály a késői középkor proletárjának tekinthető.

De ez az idő is véget ért és ismét új korszak következik. A szabad versengést, az ököljogot ismét felváltja az organizáció, az együttműködés, a jog uralma és megint a nyugati államok, Anglia és Franciaország azok, amelyek az élen menetelnek. A királyi hatalom általános megerősödése az egymással küzdő pártok megfektezésére vezet. Az eddig szuverén fejedelmek és birtokosok kénytelenek az új rendhez alkalmazkodni, annál is inkább, mert a királyi hatalom megrendszabályozásuknál csaknem az összes társadalmi osztályokat, illetve testületeket maga mellett látja. így keletkezik az államban egy új univerzális hatalom, a királyi hatalom, amely tetőpontját a felvilágosodott abszolútizmusban éri el s amely hatalom a paraszt-proletár helyzetét lehetőleg enyhíteni igyekszik. Az Újvilág felfedezése és benépesítése a kapitalizmus további fejlődését vonta maga után, de a királyi hatalom egyáltalában nem riadt vissza a gazdasági életbe való különböző beavatkozásoktól. Gondoljunk csak Colbert-re és más nagy államférfiakra, kiknek gazdasági elvei az egész kontinensen elterjedvén, végül is az államok, elsősorban a polgári középosztály soha nem sejtett virágzására vezettek.

Azonban éppen a középosztálynak ez a virágzása, a kultúra nagy elterjedése és az a borzasztó önkény, amivé a kezdetben jótékony királyi hatalom fajult, idézik elő a történelem új fázisát, amely a nagy francia forradalommal kezdődik s amely egy évszázad lefolyása alatt az emberiség arculatát gyökeresen megváltoztatja. A királyi hatalmat a nép képviselői veszik át, akik a szervezett politikai pártoknak a nép kegyeiért való versengése közepette felváltva jutnak hatalomra. A társadalmi osztályok közötti jogi különbségek megszűnnek, úgy-

szintén a gazdálkodás összes megkötöttségei és a felülről szabályozott gazdálkodást felváltja a szabadverseny, a kapitalisztikus gazdálkodás. Az individualizmus virágzása ez, a szabad konkurrencia elvének ural-
kodása a tudomány, politika, szociális és gazdasági élet terén.

Ez az időszak egybeesik a fehér faj hatalmas térhódításával az idegen földrészekben, valamint a technika hatalmas haladásával. Az egész emberiség egy hihetetlen optimizmus mámorában tobzódik és megtalálnak véli azt az utat, amely a korlátlan jólét, igazi boldogság felé vezet, melyet itt a földön akar megtalálni anélkül, hogy egy tökéletesebb és magasabbrendű világ létezésében hinne. Ez az új gondolkodásmód szerint az emberi életnek minden eddigi szabályozása, korlátozása és tekintélye, kivéve azokat, amelyek a jogrend biztosítását hivatottak szolgálni, nem egyebek, mint bilincsek, amelyek a haladást akadályozzák és az emberi képességek kifejlődését meg-
gátolják. A szabad versenyben nemcsak az erősebb győz mindig, hanem a jobb, értékesebb és etikailag magasabban álló is és ha ennek a versenynek vannak is áldozatai, ezerszeresen kárpótlást nyújt értük az elért haladás. Ugyanez elv szerint az államok a politikai pártok szabad versenye alapján szolgálhatják legjobban a haladás ügyét, mert e pártok küzdelmei közepette a néptömegek helyesebben dönthetnek sorsuk felől, mint az erre kiválasztottak. Ezen — tulajdonképpen darwini — elv szerint, melyet a természet szokott alkalmazni, de amelytől az ember a történelem folyamán oly gyakran tért el, rendeztük be életünket másfél évszázad óta.

Most azonban mintha azt vennénk észre, hogy a világ alapvető változások előtt állna, mintha ettől a hagyománytól, — mert a fent leírt elvek alkalmazása jelenti ma a hagyományt, mellyel a modern forradalom minden téren szembenáll, — elfordulnánk és új utakat keresnénk. A történelem liberális-demokratikus-kapitalisztikus korszaka, amely az erők szabad küzdelmére volt alapozva, úgy látszik vége felé közeledik.

Mit kell nekünk hagyományaiból, mint az emberi haladás alapjait és tartalékait megőriznünk és mit kell belőlük elvetnünk? Mit kell a forradalomtól tanulnunk, hogy a fejlődést egy egészséges, új evolúció útjára vigyük, nehogy a revolúcióban elpusztuljunk? Ez az a kérdés, mely sürgős válaszra vár.

Az ELMÚLT KOR szociális téren a proletarizált és forradalmasított munkástömegek rettenetes nyomorához vezetett. Ezek magukat a társadalmon kívülinek érzik és annak következtében, hogy a termelési folyamatból kizárva, munka nélkül maradtak, tulajdonképpen tényleg kilöködtek a társadalomból. Gazdasági téren ez a kor az egész világgazdaság szörnyű csődjéhez vezetett, sok nemzeti gazdaság összeomlásához, millió egyéni egzisztencia temetőjéhez, melyek a proletarizált rétegek tömegeit a proletarizált intellektuelek számával növelték. A belpolitika terén a pártok mind zabolátlanabb küzdelme, a demokrácia, amely a világháború után a tömegeket tette meg az államok uraivá, több országban véres harcokra vezetett, mondhatnánk, a polgárháborút állami intézménnyé tette. Az államok egész sorában

a tömegterror, a legvadabb demagógia, az erőszak és az árulás került uralomra, mely uralom alatt az emberi együttélés etikus elveit, a jog eszményét és az összes néposztályok szolidaritásának nemzeti és emberi ideálját lábbal tiporták.

A nemzetközi életben ez a szabad verseny minden idők legborzalmasabb háborújára vezetett, melynek elmúltával a legyőzött népek a győztesek által, a demokratikus egyenlőség és a népek önrendelkezési joga nevében jognélküli, másodrendű proletármépekké fokoztattak le, melyek korlátozott szuverénitással lettek felruházva; területüket feldarabolták, lakosságukat részben alacsonyabb kultúrfokon álló idegen népek uralma alá helyezték.

A napóleoni kor bukása után, amelyben Napoleon akarata jelentette a nemzetközi jogot s a Szent Szövetségnek végelgyengülésben történt kimúlta után, mely szövetség Európa utolsó univerzális, internacionális hatalmát reprezentálta, a nemzetközi élet, mint mondtuk, minden tekintetben a népek szabad versenyfutására épített fel. Ennek az elvnek alkalmazása vezetett el ahhoz a korhoz, melyet Friedjung oly találóan nevezett el az imperializmus korának, melyben a népek a világ uralmára törekcsenek és saját területük megnagyobbítását a többiek kárára mindenféle eszközzel, akár erőszakkal is, elérni igyekeznek. A hatalmi csoportok egyensúlya ebben a versenyfutásban egyáltalán nem jelentette az európai népek organizációját vagy koalícióját, hanem olyan organizációt, amelyben kiki saját pozíciójának erősítését szolgálta a többiek rovására és ennek köszönhető, hogy abban a pillanatban, amelyben mindegyik azt hitte, hogy pozíciója elég kedvező ahhoz, hogy a konkurencsával végleg leszámoljon, az addig látszólag békés versenyfutás hirtelen vad harccá változott át. így következett be a katasztrófa. A hajó, a külpolitikai, gazdasági és belpolitikai győztesekkel és legyőzöttekkel egyetemben, zátonyra futott.

Vizsgáljuk most meg külön-külön a szociális, gazdasági, nemzeti-belpolitikai és nemzetközi élet jelenségeit, hogy más úton az idő jelenségeinek ugyanezen szintéziséhez juthassunk el.

Mint már erre rámutattam, a középkor végén a földbirtokosok és a városok kíméletlen harca a gyengébbek, elsősorban a parasztosztály szolgáscághoz és elproletárosodásához, valamint egyes városok megsemmisítéséhez vezetett. Ugyanezt látjuk a szabad konkurencsai újkori időszakában is. Az új, ipari és kommerciális hűbéruraknak, kiknek erejét nem a földbirtok és a privilegizált jogok adják, hanem az a körülmény, hogy a nagy kapitalisztikus fa gyökereinél ülnek, ahonnan a fa egész életfolyamatát áttekinthetik és tetszés szerint szabályozhatják, egyrészt módjukban van a kellemetlen konkurencsákat ártalmatlanná tenni, másrészt kénytelenek ebben a kíméletlen harcban a termelési folyamatban résztvevő leggyengébb elemet, a munkást mindjobban kihasználni és őt mint proletárt kezelni.

Így keletkeztek lassan a nagybankok, a pénzügyi nagyhatalmak, a világot uraló ipari trösztök és így keletkezett a városi proletariátus is, mely a középkor paraszti proletárjághoz hasonlóan, a munkaadótól való függés ellen az annak tulajdonában levő termelési eszköz kisajá-

tításáért küzdött. Ez a harc már régen a háború előtt megkezdődött és a háború s a rákövetkező évek eseményei csak gyorsították ütemét és élesebbé tették modorát. Ez a harc az ember harca, aki az anyagi előnyökért folyó versenyfutás eszközéből ismét öncéllá akar válni. Ez a harc kiutat keres a kapitalisztikus gazdasági rend egyoldalúságából, amely az emberek nagy részének életét elviselhetetlenné teszi, az egy nép keretén belül való szolidaritást akarja ismét helyreállítani és a korlátlan konkurenciát, amely sem a szociális igazság, sem az etikai értékek uralmát, de még csak az elviselhető emberi életet sem tette lehetővé s a haladást csak szörnyű áldozatok árán tudta elérni, egy emberibb rendszerrel kívánja pótolni, vagy legalább is kiegészíteni, amely ha csak ugyanazt a célt éri is el, nem követel annyi áldozatot, mint a mai rendszer.

Két utat szoktak itt ajánlani. Az egyik a szigorúan keresztülvitt kollektivizmus, amely, mint kommunizmus vagy szocializmus, a szabad magángazdálkodások konkurenciája helyébe az egész gazdasági élet állami organizációját helyezi. Ez a rendszer a szabad versennyel ellentétes elvet végső következetességgel viszi keresztül.

A személyi szabadságnak, az egyén szabad kibontakozásának itt helye nincsen. Mindenki alkalmazottá válik, proletárrá lesz. Az ember itt csak gép; az organizáció mindent felfal, magát az embert is. A társadalom méhkaptárrá lesz, ahol az egyén csak a közösségért él és dolgozik. Ha a munka a közösség részére sikeres, úgy az egyénnek is jól megy a sora, ellenkező esetben mindenkinek egyformán rosszul, annak is, aki kiválót alkotott. E rendszer tehát eleve feltételezi az emberekről, hogy magasabbrendű lények legyenek, akik nem keresik saját hasznukat, hanem teljesen beleolvadnak a kollektivitás érdekeibe s így e rendszer mindig levegőben lógó elmélet fog maradni, amit az orosz bolsevizmus modern kísérletezése kellőképpen be is bizonyított.

Mindjobban kialakul azonban egy másik megoldás, amely a szabad kapitalisztikus rendet nem akarja eltörölni, hanem csak a másik elvvel kiegészíteni. Olyan gazdálkodást kíván ez, amelyet a kollektív akarat és érdekek szorítanak korlátok közé, vezetnek és pótolnak részben, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint ez ma fennáll.

De hiszen az egészen szabad gazdálkodás, amelyet azok kívánnak, akik a „laissez faire“ elvét proklamálták annakidején, ma már úgy sem létezik s a jövőben még kevésbé létezhet, mert a hozzá vagy hagyományaihoz való visszatérés már ma is teljes lehetetlenség. A korlátozásokat maga a gazdasági élet vezette be s az állam a maga részéről ugyanezt teszi. A gazdasági élet területén már ma sem a kereslet és kínálat azok a tényezők, amelyek a piaci helyzetet, az árakat, a termelést meghatározzák, hanem e tényezők helyét a mammuttrösztök, a monopolisztikus helyet elfoglaló vállalatok, a kartellek foglalták el és így vált a szabad gazdálkodás sok tekintetben a vállalkozók tervgazdálkodásává. De a munkabérek sem a fenti tényezők által determináltak immár, hanem szakszervezetek ellenőrzése alatt állnak, melyek azok nivóját gyakran mesterségesen tartják fenn.

Azután sok magánvállalat került nagybankok, pénzcsoporthoz, bürokratizált nagyvállalatok döntő befolyása alá. Ezek a gazdasági életet mindenféle módon befolyásolják, üzletvezetésük tehát közügy lett, mert hiszen a közérdeket ténykedésük igen gyakran érinti.

Az állam is beavatkozik a gazdasági életbe. Vám- és külkereskedelmi politikájával az egész vonalon szabályozza a nemzetgazdaság és a világgazdaság viszonyát, ellenőrzi a pénzügyet, a munkabéretet, az árakat, a termelést és az elosztást, napról-napra erősebben nyúl bele a gazdasági életbe és mind több szabad gazdasági üzemet tesz kollektív tulajdonná. S mindezt nem hatalmi tébolyból teszi, hanem azért, mert másként nem cselekedhet, ha a rend és jog uralmát fenn akarja tartani és a forradalmakat el akarja kerülni. A szabad gazdálkodás ugyanis képtelen mind e kérdések megoldására.

Mind ennek okai egészen világosak. Az európai népek mozgási területe megszűnik. A liberális kapitalizmus és imperializmus kora, mely tulajdonképpen az egész világnak a fehér faj által való in-almára és kizsákmányolására volt alapítva, alkonyulóban van. Ennek következtében Európában viszonylagos túlnépesedés állott elő. Új tőkék felhalmozódása is mind nehezebb lesz annak a szociális nyomásnak következtében, melyet a foglalkozás nélkül maradt tömegei a rentabilitásra gyakorolnak. A népek lassanként észreveszik, hogy saját-magúknak kell magukon segíteniük és így foglalja el a korlátlan szabad verseny helyét a kompromisszumok, a megegyezések útja s ennek segítségével a szervezett gazdálkodás, melyet a kitervelő, ellenőrző és vezető kollektív akaratnak kell szabályoznia. A szabadkereskedelem helyét, mely a legtipikusabb liberális kapitalisztikus gazdasági rendszer, mert a konkurrencia abszolút szabadságát biztosítja, elfoglalja a vámvédelmi gondolat és végül az autarchia, értven ezalatt nemcsak apró és kis népekre korlátozott gazdasági területek önellátását, hanem nagyobb, több nemzetet átfogó területek autarchiáját is, mely területek egymást természetileg kölcsönösen kiegyensúlyozó országokat foglalnak magukba.

Ez a fejlődés végül is a látszólag egymással szembenálló és egymásnak ellentmondó irányzatok szintéziséhez vezet, mely irányzatok a mai gazdasági és szociális forradalomnak tulajdonképpen okozói. Kétségtelen, hogy az ember kénytelen szabadsága egy részét feláldozni, a személyi iniciatívák és egyéni képességek szűkebb területtel kénytelenek beérni, de a gazdasági egzisztencia biztonsága növekszik s kevesebb lesz az áldozat. Az individualizmust tehát ezen az úton ismét a kollektívizmus váltja fel, a szabad verseny darwini elvét az együttműködés és az emberi organizáció gondolata. Haladást jelent-e vajjon ez a fejlődés? Nézetem szerint bizonyos feltételek között, igen! A haladás alkalmazkodást jelent s mi gazdasági életünket új elvek alkalmazásával akarjuk az idő új életfeltételeihez hozzáidomítani. De a haladás csak úgy válik valóban azzá, hogy ha ez új elvek alkalmazásában mindig mértéket tartunk s célunkat nem tévesztjük szem elől s hogy ha az egyén, a gazdasági egységek és a népek felelősségérzete és szabadsága a gazdasági és szociális élet új szervezetében nem lesznek pusztulásra ítéelve és az új rendszer nem fog az

emberek szolgásgává fajulni, egyszerűen ha hagyományból és forradalomból ki tudjuk alakítani a helyes szintézist.

A GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS ÉLET jelenségeinél kissé tovább időztem, éppen mert azon viszonyok változásaiban, melyek a gazdasági életet és a társadalom felépítését meghatározzák, korunk forradalmasító momentumainak gyökereit látom. De e momentumok a belpolitika terén is tevékenykednek és az európai népek tekintélyes részénél alapvető változásoknak lettek okozójává. Demokrácia és fasizmus ma két ellentétes pólusként állnak egymással szemben, mint hagyomány és forradalom, ahol forradalom alatt nem rendetlenséget, polgárháborút és hasonló dolgokat értek, hanem a régivel elvileg szembenálló új irányzatot. Az állam ügyei felett, a demokratikus elveknek megfelelően, mindig annak a politikai pártnak kell döntenie, amely a többi párttal vívott harcokban a legnagyobb tömeget tudja maga mellé állítani. Nem kétséges, hogy e küzdelmekben, éppúgy, mint a gazdasági életben nem mindig az értékesebb, etikailag magasabban álló elemek maradnak győztesként a porondon, hanem igen gyakran a felelőtlenebbek, a kíméletlenebbek. Ennek a rendszernek eredménye mindig a nép jellemétől, a tömegek hajlamaitól függ. Ahol a nép alacsonyabb kultúrfokon áll és könnyebben bolondítható el, ahol a tömegek durva egoizmusa túlharsogja a felelősségérzet hangját, ahol a szociális ellentétek a nyugodt megfontolás hangját elfojtják, ott — különösen olyan időkben, amikor mindez fokozott mértékben áll fenn — ez a rendszer, ahelyett hogy a haladás ügyét szolgálná, súlyos válságokhoz, rablógazdálkodáshoz, destrukcióhoz és összeomláshoz vezethet. Egyes államok háborúutáni belpolitikája ezt eléggé bebizonyította.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a demokrácia a gazdag, egészségesen tagolt, erkölcsileg és kulturálisan magasanálló államok uralkodási formája, melyeknek mozgási területe nincsen szűk korlátok közé szorítva. Itt a demokrácia rendszerint megállja a helyét, olyan országokban azonban, ahol ezek az életfeltételek nincsenek meg, ott borzasztó pusztításokat végezhet, különösen nagy megpróbáltatások idején, amikor súlyos kérdések várnak megoldásra. Ilyenkor a demokrácia, mint azt láttuk, vad harccá fajulhat el, mert a demokratikus államban, a szólás és az írás teljes szabadságával együtt szörnyű fegyverek fejlődnek ki, melyek a tömegek félrevezetésére nagymértékben alkalmasak. Ahol pedig felébredt a tömegterror és a szenvedélyek irányítják a cselekedeteket, ott a pártok versenyéből nem nyugodt és egészséges fejlődés lesz, hanem pártharc és polgárháború.

Csak igen kevés nép van a földön, ahol a liberális demokrácia ma is kifogástalanul működik: néhány nyugat- és észak-európai államban és talán az Egyesült Államokban. Közép-Amerikában és Dél-Amerika legnagyobb részében sohasem funkcionált, Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában pedig a háború után állt elő ez a helyzet. Hogy ez azonban nem kizárólag kultúmvívó kérdése, azt kellőképpen bizonyítja az a körülmény, hogy oly magas kultúrájú országok, mint Olaszország, Németország és Ausztria is elvesztették hitüket a pár-

tok szabad versenyében és a népcsoportokat szervezett együttműködés felé kívánják vezetni. Nyugodjék ez az együttműködés akár a fasiszmus szolidaritási elvén, a nemzeti szocializmus vezéri elvén, az organikus rendi tekintélyállam elvén, vagy pedig a teljes végrehajtóhatalomnak az államfőre való átruházásán, mint például Amerikában, a lényeg mindenütt ugyanaz: korlátok közé kell szorítani a pártok gyilkos harcát és elsősorban az osztályharcot, amely ahelyett, hogy a hasznos elemeket juttatná felszínre, a nép, elsősorban az alsóbb néposztályok lelkében megsemmisítéssel fenyegeti a még meglévő erkölcsi értékeket.

Ha ezt sikerül elérni, úgy ez sok nép számára megváltást és életükben felbecsülhetetlen értékű haladást fog jelenteni. De itt is csak úgy, ha a liberális-demokratikus kor nagy vívmányai, a polgári egyenlőség, a személyes szabadság, a lelkiismeret szabadsága és elsősorban a népek önrendelkezési joga, nem fognak egyesek diktatúrájának önkénye alatt elpusztulni. Hagyománynak és forradalomnak itt is szintézissé kell összeolvadniuk, mert csak a szabad verseny és a szolidáris együttműködés ötvözete jelentheti számunkra az egyetlen, emberileg elfogadható megoldást.

NEMZETKÖZI TERÜLETEKEN is új utat keres az emberiség, olyan utat, amely a népek versenyfutásától a nemzetközi viszonyok egyetemes rendezése felé vezet s amely a létért való küzdelmet a népek kollaborációjának gondolatával akarja helyettesíteni. Ezt a szintézist is két irányban szokták ma keresni.

Abban a pillanatban, amelyben — a francia forradalom elvei szerint — az abszolút királyság helyét a népszuverénitás foglalta el, a nemzetiségileg kevert államokban kitört a harc az egyes nemzetiségek között a hatalomért. Ebben az időben, az elmúlt század elején, kisebbségi jogokról még szó sem volt. Harc folyt az államban való uralomért, vagy legalább is a helyi autonómiáért, melyet azonban minél előbb teljes nemzeti önállósággal akartak felcserélni, különösen, ha a határokon túl néptársak voltak letelepedve, akikkel a régi államban kisebbséget alkotó nemzetiség egyesülni akart. Így alkotta meg a demokrácia a nemzetiségi kérdést, az irredentizmust és az évszázad végén a népek önrendelkezési jogának gondolatát, mely fogalmak a XIX. század előtt mind ismeretlenek voltak, így foglalta el azután az államnak, mint egységnek a helyét a nemzet és keletkezett az óhaj az adott kevertnyelvű államok területének megbontása, illetve a nemzetekhez való hozzáidomítása iránt.

Ez az ideológia a múlt században nagy háborúkra és végül is a világháborúra vezetett és a békekötésben a győztesek ennek az ideológiájának próbálták végső következtetéseit levonni. A békeszerződések Európa térképét mozaiktablává akarták változtatni, amelyben minden kövecske egy külön nemzetet jelentett volna. Természetesen a szerződések is balul sikerült kísérletek maradtak errevonatkozóan, mert ezen elv keresztülvitele nekik sem sikerülhetett.

Az elmúlt tizenöt esztendő kellőképpen bebizonyította, hogy ennek az elvnek mértéktelen túlzásai és egyoldalú figyelembevétele minő

következményekkel járt a közép- és délkelet-európai népekre nézve. Az államok tudniillik nemcsak uralkodási területek, hanem gazdasági egységek is, melyeket a természet és a földrajzi viszonyok határoznak meg, történeti kultúregységek is, melyet a hagyományok, a világnézeti módok és szokások szárai fűznek egységbe. És ha egyes népcsoportok hasznos együttélésénél előnyt jelent is az a körülmény, hogy azonos vagy hasonló nyelvet beszélnek, úgy legalább olyan fontos az is, hogy ugyanegy állam kereteiben való egyesülésük gazdaságilag mindegyik számára a legtöbbet nyújtsa. Ilyen népcsoportok békés együttélése szempontjából éppily fontos az is, hogy történeti tradícióikban, világnézetükben ne legyenek oly alapvető ellentétek, melyek kiegyenlíthetetlenek és amelyek egy, az állam keretén belül való békés kollaborációt úgyszólván lehetetlenné tesznek.

Az idő tehát a kis nemzetek késhegyig menő küzdelmének eliminálására újrendezést parancsol és pedig nemcsak a nemzetiségi elv figyelembevételével, mely elv alkalmazása csak e nemzetek szétforgácsolására és elkeseredett harcára vezetett. Revízió és újrendezés: ez a nemzetközi élet forradalmi kiáltása, szemben a békeszerződés-orthodoxiával, amely egy túlzottan alkalmazott nemzetiségi elv hagyományaihoz kapaszkodik. A haladás útja itt is egy új szintézis felé vezet, mely a népek rendezetlen küzdelmét a létért, békés kollaborációvá akarja változtatni. Ez azonban csak a szerződések revíziója által lesz lehetséges, valamint nagyobb földrajzi-gazdasági és kulturális-történeti egységek felállításával, mely egységek keretein belül a nemzeti autonómiák, az igazi kisebbségvédelem elve fog alkalmaztatni, hogy a nemzetiségi princípiumnak is elég tétesség. Csakis ennek megvalósítása után lesz lehetséges Közép-Európa kis népei között egy további összefogás és békés együttműködés.

Egy további, még messzebbható szintézisét keressük a nemzetközi életnek, amely az imperializmus kora, a „hatalmi egyensúly” helyett a nemzetközi életnek és békének a jogra alapított uralmát, valamint ennek az uralomnak szervezetét, nemzetközi döntőbírásgot és a békének egyéb reális garanciáját, leszerelést, a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről való lemondást akarja megvalósítani. Ezeknek a törekvéseknek győzelme új univerzalizmusra vezetne a népek életében, mert az emberiség tekintélyes részének kollaborációját valósítaná meg a nemzetközi életben.

Meg tudjuk-e mindezt valósítani, ez az a nagy kérdés, amelyre ma még nem tudunk kielégítő választ adni. Tisztán látjuk a nehézségeket, amelyek a megoldás útjában állnak, de tudjuk azt is, hogy a gyilkos harcnak kiküszöbölése és a békés együttműködéssel való helyettesítése, a gazdasági területek megszűkülése következtében, az egymással szembenálló népekből álló fehér faj számára rövidesen életkérdéssé fog válni. A háború és következményei igen komoly és félre nem érthető figyelmeztetést jelentenek erre vonatkozólag.

Egy ilyen együttműködés azonban csak úgy érhető el, ha egyrészt a teljes egyenlőség alapján próbálunk felé közeledni és másrészt ha nemcsak a jogi ellentétet próbáljuk békésen és igazságosan elintézni, hanem mindazokat, amelyek jogi döntés alá éppen azért

nem vonhatók, mert a fennálló jog rájuk nem alkalmazható, például ha az egyik fél a mai jogállapotnak, a status quo-nak megváltoztatását kívánja, de a másik fél ennek ellenszegül. Egyszóval ez az együttműködés csak úgy érhető el, ha az államok felett álló szervezet, amelynek a konfliktusok elintézésére teljhatalma van, nemcsak bírói, hanem törvényhozói és végrehajtoi hatalommal is rendelkezik a nemzetközi életben.

A Népszövetség mindettől ma még távol van, éppen ezért ez az intézmény ma még csak tanácskozótestület, népparlament, amely csak a világközvélemény kialakítására nézve bír befolyással, de még csak elméleti jellegű döntéseket sem tud hozni, hanem kizárólag az államokkal való tanácskozásra kénytelen szorítkozni, mivel a valószínű döntés és végrehajtás az államok szuverénitásának van fenntartva. Éppen ezért a Népszövetség kezdetleges képződmény, embriója csak annak, amire hivatva van.

Ézért kell látnunk, hogy az államok külpolitikájukban ma is többé-kevésbé hívek maradtak az imperializmus korának diplomáciai hagyományaihoz, sőt azt kell mondanunk, hogy bizonyos vonatkozásokban visszaesést tapasztalhatunk még korábbi időkbe. A legyőzött népek egyenlőségének kétségbevonása, az a nemtörődömség, amellyel a Népszövetség a kisebbségek jogait „védi“, erős ellentétben állnak az elmúlt időszak demokratikus elveivel és régen elmúlt, durvább világra utalnak.

De mindettől eltekintve, az államok állandó fegyverkezésének ténye, valamint az a körülmény, hogy bizonyos országok a fegyverkezések korlátozását a legélesebben ellenzik, továbbá az egyes államok között alkotott véd- és dacsövetségek, mely államok ugyanakkor provokációnak és a béke veszélyeztetésének deklarálják azt, ha más államok ennek a halvány látszatát is merészlik tenni, a békeszerződések által alkotott nemzetközi status quo-nak békés revíziója iránti követeléseknek háborús fenyegetésekkel való megválaszolása, a külpolitikának ez az egész gyakorlata élő példa arra, hogy nemzetközi téren bizony ma még teljesen benne vagyunk az imperializmus korszakában, hogy az európai népek versengése és a létért való kíméletlen harc még nem adott helyt egy emberibb együttműködésnek és hogy a Népszövetség egyelőre még nem ennek a kollaborációnak államokfeletti szervezete, hanem csak ennek álarcát reprezentálja a nemzetközi életben.

FEJTEGETÉSEIM VÉGÉRE ÉRVÉN, kétségtelen, hogy az utolsó akkordok komolyaknak, sőt komoraknak mondhatók. Nem is lehetnek mások, mert hiszen éppen a nemzetközi életben vezették az elmúlt idők hagyományai Európa népeit egy szörnyű katasztrófába, melyből a kiutat még ma sem nagyon látjuk.

El kell-e vájjon jönnie az új katasztrófának, a nemzetközi élet új forradalmának, az új háborúnak, mert a háború nem egyéb, mint a nemzetközi élet forradalma, forradalma a háborúban résztvevő népeknek a fennálló nemzetközi jog ellen. Vagy elkerülhető ez a háború? Megelőzhető-e ez a revolúció egy állandó evolúcióval?

Ez a gyakorlati politika nagy sorskérdése, melyet itt, egy kultúr-egyesület kebelében bizonyára nem lehet eldönteni. De szilárd meggyőződés, hogyha minden férfi és nő, akik a háború utáni világ aikonyuló politikai világnézete talaján állnak, kötelességtudóan mindig összetartanak és egy jobb időért önfeláldozóan és idealizmussal, de illúziók nélkül, fáradhatatlanul dolgoznak, szebb kor fog Európa népei számára hajnalodni, amelyben a kölcsönös vonatkozásoknak közeledniök kell az emberi ideálhoz, jobban, mint ezt a létért való állandó küzdelemnek, az egymás testén való versengésnek most elmúlt korában láttuk.

BETHLEN ISTVÁN GRÓF

PARLAMENTARIZMUS ÉS NEMZETI POLITIKA ANGLIÁBAN

Mikor 1931 nyarán az angol munkáskormány kezéből nemzeti koalíció vette át az ország kormányzatát, még nem lehetett tisztán látni ennek az Anglia történetében mindenesetre szokatlan eseménynek igazi jelentőségét. A nagy változást követő hónapok eseményei: előbb szeptemberben az aranyalapról való letérés, majd később az általános választáson a munkáspárt és vele a politikai szocializmus débacle-szerű összeroppanása, már jobban elárulták, hogy Anglia egész politikai berendezkedésében olyan mélyreható változás ment végbe, amely alighanem páratlanul áll, majdnem pontosan száz esztendő, az 1832-i nagy parlamenti reform-törvény óta.

Az azóta eltelt, közel harmadfél esztendő még mindig kevés ahhoz, hogy az eseményekről kellő távlatból lehessen képet alkotni. De azt most már mégis majdnem teljes biztonsággal lehet állítani, hogy 1931 augusztusának végén nem egyszerű kormánycsere történt, hanem hogy ezek az események igen hosszantartó hatással és befolyással lesznek az angol politikai élet további alakulására. A Lloyd George-féle koalíciónak 1922 őszén történt szétrobbantása óta egészen a nemzeti kormány megalkotásáig sokan gondoltak arra, hogy a liberális párt bomlásával, esetleg teljes megszűnésével a megmaradt konzervatívok és szocialisták között ismét helyre fog állni a jól bevált kétpárt rendszer, mely ha előbb nem is, de Palmerston, Disraeli és Gladstone ideje óta megdönthetetlennek tetsző törvényként szabályozta az angol politikát.

A kétpárt régi és annyira jellegzetesen angol rendszere azonban 1931 ősze óta, a jelek azt mutatják, feltámaszthatatlanul kimúlt. Ennek a rendszernek alapja, amint azt G. D. H. Colé, az ismert nevű angol szocialista publicista cikkeiben és könyveiben több ízben is kifejtette, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban egyaránt az volt, hogy az egymással szemben álló és a hatalom birtoklásában egymást felváltó két párt, konzervatívok és liberálisok Angliában, republikánusok és demokraták az Egyesült Államokban, csak politikailag voltak ellenfelei egymásnak. Ez azonban semmiképpen sem tette lehetetlenné azt, hogy minden fontos kormányzati kérdésben, elsősorban pedig a nemzet külpolitikájának intézésében azonos, sokszor még a részletekben is megegyező, elvi alapon álljanak. Ebbe a keretbe nemcsak konzervatívok és liberálisok, hanem még a régebbi fabianista és evolúcionista angol szocializmus is, bár egy kicsit sután és félszegül, de valahogyan mégis bele tudott illeszkedni. Annál is

inkább, mert ennek a liberális-radikális emlékün felnőtt, trade-unio-nista szocializmusnak vezetői, Ramsay MacDonald, Snowden és Arthur Henderson, hogy csak a három legjellegzetesebb nevet említ-sük, soha a legesekélyebb rokonszenvet sem árulták el a kontinentális, forradalmi és osztályharcot hirdető szocializmus tanaival.

De hogyan jutott el az angol politika ahhoz a fejlődése nyugodt folyamatát veszélyeztető szakadékhöz, amelyet már az 1931-i választás eredményei elárultak és amely okvetlenül jelentkezni fog a leg-közelebbi általános választáson, többek véleménye szerint már ebben az esztendőben, de legkésőbb 1936-ban, amikor a mostani nemzeti kormány ötesztendő mandátuma lejár?

Angliának a két párt rendszeren felépített és szinte már tökéle-tesen működő politikai váltógazdasága a XIX. század whigjei és toryjai, liberálisok és konzervatívok között az utolsó liberális kor-mány, Asquith kormányának 1916 decemberében bekövetkezett buká-sával ért véget. A XIX. század második felének és a XX. század első évtizedének erre a politikai aranykorszakára és ennek a korszak-nak nagy embereire, Disraelire, Gladstonera, Roseberyre, Salisburyre, Balfourra és Campbell-Bannermanre Angliában a mostani nemzedék öregjei ugyanolyan áhítattal tekintenek vissza, mint a mi öregjeink a nyolcvanas és kilencvenes évek politikai óriásaira. De bizony a múlt, vagy legalább is a közvetlen előttünk járt nemzedék életének emlékeivel szemben kevésbé elfogult, fiatalabb nemzedék már egy, Viktória királynő életrajzírójának, Lytton Stracheynek éles szemű iróniájával és tisztán látó kritikájával néz vissza a viktoriánus kor-szak nagyságaira és egy kicsit „homéri harc“-nak hajlandó tekinteni pl. azt a végnélküli politikai huzavonát, amelyet az írországi „home rule“ körül folytattak a viktoriánus politika konzervatív és liberális „óriás“-ai. Ma nem az emberek, a parlamentben deklamáló és ágáló politikusok az óriások, hanem a problémák, a nemzeti élet sürgető és elmét, szívet gyönyörködtető parlamenti vitákra rá nem érő kér-dései nőttek meg óriási nagyra. A politika a mai Angliában többé nem az a „pompás sport“, ami volt a viktoriánus és az edvárdi Anglia politikai grandseigneur-jeinek, hanem a lét vagy nem lét, vagy legalább is a biztos megélhetés, vagy a bizonytalan jövő szép szavaktól és szépen szónokló politikusoktól irtózó kérdése milliók és milliók életében.

Ha Anglia valóban a megalkuvások és félmegoldások klassziku-földje, amint azt maguk az angolok mind többször és mind őszintébs ben beismerik, ez a megállapítás az angol politikai életre különösen áll. Az angolok mindig késnek döntően fontos események követke-zményeinek levonásával. Business as usual — az élet folyik tovább, mint rendszeren: ez volt a háborús Anglia egyik legnépszerűbb jel-szava. A háború után pedig egyetlen országban sem volt olyan tudat-os a kívánság, hogy az élet folyása minél előbb térjen vissza meg-szokott medrébe, mint éppen Angliában. Lloyd Georgenak a hábo-rúból maradt koalíciós kormányát is 1922 őszén nem annyira a görög-török háború külpolitikai bonyodalmi buktatták meg, mint a koalí-ción kívül álló, sőt a koalícióban bennlévő politikai pártvezérek mind

türelmetlenebb kívánsága, hogy pártjaik szabaduljanak a háborús viszonyok által rájuk kényszerített koalíció megúnt kényszer-igájából.

Mintha azonban maga a végzet szólt volna bele a pártvezérek számításaiba. Bonar Law lett az új konzervatív kormány miniszterelnöke, aki a régi konzervativizmus elveit a legtisztábban és a legféltekenyebben őrizte. De alig pár hónapig maradhatott kormánya élén; gyógyíthatatlan torokrákja visszavonulásra kényszerítette és hamarosan meg is halt. Utódja, 1923 tavaszán, Stanley Baldwin lett és az ő első, szintén csak néhány hónapig tartó miniszterelnökségétől kezdve az angol politikai élet a régi két párt-rendszerhez való sikertelen visszatérés örök huzavonájában telt el. A kísérletezés kilátástalan volt végesvégig, még Baldwin 1924 végén kezdődött, második kormánya alatt is, amelynek csaknem öt esztendeig tartó uralmát olyan drámai körülmények között zavarta meg az 1926-i általános sztrájk. A bajt legfőképp! az okozta, hogy a munkáspárt megerősödésével két párt helyett három küzdött az uralomért. Sőt egy időben már majdnem azt lehetett hinni, hogy Angliában is felüti fejét az angolok által egyébként annyira lenézett, francia csoport-rendszer. A liberális párt frakciókra kezdett széttöredezni, Asquith, Lloyd George, Sir Herbert Samuel és Sir John Simon vezérsege alatt. A konzervatív párton belül sokszor már majdnem ellenzéki utakra készültek indulni a die-hardok, a konzervatív párt szélsőjobboldali szánya. Churchill, Amery és Lloyd lord vezetésével. A munkáspárton belül meg éppen több irány küzdött egymással Thomas imperialista szocializmusától kezdve az I. L. P.-nek, a Független Munkáspártnak a bolsevizmussal kacérkodó politikai irányáig.

A NAGY FORDULAT 1931 nyarán következett be. A parlamenti kormányzat halálos sebet kapott a gazdasági válság, a „slump“ mind félelmetesebbé válni kezdő következményeitől. A munkanélküliség hétről-hétre, sokszor fantasztikus összegekkel növekedő terhei egyrészt, másrészt a befagyott külföldi hitelek elmaradt kamatszolgáltatásai, katasztrofális hatással voltak az államháztartás egyensúlyára. A háborús idők analógiáját mind többen és mind többször emlegették, így történt azután, hogy az uralmon levő parlamentáris kormányzat átadta helyét a nemzeti erők összefogásából létrejött koalíciónak.

Mindaz pedig, ami így drámai gyorsasággal lejátszódott az angol politikában 1931 augusztusának végén, lényegében majdnem pontos megismétlődése volt annak, ahogyan a háború közepén a liberális párt mandátumából kormányzó Asquith átadta a hatalmat Lloyd George koalíciós kormányának. Hogy azután a háború gazdasági és politikai következményei ficamították-e ki Európa, sőt amint az események azóta megmutatták, az Amerikai Egyesült Államok életét is annyira, hogy miként az élet más terén is, úgy a politikában sincs többé lehetőség a háború előtti standardokhoz való visszatérésre, e fölött felesleges sokat vitatkozni. A kérdés inkább az, hogy a megváltozott viszonyok között megmaradhat-e és hogyan, a nagy nyugati demokráciák — az angol, a francia és az északamerikai — leg-

jellegzetesebb politikai intézménye vagy talán ennél is több: életformája, a parlamentarizmus?

Valamennyi között a legfontosabb az angol parlament, a „parlamentek anyjének sorsa. Bár az európai kontinens politikai életének kialakulására sokkal nagyobb hatása volt a francia parlamenti rendszernek, még a háború utáni esztendőkből is, még nálunk is, mert hiszen a dolgok tárgyilagos vizsgálata után lehetetlen el nem ismerünk azt, hogy nálunk az utóbbi években annyira divatossá vált érdeklődés az angol parlamentarizmus iránt inkább csak a politikai platói szerelem egy fajtája volt. Egész választási rendszerünk, a lajstromos választási rendszerrel való kísérletezés és a pártpolitikának a franciákéhoz hasonló csoport-rendszere, mind ezt igazolják. A nemzeti politikának az angol minta szerint való kiépítése lehetett volna, — vagy talán lehet még a jövőben — ami politikai stílusban közelebb vihetne bennünket Angliához.

Visszatérve a parlamentarizmus és a nemzeti politika egymáshoz való viszonyára Angliában, a nemzeti kormány megalakításában a lényeges és fontos dolog az volt, hogy valamennyi politikai párt koalícióban fogott össze a nemzeti politika folytonosságainak megőrzésére. Anglia politikai jövőjét pedig most az fogja eldönteni, hogy a régi politikai pártoknak ezen az összefogásán rajta van-e az ancien régime bélyege vagy pedig a nemzeti kormány politikája, legalább is belátható időn belül, végleges életformát jelent Anglia számára?

Egy dolog minden kétségen felüli módon bizonyos: a „parlamentek anyja“ tovább nem lehet színhelye azoknak a klasszikus vitáknak, amelyek a pártpolitika és a pártkormányzat sérthetetlennek látszó szabályaihoz alkalmazkodva vitték majdnem egy évszázadon át a viktoriánus és edvárdi Anglia ügyeit. Ramsay MacDonald a most folyó parlamenti ülészek megnyitása előtt egy politikai gyűlésen nem is hibának, hanem bűnnek nevezte azt, ha valaki vissza akarna térni a pártkormányzat régi rendszeréhez. Nem jelenti ez természetesen azt, mintha Angliát, a politikai szabad vélemény-nyilvánítás klasszikus földjét, most egyszerre a politikai gondolkodásnak valami szürke egyformasága borította volna el. A nemzeti kormány mögött álló parlament, amelynek óriási többségét alkotja a kormányt támogató koalíció, nem akaratnélküli pigra massa. Az „agreement to differ“ józan és jellegzetesen angol elve mind több és több gyakorlati megvalósításhoz jut. A pártkérdés ismeretlen fogalom ebben az átalakult parlamentarizmusban, viszont a koalíció keretei elég rugalmasok ahhoz, hogy az irányító kritikának a kormány elhatározásaival szemben bőséges tér jusson. Leginkább kitűnt ez 1932 első hónapjaiban, amikor a parlament az azóta életbeléptetett vámreformról szóló törvényjavaslatot tárgyalta.

A parlamentarizmus átalakulásával jár az is, hogy a nemrégben még olyan féltve őrzött pártkeretek széttöredeznek és a régi pártok lassanként anakronizmussá válnak. Éspedig nemcsak a liberális és szocialista párt, hanem maga a régi konzervatív párt is. Bármennyire paradoxonszerű kijelentésnek hangozzék is: konzervatív párt ma

Angliában nincs. Legalább is nincs olyan értelemben, ahogyan azt közvetlenül a háború előtt Balfour, a háború után pedig Bonar Law képviselték. A nemzeti kormány mögött álló parlamenti többség természetesen igen nagy százalékban a régi konzervatívok közül került ki. De csak a személyek azonosak. Angliában ma egészen új politikai ideológia van kialakulóban, amelynek középpontjában a nemzeti és a birodalmi gondolat áll.

Az új angol politika, nemzeti és birodalmi jellegénél fogva, úgylátszik, erős központi kormányzat formáját fogja magára öltetni, lényeges változásokkal a mostani alkotmányon. A parlament egyik háza sem tudja majd visszaszerezni azt az irányító és döntő hatalmat, amely még pár évvel ezelőtt is csaknem érintetlen volt. Az alsóházra valószínűleg véglegesen is az a szerep vár, amelyet már az elmúlt két évben is betöltött. Először: hogy a parlamenti szereplés lesz a legalkalmasabb arra, hogy a kormány tagjai észrevegyék a magasabbra vágyó, pályája kezdetén álló politikust és bevegék a maguk szűk és a hatalom bitorlását maguknak kisajátító körébe. Másodsor: hogy valami összekötő kapocs legyen a parlament, a kormányzó hatalom és a közvélemény között és a parlamenti viták legyenek azok, amelyek publicitást adnak a belső és a külső politika aktuálissá vált nagy kérdéseinek.

Az angol parlamentarizmus történetében nem áll példátlanul a pártpolitikai alaptól való eltérés. A XVIII. század két, igazán nagy miniszterelnöke, Chatham és a fiatalabbik Pitt, mindketten koalíció alapján kormányoztak; a XIX. században pedig a konzervatív Peel csak liberális segítséggel tudta a gabona-törvény megváltoztatását keresztülvinni. Az angol temperamentumhoz különben is hozzátartozik, hogy nem ragaszkodik mereven sem politikai, sem egyéb elvekhez, ha az élet gyakorlati törvényei kompromisszumot tesznek kívánatossá. Baldwin — mint azt nem régen állapította meg róla egy élesszemű angol publicista — a mai Anglia egyik legliberálisabb felfogású politikusa és ha személyes ellentétek és ellenszenv útját nem állná, több közöséget érezne Lloyd George-zsal, mint pl. a vele egy táborban levő Lloyd lorddal. Hasonlóképpen a szocialista MacDonald politikai elvei vannak legalább annyira konzervatívok, mint pl. Salisbury lordé.

Az ANGOL POLITIKA és éppen a parlament jövője szempontjából a legfontosabb az, hogy vajjon a szocialista pártnak az 1931 őszen szenvedett veresége megsemmisítő vereség volt-e vagy csupán olyan politikai bukás, amelyre általános választásokon bármely politikai pártnak el kell készülnie? A konzervatív párt szociális gondolkodású, fiatalabb vezérei, mint pl. Walter Elliot, a jelenlegi kormány földművelésügyi minisztere, meg vannak győződve arról, hogy a szocialista párt összeomlása a legutóbbi választáson több volt, mint egyszerű politikai vereség. Szerintük az 1931. év nagy válságának legnagyobb és minden más fölé emelkedő eseménye az volt, hogy Angliában a politikai szocializmus hitelét veszítette és feleslegessé vált. Ez a feltevés nem is olyan meglepő. Az angolul beszélő

világ másik nagy nemzeténél, az Amerikai Egyesült Államokban a politikai szocializmus komoly sikereket sohasem ért el és mindig úgy tekintettek rá, mint idegen, gyanús és nem kívánatos szellemi importra. De nem maradt hatás nélkül Angliában a kontinentális politikai szocializmus nagymértékű hanyatlása sem. Különösen a német szocializmus összeomlása váltott ki nagy hatást Angliában, mert az angol szocializmus vezérei, ha kritikával is, de legtöbbször éppen a németektől tanultak.

A politikai szocializmusnak Angliában való feltámadása ellen szól az is, hogy a megmaradt és legnagyobb részt a parlamenten kívülre szorult szocializmus szellemi irányítói rossz taktikájukkal igen sokat ártnak önmaguknak. Baldwin a nemzeti munkaspárt kétheti folyóiratában, a News Letter-ben írt még a múlt nyáron egy élehangú és annak idején nagy feltűnést keltő cikket arról az „új zsarnokság-ról, amelyet a szocialisták kormányra jutása jelentene. A szocialisták programja, amint ezt Baldwin vezérek könyveiből, beszédeiből és cikkeiből vett idézetekkel bizonyítja, teljesen szakított a régi trade-unionista hagyományokkal és el van szánva arra, hogy máról-holnapra maradéktalanul lerombolja az alkotmányt és a parlamentarizmus minden régi hagyományát, sőt hogy a parlamentet, a kontinentális diktatúrák mintájára, teljesen meg is szüntesse. Ez a forradalmivá lett és osztályharcot hirdető új angol szocializmus teljesen elszakadt a munkástömegektől. Vezetői, néhány politikustól eltekintve, minő Attlee őrnagy, a parlamenti munkaspárt alelnöke és Sir Stafford Cripps, aki néhány héttel ezelőtt a királyság intézménye ellen való támadásával tette magát híressé, legnagyobb részt elméleti emberek, mint Laski professzor és az imént idézett Cole, a New Statesman publicistája. Angliában így az a különös helyzet állt elő, hogy míg Sir Oswald Mosley jószándékú, de teljesen téves utakon járó jobboldali mozgalma éveken át semmi jelentős sikert nem tudott elérni, addig a politikai szocializmus hovatovább mind határozottabban úgy jelentkezik, mint forradalmár és az alkotmányt szétrombolni kész, baloldali fasiszmus, amelynek hatalomra kerülése könnyen jelenthetné az ősi angol alkotmány két tartó pillérének, a monarchiának és a parlamentnek megsemmisülését. De ez a hatalomra kerülés, legalább is úgy, ahogyan a mostani szocialista vezetők elképzelik, aligha fog megtörténni, mert az új angol szocializmus és annak vezetői messzebb vannak és az angol munkások távolabb érzik magukat ezektől az emberektől, mint Moszkva és Berlin proletárjaitól, mint az orosz bolsevizmusnak soha nem látott, számukra vadidegen nyelvet beszélő vezéreitől.

Így azután a parlamentarizmus és a nemzeti politika sorsa Angliában egymástól elválaszthatatlan. Harmadfél évvel ezelőtt a nemzeti kormány megalakítása átmeneti, ideiglenes intézkedésnek látszott. Azóta azonban a politikai helyzet úgy változott, hogy az út vissza többé nem szabad és a nemzeti kormánynak a parlamentben is és a választók előtt is meg kell keresni a politikai hatalom birtoklásának valami állandó formáját. A mostani koalíció kereteinek fenntartása erre a legkevésbé sem látszik alkalmasnak. A szélső jobb-

oldali, die-hard körökben az elmúlt nyáron felvetődött eszme, hogy alakuljon egy nemzeti egység tanácsa, — National Unity Council — túlságosan is emlékeztet az olasz fasiszmusra és a fasiszta nagytanácsra. Sokkal valószínűbb, hogy az eredeti nemzeti koalíció valamennyi elemét, konzervatívokat, liberálisokat és nem forradalmár szocialistákat egyesítő nemzeti párt (National Party) fog alakulni. A legközelebbi általános választáson ez vagy ehhez hasonló szervezetű párt fogja képviselni a polgári Anglia érdekeit az alkotmány, a parlament és valószínűleg a monarchia ellen is szervezkedő, forradalmi szocializmussal szemben. Az pedig nem jóslat, hanem egyszerűen a valóságos viszonyok ismeretén alapuló megállapítás, hogy a forradalmár és alkotmányellenes szocializmusnak ezen a legközelebbi általános választáson, akár két év múlva, akár korábban, kevés vagy inkább semmi kilátása sem lehet a hatalom megszerzésére.

MÁTHÉ ELEK

A HARMADIK BIRODALOM TELEPÍTÉSI POLITIKÁJA

VITÁN FELÜL ÁLL, hogy Németország a háború óta a telepítés terén vezetős szerepre jutott. A telepítés kérdésének népszerűsítése tekintetében a belső kolonizáció előmozdítására alakult társaság (Gesellschaft zur Förderung der Innenkolonisation), a mezőgazdasági telepítés népesedési, üzemtani, agrár- és szociálpolitikai problémáinak tudományos vizsgálata körül, valamint a telepítés gondolatának a közéletben való ébrentartásában viszont Prof. Max Sering berlin-dahlemi kutatóintézete, illetve a többnyire a mezőgazdasági kamarák kötelékében működő ún. telepítési tanácsadó irodák, a Reichslandbund telepítésügyi szakosztálya és a porosz mezőgazdasági minisztérium szereztek elévülhetetlen érdemeket, míg egyes telepítőtársaságok főleg a technikai problémák megoldása vonatkozásában tűntek ki különleges szolgálataikkal. A háborút megelőző és az azt követő németbirodalmi telepítési mozgalom mindenekelőtt hatóerőit tekintve különbözik egymástól. Amennyire ugyanis a háború előtt csaknem kizárólag az állam volt a telepítések kezdeményezője, annyira hordozói utána a települő hajlammal maguk az érdekeit széles néprétegek. Az inflációs korszak elmúltával a korábban hatalmas munkástömegeket foglalkoztató német nagyipar termékeinek külföldi elhelyezése megnehezült s ez ijesztő mértékre duzzasztotta fel a munkanélküliek seregét. A parlagon heverő munkaerő utat keres vissza az éltető anyaföldre. Habár számszerűleg Németország háborúutáni telepítő tevékenysége keleti szomszédjait mögött el is marad, szervezési téren és technikailag emezeket mégis messze megelőzte.

A Németbirodalomban 1919—32 között a telepítés céljára megszerzett, illetőleg rendelkezésre bocsátott összesen 930 ezer ha-nyi területből pontosan 745.726 ha települt be; kerek számban 59 ezer új mezőgazdasági telephely létesült, 250—300 ezer lélek befogadásával, továbbá kerekén 97 ezer törpebirtok lett 144 ezer ha területtel — nagyobb részönellátó birtoknagyságra — kiegészítve. Ebből egyedül Poroszországra 642.468 ha betelepített terület, 49.079 új telephely és 76.202 kiegészülő volt törpebirtokos-telepes esik, javarészt természetesen Kelet-Poroszországra. Miután Németország telepítő tevékenysége 1931-ben kerek számban 9 ezer új telephellyel eddigi csúcsteljesítményét elérte, 1932-ben számottevő visszaesés következett be, amennyiben a birodalomban 36%-kal, Poroszországban pedig 42%-kal kisebb terület települt be, mint 1931-ben. Mindamellet a birodalmi statisztikai hivatal közlése szerint Mecklenburgban és Felső-Sziliziá-

ban az újonnan betelepített terület 1932-ben 37%-kal, illetve 28.9%-kal haladta meg az 1931. évi. Megbízhatónak tetsző becslés szerint a háborúutáni német telepítésekbe mintegy ötnegyedmilliárd márkát investáltak, hozzávetőleg 900—1000 millió márka jelzálogteherrel, amiből kb. 800 millió márka esik hosszúlejáratú amortizációs kölcsönökre s ezek után az évi tőketörlesztési részleteknek és kamatoknak összege kb. 3.5—4 millió márkára rúg.

A háborúutáni német mezőgazdasági telepítéseknek e számadataiból — annak ellenére is, hogy abszolút értelemben a 60 milliós birodalomhoz képest nem túlságosan nagyok — mindennél jobban kiviláglik azoknak viszonylag óriási nemzetgazdasági jelentősége, az a valóban termékenyítő hatás, amelyet — munkaalkalom gyanánt is — a közgazdasági élet egész mezejére gyakoroltak. De nemcsak e számszerű teljesítmény, hanem ama előrehaladás fölött is indokolatlan lenne napirendre térni, amely a mezőgazdasági telepítéstudásnak a változott viszonyokhoz való hozzáalkalmazása körül az utolsó néhány évben Németországban bekövetkezett. Ez pedig sokkal inkább jelentkezett gyakorlati szempontból, telepítéstechnikailag, a telephelyek létrehozásában („Ráállításában“), mint a telepítés elméleti alapjainak politikai elgondolásában.

A háborúutáni időszakban a telepítési törvények végrehajtása tekintetében nagyjában három, eléggé jól elhatárolódó periódust lehet megkülönböztetni: az első az azóta számos kormányrendelettel kiegészített birodalmi telepítési törvénynek 1919 augusztusában történt életbeléptetésétől kezdve 1925-ig tartott és tipikusan az infláció jegyében folyt le. Tekintve azonban, hogy időbelileg a virulása teljében levő weimari köztársasággal esett össze, amikor is a megszállott területekről: Posenből, Sziléziából és a balti tartományokból kiűldözött egykori német telepek elhelyezésén kívül az önálló kisbirtokosok számának szaporítása érdekében ténylegesen nem sok történt, e periódus a telepítés eredményei szempontjából összehasonlításon kívül maradhat. A második, 1926—29 közötti periódusban indult meg a törzsöröklési rendszernek hódoló, sűrűn lakott nyugati vidékek: Baden, Württemberg, Hessen stb. népfőleslegének a gyéribben lakott keleti országrészekbe: Brandenburg, Pomeránia, Mecklenburg és Kelet-Poroszországba való letelepítése. E periódus részben már a defláció jegyében fogantatott, így ennél a takarékosági szempontnak fokozottabb figyelembevétele mindinkább kibontakozott és a harmadik 1931—32-ben már kifejezetten a divatos racionalizálás jegyében látott napvilágot. A háborúelőtti korról szemben leginkább e harmadik periódus telepítései mutatnak eltérő alakulást, melyet az egyszerű kivitel és az egész vonalon érvényesülő tárgyyszerűség (Sachlichkeit) jellemeznek. A háborúelőtti Németországban ugyanis az ú. n. luxus-telepítés volt szokásban, amely — nemzedékekre szólóan — a birodalom akkori gazdagságának és tekintélyének mindenben meg is felelt. Az 1919. évi birodalmi telepítési törvény meghozatalától számítva pedig még majdnem egy teljes évtizeden át — dacára a német közgazdasági adottságok nagyfokú hanyatlásának — a régi séma szerint folytatódtak a mezőgazdasági telepítések és csak a gazdasági helyzetnek

romlásával párhuzamosan bekövetkezett tömeges falusi munkanélküliség és az ezzel kapcsolatban jelentkezett városbaözönlés vezetett azután a telepítés kivitelezése terén — az olcsóság keresése irányában — gyökeres változásokra. Mindenesetre döntő szerepe volt ebben az átalakulásban a német néptömegek fokozott települő készségének és a mindinkább tornyosuló pénzügyi nehézségeknek.

A szükség nyomására Németország így telepítéstechnikailag új útra volt kénytelen térni, egyszersmind azonban ekkép jelentős eredményeket ért el, noha másfelől telepítési politikájának elméleti indokolása terén — bizonyos tagadhatatlan teoretikus fejlődés ellenére is — nagyjában a háborúelőtti időből már ismert érvek felsorakoztatása mellett maradt meg. Meg kell jegyezni továbbá, hogy bár a németporosz telepítési politika a háború után félreérthetetlenül parasztdemokratikus jellegű volt, mégis abban marxista befolyásra egyrészt a nagybirtok közvetett szocializálására és másrészt a kisgazdaelem proletarizálására irányuló burkolt törekvés érvényesült. Metodikailag jellemezte az utóbbi időkig szokásos telepítési processzust, hogy annak középpontjában nem a húsból és vérből való telepes az ő létfenntartását célzó önségélyével, hanem az állam és a nyilvános gondozás (öffentliche Fürsorge), nem eleven erők, hanem bürokratikus eljárási fonnák és a liberális-kapitalista profitgondolat állottak. Amint egyik röpiratában Hoffer-Reichenau kétségtelen túlzással, de találóan mondja: eszmei kifejezését az effajta telepítés „a végtelen szalagon előállított konfekciós telepítésben“ nyerte. A weimari rezsim számára t. i. a telepítés korántsem népi életnyilvánulás, szerves alkotás, hanem mechanikus közigazgatási aktus volt, egyszerű pénzügyi kérdés és üzlet. Bármily nagyok legyenek is tehát Poroszország érdemei a telepítés modern jogi alapjainak kialakítása körül, a telepítéseket bürokratizálta, sőt szocializálta és az államot az egyes telepesek minden kockázatának viszontbiztosítójává tette meg. Nem a jövőbeni boldogulásukért sajátmagúknak is felelős telepesek állottak eddig a telepítési aktus tengelyében s így azok gondos kiválogatására sem mindig fektettek valami különös súlyt. Mindez az emberek települő készségét határozottan növelte ugyan, egyúttal azonban a telepesek életerejét és a telepesmorált szinte szükségképpen aláásta. Ekkép a háborút követő idők mezőgazdasági telepeseinek zöme valóban az életre edzett kisgazdák helyett mintegy állami járadékosokká vált, kik sem az általuk mívelt röggel nem fontak össze bensőleg, sem pedig kellő lelki és anyagi ellenállóerővel nem rendelkeztek ahhoz, hogy utóbb válságos időket nagyobb baj nélkül böjtöljenek át. Nemzetpolitikai és szociáletikai szempontból az eddig követett irány tehát tagadhatatlanul csődbe került. Gazdaságtársadalmilag pedig ezek a telepítések a fentiek szerinti hamis beállítottságuknak, túlzottan liberális-kapitalisztikus üzleti politikájuknak és egyoldalúan mechanikus-racionalisztikus üzemanuknak váltak csakhamar áldozataivá. Érdekes viszont, hogy telepítéstechnikailag annál nagyobb léptekkel haladtak előre ennek az időszaknak német mezőgazdasági telepítései a célszerű térkihasználás, az építkezések olcsóbbá tétele, a telepítési processzus gyorsítása és utóbbi költségeinek csökkentése terén, amiben a gyakran egymással versenyző

privát telepítőtársaságoknak és egyes magánvállalkozóknak volt főszerepük.

A telephelyek kiállítási költségeinek leszállítása terén különösen az 1930—32. esztendőök során történt a racionalizálás jegyében, a területegységre kiszámítva is kimutathatólag, nagyarányú előrehaladás. Nevezetesen: a telephelyek területének nagysága, a nélkül hogy az azokon folytatott üzem belterjességében az agrárválság következtében számottevő visszaesés állott volna be, középértékben 5—10 ha-ról 10—20 ha-ra emelkedett, mégpedig akként, hogy a nagyobb kisgazda-telephelyek (Vollbauemstelle) a talaj minősége szerint átlagban 15—20 ha-t, a kisebb, de még mindig önellátó földműves-telephelyek 7.5—10 ha-t, a törpebirtokos-telephelyek 3.5—6 ha-t és a munkás-, kertész- vagy kézműves-telephelyek 2.5—3 ha-t tettek ki, ami egyúttal a területegységre eső költségeket apasztotta. E kategóriákat azonban lehetőleg minden telepen továbbra is néhány kifejezett nagygazda-telephelynek és legalább egy ú. n. maradékbirtoknak létesítésével egészítették ki, hogy a kisebb telepesek ezeken fölös munkaerejüket bérmunka vállalásával megfelelően értékesíthessék és fogataik teljesítőképességét is kihasználhassák. A telephelyeknek az említett nagysághatárok között való területi nagysága megállapításánál az üzem-nagyság szempontjából három főfontosságú tényezőnek tulajdonítanak szerepet: a talajnak, a klímának és a piactól való távolságnak. Itt azonban olykor hibák is történtek, főleg a talaj minőségének figyelembevétele nélkül. Nem ritkán előfordult t. i., hogy túlságosan kötött, nehezen megmunkálható agyagra telepítettek, valamint az is, hogy könnyű és sovány, homokos talajból nem osztottak ki elegendőt egy-egy igénylőnek.

A kivitelezést illetően az épületekkel ellátott belsőséget és bemivelt külsőséget juttató késztelepítéssel (Fertigsiedlung) szemben a „kiépítő telepítést” (Ausbausiedlung) a tőkeáldozat szempontjából feltétlenül előnyösebbnek fogják fel ma már a németek, mert ennél a rendszerint csoportos megszállás után felosztásra kerülő birtokon található épületek anyagát — hacsak azokat csekély átalakítással nem lehet a telepesek részére használhatóvá tenni — a telepesek lakóházának és gazdasági épületeinek létesítésére lehet fordítani. Éppígy célszerűnek tartják az olyan telepítést (Aufstiegsiedlung) is, amely eleinte csak a legszükségesebbekre szorítkozik és a helyileg jutányosan rendelkezésre álló építőanyagok szerint, az egyes telepesek üzemének és vagyonának, valamint a családjuk által képviselt munkaerőnek növekvéséhez mérten mérsékelt állami támogatás mellett 3—8 év alatt fokozatosan épül ki. A legnagyobb költségkíméléssel jár végül a nyers-telepítés (Roh- oder Primitivsiedlung), amelynél a telepítő részéről orosz mintára csak lakóház, istálló, csűr magábanfoglaló egyetlen épület létesül és a további építkezés már teljesen a telepes emberségére van bízva.

Noha az utóbbi évek németbirodalmi telepítései az állandó kísérletezés és az új formák szakadatlan keresése jegyében jöttek létre, mégsem oldódott meg eddig az építési forma, mód és anyag problémája e téren felmutatható minden praktikus haladás dacára sem.

Az az egy azonban bizonyos, hogy a háborútáni telepítések építészeti vonatkozásainak és az egyes belsőség-típusoknak fokozatos átalakulásában Németország egykori gazdagságának megcsappanása, de szintúgy a telepítés racionalizálására irányuló törekvések hatása is mind világosabban megmutatkozik. A nyitott udvarban köröskörül elhelyezkedett masszív egyes épületeknek költséges rendszere ugyanis a gazdasági udvar épületeinek helyi elosztása tekintetében lassanként szögletépítkezésnek engedte át a tért, amely olcsóbb megoldás kezdetben az istállónak és csürmek a lakóházzal jobbfelől derékszög alatt való összeépítésére vezetett, majd közös tető alatt a lakóház, istálló, csürmek hosszanti frontban való egyesítését eredményezte. E formákat hovatovább a tökéletes térkihasználást és a gazdaságosság egyéb követelményeit is lehetőleg maradéktalanul kielégíteni célzó négy típus jellemezte, úgymint: Kelet-Poroszországban a „kubisztikus“, Pomerániában a par excellence szöglet- és Mecklenburgban az ú. n. allgauer típus, amelyek Felső Sziléziában előbb a vegyes, majd a tiszta, de egyaránt olcsó facölöpépítkezésbe mentek át. Ez utóbbiaknál azonban a feltétlen olcsóságra való törekvés a célszerűségnek, az okszerű hógazdálkodás követelményeinek és a tartósságnak kétségtelen rovására ment. Az 1913—1932. évek során egymásután divatbajött épület- és gazdasági udvartípusoknál a technikai szempontok átértékelése már külsőleg is könnyen felismerhető akként, hogy egyre inkább a kő- és téglanyagot lehetőleg fával helyettesítő könnyű építkezés nyomult előtérbe. Ha mégsem sikerült eddig az olcsó facölöpépítkezést a telepesépítkezés előállítási költségeinek kiemelése végett szelvényhosszában bevezetni, úgy annak oka nyilván abban rejlik, hogy eddig többnyire frissen vágott, még teljesen be nem érett faanyagot használtak fel e célra és az ácsmunkásokat sokszor kellően hozzá nem értő munkásokkal végeztették. A lényegesen olcsóbb és egészségesebb, télen meleget és nyáron hűvöset tartó szalma- vagy nádtető alkalmazásának szélesebbkörű elterjedése elé pedig építésrendőri okok és a tűzbiztosító intézetek akadékoskodásai emeltek eddig gátat, jóllehet az ma már különböző módokon tűzbiztosá s lenne tehető.

Az egyes telepítési periódusok különleges termelési, ár-, kalkulációs és értékesítési viszonyaiban jelentkező, gyakran mélyreható különbségek érzékeltetése céljából, úgyszintén ezekből folyóan a telepesek gazdasági és szociális helyzetében időről-időre bekövetkezett eltolódásoknak megvilágítására szolgáljon az összehasonlító telepes-index felállítására vonatkozó alábbi kísérlet, amely megfelelő számítások útján nyert viszonzszámok alapján értékes következtetések levonására lehet talán alkalmas. E viszonzszámok nem hoznak ugyan fix adatokat kifejezésre, de módot nyújtanak az egymást követő telepítési periódusok közgazdasági adottságainak egybevetésére, nemkülönben az egyes tartományoknak és tagállamoknak, valamint a telepítőtársaságoknak egymás között való összehasonlítására. Visszatükröződik bennük továbbá a háborútáni időszakra jellemző üzemműködés-, bér- és ármozgalom, azaz a telepítést előmozdító és hátráltató minden tényező, de ugyanígy a telepítésnek a birodalom elszegényedéséhez való kényszerű hozzáalkalmazódása is.

A legújabb német szakirodalom szerint 1932-ben az építkezés és beruházás költsége 26%-kal és a földár 55%-kal, az összköltség pedig mintegy 48%-kal volt a háborúelőtti idő hasonló költségeinél alacsonyabb. Ugyanakkor az új telepek terhei, dacára a magasabb kamatlábnak, 24%-kal, sőt az 1926—29. években birtokbavezetett telepek akkori szolgáltatásaival szemben 74%-kal (!) csökkentek névlegesen, amiben a földárak rendkívüli esésének, a takarékos építkezésnek és az újabban megrövidített tartamú közbenső gazdálkodásnak (Zwischenwirtschaft) volt főszerepe. Megjegyzendő egyúttal, hogy a földárak az utóbbi időben sokkal jobban estek, mint az építkezés, berendezés és felszerelés költségei vagy akár az eljárási kiadások. Terhek terén tehát az 1932. évi új telepek egyáltalán nincsenek rosszabb helyzetben a régiebb vagy a háborúelőtti telepítések juttatottjainál. Közgazdaságilag azonban az X931—32. évi és a legújabb mezőgazdasági telepek az alacsony agrárindex folytán éppen új exisztenciájuk megalapozásának a legnagyobb erőfeszítést igénylő első idejében lényegesen előnytelenebb helyzetbe kerültek, mint amazok, mégpedig 1913-mal szemben 9%-kal és az 1926—29. évekkel szemben 42%-kal, hiszen ha telephelyükön be is vezették a zárt terménygazdálkodású háztartást, az üzem folytatásához nélkülözhetetlen iparcikkek és a családjuk szükségleteinek kielégítésére piacról beszerzendő ipari készáruk indexe még mindig 27%-kal áll a békebeli nivå fölé.

Leginkább a magas építkezési költségeknek volt oroszlánrészük abban, hogy a telephelyek viszonylagos kiállítási költségei, ámbár az építkezési index az 1930—32. évek „átállítási” és racionalizálási periódusában 187-ről 171-re, illetőleg 136-ra esett vissza, a boldogulás reményében való új életkezdést veszélyeztető mértékig emelkedtek. Végeredményben pedig a mégis meginduló telepes-gazdálkodást is — amint általában véve a mezőgazdálkodást — az agráröllő óriási nyílása tette tönkre, miután a telepek terheinek névleges csökkenését jóval felülmúlta jövedelmük apadása. 1932 második felében a háború után telepítettek nagy része már csak tengődött és csupán a Hugenberg birodalmi gazdasági miniszternek a múlt év elején a védvámokat emelő erélyes agrárpolitikája mentette meg őket az anyagi összeomlástól. Mindaddig a telepek minden rátermettsége és fáradozása az élvezett fizetési kedvezmények dacára is kárbavesztett, amíg a kartelek megrendszabályozásával és megfelelő gazdasági, valamint külkereskedelmi politikával az agráröllő két szára közelebb nem került egymáshoz. Minthogy a telepesgazdaságok rentabilitása 75%-nyira az állattenyésztés hozadékára van alapítva, az állati termékek indexe pedig 1913-mal szemben 29%-kal, sőt az 1926—29. évekkel szemben 51%-kal hanyatlott, a telephelyek életképessége 1931—32-ben már komolyan kockán forgott.

Az építkezési költségek mellett a szorosan vett telepítési költségeknek van ma is a legjelentékenyebb befolyásuk a telepesterhek nagyságára, amennyiben a földárakhoz mért aránytalan magasságukban rendkívüli módon drágítólag hatnak a telephelyek ellenértékére. Egyébként szerződési, meliorációs, eljárási, közbeeső gazdálkodási és igazgatási költségekből, továbbá bankkamatokból és közterhekből tevődnek össze, esetenként nagyon különbözők és átlagukban számszerűleg nehezen foghatók meg, mert majdnem minden egyes telepítőtársaságnak másféle könyvelési számlarendszere van, ami az összehasonlítás lehetőségét teszi bonyolulttá. Mindamellet az összköltségeknek kb. 15—25%-ára, a földárnak pedig mintegy 30—35%-ára becsülhetők.

NÉMETORSZÁG háborúutáni telepítési eredményeit és a telepítés ügyének múlt évi január 30-án, Hitler kormányrajutásakor való állását a fentiekben röviden áttekintve, megállapítható, hogy az építkezés és a telepítési eljárás olcsóbbá, ha nem is mindig gazdaságosabbá tétele érdekében ismételen is történt valóban jószándékú kísérlet, de ezt a mezőgazdaság produktumainak árzuhanása s az ipari áraknak majdnem változatlansága miatt korántsem koronázta a kívánt siker. Az illetékes körök általánosan elterjedt nézete ma Németországban, hogy a telephelyek létesítési költségvetésének lefaragása terén következetesen

kell az 1930-ban megkezdett úton továbbhaladni, a telepítések leadminisztrálása és egész pénzügyi politikája terén viszont merőben új vágányra kellene térni, hogy a német nép fokozott települő készsége csakugyan produktívá tétessék, aminek sem a föld- vagy tőkehiány okán, sem pedig a kamat- és teherkérdés miatt nem szabad hajótörést szenvednie. Ennélfogva mindenekelőtt szakítani akarnak a németek a telepítés kapitalisztikus rendszerével és radikálisan le akarják szorítani a telepesek jövedelmét jóidőre eleve felemésztő eljárási költségeket, úgyszintén lehetőleg ki akarják küszöbölni az „időtrabló“ hatósági bürokratizmust. Amint ismeretes, a nemzeti szocialisták múlt évi júniusban a Hugenbergékkal való politikai koalíciót alig öthavi együttműködés után azon a címen is mondták fel, hogy ezek soraiba rengeteg megbízhatatlan elem lopakodott be és így a birodalmi kormány a keletporoszországi junkerek érdekeit — állítólag — túlzottan respektáló tagjától szabadulva, most már a határozottan fajvédő birtokpolitika útjára kívánnak lépni. „A vér és föld forradalmárjának“, a nemzeti szocialista párt 1930 óta agilis mezőgazdasági szakértőjének, Walter Darrénak ideológiája, aki a pártprogramul legsikerültebb fejezetét, hivatalos agrárprogramját átütőerejű indokolásával együtt megszövegezte, majd az agrárkérdés megoldására kiküldött birodalmi bizottság fiatal elnöke volt, jelenleg pedig Hugenberg utóda a birodalmi kormányban — biztosíték arra nézve, hogy a nemzeti szocializmus agrárprogramul ja nem merülhet ki csupa kereskedelempolitikai rendelkezésben, hanem a német földkérdés bonyolultabb problémáihoz is hozzá akarnak nyúlni. Egyelőre azonban az előmunkálatokon még nem igen jutottak túl és a létalapját féltő nagybirtokos-érdekeltség szívos ellenállása is sok energiájukat köti le.

Az 1919-ben kelt birodalmi telepítési törvény a hozzáfűzött várokozásnak általánosságban megfelelt, hiszen az eddig legkiterjedtebb 1931. évi telepítési tevékenység közepett is kielégítő keretnek bizonyult. Ha mégsem tudta az egész vonalon felmerült kívánalmakat honorálni, úgy annak oka a telepítési funkcionak és a hatásköröknek a birodalom és a tagállamok közötti messzemenő megosztásában keresendő. A tagállamok t. i. az egyetemes szempontok elhanyagolása miatt e téren nyilvánvalóan csődöt mondtak. Ezért ma már egyöntetű vélemény szerint a telepítés csakis birodalmi feladat lehet. Bár a háborúutáni időszakban mind adminisztratív, mind technikai tekintetben a mezőgazdasági telepítés ügyének jelentős haladásáról lehet beszámolni, nem kisebbek azok a ma is fennálló akadályok, amelyek Németországban a telepítési kérdés előbbrejutása elé tornyosulnak. Ezek főként pénzügyiek, bürokratikus-formalisztikus természetűek és építésrendőriek. Az új német nacionalizmus ezért a telepítés minden vonatkozásából ki akarja rekeszteni a profitéhes üzleti tőkét (raffendes Kapital), illetőleg a tőke számára csak oly mértékben hajlandó szerepet engedélyezni, amely a telepes-gazdálkodás hozadékával arányban áll és így a telepesek magángazdasági boldogulását nem veszélyezteti. Másik gátló körülmény, hogy dacára az egyszerűsítésre és racionalizálásra irányuló törekvésnek, a hatáskörök szétforgácsoltsága az emberek jelentkezésétől azoknak telepesek gyanánt való elfogadásáig vezető utat még mindig túlon túl vonatottá és bonyolulttá teszi. Allamszocializmus és bürokratizmus e ponton egymással karöltve járnak. Ennélfogva a telepítést érintő valamennyi ügy intézésénél az eljárás debürokratizálására helyeznek súlyt, a felelősség kihangsúlyozása mellett. A szövetkezeti és telepkezősségi önszegélynek kell Hiderék szerint jelentékeny részben a tőke és a nyilvános gondozás helyébe lépnie, hogy a telephely az állami gyámkodás tárgya és a bankok

üzleti prédája helyett magának a telepesnek legyen hasznohajtó munkaalkalma, létének valóban biztos bázisa.

Tisztába jutottak a németek azzal is, hogy először is a meglévő telepesek anyagi helyzete igényel gyökeres orvoslást, másodsor pedig a telepítési funkció hatásági szervezete és jelenlegi végrehajtási módja van a nagyobb birtokpolitikai hatások elérése érdekében sürgős reformra rászorulva és csak azután indokolt új telepes-alanyokat teremteni; először a már meglévőt kell konzerválni és csak ennek megtörténte után célszerű továbbépíteni. Amennyire tarthatatlan volt továbbá a telepítési ügykörnek a birodalmi munkaügyi és közéleti, valamint egyszerűsített a porosz mezőgazdasági minisztérium között való felosztása, annyira elhibázott ma a telepítésnek az azt célkitűzésénél fogva keresztező keleti segélyakcióval (Osthilfe) közös kormánybiztosságban való egyesítése. A nemzeti szocialisták által kezdetől képviselt álláspont szerint: a telepítéssel kapcsolatos pénzügyi műveletek lebonyolításával megbízott központi pénzügyi intézmény (Deutsche Siedlungs-Bank) hasonlóan az egész telepítési ügykör összes hatásköri és fellebbviteli kérdéseivel együtt szintén kiemelendő lenne a különböző minisztériumokból, mentesítendő lenne a szembenálló érdekcsoportok befolyásától és diktatórikus hatalommal felruházott telepítési biztossal az élen a telepítés és belső kolonizáció előmozdítására létesített önálló birodalmi biztosságban lenne egyesítendő, amely viszont népesedési és szociálpolitikai működésénél fogva közvetlenül a birodalmi kancellárnak rendeltessék alá. További követelményük, hogy a birodalmi telepítési törvénynek a telephelyek létesítéséhez szükséges területek megszerzésére és kisajátítására vonatkozó rendelkezései az egész vonalon maradéktalanul hajtassanak végre, mindaddig legalább, amíg a beigért végleges földterhermentesítés során a kedvező elbánást biztosító önkéntes telepítés vagy a földnek természetben való megváltása be nem következik.

Miközben az új német nacionalizmus ilyen előzmények után és elgondolások mellett a népközösség és a német faj feltétlen védelme, a közérdek mindenekelőtti nevében szinte valamennyi életterületen meglepő lendülettel építi ki a maga világrendjét és óriási erőfeszítéssel törekszik a nemzeti öncélúság egészséges alapjait megteremteni, már-már veszedelmessé váló pangás állott be a telepítési akció folytatása terén, amely a reagrarizálás összes eddigi eredményeit, sőt jövőbeni reményeit is komolyan kockáztatja. A német nép legszélesebb rétegei által Kelet-Poroszországban megindítani kívánt nagyszabású telepítésnek ugyanis a maga nemzet- és gazdaságpolitikai hatásaiban az állami és gazdasági újjáépítés egyik alappillérvé kellett volna lennie, mégis váratlanul oly vágányra került, amelyről egyelőre senki sem tudja, hogy merre fog vezetni. A kedélyeket izgatja, hogy az évek óta életképteleneknek tartott és már csak az összesség adószubvencióinak jóvoltából vegetáló junker-latifundiumoknak fennmaradása, a látszat szerint, így ismét lehetségessé válik. Attól tartanak, hogy a telepítés a földterherrendezésnek csupán eszközévé degradálódik s így legközelebb ismét kiesik a német jövő felépítésének tényezői sorából. Megerősíteni látszik ezt az aggodalmat az a körülmény, hogy tavaly— a még májusban megejtett előzetes becslés szerint — legfeljebb 3500 új mezőgazdasági telephely létesült és optimisztikusan nézve a most kezdődő évben sem fogja a birtokbavezetendő telepesek száma a négyezret meghaladni.

E fejlődés tragikuma talán leginkább abban van, hogy másfelől a hamaros telepítésre váró települni szándékozók száma, nem utolsó sorban a kormányzat részéről tett reménykeltő bejelentések hatása alatt, mindjobban növekszik. Állítólag százezrek állnak visszaindulásra készen a röghöz s közöttük tízezerszámra akadnak olyanok, kik elegendő

készpénzvagyonnal rendelkeznek, hogy maguknak akár az eddig szokásos módon is telephelyet szerezzenek. A telepítés kérdésében tanúsított tartós huzavona miatt azonban e jelentékeny tőkéket lassanként improduktív módon teljesen felélik s így e kispolgári tőkék mindenmű alkotó tevékenység számára a jövőre nézve kárbavesznek. Ezenfelül a telepítés pénzügyi alapjai egyelőre szintén meglehetősen rendezetlenek s egyúttal a szervezési előmunkálatok is még korai stádiumban vannak. Ilyen körülmények között a német Kelet jelenlegi egészségtelen gazdasági és szociális struktúrájának megmerevedését elkerülhetetlennek tartják. A várt nagyszabású telepítési tevékenység nélkül pedig Kelet-Németország agrárviszonyainak igazi megújódása sohasem érhető el, hanem az ismét a betöltetlen vágyak és hiú remények állapotába lesz visszavetve. Ezáltal azonban a keleti országrészt népi és gazdasági szétesése továbbhalad a maga végzetes útján és talán kimerülnek e területen az utolsó gazdaságtársadalmi erőforrások is.

A mai német agrárpolitikusok mégsem akarják feltételezni, hogy reakciós tényezőknek huzamosabb időn át sikerüljön a forradalmi átalakulás elméleti vívmányainak gyakorlati megvalósítását hátráltatniok. Meggyőződésük, hogy a telepítéssel kapcsolatos reagrarizálás keresztülvitele nélkül a német nemzet jövőjében katasztrofális hanyatlásnak kellene bekövetkeznie s bíznak ezért abban, hogy az újjászületett Németországban a nép felszabadult települő készségét az utolsó barrikádokon keresztül is lehetséges lesz győzelemre vinni.

A német Keleten véghezviendő nagyszabású telepítési tevékenység azonban nehezen lenne elképzelhető e területek közlekedéspolitikai feltárása nélkül. Mai helyzetében Kelet-Foroszország mezőgazdasága erősen megsínyli a fogyasztócentrumoktól való közlekedési távolságát és a piachoz vezető összeköttetésnek a versaillesi békediktátum által kikényszerített határok révén való oktalan megbolygatását. Az említett útépitésnek a népfőlség levezetéséhez szükséges területek megnyitása szempontjából való rendkívüli jelentősége — a latifundiumoknak kiszáradással leendő betelepítésével — akkor fog csak teljes egészében a közvélemény előtt tudatosává válni, ha majd a német Kelet egész gazdasági keresztmetszetének most kezdődő átalakulása kapcsán a ma lefojtott népi termelőerők felélednek. A mellett az ismét a közérdeklődés előterébe jutott meliorációk kérdése, úgyszintén a szűz területek feltörésének problémája is különös figyelmet érdemel. 3—3.5 millió ha-nyi területet lehetne ekkép a munka békés fegyvereivel a belterjesebb kultúra és a telepítés céljára meghódítani, vagyis akkora területet, mint egész Brandenburg. Oly feladatról van itt szó, amelynek megvalósítása a jövőre nagy telepítési akciónak legerősebb előmunkálata lehet.

E téren a német nemzeti forradalom építőtevékenysége arra van beállítva, hogy a városi centrumokban összezsúfolt iparforgalmi foglalkozású népesség főlségét az őstermeléshez vezesse vissza s így egyrészt a mezőgazdaság teljesítőképességének fokozásával az autarchia kiépítését és másrészt az antibolsevista front megerősítését szolgálja.

HERCZEG FERENC NEGYVEN ÉV KRITIKÁJÁBAN

ZERNYOLCSÁZKILENCVENKETTŐ legelső napjaiban A Hét című folyóirat egy akkor még meglehetősen új ötlettel örvendeztette meg olvasóit. Felszólította őket, írják meg kellő megokolással, kik a kedves íróik. A közel kétszáz, túlnyomóan nők részéről beérkezett válasz legsikerültebbjeit a folyóirat január végi és február eleji számaiban közölte. Természetesen A Hét állandó szépirodalmi munkatársai kapták a legtöbb szavazatot s a megdicsért és a közlésre érdemesített válaszok Bródy Sándort, Ambrus Zoltánt, Kiss Józsefet, Kóbor Tamást és a nemrég feltűnt Herczeg Ferencet vallották legkedvesebb íróiknak. Az egyik kitüntetett válasz, amely eltérően a többiek óvatos és többeket értékelő módjától minden fenntartás nélkül Herczeg Ferenc mellett foglalt állást, így hangzik; „Kedvenc íróm Herczeg Ferenc, mert ő fényes, élénk, tarka, víg, illatos, változatos és divatos. Én nem bánom, kritizálja őt a sajtó, beszéljék meg a szakértők, tárgyalják kritikusai, mi — a nagyközönség — azalatt olvassuk és olvassuk élvezettel. Az ő óriási fantáziája, mintha elvinne bennünket ebből az unalmas mindennapiságból és szárnyra kelve repülnék egy távoli mesevilág verőfényes levegőjében. Csak egy van, ami ezt a hatalmas fantáziát felülmúlja és ez az óriási változatosság, mely tollában rejlik. Hol ujjongva tekint ég felé, lantjához kap és fehér ruhás idealizált alakokat lát tiszta fényben felmerülni, Hol fényes egyenruhában defilíroztatja katonáit, aztán leülteti őket a kártyaasztal körül. Cigányzene, pezsgő, cigarettafüst... Élnék mind! A kontesztek, a tisztek, a kutyák, a balettszallagok, az angol missek, a vénkisasszonyok, a cigányok, mind igazán élnék az ő tollának varázsa alatt. Nekem tetszik az a fiatalos vidám optimizmus, mely nem enged érvényre jutni képzelt, felforgatott elveket, mely keresztültör a legmélyebb fájdalomon, a legsötétebb melanchólián, a legkomolyabb filozófián... Nem tagadom azonban, hogy ebben a nagy tetszésben nem csekély mérvben befolyásolt az a körülmény, hogy ma éjjel táncoltam vele egy hosszú, egy végtelen hosszú, remek szupécárdást, melyben volt annyi élet és annyi tűz, mint a legjobb novellájában.

Negyven esztendő távolságából visszanézve erre a bájos és lelkes nyilatkozatra és ugyanakkor rátekintve Herczeg Ferenc írói pályájának gazdag sikereire, lehetetlen ellenállnunk a csábításnak, hogy az említett folyóirat hasábjain megszólalt olvasó véleményét ne valami kedvező auspidumként fogjuk föl. A fiatal Herczeg Ferenc akkor még számottevő kritikát nem is kapott, egy regénykötet és a majdani „Mutamur“ című novellagyűjtemény egyelőre még különböző helyeken elszórt darabjai adhattak alapot a közönség szeretetének, rajon-

gásának. Az irodalom komoly és méltóságteljes fórumán „bemutatott“, a hivatalos tekintélyek által bevezetett író helyett élénk áll a közönség által felfedezett „kedvenc“. A hivatalos bemutatás és a mindennel dacoló egyedülállás addig lehetséges írói megjelenésformái mellett az a harmadik állt készségesen rendelkezésére, mely a magára és tehetségére maradt író számára, a nemrég felfedezett írói függetlenség jegyében, a legszívesebben látott megkööttséget, a sikert jelentette. Herczeg Ferenc írói indulása oly időbe esett, mely a mai értelmű közönség döntő erejű megnövekedésének és a kritika végzetes elgyengülésének kezdete: ez viszont az a kedvezőtlen jel, mely a pályakezdés időpontját nem egy tekintetben a véleménykülönbségek eredő helyévé minősítheti.

A rögtöni és hangos siker ténye oly hatalmasnak látszott, hogy az irodalmi életünk európai arányairól akkor igen szívesen álmodozó magyar kritika hangját körülbelül tíz esztendőre meghatározta. Alig egy-két év múlva már „a magyar irodalom Polykratese ő, aki tüntető szerencsével halad pályáján“. Herczeg Ferenc irodalmi értékelésének az az ideje ez, mely nem annyira az író, mint inkább sikerét bámulta. Bár magára az írói alkatra nézve is mondott igen használható észrevételeket, látásának beállítása — Gyulai Pál nagy bosszúságára — fordított irányú volt, a közönség állásfoglalásából következtetett vissza az írói természetre. Herczeg Ferenc „a valósággal létező, eleven, vidám magyarországi társaságban mozog... művei azoknak szólnak, akiknek írja őket...“, felvetett problémáit a társadalmi elfogás szempontjából mérlegeli... nem áll semmi komoly követeléssel vagy igénnyel olvasói elé, a fantáziát nem erőlteti meg ismeretlen világ képeivel... sohasem kerül úgy fölébe a közönségnek, hogy rossz néven lehetne venni...“ — a magyar kritika ezekkel a legtöbbször helyeslő s csak néha óvatos-csendes fejcsoválást rejtegető megállapításokkal elemezte ki a kézzelfogható sikerből legfeltűnőbb írói arcvonásait, örvendve ismert fel benne olyan író, aki tudomásul veszi a közönségnek vagy irányító rétegének erejét és tekintélyét s mindezt nem valami számító ügyességéből teszi, hanem magától értetődő úrisággal, ösztönös szolidaritás-érzékkel. Nem választja el magát ettől az elégedett társadalomtól sem Jókai álmvilágával, sem Mikszáth regionális ízeivel vagy az ugyancsak fiatal Gárdonyi keserűségével, főképp pedig nem különíti el magát „céhbeli író“-ként a századvég bohémjei közé. Ez a közönség szempontú kritika egy a saját testéhez szabott realizmusigény jegyében talált rá Herczegre, szemben a korabeli új kezdemények képviselőivel, akik „hátat fordítanak ennek a valóságos magyar társaságnak s összebújnak egymásközt, kávéházaikban, kocsmáikban és egyéb írotányákon, őket nem ismeri a társaság, ők nem ismerik a társaságot. De elvégre is, különösen a modern elbeszélőknek, a társaságnak, a társaságról és a társaságból kell írnia. A társaság aztán gúnyos mosollyal vagy teljes közönnyel mellőzi az olyan elbeszélőket, akik bohém kávéházaik ablakából néznek csak ki a világra, hol a Feuillet-izmus, hol az idealizmus, hol az Ibsenizmus, hol a manó tudja miféle izmus receptjei szerint képzelik el, írják le, mulattatják vagy ostorozzák. Mít ér a

tehetség a valóság ismerete nélkül?‘‘ A napi- és hetilapkritika a maga első nagy győzelmét ünnepelhette ezzel a közönségvéleményhez való teljes hozzásimulással. Csak illendőségből tette fel a kérdést, „vájjon meghódol-e Herczegnek a legkomolyabb és legilletékesebb kritika is“, mert hallgatólagosan meg is adta a választ, följegyezvén, hogy „a közönség rendkívül kedvező plebiscittuna már erősen hatott a komoly irodalmi körökre.“ A komoly és illetékes kritikának Herczeg Ferenc hetvenedik születésnapján ehhez a plebiscitumhoz mint bizonyítékhoz való fordulása igazolta ezt a negyven évvel ezelőtt elhangzott jóslatszerű megjegyzést.

A művelt közönség véleményéhez tapadó napi kritika mellett természetesen megszólalt az újabb irodalmat képviselő is. A kézzelfogható siker látványa dől ő sem zárkózhatott el és egy-két alkalomszerű kivételt nem tekintve, Herczeg fogadtatása itt is kedvező. Ez a kedvező fogadtatás azonban nem annyira a tehetség őszinte elismerése, mint inkább az irodalompolitikai hdyzet folyamánya. Az újabb irodalom később oly élesen szembenálló frontjai még nem merevedtek meg, amorf árnyalatok keveredtek egymással s mindegyik várakozott a felbukkanó vezéregyéniségre, akik körül saját formájában kikristályosodhatnak. Mivel Herczeg műveinek sikerét a legtöbb bíráló a művelt társadalom önmagára ismeréséből származtatta s különösen novellái alak- és helyzetrajzainak természetűségét mint az író uralkodó jegyét emelte ki, kísérlet történt Herczeg írói mivoltának irodalmunk naturalista szárnyához való kapcsolására. Így Ő a „tisztán megfigyelő, objektív ember, aki szemléletre áll ki, figyel és gyűjt adatokat, vonásokat, melyek benne képekké, alakokká olvadnak össze.“ Egyszer elejtett önmeghatározása („Én naturalista vagyok!“) csak megerősítette ezt az inkább irodalompolitikai célzatú, mintsem definiáló véleményt. Más oldalon viszont hamarosan felbukkant az egyelőre még kedvező értelemben minősített „impassibilité“ szó és vele kapcsolatban a pamasszien jelentést rejtegető „legdecensebb író“ megjelölés, mert „távol marad minden célzatosságtól, a naturalista iskola minden documents humains-jétől, mindattól, amit fiatal írói nemzedékünk bizonyos csoportjai divatos idegen minták nyomán a regény- és novellairás kellékeiül vallanak.“ A századforduló táján még annak is van nyoma, hogy Herczeg egyik regénye, a Pogányok, mint valami általános irodalmi átalakulás jelképévé emeltessék, a korváltás regénybeli szimbólumain túl oly átalakulásnak, mely a „képzélet szabadabb szárnyalását, a hangulatok korlátlan előretörését, a belsőbe, a lélekbe való elmerülést s ezzel együtt a ritmust, a nyelv zenéjét jelenti.“ Egy egyszerűsített és romantizált szimbolizmus nyújtogatta itt karjait a sikert sikerre arató felé és próbálta az előbbiekkel együtt a „nem céhbeli“, a „valóságos“ társadalom talaján mozgó írókat valamelyik induló irányba besorozni. Még az irodalmi forradalom zászlaját is meglengették feléje, mondván: „Mikor a múltban ilyen művészeink voltak és vannak a jelenben is, (mint Herczeg), kik megtalálják hagyományban és továbbfejlődésben a régi nagyokkal való jogfolytonosságot, miért akarják erőnek erejével lekorlátozni a magyar írást?“

A dicséret és elismerés sokszoros megnyilvánulása mellett szinte elvész az a néhány hang, mely hibákat is próbál találni. Kozma Andor ugyan, ki egyike a fiatal Herczeg leglelkesebb híveinek, már 1892-ben védekezni kényszerült oly szemrehányásokkal szemben, amelyek idősebb írók kisebbitését vették észre a gát nélküli dicséretekben, de mindebből szervezettebb kritikai összeütközés nem alakult ki, jelétül annak, hogy az Arany-Gyulai klasszicizmusából táplálkozó kritikai hagyomány már ereje fogytán volt. A műfajtisztaság, a kompozíció, a következetes lélekrajz, általában a lényegbehatólás követelményét mégis először az öreg Gyulai Pál szegezte az új tehetség mellének és az ő első bírálata Herczegről, megadván azt is, ami a császáré, kiindulópontja annak az elkövetkező egy-két véleményadásnak, melyek Herczeg erőnyeit és hibáit a tárgyilagosság mérlegén egyensúlyban próbálták tartani. Amit ő a Mutamur című kötetből a Pogányok-ig hiányként megállapított, végigvonul Herczeg egész kritikai ellenzékén szinte a mai napig és sokszor még azok is Gyulaihoz mentek objektív érvekért, akiket már nem tisztán ítélői tárgyilagosság, hanem nagyon is irodalmon kívüli szempontok vezettek Herczeg el- és megítélésében. Gyulai Pál veszi észre elsőnek Herczeg novellairó tehetségét, tetszetős realizmusát, viszont ugyancsak ő az, aki igen korán felhívta a figyelmet még későbbi műveiben is meglévő gyengéjére, a jellemzés deskriptív és — mint utóbb az ádázabb ellenvélemény mondta — pusztán csak „az írói becsületszó” elhithető erejével történő módjára. Az Arany János nyelvi és szerkezeti klasszicitásából, Kemény Zsigmond nagyarányú történetlátásából elvont vélemény állt szemben Gyulai személyében a tanult magyarsággal, a tárcái kisplasztikával és a történeti erők összeütközését (Pogányok) „könnyedén vevő” korrajzzal. Hogy a Pogányok Gyulaitól sikerületlennek mondott korrajza ma a középiskolai irodalmi nevelésben mintaképpé lett, véleményalkotásunk útjának oly távolságaira utal, mely egy kissé elgondolkoztató, de alig lehet felette, amint irtott megtörtént, egy öreg ember értetlenségének emlegetésével napirendre térni.

A klasszicizmus műfaji követelményeinek hangoztatása állandó volt, míg Gyulai élt, a Budapesti Szemlében, de az utolsó Gyulai-kritika után hosszú évekig nincs szó Herczegről e folyóiratban. Gyulai következetes keménységét még a nagy kritikus életében, majd egy darabig azon túl is a Katolikus Szemle Gyulai-tanítványai képviselték. Az elmélyített jellemrajz, a cselekvény és az alakok következetes együttjártatásának kívánalmain kívül azonban itt, egyideig igen keményen^ vallásos világnézet szempontjai is felmerültek. Azt, amit kritikánk pamasszien hajlamú oldala, mint az új irodalom kezdetének jeleként üdvözöl, Herczeg tendenciátlanságát, hűvös előkelőségét e lapokon mint a legerősebb hibáztatás kiindulópontját látjuk viszont. Az „érdekes léhaság”, „a szalonok e kegyelt elbeszélődének e kritikák húsz-harminc esztendőnyi irodalmi jövőt jósolnak s egy-egy valóban erőtelenebb alkotásánál általános ítélkezésük sem nagyon válogat a szavakban: „Képzelőtehetsége a meseszövében szűkkörű, csekély, sivár, boncolótehetsége felületes... egész felfogását tekintve, ama külön-

leges, valódi modern naturalisták közé sorakozott már... Bosszantja az olvasót, ha sehol sem látja az író lelkét megmozdulni... Jellemei nem képviselői semmiféle iránynak vagy eszmének, amint hogy az ő munkáiban hasztalanul is keressük bármiféle irányító eszmét, azon az egyen kívül, hogy mulattatni akar... Műveiből a keresztény világnézetnek még csak sejtelmét sem lehet kiérezni..Amellett, hogy e sok erős és ma már alig érthető szó a vallásos világnézet mélypont-korszakának visszhangtalanságában esett, az irodalmi véleményalkotásban már csak azért sem juthatott neki lényegesebb, a közvéleményt és a kritikát befolyásoló szerep, mert mögöttük alig volt több, mint némi vallásos színezetű nyárspolgári erkölcs, mely követeléseinek csak általános formulázásáig tudott elmenni. Igen korai jelekből kikövetkeztethető, hogy mihelyt ez a világnézeti kritika megtalálni véli a józan és erkölcsös polgár számára is megfogalmazható erkölcsi tartalmat, egy-egy közhelyé szárhozható „alapeszméit, a Gyulai Fáitól örökölt műfaji rigorozitásból is engedői fog és aggodalom nélkül csatlakozik a Herczeg értékelésében szétváló kritikai arcvonalak „jobb“ oldalához.

Így is történt. Az 1900-as években Herczegnek számottevő konzervatív kritikai ellenzéke már nincs. Maga az író is ezekben az időkben hajlik át komolyabb témákra s lassanként megszilárdul a kritikai véleményben az egyén és a magyar társadalom (egyelőre csak a társadalom!) problémáival foglalkozó író képe. Egy, még különben elítélő hangú kritika már 1897-ben, a Szabolcs házassága megjelenése alkalmával örömmel regisztrálta, hogy ebben a regényben már van költői igazságszolgáltatás, mert a hősök elbuknak. Még nagyobb dicsőrérettel fogadtattak a Láp virága, a Lélekrablás című regények, lévén bennük fogható és könnyen kiemelhető erkölcsi alapeszme: „a munka nemesít“, „a házaselet csak kölcsönös egyetértés mellett lehet boldog.“ Az írói pálya előbbi szakaszával való összehasonlítás és az 1900-as években megjelenő Herczeg-művek kitűnő alkalmat adtak az áttekinítésre és az örvendetes fejlődés megállapítására. Az ú. n. Gyurkovics-korszak részben az írói pályakezdés megbocsátható mozzanatává, részben a problémásabb jelenbeli alkotások előzményévé, a magyar középosztály romantikus pusztulásának színes élményévé alakult, melynek „visszhangja ott kísért Herczeg Ferenc első munkáiban.“ Aktuális magyar problémák éle villogott az Ocskay-dramában, a Bizáncban, a Pogányokban és legkönnyebben követhető A honszerzőben, mert itt még a történetiség szimbolikája, vagy a népszerű történetiszemlélet meghökkenése (mint az Ocskay-dramában) sem zavarta a mondanivaló egyértelműségét: „Azt a romantikus négyesfogatot, mely a magyar irodalomban harminc esztendőn át a tehetetlen elomlás felé vágatott egy egész osztályával a magyar társadalomnak, Herczeg A honszerzőben egy acélos marokszorítással megállította és új utat mutatott a benne ülők számára.“ Herczeg pályájának előbbi korszakában a magyar közönség egyik jelentős rétegével való szerencsés találkozása volt az alap, melyről a kritika mellette és ellene beszélt, most a nemzeti társadalom problematikája. Amott azzal volt elfoglalva, hogy a siker okait megmagyarázza s örüljön en-

nek vagy bosszankodjék, itt pedig, a társadalom, a politika és az ízlés hagyományos formáinak bomlási idején Herczeg Ferencben azt az író kereste és találta meg, aki szilárd eszmei és formai középpont lehet a növekvő bizonytalanságban. Jellemző, hogy ez a nemzetsors aggodalmaiból táplálkozó kritika egyszerre mily magától értetődöttséggel veszi tudomásul a Herczeg-művek formai értékeit „a mese fejlesztésének biztosságát“, „kitűnő jellemalakítását“, „az elemzés finomságát“, stílművészetét, mint oly tulajdonságokat, melyeket már fölösleges különösen kiemelnie és meghatározni. A pálya kezdetén idézett illetékes és komoly kritika szinte egy csapásra való meghódolása történt meg ezekben az években. Azokban a gondokban, melyek az akkori magyar társadalom életét a sejtett veszély előérzetével megsötétítették, az irodalom területén Herczegtől várta a tartalmi nemesítésben, a hagyományos nemzetpolitikai mondanivalóban az ellensúlyt az új irodalom és az új politikum erőszakos mozdulataival szemben. Herczeg egész művészetének időszerű hangsúlyozása innen kezdve vált állandóvá. „Egyéb jelességein kívül — olvassuk az e korbeli kritikákban — a nemes célzat adja meg az író műveinek értékét és napjainkban különös jelentőségét, ... a ma nagy magyar regényét más nem írhatja meg ő rajta kívül.“ Az alkotások összekapcsolódtak a nemzeti kérdéseivel és az alkotó egy igen aktuálisan színezett „nemzeti“ íróvá levés egyenes vágányán haladt.

A fokozódó elismeréssel egyidőben az ellenvélemény is megtette a maga útját. Az első közönségsiker idején találkozunk egy, akkor még folytatás nélkül maradt kritikai hanggal, mely Herczeg és a nagyobb közönség szerencsés találkozásának tényéből nem annyira az író alaptermészetére kívánt következtetni, hanem magának ennek a magyar közönségnek a szellemi alkotára. E következtetésben egy csirájában levő műveltségi és ízlésbeli eszmény értékkélete is ott rejlett: „A magyar társadalomból hiányzik a modern eszméknek az a forrongása, a materialisztikus filozófiának az az erős befolyása, mely Franciaországban biztosította a naturalizmus boldogulását. Nálunk a naturalizmus átplántálása nem sikerült. A mi irodalmunk meghaladta a romantikus iskola álláspontját és nem érett meg a modern eszmék és realiztikus törekvések megformálására ... Ennek a komák nem kellenek már a romantika színes rakétái, képtelen mozzanatai, de nem elég blazírt és fegyelmezett, hogy a fiziológiai elemzéseket élvezni tudja s gyönyörűséget találjon az analízis csodáiban... A mi közönségünk fogékony a megfigyelések apró realitásai iránt, apró bűnök és vétkek, a szellemes megjegyzésekbe tördelt humor, a játszi gúny, szóval a nagyon mélyre nem ható felfogás minden nyilatkozata rögtön agyába rajzolódik, míg a nehezkesebb formájú belső igazság megértéséhez nincs elég komolysága és elég tudása ... Ennek a társadalomnak édes gyermeke Herczeg Ferenc.“ Ebben az idézetben csak egy-két fékezettebb kifejezést kell kicserélni a megfelelő erősebbel s rögtön előtűnik műveltségünknek az a kritikai képe, melyet az 1900-as és az azután következő néhány év irodalmi forradalmának egy-egy képviselője nagy buzgalommal rajzolgatott. Amikor bekövetkezett a műveltség és magyarság már nem egyszer

megtörtént tragikus összeütközése, különösen amikor a szembenállást a tömegküzdelem céljaira csak úgy lehetett közérthetővé tenni, hogy a magyarság a műveltségbeli kisigényűséget, a műveltség pedig az elidegenedést jelentette, készen adva volt a hang és stílus, mely Herczeg műveinek sorát e másik táborban kísérte. Néha-néha, főként a harcok elején, mutatkozott egy-egy helyeslő főbólintás a novella-művész felé, de lassan ebből is kétes értékű dicséret lett, mert csak arra volt jó, hogy a nagyobb szándékú teljesítmények hiányait még szembeszökőbbé tegye. A monopolizált műveltség fölénye, ennek sorközötti vagy nyílt megnyilvánulása az ezen az oldalon elhangzott véleményeknek éppen olyan elszigetelődését hozta létre, mint a másik oldalon a megtalál; nemzeti írónak hódoló öröm és bizalom. A kritikai elmeél, az esetenkénti igazságtartalom minden hitelét veszélyeztette, sőt a visszatekintő előtt még ma is veszélyezteti az itt található ítéletek szellemi magatartása. Céltalan összehasonlítások külföldi nagyságokkal, a művek tartalmának parodisztikus elmondása, a jellemek gúnyoros szétszedése bizonyosságai e magatartásnak s általában sok oly törekvés, mely Herczeg egész oeuvre-jét a pályakezdés helyzetébe igyekezett visszazorítani s figyelmen kívül hagyván a fejlődés és mélyülés minden jelét, ha nagyon bántani akart, „Gyurkovicsék mindig elmés és mindig kedves családi krónikásáéről beszélt. Ami ennek a kritikai szellemnek mindezek ellenére is javára írható, az, hogy abban az időben, mikor a másik oldal már csak a dicséret szavait keresgette, egy-két oly követelményt is hangoztatott, mely részben még Gyulai Pál örökségének tekinthető. Herczegnek a háború előtti években való nyílt irodalompolitikai állásfoglalása, az új szándékokkal való elvi szembefordulása a két kritikai szellemiség egymás mellé beszélését teljessé tette. „Múltunk nemes hagyományainak ma ő egyik legharcosabb védelmezője“ — olvassuk róla 1914-ben. Ugyanakkor ez a védelem, valamint a támadás megkapta a maga napi politikai színeit is. Herczeg Wahrmann-díja már „nem irodalmi jelenség, hanem szervesen összefüggő eseménye a magyar politikai és társadalmi jelenségeknek... a politikai ellenforradalom irodalmi visszhangja...“ írói pályájának irigyelt töretlensége, mint negatív értékjelző is itt jelentkezik először s a „tragikus magyarság“ hétköznapi használatú mithológiája („irodalmunk minden igazi nagysága tragikus sorsú“) megkezdte a maga kizáró és elkülönítő tevékenységét. Herczeg értékelése politikai és irodalmi elvek ütközőpontjába került és mutatis mutandis ott van ma is. És ha hozzátesszük, hogy 1904-től, az utolsó Gyulai-kritikától kezdve, a nagy kritikus folyóirata, a Budapesti Szemle, egészen 1914-ig, tehát éppen a „szakadás“ idején, Herczeg ügyében egyetlen egyszer sem hallatta hangját s engedte, hogy az elismerő értékelést buzgó, de nem mindig biztos kezek végezzék, erre az időre, mint irodalmi véleményalkotásunk egyik legsivárabb időszakára nézhetünk vissza.

A háború és az azutáni évekkel a helyzet kissé megváltozott. Az irodalmi pólusok között valamelyes kiegyenlítődés jött létre s a lehangosabb ellenvélemény politikai kapcsolatainál fogva érhető okokból háttérbe szorult, halkult, sőt néhol egészen el is hallgatott.

A másik, az eseményekben igazolva látva önmagát és eszményeit, hangjában öntudatosabb, de tegyük mindjárt hozzá, értékelésében nem egészen megnyugtatóvá lett. Lépten-nyomon annak a veszélynek tette ki magát, hogy a kritikai devotizmus áldozatául essék. „Herczeget már bírálni nem, csak méltatni lehet“ — írta 1928-ban egyik komoly folyóiratunk. Ezenkívül a nemzetélet válságos éveiben az értékeléshez túlon túl sok tapadt magából ebből a válságtudatból. Egy szélsőséges példa egyik szigorúan egyházi folyóiratunknak A hét svábról írt bírálatából talán éreztetheti az ebből fakadó veszedelmet: „A magyar törekvések megértése, a közös ellenfélnek (legyen az rác, akár osztrák) egyforma gyűlölete adják meg a mű esztétikai értékét, tanulságos és örvendetes alapeszméjét.“ Herczegnek a katasztrófa után megírt regényei még több és méltóbb alkalmat adtak a kritikának, hogy a kezdetben az úri osztályt mulattató, majd a társadalom problémáival foglalkozó Herczeg Ferencet a nemzetsors krízisének megírójává emelhesse. Mindez igen érthető és jogos is volt, de még a megalázkodástól mentes kritika is hajlamossá vált arra, hogy csak a korszerűség ködén mutasson rá a felismert irodalmi értékekre.

Érthető így, hogy éppen Herczeg Ferenc legutóbbi ünneplésének idején újabb ellenvélemény hangjai jelentkeztek. Nem jelentette egyáltalában Herczeg népszerűségének esetleges hanyatlását, hiszen minden jel arra mutat, hogy olvasótábora változatlan terjedelmű. Jelentett azonban reakciót az elismerésnek egyébként is szokásos és ez esetben éppen a korszerűségből fakadó túlzásai ellen és egy újabb nemzedéknek egyelőre még valamely régebbi radikalizmustól készen kapott hangján való megnyilatkozását. Ennek a nemzedéknek már nem oly értelemben sajtó élménye a múlt és jelen között történt roppanás, mint annak, mely megközelítően Herczeg Ferencel együtt nőtt bele a magyar életbe. Ennek a nemzedéknek csak iskolás éveiben volt írója Herczeg Ferenc és nem egy korai tapasztalat magyarságunk, emberségünk és az abszolútumokhoz való viszonyunk újabb megfogalmazására kényszerítette. Neki is vannak korszerű terhei és ha megszólal, hangja érdességében ennek a tehernek is sok szerepe van. A kérdés csak az, mikor tud mindettől megszabadulni. Akkor elindulhat majd Herczeg Ferenc értékeinek új számbavételére. Nem is annyira Herczeg Ferenc, mint inkább a magyar kritika újjá-teremtése érdekében.

KERECSENYI DEZSŐ

KÉT ERDÉLYI ÍRÓ

NYÍRŐJÓZSEF ÉS TAMÁSI ÁRON

A SZÉKELY NÉPI katolicizmus misztikumától az egyetemes humánnumig szélesedő és a magyar rög fájó realitása felé tartó művészetüket Erdély adta a magyarságnak. Az erdélyi élek, a transilvanizmus meghatározására essay-irodalmunkban a legutóbbi években számos kísérlet történt. A magyar szellemtörténet nem egy múlhatatlan arcú alakját: Dávid Ferencet, Apáczai Cseri Jánost, Mikest, Jósikát, Keményt, Gyulait idézi meg az erről értekező. Olyan férfiakat, akikben a legsajátosabb és végletesebb együttesben található a fajtájukhoz, a hazai röghöz való ragaszkodás a mindenkori európai reformeszmék olthatatlan kultuszával és az egyetemes európai kultúrába való bekapcsolódással.

NYÍRÓ JÓZSEF¹ művészetében is tisztán föllelhető ez az együttes. A székely népből sarjadva az európai műveltségen át újra visszatalált a székely rög evangéliumi egyszerűségéhez, őszinteségéhez és igazságához. Művei közt a Jézusfaragó ember első próbálkozásai után a lélektani kiérés, a pszichológiai dátum sorrendjében következő az író tragikus törésű egyéni lelki fejlődéséről és életpályájáról nyilvános vallomást tevő Isten igájában; majd a faj tragikumát egy szimbólummá nőtetett történeti alakban fölmutató Sibói bölény és végül az egyetemes emberi és sajátosan székely tragikus emberlátást végleg kiérett novellakompozíciókba rögzítő Kopjafák.

Írójuknak a művész és a moralista rétor egyszerre adta kezébe a tollat. A minden témáját az érzelm ihletésén nőtető és érlelő teremtő temperamentum ösztönössége vegyül bennük a rétor sokszor rikító, sokszor túlméretezett kifejezésekben tobzódó, sokszor valami kveruláns prédikatori hangig tévedő szándékával. Alapszemlélete az — annyira erdélyi — tragikus életlátás, amely egészen az övé, — talán csak kifejezésmódjában köszön sokat az előttejárt Ady—Móricz—Szabó Dezső írónemzedéknek és éreztet epigonizmust—és amelyet elsősorban balladikus ütemű novelláiban tud tömörítve kifejezni. Nyíró igazában novellista, még regényeiben is.

Az I s t e n i g á j á b a n c. a nem rája termett katolikus papi életforma megrendítő confessióját nyújtó én-regényből is nagyszerű novellákat lehet kiszigetelni. Nem is regény ez, hanem egy önvallomás-sorozat, helyenként egészen önálló, páratlan szépségű novellarészletekkel. (Gyónom a Mindenható Istennek. — A gyilkos.) A volt papköltő sohasem tartozott azok közé, akikben a hit megszokássá vagy hasznot-hajtó foglalkozássá válik. Korán meglátta, hogy a halhatatlan lelkek

¹ Jézusfaragó ember. — A sibói bölény. — Isten igájában. — Kopjafák.

üdvözlésének előfeltétele szociális üdvözítésük, hogy nem tudnak hinni sem azok, akiknek itt alant nincs mit remélni többé. A világnézet igazsága, a vallás természetfölötti ereje egyéniségében csodálatos szintézisre jutott a szociális részvétellel, a néppel való teljes azonosulással. „Minden sóhajtáshoz testvért kellene sóhajtanom, szívük terhét viselni, erős karjaimba emelni őket, hitet hittel, kint kinnal, testet testtel, lelket lélekkel, sorsot sorssal támogatni. Át kellene ömlenem mindannyiokba és saját varázslatomba vonni. Hiszen a halott is csak úgy tudna pihenni, ha mellé fekehetném. Már nem én élek, hanem ők élnek énbennem és én élek őbennük.“

Ha ez a szintézis — legalább is az örökbekapott és vállalt tételek vallás keretében — számára fölbomlott, annak nem értelmi, intellektuális-rationális okai vannak, hanem természetének a temperamentumát hervasztó Törvény ellen való tiltakozása és az otthoni szegénysége, kínzó gyereksorsa determinizmusával rákényszerült hivatás elvesztése. E hivatást valójában a néppel való teljes szolidaritás tette élete döntő fokán és órájában számára vállalhatóvá. „Csak azt tudom, hogy millió és millió ember szenved, a gyermekeknek nincs hová fejüket lehajtaniok, még a virág árnyéka is másé és több meztelen testet süt a nap, mint fölöltöztetett. A szájak sárgák a kínzó éhségtől és a nagy igazságtalanságtól saját bánatában megfeketedik a búza a mezőn. Csak azt tudom, hogy odahaza az én népem vár. Valami egyetemes, kozmikus részvét ez, amely őt a meztlábások, a rongyosok, a „föld barmai“ papjává tette, azoknak papjává, akik reménységükben minden karácsonykor szájuk leheletével melengetik Jézuska lábait és elalszanak a templomban, mert végre egy kis pihenéshez jutottak.

Megrendítő erővel írja le a röghöz való visszatalálását, „első primiciáját“. Amint fiatal papként falujába indul, „a szürke fehér-ségbe vesző horizont pereméről már idelátszottak a falu faházai a hegyek aljából, odaragasztva a Kárpátok sziklamellére, különös keleti formákban, mintha Attila húnjai építették volna. Fenyők zöld zászlója lengett fölöttük. A fűszálak az esőcseppek alatt gömnyedeztek, a falu barna és ázott volt, mintha új emberteremtéshez készítette volna elő az Isten. Ezekből a sziklából puhított, ebből a sárból markolt föl engem is. Szinte átéltem saját megteremtésemet. Ebből a völgyből áramló friss szél szította fel az élet szikráját bennem, hogy ki ne aludjék... Amit csak köröskörül látok, mindennek volt valami része megteremtésben akár alulról jött, akár felülről napfény, eső, illat, felhő, köd képében. Az anyám és számlálatlan elődeim testén át érzem velük a közösséget, a végtelen magasságokba vezető tekintet sejtéses álmaitól kezdve az elharapott fű fanyar ízéig... És amire készülök az oltár előtt, csak a második primiciám. Az első ez, aminek misztériumát végig érzem attól a pillanattól kezdve, hogy az első székely virágot megpillantottam...“

Most látja meg, hogy milyen beteg életet hordoz székely népének földje. A nép valami egyházkívüli nagy kereszténységet él, melyben a nyomor ölelkezik a jóssággal és igazsággal. Napokig elnézi emberkínzó munkájukat, megízleli zabos árpahengerüket, segíti fölállítani szekereiket. Ezek az emberek vállukkal tartják kis tehenüket munka-

közben, hogy a merdek hegyoldalról le ne zuhanjon. Megtörtént, hogy földbarna asszonyaik félnapi járóföldről a kötényükben hozták haza durva munka közben megszült gyermekeiket. A szájuktól elvont falat árán kuporgatott pár forintjukat reménytelenül hordták kamatának a legyőzhetetlen bankba. Fejük fölött részvénytársaságok tarolták az erdőt, ingyen hordták el a borvizet, értékes ércet, ként, pizstrángot, fűvet. Néha fölillant bennük a keserűség kis vagyonuk pusztulása miatt és ilyenkor reszkető. keserű emberekkel megteltek a kocsmák, kiomlott az embervér vagy tűzbeborult erdő, mező, házak. Egyébként a férfiak elszegődtek erdei munkásnak, viruló lányok dalolva mentek „Barassóba“, Bukarestbe és megejtve, sírva jöttek haza. Már akit el nem söpört végleg az élet szennyes hulláma...

Ebben a milieuban a fiatal papot más fájdalmas csalódások is érik. Nem hallgathatjuk sokáig büntelenül a magas hegyek zenéjét és önszívünk dobogását. Lelki magányunkból emberek közé kell jönnünk, ahol ideáljaink megsápadásával vásároljuk meg ember- és életismertünket ... A világháború rettenetes élményei is rázúdulnak és mind nehezebb lesz számára az „Isten ígája“. Mindinkább megroskad keresztje alatt és nincs senki, aki az enyhület és vigasztalás Veronika-kendőjét odanyújtaná neki. Végre világosan ráébred, hogy ő sohasem volt papnak való. Csak áldozatból, belső kényszerből, túlzott gyermeki szeretetből lett azzá. Most úgy érzi, hogy ez istencsalás volt... Sohasem érezte a papi hivatás örömét, belső nyugalma, de rettegte a szentségtörést, de néhány álomformát talált, ami ideig-óráig elcsitította. Mégis hű volt mindeddig Istenhez, Egyházhoz; becsületes és tiszta maradt. De most már kifogyott az erőből és egyetlen becsületes útnak csak ezt látja: Megválni a papságtól... Ugyanakkor zúdul rá népe vesztett háborúban, széttépett hazájában, árva elhagyatottságában beérő tragédiája. A családi élet tiszta boldogságában keres és lel támaszt, amint a regény is ettől kezdve a család himnuszává válik, a hitvesé és gyermeké, ez „égi réten közösen szakított virágé..

írónk történelmi regénye: A sibói bölény szerzőjének abból az érzéséből született, hogy a saját történelmével elvakított népet készületlenül lepte meg végzete. Ha tehát Nyíró mégis a történelemhez fordul vissza, — erősen dilettáns szemlélettel — ezt azért teszi, hogy benne is a jelenre találjon eligazítást és útmutatást. Az író hazaszeretete és magyarsága szinte végkép elvált a történelmi magyar érzéstől és visszamenekült, mint gyermek az anyjához, ősi faji összefüggésekbe. Választott hősenek, id. Wesselényi Miklósnak egyénisége egyike a magyarság azon heroikus alakjainak, akinél — mint történelmi esszé-írásunk legnagyobb mestere, Kemény Zsigmond megjegyzi senki se tudná megmondani, szíve volt-e nemesebb vagy véralkataszonyúabb. Egy a XVIII. század végére késett magyar Götz von Berlichingennel állunk szemben, akinek alakjában megmintázója bizonyos fokig önmagára talál, benne nyújtózik ki. Sűrített, robbanó temperamentum és túlzottan finom, érzékeny lelki ismeret egyaránt rokonítja vele, hasonlóan mint hősevel a Toldi férfias szemérmű, folytonos lelkiismeretrohamtól zaklatott költőjét, Arany Jánost. De a rettenthetetlen és mégis örökké gyermek Wesselényi egyszersmind

a mai erdélyi magyarság szimbóluma is: „Tehetetlen fájó szív, kidobva Erdély országújára, melyen az események végigvágatnak és eltíporják“. Talán ez okozza — alakítója retorikus vonásán túl —, hogy sok benne az anakronizmus, hogy szinte mindig kothumusban él és lélezkik. Amit a szerző magyarjaiban József császár ajkával megró: a gravaminális retorika, az az ő művészetének is egyik alapfogatókössége. Több történeti alakja legtöbbször csak retorikus raisonneur, az író szócsöve, amelyen át retorikáját hallatja. Pszichológájuk éppen ezért mozaikszerű, nincs bennük lélektani fejlesztés, hanem néha csupán történeti forrásátírás. Éppen azért a regény kompozíciója is laza, széteső.

A szerző történeti anyagában egyébként a magyar sors egyik legmélyebb tragikumát: a szociális előrelépés, az emberi, európai haladás és a magyarság, a faji, nemzeti öntudat tragikus polaritását mutatja föl. A magyarság történeti élete folyamán nélkülözte a nemzeti abszolutizmus nevelő hatását, idegen dinasztiája germanizáló törekvésével nemcsak legnagyobb kincsünk ellen vétkezett, hanem önmaga ellen is, „mert a szájunkba tolt nyelv gyűlöletet termik és milliók átkával hervad le az ajkról“. Himnikus szavakban búcsúztatja — ma is fájdalmas aktualitással — írónk ezt a kincset: „Isten veled szentséges, meggyalázott drága magyar nyelv... Rátok bízom mezők madarai, erdők vadjai... Siessetek megtanulni, mielőtt mi elfeledjük! Hol vagytok hát szófigyelő, szántóvető pacsirták, okos fülemülék... e drága földnek minden oktalan állati? Szedjétek fel minden elhajított édes szónkat, hogy valamikor, ki tudja mikor, visszaadhassátok...“

Viszont az is kétségtelen, hogy ez a császári abszolutizmus, különösen jozefinista formájában, szociális téren magasabbrendű volt, mint a csak nemesi gravamenjeivel bajlódó magyar rendiség Wesselényi korában. Tragikus antagonizmus! Ez a fölvilágosult abszolutizmus, amelyet József császárban a legnemesebb szándékú uralkodók egyike gyakorolt, aki valaha a földön uralkodott és akiben — hogy Renan Marcus Aureliusról mondott szavait idézzük — a legnagyobb hatalom a legnemesebb lelkiüettel egyesült, mintegy tradicionális alapon előlegezi a francia forradalom nagy emberi előrelépését. Persze műve a véghezvitelben eltorzult. Az észszerűség szolgálatában egyetlen uralkodó sem vállalkozott nagyobb munkára II. Józsefnél és életének végén egyik sem bukott le olyan tragikusan optimizmusának felhőiből. Nem lehet büntetlenül kiiktatni a történeti valóságot és alig lehet az embereket akaruk ellenére boldoggá tenni.

A császári abszolutizmussal szemben a rendiség egy része képviseli, minden hibája ellenére, a magyarságot; elsősorban természetesen Wesselényi. Abban a drámai erejű jelenetben, ahol szembenáll a halálrajegyzett Józseffel, szinte működésükben tettenérjük a két polaritást. Wesselényiben azonban a nemzeti érzés egyesül a nép szeretetével és fölségítésével. Amíg az enervált rendiség igazában se a nemzetiség, se a társadalmi fejlődés útján nem bír haladni egy tapodtat sem, Wesselényi alakja nyújtja a nemzeti és haladó gondolat összekapcsolásának azt az elképzelését, amelyet azután egy emberöltőnyi idő után a magyar reformkor nagy nemzedéke valósít meg.

A börtönben sínylódó Wesselényiről mondja oly szépen Nyíró: ő az, akivel népe, ha máshol már nem is, a közös temető ismeretlen mélyén találkozni fog és e találkozásból egyszer bizonyosan új világ támad...

Nyíró művészetének igazán kiérett termése zárt kompozíciójú, balladikus ütemű elbeszéléseiben és rajzaiban van. A *K o p j a f á k* darabjait, amelyekben egy maroknyi nép sír föl a végtelenbe, „a halál sóhajt és a világ fájdalmai rázzák bilincseiket“, a tragikus életérzés hangulategysége fűzi össze. Amint valamikor Mikszáth derűs-könnyes Jó palócai hoztak hírt a nógrádi tájak embereinek életéről, itt a humánum egyetemes szépségével van megörökítve, hogyan éltek, szenvedtek és tértek örök nyugalomra a székelyek. A világgal, az ember-testvérrel magát egynekérző, egyetemes, mindent és mindenkit magáhozölelő szeretet ihlette ezeket az írásokat, amelyeknek íróját átjárta a tudat, hogy a sírok süppedt, néma halmainak örök balladait a kis falvakban tovább is jajgatják.

Lakóik sorra megelevenednek előttünk. A szegény pásztorfiú, aki halála előtt a Szilaj tehén szarvára köti magát, hogy mégegyszer láthassa menyasszonyát... Az öreg kántor, aki hogy temetése ne okozzon újabb gondot ínséges övéinek, az erdő végtelenébe bujdosik magányosan meghalni... A vén erdőpásztor és felesége, a székely erdő e Philemon és Baucisának megindító halála... A rettenetes, halállal tréfálkozó Ika Bálint örületbehullása... A fia lelkének klarinétózó Gyuri cigány... A gyermekgyógyító piroskendőért inukszakadtig dolgozó emberpár feledhetetlen fájdalma, akik már csak kis halottjukat földhetik be vele... Holt asszonyát, halálát rejtve, vonaton hazafelé vivő székely, akit mélységes emberi részvét kísér ... Az ekeszarvára véresen bukó szántóvető ... A köszívű szülők, akik mégis csak megbocsátanak gyermekük sírból elővált holttetemének és bocsánatot esdenek tőle... A munkáért rettenetesen sóvárgó, de ahhoz csak emberhalált okozó vihar után jutó favágók... Az erdei szerelem riasztó ereje és tragikus vége... A feketeszallagos báránka szivigható története, amelyet a temetőbe visznek játszani egy parányi sír lakójának ...

Csak jelezni, megvillantani lehet témájukat, amelynek hangulata ellenállhatatlan erővel von be és merít el írójuk. Valósággal drámai erővel készíti magát az olvasóra e könyv és napokra ránkényszeríti hangulatát, ami talán a legbiztosabb esztétikai kritérium. Olvasójuk lelkében a legmélyebbre talán a *H a z a t é r é s* és a *F i r o s k e n d ő* kavár. Semmi sincs vagy alig található már itt ezekben az írásokban abból a kveruláns retorikából, amely szerzőnkél egyebütt még fülsértően fölhangzik. A halálba rohanva élő alakok, a természet mélységes együttérzéssel ábrázolt világa, a család, a gyermek, a szerelem szépsége, a halál fönsege, az egész sír felé siető emberélet mindmegannyi alapmotívum hangzik föl ezekben a végső koncentrációval megüt novellákban.

Milyen megható, üde báj van abban a tiszta, naív, bensőséges vallásos érzésben, amellyel a gyógyulásáért ajándékot vivő pásztorgyerek tűnődik: Jézuskának odaadom a selymostoromat. Fiúgyermök, hát hogyan örvendene neki, — mosolygott kedvesen. Az

anyjának es tetszeni fog, hogy ilyen nagy örömet szerzek a legénykéjének. De mit vigyek Máriának? Futólag arra is gondolt, hogy megfelel a puliszkalisztjét s a szalonna javából is tarisznyákra, de mindjárt meg is korholta magát az együgyűségért. — Tán ők affélet esznek! — Nagy fejtörés után rájött, hogy fából kifaragja neki a Kicsijézust. Mindjárt el is képzelte, hogy milyen legyen: — Két arcája, mint két piros alma, a két szeme két szép fekete gyöngy, karocskái fehérek, mint a hab . . .“

Mennyire elbékél a természet nyugalomban és valami keresztény stoicizmus biztos erejében itt minden halálfélelem. Itt a halál nem fagyaló, nem is rút semmikép, hanem inkább valami, amit kész szívvel fogad az ember, mint nyugovóra hajló napestén az elpihenést. Ezek az egyszerű, ősbölcsességű emberek nem borzadoznak tőle: „De miért is? Mert meghal az asszony? Nincs azon semmi csodálkozni való. öreg volt már, eljött az ideje, hogy földdel takarózzék.“ Hol vagyunk e főséges nyugalom Tolsztoj Három halálára emlékeztető ábrázolását szemlélve Carlyle „Hősei“-nek elmúlást, sötétbehullást borzongó halálsikolyaitól.

Megnyugvás a halálban, de amíg az élet tart, a földnek mélységes szeretete, amely testvérport testvérporhoz vonva megszeghetetlen paranccsal hirdeti, hogy „ha éhség, ha átok, ha kenyér, ha halál, öröm vagy kétségbeesés lesz a sorsod, ez a sors a tied, viselned kell! Ettől a sorstól még szebb lesz a dalod, szerelmesebb a szíved, melegebb a fészked, ragyogóbb a szemed, igazabb az igazságod...“ S mindezekon túl csodálatos az író szegényeket és szenvedőket ölelő ember-szeTetete, amely minden tragédiát a jó végső győzelmébe vetett hitben old föl. „Nem, nem lehet, hogy ez a világ vakká és éjszakává nyomorodjék!... Nem igaz az a sok aljasság, bűn, nyomor, pusztulás, gazzság, mely a Krisztus hátához szegi a keresztet!... Alom, rossz álom az egész, melynek el kell tűnnie egy frissen nyílt virágocska égi fényességénél...“

MINDEN ÍRÓ művei között van valami az egész egyéniségre, kérésére jellemző alkotás. Ilyen Tamási Áronnak¹ időrendben egyik utolsó műve, a szegény székely legényke emberré érését ábrázoló *Ábel a rengetegben*. A szerző alapterhetsége, a spontán, ösztönös, örökgyermek Naturbursché, ebben nyilatkozik meg előttünk igazán. Ez a tehetség nem a műveltségélményekkel terhes, sőt túlterhelt artistáé, akinek a tehetségből csak annyi adatott, hogy ne járhasa a józan, biztos életutat, viszont a természet elkeverve benne a művészt, az igazi alkotótehetséget megtagadta tőle vagy csak egy szemernyit juttatott neki, csak annyit, hogy lelkének folytonos, kínzó tehetetlenségében érezhesse a valódi tehetség hiányának minden kínját. Tanyasi írói tehetsége őselményektől duzzadó, eredeti adomány. Amint egész lényében a mesefantázia gyöngédsége és a realizmus vaskossága vegyül, — sőt ez utóbbi emeli az első varázsát — akként ölelkezik e kettő ebben a regényben és teremti meg írónk eddig legkitisztultabb,

¹ Lélekindulás. — Szűzmáriás királyfi. — Hajnali madár. — Erdélyi csillagok. — Címeresek. — Helytelen világ. — Abel a rengetegben. — Abel az országban.

legharmonikusabb és legzártabb kompozíciójú művét. Valami gyermekded magyar Robinsonade-ot, amely azonban távol van a Defoe-i mű racionalisztikus pietizmusától, sokszor inkább Homeros fiatal hőseinek jón-rosszon inneni, tiszta, büntelen naivitására emlékeztet. Derűs, fölszökő, tiszta humorában, amellyel a természet sokszor zord, sokszor csodálatosan jóságos világába vetődött kicsi Ábel az élet dolgait nézi, az a biztos, irigylendő nyugalom van, amellyel talán csak a gyermekkor tiszta harmóniája ajándékoz meg és amelynek paradicsomából azután mindnyájan kifizetünk. Bomba, bank, rabló, minden, ami hősünkre a külvilág erői közül hat, amivel szembekertül, mind-megannyi alkalom ennek próbatételére. De a kis székely pásztorgyerek állja a próbát, még édesanyja mélységes melankóliával, annyi könnyes szépséggel elbeszél halálhírére sem veszíti el magát. E gyermekszív nyugalomában az emberélet minden fájdalmas mozzanata elbékél, hogy azután hősünk visszatérjen az élet megalázottjai és megszorítottjai közé érettük élni, küzdeni, szenvedni... Ezt hirdetik neki a jó székely ferences atyák, akiknek silhouettjei föltűnnek a kis regényben, valami sajátos, tiszta, üde, népi katolicizmus áhítával, amely annyira rokon a régi csíksomlyói misztériumok szellemével.

Nagy út volt az, amit írónk fejlődésben idáig megtett. Az a nyers, fegyvelmezetlen, epigon-romantika, amely a Szűzmáriás királyfi nyelvi kifejezéslehetőségében és anyagában sok új, érdekes hordalékot sodort, de semmiképpen nem tudott eljutni egy viszonylagos kitisztlásig, sőt olykor önmaga karikatúrája gyanánt hatott, most mintha véglegesen megfegyvelmeződött, formába állt, kikristályosodott volna. Pedig Tamási írói szándékaira és — ami fontosabb — tehetségére már akkor „víg arccal“ nézhetett az olvasó. Novelláiban, amelyeket egymástkövető kötetei: *Lélekindulás*, *Hajnali madár*, *Erdélyi csillagok*, *Helytelen világ* hoztak, helyenként bizarr, torz darabokban is, mindúntalan fölcillant egy egészen eredeti magyar elbeszélőtehetség érce. Egy elbeszélőtehetségé, amely ha sokat örökölt is az előttejárt írónemzedék társadalomlátásából, tanúit is írói eszközeiben, új, tiszta spiritualizmus világképéből nőtette ki megoldásait. Ez a spiritualizmus ott él még kétségbeesett kételyeiben, nihilisztikus látomásaiban is, amelyek a templomok bomlását látatják. „Bomlik a templom. Elhordják köveit, világbavesznek belőle a szentek, az oltárai kialusznak, mint a halott szemei és tornyának helyén ott fog kuporogni süketen a csend. Bomlik a templom! És megy a hír nappal fel a Napba, éjszaka a csillagokba és a holdba, hogy Ők is le fognak bomlani egyszer.“ (Rézangyal).

A költő spiritualizmusa nem érez semmit lehetetlennek. Viziólátó fantáziájának világa, bár részleteiben szerfölött realiztikus, időn és téren kívül esik. Faluját is ilyennek érzi. Némelykor, ha a lelkével burkolja körül, úgy tetszik, mintha ő építette volna azt akkor, „amikor még Isten szándékában lakott“. Máskor szülőjének érzi, aki egy csillagos téli estén szomorú-mókás mese után foganta. Titokzatos, nem ebből a világból való parancsa van, hogy minden jót rámondjon erre a falura. A lelke készen is áll az engedelmességre, de a szavai — úgy érzi — gyarlók. (Okkersárga Ábrahám). Valóságos új mithosz

ez; mithológia: Tamási nem fél e szótól. Ellenkezőleg, aki ezt, a magyar föld, falu és faj új mikológiáját nem érti, aligha érti a legújabb magyar irodalmat. Úgy hangzik ki ez írónkból, mint egykor a német romantikus, Schlegel Frigyes fölkiáltása: „Nekünk új mithológia kell!” hangzott sóváran. Csak növeli szépségét azután, hogy ez az új — mint Schlegel is — alapjában az örök régi, a magyar irodalom egészéből föltörő, gazdagon kiképzett, mélyen hitt és bensőségesen átélt... Mint a humanizmus korának minden emberi szépre szomjas diákja Itália felé, úgy fordul ez az irodalom a magyar falu új, igazabb, emberibb, szociálisabb, termőbb és teremőbb Magyarországnak ígérete felé E hitben, amely ugyanekkor semmit sem tagad meg, ami a múltból érték vagy boldogabb népek kultúrvilágával gazdagodás, benne van a távolbainduló utak merészsége, a falusi házak napfényverte falainak melege, a szántás friss röge, a temetők méla szépsége. A hitelenség (vagy kultúrfiliszterség) soha nem értheti meg a hitet és nincs kínosabb, mintha a halottak az életéről beszélnek. Ehelyett inkább csak hadd temessék el halottaikat, akik még néha testben nagyon is elevenek. Viszont mily igazán élők és éltetők e hit számára a sírból is elevenen hangzó szavak: „Ez a falu az én falum, innen jöttem és ide térek..“, hogy „csittítgat, csittít, csókol, altat”-nak és ölelést fonva szent, békés, falusi hatalmukkal fogják körül szívünket. Ady-sorok, de önkéntelen fölcsendülnek Tamási prózája olvastán.

Ha igaz az, hogy az Ady nemzedékének egy részében a megelőző népies-nemzeti irány epigonizmusára nyugati-városias következett, — s erős megszorítással, igaz — kétszeresen áll viszont, hogy legfiatalabb irodalmunk Anteusként újra visszatér az autochton erőkhöz, a hazai röghöz.

Tamási mélyen érzi és érezteti, hiszen szinte a bölcsőjében is gyötörték már, a sékely falu bajait. Engesztelhetetlen gúny és keserűség tulajdonképpen csak az álnok és tudatlan „népszakértők” ellen van benne, akik a falu nyomorát legföljebb jólfizetett írói témának vagy éppen sirását és zokogását politikai érvényesülésük kísérőzenéjének vélik és szándékolják. Tamási legmerészebb emberi, szociális követeléseit is spirituális alapra helyezi, jól tudva, hogy nem kell tragikusan az élet megalázottjai és megszomorítottjaival való testvéri szolidaritást egy materialista világkép kényszerű vállalásával, az emberi lélek legmélyebb alapösztönének, végtelenségbe síró aspirációinak elnémításával megszerezni, mint — fájdalom — íróársai egy része teszi. De tudja azt is, hogy nem nézhet az tiszta szívvel és szemmel az égre, aki arcát az emberi szenvedés és igazságtalanság gyöttrő látványától elfordítja.

Írónk megindító módon tudja ábrázolni az erdélyi magyar nép dolgozó és szenvedő rétegeit, az élet robotosait, akik ma is, mint sors-testvéreik a múltban, amint a halál elébe mennek, „menetközben valamennyien a maguk magyar nyelvén dalolnak”.

A mélységes emberi életisztelet és a nép sorsával való teljes azonosulás forrásából ered Tamási pacifizmusa is. Mint Vörösmartynál az életi csillag sír föl és húny ki az emberélet kioltására, „Szép Domokos Anna” prózai székely népballadájában is az egész kozmosszal kiáltatja Tamási az ég felé: „Verjen meg az Isten háborúcsinálók!”

A régi, tragikus magyarság vétkes illuzionizmusát, a sors pöröly-csapásai alatt elbukó belső gyöngeségét és az új, friss, az egész magyar életre rááradó népi könyörtelenül valószerű erejét állítja szembe például a *Hajnali madár* című novellája, népét a kritikai hazaszeregetnek szinte már fiagellantizmusával ostorozva. Az olvasó számára mindvégig feledhetetlenek maradnak a történelmi Magyarország *Circumdederunt-ját* mulatozással megülő megyei urak, a meddő, üres, sújtásos frázisaiba gárgyuló és végül az őrtület éjszakájába hulló „költő”, de éppúgy a kisleány szép, piros hajnalban madárszó zengése közben keresztelésrejelentő magyar is és mindaz, ami felé az ő szavaikon és el nem múló hangulatukon át a novella tárul.

Ha szerzőnk ilyenfajta írásait egy mély, szociális, emberi értelem-ben is megteljesedett faji érzés inspirálja, viszont talán csak a legemelkedettebb nemzetekfölöttiséggel lehet igazán megérteni az Erdélyi csillagok gyökeresen magyar és ugyanakkor a tiszta humánium magaság emelkedő ethoszát, amellyel a magyar leány és román fiú elégett, megszenesedett teste és az elhamvadt ház fölött ragyogó erdélyi csillagok tesznek tanúbizonyságot a transilvanizmus mellett, melyhez írónk a nemzetsors fölött való mélységes gyöt-rődés után eljutott. Mialatt azokban az ólmosgű napokban belső láztól égő arccal a megdermedt székely mezőket járta, egy szót talált meg újra: Erdély és ez a történelmi értelmét visszanyert fogalom most oly hajónak tűnt föl lelki szemei előtt, amelyre az egyetemes omlás idején maroknyi népével föl szállhat és amellyel új partot érhet, . . . Ez a transilvanizmus, amely ugyan a kifejezés regionalizmusától is biztosan emelkedik az egyetemes magyarságig és bizonyára nem jelenti az ezerév óta Nyugat felé néző magyarság arcának Kelet felé fordítását, keltett eddig Tamásival szemben legerősebb ellenmondást. A mindig újra és újra jelentkező hazai illuzionizmus illetékes választ is kapott az erdélyi kisebbségi élet egyik legrokonszenvesebb képviselőjétől. Valóban igaza van Reményik Sándornak, aki írónk védelmére és a transilvanizmus szép prózai prófécijának igazolására büszkén hangoztatta, hogy ezek az erdélyi csillagok olyan magasan ragyognak és remegnek, hogy némely magyar kritikus vakondokszeme odáig föl sem pillanthat. Arról nem is szólva, hogy legalább belátásának kellene elég szerénynek lennie a kisebbségi létharc eszközeinek bírálatánál, amelyre elsősorban mégis csak azok illetékesek, akik a harcot állják . . .

Több joggal lehetne Tamásinak a Szűzmáriás királyfi mellett eddig egyetlen nagyobb regénykompozícióját, a *Címeresek*-et szigorú elemzés alá vonni. A mű, címe szerint is, az államfenntartó történelmi osztályok szerepét mutatja be rövid, tömörített, rapszodikus fejezetekben 1918 Erdélyének őszén. A szerző alaptézise, hogy a magyarság igazi népi, kulturális, nemzeti értékeit és államszerkezetét egészen különböző rétegek hordozzák, az utóbbi nincs belegyökerezve a magyar dolgozó-osztályok életérdekeibe és innen válik érthetővé, hogy nagy történelmi megpróbáltatásunk idejét nem áltattuk ki, hanem e visszasságot az állami organizmus összerokadásával, darabokra hullásával fizettük meg. A regény társadalomlátásának egyoldalú,

rideg könyörtelenségénél ijesztőbb az a belső formai zavar, érzelmi ziláltság, amelyet nem tudjuk, milyen mértékben tulajdonítsunk a témának: egy fölszóló, elbukó ország és nép rajza az életformák sokszor fölöslegesen halmozott szennyes vonásaival is érzékeltetve, — avagy az író belső fölzaklatottságának. Mégis e mű sorain is átvibrál az az új lélek és látásmód, amely a legújabb magyar irodalom jobbjáival egyetemben szerzőnk írásaiban jelentkezik, az a talán igazabb, új, szociális Magyarország, amely — mint ő mondja — „lefeküdt a haza és igazság romjain, hogy virradatra új életet nyerjen valahogy.“

Tamási egy tanulmányában (Regényírás Erdélyben) az erdélyi regényírás két irányát vázolja; a múltból a jövőbe mutató történelmi és a jelen nagy, égető szociális problémáival foglalkozó társadalmi regény irányvonalait. Úgy látja, hogy a történelmi regény, amely eleinte szinte kizárólagos regényműfajnak látszott, elsősorban politikai okokból, Erdélyben, mindinkább helyet enged a társadalmi regénynek. Azaz az előbbi mind kevesebb és alárendeltebb szerephez jut, míg a szociális és emberi kérdések a legutóbbi kísérletek tanúságai szerint mind művészibb formában jutnak kifejezésre: a társadalmi regény tendenciái is mindjobban a költészetben fololdva jelentkeznek, mint a kis Ábel regényében.

Az Ábel a rengetegben realiztikus idilljével Tamási a realizmusnak a meseszerűvé való átjatszátását kísérte meg és ez a stílustörekvés újabb irodalmunkban eleddig talán csak az ő öntudatlan tehetségének sikerült. Tamási azok közé tartozik, akikben a változatos és mély műveltség sohasem gyengítette meg az elme friss, üde eredetiségét. A kis Ábelben újra visszatalált, visszaálmodta magát falujának elpihentető csöndjébe, a természet vigasztaló világába, egyszerű, ösbölcsességű emberek közé.

Ábel azóta újra útnak indult és — kevesebb sikerrel bár — megjárta az országot. A gyermekkor feledhetetlen rajza után ez a regény: Ábel az országban kezdi jelenteni a hontalan bolyongást, a szülői ház után a nagyvilágot, a vidám tavasz után a harsány és termő nyarat. Ábel „Bildungsroman“-ja a hőst az erdélyi kisebbségi élet szomorúságai közepeit sok emberrel találkoztatja, akiknek jellemfejlesztő vagy — ernyesztő hatása éri a székely erdők és mezők magányából az élet játékos — szomorú fordulatai közé dobott kamaszt.

A regény a kamaszkor regénye, azé a koré, amely némely fiúnak minden csillagot leszakít egéről, ennek belső problematikája, éppen erotikus vonatkozásban lázas túlfűtöttsége és sokszor nem éppen esztétikus kalandjainak szövedéke alkotják a regényt.

Nem mintha nem lenne más, ezen túllépő tartalma. Hiszen még szerelemábrázolása sem riasztó, hanem természetes, büntudatmentes és néha szinte azt az illúziót keltő, hogy éppen annak lelkivé szublimálódása oltja belé a bűn képzetét, a gyanakvás, önkínzás, töprengés elemeit.

E regényében is mély, benső viszonyba lép a dolgokkal, átéli még a legkisebb élettelen tárgy költészetét is. Sunt lacrimae rerum és ő e könnyeket sírja el soraiban. Az állatokkal, „kiskorú

testvéreinkkel“ egész emberi közelséget teremt. Ő is elmondhatná a hálóba került vadat kiszabadítva: „Nyulacska testvér, miért hagyta rád rászedni magad?“

Még nagyobb élménye — és ez talán írónk legmélyebb életakarata — az azokkal való eredendő és egész életre szóló közösség, akik dolgoznak és nélkülöznek. A gazdag és szegény, a Dús és Lázár harcat néha egész kozmikus arányokra tágitja.

Ez az érzés viszi tovább hősét élete sodrában, amelynek mostantól kezdve alaphangulata, hogy mindnyájan tengeren élünk és ennek hullámai nem kérdezik nevünket... Ezzel az életérzéssel indul útnak az Újvilág felé.

MINDKÉT ERDÉLYI ÍRÓ — művészi teljesítményükön túl — nagy emberi és nemzeti hivatást tölt be. Az egyetemes tragédia idején a tiszta humánus szolgálatával párhuzamosan találják meg az erdélyi népfajközötti magyar sorsnak — s talán minden keserves kisebbségi problémának — megengesztelő megoldását: a belső Imperium gondolatát. „Kell lennie és van is belső Imperium, amelyet egymástól nem vehetnek el a nemzetek, mert az egyazon földön lakó Isten és emberek lényegéből való.“ A föld ledobja magáról a belsőleg halott vagy öngyilkos népeket és akár fegyverekből, akár keresztből csinálnak országhatárokat, mind múlandó e belső Imperium nélkül.

Itt a tisztán politikaival egy religiózus nemzetfogalom áll szemben. Az egyik, amely csak a fogható és látható hatalmi eszközökben véli egyedül nemzete, fajtája megmaradásának zálogát látni s ezt veszve kétségbeesik, a másikkal, amely ezeket ugyan meg nem vetve, hanem helyesen értékelve fölismeri a rejtett, mély lelki erőket, amik jogot adnak az igazi nemzetléthez — amely nélkül az első mitsem ér és tartós soha nem lehet — az „imperiumhoz lélekben és igazságban.“ S mintha a földben, vasban, pénzben, jogban, politikában elvesztett haza mutatná meg írónknak a vér és lélek szent és misztikus közösségét, hová éhes hódító foga nem harap, ahol lemeztelezve, de megigazulva és megerősödve állhatunk Isten előtt.

Minden olvasója számára feledhetetlen marad Nyíró én-regényének az a részlete, amelyben elmondja, hogyan áll föl, oltalmazza írónk fiatal hitvesét és szelídíti meg öklös társait egy ellenséges katonára, aki fölismeri benne haldokló atyjának utolsó vigasztalóját. Évek múlva, mikor halálos rettegésben voltak a velük együttélő néptől félve és súlyos valóságok táplálták ezt a rettegést, a felszabadult indulatok fenyegető viharjában, íme ez a katona örködött fölöttük, mert érte egyszer ő is letérdelt az út porába. „Semmiféle fegyver, ármány, politika, szenvedély vagy halál — mondja megindultan szerzőnk — el nem pusztítja, el nem veheti ezt tőlem, mert szent az a hely, melyet a két térdem az út porában megérintett. Az emberek millióinak pedig azért kellett meghalni, mert kevesen térdeltek le az út porába.“

KATONA JENŐ

AZ ÚJ TERMÉSZETTUDOMÁNYI VILÁGKÉP

A III. BERLINI EGYETEMEN időről-időre megünneplik az alapító emlékét. Nemrégiben, 1930 július 27-én, Frigyes Vilmos emlékéért, Richard Mises tartotta az emlékbeszédet, amelyben korunk természettudományi világképét igyekezett rajzolni. Beszédében szemléltetően állította szembe a régi, ma többnyire klasszikusnak nevezett fizikai világképet a modern fizikai törekvésekkel. „Akkor, körülbelül 60 éve, — mondotta Mises — a fizikai világképet lényegileg befejeztnek és lezártak vélték. A matematikai analízis szilárd alapjain, minden előtt pedig a geometria kétségbevonhatatlanul tiszta euklideszi elemein nyugodva, egy mechanisztikus fizika szilárd építménye emelkedett, amelyet egyetlen tétel, a világot átfogó érvényű energiaprincípium koronázott. Úgy látszott, hogy a tudomány minden további feladata csak a belső kiképzés, a meghatározott keretek kitöltése. Nagyon leegyszerűsítve, a feladat egyáltalában csak abban állott, hogy minden jelenséget mint kicsiny, tovább nem osztható, pontszerű merev testek mozgását tüntessenek fel, amelyek úgynevezett centrális erők hatása alatt állanak, vagyis egymást vonzzák vagy taszítják, és a Newton által felállított mozgástörvényeknek engedelmeskednek. Kétségtelennek tartották, — itt nem azon idők leghaladottabb fizikusainak nézetét, hanem a tudós világ átlagos felfogását tolmácsolom — hogy ennek a naiv, tulajdonképpen már Laplace által megalapozott atomizmusnak célja elérhető, és csakhamar el is érik.“

A múlt század hetvenes éveinek egyeduralkodó naiv atomizmusa, miként Mises a fizika szakszerű nyelvén nevezi, vagy általánosabb és inkább bölcséleti műszóval kifejezve, materializmusa körülbelül három évtizeden át zavartalanul játszotta a vezérszerepet a természettudományokban. Nemcsak a fizikában és a vegytanban, hanem az élettudományokban is. Az életet ez a kor külsőleg is, belsőleg is teljesen alárendelte az anyagnak, az élőlény megszűnt mint szubjektum, teljesen objektummá lett, részben a környezet, részben a szervezet fizikai és kémiai hatásainak játékszere.

Ebbe a boldog és együgyű anyagelvű monizmusba, amely büszkén hivatkozott a műszaki haladás csodáira, a század utolsó, főként azonban a XX. század első éveiben olyan bombák hullottak éppen a fizikai és matematikai kutatás műhelyeiből, amelyek rövid három évtized alatt teljesen szétrombolták. „A rendezett viszonyú és biztos kilátású, szép világképből ma már alig maradt valami“, mondotta Mises említett beszédében. Hogyan ment végbe századunk elején

a természettudományi világképnek ez a kétségtelenül forradalminak nevezhető átalakulása, mit kell tudni a nem szakembernek ebből a világképből, milyen a viszonya a többi tudományokban rajzolt világképhez, csupa olyan kérdés, amelyre a magyar tudományos irodalom csak a legutóbbi években igyekszik megfelelni, a nyugati is csak részletekben tud választ adni.

E sorok írója arra a feladatra vállalkozik, hogy sétára vezeti az olvasót abban az irodalomban, amely a modern természettudományi világképpel foglalkozik. Ennél jobb módszer jelenleg aligha kínálkozik, mert tudomásom szerint ma még nincs, és nem készül olyan természettudományi munka, amely a természettudományi világképet a maga egész terjedelmében, tehát mind fizikai, mind biológiai részleteiben megrajzolná. Időszerűvé teszi vállalkozásomat, hogy magyar nyelven csak mostanában jelentek meg olyan nagyobb munkák fordításai, amelyek az új természettudományi világkép részleteit bemutatják.¹

Az új fizikai világkép három alapon nyugszik, az atómelméleten, a relativitáselméleten és a kvantumelméleten. Hogyan támadtak és hogyan épültek ki a modern fizikának ezek az alapjai, ebből a kérdésből itt csak egy körülményre kell rámutatnom, arra, hogy korántsem önkényes feltevések, hanem természeti jelenségek exakt megfigyelései indították el azokat a magyarázatokat, amelyek végül a három alapvető elmülethez vezettek. Példáxil az atómelmélet a rádium és a rádióaktivitás felfedezésének a következménye. A rádium felfedezése a múlt század utolsó évtizedének vívmánya, s közismert, mivel Pierre Curie és Marie Sklodowska szerelmi története regényes fénybe vonta.

A rádium és a rádiumszerű elemek nagyon sajátágosán viselkednek, különböző sugarakat bocsátanak ki magukból. Az újjélandi származású Ernest Rutherford 1902-ben felderítette, hogy a radioaktív elemek héliumot és elektronokat sugároznak. Ennek a jelenségnek nem lehetett más magyarázatát találni, mint azt, hogy a radioaktív elemek atomja nem egyszerű, hanem összetett, mert csak így bocsáthat ki magából eltérő anyagokat. Az atom fogalma még a görög filozófusoktól származik, s bár a múlt század kémiai és fizikai vizsgálatai egész új rendszeré fejlesztették az atómtant, arra gondolni sem mert volna senki, hogy az atom elemi és egyszerű, bonthatatlan egységét kétségbe vonja. Ez volt éppen az alapja a múlt század fizikájában és kémiájában a materializmusnak.

Századunk első éveiben ezt az alapot fel kellett áldozni. Az atómelmélet, mondhatjuk most már, atómtan, a radioaktivitás magyarázataként megkövetelte, hogy a fizika kutatás tárgyává tegye az atom szerkezetét, bár görög neve oszthatatlant jelent. Kendall, az edinburghi

¹A felhasznált irodalom a következő: R. Mises: Über das naturwissenschaftliche Weltbild der Gegenwart. (Die Naturwissenschaften, 1930.) — J. Kendall: Az atomok világában, 1932. — M. Planck: Wege zur physikalischen Erkenntnis, 1933. — Tangl K.: A fizikai világkép kialakulása (Természettudományi Közöny, 1931.) — J. Jeans: A világegyetem, 1933. — A. S. Eddington: The nature of the physical world, 1930. — O. Steche: Die Stellung der Biologie im naturwissenschaftlichen Denken der Gegenwart (Die Naturwissenschaften, X930, magyar fordításban Természettudományi Közöny, 1930). — J. Uexküll: Theoretische Biologie, 1928. — Rapaics R.: A növény felfedezése, 1932. — F. Alverdes: Tiersoziologie, 1925.

egyetemen a kémia tanára, népszerű atomtanában megírta az atomtan egész kialakulását, az utolsó fejezetekben az atom belsejének felkutatását is. Ebből itt csak két körülményt kell kiemelnünk. Egyik, hogy a teljesen anyagi testnek tartott atomban mai ismereteink szerint alig van valami, ami régi értelemben anyagnak nevezhető; másik, hogy az atom szerkezetéről szinte lehetetlen valamely képzeletünket kielégítő képet rajzolni.

Az atom szerkezetét Niels Bohr, dán fizikus elmélete alapján szokták még napjainkban is szemléltetni. Bohr szerint az atom térfogata legnagyobb részében üres, csak közepén foglal helyet az atommag és körülötte keringenek az elektronok. Az atommag pozitív elektromos töltésű, az elektron negatív elektromosságú. Az atommag pozitív elektromos töltése a protonoktól származik. A különböző elemek csak annyiban térnek el egymástól, hogy atommagjukban más a protonok és elektronok száma és különböző számú elektron kering az atommag körül. Az új atomelmélet tehát rendkívül leegyszerűsítette az anyag szerkezetének ismeretét, s két összetevőre vezette vissza, a protonra és az elektronra. Érthető, hogy az új atomelmélet alapján újból kísért az aranycsinálók álma s a komoly kémikusok állítják, hogy alakítható arany más elemből.

A természettudományi világkép szempontjából elsősorban az érdekel bennünket, hogy az atom s ezzel az anyagi test belseje elképzelhetetlenül megritkult. Számok helyett sokkal jobban szemlélteti ezt néhány hasonlat. Ha valamely testet sikerülne szemünk számára úgy megnagyítani, hogy a protonok, pedig ezeknél az elektronok még sokkal kisebbek, láthatók lennének, nem látnánk mást, mint éjjel a csillagos égen: rendkívül sok űrt és abban elszórt pontokat, amelyek semmivel sem borítanak sűrűbben az űrt, mint a csillagok borítják az eget. Az emberben oly kevés az anyag, hogy ha sikerülne valami módon minden protonját és elektronját teljesen egy halmazba sajtolni, nem maradna belőle más, mint olyan parányi pontocska, amelyet a mikroszkóppal éppen csak észre lehet venni. A Föld, ez az öregnek mondott Föld, amelyen olyan biztosan lépegetünk, mintha igazán csupa összefüggő anyag lenne, valójában szintén csupa űr, anyagi tartalma nem több, mint egy lakószoba belseje; az összepréselt Földet mindenestől el lehetne helyezni bármely kis vidéki múzeumban.

A materializmus ott kapta az első halálos sebet, ahol bizonyára legkevésbé várta. A világ mindennek mondható, csak éppen anyagnak nem. Hihetetlenül kevés benne az, amit anyagnak nevezhetünk. És most menjünk tovább, lássuk, mi módon fejleszti tovább a fizika az atom szerkezetéről ismereteinket. A legújabb elmélet ezen a téren a legújabb Nobeldíjas, Schrödinger hullámelmélete. Kendall így ismerteti: „A hullámok kérdését a legújabb matematikai számítások segítségével átvizsgálva, Schrödinger végül is néhány bonyolult egyenlethez jutott el. Ezek azt mutatták, nem szükséges, hogy az elektron anyag legyen. Helyében a mag körül tehát rezgő hullámudvar, hullámzó éterrezgés, lüktető ködfolt, vagy tetszés szerint bármi másnak nevezhető valami van. Ez a valami elektromos természetű, töltésének sűrűsége azonban változó a különböző pontokon. Az udvar fényesebb,

az éterrezgés hangsúlyozottabb, a ködfolt sűrűbb annak a kicsi, kemény elektronnak pályája körül, amelyik már nincs is ott egyáltalában.“

Ezen és hasonló látszólagos értelmetlenségeken nem kell megbotránkozunk. A relativitás elmélete és a kvantumelmélet éppoly kevésbé látszik szemléletesnek és természetesnek, mint az atom szerkezetének új elmélete. A relativitás elmélete tudvalévőén Einstein alkotása. Szerzője és az elmélet körül, ide nem tartozó okokból, olyan vita fejlődött, amely a napilapokat is foglalkoztatja, s bár a relativitás elmélete tulajdonképpen csak igen magas matematikai ismeret segítségével érthető meg és szemléltethető, mégis milliók és milliók vitatják. A kvantumelmélet szerzője Max Planck, berlini egyetemi tanár, aki mostanában vonult nyugalomba. Alkotását nem kísérte a nagyközönség vitája, valójában azonban működését tekinthetjük a modern fizikai világkép gerincének. Különböző ünnepélyes alkalmakkor mondott beszédei, amelyek most önálló kötetben is megjelentek, nagyszerű képét rajzolják az új fizikai világkép útjának s ezt az utat mindenütt összekapcsolják a klasszikus fizika régi ösvényeivel.

A relativitás- és a kvantumelmélet jelentőségét Mises szavával jellemezhetjük legjobban: „Ami a modern elméleteket ellentétben a klasszikus fizikával a nem-fizikus szemében légióként jellemzi, nagyrészt közös tulajdonságuk a nem-euklideszi geometriával: nemcsak hogy nem szemléletesek, hanem a legdurvábban ellentmondanak mindannak, amit úgynevezett természetes felfogásunk hirdet, sőt sokban olyasminnek is, amelyet teljében evidensnek szoktunk tartani. Minden elfogulatlan ember, aki gondolkozását nem rendeli teljesen alá annak a kívánságnak, hogy a korrallal haladónak és modernnek lássék, ösztönszerű ellenállást kell kifejtsen azokkal az igényekkel szemben, amelyeket a mai fizika támaszt a gondolkozásban. Így például a speciális relativitáselmélet alapjaiban rendítette meg a naiv időfogalmat, amennyiben mesterséges meghatározást adott arról, mit jelent az, hogy két esemény különböző helyeken egy időben megy végbe, — holott az ember azt hinné, hogy ennek egészen magától értetődőnek kellene lennie. Azután következett a kvantumelmélet régebbi fogalmazásában és annak elképzelését kívánta tőlünk, hogy az anyag egyes alkatrészei csak meghatározott kvantumokban vehetnek fel mozgásmennyiségeket, míg a közbeeső átmeneti állapotok egyáltalában kikutathatatlanok. Később az általános relativitáselmélet azt tanította, hogy a tér, amelyben élünk, nem-euklideszi, görbült és véges kiterjedésű, tehát az euklideszi tértől körülbelül úgy különbözik, mint a gömbfelület a síkfelülettől, és görbülete az egyes helyeken a tömegeloszlástól függ, ezért a fénysugaraknak napközeiben észrevehetően el kell térniük egyenes pályájukról. Végül az újabb kvantummechanika azt magyarázza, hogy az anyagot alkotó legkisebb részecskének helye és ideje nem határozható meg a szokásos értelemben, hogy egy anyagi pont látszólag egyszerű mozgása a pályáján bonyolult, tulajdonképpen az egész teret kitöltő sugárzási folyamat. Ehhez járulnak logikai gondolkozásunk meggyökeredzett alapjainak még sokkal mélyebbre nyúló átalakításai. A fizika statisztikai kutatásainak modern fejlődése következtében kétségbe vonta a kauzalitás törvényének általános érvényét,

és a végtelen matematikai elemzése alapján többé nem érvényesülhet korlátlanul a principium exclusivi tertii.“

Mint látjuk a modern fizikus olyan igényekkel lép elénk, amelyek közel járnak a credo, quia absurdum elvéhez. Érdekes ebben a tekintetben az élő két modern fizikus nemzedék törekvéseinek összehasonlítása. Például a kauzalitás kérdésével mindkét nemzedék sokat foglalkozik. Az okot erre Heisenberg kutatásainak eredményei szolgáltatják, aki azt tanítja, hogy valamely mozgó részecskének adott pillanatban vagy a helyzetét, vagy a sebességét lehet pontosan meghatározni, de mindkettőt nem. Ez a határozatlanság elve a modern fizikában, amely, mondhatjuk, egész iskolát csinált a fiatalabb nemzedék körében. Nincs többé a természetben bizonyosság, csak valószínűség; a legszigorúbb vizsgálatokkal sem lehet meghatározni fizikailag a jelen állapotot, hogyan lehetne tehát az okszerűség alapján következtetni ebből feltétlen bizonyossággal a jövőre? A fiatalabb fizikus nemzedék fejleszteni igyekszik ezt a felfogást, az öregebb csak mint átmeneti kényszerűséget tünteti fel. Nagyon tanulságos ebben a tekintetben Planck beszédeinek gyűjteménye. Planck szinte minden alkalommal visszatér a kauzalitás elvének érvényességére és védelmébe veszi, noha a fiatalabb nemzedék épp az ő quantumelmélete alapján jutott el az ellentétes irány ösvényére.

Azt hiszem, itt a helye rámutatni, hogy azokon a tárgyi vizsgálatokon kívül, amelyek új irányba terelték a fizikát, az új nemzedékek eltérő felfogása is lényegesen szerepet játszik az új fizikai világkép kialakításában. Két angol szerzőre hivatkozom, Eddingtonra és Jeansre. Munkáik ma a legolvasottabbak, szerzőik a legkerekebb képet rajzolták korunk fizikai világméletéről.

Eddington a cambridgei egyetemen a csillagászat tanára. A fizikai világképről írt munkája átvezet a modern fizika minden problémáján. Szerzőjének felfogását legjobban a természettörvényekről írt fejezetekből ismerhetjük meg. A természettörvény volt a múlt századnak az anyagon kívül másik érinthetetlen sarkköve. Senkinek eszébe sem jutott volna a múlt században a természettörvények általános érvényességét kétségbe vonni. Eddington a fizikai természettörvényeket vizsgálva, arra a megállapításra jut, hogy többfélék, legalább háromfélék: identikus, statisztikai és transzcendentális természettörvények. A múlt század főként az elsőben, némileg a másodikban kereste a világ alapjait. Nem is tehetett mást, mert csak ez a kettő fér meg a materializmusban. Eddington ezzel szemben azt állítja, hogy a világ mélyebb megismerését sem az identikus, sem a statisztikai természetörvények nem szolgálják, hanem csak a transzcendentálisak.

Az identikus és a statisztikai természettörvények pusztán technikai tekintetben jelentékenyek, a fizikai világkép szempontjából nem fontosak. Ezt a felfogását Eddington következő hasonlattal szemlélteti. „Volt egyszer egy öreg egyetemi kvestor, aki elzárkózva élt a külvilágtól és teljesen számadásainak szentelte magát. Az egyetem egész üzemét csak annyiban tartotta valóságnak, amennyiben számadásai tükrözték. Gyanította ugyan, hogy mindez valami objektív realitáson alapszik, valamely a valóságos egyetemmel párhuzamos lényen, bár

ezt csak pénzegységekben tudta kifejezni, szóval olyan valaminek az elemeiben, amelyet a mi kifejezésünk szerint a mindennapi tapasztalat vagy az egészséges emberi értelem egyetemnek nevezne. Ez a könyvelési módszer elavult szokás volt, nemzedékek óta egyik kvesztorremete a másikkal hagyományozta. Így a számviteli formulákat mint a dolgok természetének részletét tekintette. De kvesztorunkban tudományos vér is csörgedezett, és jobban ki akarta kutatni egyetemét. Egyik napon, amint így könyvei fölött görnyedt, nevezetes törvényt fedezett fel. Főkönyvében a tartozik-oldalon lévő minden tételnek megfelel egy hasonló nagyságú tétel a követel-oldalon. Na, mondta a kvesztor, felfedeztem egyikét azoknak a nagy általános törvényeknek, amelyek az egyetem életét vezetik. A reális világ exakt törvénye ez. Az egyik oldalt plusszal, a másikat mínusszal jelölöm, és akkor kezemben van a pénz állandóságának törvénye. Ez az igazi útja, hogy a dolgoknak mélyére hatoljunk, és nincs határa, amit ennek a tudományos módszernek segítségével még megismerhetünk“.

Mi vezeti a modern fizikust a transzcendentálishoz, hamarosan megértjük, ha arra gondolunk, hogy az atom belsejének feltárása nemcsak új világot ismertetett meg az emberiséggel, hanem azt is kimutatta, hogy a világfenntartó hatalmasságú atomenergia az emberi technika számára hozzáférhetetlen. A radioaktivitás, a rádium atomjainak bomlása, az anyag átalakulása energiává befolyásolhatatlan. Valóságos misztérium. Ezért mondja Eddington: „Ha a fizikai világképben egyáltalán vannak igazi vezértörvények, okvetlenül a harmadik csoportban, a transzcendentális természettörvények közt kell ezeket keresnünk. A transzcendentális törvények azok a természet-törvények, amelyek nem bizonyulnak nyilvánvaló matematikai egyenleteknek, amelyek a világtervben előre megvannak. Ezek a törvények az atomok, elektronok és kvantumok sajátos viselkedésére, vagyis az anyag, elektromosság és hatás atomisztikus szerkezetére vonatkoznak.“

Az olvasó, aki eddig követte irodalmi sétánkat a fizikai világkép körül, esetleg annak a nézetének ad kifejezést, hogy az új fizikai kutatások eredményei inkább rombolásoknak látszanak, mint építésnek. Olvassa el azonban James Jeans munkáját, amely a Természettudományi Társulat kiadásában most jelent meg magyarul „A világegyetem“ címmel, s hamarosan meggyőződik, hogy a nagy fizikai átértékelés eredményeként egységes és impozáns képet rajzol a csillagászat a világegyetemről, amely kissé derűsebb és barátságosabb emberi szempontból is, mint volt a klasszikus fizika világegyeteme.

A modern fizikai világkép világegyeteme mind térbelileg, mind időbelileg véges. Az általános relativitáselmélet szerint a világűr térfogata véges mennyiségű, éppúgy mint a Föld felülete is véges mennyiségű, és pedig ugyanabból az okból, t. i. mindkettő visszahajlik önmagára és ezáltal önmagában zárt felületet alkot. A világegyetem időbeli végét a termodinamika második törvénye követeli meg, mert azt tanítja, hogy minden perc növeli a világ entrópiáját. Ezt közönségesen úgy szokták mondani, hogy a világórának idővel le kell járnia, a csillagoknak ki kell hűlniök. „Sokan szabadjára eresztett

képzelettel azt eszelték ki, — mondja Jeans — hogy az alacsony szintű hőenergia a dolgok rendje szerint új elektronokká és protonokká alakulhat vissza. Minthogy a létező mindenség sugárzásban feloszlik, képzeletük új eget és új Földet lát a réginek hamvaiból életre kelni. De a tudomány nem támogathat ilyen álmokképeket. Talán jól is van így, mert nehéz belátni, mi haszna lenne annak, ha ugyanaz a téma örökké ismétlődne, vagy éppen vég nélkül variálna.

Az új világegyetemnek nemcsak ez a részlete párhuzamos a régi teológiai világképpel, hanem más részletei is. Csak kettőt akarok itt kiemelni. Egyik a világ teremtése, amely az anyag teremtésével indul meg. „A mindenség jelenlegi anyaga — olvassuk Jeans munkájában — nem lehetett öröktől fogva, korára némi valószínűséggel megállapíthatunk egy felső határt, mondjuk kerek 200 billió évet. De bárhová is helyezzük ezt a határt, az időben visszafelé tett legközelebbi lépésünk az anyag teremtését magában foglaló, valamely meghatározott eseménynek elgondolásához vezet, amelynek végtelenül messze-fekvő időpontban kellett végbemennie. Ha az anyag eme teremtésének valamilyen tudományos magyarázatát kívánjuk adni, elképzelhetjük, hogy bárminő 0.0000000000013 centiméternél rövidebb hullámhosszúságú sugárzó energia ömlött az üres térbe.”

Érdekes az a megállapítás is, amelyre a modern csillagászat, éppen Jeans kutatásai alapján jutott a Föld jelentőségéről a világegyetemben. Körülbelül három százada azt tanította a csillagászat, hogy minden csillag nap, amely körül éppúgy keringenek bolygók, mint abban a Naprendszerben, amelyhez Földünk tartozik. Ma tudjuk, hogy ez az általánosítás hiba volt, mert az olyan Naprendszer, mint a miénk, kivétel a világegyetemben. A legtöbb csillag vagy magában futja pályáját, vagy legfeljebb csillagpárra szakadva. Ugyálszik, Giordano Bruno hamis eszméért áldozta életét.

A Földnek pedig még a mi különleges naprendszerünkben is különleges a helyzete, mert az élet hordozója. Nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a mindenségben valahol másutt van még élet, bizonyossággal azonban csak a Földről tudja a fizikus és a csillagász is, hogy élőlényeket hord a hátán. S hogy mi az élet, arra megfelelni ma már nem tartja magát illetékesnek egyik sem. „Vájjon az élet a fejlődés legmagasabb fokát jelenti-e, — írja Jeans — amely felé az egész teremtés halad és amelynek eléréséhez az anyagnak lakatlan csillagokban és ködökben, billió és billió éveken át tartó átalakulása, és a sugárzásnak az üres térbe való pazarlása csupán hihetetlenül különös előkészület volt? Vagy csupán esetleges, talán jelentéktelen mellékterméke lenne olyan természeti folyamatoknak, amelyeknek valami más és megrendítőbb végcéljuk van?... Vagy félretéve az alázatos-ságot, merészelnék azt képzelni, hogy az élet az egyetlen valóság, amely teremti a csillagok és ködök óriási tömegeit és a csillagászati időnek szinte felfoghatatlanul mély távlatait, és nem ezek által teremtetik?”

Feleletet erre a kérdésre ma már elsősorban az élet kutatásától várunk s az élettudománytól, a biológiától. A múlt század nagyon sokat beszélt és vitatkozott az életről, de azzal a céllal, hogy mentől

jobban megsemmisítse. A materializmus nem ismerhette el sem az önállóságot sem a célszerűséget az életben, bonyolult mechanikai rendszerré devalválta a szervezetet, amelynek egész életrajzát egyetlen jelszóban foglalta össze, a létfenntartó haszonban. Ezt ugyan szintén nem lehet levezetni semmiféle mechanizmusból, alapjában véve tehát a teológiai dualizmus utolsó, elnyomorodott formáját kell benne látnunk, de ezt a kis valódi életet sikerült észrevétlenül eldugni a materialisztikus biológiai rendszerek útvesztőiben.

Miként a fizikai materializmus ott kapta a halálos sebet, ahol legkevésbé várta, azonképpen a materialisztikus biológia is. A fejlődéstan volt a legerősebbnek vélt fellegvéra, ebből intézte támadásait az ember ellen, mert a fejlődéstan a fajt és az egyént egyaránt összekötötte azzal az anyaggal, amelynek mindenhatóságát hirdette. Amint azonban akadt egy kutató, aki kutatás tárgyává tette a fejlődés mechanizmusát, nyomban kiderült, hogy maga a fejlődés olyan valami, amire mindent mondhatunk, csak azt nem, hogy élettelen mechanizmus.

Az úttörés munkáját Wilhelm Roux végezte el s vizsgálatairól a fejlődés mechanikájáról írott munkáiban számolt be, amelyek visszaadták a tudománynak az élet és a biológia önállóságát. „A lényeg — hja a modern biológiai kutatások eredményeit összefoglaló cikkében Otto Steche, a lipcei állatfiziológus — abban rejlik, hogy az egyes tényezők kísérleti vizsgálata révén az életfolyamat önállósága és önmagában való törvényszerűsége a maga teljességében feltárul. Ezt Roux világos elméleti kidolgozása határozottan kifejezi. Innen szükségszerűen vezet az út ahhoz a kérdéshez, milyen a viszony az egész és a részletműködések közt, vagyis Rouxtól Driesch-hez. Felmerül a teljesség problémája s egészen természetes, hogy Driesch a maga erről alkotott képzetét Aristoteles entelechia-fogalmához kapcsolja.“

Driesch, a modern elméleti biológia nesztora, 1891-ben végezte alapvető kísérletét a tengeri sün petéjével, amelynek eredménye megmutatta az élőlények életének autonómiáját. Driesch az osztódásnak indult petét, amely tehát már két sejtből állott, addig rázta, míg a két sejt szétvált. Ha az élőlény gépezet, vagy meg kellett volna akadnia a fejlődés folyamatának, vagy legfeljebb fél lárvává kellett volna alakulnia a magányos osztódási sejtnak, mert ez csak a fél petét képviselte. Azonban mindenféle mechanikai felfogással ellentétből a kétfelé különített sejtekből kisebb, de teljes lárvák fejlődtek.

Azóta a modern és autonóm biológia századunk első tizedeiben nagymértékben kifejlődött és ma több iskolára különül. Itt csak Uexküll idegphysiologiai kísérleteire kell felhívnom a figyelmet, amelyek alapján legmodernebb biológiánk készült, Uexküll elméleti biológiája. Miként Roux és Driesch a fejlődést vonták vizsgálat alá, azonképpen Uexküll az érzékszervek működését s vizsgálatainak eredményeként tovább ment egy lépéssel, mint elődei, akik csak az élő szervezet autonómiáját és teljességét tanították. Uexküll megállapítása szerint az élőlény az élet szempontjából nem objektum, hanem szubjektum, az életjelenségek pedig nem okszerűségek, hanem célszerűségek. Minden élőlény tervrendszer s az élet lényege a tervszerűség.

Nagy mértékben fejlesztette biológiai ismereteinket a biológia legmodernebb két ága, az állatléktan és a bioszociológia. Előbbi terén rendkívül fontos és érdekes eredményeket hozott az állatok játékának megfigyelése és elemzése. Hogy a múlt század materialisztikus biológiája a haszonelvűség szempontjából is a múlté, elsősorban az állatlélektannak köszönhetjük. Sajátságosképpen a játék az élőlény legjellemzőbb lelki megnyilvánulása, s szinte egész későbbi lelki élete a játékokból fejlődik. Szóval előbb támad életre a haszontalan s csak a haszontalanból fejlődik a hasznos.

A bioszociológia a tömegek tanulmányozásának köszöni eredetét. A múlt század nem ismert mást, csak egyént és fajt. Korunk egyik legfontosabb biológiai vívmánya annak megállapítása, hogy a tömeg is biológiai egység. Ennek alapján lehetséges a társadalmi jelenségek biológiai tanulmányozása, amelyek eredményei sorra megdöntötték azokat az elképzeléseket, amelyek az egyénből akarták levezetni a családot, tömeget és társadalmat. A múlt század biológiája ebben a tekintetben teljesen Rousseau anarchista elveinek hódolt, s a francia forradalom jelszavait tette meg ősi, természetes állapotnak, amellyel szemben az emberi társadalom a rosszat képviseli.

Mit tart ma ezekről a kérdésekről a természettudomány, közelebbről a biológia, megolvashatjuk Alverdes állatszociológiájában. „Minden fajnak — írja Alverdes — s így természetesen az emberiségnek is, testalkotás, élettan és lélektan szerint egyaránt megvan a maga határozott rendje, melynek korlátait nem lépheti át. Az egyéni változások csak e renden belül mozognak, a fajt jellemző rend kereteit áthágó önkényességeket nem ismer a természet. Egészen elhibázott dolog, ha valaki azt képzei, hogy az emberi társadalmi intézmények, mint például állam, vallás, házasság, pusztán csak az önkény termékei, melyeket valahol és valaha az az uralkodó vagy uralkodó osztály saját javára vagy kényelmére létesített. Ha ez így lenne, ezek az intézmények nem nyugodhatnának az ember egész belső szervezeten, egész ösztönvilágán s mint minden divathóbort, régen megszűntek és a feledés homályába merültek volna. Végül még azt a fontos tévedést kell kiigazítanunk, mintha az állat, ellentétben az emberrel, teljes korlátlanságban élne. Az a széliében elterjedt nézet, hogy az élő világban akkor született meg az első társadalmi korlátozás, mikor az ember őse emberré lett s ezáltal alakult a bestiából az ember, minden alapot nélkülöz.”

Az emberrélevéssel elérkeztünk a természettudomány határaihoz. Legalább is a modern fizikus és a modern biológus ezt a problémát a misztérium körébe utalja. Akit a tudomány és a miszticizmus viszonya érdekel, elsősorban Eddington munkájának ilyen című fejezetére kell utalnom. Ebből a célkitűzésünket meghaladó problémából itt befejezőképpen csak az emberi törzsfjlődés misztikus magyarázatát említem, amelyet Edgar Dacqué írt meg a sárkánymondák magyarázatára. Mindenesetre tény, hogy a modern fizika és a modern biológia legbelső kapuit is kinyitotta a miszticizmus számára.

AZ ÚJ MAGYAR SZOBRÁSZAT

PONTOSAN negyven éve annak, hogy a németek nagy szobrásza, Adolf Hildebrand megírta „A forma problémája a képzőművészetben“ című munkáját, mely a szobrászattal foglalkozó irodalomnak egyik legjelentékenyebb alkotása. Ez a szűkszavú munka akkoriban látott napvilágot, mikor az impresszionista szobrászat sikerei a leghangosabbak voltak, az égboltozaton Rodin napja delelt s a felületek érzéki mintázása oly nagy szerepet játszott, mint utoljára a hellenisztikus művészetben. Nem kétséges, hogy Rodin a legnagyobb művészegyeniségek közül való volt, kinek jelentőségével Hildebrand nem vetekedhet. A fejlődés menete mégis az utóbbinak adott igazat, Hildebrand alkotásai között nem utolsó sorban az alig nyolcvanlapos füzetnek, mely elméletileg előkészítette az irányváltozást.

„Az architektonikus alakítás az, ami a természet művészi kutatásából magasabbrendű műalkotást teremt“ — írta Hildebrand s ezzel rámutatott korának a régi művészettel szembeni hiányaira s az új szobrászat útjára. Az impresszionista mintázási mód a felületek játékanak virtuóz visszaadása közben megfeledkezett arról, hogy a szobrász oly anyagokkal dolgozik, melyeknek súlya és térbelisége van, tehát nem mondhat le egykönnyen a statika és szerkezet szinte építészeti törvényszerűségeiről. A festészet — legalább is stílusváltozásainak egy fokán — megengedhette magának azt a fényűzést, hogy nem a tárgyakból, hanem azoknak festői megjelenéséből alakította mondanivalóit, a szobrászat ezzel szemben problémáinak velejéről mond le, ha teljesen átadja magát a felületek festői megrögzítésének. Rodin igazi követőre nem akadt, az a nagy láng, mely benne lobogott, utódaiban az emlékműszobrászat pislákoló mécseseinek adott tüzet, elveit nem fejlesztették tovább, hanem torz módon utánozták.

A modern szobrászatban mégis él egy szikrája Rodin szellemének, abban a kis csoportban, melyre művészetének olykor kiütköző patétikus vonása hatott. Ennek a csoportnak zászlóvivője a nemrég elhunyt Émile Bourdelle volt, kinek Rodinnal való kapcsolata olyan, mint a felbontott formavilágú chiosi leányfej rokonsága a pergamoni oltárral. A felületek festőiségének inyenc artisztikumát a festői dinamizmus foglalja el, mely a pergamoni oltárban és Bourdelle műveiben egyaránt, óriási arányokkal, vad gesztusokkal és mozgalmas szerkesztési móddal társul. Bourdelle is magában maradt, illetve messzi Délkelet-Európában akadt csak társra a horvát Ivan Mestrovic személyében. Mestrovicot érdemes azért is említeni, mert a volt osztrák-magyar monarchiának és utódállamainak, sőt a csatlakozó Balkánnak ő az egyetlen oly szobrásza, aki óriási nemzetközi sikereket ért el, ami azt mutatja, hogy a

kiugrás lehetősége nyitva áll bármely nemzetközi jelentőségű plasztikus számára, akárhol születik is.

A Bourdelle és Mestrovic vezetésével zajló mozgalmakra történetileg ugyanaz a sors vár, mint Rodinére, előbb-utóbb az emlékmű-szobrászat falánk Molochjának áldozatává válik. Biztatóbb a jövője annak a csoportnak, mely nem a rodini eszmék mellékvágányra való terelésével, nem a dinamikus-patétikus ábrázolási móddal akarja megoldani a nagy problémákat, hanem a statika kérdéseinek újbóli rendszerezésével. Ez új törekvések előtt lebeg kevés kivételtől eltekintve minden idők szobrászata, az óriási emléktömegből azonban leginkább azok hatottak elevenen, melyek a kérdést nem komplikálták egyéb célokkal, hanem egyedül és kizárólagosan az architektonikus alakítás legegyszerűbb elemeire fektették a súlyt. Ezért van az, hogy nem Donatello vagy Michelangelo vált az újabb művészek szemében követendő példává, hanem az egyiptomi, az archaikus görög, az etruszk és a románstíliú plasztika emlékei. Hildebrand, aki az utat megmutatta, inkább könyvével hatott mint szobraival, mely utóbbiakkal formai tökéletességre törekedett, tehát nem elég nyersen és hatásosan fejezte ki az új szellemet.

Ennek az iskolának, mely ma a szobrászati stílustörekvések gerincét alkotja, a francia Aristide Maillol egyik időrendben legelső és legnagyobb hatású szószólója. Igen sokat merített a görög szellemből, nem annyira az archaikus korszakból, mint az V. század klasszikus művészetéből, kortársai közül pedig, saját vallomása szerint a festő Gauguin volt az, kit nagyra értékelt. Mint Hildebrand az elméleti, úgy ő a gyakorlati megalapozója az új szobrászatnak, tömegekben elgondolt, erőteljes duzzadó alakjai szinte építve vannak. Mindazok, akik azóta tűntek fel, például az arcképszobrászatnak e műfajon messze túlnövő mestere, Despiau, vagy a németek közül Lehbruck és Georg Kolbe, más és más változatban ugyanazokkal a kérdésekkel vesződnék, melyeknek megoldását Maillol kísérte meg.

A magyar művészet fejlődési vonala hamarosan elérkezett ahhoz a ponthoz, ahol rezonálhatott az új törekvésekkel, bár a klasszicizmus kora óta, mikor poraiból feltámadt, különös parabolát írt le. Ismeretes, hogy Ferenczy István az olasz Canova és az olaszvá vált Thorwaldsen tanítványaként telepítette be magyar földre az empire ízlésű szobrászatot, de a mag nem fogant meg, a jelentéktelen klasszicisztákat (Züllich, Dunaiszky) Izsó Miklós népies és romantikus stílusa szorította ki, mely igen sokszor érintette napjaink statikai problémáit, anélkül, hogy hatott volna azokra. Izsó Miklós után, a következő generáció már a historizmus, akademizmus és emlékmű-szobrászat zászlai alatt halad, a rodini impresszionizmusnak számbavehető művészei eredménye nem akadt Magyarországon (mint ahogy Németországban sem), csak néhány sikerültebb, szórványos emléke.

Az új stílus egyik feledésbe ment előfutára hazánkban Izsó Miklós volt. Nem annyira genrefiguráival, amelyek szintén kitűnnek biztos és gondos térbeállításukkal, hanem az ezekhez készült apró vázlatokkal, melyekből a Szépművészeti Múzeum gazdag sorozatot őriz. Javarészüik táncoló figura, melyek már azzal is kiválnak korának

és a következő nemzedéknek alkotásai közül, hogy a külsőségeket elhagyva kizárólagosan szobrászt, mégpedig elsősorban kompozíciós gondolkörben mozognak. A kitűnő statikájú, de a kor ízlése szerint kissé etnográfiai és zsánerekép-jellegű Búsuló juhással szemben ezek az apróbb vázlatok sajnos nem kerültek megfelelő méretekben kivitelre s kérdés, ha kerülnek, meg tudják-e őrizni spontán szobrászt jellegüket s az elv nem vesz-e el a részletek dúskálásában, amelyhez Izsónak különben is erős hajlama volt. Nem csoda, hogy ezek az apróságok, abban az időben, mikor hatniok kellett volna, elkerülték az új szobrászok figyelmét s csak ma, visszafelé következtetve nyertek bizonyos érdekességet.

Hasonlóan az előfutárok közé tartozik Strobl Alajos, illetve néhány munkája, melyet életének utolsó korszakában alkotott. A kiváló művész, aki a magyar emlékmű-szobrászat legízlesebb képviselője, több nagy művében, így az Operaházat díszítő Erkel Ferenc-szoborban, patétikus és festői modorával ellentétben a statikai törvényszerűségek bátor megszóllaltója volt, öregkorában pedig néhány, a maga gyönyörűségére faragott női portréjával a nyugalmas, kikerekített, plasztikus és modern szellemű előadási módnak valóságos remekműveit alkotta meg. Előfutároknak ezeket a becses munkákat azonban csak abban az esetben lehet nevezni, ha megfeledekszünk arról, hogy a világháború idején készültek, akkoriban, midőn már több új szellemű szobrászunk dolgozott.

Hildebrand művészeti elveinek a klasszikus nyugalomra, egyensúlyra és a szélsőséges gesztusok elkerülésére vonatkozó részét Magyarországon legtisztábban Beck Ö. Fülöp valósította meg, általában egyike azon ritka művészeknek, akik tökéletesen megértették a német szobrász könnyű olvasmányának nem mondható munkáját. Beck Ö. Fülöp olcsó sikerekkel és népszerűséggel soha nem törődő lény a régi mesterekre emlékeztet. Korán, már pályája elején rájött arra, hogy a plasztikában a szellem és az anyag elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással, ha tehát a szobrász az új törekvéseket méltóvá akarja tenni a régi művészethez, meg kell találnia az anyaggal való harmóniát. A XIX. század szobrászatának ezen a téren súlyos mulasztásai voltak, melyeknek áldatlan hatása napjainkig elér. Megcsökkent a munka mesterségbeli része iránti tisztelet s erősen csappant a létrehozás iránti érzék. A szobrászok, egy-két fehér hollótól eltekintve, kizárólag agyagban mintáznak, csak akkor ragadnak kezükbe vésőt és kalapácsot, ha a fotográfus megőrökíti őket egy-egy illusztrált folyóirat számára. Az agyagmodellt gipszbe öntik át s ez a gipszminta kerül a kőfaragóüzembe, hol a véső és kalapács végre szerepet kap. A művész egyedül az agyaggal törődik, melynek lágy tömege könnyen enged a mintázófának s még az egységes hatásra törekvő művészt is ügyeskedésekre, felületi játékokra csábítja. A kész kőszobor, melyet nem a művész faragott, pontosan és lélektelenül utánozza az agyagmintát, annak formai sajátágaival egyetemben, tehát anyagszerűtlenné válik kőben az, ami anyagszerű volt az eredeti agyagban. Ez általánosan szokásos munkarendszert követő szobrász mindenkép dilemma elé kerül; mert vagy a kő karakterére ügyel s akkor erőszakot kell tennie az agyagon,

mellyel mintáz, vagy az agyaggal törődik, ami a kész kőszobron látszik meg előnytelenül. Ez az oka annak, hogy a bronzszobrászat, melynél ez az ellentét kiküszöbölődik, oly nagy népszerűsége tett szert a legutóbbi évszázadban.

A szobrászat legnemesebb anyaga azonban mégis csak a kő, a márványok és mészkövek nemes családja. Szerepe az új törekvések jelentkezésével egyszeriben megnagyobbodott s a modern szellemű szobrászok egy csoportja visszatért a régóta bevált munkamódszerekhez, amelyben maga faragja a követ. Az igazi kőszobor homályosan mindig magán viseli a kőtömbnek emlékét, melyből készült s a szobrász, ki vésőt vesz a kezébe, kívülről befelé halad, szemben az agyagszobrásszal, ki belülről kifelé, hozzáadással mintáz. Nem kétséges, hogy ez a két, egymással gyökeresen ellentétes munkamódszer más és más bélyeget hagy az alkotáson s a kettő közül az előbbi sokkal inkább alkalmas az új törekvések kifejezésére, mint az utóbbi.

Beck ö. Fülöp maga faragja szobrait, innen származik alkotásainak zárt egysége és plasztikus ereje. „Ha kemény volt a kő, melyet megdöngettem“ — írja vallomásaiban — „annál jólesőbb érzés járt a nyomában“. Nagyméretű alkotása nem sok van, ezek között is ritka a szabadonálló kerek szobor. Hatalmas Aphrodite-alakja jól mutatja a szobrászati stílusról vallott nézetét. A görög istenasszony megjelenítésének motívuma az antik művészetből túlonúl ismeretes ahhoz, hogy a művész az ikonográfiát megváltoztassa. Vénusz egyenesen, nyugodtan áll, jobbkezevel csípőjéről lecsúszó köpenyét tartja, teste különben szabadon marad. Erőtől duzzadó, egészséges istennő, akinek tagjai szinte építve látszanak lenni. A lábakat körülburkoló köpeny rendkívül szilárd alapot ad a figurának. A felület játékanak ábrázolása teljesen elmarad. A szobor egymáshoz izülő nagy tömegekből áll, megjelenése méltóságteljes, a változtathatatlan érzetét kelti. Az egységes tömeg egységes hatását misem zavarja, a karok a testhez simulnak, a kontúr egyszerű és biztos vonalú. Ez az alkotás nem képzelhető el a korai V. század görög szobrászatának, a Phidias előtti iskolának ismerete nélkül, talán még több kapcsolatban van vele, mint kortársainak új szobrászata és semmi köze sincs az emlékmű-plasztika elveihez.

Hasonlóan jelentékeny az a munkásság, melyet Beck ö. Fülöp a dombormű becsületének visszaszerzése érdekében folytatott. A múlt századi szobrászatnak ezen a téren bámulatos tévedései voltak. A relief teljesen festőivé vált, kivetkőzött eredeti megjelenési formájából: vagy olyanná vált, mint egy hepehupás festmény vagy pedig falhoz ragasztott szobor maradt. Beck itt is a régi emlékekhez és tanulságokhoz fordult s iparkodott azoknak értékeit transzponálni. Valamennyi domborműve, közöttük egyik legérettebb munkája, A hős megdicsőülése című háborús tárgyú alkotás, arra törekszik, hogy a felület egységesen hasson, amit úgy ér el, hogy nincs részlete, mely észrevehetően kilépne az összfelületből, illetve több magassági pont fekszik egy felületben. Domborműve a valóságnál keskenyebb, ideális térretegben jelenik meg, mint ahogy a reliefnek nem is célja, hogy a kerekplasztika valóságos terével versenyezzen.

A dombormű titkainak kutatása vezette el a művészt a kisplasztika önálló műfajjá kerekedett, rokonszellemű és rendkívül vonzó területéhez, az éremművészetéhez. Túlzás nélkül állítható, hogy Beckhez fogható kvalitású éremszobrász nincs ma Európában. Medaillonjainak hosszú-hosszú sora a műfaj témabeli lehetőségeit csaknem kimeríti. Munkásságának kezdetén még kapcsolata volt a francia századvégi festői éremszettel, később azonban elkanyarodott erről az útról, vékony térétegekben rendkívüli plaszticitású kompozíciós problémákat oldott meg s mai, legszerencsésebb korszakában, mikor javarészt kerek, elől arcképpel, hátul szimbolikus ábrázolással díszített medaillonokat alkot, az egyszerűség, tökéletes anyagszerűség és ünnepi hangulat révén szinte a korareneszánsz nagy alakjainak, Pisanelloknak és társainak közelébe kerül. E művei a műfaj olyfokú kultúráját árulják el, amely Magyarországon, hol a XIX. századi éremvésésnek édes-kevés eredménye volt, szinte csodálatosnak tűnik.

A rokonság sok szála köti ehhez a ritka művészhez egy másik új szellemű szobrászunkat, Medgyessy Ferencet. Ő is, mint Beck, vagy mint közös szellemrokonuk, Maillol, a görögökhöz fordult ihletért. Elsősorban a statika és a tömegszerűség problémái érdeklik, hasonlóan irtózik a pátosztól, a szenvedélyek megjelenítésétől. Művészi elvei azonban korántsem oly tiszták és öntudatosak, mint az említetteké, talán részben azért, mert a görögök mellett a régi keleti szobrászat, sőt Rippl-Rónai József, kívül szobrász létére szinte tanítványi viszonyban volt, is hatott rá s e sokféle eredő mellett egyébként sem helyezte oly nagy súlyt az elméleti megfontolásokra, mint Beck Ö. Fülöp. Ha e zavarokból és hiányokból sok hátrány származik is, nem tagadható, hogy az alkotás spontánabb lévén, gyakran többet megőriz az élet melegéből. Távol áll a formai tökéletességtől, sőt mesterségbeli tudása sem oly fokú, hogy keresett arcképszobrász válhatnék belőle, legalább is néhány képmása — Rippl-Rónai Józsefét vagy Móricz Zsigmondé — erről tanúskodik. Igazi területe az egészalakos figura, nagyrésztben az akt, ahol egy bizonyos tárgyi képzethez nem kötve, szabadon alakíthatja mondanivalóit. „Először festő akartam lenni“ — mondta — „de az nem elégített ki. Csak az összefoglaló nagy és egyszerű formák érdekelték. Meg a régiek, a primitívek, a kevésbé sokat mondók... Amit eddig adtam, sok küzködéssel, úgy érzem, még befejezetlen.“ Rippl-Rónai művészetében is az összefoglaló egyszerűség ragadta meg figyelmét s valóban ez az a szándék, amely szobrászatát jellemzi. Például idézhetjük a debreceni Déry-Múzeum elé került négy hatalmas allegorikus bronz-aktját (Tudomány, Művészet, Régészet és Néprajz), melyek azért is nevezetesek, mert a modern magyar szobrászatnak a szabad ég alá kikerült legelső s sajnos máig egyedüli alkotásai. A heverésző alakok atyafiságban vannak Maillolnak a Tuileriák kertjében felállított Cézanne- emlékével. De míg a francia mester formaalakítása rendkívül élesen mérlegelt, a tömegek szigorú következetességgel kapcsolódnak egymásba, Medgyessy inkább csak érzésben, hangulatban közelíti meg az új ideálokat, felfogása kevésbé architektonikus, sőt még a felületi festőiségről sem mond le teljesen. A lágy, hajlékony kontúrral körülölelt szobrok önkéntelen,

spontán plaszticitása az, ami e műveket érdekessé és értékessé teszi. A festőiség iránti titkos sóvárgás mellett sok művében, például a sűrű asszonyról készült kisbronzában barbár erejű humor jelentkezik, általában a kisplasztika intimebb műfajában olykor sokkal szabadabbnak és kötetlenebbnek mutatkozik, mint nagyobb méretű s már emiatt is ünnepelesebb alkotásaiban.

A debreceni származású művész munkáinak valóban több helyi színe van, mint Beck Ö. Fülöp általánosan emberi, nagy célkitűzésű plasztikájának. Nem az ősmagyar tárgykörrel (Turáni lovas) kacérkodik műveinek alapján érezni ezt, hanem az ideálok nem egészen tiszta, sokszor bizonytalan megvalósításából, ami arra mutat, hogy a következetes stílustörékvéseknek még nincsenek olyan hagyományai nálunk, mint a nagy nyugati országokban. Medgyessy művészeté, igen jellegzetes, spontán erejű értékeinek ellenére is provinciális jellegű.

A mai harmincévesek művészetében nem is érezni hatását. E generáció legkimagaslóbb magyar szobrászegyénisége, Pátzay Pál merő ellentéte Medgyessynek. Beck Ö. Fülöphöz hasonlítható leginkább, bár művészetének nincs köze hozzá, de rendkívüli elméleti képzettsége rokonává teszi. Pátzay nem ismer technikai akadályokat. Munkáinak nem jelentéktelen részét teszik a jobbnál-jobb képmásszobrok. Következetes, rendületlenül logikus alkotó, aki ihletét a fékek és ellenőrzőszelepek garmadjával regulázza. Mind oly vonás, melyet Medgyessy oeuvrejében hiába keresnénk.

Érdeemes megfigyelni, hogy a hatásoktól elzárkózott s egyedül a maga értelmére támaszkodó művész mikép írja le azt az utat, melyet a szobrászat egyetemessége a legutóbbi években megtett. Első alkotásai bronz-kisplasztikák, mint közöttük a legjelentékenyebb, a Fésülködő nő, térben szétágazó formákkal, bizonyos dinamikus tendenciáktól hevítve. Sziluettképük rendkívül értelmes. Már itt is tisztán megnyilvánul Pátzay legjellegzetesebb tulajdonsága, a művészi Ökonómia, mely alárendeli az alárendelnievalót, megjelöli a lényegeset s rendkívül egységes, formailag kikerekített képet nyújt. Arcképszobrainak hosszú sora, ez a kevés szabadságot nyújtó műfaj, meggyőzhet ugyanerről. Az a kivételes jellemábrázoló képesség, mely megadatott neki, hasonlóan az ökonómia szolgálatában áll. Nem csábítja Pátzayt arra, hogy a naturalizmus sívár mellékutcájába kalandozzon el, mint azokat a szobrászokat, akiket az arcképszobrászat felé vonz technikai felkészültségük. A portrék hosszú sora mutatja stílusának lassú változását, ezekből olvasható ki, hogy lassan eltávolodott a dinamikus formáktól s egyre jobban közeledik a nyugalmas, kikerekített, monumentális ábrázoláshoz, a kevéssel sokatmondó egyszerűséghez.

Pátzay egyetlen új szobrászunk, aki nem mond le a természet gazdag részletességéről, hanem beleépíti mondanivalójába. Ennek tulajdonítható, hogy a laikus szem számára sokszor nem is hat újszerűen, hiszen hiányzik munkásságából a „modernség“ iskolás jellege: a természet formáinak önkényes korrigálása, a deformáció, az egyféle hangsúly túlságos fokozása. Noha mindenkor, még portrészobraiban is absztrakt kompozíciós kérdések megoldására törekszik, rendkívül ügyel arra, hogy műveit a való világ formakincsének tégláiból építse fel.

Vannak arcképei, melyek oly gazdagok, hogy szinte a modell teljes formakészletét felhasználják, de a tökéletes alárendelés révén zártak és egységesek maradnak. Ez a polifonikus munkarendszer valóban ritka a mai plasztikában, de hogy az út errefelé vezet, arra Despiu alkotásai is például szolgálhatnak.

Az értelem és a logikus rend e kiváló művésze nem tagadja meg magát nagyléleketű szobraiban sem. Pátzay legújabb művei, elsősorban a Szomorúság című hatalmas drapériás figurája a dinamikus stílustól a statikushoz, a bronztól a kőszobrászathoz vezető út végén áll s új törekvéseit érett szépségükben mutatja. A nőalak nagy és zárt tömegei ritmikusan rendeződnek el, a nyugalom és a változathatatlanság gyengéd érzékenységgel fonódik egybe.

Bár valamennyi eddig említett művész kiindulópontja, tudatosan vagy öntudatlanul, absztrakt kompozíciós kérdésekben gyökerezik, egyikük sem mondott le a megadások során a természet formakincséről. Érdemes megemlíteni, hogy az újabb magyar szobrászat történetéből az úgynevezett absztrakt művészet fejezete teljesen hiányzik, nemcsak képviselői nincsenek, hanem még szórványos emlékei sem. Az a két művész, ki ezt a műfajt hivatott lett volna megszólaltatni, Csáky József és Ferenczy Báli, már régebben kikapcsolódott a hazai közösségből és külföldön telepedett le. Csáky a kubizmus elvein felépülő stilizált hatású szobraival Párizsban jócsengésű nevet szerzett, Ferenczy Béninek újabb művei nem ismeretesek, a régebbiek arra vallanak, hogy ez a tehetséges szobrász a vehemens erejű dinamizmust egyeztetette össze az absztrakt felfogás felé hajló törekvésekkel.

Beck ö. Fülöp és Pátzay tiszta rendszerével szemben akadnak oly művészek, akik az új elveket kevésbé egyöntetűen használják vagy különböző mellékes tendenciákkal keverik. Példárá elsősorban Bokros-Birman Dezső, aki az egyiptomi és az asszír-babilóniai emlékek hatása alatt iparkodott a monumentalitás eszményét megközelíteni. Nagyobb munkái, például Ady Endre vagy Áchim András emlékszobra, nem kerültek kivételre. Különösen az utóbbi, mely egy dombból kinövő öt méter magas fejként volt elgondolva, mutatja, hogy a művész a monumentalitást a szertelenség árán is kereste. Előadási módja sommázó, leegyszerűsítő jellegű, portrészobrai között néhány masszív nyugalmú kitűnő alkotás akad, kisplasztikája inkább a groteskség felé hajlik. Hasonlóan a nagyszerűség elérésének vágya izgatja Csorba Gézá, kinek legismertebb munkája Ady Endre sírszobra a kerepest temetőben. Néhány jól összefogott arcképétől eltekintve az Ady-szobor hangsúlyos kontrasztjával, Michelangelótól ihletett formanyelvével és ritmikusan elosztott tömegeivel legsikerültebb alkotása. A patétikus jelleg azonban, mely már itt is erős, gyakran túlzásokra ragadja, olykor a német Barlach hatása alatt a kifejezés érdekében nem riad vissza a szélsőséges torzításoktól, máskor pedig, éppen ellenkezőleg, szinte sematikus klasszicizál, például Pethes Imre sírjára állított Thalia-szobrában. Művészetéből, éppúgy mint Bokroséból, hiányzik az elvi tisztaság, a célkitűzés egyenessége, mely a művészeknek fejlődéstörténeti szerepet ad, innen származik bizonytalansága és munkájának értékbeli ingadozása is.

A legfiatalabbak közül, kiknek munkássága már számbavehető, noha még korántsem érkezett el a delelőhöz, kettőt említünk, Mészáros Lászlót és Vilt Tibort, ők képviselik az új szobrászatnak azt a legfrissebb fázisát, melyben a megtalált statikus előadási mód már a vérbe ment át s nem nehéz vívódások árán, hanem önkéntelenül ölt testet. Mészárosnak ez a kedvező helyzet nagy segítségére van, lévén a legösztönösebb, legkevésbé spekulatív művészeink egyike, aki ritka stílusérzéke és verbeli plasztikus látása révén szerencsésen kerül el a fenyegető szirteket és zátonyokat. Eddigi főműve a Tékozló fiú, az új magyar szobrászat egyik ritka harmonikus alkotása, mely finom és eleven plaszticitása miatt jelentékeny. Mészáros nem tartozik a töprengők közé, a modern pszichológia nyelven szólva nincsenek gátlásai, az ihlet lázában alkot, ennek tulajdonítható, hogy fiatalsága ellenére már hatalmas oeuvre áll háta mögött. Formanyelve gyakran közeledik a groteskség felé, máskor szinte durvává válik, de mindenkor megőrzi jellegzetes egyéniségének nyomait. Azok közé tartozik, akiknek legjobb alkotásai a szerencsének is köszönnek valamit, a nagy tévedésektől viszont megóvja őt az, hogy stílusérzéke egy bizonyos körön belülre szorítja s nem engedi abból kilépni.

Felfogása sokban rokon Vilt Tiboréval, kinek alkotásaiban az ihlet ugyancsak nagy szerepet játszik. Vilt szobrainak sajátos varázsát részben a vehemencia adja meg, amellyel készülnek, részben a líraiság, mely gyengéd érzelmek zománcával vonja be a felületeket. A tömegekben látott, plasztikus és statikus szobrászat eredményei ma már elég érettek arra, hogy a felületi szépségeket — amennyiben azok nem törnek vezető sze..epre — elbírják a hátukon. Vilt munkájában az elmélet is helyet kap, célja az architektonikus alakítás összeegyeztetése az egyre gazdagodó felületi élettel. Nem az alárendelés elvét használja, amennyiben a lényegtelenebb formaelemeket elhagyja. Szinte elsőségi ezeket indulata, mely kifejezésre tör. Érdekes, hogy szenvedélye nem csábítja őt a dinamikus megoldások felé, ebben bizonyára lírai hevülete akadályozza meg. Legsikerültebb munkáiban a robusztus, lázas, de durvaságig sohasem fajuló megjelenítési mód bizonyos meleg érzelmességgel olvad össze s kiváló képességeit mutatja, hogy a két ellentétes tulajdonságát az egyensúly holtpontján tudja tartani.

Az élő szobrászok törekvéseiben így mutatkozik meg egymással: a modern plasztika három fejlődési állapota. Beck Ö. Fülöp az elveket rendszerezi és körvonalazza, Pátzay kifejleszti, Mészáros és Vilt, mint természetes adottságot használják. Ebbe a vállvetett munkába a külföldi impulzusok is belejátszanak s a külföldi példák mértéke volt az, amely arra kötelezett, hogy csak alig egynéhányról, a legjelentősebbekről emlékezzünk meg.

A MOZI MŰVÉSZÉT?W?

A MA MEGKÜLÖNBÖZTETÉSEK KÖZÖTT, melyekkel a mai ember hiúságból vagy érvényesülni akarásból kiemelni törekszik magát, leggyakoribb a „művész“ elnevezés. S ha új tér támad, melyen életvágját mohón kielégítheti és ott némi alakításra nyílik alkalom, foglalkozását büszkén nevezi művészetnek, úgyhogy egyszerre valóságos légiója támad a művészeknek, így van ez ma a mozi világában is, mely a „művészek“ akkora tömegével ajándékozta meg korunkat, hogy véle szemben minden egyéb művészet erősen háttérbe szorult. Sajnos nemcsak számszerűleg, hanem a közönség érdeklődésében, szeretetében is.

Utcáink kirakatai szinte hemzsegnek a mozinagyságok fényképeitől, akik mind büszkén viselik a művész, vagy művésznő nevet, újságjaink fizetett rovatait természetesen szintén így nevezik a mozi szereplőit, hacsak meg nem elégedve eme szerényebb jelzővel, mely lassanként fényét veszíti, röviden és velősen „star“-nak, azaz csillagnak nem mondják a mozivilág tündöklő jelenségeit.

A felől pedig, hogy a mozi szintiszta művészetet nyújt, sőt a művészetben is valami újat és nagyszerűt, ugyan kinek lehetne kétsége? Hiszen mindenki jól tudja, hogy a színházat az új művészet nagyszerűsége annyira háttérbe szorította, hogy válságos helyzetbe jutott. Nyilvánvaló tehát, hogy a művészi haladásnak is nagy része van ebben a győzelemben vagy vereségben. A naiv lelkek csodálatának egykori célpontja, a színi világ, erősen háttérbe szorult, a tömeg már nem az operettdiváért lelkesedik, aki fényképem lenge ruhában kacérkodva osztja szét édeskés mosolyát, hanem a mozisztárért, aki sok esetben férfi, mert a nemek egyenjogúságában a hölgyeknek valamikor Psylanderrel kezdődő szépfiubámulata a mozi férfigárdájából a nagy női mozcisillagok mellé ma legalább is ugyanannyi csodálatos moziférfit állít.

A nagy lelkesedés közepett első pillanatra úgy látszik, mintha az emberiségnek egyik legművészebb korát élnék, hogy a moziban a művészetnek valami új és szinte kimeríthetetlen gazdagsága tárult volna fel, új aranykor, mely megszámlálhatatlan milliókra szórja szét a művészet örök napjának aranyos sugarait. Mert az igazi mozirajongó szerint a film nemcsak ismereteket terjeszt, nemcsak nevel, nemcsak szórakoztat, hanem új és nagyszerű művészet is, gazdagabb és a mindenben evolúciót sejtők szerint új, az eddigieknél tökéletesebb megjelenési kielégülése az emberiség soha el nem alvó művészi ösztönének. Természetes tehát, hogy ma már vannak teoretikusok is, akik a

mozi művészetéről értekeznek. Budapest utcáin is láthatunk plakátokat, melyek népművelési akciók programjában a mozi művészetét ismertető előadásokat hirdetnek. S ha így áll a dolog, nyilván érdeklődésnek kell lenni ilyen elmefuttatások iránt, tehát néhány olvasóra számíthatnak a következő sorok is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a mozi-val csupán egyetlen egy szempontból foglalkozunk: csak művészeti jelentőségét tárgyaljuk és ezért teljesen figyelmen kívül hagyjuk erkölcsi és civilizációs vonatkozásait, előnyeit vagy hátrányait, amelyek majdnem minden államban bizonyos korlátozó intézkedéseket tettek szükségessé.

A mozi a legutolsó időkig, azaz a hangosfilm feltalálásáig, (mert a beszélő jelzöt ez a tágabb megjelölés váltotta fel) pantomim volt, azaz hangtalan színjáték, melyet egyrészt saját, másrészt a közönség fogyatkozásai miatt magyarázó szöveggel kísérték. Ezek a szövegek kezdetben az egyes képek közé iktatva jelentek meg, vagy újabb vívmányként az egyes képekre vetítve. Amit a pantomim nem tudott érthetővé tenni, azt a szöveg magyarázta meg, erősen emlékeztetve a biedermeierkor naiv színdarabíróinak ama kedves szokására, hegy a szereplők felsorolásában a nevek után odabiggyesztettek egy-egy jelzöt: például János gazda „jókedvű ember“, Málcsi néni „házsártos asszony“ stb. Ezekkel a felirásokkal könnyű volt a pantomim korlátait áttörni, vagy rossz pantomimot írni, melynek fogyatékoságait együgyű szövegek pótolták. Hogy ilyen szöveggel hígított pantomim mennyire volt művészi, arra nem kell sok szót vesztegetnem.

De jött a mindent háttérbe szorító beszélő- és rá a hangosfilm, melytől sokan a színházak fölöslegessé válását várták. A pantomim beszélni, énekelni és zajongani kezdett. Beszélni, ha ugyan, legfőképpen kezdetben, beszédnek volt nevezhető az a rekedt zöreje, mely sohasem a beszélők szájáról, hanem mindig valami idegen téből jött. Ám lassanként valamennyire sikerült enyhíteni a pinchehangú krakogást, a nők pávarikoltásra emlékeztető huhogását és az énekhang is erősen javult. És mert a beszéd és ének közelebb jutott az emberi hanghoz, remélni lehetett, hogy a magyarázó szöveg vetítése eltűnik, hogy a mozi elrontott pantomimból valami színjátszásfélélévé válik. Sajnos, nálunk, magyaroknál nem alakult ki ilyen kedvezően a helyzet. Eltekintve az igen csekély számú magyaryelvű filmtől, a produkciók túlnyomó száma idegen nyelven „hangos“. Angolul, franciául, olaszul vagy németül „beszél“. Minthogy azonban nem lehet remélni, hogy mozilátogató közönségünk megértse ezeket az idegen idiómákat — mellesleg megjegyezve megértésükhöz igen fejlett nyelvtudás szükséges — a magyar fordítást ismét csak feliratok formájában vetítik rá a képre. Van tehát egy részben beszélő pantomim, melyet rávetített magyar szöveg értelmez. De annak, aki véletlenül megérti az idegen nyelvet, van még egy külön szórakozása: összehasonlíthatja az eredeti szöveget a magyar fordítással (szerzője nevét tekintettel a különös érdekmekekre, külön közölni szokták) és megállapíthatja, hogy a fordító igen sok esetben mennyire számít közönségünk alacsonyabbrendűségére. Ebből a sok kedvezőtlen, zavaró komponensből, az érthetetlen idegen beszédből, az emberi hang eltorzulásából, a tudja Isten honnét hangzó

hangokból, a szellemes magyar szövegből szövődnek részben össze a sóvár látogatók nagyszerű élményei.

De Istenem! — felelhetné erre a mozi bámulója, nem ilyesmiken múlik a dolog! Efféle tökéletlenségek, melyek előbb-utóbb úgyszólván kiküszöbölhetők, nem érintik a mozi művészetének kérdését. Különösen akkor nem, ha jó meséket, elsőrangú színészek játékát nyújtja és csodálatos rendezéssel bűvöl el.

Ami a darabokat illeti, a mozi nem kímél semminémű fáradságot vagy áldozatot. Végigböngészte már az egész feltúrható irodalmat, témákat hajszolva múltban és jelenben és azonkívül egy hadseregnyi író foglalkoztat, akiknek egyéb hivatásuk nincs, mint hogy új és meglepő filmeseket gyártsanak, mégpedig akkora honoráriumok, részesedések fejében, amilyent eddig csak világsikerű színdarabok értek el. A mozi iparkodása a mesék körül valóban elismerésre méltó, de íme, az eredmény mégis fölötte selejtes. Az elsőrangú irodalmi művek filmesítése kivétel nélkül keserves csalódással végződött. Kiderült, mert ki kellett derülnie, hogy ezek lényege nem témájukban, hanem művészi megmunkálásukban rejlik. Az író lelke fontos bennük és nem a rendszerint jelentéktelen téma. A siető mozi lerántotta róluk csillogó köntösüket, a szó, a gondolat, az érzések pazar gazdagságát, úgyhogy éppen olyan jelentéktelenségekbe zsugorodtak össze, mint a filmszöveggyárosok meséi. Sőt határozottan unalmasabbak is voltak, nem voltak eléggé változatosak, már pedig a moziban éppen a gyors változatosság a fő, az a szakadatlan hajsza, mely egy pillanatra sem hagyja felocsúdni és gondolkodni a nézőt. Ezt nagyon jól felismerték a film házi költői. Innét darabjaiknak rohanó sebességgel váltakozó színhelye, mely mellett Shakespeare színváltozásainak gazdagsága elavult, szegényes iparkodás. Innét a minden belső lelki valóságosságának kacagva fittyet hányó mesészöveg, melynek szeszélyességével semminémű keleti mese sem vetélkedhet. De innét az a végehosszánélküli vergődés is, hogy háromnegyed órán belül tömördek dolog történjék, mert el kell kápráztatni azt a közönséget, melynek úgy látszik csak egy igénye van: a varietas. Hogy ebben a hajszában mennyi hely jut az emberi élet művészi alakításának, arról jobb nem is beszélni. Irodalmi élményekhez szokott néző rendszerint szégyenkezve megy haza, hogy milyen együgyű históriákkal inzultáltak.

Ami a mozisztárok játékát illeti? Gyakran még a daraboknál is kevesebbet nyújt. A producer, különösen az alacsony kultúrájú Amerikában jól tudja, hogy mi kell a tömegnek. Elsősorban is „sex appeal“, azaz nemi vonzóerő. Mozisínésznőnek, vagy mozisínésznek, ha nagy tömegeket akar kielégíteni, legelső sorban testileg kell szépnek lenni. De nemcsak szépnek, hanem nemileg kívánatosnak is, hogy nemi izgalmat ébresszen. Ha ez megvan, máris ívelődik az aranyhíd, melyen a dollárok a kasszába futnak. Amit általában színészi alakításon szoktunk érteni, már jóval lényegtelenebb. A mozisínésznek, a kifogástalan természetű mozcisillagnak csak néhány általános sablont kell megtanulnia. Fejlehajtás: szomorúság, a gondosan hullámosított ragyogó szőke haj borzolása: tépelődés, a szívhez markolás: ijedség, cigarettára gyűjtés: hanyag elegancia, az arc fintorgatása: nemtetszés, fokozottabb

mértékben: lelki küzdelem. Egyszerű dolgok ezek, melyeket a legkorlátoltabb és minden alakítóképeség híjával tengődő fajankó, vagy libácska is a siker teljes reményével eltanulhat. És arra is meg lehet tanítani őt, hogy szemét tengelye körül vígan, vagy szomorúan forgassa és ekképen azt a szörnyű arcjátékot űzze, mely a mozi legnagyobb merényletéből, az úgynevezett „premier plan.-ra” vetített nagy fejeken, földöntúli élvezetbe sodorja a sablonos fintorgatástól, vagy pláne csokolódzástól magát részegre élvező közönséget, de fekete kétségbe azt, aki a színjátszásban lelket keres és megveti a naturalista ripacskodás ősi és elkopott komédiáit.

Ha a mozisínész szép, kellő sex appeal-lel rendelkezik és eltanulta a sablonokat, jól tud jámi, mozogni, elegánsan ül le, hanyag előkelőséggel telefonál, szakszerűen gyújt cigarettára, ha jól táncol, ha úgy nevet, hogy szép fogorát csillogtatni tudja: sikere máris biztos, hiszen az átlagnézőnek a hétköznapi e banalitásai kellenek és nem igazi művészi alakítás. Egyszerű, könnyen felfogható sablonok, néhány típus, melyhez a lélek mélyebb megmozdulásai, egyéni vonások egészen fölöslegesek. Innét van az, hogy igen sok híres mozisínész alapjában jelentéktelen fajankó és a legtöbb női mozcisillag nem haladja meg egy harmadrangú segédsínészről alakítóképeségét, ami mindig kitűnt, ha a mozivásznonról a közönséges színpad világába szálltak le és ott is érvényesülni próbáltak.

De igazságtalanság volna, ha el nem ismernők, hogy voltak és ma is vannak kivételek, akik a mozivilág szűk lehetőségei között, művészién hajszája és alacsony hatásvadászata ellenére is valóban művészi alakítást és emberi lelket tudtak és tudnak nyújtani, de ezek száma a sok üres és hanyag báb között elenyészően csekély. Az átlagmozi játéka üres sablon, nem alakító művészet, mint ahogyan a cirkus és orfeum ősi sablonokat nyűvő iparosai sem művészek. Vájjon csak az ő bűntük-e ez, vagy foglalkoztatóiké, vagy még inkább a közönségé-e, ezzel nem kívánunk részletesebben foglalkozni, csak annyit említünk: alkalmasint a műfajnak és korlátainak is nagy része van az eredmény sivár művésziatlenségében. Ezt az is támogatja, hogy a színpad nagy színészei a mozivásznon távolról sem tudják megközelíteni színpadi teljesítményeiket.

De ebben mindenesetre nagy része van a rendezésnek is, melyet a mozi harmadik és legnagyobb csodájának szoktak emlegetni. És amint tele van a világ mozisztárokkal, éppen úgy tele van — sajnos — nagy rendezőkkel is, akiktől újságjaink sohasem sajnálják a világhírű jelzőt. Tehát a rendezés? amelyről hamisítatlan amerikanizmussal mindig azt is közük, hogy ennyi és ennyi milió dollárba került! Azt hisszük, nem egyedül állunk azzal a meggyőződésünkkel, —mert nagyon sokan vannak, akiknek visszatetsző a „nagy” rendezők legtöbbször üres mesterkedése — ha azt tartjuk jó rendezőnek a színpadon, aki a nézőnek eszébe sem jut, hogy van. Aki ügyesen csoportosítja színpadán a szereplőket, ügyel arra, hogy félre ne játsszák szerepeiket, hogy ne ripacskodjanak, aki megfelelő környezetet állít köréjük, de sohasem feledkezik meg arról, hogy az előadás lényege nem az a külső keret, melyet ő állít össze.

A XX. század toladó rendezési vágyai ezt a rendezőt a közönséges színpadokról is mindinkább elűzték. A rendező bűvészmunkára vállalkozott ott is, ahol az alakítás lehetősége korlátlanul megvolt: a színpadon is. Csak természetes, hogy ott, ahol erre jóval kevesebb mód nyílt: a mozivásznon, ahol a lényegét külsőségekkel kellett pótolni, a rendező vette át az egyeduralmat. Az egykori shakespeare-i rendezéstől, mely egy táblácskán írta ki, hogy a szín micsoda, a mozi-rendező valamikor elképzeltetlen változatosságig és gazdagságig jutott: korlátlan pénz és korlátlan technikai eszközök állnak rendelkezésére, megcsinálhatja mindazt, amit elképzelt, de rendszerint csak azt csinálja, amit pénzzel csinálni lehet. Újra felépíti papírból a régi Egyiptom rombadólt templomait, korhűbb jelmezekben járatta a régi korok emberét, mint amilyent viselt, tömegei ezerfőnyiek, jeleneteit Velencében, Rómában, vagy felséges természeti tájakon játszatta le. Egyszóval mindent kihasználhat, amire a fényképezés képes. És íme, művészi szempontból mégis legtöbbször üres és lelketlen marad, mert hiszen a reprodukálás önmagában még nem alakítás.

Ez persze egyáltalában nem azt jelenti, hogy a mozi rendezése nem érdekes, hogy nem közöl tömördek ismeretet, hogy a természet csodás szépségeinek egy részével (de csak igen kis részével) gyönyörködtetni nem tud, hogy nem szórakoztat, de mindez még távolról sem művészet, mint ahogyan egy tárgy képszerű lefényképezése sem az, mert az alakításnak, a művészi teremtésnek legfeljebb csak csirái ismerhetők fel benne. A mozi-rendezésnek lényege nem a művészet, hanem a trükk. Ez pedig nagyon távol áll mindennemű művésztől. A trükk külső fogás, mely valami új, vagy régi tárgyi elemet meglepetésszerűen közöl. Ennek köszönhetjük azt a véres verejtékezéssel folyó küzdelmet a rendezők között, amely minket olyan képekkel ajándékoz meg, ahol a vasúti mozdony kerekere forog, vagy a szereplőknek csak lába látszik, hogy csak ezeket említsük a kínos fogások közül. De az is kétségtelen, hogy az ilyesmi fölötte tetszik a népnek, bár legfeljebb egy szezonon át, mert a nép hamar megúnja a legmeghökentőbb trükköket is: az új szezonra ismét újjakról kell gondoskodni.

Jól tudjuk, hogy a tömegnek, mely beláthatatlan mennyiségben fogyasztja a szemétnét, a szemétirodalmat és szemétképzőművészetet, nem művészet kell, hanem könnyű szórakozás. Az átlagember legtöbbször idegenkedik a nagy művésztől, különösen ma, midőn mindenki siet, bár nem tudja miért és hová, mindenki fáradt és szerencsédén, mert azzá teszi magát, amikor az alulról jött tömeg kiszakadt egy régi kultúrából és újat még nem tudott magának teremteni. A jelszavak azonban a régiek maradtak: a művészet fogalma ma is régi fényében ragyog. Az ügyes üzletemberek, de fogyasztóik is szeretik önigazoláslul beragyogtatni véle talmi termékeiket és fölszines szórakozásaikat.

Művészet? Mily bitang ma ez a szó!

A MAGYAROK ERDÉLYBEN

A MANJU KORMÁNY KISEBBSÉGI POLITIKÁJA (1928—1930)

E FOLYÓIRATNAK abban az 1928 októberi számában, mely az elszakított magyarság életének akkor tízéves történetét ismertette, cikkét Jakabffy Elemér a magyarság helyzetéről belpolitikai tekintetben a legnagyobb reménytelenséggel zárta. „Csak a nemzetközi felfogás mellénk állása hozhat változást, hozhatja meg legegységesebb jogaink tiszteletbentartását és kultúrftjlődésünk biztosítását.“ Azóta eltelt több mint öt év, öt súlyos év a magyarság történetében, ami teljesen igazolta Jakabffy Elemér pesszimizmusát. Kormányok változtak, nemzetközi kisebbségi kongresszusok voltak együtt, kisebbségjogi európai társaság, sajtószervezet jött létre, népszövetségi panaszok mentek Genfbe.

S hová jutott az erdélyi magyarság?

MÉGIS PÁR HÉTTEL AZUTÁN, hogy Jakabffy Elemér megírta kilátástalanságot sugárzó cikkét, reménység lepte meg az erdélyi kisebbségeket.

1928 november elején megbuktak a liberálisok és megalakult Maniu Gyula elnöksége alatt az első nemzeti-parasztpárti, az erdélyi románok kormánya.¹ Azoké, akik 1918 decemberben, az egyesülés pillanatában „teljes nemzeti és autonóm felekezeti szabadságot“, egyénje gúsÉ get, szabad nyelvhasználatot meg mi mindent nem ígértek a leendő új román állam minden nemzetének; azé a Maniué, aki 1923-ban megértő előadást tartott a kisebbségi kérdésről.

Amint megalakult a kormány, a hírlapírók fogadása alkalmával Maniu kijelentette, hogy „a kormány a kisebbségi kérdés megoldását az ország lelki egységesítésének érdekében programjának részéül tekinti s meg fogja kísérelni, hogy a kérdést, jelentőségének megfelelően, szerves törvény keretében oldja meg, mely úgy az alkotmány alapelveinek, mint a kor szellemének megfelel“. Igaz, hogy a kormány belügyminisztere, kinek hatáskörébe a megoldás tartozandó volt, az a Vajda-Voevod Sándor volt, aki még két évvel előbb, 1926-ban, csakúgy „magyar-német-héber-cigány“ kisebbségről beszélt; de az már feledésbe merült és most ő is más hangot használt. „Őszinte és komoly törekvése a kabinetnek“ — mondta —, hogy „a kisebbségek provizórius helyzetének véget vessen s végleges megoldáshoz juttassa. Célunk, hogy a kisebbségek jól felfogott érdekeit összeegyeztessük a román állam magasabb érdekeivel: az elvek, melyek vezetni fognak, le vannak fektetve a gyulaféhvári rezolúciókban“.

¹ Lásd a Magyar Szemle 1931 szeptemberi számában a „Román politikai élet útjai“ című sorozat III. cikkét.

Még nagyobb őszinteséggel és beismeréssel beszélt a párt egyik vezető tagja, kinek a kormány vezető szerepet is juttatott a kisebbségi törvényjavaslat előkészítésében: az erdélyi Popp Ghija.

A kisebbségi jog — mondta az „Adevérul“-nak adott interjújában — úgy, ahogy azt az erdélyi románság a gyulafehérvári rezolúciókban deklarálta, nem opportunitás, hanem megfontolás és százados tapasztalat eredménye és összegezését képezi azoknak a követeléseknek, melyeket a románok magyar uralom alatt támasztottak. Ezek kell, hogy érvényesüljenek, nyíltan és utógondolat nélkül ma.

Mert például a kisebbségi oktatás nem állhat a kisebbségi nyelv pár órai tanításából, hanem az összes tantárgyak az anyanyelven adandók elő s a kisebbségeknek nem csupán elemi, hanem középiskolákra, sőt egyetemre is joguk van.

Teljesen jogos követelése a kisebbségeknek az is, hogy olyan vidékekre, ahol kisebbségi nép összefüggő tömegekben él, csak olyan tisztviselőket küldjenek, akik értik a nép nyelvét. „Láttam“ — folytatta — „saját szememmel, hogy hivatalokban föl van írva: ‚Vorbi(i) numai române?te. (csak románul beszélj) és elszomorodva konstatáltam, hogy a román kormányzat sárba tapossa a nemzeti szabadság eszméjét.“

Jogosan panaszkodnak a kisebbségek az államsegély beszüntetése miatt: „barbárság túrni azt a helyzetet, melyben a kisebbségi iskolák tanítósa van“.

„A kisebbségeknek csaknem minden panasza teljesen jogos.“

Aztán felsorolta Fcpe, hogy hányszor kötöttek paktumot liberálisok, avarescánusok magyar, szász, ukrán kisebbséggel, csináltak csúcsai paktumot, mindig azzal a kötelezettséggel, hogy orvosolják sérelmeiket és sohasem történt semmi.

„A mi véleményünk szerint“ — végezte interjóját Pcppe—, „a kisebbségeknek meg kell adni, ami illeti őket, tekintet nélkül a román pártokhoz való viszonyukra, nem kompenzációképpen szavazataikért, hanem mint természetes és elidegeníthetetlen jogaikat.“¹

Ez mind nagyon szép volt; de Maniuek akkor még nem tudták, hogy milyen nehéz a helyzet. Ezek a kormánynyilatkozatok, interjúk a liberálisok és az egész ellenzék viharos tiltakozását váltották ki azonnal. Az „Universul“ „nemzetellenes politikáról“, „szégyenletes lemondásról“ írt. „A felháborodás vihara seperné végig az országot“, — írta a „Viitorul“. — „ha a kormány a gyulafehérvári rezolúciókat törvénybe akarja foglalni. Soha a románság — nemcsak a Regátban, hanem seholy — el nem fogná túrni, hogy a kisebbségi kérdés a gyulafehérvári rezolúciók szellemében oldassék meg.“

S ebben, úgylátszik, igaza volt a liberális lapnak. Alig pár hónappal a kormány megalakulása után, mikor lépések történtek a kisebbségi kérdés valamelyes rendezése végett, az erdélyi románok között is aggodalmas hangok emelkedtek. Maga a szenátus alelnöke, erdélyi román, fogott tollat a kolozsvári „Pátriában“: „Bármennyire legyen is egy kormány a közvélemény ura, amint ez jelenleg az eset és bármennyire jogában is áll, hogy akármiféle problémához hozzányúljon és azt programjának megfelelően megoldja: a kisebbségi kérdés terén egy lépés sem tehető a közvélemény nyílt vagy hallgatólagos beleegyezése nélkül. A nehézség abban a pillanatban fog beállani, amint a kormány a gyulafehérvári rezolúciókban deklarált kisebbségi jogokat törvénybe akarja foglalni. Akkor fog kiderülni, hogy a köz-

¹ Adevéml, 1928 november 16.

vélemény, különösen a Regátban, mennyi jogot hajlandó adni a kisebbségeknek.“

Ezek voltak a különböző felfogások, melyeknek légkörében a magyarok meg kellett szabják állásfoglalásukat a kormánnyal szemben s ez a következő volt: „Kétségtelenül Románia nemzeti kisebbségeinek csak örömet hozhatott a hit, hogy az Anghelescu szellemétől inficiált párturalom letűnt a hatalom polcáról. De örömet nem fokozhatja a biztos tudat, hogy most már rövidesen megváltozik minden, hogy elnyomatásunknak vége szakad. Nekünk annyi keserű tapasztalatunk van, hogy most is csak vérmes remények nélkül higgadtan józanok lehettünk.“¹

Így írt Jakabffy Elemér és igaza volt.

E JÓZAN VÁRAKOZÁSNAK első megnyilatkozása volt, hogy a magyar párt bizalmának előlegezésképpen elállott a Népszövetséghez tervezett panasz beadásától és sérelmeit, legalább azoknak egy kis részét, a kormány elé terjesztette. Valamennyire elvi jelentőséget is lehet e lépésnek tulajdonítani: hogy vajjon nem helyesebb-e feladni a hiábavaló népszövetségi eljárást és nincsen-e visszatérés ahhoz a háborúelőtti nemzetiségi-politikai rendszerhez, mely a kisebbségi kérdést a belpolitika keretében állami szervek, állami bíróságok igénybevitelével akarja megoldani.

A magyar párt memorandumot intézett a kultuszminiszterhez, melyben egyelőre az iskolai sérelmek orvoslását kérte: 1. államsegély kiutalását; 2. a felekezeti iskolák nyilvánossági jogának kivétel nélküli elismerését; 3. a bezárt felekezeti iskolák engedélyezését; 4. a szülők jogának korlátlan elismerését, hogy gyermekeiket bármely iskolába akadálytalanul beírathassák; 5. a tanterv revideálását, a tananyag leszállítását és 6. a bakkalaureátusi vizsga eltörlését.

Ezek csak a közoktatási sérelmek voltak, azok se mind és voltak más, közigazgatási, nyelvi, vallási, gazdasági sérelmek is, melyeknek orvoslását mind várhatták a kisebbségek az új kormánytól.

De már a kezdet sem volt biztató.

1929 tavaszán a kormány benyújtotta a közigazgatás reformjáról szóló javaslatát a kamarában, amely sokféle sok csalódást okozott. Nem volt benne decentralizációról komolyan szó és nem volt benne említés a kisebbségi nyelvek használatáról a közigazgatás terén, jóllehet azt kormányrajutáskor megígérte Vajda Sándor, a belügyminiszter. Hogy nem volt benne, annak okául a miniszter azt adta, hogy a nyelvhasználat jogát a készítenő kisebbségi törvény fogja szabályozni. Ugyanaz a kifogás, mint amellyel Brătianu élt 1923-ban, mikor a kisebbségek a nyelvhasználat szabályozását az alkotmány keretében követelték: akkor Brătianu külön nyelvtörvényt ígért, amely persze sohasem jött létre.

Később, a nyár elején, a törvényhozás elé került a bakkalaureátusi törvénynek, Anghelescu volt liberális közoktatási miniszter alkotásának reformja, melynek erősen kisebbségellenes tendenciája volt:

¹ Magyar Kisebbség, 1928 november 16.

kivette volt a felekezeti iskolák kezéből autonóm vizsgáztatási jogukat és a bakkalaureátusi vizsgák letételét román állami középiskolák körébe, román tanárok elé utalta, aminek eredményeképpen a kisebbségi tanulók 70—80 százaléka elbukott. A magyarok biztosan számítottak reá, hogy ezen változás fog történni s annál nagyobb lett csalódásuk, mikor a novella nemhogy nem javított a helyzeten, hanem kisebbségi szempontból hátrányosabbá tette azt. Binder szász szenátor rezignáltan jelölte ki a tárgyalás alkalmával, hogy bár a múltban a szászok küzdöttek a magyar iskolapolitika ellen, el kell, hogy ismerje, itt a törvényhozás terméből, hogy ilyen eszközöket a magyar kormány soha sem használt és Gyárfás Elemér idézte a brassói Saguna líceum értesítőjét, mely elmondja, hogy a magyar kormány az érettségi vizsgákra csak olyan kormánybiztosokat küldött a román gimnáziumokba, akik tudtak románul s ezeknek a biztosoknak csak ellenőrzési és vétőjoguk volt helytelen intézkedésekkel szemben, de a vegyes bizottságokban nem ők elnököltek és a bizonyítványokat nem is írták alá. Ma Erdélyben a magyar és szász ifjak kisebbségi nyelvet nem értő bizottság előtt, idegen középiskolákban kell hogy vizsgázzanak. Ki fogja a gyulafehérvári rezolúciókat végrehajtani, kérdezték, ki fogja a kisebbségi szerződésben biztosított kultúrautonómiát megteremteni, ha nem az erdélyi románok kormánya?

De Costáchescu, a közoktatási miniszter kijelentette, hogy a gyulafehérvári rezolúciók semmi egyéb, mint egy népgyűlési határozat, mely senkit sem kötelez. „Szemünkre vetik“ — mondta —, „hogy a kisebbségi jogok elismerésében lassan haladunk előre. De a kötelesség a kisebbségeké, hogy a teljes megoldás számára előkészítsék a talajt. Úgy látszik, még sokáig fog tartam, míg a kisebbségek bizonyos nyerségeket és egyenlőtlenségeket el tudnak simítani, melyek ma még fennforognak. Ha majd ezt tapasztaltuk, készségesen jövünk mi is elibük, de amíg a kisebbségek bizonyos hibákat követnek el, mi is meglassítjuk lépéseinket.“ S ehhez az eléggé titokzatos mondatához hozzáfűzte szenátusi beszédében, hogy Románia „nem konfederáció, hanem nemzeti állam s mikor törvényt alkot, az egész román haza számára, összes fiai számára alkotja, tekintet nélkül származásukra és nyelvükre.“ Ez a román felfogás a jogegyenlőségről: minden állampolgárnak joga van románul beszélni és román bizottság előtt vizsgáztatni.

A miniszter által említett lassú haladás nyilvánvaló volt a kisebbségi törvény megalkotása körül is.

A kormány 1929 nyarán bizottságot küldött ki a törvényjavaslat megszerkesztésére s annak egy tagját, az erdélyi Popp Ghiját kiküldötte, hogy tanulmányozza Európa-szerre a kisebbségek helyzetét. De mikor november 15-én új ülészsakra ült össze a parlament, a trónbeszédben volt szó mindenféle törvényalkotásról, csak a kisebbségi státútumról nem. A kisebbségeket kellemetlenül lepte meg ez.

„Olvastuk külföldi lapokban“ — mondta Wilier József magyar-párti képviselő a kamarai felirati vita alkalmával — „be volt jelentve a Népszövetségnek is, hogy a kormány elhatározása, hogy megcsinálja a kisebbségi törvényt. Alig lehet menekülni a gyanútól, hogy egyfelől

ez a híresztelés külföldön, a kérdés agyonhallgatása másfelől úgy a trónbeszédben, mint a kormánypárt feliratában nem egyéb politikai taktikánál: hogy a külföld, a Népszövetség lelkesüljön a jó hírek hallatára; az itthoni hallgatás viszont megnyugtassa a sovén lelkeket, mert látják, hogy a haza nincs veszélyben, marad minden úgy, mint volt... A tény pedig az, hogy a mi problémánk megint sirba került s a trónbeszéd óvakodott, hogy halotti álmából felkeltse.“

Maniu csak később, a nemzeti-parasztpárt egy központi végrehajtó bizottsági ülésén válaszolt a szemrehányásokra. Azt állította, hogy a kormány nem hagyott fel szándékával: a javaslat készül.

„De kérdem — folytatta beszédét —, mi a kisebbségek panaszza? Nem mozoghatnak szabadon a politikai élet minden terejében? Nincsenek-e képviselve a parlamentben, különösen a magyarok és németek? Nem mondhatják-e meg szabadon véleményüket mindenütt? Inkább mi panaszkodhatnánk ellenük. Nincs közöttünk jogegyenlőség, panaszkodhat-e bármelyik kisebbség elnyomásról? Ha voltak a múltban sajnálatos események, kormányunk véget vetett azoknak.

De mikor kisebbségi törvényről beszélünk, meg kell hogy állapítsuk, hogy egy államban nemcsak jogok, hanem kötelezettségek is vannak. S az állampolgári kötelezettség nemcsak adófizetésre és katonaszkodásra kötelez, hanem az állampolgári szolidaritás és a hazafias érzelmek megnyilvánulására is. Az állampolgárság arra is kötelezi a kisebbségeket, hogy erkölcsi képességeikkel hozzájáruljanak az állam tekintélyének emeléséhez és érdekeinek védelméhez s e tekintetben, sajnos, csaldóssomnak kell hogy kifejezést adjak... A kisebbségi kérdés megoldása nehéz, de ők maguk nehezítik azt meg.

Értsék meg, hogy a megoldás az ő szubjektív és objektív, erkölcsi és anyagi együttműködésüktől függ; a probléma csak az egész ország közreműködésével, csak a kisebbségek és többség összeműködéséből kifejtett közvélemény megegyezésével oldható meg.“

MÉG 1926 OKTÓBERÉBEN VOLT, hogy Vintila Brátianu, bátyjának, Jonelnek kabinetjében pénzügyminiszter, később annak halála után miniszterelnök és a liberális párt vezére, Tünu Severinben „Uj Románia eljövendő hivatásáról“ tartott előadást és elmondta, hogy Románia területén három töredék kultúra van: egy a regáti francia kultúrán keresztül fejlődött latin, egy a magyarságon alapuló erdélyi román és egy harmadik, az ország keleti részeiben uralkodó szláv. E kultúrák egyike sem a román lélek teremtménye: szakítani kell velük s helyébe az új, fiatal román nép közös, egységes román kultúráját kell helyezni. Csak bátorság kell hozzá: múlt nélküli jövő elképzelése, tradíciók nélküli ismeretlenségbe való bátor ugrás; egy ilyen merész nekivágás gazdasági és természeti feltételei megvannak Romániában. Ha elvonják az elpusztítandó kultúrák kulturális és gazdasági alapjait, azok sülyedésbe, züllésbe jutnak, rommá lesznek s nyomain felépülhet az új, egységes román kultúra.

Világosabban román államiéi fiú nem mutatta meg a román kisebbségi politika lényegét és céljait. 1918 óta minden törvényalkotás, adminisztratív intézkedés, gazdasági és pénzügyi politika ezt a célt szolgálja; centralizáció, földreform, adórendszer, közoktatási reform, mindnek a célja a kisebbségi kultúra tönkretétele. Igaz, hogy a Maniu kormány választásai 1928 őszén tiszta választások voltak, eltekintve a román tömegek spontán terrorjától, igaz, hogy a kormány 10 és fél millió lei államsegélyt irányzott elő a magyar egyházak szubvenciója-képpen — de lényegben mindez nem jelentett változást és bármit

beszélte Maniu és Popp Ghita kisebbségek jogáról és jogos panaszairól, bármilyen törvényt alkotott a parlament és rendeletet bocsátott ki a kormány, a perifériákon, az alantas közegek keze alatt folyt tovább a kisebbségek anyagi és szellemi pusztítása, nyelvük üldözése, név-analízis, kultúrzone. Az esküt tett vagy nem tett magyar tisztviselők helyzetén nem történt változás, az agrárreform okozta bizonytalanság tovább tartott: nyolc év után a reform nem ért véget, a kisajátítási kötvények nem voltak kiutalva. 1929-ben a mezőgazdasági világválság még nem volt akut s a romániai gabonatermelés már válsággal küzdött. A tulajdonjog bizonytalansága, a földdel ellátottak hozzá nem értése folytán tíz év óta nem volt termés, a gabonakereskedő nem tudott vásárolni, tönkrement s ha a gazdának mégis akadt eladnivalója, a fogyasztóhoz kellett hogy forduljon, aki olcsón és kis mennyiségben vásárolt. Erdélyben három és fél millió föld cserélt gazdát s annak tulajdonjoga volt bizonytalan tíz év óta, amit nem műveltek, vagy nem úgy, amint kellett volna. Földet kapott népbank, csendőrség, sporttelep, lövészgyepek: de a kormány nézte tovább összetett kézzel. „Ami minket illet“, — mondta másfél évi kormányon léte után Raducanu földművelésügyi miniszter — „mi meg fogjuk tenni a legkomolyabb intézkedéseket, hogy a föld a parasztok kezébe jusson/. Nyolc év után tehát a föld még nem volt a paraszt kezében és nyolc hónap múlva megbukott a kormány s a föld nem került a paraszt kezébe.

A közigazgatási reform a kormány erélytelensége, mondhatni gyávasága folytán félbemaradt, hibrid alkotássá vált.¹

A törvény előzetes, bizalmas tervezetében arról volt szó, hogy az új állam történelmi kialakulásának és az erdélyi és besszarábiai román-ság regionalista követeléseinek megfelelő tartományok alakulnak valóságos autonómiával; — de közbelépett a Consiliul Superior Administrativ és közbeléptek a liberálisok, a kormány meghátrált és a törvény végleges formájában valami értelmetlen „megveszöztetéseket“ alkotott, melyek csak arra valók voltak, hogy megnehezítsék és akadályozzák a közigazgatás menetét. A városi tanácsok feloszlatásának a kormány részére biztosított joga az önkormányzat látszatát is megsemmisítette és módot nyújtott a kormánynak, hogy ú. n. „ideiglenes tanácsokat“ nevezzen ki, melyek a tiszta kisebbségi városokban is román elemekből állottak. Brassó ilyen ideiglenes tanácsa arra fordította idejét, hogy a város utcáinak előbbi neveit, melyek a városban addig uralkodott nemzetiségi összhang értelmében mindhárom nemzetiség nyelvén, magyarul, németül és oláhul álltak a házak oldalán, megváltoztatta és harmincnégy utcát állítólagos román nagyságok után nevezett el s ma van Brassóban Strada Iuliu Maniu, Strada Vaida-Voevod és van utcája Filipescunak és Titulescunak.

Háromszéknek, ennek a tiszta székely vármegyének az ideiglenes román interimár bizottsága 700.000 lei szubvenciót adott a román „Astrának“, jóllehet törvény értelmében nem volt joga, hogy költségvetés keretein túli kiadásokat eszközöljön.

¹ Lásd „Erdély román közigazgatása“ című cikket e folyóirat 1929 októberi számában.

Nem volt semmi haladás az igazságszolgáltatás keretében sem, még az erdélyi románság érdekében sem. Gyárfás Elemér említette meg a szenátusban, hogy a magyar időben a budapesti kúriánál hét erdélyi román bíró volt, a bukaresti legfelső semmitőszéknél hat erdélyi román van és egyetlen kisebbségi bíró sincs.

Legszomorúbb volt, hogy a közoktatás is maradt a régiben, sőt — mint a bakkalaureátusi törvénnyel kapcsolatban említettem — a kisebbségekkel szemben még rosszabbá vált a helyzet. Pedig ott lett volna min javítani! Costăchescu, a közoktatási miniszter, ahányszor felszólt a törvényhozás valamelyik házában, annyiszor festette meg a liberális éra iskolapolitikájának szomorú és piszkos helyzetét.

„Közoktatási rendszertünket” — mondta 1929 június 4-én a kamrában — „anarchia, szervezetlenség és lazaság jellemzi, ami keresztülvonul egész iskolai adminisztrációnkon. Mondhatom, hogy e tekintetben egyik iskolánk rosszabb, mint a másik. Nem telik el nap, hogy ne olvassak aktát egy-egy iskolaigazgató bűnről, különösen diákközhonokkal kapcsolatban. A becsületérzés teljes hiánya magyarázza meg ezt, mi áthatja egész adminisztrációnkat s úgy terjed minden hivatalban, mint a gomba, különösen ott, ahol pénzt kezelnek... Ez a liberális párt hosszú uralmi rendszerének az eredménye. A tanítószék párthoz lévén kötve és abban a hitben, hogy ez a párt fogja örökké kormányozni az országot, elvesztette minden felelősségérzetét és minden félelmét a felelősségre vonatástól. Maguk a miniszterek voltak az elsők, kik nem respektálták a törvényeket, szabálytalanságokat követtek el és védtek a bűnösöket... Követelhetik-e aztán ők, hogy alantasaik becsületesek legyenek!”

Ha egy miniszter ilyenek ismerte meg reszortjának és az egész országnak a helyzetét, kötelessége lett volna, hogy cselekedjék. De kétévi nemzeti-parasztpárti kormányzat alatt nem történt semmi és bukásuk után Jorga szemükbe vághatta, hogy az országot „a bűnök fertőjében hagyták maguk után”.

Az elemi oktatás revízióra szorul, a középiskolai, a folytonos kísérletezés után, lehetetlen helyzetben volt. Tíz év alatt legalább ötször változott meg a középiskolák szervezete. Az utolsó reform után, mely beállította a hét osztályos középiskolát, a külföldi egyetemeken, Bécsben, Grácban visszautasították a román érettségi bizonyítvánnyal jelentkező ifjúságot.

Természetesen kétszeresen szenvedett e rettenetes káoszban a kisebbségi oktatás, amellyel szemben való érzését legjobban kimutatta a kormány, mikor törvényben az állami iskolákkal szemben külön típusú középiskolákként ismerte el a balázsfalvi, brassói és belényesi román felekezeti gimnáziumokat, ellenben megtagadta a hasonló elismerést a kisebbségi felekezeti középiskoláktól.

Lehetetlen, hogy itt tömegesen soroljam fel mindazt a visszaélést, szerződésellenes eljárást, vérig sértő igazságtalanságot és apró túsúrást, amiben a magyaroknak az iskoláztatás terén részük van; csupán egypár olyan esetet említek fel, melyek a törvényhozás egyik vagy másik házában kerültek szóba, valóságuk hát nem vonható kétségbe.

Alig pár hónappal a Maniu kormány megalakulása után — mikor Costăchescu olyan kíméletlenül ostromozta a liberális iskolapolitikát —

a belügyminiszter elrendelte (1588/929. sz.) hogy Csík vármegye vegyen fel költségvetésébe 233.000 leit a megyei iskolai bizottság (comitéul scolar) javára, indoka lévén e rendelkezésnek az, hogy „ezen összeg nélkül a vármegyei iskolai bizottság nem tudja betölteni azt a nehéz misszióját, hogy fenntartsa és fejlessze a román oktatást és román iskolákat építsen abban a vármegyében, melynek lakossága annyira el van idegenedve“. Miben különbözik ez a liberális Anghelescu közoktatási miniszternek attól a korábbi rendeletétől (6659. 1927), mely a következő szavakkal végződött: „az összes közigazgatási hatóságok meg kell hogy tegyenek minden lehető, hogy a vármegye minden községében állami iskolát létesítsenek és tartsanak fenn, melyben hangozzék a román kultúra szava.“

S mindez egy olyan területen, amelynek számára a Kisebbségi Szerződés egyházi és iskolai autonómiát biztosított!

A Maniu kormány kezdte meg a székely vármegyékben az állami óvodák tömeges felállítását.

Csik megyében 43 állami óvodát létesített kizárólag regáti óvónőket alkalmazva, akik nem tudják megértetni magukat a székely néppel, úgyhogy közülük sokan tolmácsok közvetítésével érintkeznek a kis gyermekekkel. Csátószeg községben az óvónő az utcáról hajtja be a gyermekeket az óvodába; Darvas Albert odaváló lakost a csendőrök letartóztatták, mert nem volt hajlandó gyermekeit olyan iskolába járatni, ahol nem értik nyelvüket. Baróton, ahol 62 óvodaköteles székely gyermek van, kiket eddig egy magyar óvónő tanított, két regáti oláh tanítónót neveztek ki, akiknek egyike sem ért egy szót sem magyarul.

A magyar párt panasszal fordult a közoktatási miniszterhez: „A kormány“ írta memorandumában „óriási terheket hárít a magyar és székely községekre; a minisztérium olyan községekben, hol a kisebbség az összes magyar tankötelesek számára megfelelő iskolákat tart fenn, állami elemi iskolák létesítését rendeli el és az oda bekényszerített néhány gyermek kedvéért fenntartott állami iskola fenntartására a községeket elviselhetetlen terhekkel sújtja. A meglévő kisebbségi iskolák mellett további állami iskolák és óvodák fenntartása szükségelten áldozatokat követel és növeli a nép amúgy is fokozódó nyomorát.“

A helyzet más vonatkozásban ugyanilyen másutt is. Nagykárolyban, ahol a lakosság 80 százaléka magyar, egyetlen iskolában sincs magyar tagozat, tehát magyar nyelvű oktatás. Emiatt az államivá tett iskolák fokozatosan elnéptelenedtek, a magyar gyermekek nem látogatják. A kegyesrendiek főgimnáziumának az impérium átvételekor 730 növendéke volt, ma az állami román középiskolának van 260. A polgári leányiskolának volt 417 tanulója, ma van 57.

A következő történet nem szorul kommentárra:

A biharmegyei Szentimre község lakossága tiszta magyar. A községet a hatóság kényszerítette, hogy állami iskolát építsen s a falu, mivel már volt felekezeti kisebbségi iskolája, csak hosszú húzódozás után tett eleget a rendelkezésnek és építette fel az iskolát.

Az iskolába kineveztek egy magyar nemzetiségű tanítót, de az iskolának csak egy tanulója volt, mert a magyar gyermekek a felekezeti

iskolába jártak. A tanító jelentést tett a nagyváradi tanfelügyelőnek, hogy nem tarthat előadást, mert mivel télen nem fűtötték az iskolát, az iskolát ez az egyetlen tanuló is elhagyta.

A tanfelügyelő kiszállt a helyszínére és megállapította, hogy:

Mivel a tanító harminc nap óta nem volt az iskolában, lemondott-nak tekintendő és állásából elmozdítatik.

A tanító futott fűhöz-fához s a tanfelügyelő belátta, hogy rendeletének indokolása lehetetlen, de nem vonta vissza, csak indokolását változtatta meg, úgy, hogy a tanítót elmozdította állásától azért, mert nem tud románul.

S a magyar tanító elvesztette állását a magyar községben, annak ellenére, hogy Craiovában részt vett volt egy román nyelvű kurzuson s megfelelő bizonyítvány volt kezében, hogy teljesen bírja a román nyelvet.

Fennmaradt a kultúrzóna és folyt tovább a névanalízis és a faji eredet kutatása s az előbbinek illusztrálására egy szcncmcrú kis esetet beszélek el, amely a római katolikus státus közgyűlése előtt is szóba került.

Élt egy Csíkszeredához közeli székely faluban egy kis árva, Gyüttő Gyuri özvegy édesanyjával, olyan szegényen, hogy néha nem volt meg a mindennapi kenyerük. De mert a fiú okos és szorgalmas gyermek volt, a helybéli pap gondolt egyet és elvitte magával a Csíkszeredái katolikus gimnáziumba, hogy tanuljon: lehet belőle még püspök.

Meg is érkezett Gyuri Csíkszeredába egy másik kis székely pajtásával, Kádár Péterrel és beírták mind a kettőt a gimnázium első osztályába és nekifogtak az életnek.

De jött egy idő múlva az oláh tanügyi inspektor és észrevette hogy Gyüttő Gyuri neve a születési bizonyítványban „Giutto“-nak van írva, a Kádár neve pedig „Dogar“-nak, ami oláhul kádárt jelent, tehát nyilván oláh mind a kettő. Elrendelte hát, hogy a két fiú hagyja ott a katolikus magyar iskolát és járjon az állami iskolába, ahová se pénze se kedve nem volt, hogy beiratkozassék.

Ott hagyta hát Gyüttő Gyuri az iskolát s beállott suszterinasnak.

Az özvegy anya pedig a következő vasárnap bement Szeredába, letérdelt a templom küszöbére és megátkozta azokat, akik az ő fiát megakadályozták, hogy pap legyen belőle.

Valamikor 1930 őszén, mikor már végít járta a Maniu kormány, a közoktatásügyi miniszter rendeletet intézett a kolozsvári tartományi igazgatóhoz s elrendelte, hogy az állami iskolai hatóságok figyelmeztetendők, hogy „tiszteljék a szülők jogát, hogy gyermekeiket tetszésük szerinti iskolába írathassák be és szünjék meg az eredet, név és vallással indokolt presszió, mely forrása a visszaéléseknek és panaszoknak“. De ezzel a rendelettel senki sem törődött, senki sem hajtotta végre s a névanalízis folyik tovább mind a mai napig.

1930 ŐSZÉN Kolozsvár városházán és az erdélyi kormányfőnökségen egyidejűleg vita volt afelett, hogy szabad-e a közigazgatási testületekben, városban és faluban, (Kolozsvárról és Felvinc községről volt szó) a magyar nyelvet használni. Két évi nemzeti-parasztpárti uralom után a „Keleti Újság“ cikket írhatott azzal a címmel: „Szabad-e magyarul beszélni?“ A cikk két érdekes kérdést világít meg.

Egyik az a tény, amely még Erdélyben is homályos háttérbe szorult, hogy azok között a magyarországi törvények között, melyeket a Consiliul Dirigent 1919-ben az impérium átvétele után érvényben tartott, ott van az 1868: XLIV. nemzetiségi törvény is, tehát annak a nyelvhasználati jogra vonatkozó rendelkezései érvényben vannak a

mai Erdélyben. Persze, a törvényt 1929-ben Maniuék éppen úgy nem szándékoztak végrehajtani, mint nem hajtották végre a magyar kormányok 1868 után.

A másik az a körülmény, hogy a román álláspont a nyelvhasználat kérdésében — s ez az enyhébb álláspont — az, hogy az a magyar, aki tud románul, köteles románul beszélni. Ez mutatja a „jogegyenlőség“ román felfogását: minden állampolgárnak egyenlő joga van, hogy románul beszéljen.

A nemzeti-parasztpárt politikájának illusztrálásaképpen a nyelvhasználat terén szintén csak egy-két példát fogok megemlíteni.

Gyárfás Elemér két ízben is interpellált a szenátusban amiatt, hogy a postahivatalok nemcsak azt kívánják, hogy a levelek címzésében a rendeltetési hely neve, hanem a címzett személy vagy cég neve is románul legyen feltüntetve, különben megtagadják a kézbesítést, s mikor emiatt ő panaszt tett a közlekedési miniszternél, aki akkor az erdélyi Vlad Aurél volt, azt a választ kapta, hogy

„a postahivatal eljárása megfelel a törvénynek és szabályzatoknak, melynek értelmében a levelezés akként kézbesítendő a cégnek, amint ezek be vannak jegyezve (tehát románul, ahogyan a cégjegyzés a törvénysekéknél történt)“.

S ez annál is inkább, indokolta a miniszter elhatározását, mert:

„a postahivatalok négy éve kéri a bankokat, hogy a magyar címzés mellett használjon román fordítást is, de azok mindig megtagadták;

egy idő óta tüntető módon jelölik meg a helységneveket is magyar nyelven.“

Természetes, hogy a miniszter mindkét indoka teljesen légből kapott volt és hamis információn nyugodott.

Élénkebb fényt vet a nyelvkérdés kezelésére és a román felelős államférfiak eljárására az a rendelet, melyet Dobrescu Aurel, erdélyi tartományi főnök bocsátott ki 1930 április 7-én, a nemzeti-parasztpárt kormányzásának derekán s amely így szólott:

„Tekintettel arra, hogy mindezeideig nincs olyan törvény, mely a megyei tanácsok, megyei delegációk és községi tanácsok tanácskozáiban megengedné a kisebbségi nyelvek használatát, következik, hogy a jövőben ezeknek a testületeknek a tanácskozásai csak román nyelven tarthatók.

Következésképpen semmiféle indokolás mellett sem engedhető meg, hogy más, mint az állam hivatalos nyelvén nyilatkozatok hangozzanak el, a bizottsági tagok felvilágosítást kérjenek vagy adjanak vagy az ülésekről jegyzőkönyveket vegyenek fel.

Abban az esetben, ha a tagok közül egyesek nem vennék figyelembe az ez irányba tett rendelkezéseket, a tanácsstagok nyilatkozatai meg nem történteknek tekintendők és nem foglalhatók jegyzőkönyvbe.“

A kérdés további lefolyásának historikumához a következő érdekes események tartoznak:

A magyarpárti képviselők felvilágosításért fordultak a miniszterelnökhöz és Maniu kijelentette, hogy kérdést intézett a rendelet dolgában Dobrescuhoz, aki táviratilag jelentette neki, tehát letagadta, hogy valaha ilyen rendeletet adott volna ki. S mikor a képviselők mondták, hogy a rendelet a sajtó képviselőinek kezében van, Maniu azzal vetett véget a dolognak: „Uraim, én hivatalosan intéztem kér-

dést a rendelet felől; a válasz az volt, hogy ilyen rendelet nem adott ki, ennél fogva ilyen rendelet nincs.“

Megjegyzendő, hogy nemcsak hogy megvolt a rendelet, hanem Dobrescu ahhoz magyarázó felvilágosításokat is fűzött, ami szintén megjelent az erdélyi sajtóban.

S hogy teljes legyen a kép, a „Brassói Lapok“ április 14-i 86-ik számában foglalt közlés szerint, Vajda-Voevod Sándor belügyminiszter a lap munkatársának kinyilatkoztatta: „A Dobrescu-rendelet nagyon jó, én mindenben helyeslem és akármelyik percben hajlandó vagyok azt aláírni.“

KÉT ÉVI KORMÁNYZAT UTÁN, 1930 őszén megbukott a Maniu kormány: a kisebbségi törvény nem jött létre és nemzetiségi politikáját a fennebb vázolt események jellemzik. Bukása után Maniu a nemzeti-parasztpárt pártkörében beszédet tartott, beszámolva kormányzatának eredményeiről s e beszédben azzal hitegette magát, hogy maguk a kisebbségek is kénytelenek elismerni, hogy sehol a világon kisebbségek nem örvendenek szélesebbkörű jogok élvezetének, mint Romániában és idegenek, akik a kisebbségi helyzet tanulmányozása végett jöttek az országba, álméltáccsal látták, hogy milyen életük van a romániai kisebbségeknek; községekben, városokban, megyékben, parlamentben képviselőkhöz jutnak, saját nyelvükön élvezik az adminisztrációt, szóval minden lehetőség megvan számukra, hogy mint egyenrangú polgárok otthon és jól érezzék magukat Romániában.

Ezekkel a kijelentésekkel nem lehet vitába bocsátkozni. De pár hónappal később, mikor nemcsak a Maniu-kormány, hanem az egész nemzeti-parasztpárt megbukott, gróf Bethlen György, a magyar párt elnöke egy beszédében a következőket mondotta:

„A nemzeti parasztpárt kormányrajutásakor mindnyájan nagy várakozással voltunk eltelve a kormány nemzetiségi politikájával szemben.

Indokolt volt várakozásunk, mert számos ígélet hangzott el s ezeltől két és fél évvel, mikor szintén választások előtt állottunk, a magyar választóközönség egy része hajlandónak látszott arra a hitre és bizalomra, hogy ennek a pártnak a kisebbségi politikája folytán végre meg fog változni minden, amit az eddigi kormányok a mi sérelmünkre elkövettek.

A kormány, mikor különböző ügyeinkben hozzá fordultunk, eleinte az időre hivatkozott, azzal tért ki, hogy még nem volt elég ideje, hogy politikáját és tevékenységét kifejthesse. Azután azt hallottuk, hogy sok más kérdés elsőbbrangú fontosságú, mint a kisebbségi kérdés megoldása.

Így telt az idő ...

A sok halasztás, várakozás végül is beletorkollott a kormány bukásába s végül nyíltan kimondották, hogy nincs semmi remélni valónk, mert rájöttek, hogy nincs szükség kisebbségi törvényre, mivel a velünk való bánásmód anélkül is megfelelő és a kérdést levették a napirendről.“

ÍGY TÖRTEK LE az első nemzeti-parasztpártnak, az erdélyieknek kormányzatával szemben táplált remények.

Aztán jött Jorga, utána újra a nemzeti-parasztpárt, most már sokkal kevesebb reményt keltve és kormányon voltak az elmúlt, 1933. év teléig. Hogy ez alatt az évek alatt hogy alakult a magyarság helyzete, arról talán más alkalommal.

SZÁSZ ZSOMBOR

FIGYELŐ

ROKONTALAN MAGYAROK AMERIKÁBAN

NEM INDOKOLATLAN elfogultság, beteges nacionalizmusból eredő előítélet ébreszti fel bennem a szánalmat és részvétet azokkal a magyarokkal szemben, akik rokontalanul csavarognak az Egyesült Államok területén; de magyarok, véreim, közösséget érzek velük s tragédiájuk a széthulló erők jellegzetes szimbóluma. Ugyanakkor sorsukban sok a komikum is; esztendőök óta élnek Amerikában s idegenségüket nem tudják levetni. Az idegenség, bizonyos helyzetekben, komikus. Akár góbé ésszel tépik le a napot az égről s kisütik, hogy a napfényt ők fedezték fel, mert nem lehet ragyogás nélkül élni, ha már üres a tarsolyuk; akár kukkó nehézkességgel mozognak az égkaparó házak és a földhöz tapadó fakunyhók körében s arcukról lerí a megfagyott szomorúság; akár koldusokká válnak vagy pedig furfanggal és meggyőződéssel ragaszkodnak keservesen szerzett telkükhöz, házukhoz: sorsuk megindító.

Rokontalan magyarok! Nem a faji elszigeteltségre utalok; ez ismert s talán gyógyíthatatlan kórság. Nincs az a magyar ember, aki külföldi útjárban vagy ha a külföld állandó tartózkodási helyévé válik, ne érezné, hogy olyik lelki helyzetben szavakkal alig érzékelhető kínai fal választja el környezetétől. Szabolcsba és Ady, vérmérsékletük óriási eltérése ellenére, tudatában voltak ennek az elszigeteltségnek. Hogy a kultúra emelkedett tebb színvonalán megszűnik ez az érzés? önámítás! Kevésbé éles, de él, mint ahogy az ösztön sem hal meg az értelem tökéletes érvényesülése esetében sem. A platói matematikában is van líra s az arisztoteleszi biológiában is észlelhető. Hát még az átlagemberben, akiben a kapkodás sokkal természetesebb, mint a rendszer s a benyomás sokkal élénkebb, mint a megemésztett benyomás. Sőt ez az idegenszerűség, amelyet a magyar ember éppen magyar mivoltánál fogva a külföldön érez, akkor sem szűnik meg, legfeljebb csökken, ha a külföld bizonyos megnyilatkozásai kulturális ízlésének jobban megfelelnek s hazai tapasztalatainak lelki fejfájást köszönhet. Magának a magyar nyelvnek dajkáló ereje és emléke akkor is elkíséri, amikor már csak dadogva beszéli a nyelvet.

Nem erről a rokontalanságról akarok szólni. Nem egy meghatározott lélektani valóság kifejtése a célom, hanem a megismertetése azoknak a magyaroknak, akik elszórtan élnek az Egyesült Államok területén s egyetlenegy atyafijuk sincs itt s a múlttal is elvesztették a kapcsolatot. Ez a cikk majdnem sírfelirat; ha élnek is, legfeljebb koporsójuk árnyéka kíséri el őket a temetőbe. Mindegy, hogy mi a foglalkozásuk; mindegy, hogy magyar környéken élnek-e vagy pedig olyan amerikai városban, ahol azt hiszik, hogy a magyarok valamikor mohamedánok voltak (egy amerikai „szociológus“ közölte velem ezt a feltevést), rokontalanok, mert a szó szoros értelmében nincs senkijük, akihez vérségi kötelék fűzné őket s nem egy esetben barátjuk, pajtásuk, földijük sincsen, akivel a magányt megosztathatnák.

Vájjon hogyan is éreztessem a hazai olvasóval lelkiállapotukat? Arra az álláspontra helyezkedni: „minek törődni velük, nekünk is elég a gondunk“, lelketlenség, a szív barbársága. Elvégre magyar földről indultak

el, ha nekik nem, hát őseiknek valami részük volt a nemzet kifomálódásában, még ha ninestelen Jánosok leszármazottai is, amellet bánatuk ma is magyarul szólal meg, sóhajuk, akármilyen kíméletlen volt is a múlt, gyakran ma is hazafelé száll s életük egyetlen szépsége, egyetlen érdekmentes, úgyszólván költői színe a múlt naiv felmagasztosítása — reális alap nélkül. Merem mondani: lelki földrajzot teremtenek a maguk részére, amelyben az elképzelt s talán csakugyan élő hazai rokonok töltik be a legfontosabb szerepet; együgyű álm-beszélgéseket folytatnak velük, megtárgyalják velük azt, amibe semmi beleszólásuk nincsen s a hazai udvarról, az aprómarhárról, a répabetakarításról, a csörgedező patakról úgy beszélnek, mintha közvetlen szomszédságukban volna. S ez a képzelettel megteremtett valónak tetsző vágy-élet nemcsak azokra vonatkozik, akik parkban, valami eldugott pádon töltik az éjszakát s nappal koldulással tengetik életüket, hanem azokra is, akiknek gazdaságilag úgy ahogy bevált az életük s látszólag se gondjuk, se bánatuk, semmiben hiányuk.

Érdemes megismerkedni lelkivilágukkal. A magyar élet fájáról lehullott érett és rothadt gyümölcsök. Elgurulnak az amerikai talajon s lelkük ízére senki sem kíváncsi. Odahaza mégis kíváncsiak lehetnének rájuk; ha más oknál fogva nem, romantikus okoknál fogva. Már a ma sem törődik velük; a holnap azt sem fogja tudni, hogy voltak.

NAGYKÉPŰSÉG LENNE ezzel a kérdéssel statisztikai adatok kíséretében foglalkozni. Amellet még hálátlanabb feladat lenne, mint a cigányokra alkalmazott statisztikai kimutatás. Jómagam legalább két tucatot ismerek személyesen; ők viszont másokat ismernek, s akár Detroitban jártam, akár Pittsburgban, akár westvirginiai bányavárosokban, akár a pennsylvániai szénvidéken, beléjük botlottam, megismertem őket bajuszukról, amely kajla és árva, fonák testtartásukról, amely fáradt, de nem tud közönyös lenni, megismertem őket kétségbeesetten reménytelen angol nyelvükről, amellyel koldulnak. Ez a legragikusabb, de ugyanakkor a leghumorosabb típusa az Amerikában vergődő rokotalan magyarnak.

Miben áll a tragédiájuk? Gyakorlati szempontból: a munkanélküliségben. Ez a munkanélküliség már négy éve tart s sokan állandónak érzik. A tartós betegeskedés szívósabb ellensége az emberi természetnek, mint az úgynevezett komoly betegség, amelyből azonban a beteg kigyógyul. Ezek a munkanélküliek, akik esetleg itt-ott napszámos munkához jutnak, de csak rövid időre, arra a tartósan betegeskedő emberre emlékeztetnek, aki beletörődött gyógyíthatatlanságába. ők is azt mondják: munkaalkalom? Iszen jó volna, ha volna, de ha nincs! Nem is lesz! Gyanakodva nézik azt az idegent, aki a holnappal biztatja őket. Hogy beszélhet a holnapról, amikor nem ismeri! S végül ott tartanak, hogy nem is akarják a holnapi munkát, mert elszoktak a rendes tevékenységtől. Inkább koldulnak, önérzet? Az önérzet fényűzés, s amellet túlságosan bonyolult fogalom. Amikor dolgoztak, akkor sem törődhetek túlságosan önérzetükkel. Kenyér kell, meg szállás, — néha akad jószívű magyar hentes, akitől szalonnát szereznek, pék, akitől zsemlyét, sőt pogácsát is kapnak; és aludni jó, aludni nagyon jó. Úgy beszélnek az alvásról, mintha az lenne a lélek kalácsa. Nagyon édes. Nagyon jóízű.

Munkanélküliségük tragédiáját elmélyíti a rokotalanság. Az a munkanélküli, akinek családja van, megköveteli a holnap optimizmusát. Az a magyar bevándorló, akinek földiéi vannak, velük kvaterkázik, velük búsul, velük főzi a pálinkát, velük szidja a világot. De a rokotalan magyar a nyájösztönnek ezt az elemi örömét sem élvezheti. Eb ura fakó! Ez vigasz, de keserű vigasz. Akiknek elevenebb a képzeletük, Don Quijoték lesznek

Sancho Pansa megjelenéssel: szélmalom a múlt, azt akarják meghódítani, igenis azt a múltat, amely igen keveset adott nekik. Kissé Hány Jánosok lesznek; a béres földesgazda volt, a kubikos szakképzett munkás, az iparos arról regél, hogy műhelyében féltucat legény is dolgozott. Egyvalaki mindig akad, aki elhiszi ezt a kiszínesített történetet. Például jómagam. Szívesen meghallgatom őket, érzem, amint jelenlétemben rokona talanságuk összezsugorodik, majd elpárolog s amikor parolázunk, megszűnik a koldus és adakozó közti távolság; szinte úgy érzem, mintha én többet kaptam volna, mint amennyit adtam nekik. Áadták lelküket, én pedig csak néhány garassal jutalmaztam őket.

Humorjuk? Az életöszön gyakorlati arca. Ezekben a válságos időkben az amerikai jótékonyági intézményekre nagyon sok kötelesség háramlik. A többi között a csavargó koldusokról való gondoskodás, amennyire lehetséges. Egy ilyen rokotalan magyarról hallottam a minap, hogy nőszülni akart. A nő azt mondta neki, hogy saját magát sem tudja eltartani, tehát miért akar feleséget is tehermek. „A „Charity“ eltart mindkettőnket“ — volt a magyar válasza. A házasság terve persze füstbe ment, viszont a kolduló, tűzhelynéző magyar alighanem másutt is megpróbálkozik ezzel a jótékonyági „hozománnyal“. Humorjukhoz hozzátartozik az is, hogy néha csoportokba verődnek, kiszemelnek maguknak valamilyen városnegyedet, kipróbálják a lakók jószívűségét s akár az italcsempészek, akik egymás határvonalát nem lépték át, ők is ügyelnek arra, hogy egymás koldusterületét ne zavarják.

Ezek a rokotalan magyar koldusok elvesznek az amerikai éledjen. Vízcsöpp a tengerben. Még annyi sem. ők a gazdag amerikai élet cigánya során sem tengődnek. Azon túl. A teljes nincstelenség határán. Életöszönük meglepő, ámbátor lényegesen hajlanak a fatalizmusra. Az egyik arra a kérdésre, hogy mit csinál, azt mondotta: „Vagyok“. Vigyorgott. Ez az, amikor az önismeret öngúnynak látszik. Ali lehetett odahaza? Munkás? Földművelő? Bakonyi betyár? Miért szakadt ki Amerikába? Éhezett? Ölt? Katonaszökevény? Minden feltevés indokolt. Levelezik a hazaiakkal? Kivel? Halottak. Vagy: nem akarnak tudni róla. Vagy: ő nem akar tudni róluk. Vagy: nem tud írni és olvasni s nincs senki, akit megkérhetne arra, hogy nevében írjon a szülőföldre. Meg aztán minek is? Mondom, bizonyos fatalizmus életük kísérője. Hogy mit lehet velük tenni? Kollektív alapon — semmit. Egyikben-másikban talán fel lehet rázni az önbecsülést; van, aki munkához jut, megembereli magát, esetleg földre akad, vagy nőre, akit elvesz s az otthon levegőjében a rokotalanság megszűnésével megkeleti egyensúlyát; nagyjában azonban ők azok, akikről a végzet megfélemedezett s már nem is igen bánják. Nincs munkájuk, nincs rokonuk; idegenben csavarognak, koldulnak. Már attól sem tartanak, hogy hazulról könyörgő levelet kapnak valamelyik „rokontól“, aki eddig nem vett tudomást róluk. Nincs lakáscímük, nem lehet nekik írni. Talán az útszélen pusztulnak el, talán valamelyik amerikai morgueból viszik majd a „Potters Field“-re, a „szegények temetőjé“-be, talán valamelyik egyházi gyülekezet, esetleg hitközség az utolsó pillanatban megkönyörül rajtuk; talán valamelyik amerikai jótékonyági intézet elhelyezi őket menházban. Ám ennél a „talán“-nál sokkal valószínűbb az a „biztos“, hogy rokotalanságukban önmagukra vannak utalva: egyetlen vigaszuk a sírás és alkohol daca, de számosan azon is túl vannak. A könnyeket visszautasítják.

NEMCSAK OLYAN rokotalan magyarok vannak, akiket elönt a társadalmi közöny árva és a maguk tehetetlensége. Szólni kell azokról is, akik félretettek valamit, boldogultak s még a mai kuszáit időkben is gazdasági

és társadalmi szempontból egyensúlyozott életet élnek. Azokról, akik mint kiskereskedők, gyári előmunkások, s más foglalkozási ágban elhelyezkedtek; még házuk is van. Azokról, akik gazdasági szempontból többé-kevésbé megtalálták azt Amerikában, amit nekik a múlt nem nyújtott s amiért tulajdonképpen kivándoroltak. Igaz ugyan, hogy sokan közülük a bankösszeomlások következtében leszegényedtek, de még nem rongyolódtak le; ruhájuk a polgári életet élő ember megjelenését árulja el, szavukban kifejeződik annak az embernek meggyőződése, aki a jelenlegi állapotot átmenetinek tekinti s arra nem is gondol, hogy holnap a szívós munkátlanság könnyörtelen karja öleli át. Feudális múltjuk elindusztrializálódott vagy pedig kereskedelmi köpenyt öltött; azzal a szereppel szemben, amelyet a hazai környezetben töltöttek be, érzéketlenek lettek. Ha lelki alkatukkal idegenek is az angolszász környezetben, érzik és tudják, hogy odahaza is idegenek volnának. Amerikai polgárok, nemcsak magyar egyleteknek, hanem amerikai „lodge“-oknak tagjai, s amit a demokratikus társadalom a felszínes egyenlőség szempontjából adhat, azt meg is adta nekik. Mégis egyedül vannak. Rokontalanok.

Rendszerint háromféle típusról van szó. Vagy arról, amelyik nem nősült, esetleg arról, amelyik halál útján elvesztette feleségét vagy pedig a válás felbontotta a házaseletet s nem nősült újra, vagy pedig arról, amelyiknek Amerikában született gyermekei annyira elidegenedtek, hogy magára maradt. Kifelé egyáltalában nem teszik azt a benyomást, hogy magányosok. Cselekvő életet élnek. Ám szörnyen magányosok. Nincs, akikért dolgozhatnának. Hazai kapcsolataik megszüntek. Egyrészt azért, mert talán a hazai rokonok esetében a „tékozló fiú“ szerepére vállalkoztak, aki azonban nem hajlandó visszatérni; másrészt azért, mert a hazai rokonok a környező levelekkel túlságosan a nyakukra jártak s éreztették velük, hogy csupán azért közelednek hozzájuk, mert dollár-segítségre számítanak; az is gyakori eset, hogy a hazai rokonok mind elhaltak, vagy, ha élnek is, nem adnak életjelt magukról. Ha vannak is földiek, akikkel együtt léptek Amerika partjára, életük irányánál fogva eltávolodtak tőlük; még ha közvetlen közeliükben lanknak is, megváltozott ízlésüknek elkülönítő hatását nem lehet letagadni. Gyökértelenek, mert az amerikai talajban nem eresztettek eléggé mélyen gyökeret, s a hazai talajból teljesen kiszakadtak. Anélkül, hogy tudnák, a hamleti magány tapasztalati és metafizikai útján haladnak.

Ritkán panaszkodnak. Sokkal férfiasabbak és edzettebbek, semhogy sopánkodással szánalmat akarnának kelteni. S látszólag nincs is semmi ok arra, hogy szánalmat érezzünk velük szemben. Néha érthető kérdésre is készek. „Nézze, autóm van. Odahaza a más saroglyájába botlottam.“ Vagy: „Itt úgy szólnak hozzám, hogy embermivoltomért nem kell bocsánatot kémem. Odahaza azok is rám förmedtek, akik adómból éltek.“ Esetleg: „Idegenben élek, ez igaz, de odahaza idegenebb voltam, mint itt.“ Mihelyt azonban a gazdasági sikerből vagy elfogadható elhelyezkedésből eredő zománcot lekaparjuk életük szókincséről, azaz, mihielyt csakugyan módunkban van beletekinteni lelkük rejtett labirintusába, akkor a felszín képe elmosódik a lényeg keretében. Mert a lényeg: magány. A lényeg: rokонтalanság. A lényeg ez a kérdés: hova is tartozom, ha senkihez sem tartozom? Érzik, amint fentebb említettem, a vérségi kötelék hiányát. Rokontalanok, mert magyarok, s rokонтalalanok, mert nincs rokonuk. A siker-önérzet a morfin, amellyel rokонтalanságuk fájalmát csillapítják. Ez azonban nem kielégítő. Nem is lehet. Az ember nemcsak hasznossági lény. És különösen, ha az öregedés szele érinti őket, ébrednek a tudatára ennek a rokонтalanságnak. Van otthonuk, de lelkük csavargó. S ilyenkor, a lelki csavargás útján, képzeletükben hazavetődnek s ők is, mint nincstelen honfi-

társaik, hajlandók túlbecsülni a múlt színeit s racionális mivoltuk a lélek egyensúlya szempontjából abban áll, hogy az irracionális feltevéseket is elfogadhatóknak tartják. A rokotalanságban a múlt, mint egy ravasz festő, lelkük vásznára harmonikus színeket fest. Sorsuk immanens erői, ezek a nyugtalan és nyugtalanító erők, legyúrják azokat a felszedett erőket, amelyekkel életük külső útját egyengették, anélkül, hogy ez az út a béke állomására vezetett volna.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK területén élő félmillió magyar ajkú magyarnak csekély százalékára állanak a fenti megállapítások. Bizonyos lelki magányra vonatkozó megállapítások természetesen egyetemes jelentőségűek amerikai magyar viszonylatban annál a lélektani körülménynél fogva, amelyre ismertetésem elején utaltam, azaz az idegenség, ha nem is idegenkedés érzése alapján, amely a külföldre vetődött ember kísérő mozzanata. Ez a rokotalanság épp olyan elkerülhetetlen, mint a gondolkodó ember magánya a világűrben.

De a rokotalanság, amellyel ebben a cikkben foglalkoztam, amint mondtam, a tényleges rokonhiányból ered. Ez az az eset, amikor az ember magánya túlesz a faji magányon. Milliók környezetében élni, anélkül, hogy bárkihez is közünk volna: tragédia. Építeni, anélkül, hogy házukba mást is befogadhatnánk: tragédia. Kószálni erdőben, mezőkön, elrejtőzni teherkocsikon, más városba vetődni, anélkül, hogy ott a rokotalanság megszűnne: tragédia. Elindulni hazulról a lidércvágó varázsával, arra törekedni, hogy új környezetben gyökeret verjünk, tudni, hogy a múlt igazságtalan volt s mégis vágyódni a múlt iránt: ez tragédia. Ami benne humor, az a szomorúság fölénye a céltalansággal szemben. Ami benne komikum, az inkább helyzetkomikum, s körülbelül olyan természetű, mintha valaki gáncsot vet Charlie Chaplinnak, s mialatt mosolygunk, mosolyunk mégsem lekicsinylése annak az embernek, aki elvágódott a padlón.

Rokotalan magyarok Amerikában! Rokotalan nép dupla áldozata: nemzetük nem törődött velük s végül a sors betetőzte ezt a közönyt. A mindenség útján észrevehetetlenek, de legalább, aki magyar, igyekezzék őket észrevenni. Legalább megértéssel igyekezzünk rokoni kapcsolatot teremteni köztük és magunk között.

(Cleveland, Ohio)

REMÉNYI JÓZSEF

BOROEVIC SZVETOZAR TÁBORNAGY

AVOLT OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA világháborús hadvezé-
reinek sorából a legfontosabb helyeken való alkalmazásánál
fogva különösen kimagasló Boroevic tábornagy, magyar
állampolgár, a Mária Terézia-rend középkeresztese. Nekünk,
magyaroknak az ő hadvezéri működése már azért is emlékezetes, mert
1914/15 telén, november elejétől január végéig, amikor a Magyar-
országra való orosz betörés lehetőségével, a nagyarányú ellenséges
invázióval annál is inkább a legkomolyabban kellett számolnunk,
mert haderőink zöme a német határ megvédése céljából Nyugat-
Lengyelországban verekedett, az ő hadserege védte a Kárpátok leg-
fontosabb, legszélesebb északi kapuját: a duklai horpadást. Abban
az időben minden magyar szívszorongva várta a Boroevió hadainak
küzdemeiről szóló híreket.

Boroevic tábornagy a világháború elején a kassai VI. hadtest
parancsnoka volt, de már 1914 szeptember elején átvette a 3. had-
sereget, amely az első keletgalíciai hadjárat után a magyar határ
mentén hadakozott. Az olasz hadüzenetkor, 1915 május végén az
Isonzo mentén alakult 5. hadsereget bízták rá, ahol 1917 szeptem-
beréig e hadsereg élén, majd a háború végéig ugyancsak az Isonzónál
mint arcvonalparancsnok az i. és 2. Isonzo-sereg élén szállt szembe
az olaszok tömegeivel és megvédte Triesztet. Az említett alkalmaz-
tatások során majdnem minden magyar csapat végigment a kezén,
azaz harcolt az ő parancsai alatt.

Mindezek folytán nem lesz érdektelen, ha ennek a tábornagnak
hadvezetése felől általános tájékoztatást nyújtunk.

1914 AUGUSZTUSÁNAK utolsó harmadában, mikor Auffen-
berg tábornok serege Conrad támadó haditerve szerint Komaróv
irányában átlépte az orosz határt, Boroevió e sereg kötelékében, annak
jobbszárnyán a felsőmagyarországi VI. hadtestet (a kassai és a miskolci
közös s a kassai honvéd hadosztályt) vezette. Az volt a feladata, hogy
a gyanított orosz arcvonalt jobbról kerülje meg.

A hadtest a tűzkeresztészen augusztus 26/27-én nem éppen
szerencsésen esett át. Az orosz maga kerülte meg a hadtest jobb-
szárnyát. A közepén előnyomuló kassai közös hadosztály ugyan szép
győzelmet aratott a szembehelyezkedő oroszokon, de balról a hon-
védek támadása nagy túlerőbe ütközvén, összeomlott. Ez alkalommal
a kassai honvéddandár állományának 50%-át hagyta a vérrel áztatott
küzdőtérén. Jobbról a miskolci közös hadosztályt, amelynek jobb-

oldala és háta különféle szerencsétlen körülmények összetalálkozásából fedetlen maradt, egy orosz hadtest bekerítette. Ez a hadosztály a kelepceből csak 70%-ös embervesztés és 22 ágyú elvesztése mellett tudott — szétszóródott állapotban — kimenekülni.

A következő, természetesen nagy kavarodásban Boroevic is elvesztette hidegvérét. Hadtestének az általános hátrálást rendelte el. A mi hadtörténelmi levéltárunk szerint: „a hadtestparancsnok... elvesztette bizalmát a csapatok ellenállóképességében és anélkül, hogy azok harcáról közelebbi értesülést kapott volna, döntő fontosságú elhatározásra jutott. Azért, mert megbízható hírek nélkül maradt, a legrosszabbal számolt és a visszavonulást mérlegelte. Ez pedig egyenlő volt a csata elvesztésével!“

Szerencsére Auffenberg erős kézzel beavatkozott a harc menetébe és a hadtestet megállította. A komaróvi csata további folyamán Boroevic igen jól megállta a helyét. Miután jobbszámát a szomszéd seregtől ide rendelt hadtest megtámasztotta és így Boroevic a csatafront közepére került, a kassai hadtest a következő napok alatt a legnagyobb elszántsággal védte ki az oroszok áttörési kísérleteit. Boroevic az augusztus 27-től szeptember 2-ig tanúsított hadvezetésért meg is kapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.

A komaróvi csata után Boroevic a 3. hadsereg élére került, amely ekkor a Lembergől keletre, augusztus végén elszenvedett két veresége után — védekezés céljából — a grodeki tavak mögé ment vissza. Ezt a hadsereget Boroevic a rövidesen kifejlődött leMBERGI csatában jól vezette. A hadsereg a tőle jobbról álló Böhm Ermolli-féle sereggel együtt pár napi védekezés után Lemberg irányában támadásba ment át és szépen tért is nyert. Sikereit azonban nem aknázhatta ki, mert bal szomszédjainak, az Auffenberg és Dankl-féle seregeknek veresége folytán Conrad kénytelen volt az általános hátrálást Nyugat-Galiciába és a Kárpátokba elrendelni. Boroevic serege Przemysl várán át Nyugat-Galiciába rendben ment vissza.

A következő, októberi támadó hadjárat alatt Boroevic serege mentette fel Przemysl várát az ostrom alól. Az ezután kifejlődött San-menti és chyróvi csatában a sereg megint jól szerepelt. A hadihelyzet Chyrownál a javunkra fordult, mikor újból a bal szomszédok vereségének hatása alatt a hadjáratot félbe kellett szakítani. Boroevic serege ekkor a duklai horpadásba került, ahol feladata Magyarország védelme lett. Ettől kezdve Boroevic hadtestei hol a Kárpátoktól délre, hol északra vívtak nehéz, válságteljes küzdelmet Bruszilov igen tevékeny seregével. Ezekben a harcokban Boroevic hadvezetése már nem mindig nyerte meg Conrad tetszését.

Conrad ugyanis az „aktív“ védelmet ítélte helyénvalónak, ami azt követelte volna, hogy minden orosz támadásra ellentámadással feleljünk. Boroevic azonban nem volt hajlandó Conrad magasröptű terveit követni. Hadvezetését itt bizonyos passzivitás jellemezte, ami az orosz támadás bevárásában, egyszerű kivédésében, tehát a megszállt állások tartásában nyilvánult. Ezt a harcmodort nem koronázta a kellő siker. Arcvonalunk állandóan tért vesztett és mindinkább a Kárpátok gerince mögé szorult vissza, holott ekkor még nem állt velünk

szemben oly nagy orosz túlerő, ami térvésztesünket papírforma szerint megindokolta volna. A valóságban azonban a mi csapataink szláv vagy román nemzetiségű részei a korábbi sikertelen hadjáratok természetes utóhatása gyanánt már távolról sem rendelkeztek azzal az ellentállóképességgel vagy éppen az ellentámadásokhoz szükséges lendülettel, amely 1914 augusztusában még bennük rejlett. Ezenkívül Boroevic az oroszok legjobb hadvezérével, Bruszilowal állt szemben, aki értett ahhoz, hogy csapatait rendkívüli erőfeszítésekre bírja. Conrad, a „támadó szellem legelső zászlóvivője“ azt várta, hogy Boroevic vagy szakadatlan előtörésekkel, vagy pedig nagyarányú ellentámadással tartsa távol az oroszot a mi határainktól. Viszont ez csapatai kimerült voltánál fogva nem mert merészebb hadműveletet tervezni. Conrad pedig állandóan előre nógatta Boroevic seregét.

Különösen ingerült hangú eszmecsereére került a sor a két hadvezér között, mikor Boroevic a tőle messze balra dülő limanovai csata idejében a duklai horpadás felé érezhető erős orosz nyomás elől — Bártfa, Zboró, Sztropkó elvesztése után — Kassára akart visszamenni. Ekkor Conrad igen erélyes hangon követelte Boroevictől a hátrálás helyett a haladéktalan támadást és a beavatkozást a limanovai csatába. Ennek sikere is lett. Boroevic seregének Conrad e követelésére történt oldalzó irányú előtörése Neu-Sandec felé, a limanovai csatátér irányában, az itt támadó, Radko Dimitrijevič vezette orosz sereg összeköttetéseit hozta veszélybe és az oroszot gyors hátrálásra készítette. Az ezt követő üldözésben azonban Boroevic serege Bruszilov ellentámadásával találkozott, vereséget szenvedett és megint a Kárpátok mögé — teljesen elcsigázott állapotban való hátrálásra kényszerült.

Az 1915 január végén megindult kárpáti téli csatában, amelyben a támadást Przemysl felmentése céljából mi kezdtük, a döntő hatásának szánt lökést a duklai horpadásból Przemyslre Boroevic megfelelően megerősített seregének kellett intéznie. Boroevic előtörése azonban sikertelen maradt, sőt serege hamarosan a határ mögé szorult. De elvégre is az elemekkel, a húsfokos hideggel és a méteres hóval más hadvezér sem tudott volna megbirkózni. A kudarcért itt nem Boroevicet terheli a felelősség. Conrad ekkor újabb megerősítéseket tolt a Kárpátokba és a főttámadás vezetését most Böhm-Ermollira bízta, ami elárulta a Boroevic-féle hadvezetéssel való elégedetlenségét. De Böhm-Ermolli sem ért el eredményt, sőt ő is kénytelen volt a Kárpátok határgerince mögé hátrálni. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy Conrad korábban Boroevicnek megoldhatatlan feladatot adott. Boroevic józanságára vall, hogy a csata kezdetén a rengeteg véráldozatot követelő támadás beszüntetésére tett javaslatot, amit azonban Conrad nem fogadott el. Az események mindenesetre Boroevic álláspontját igazolták. A Kárpátokban végül is német segítségre szorultunk. Egy német hadtest, magyar ezredek támogatásával hozta a dolgot helyre, mikor 1915 húsvétján Boroevic arcvonalából Mezőlaborc felé intézett támadással az oroszokat megállásra bírta.

Ezután Boroevic még résztvett a május elején vívott gorlicei csatát követő üldözésben. Előrevezette seregét Przemysl alá, de ennek a várnak visszafoglalását már más vezér végezte, mert Boroevic május

végén az olasz hadszíntérre távozott, ahol Conrad a szerb határról oda-szállított csapatokból megalakuló 5. hadsereg vezérletét és egyben az Isonzo vonalának védelmét bízta rá. Közismert, hogy a Jenő főherceg vezérlete alá helyezett délnyugati arcvonalon Isonzo-menti szakasza alkotta a front legnehezebben megvédelmezhető és ezért az olasz támadásnak legjobb kitért részét.

Boroevic az 5. sereg élén tíz nagy csatában, majd a tizenegyedik csatában, mint a két sereg erejére növekedett Isonzo-arcvonalon vezére feltartóztatta az olaszok rohamait és megakadályozta, hogy azok Triesztig jussanak. A köztudatban ezért tizenegy Isonzo-menti győzelem emléke él. Alapul ez a köztudat azon a tényen, hogy az olaszok nem érték célt. Boroevic hadvezetése itt azonban mégsem elégtett ki mindenkit.

Legfelsőbb hadvezetőségünk az Isonzónál eleinte „aktív“ védelemre gondolt, ami alatt azt kell érteni, hogy nem lett volna kifogása az ellen, ha az olasz az Isonzón valahol átengedtetik és aztán ügyesen megtervezett ellentámadással, a folyón át való veszteségteljes visszavonulásra kényszerítetik. Boroevic nem volt az ilyen kockázatos harcmódot híve. Az 5. sereg átvétele után azonnal elrendelte, hogy „az Isonzo vonala a legszívósabb védelemben, az utolsó emberig“ tartassék és egyben a kezdetben alá rendelt 8 hadosztályból hetet az első vonalba állított és csak egyet tartott tartalék gyanánt vissza. Ez az erőelosztás a „passzív“ védelem alapjait rakta le, minthogy nyilvánvaló, hogy egy hadosztálynyi tartalékkal nem lehet nagyarányú, a csata sorsát egy csapással eldöntő ellentámadást intézni. Ilyen erőelosztás mellett a hadvezér kezében nem marad elég erő, hogy azzal a csata menetét irányíthassa és ezért a védelem vezetése az alparancsnokok kezébe megy át.

Különösen Jenő főherceg vezérkari főnöke, Krausz altábornagy volt Boroevic védelmi harcmódojának ellenzője. A két tábornok — Boroevic és Krausz — között állandó volt a súrlódás. Errenézve Krausz nevezetes könyve: „Die Ursachen unserer Niederlage“ több részletet tartalmaz. Krausz bírálata, bármennyire szigorú is, mégis figyelemreméltó, minthogy a volt monarchia egyik legkiválóbb tábornoka írta. A világháború előtt a vezérkari tiszteket nevelő hadi iskola élén állt. Az 1914. évi első szerbiai hadjáratunkban hadosztályparancsnoki minőségben kitűnt, mikor a Száván átkelt szerb Timok-hadosztályt tönkrevverte. Ezután hadtestet bíztak reá, amelyet kifogástalanul vezetett. Nagy népszerűsége tett szert csapatai körében, mert azokról atyai módon gondoskodott. A legénység a „Krausz apánk“ meg-tisztelő megjelölés alatt ismerte. A második szerbiai hadjárat kudarca után egészen 1916 őzéig Jenő főherceg vezérkari főnöke volt, — előbb a szerb, majd az olasz fronton. Az ő javaslatára történt, hogy a szerbek előtt álló haderőnk egyik fele a Kárpátokba, az orosz ellen került, másik fele pedig az olasz ellen fordult. 1916 őzén eredményesen vezetett hadtestet és hadseregcsoportot az orosz ellen, 1917 őzén pedig a nevezetes 12. Isonzo-csatában a Flitsch felől nagy sikerrel áttörő, négy hadosztálynyi harccsoportot vezényelte. A háborút az Ukrajnában levő „keleti“ hadseregünk élén fejezte be. A háború alatt így

minden hadszíntéren sikeresen szerepelt és hadosztálytól hadseregig terjedő hadak felett parancsnokolt.

Boroevic hadvezetésére nézve említésreméltó támpontokat tartalmaz József főherceg világháborús könyve is. A főherceg 1915-1916-ban Boroevic vezérsege alatt a VII. hadtest élén állt. Foglalkoznak még az Isonzo-menti hadvezetéssel az osztrák vezérkar világháborús műve és osztrák szakírók is. Valamennyi megállapítja az Isonzo védelmének rendkívül veszteségteljes voltát.

Lássunk erre nézve néhány adatot!

Egy osztrák katonai szakíró az Isonzónál alkalmazott védelmi harcmodort a védelem csődjének mondja és ezt az állítását a kölcsönös veszteségek szembeállításával igazolja.

Az 1. Isonzo-csatában résztvevő 92 zászlóaljunk veszített 10.000, az olaszok 225 zászlóalja 15.000 embert, azaz a zászlóaljakra elosztón veszteség nálunk 107, az olaszoknál 66 főt tett ki. Ennél még megemlítendő, hogy nálunk minden zászlóaljnak 2 géppuskája volt, míg az olasznál ennyi géppuska csak három zászlóaljra együttesen jutott. A védelem főharci eszközét illetőleg tehát bizonyos viszonylagos túlsúlyban voltunk. Erősebb volt azonban az olasz a tüzéségben (az 1. csatában 350 ágyú 700 olasz ágyú ellen). De ez csak azért vált reánk veszedelmessé, mert csapataink túlnyomó részét az olasz tüzéség céltáblája gyanánt az első vonalba helyeztük, amelynek hitvány kőfedezékeit a csapatnak a leggyilkosabb bombázás alatt sem volt szabad elhagyni, lévén „az utolsó emberig való kitartás“ megparancsolva.

A 2. Isonzo-csatában résztvevő 129 zászlóaljunk veszített közel 30.000, az olaszok 260 zászlóalja 46.500 embert. A zászlóaljakra elosztott veszteség nálunk 231, az olaszoknál 179 főre rúgott. Állt 430 ágyúnk 700 olasz ágyú ellen.

A 3. Isonzo-csatában 139 zászlóaljunk 42.000, az olaszok 338 zászlóalja 67.000 embert veszített. A zászlóaljakra elosztott veszteség nálunk 305, az olaszoknál 197 főt tett ki. Állt 630 ágyúnk 1370 olasz ágyú ellen.

A 4. Isonzo-csatában 177 zászlóaljunk 25.000, az olaszok 368 zászlóalja 49.000 embert veszített. A zászlóaljaira elosztott veszteség volt nálunk 143, az olasznál 133 ember.

Viszonylagos veszteségünk tehát az olaszét mind a négy csatában túlhaladta, holott a többi hadszíntér védőcsatáiban szerzett tapasztalatok szerint ennek nem lett volna szabad bekövetkezni. Még a fordított veszteségarány is kedvezőtlen lett volna!

Még megdöbbentőbb veszteségünk mérete, ha a küzdelem gyűpontjában, a doberdói fennsíkon állott VII. magyar hadtestünk véraldozatait nézzük. Ez veszített

a 2. csatában 25.000 főt, zászlóaljanként 338 embert,

a 3. csatában 30.000 főt, zászlóaljanként 497 embert (legalább 60%).

A mi viszonylagos és nehezebben pótolható nagyobb veszteségünk a merev (passzív) védelem hátrányát megdöbbentő számokkal bizonyítja. A veszteség főoka: a védőrség túlnyomó nagy része a hadvezér parancsára sűrűn megszállt, egyetlenegy vonalban, oltalmat nem

nyújtó kőrakások mögött védekezett és kívánatos céltárgya volt a fölényes olasz tüzérségnek. A csapat így az olasz ágyúk pergőtüzében, még az olasz gyalogság egyébként nem túlságosan lendületes rohama előtt, annyi vért vesztett, vagy legalább is annyira elkábult és megtört, hogy az olasz rohamnak kézitusában való visszavetésére gyakran képtelenné vált.

Képzeljük most el, hogy például a 3. csatában résztvevett 137 zászlóaljunk közül 67 alkotta volna az olasz bombázás időszaka alatt az első vonalba rögzített védőrséget, míg 70 zászlóaljat (vagyis 6—7 hadosztályt) a hadvezér hátul készenlétben tartott volna arra a célra, hogy azokkal valahol, mint helyi túlerővel, nagyarányú, egységes, csatadöntő ellenlökést intézzen az állásainkba hatolt vagy éppen az állásainkba szándékosan engedett ellenségre. Ilyen hadi manővert a mi harcedzett csapatainkkal a kevésbé harcias olasz gyalogsággal szemben már lehetett volna kockáztatni.

A szakértők a merev védelem rovására írják azt is, hogy majdnem minden csatában vesztettünk tért és néha bizony jelentékeny számú foglyot is, ami alkalmat adott az olasz fővezérnek arra, hogy a csekély, de megfelelő fontosságúvá dagasztott tényérésre és a mi tagadhatatlanul nagy veszteségeinkre hivatkozva, várharcban kivívott olasz győzelemről adjon hírt. Ez pedig nem engedte az olasz csapatban a teljes vereség érzetét lábrakapni. Különösen sok tért vesztettünk a 6. csatában, amelyben Görz és a doberdói fennsík került olasz kézre és a ii. csatában, amelyben az olasz a bainsizzai fennsíkot foglalta el. Az olasz jelentés szerint az előbbi csatában 19.000 foglyot, az utóbbiban 30.000 foglyot hagytunk az olasz kezén.

Krausz altábornagy azt írja előbb említett művében, hogy Boroevic már az 1. csata nehéz veszteségei alapján utasítást kapott a megfelelő fedezékek építtetésére. De Boroevic ellenvetéssel élt, mondván: „Tiszta elmélet az, hogy a doberdói fennsíkon fedezéket lehetne építeni. Itt nem segít semmiféle rögtönzés, de még kötőző szerszámok és kőfűrőgépek sem érnek semmit. Itt csak békében épülhetnek sok évi munka árán előkészített erődítések. De most az ellenség tüzében valamit rövid idő alatt létrehozni, az nem egyéb, mint elmélet 1. A Boroevichoz beosztott műszaki tábornok, arra hivatkozva, hogy ő békében 16 évig teljesített karsztos vidéken szolgálatot, kijelentette, hogy a sziklában való fedezéképítésről szó sem lehet. Krausz végül is Jenő főherceghez fordult r „Az erődítésre való parancs teljesítésének kikényszerítésétől függ katonáink vére, az Isonzo-vonal tartása. És ha a katonáknak körmeikkel kell magukat a sziklába vájni, annak meg kell történnie. Különben is meggy a dolog, ha megvan hozzá az akarat. De az 5. hadsereg nem akar!”

Krausz említi még, hogy Boroevic nyilvánvaló engedetlensége és passzív ellenállása kíméletlen megtorlást követelt volna, de Conrad, aki Boroevicot nagyabecsülte, más nézetek és a csapat véleménye dacára sem ejtette el. Utalás ez arra, hogy Krausznak a hadvezetésbe való beavatkozásai miatt Boroevic és vezérkari főnöke a 2. csata után állásuktól való felmentésüket kérték, de ezt Conrad nem fogadta el. Krausz az Isonzo-menti hadviselés bírálatát ezzel végzi: „Én az

illetékes helyen is kifejezést adtam ama nézetemnek, hogy a hadvezetés az Isonzo mentén nincs jó kézben és hogy csapataink nem a vezetés segítségével, hanem a vezetés dacára arattak győzelmet.“

József főherceg, hét nagy csatában a doberdói, majd a comeni fennsík védője írja, hogy Boroevic a temesvári hadtest feladatát a Doberdón az 1. csata után így szabta meg: „Mint ezelőtt, úgy ezután is arra kell a rendelkezésre álló erőket felhasználnunk, hogy területünk minden talpalatnyi rögét a legszívósabban megvédelmezzük.“ A főherceg megállapítja, hogy ez a „passzív“ védelem sok vérbe került. Majd a 2. csata után, 1915 augusztus 3-án naplójába feljegyzi: „Boroevicnak ki kellett volna fáradnia a doberdói fennsíkra, akkor látta volna, illetőleg látná, hogy igazam van, mikor azt állítom, hogy szakasztott a legrosszabb helyen kell állanunk, ahol egy parányi szikladarabka sem fog maradni, melyet nem áztat sokszorosán drága vér...“

Krausz altábornagy, akinek az sem tetszett, hogy Boroevic a csatákat messze hátulról, Laibachból vezette, elrendelte, hogy minden tábornok a csata idejében elől, a csatatéren tartózkodjék. Érdekes ebben a vonatkozásban József főherceg következő feljegyzése 1915 szeptember 30-áról. Ferenc József királynál volt kihallgatáson, aki tőle azt kérdezte, hogy „Boroevic kimegy-e néha az első vonalba? Azt feleltem neki, az igazsághoz híven, hogy az állásokba sohasem megy ki, mert úgy véli, hogy az ottani kínokat és nyomorúságot látni, őt a vezetésben hátrányosan befolyásolná ..

Ha szabad itt bírálatot mondanunk, akkor azt a következőkben foglalhatjuk össze: a hadvezér valamilyen nagy csatában már azért sem lehet állandóan elől, mert sehogy sem tekintheti át harcvonalának sok tíz kilométerre terjedő küzdelmét, hanem annak csupán kis részletét láthatja. De azért feltétlenül többször is látnia és alaposan ismernie kell azt a terepet, amelyen csapatainak küzdeniök kell, ismernie kell a fedezékek minőségét, látnia kell csapatait a harc alatt, előtt és után, hogy azok állapotáról személyes tapasztalatai legyenek, éreznie kell az ellenség tűzhatását, hogy megbírálhassa csapatai teljesítményeit és hogy megszabhassa a csapattal szemben támasztható követelményeket. Ezért szükséges, hogy csapatait gyakrabban keresse fel. Például Pflanzner-Baltin, a 7. hadsereg vezére majdnem mindennap kiment az arcvonalba és meglátogatta csapatait a lövészárkokban akkor is, ha ez nem is volt veszélytelen kirándulás.

Talán ha Boroevic néhány nagy csatanapon végignézi a Doberdón dúló küzdelmet és nyugodt napokon végiglátogatja csapatai állásait, megelevenednek előtte azok a jelentések, amelyeket csapataitól naponta többször is kapott és ennek alapján a védelmet is másképpen szabályozza, mint ahogyan történt. József főherceg hallatlan népszerűségét és óriási befolyását a csapatra azzal szerezte meg, hogy a halálos veszélyt egyáltalában nem kerülte és hogy a csapat szenvedéseiben osztozott. Ezért csapataitól csak olyant követelt, ami elvégezhető volt, anélkül hogy azok tönkremenjenek

A hadvezér a békében megszerkesztett harcászati szabályokat tartotta szem előtt, míg a csapat a valóságban élt és cselekedett. Például a mi harcászati szabályzatunk, amellyel a világháborút megkezdjük,

előírta, hogy rendszerint csak egy állást kell kiválasztani, megerősíteni és annyi csapattal megszállni, amennyi annak tartásához elegendő; aztán, hogy minden mesterkéltiséget több egymás mögött fekvő védővonallal el kell kerülni; előretolt állásokat mellőzni kell, stb. Tudjuk, hogy erre a szabályra a világháború alaposan rácsafolt. Az Isonzónál a hadvezetés az egy állást kívánta, ennek erős, sűrű megszállásával. Ez a merev védelem okozta a már említett nehéz veszteségeket. Nem az ellenség megverése, hanem az állás tartása volt a hadvezér célja, amelynek eléréséhez kapcsolta a győzelem fogalmát.

Boroevic rendkívüli eréllyel ragaszkodott a békeszabályzatban foglalt harcmodorhoz, amit róla az osztrák vezérkar is megállapít. Bizonyára jó tábornok volt, akinek kemény akarata a csapatot a legválságosabb helyzetben is kitartásra bírta. De nem volt, legalább is a fent közölt bírálatok szerint, az az ötletes, ruganyos hadvezér, aki az ellenség előtt félredobta volna az elavult elméletet és katonáinak az olaszokét magasan felülmúló harci értékét kihasználva, seregét a legcélszerűbb módon alkalmazta volna. A jó hadvezetéshez tartozik az is, hogy minden hadi feladat lehetőleg nagy eredménnyel, de lehetőleg kis véráldozattal oldassék meg.

Figyelemreméltó József főhercegnek a 4. Isonzó-esetéből vett következő följegyzése: „Boroevic elrendeli, hogy mi az ellentámadásokat nagyobb erővel hajtsuk végre és állásainkat erősebben szálljuk meg. Az ugyan majdnem lehetetlen, mert akkor három nap alatt összes embereim el fognak esni vagy megsebesülnek. Csak egyetlenegyszer jöjjön ki Boroevic velem a Monte San Michelére és győződjék meg saját szemével, hogy mit jelent a sűrűn megszállani. Sajnos, mindez csak papirosra vetett elmélet.“

Említsük még meg, hogy Boroevió az Isonzó-csaták győzelmes vezetéséért 1917 nyarán megkapta a Mária Terézia-rend középkeresztjét.

Au. CSATÁBAN a védelem már majdnem összeroppant. Ezért vált szükségessé a támadás német segítséggel, ami a 12. csatában rendkívüli eredménnyel járt. Az utóbbi csatában Boroevió másodrangú feladatot kapott. A támadást mások intézték. A két támadó csoport egyikét, a Flitschből előretörő hadcsoportot Boroevió szigorú bírálója: Krausz vezette. A támadáshoz, annak sikere esetén, kellett Boroevic 20 hadosztályának csatlakozni.

Krausz ennél a hadműveletnél újra sok hibát talál Boroevió hadvezetésében. Véleménye szerint Boroevió nem jól csoportosította az ő 20 hadosztályát a támadáshoz, az ellenségnek az Isonzó mögé való visszadobásához, aminek következménye haszontalan vérontás lett.

Majd mikor az üldözés során arcvonalunk a Tagliamentohoz közeledett, azt az alkalmat, hogy Aosta hercegének egész hadseregét a Tagliamento előtt elfogjuk, szerinte Boroevió szalasztotta el. Ugyanis egyik tábornokát, aki az elfogást célzó hadműveletet az ellenség hátába már megkezdte, máshová rendelte. Krausz erről így ír: „Hogy milyen vészthozó hatást gyakorolt ez a tábornagy (Boroevic) alárendeltjeire, megbírálnak abból, hogy a derék tábornok (aki az ellenség hátába, Latisánára vett irányt) feladta arra irányuló szándékát, hogy

Latisánára menjen és Codroipóra vonult, ahol a németekkel torlódott össze. Boroevic megmentette a 3. olasz sereget... Ilyen módon bosszulta meg magát egy embernek két seregből álló hadcsoport élén való meghagyása, akinek hadvezetésben való csekély képessége végre a hadseregfőparancsnokság teljes tudomására jutott..

Nem akarunk itt vitázni afelől, hogy kinek és mennyiben van igaza. A tény azonban az, hogy Aosta hercegének serege vissza tudott menni a Tagliamento mögé, holott célirányos hadvezetés mellett ezt a sereget is egészen tönkre verhetjük volna. A nagy diadalmámban, amely bennünket a 12. csata után eltöltött, ez a mulasztás nem torlított meg.

1918 júniusában, a szomorú emlékü piavei csatában, mikor egyidejűleg sok helyen indultunk támadásra az olasz ellen, Boroevic két serege, amelyek melléktámadást intéztek, érték el a legnagyobb eredményeket, aminél figyelemreméltó, hogy Boroevic egyáltalában a támadás ellen foglalt állást, és hogy amennyiben a támadás mégis végrehajthatnék, annak a maga arcvonala felől való intézését javasolta. Az események itt Boroevicnak adtak igazat.

Az utolsó nagy csatában, 1918 októberében, az olaszok Boroevió arcvonalát rohanták meg és át is törték. Erről azonban ő nem tehetett. Az osztrák-magyar haderő ekkor már nem volt a régi. Bomlásnak indult.

BOROEVIC TEHETSÉGES és erélyes katona volt. Már békében nagy hírre tett szert, előbb a horvát honvédek, majd a kassai hadtest élén. A háborúban, mint a monarchia legtöbb elismert hadvezére, hol csatát nyert, hol vesztett. Hogy az Isonzo-mentén bemutatott hadvezetése valóban megérdemli-e a szigorú bírálatot, amelyben több helyről részesül, csak akkor fogjuk megítélhetni, ha az oknyomozás minden egyes csata történetét egészen földéri.

Ma még csak azt mondhatjuk, hogy tizenegy védő csatában, szinte minden várakozás ellenére, feltartóztatta az olasz haderő zömét, de a csaták legtöbbje nagyon sok — a védő számára mindenesetre túlságosan sok — vérbe került.

Boroevic 1920 májusában elhunyt. Sajnos, hogy hadvezetése történetét nem írta meg és így bírálóival nem szállhat szembe.

MAGYAR SZEMLE

1934 MÁRCIUS

XX. KÖTET 3. (79) SZÁM

APPONYI ÉS BETHLEN *KÉT DIPLOMÁCIAI ARCKÉP*

A VILÁGHÁBORÚT lezáró békeszerződések alapköve, a népszövetségi egységokmány, mely a nemzetközi jogban nagy változásokat idézett elő, a diplomácia számára is új utakat, új metódusokat teremtett, A demokrácia nevében az eddigi szövetségek helyébe a Népszövetség, a titkos diplomácia módszerei helyébe pedig a felmerülő kérdések nyílt tárgyalása lépett. A Népszövetség a győztesek többségi megszervezésénél fogva így biztosította magának minden kérdésben a szupremáciát, lett legyen az a határok végleges megvonása, a kisebbségi probléma, a leszerelés vagy új háborúk megakadályozásának kérdése.

A régi titkos diplomácia képviselői ekként természetszerűleg háttérbe szorultak, viszont előtérbe léptek azok, akik a nyilvános szereplés, a szónoklás legjobb reprezentánsai voltak. Az államok közti közvetlen tárgyalások csak másodrendű kérdésekben folytak s így az idegen országokban akkreditált követek szerepe is csak másodrendűvé vált s főleg az információra vonatkozott. Az orátor lesz most a diplomata, nemzetének szónoka, ügyvédje a népek parlamentjében: a hivatásos diplomata pedig szerényebb szerepre szorul. Valamint a Népszövetségnek a főtitkár s a főtitkárság, úgy a népszövetségi delegátusoknak a külügyminisztériumok és annak képviselői csak titkárságai, titkárai lesznek.

A nyílt diplomácia hivatalos képviselője: az orátor mellett a sajtó vezetői, az írás mesterei is nagyobb szerephez jutnak. A külpolitika jótollú propagandistái s egyes riporterei a hivatalos diplomáciának veszélyes konkurrensai lesznek s a technika vívmányainak (telefon, rádió) felhasználásával egyrészt, anyagi eszközeikkel másrészt, a nagy lapok sokszor abba a helyzetbe jutnak, hogy úgy a hírszolgálat, mint külpolitikai helyzetjelentések terén is sikeresen veszik fel a versenyt a hivatásos követekkel. A sajtó, mely azelőtt eszköz volt a diplomácia kezében, most gyakran magához ragadja a vezetést s kritikusa, ellenőrzője lesz a diplomáciának, amiből gyakran konfliktusok keletkeznek, minthogy a feladatok a sajtó és diplomácia közt helyesen csak akkor oszthatók meg, ha hatalmi kérdések meg nem bontják a kettő közti egyensúlyt.

Ha a trianoni Magyarország diplomáciájáról, az új magyar diplomáciáról beszélünk, akkor annak igazán kiemelkedő képviselőjét csak két magyarban találjuk meg, kik közül egyik sem volt hivatásos diplomata. Az egyik Apponyi Albert, a másik Bethlen István. Az elsőről nyugodtan írhatok, mint ahogy írtam is halála után „Apponyi

Albert a Népszövetségben“ címen egy rövid nekrológot. A másodiktól, az előről nehezebb írnom, de objektivitásom mégis megengedi ezt, mert a közpályától önkéntes visszavonultságban élve, nem kell félnem attól, hogy akár a szervilizmus, akár az ambíciójában csalódott ember szubjektív kritikájának hibájába esném.

APPONYI ALBERTET nagyszerű nyelvtudása és felülmúlhatatlan szónoki tehetsége egyenesen predestinálták arra, hogy a béketárgyalások megnyitásával a magyar delegáció vezetője legyen. Habár a tárgyalások helyett csak diktátumot kaptunk, Apponyi mégis szóhoz jutott és feltárhatta három nyelven is a magyar nemzet keserűségét s tiltakozását az igazságtalan békeszerződések bírálatában. Senki a világon nem szerezhetett volna nagyobb babérokat abban a helyzetben, adva lévén az ellenfél akkori mentalitása. Mégis megmaradt az az ellenfél előtt is felejthetetlen impresszió, hogy olyan ember áll előtte, kinek bátorsága, tudása és szónoki készsége őt később a Népszövetség legnagyobb szónokává és legtiszteltebb egyéniségévé fogja emelni. Tudjuk, hogy így lett s tudjuk azt is, hogy ezt a szerepet főleg életének nagyszerű harmóniája, mély vallásos hite, kitűnő családi élete és személyi igénytelensége tették lehetővé. Nagyszerű egészsége megengedte, hogy a trianoni igazságtalanságot a nemzet és saját életében csak múló epizódnak tekintse, mély vallásossága pedig nem hihetett ily kiáltó igazságtalanság végleges győzelmében. A hit s a hit szerinti élet adta meg neki azt a lelki harmóniát, mely egyedül képesítette őt azokra a nagyszerű harcokra, melyeket éppen az ország feldarabolása után vívott s mely harcból mindenki messze elmaradt mellőle, ki az ország bukásában, a vagyon és presztízis elvesztésében elsősorban a saját tragédiáját látta az ország vérző sebei helyett, holott ezek gyógyítása Apponyi hívó és áldozatos lelkének legszentebb feladatává vált.

Egyik katolikus nagygyűlésen mondott gyönyörű beszédéből ismeretes az ő hitvallása: „Érzem, — mondotta — hogy Isten kegyelméből abban az erősségben lakom, amelyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak; érzem közelségét a maiasztok kiapadhatatlan forrásának, amely a gyarlóságot felemeli, az élet küzdelmeiben segíti, az elégtelen emberi erőt pótolja; érzem, amikor körülöttem minden inog, a szilárd talajt a lábam alatt, látom, midőn minden sötétségbe bomolni látszik, az örök igazság világosságának reám ereszkedő sugarát, hallom a múló véleményeknek éktelen zajából kiemelkedve az örökélet ígét, melyeket Krisztus Urunk az ő Egyházának átadott, benne sértetlenül megőriz és mindnyájunkhoz eljuttat.“

Ezzel a hitvallással lelkében vette fel a harcot az ősz Apponyi a magyar igazság mellett. A kisebbségek védelmében, az optások jogáért való küzdelemben épúgy legyőzhetetlen volt, mint a leszerelési egyenjogúság s a döntőbíráskodás kérdéseiben. Az ő hite olyan rendíthetetlen volt, mint az édes anyáé, ki gyermeke betegségéhez sohasem asszociálja a halál gondolatát. Apponyi sohasem képzelte el a széttört Magyarországot feltámadás, újjászületés nélkül. De hitt nemcsak a magunk igazában, hanem a Népszövetségben magában

is, melynek keretében égető problémáink igazságos megoldását remélte. Még közvetlen halála előtt Bécsben előadást tartott, melyben megvédte a Népszövetséget azokkal szemben, kik a japán-kínai háború kitöréséért s a leszerelési értekezlet kudarcáért felelősségre vonták s meddsőségét hangoztatták. Halála majdnem úgy ért sokakat, mintha vele a Népszövetség maga is sírba szállt volna. Tényleg benne nemcsak a magyar igazság, de a Népszövetség s a nyilvános diplomácia is leghívebb bajnokát veszttette el.

APPONYI ALBERT a békedelegáció előtt oroszlanként harcolt a magyar integritás mellett. A trianoni békeszerződés aláírása után azonban ez a kérdés háttérbe szorult azon feladatok mögött, melyek a magyar kormányra vártak, midőn a bolsevizmus és a román okkupáció romjait kellett eltakarítani. A közrend helyreállítása, az ország pénzügyeinek rendezése évekig tartó küzdelmek eredménye volt. A békeszerződés revíziójára még alig lehetett felelős államférfinak komolyan gondolnia. Annál inkább megtehették ezt azok, akik nem lévén felelős állásban, könnyebben megmondhatták az igazat. Lord Rothermere a magyar igazság érdekében pénzzel meg nem vásárolható nagyszerű propagandát kezdett. A hazai sajtó és néhány kiváló publicista ezt a propagandát felkapta és lankadatlan erővel, sokszor a hivatalos diplomácia ellenállásával szemben vitte előre. A közvélemény követelte a revízió napirendre tűzését, a Bethlen-kormány azonban állandóan kitért előle, minthogy nem látta különösen biztosítva azt, hogy a népszövetségi egyességokmány 19. §-a alapján sikerrel vihetné e kérdést a nyilvánosság elé. Látva, hogy a kormány nem áll kötélnék, a sajtó kritika tárgyává teszi a kormány mellett a hivatásos diplomácia passzivitását is, szemére hányva, hogy semmit sem tesz a revízió érdekében s a Ballhausplatzról hozott úri nemtörődömséggel csak a meglévő megtartására törekszik. E kritikák méltatlansága nyilvánvaló, mert diplomáciánk felvilágosító munkáját — habár ez nem nyilvánosan történt — nem szabad lekicsinyelni, viszont a sajtó részéről lehetett helyes az, ami helytelen lett volna a diplomácia részéről. A kritika nem is azért hangzott el, mintha jogos lett volna, hanem azért, mivel a sajtó nem tudott egyelőre eredményeket elérni s türelmetlenségében másokat akart a siker késlekedéséért felelőssé tenni. Nagyobb eredmény kecsegtetett, midőn Bethlen Istvánnak az olasz orientációval sikerült Mussolinit nyíltan revíziós követeléseink mellé állítani s Angliában is mozgalom indult meg abban az irányban, hogy a Dunamedence politikai határainak előzetes igazságos rendezése alapján a gazdasági prosperitás ismét helyreállíttassék s ezáltal a világválság is enyhíttessék.

Ez a korszak a felelőtlen diplomácia korszakának mondható, melynek megvolt a jogosultsága anélkül, hogy a hivatásos diplomácia viszont gáncsot érdemelt volna azért, hogy a nyilvános propagandában nem vett részt. Ez a korszak az, melyben Lord Rothermere a magyar revíziót ellenzéki magyar képviselők s publicisták segítségével akarja megvalósítani, s midőn a Lord személyéért vetekedve ellen-

zék és kormány, sajtójukban egymást kritizálva, majdnem agyonnyomják a Lordot s nagyszerű propagandáját, az előbbieket eltúlozván az ő személyét, az utóbbiak lekicsinyelvén a propaganda nagy jelentőségét.

Az A HIT, azok az illúziók s az az idealizmus, mellyel Apponyi harcolt a Népszövetség mellett, egyedülállók voltak a maguk nemében s így nem csodálkozhatunk azon, ha Bethlen István azokat nem tudta teljes mértékben osztani. Míg Apponyit a hit, az emberekben való nagy bizalom s a nyilvános szereplés vágya a Népszövetség s a nyilvános diplomácia utolérhetetlen bajnokává avatták, addig Bethlen István Erdély történetéből magával hozta a szkepticizmust, úgy az emberekbe, mint a nyilvánosságba vetett hit tekintetében. Hasonlóan nem tudott oly abszolút hittel hinni az igazságtalanságok jóvátételében s mint erdélyi magyar optáns nem is szerzett olyan tapasztalatokat, melyek növelték volna bizalmát azokkal a metódusokkal szemben, melyekkel e kérdések a Népszövetségben kezeltettek s amelyek Apponyi Albertnek legalább halhatatlan szónoki sikereket eredményeztek. Épúgy nem növelhette bizalmát a Népszövetséggel szemben a kisebbségek védelmében követett eljárás sem és Apponyi Albertnek gazdag fantáziája kellett ahhoz, hogy a kisebbségek ügyében, az optánsperben szemére hányja a Népszövetségnek mulasztásait, viszont védelmébe vegye a Népszövetséget azokkal szemben, kik elfogultságát s tehetetlenségét ostromozták akkor, midőn új háborúk megakadályozása vagy a leszerelés kérdésében minden próbálkozás csődöt mondott.

Apponyi Albertné férjének „Élmények és emlékek“ című most megjelent kötetéhez írt előszavában írja: „Reméljük, hogy a jövőben sem fog a világ hiányt szenvedni nemeslelkű önzetlen hazafiakban, akik honszeretetüket össze tudják egyeztetni a nemzetek összetartozásának szellemével és igazságos utakon vezetik az emberiséget a biztonságon felépült, tartós béke felé.“ E szavak valóban találóan fejezik ki az ember és emberiség legtokéletesebb fogalmát, de ha valaha, úgy mégis ma állunk ettől legtávolabb, midőn a győzők a Népszövetség falain belül tovább harcolnak a legyőzöttek örök rabságban tartásáért s midőn az évről-évre, napról-napra fokozódó elzárkózás s elszegényedés nemzetet nemzet ellen, embert ember ellen állít sorompóba.

Ha Apponyi Albert ezeken az ellentéteken felül tudott emelkedni s a tényleges adottságok ellenére próbált az emberiség közös szent céljai érdekében is dolgozni, úgy ebben csodálatos emberi nagyságot kell látnunk, melynek alapja az abszolút hit, mely az emberi gyarlóságokat, tülekedést, igazságtalanságokat másodrendű dolgoknak tekinti, mert lelke mindig az ideált, a tökéleteset keresi és látja, s mert maga is inkább az ideálban s a fantázia ragyogó képeiben él s nem veszi észre magas szárnyalásában a mindennapi élet gyarlóságait.

Ma nemzet és nemzetköziség szembenállnak s az emberi önzés és irigység félelmetes formákat vesznek fel, mennél inkább nő az el-

zárkózás s az elszegényedés. Ha volt is a háborút követő évek prosperitásában a Népszövetségnek is egy felfelé haladó életvonala, úgy az utolsó évek világháborúja egybeesik a Népszövetség leáldozó napjával, ami igazolni látszik azokat a szkeptikusokat, kik a Népszövetség fennmaradásában csak arra az esetre hittek, ha képes lesz túltenni magát a győzteseknek a préda megtartására irányuló érdekszövetségén és beáll az emberiség és az igazság szolgálatába. Csak így maradhat meg nyilvános nemzetközi parlamentnek, a titkos diplomácia ellenzójének: ellenkező esetben a nyilvánosság világosságánál átlátszik a győzők diktatúrájának álarca, melynek nyitott szemmel most már senki sem vetné alá magát.

Bethlen István természeténél fogva nem a nyilvánosság embere s nem híve a nyilvános diplomáciának. A katolikus puritán Apponyi mellett, aki született orátor, Bethlen a protestáns puritán hallgatagságát képviseli. Apponyi expanzív, Bethlen zárkózott. Az egyik a naiv, jóindulatú gyermek bizalmával keresi, gyűjti maga köré az embereket, kiket mind jóknak tart s kik őt mindnyájan szeretik. Bethlen egyedül jár s az emberek közül bizalmát csak keveseknek adja, maga nem keresi a népszerűséget s fölényesen kezeli, mert ismeri embertársait. Mint a gyakorlati politika mestere, művészi játszik ezen az instrumentumon s használja ki az emberek erejét vagy gyengeségét, amint adódik. így állítja ő az ellenzéki Apponyi nagyszerű kvalitásait a Népszövetségben az ország szolgálatába, az optáns-ügy védelmébe, így használja fel őt a kisebbségi jogok, a lesterelési egyenjogúságért folyó küzdelem bajnokául, amiből az országra dicsőség, Apponyira megérdemelt babérok várnak, míg maga a háttérben szövi a bel- és külpolitika bonyolult fonalait. A népszövetségi nyilvános szereplés helyett megpróbálja a kisantant gyűrűjét közvetlen tárgyalásokkal és megegyezésekkel elszakítani, ámde sikertelenül; lerakja a revízió első alapkövét a velencei egyezményben, mely lehetővé teszi, hogy Sopron és környéke visszacsatoltassék Magyarországhoz; megnyeri Olaszország barátságát és végül Anglia közvéleményét a revíziós törekvéseknek. Közvetlen tárgyalások, előadások kis körben, nem a szónoklás halhatatlan művészetével, de a taktika s az emberismeret tökéletes hangszerelésével.

Apponyi is, ő is a tökéletes grandseigneur megtestesítői. Herriot megállapítása Apponyiról, hogy: „nyoma sincs benne a fontoskodásnak, szőrszálhasogatásnak, ami parvenűknél tapasztalható: ő valóban a szó nemes értelmében egyszerű volt, viselkedésében ritkán tapasztalható jóindulat nyilvánult meg, ám sohasem volt leereszkedő“, gyönyörű szavak, melyeket Bethlen István is megérdemel. Mindkettő puritán még az élvezeteikben is: míg Apponyi a pihenést a zenében, a művészetekben, Bethlen a természetben, a lovaglásban, a vadászatban keresi, melyeknek egyformán mestere. Apponyi fizikuma tökéletes s ezért pihenésre tulajdonképpen nem szorul, Bethlen, ki nagyobb felelősséget visel, koronként látszólagos pihenésre vonul vissza, de ez csak: *reculer pour mieux sauter*. Tízévi miniszterelnöksége óta sokat élt elvonultan látszólagos pihenésben. Ez idő alatt két kötetben kiadta beszédeit, melyek a hozzáírt előszóval együtt

mérföldkövei a tízéves igazi munkának és sokoldalú kristályai a politikai bölcseségnek akár a közrend, akár a pénzügyek, a királykérdés vagy revízió kérdésében hangzottak légyen el.

Mint birtokától megfosztott magyar optánsnak sokszor szemrehányást tettek neki politikai ellenfelei, hogy kiment Hágába és Párizsba az optáns-ügy Analizálására, melyben érdekelve volt. E vádak ellen lojalisan megvédte őt Apponyi Albert; a kritikával szemben pedig, mely a Népszövetség által előírt költségvetés túllépését, a pazarlást, a közéleti tisztesség kérdésében gyakorolt nagyon is elnéző voltát vetette szemére, saját puritánságának, igénytelenségének, szegénységének ezüstösen csillogó hármasság vértje védi meg.

Angliai útja után, hol nagyszerű előadásaival sikerült befolyásolnia az angol közvéleményt a magyar igazság mellett és leverni Magyarországot két régi antagonistáját, Wickham Steedet s Seaton Watson, megjelent a Nemzeti Kaszinóban, hol egyszeriben körülállták a tagok és hallgatták, amint angliai élményeiről beszélt. „Kegyelmes uram — jegyezte meg egy buzgó klubtag — ma te vagy a legnépszerűbb ember Magyarországon.“ Bethlen keserű humorral így felelt: „Lehet, hogy így lesz egy hétig, azután megint én leszek az ország legnagyobb megrontója.“ Célzás volt ez a közvélemény ingatagságára és megbízhatatlanságára, mely lemondása után kígyót-békát kiáltott rá s most alig két év után újra Messiásként fogadta s tőle várja az ország megmentését.

Bethlen Istvánt ma a közvélemény Apponyi örökébe kívánja ültetni, mert benne látja azt a férfiút, aki a magyar területi revízió ügyét a külföldön megfelelő sikerrel tudja majd képviselni. Hisszük, hogy a közvélemény ezúttal nem csalódik s hogy Bethlennek Anglia után Franciaországot is sikerül majd megnyernie a magyar revízió ügyének. Bethlen István nem hisz a Népszövetségben és nem fogja azt védeni tudni addig, míg az a békeszerződések által teremtett igazságtalanságot fogja szolgálni és míg nem enged teret a revízióknak, mely lehetővé tenné, hogy a mai mesterségesen létrehozott kis államok újra nagyobb gazdasági egységbe tömörülhessenek s tökéletes egyenjogúságuk alapján a Népszövetség megtépzott tekintélyét is helyreállítsák.

Minghetti szerint a jó diplomatának nemcsak tudásra és tehetségre van szüksége, hanem ahhoz, hogy szeressék, szeretetreméltóságra is. „Pour être aimé il faut être aimable.“ Franciaország megnyerésénél ez a tulajdonság különösen nem utolsó kívánság. Apponyi Albert szeretetreméltósága legendás híré volt s különösen a franciák részéről ismerttetett el. Bethlen szeretetreméltósága ha más természetű is, mégis ugyanolyan mértékben megvan s nem érdemtelen felemlíteni, hogy Austen Chamberlain angol külügyminiszter 1926-ban Bethlen előtt panaszkodott arról, hogy Apponyi a kisebbségek ügyének védelmében túlságosan kioktató és fensőbbes hangot használt vele szemben egy genfi beszélgetés alkalmával.

Apponyi Albertet szerették egyesek is, a nemzetközi elit nagy tömegei is, Bethlen Istvánt szereti mindenki, ki közelebről megismerhette s beszélhetett vele. Apponyi a tágas fórum nagy orátora

volt; Bethlen az egyenként való meggyőzés nagy mestere: a titkos diplomácia nagyszerű művelője.

Beszédeinek két kötetéhez írott előszavában elvitat magától minden nagyobb szónoki képességet s leheti hogy beszédei kristálytiszta logikája s csodálatos realizmusa jobban szembeötlik olvasva, mintha hallgatnánk őket. Ez szerintem egyéni megítélés dolga. A magyar igazság szempontjából azonban a Népszövetség mai egységokmánya alapján retorikai sikereken túl csak keveset remélhetünk addig, míg ezen okmány revíziós paragrafusa a rábeszélés, a diplomáciai meggyőzés alapján át nem változik gyakorlati lehetőséggé.

Ezen az úton Bethlen Istvánt különös tehetséggel áldotta meg a gondviselés. E tehetségét az ország érdekében bizonyára sikerrel fogja érvényesíteni.

VERSEGHI NAGY ELEK

HAGYOMÁNY ÉS FORRADALOM A GAZDASÁGI ÉLETBEN

NEM KÍVÁNHATJUK SENKITŐL, hogy megszabadítsa magát azoktól a nosztalgiáktól, amelyektől egyikünk se tud elszakadni. Ha szellemi örökségünket feláldozánk, önmagunkat semmisítenők meg s a világot a semmiből kellene felépítenünk. Így tehát a „forradalom“ szót az „ismétlés“ szótól elválaszthatatlanul, erősen relatív értelemben kell vennünk.

A gazdasági élet terén ismétlés és változás nem autonóm fogalmak, hanem oly körülmények függvényei, amelyeket nem gazdasági természetűeknek szoktunk tekinteni, mint például különböző meggyőződések, szokások, lelkiállapotok, politikai attitűdök, felfedezések, találmányok. Ezért nem is akarom túlozni az átalakulások tényezőinek soraiban a gazdasági momentum jelentőségét. Ez a momentum maga is sokkal inkább erkölcsi, társadalmi, tudományos és technikai tényezők egész sorától függ. Gazdasági téren a forradalmi momentumot nem lehet pontosan körülhatárolni: a forradalom az érzés és az élet módjában nyilvánul. Az ember életében és a népek történetében a hagyomány megtagadása mindig ünnepélyes aktus, mert ez mintegy az alkotás rostája.

A jelen gazdasági forradalma idején a világ figyelme arra a folyamatra irányul, amely az autonóm magángazdasági üzemeknek a segélyezett, fegyelmezett, ellenőrzött, konzorcializált és korporativizált magángazdasági üzemekkel való helyettesítéséből áll. Az állam és a kollektív gazdálkodás mindenfelé a legkülönbözőbb módokon az egyéni gazdálkodás fölébe kerekedik. A példák szinte fölöslegesek: az Egyesült Államok ipari, Anglia kereskedelmi törvényhozása, az olasz korporációs rendszer, az orosz kommunizmus. Ezt az irányt nem tekinthetjük a liberális közgazdaság ideiglenes kisiklásának vagy elfajzásának, sem pedig a gazdasági liberalizmust oly rendszernek, amelyhez előbb-utóbb minden más gazdasági rendszernek vissza kell térnie. Bárhogy tekintsük is a dolgot, korunk egyik főtürekvése a termelés eszközeinek és tárgyának, fajtáinak és mennyiségének, árainak és költségeinek (munkabérek, kamatok stb.) közjogi szabályozása és a kockázat kollektivizálása (hitelgarancia, vámprotekciónizmus, segélyek stb.). Még azokban az országokban is, ahol a magángazdaság autonómiáját látszólag a legjobban őrizte meg, egyre inkább kénytelen elviselni az állam beleavatkozását, amely kollektív érdekeket kíván szolgálni.

Másrészt a hitel és a részvénytársaságok terjedésével, a tőke és a vállalkozás irányítását és igazgatását egyre kevesebb helyen végzi

maga a tulajdonos. A nagy magángazdasági szervek igazgatói csupán alkalmazottak. A tulajdonosnak és az igazgatónak ez a két külön-személylé válása, tekintettel a gazdasági élet viszonyaira, megszünteti az egyéni kezdeményezés legfőbb jogosultságát. A tulajdonos másra ruházza saját érdekei védelmét és saját felelősségét: ez pedig nyilvánvalóan kollektív gazdasági elv. Az ipari központosítás, amelynek folyamánya a tulajdonos és az igazgató személyének különválasztása, arra a gazdasági okra vezethető vissza, hogy lehetővé teszi költségek csökkentését, s nem lehetne azt állítani, hogy ebből a szempontból ne mozdította volna elő az emberiség jólétét. De maguk a termékek is, vagy legalább is ezeknek egy jelentékeny része, a tömegtermeléssel járó standardizálódás következtében elveszítik egyéni jellegüket és felveszik annak a termékcsoportnak a jellegeit, amelyhez tartoznak.

A jelenlegi kollektív irányzat ezekkel a tényekkel van szoros kapcsolatban: a mások nevében és helyett való igazgatás elterjedésével és a gyártási eljárások uniformizálódásával, ami természetszerűleg maga után vonta a termékek uniformizálódását is. Standardmunka, standardköltségek, standardtermékek, standardárak, standardfogyasztás. A gazdasági forradalom éppen a magángazdaság e kollektív típusának most folyó kifejlődésében áll, illetve oly szervek állami szabályozásában, amelyek már maguktól is egy kollektív gazdasági elvet váltanak valóra.

Már a monopolisztikus és szakszervezeti alakulatok is, úgy-látszott, bizonyos mértékben megakadályozták a kiválasztás természetes működését. S éppen ez a kérdés az, amely zavarba hozhat, ha megvizsgáljuk az állami fegyelmest és az állami kollektív gazdálkodást.

Fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy vajjon a más nevében való igazgatás elterjedése, a vállalatok centralizálása, a gyártási eljárások és a termékek standardizálódása biztosítja-e a személyek, a módszerek és az eredmények kiválasztódását, tehát, hogy vajjon van-e ellentét a technikai haladás és az általam adott értelemben vett kollektivizálódás között és amennyiben van, leküzdhetetlen-e? Ha fennállana ilyen ellentét és leküzdhetetlen lenne, akkor a kollektivizálódás folyamata szükségszerűen a technikai és gazdasági haladás stagnálását s így a rendszer termelőerejének kiapadását hozná magával, a statikus közgazdaság korát, ami, tekintettel a népesedésre, csak végzetes és fokozatos elszegényedésre vezethetne.

A magam részéről nem csatlakozom a folyamatban lévő átalakulások ilyen pesszimisztikus megítéléséhez.

Az ember nehezen hiszi el, hogy a termelés technikájának haladása szükségképpen a jólét csökkenésére, az egyéni iniciatíva és az ember alkotó, feltaláló és szervező képességeinek gyengülésére vezet. Az ilyen gyengülés a technika elmaradását, visszafejlődését eredményezné. Már pedig a technikai és szervezőképesség és a munkaképesség, mindenféle tudományos és gyakorlati formájában, sohasem állott oly magas fokon, mint ma. A mezőgazdaság is tág tere lett a tudományos kísérletezésnek, amely az emberi jólétet előmozdító, valóság-gal csodálatos eredményekre jut. A föld egységes kihasználása, új

ásványrétegek feltárása és kiaknázása, a folytonos tudományos felfedezések megsokszorozták a világ gazdasági kiterjedését.

A napjainkban érvényesülő kollektív irány, bármilyen formában jelentkezék és bármilyen intézményeket hozzon is létre, nem jogosít fel semmiféle pesszimiztikus magyarázatra. Az ellentét ugyanis, amelytől szenvedünk, nem a haladás és a kollektivizálódás, hanem a haladás és a szegénység, a bőség és a nélkülözés ellentéte. A gazdasági rend olyan, hogy megakadályozza az embereket a föld végtelen gazdagságának és a technika csodálatos találmányainak kihasználásában. Azonban sehol nem tapasztaljuk a termelés szervezetének és a technikai fejlődésnek kimerülését. A világ gazdasági teljesítőképessége napról-napra növekszik.

A rendszer gyengéjét azok a téves előirányzatok alkotják, amelyek a vagyon elosztásában túlzásokra és hibákra vezetnek és vezetnek. Nem lehet eltérni azt, hogy a gazdasági anarchia a népek jólétét veszélyeztesse és a jólét közepén tönkretegye őket.

A világ valamennyi országának gazdasági politikája két célra irányul, amelyeket két egyenlet formájában írhatnánk fel: termelés = fogyasztás, termelési költség = eladási ár. A két egyenlőség előállításának eszközei: a termelés és ipari vállalkozás korlátozása, a fogyasztás előmozdítása, a költségek leszállítása és az árak védelme. A küzdelem a bőség ellen folyik, hogy azt elpusztítsa, mert nem lehet hozzájutni olyan áron, hogy kifizetődne: szóval nem az ellen a bőség ellen, amely lehetne, hanem az ellen, amely van. Már pedig ez a megállapítás magában foglalja az egész rendszer elmarasztalását, mint amely megakadályozza az emberiséget a jólét elérésében. Sebben a helyzetben semmi felelősséget nem lehet megállapítani azoknak a terhére, akik engedelmességeknek, de minden felelősség azokra hárul, akiké a parancsolás joga a termelők hierarchiájában.

Így tehát az államoknak magukra kellett vállalniok a nemzeti gazdálkodás irányítását és a két egyenlőség: termelés = fogyasztás, termelési költség — eladási ár ellenőrzését és megtalálniok a helyreállításukhoz és megőrzésükhöz szükséges eszközöket. A nemzetek gazdasági mérlegének, azaz a kebelükben működő vállalatok mérlegének egyensúlyba hozása ezentúl az állam feladatai közé tartozik.

Az állami beavatkozás következtében az árak szabad alakulása egyre szűkebb határok közé szorul, úgy, hogy úgy látszik, hogy ezentúl csak az előállítási költségek csökkenése, tehát az egyes termelési ágakban elért munkamegtakarítás következtében fognak ingadozások bekövetkezni. Az árak, a termelt mennyiség, a fizetések és munkabérek, a tőke kamatjának a szabályozása egyben megközelítőleg meghatározzák a vállalatok tiszta jövedelmét is, mint amely egyre jobban függ tényezőinek politikai meghatározottságától. A vállalatok tiszta jövedelmének politikai meghatározása befolyásolja a nemzet vagyoni mozgalmát annyiban, hogy ez az állam, illetve a belőle táplálkozó szervek vagy pedig a relatíve jobban védett magángazdasági vállalkozások felé irányul.

Ezt az újjászerveződési processzust nem szabad úgy tekinteni, mint az államszocializmus egy hagyományos iskolai típusának valóra-

válását, hanem mint az állam kiteljesülését, amely szervezi és szabályozza a rendelkezésére álló gazdasági hatalmat, mint a fejlődésnek egy új fázisát, főleg a nagy társas vállalkozások terén s mint a kisebb vállalkozások általános szabályozásának új szakaszát. Tehát a gazdaságpolitikai probléma feltevésének módja változik meg. A XIX. századot a jövedelem elosztásának kérdése nyugtalanította. Bennünket egy szélesebb körű és szintetikusabb probléma foglalkoztat s ez a munkaképességnek az elosztása oly módon, hogy a lehető legnagyobb fokú kollektív jólétet hozza létre. A gazdasági-szociális kérdésnek ez átalakulása magával hozza a gazdasági individualizmus és az államszocializmus ellentéteinek megszűnését. Ennek az alternatívának a premisszái ugyanis nem fejeznek már ki semmi aktuális valóságot. Tekintettel arra a gazdasági valóságra, amelyben élünk, gondolkodásunknak még a — megelőző valóságokra épült — kategóriáit is meg kell változtatnunk és megszabadítani őket azoktól a formai és sematikus hagyományoktól, amelyek a múlt rabszolgaságába hajtják őket.

Mindazonáltal túlságosan egyoldalú elgondolások és módszerek még ma sem alkalmasak arra, hogy rendszerbe szorítsák a sokrétű gazdasági valóságot. A gazdasági tevékenységnek nem minden kategóriája jutott el a fejlődés ugyanarra a fokára, már ami a vállalkozás tulajdonosának és vezetőjének különválását illeti. A tulajdonos és igazgató azonossága igen hasznosan maradt meg a termelés bizonyos ágaiban, mint például a mezőgazdasági termelésben, kézművességben, a kiskereskedelemben. Így tehát a gazdasági rendszert oly vállalatok tömege alkotja, amelyeknél az állami keretekbe való illeszkedés különböző fokú és a kollektív szabályozás különböző mértékben jogosult és aktuális. Viszont azok a tanulságok, amelyeket a kötelező, főleg az agrártermékekre vonatkozó — elsősorban Angliában bevezetett — konzorciumok tanulmányozásából vonhatunk le, azt bizonyítják, hogy a mezőgazdaság is nyújt olyan szabályozási lehetőségeket, amelyek alkalmasak az említett két egyenlőség: termelés = fogyasztás, termelési költség = eladási ár fenntartására vagy helyreállítására.

Sok közgazdászt és politikust ejt tévedésbe ezeknek a jelenségeknek a magyarázatánál egyrészt az a tény, hogy az elvont logikai kategóriák tovább élnek, mikor már történelmileg tartalmatlanokká váltak, másrészt az a veszélyes és öntudatlan előfeltevés, hogy a változások egyformán és rendszeresen mennek végbe. Az ember az általános és harmonikus megoldások felé vonzódik s ezek néha magukkal ragadják. A történelemellenes és pesszimista felfogások még ma is abból a jogosulatlan előfeltevésből erednek, hogy az átalakulások egyidőben és egyformán mennek végbe. Már pedig a gazdasági valóság mindenkor, minden gazdasági típuson belül, a legkülönbözőbb természetű formák együttélésére mutatott példát.

Az a paradoxon, hogy a bőség = szegénység oda vezetett, hogy a rendelkezésre álló, illetve a felhasználási képesség túlnagy ahhoz a munkafogyasztáshoz képest, melyet az emberiség által a maga számára kívánt gazdasági javak eléréséhez szükséges. Ez a szofizma, amelynek malthusianus vagy

politika a következménye aszerint, hogy a munkaképességet vagy a fogyasztóképességet veszik alapul, feltételezi, hogy a szükségletek és a kívánságok egyetemének van egy bizonyos meghatározott határa. De ez a feltevés ellentétben áll a pszichológiai és a gazdasági valósággal. Lehet, hogy tévedés van a munkaképesség felosztásában és a termelt javak arányában vagy ezek és nem a termelt, de termelhető javak arányában. Ezt a tévedést a vagyonnak és a munkaképességnek a jelenleginél szélesebb körben való elterjesztésével lehet korrigálni, amely bizonyos termelési ágak kifejlesztésével s mások teremtésével lehetővé teszi a rendelkezésre álló tőke és munka felhasználását és megengedi az egyensúlyt túllépő termelési ágak felszerelésének az új egyensúly által követelt arányokban való leszállítását. A munkaképességnek ez a jelenleginél nagyobb termelési területen való elterjedése, miközben megnöveli a keresletet azokban a cikkekben, amelyekben ma főleg van, az előállítási árhoz képest, megnöveli a kínálatot is új termékekben és olyan cikkekben, amelyek még ma is adnak jövedelmi lehetőséget. S így a termékek sokféleségének növelése, amely lehetővé teszi a fogyasztás sokféleségének növelését, rendbehozza magát a gazdasági szisztémát is.

Ugyanis egy magángazdasági vagy egy vegyes gazdasági rendszer keretén belül sem lehet a munkaképesség elosztása terén elkövetett tévedéseket másképpen orvosolni, mint ahogy egy kollektív gazdasági rendszer keretén belül orvosolnák őket, vagyis úgy, hogy a munkaképességet a termékek egyforma hasznosságának kritériuma alapján osztják szét.

A családi gazdálkodásban, amely független a piactól, a családapa éppen így osztja fel a rendelkezésre álló munkaerőt és korrigálja a főleges termelést azért, hogy a rendelkezésre álló munkaerőt nem elegendő mennyiségben lévő javak, vagy új javak termelésére fordítja. Azt is elrendelheti, hogy kiki kevesebbet dolgozzék, vagy együtt is alkalmazhatja a kevesebb munka és változatosabb termelés elvét.

Éppen bizonyos termékek jelenlegi főlegese teszi lehetővé, hogy a jövőben a főleges értékesíttessék, hogy a kényelem megnövekedjék, újabb találmányok terjedjenek el, magasabbrendű életformák és rövidebb munkaidők váljanak általánosakká. És éppen az ilyen, nem közszükségleti cikkek fogyasztása terén, mint a kényelem, a civilizáció, a művelődés, a faj javítása, egészíti ki az állam a magángazdasági termelést azért, hogy a népesség javára használja fel a termelés-főleges konjunktúráját. Ha viszont a munkaképesség minél nagyobb termelési területen való elosztásának ez a törvénye nem tud életbe lépni vagy ha az állam nem lép közbe, hogy biztosítsa a hatályát ott, ahol erre szükség van, az egyes termékek főleges bőségének szükségzerű következménye lesz a szegénység, a főleges elfogyasztásának lehetetlenné válása, a munkanélküliség.

Fel kell tehát vetnünk azt a kérdést, vajjon a munkaképesség kiterjesztésének ez az elve, amelyet Jean-Baptiste Say fogalmazott meg „az értékesítés elméletédként („*théorie des débouchées*“), miért szűnt meg működni.

Megszűnt azért, mert a termelés szervei monopolisztikus jelleget vettek fel, illetve ilyen jellegre tettek szert a különböző államok törvényei és mindenféle védelmi intézkedések révén. Minden állam a külföldi konkurenciával szemben egy nagy monopóliumot alkot. A belső és nemzetközi nagyvállalatok konzorciumai monopolisztikus mennyiségek és árak megállapítására vezetnek. A gazdasági nacionalizmus rávette az államokat, hogy maguktól ne azt tegyék, amit tenniük kell, hanem azt, amit elméletileg tenniük lehet és hogy a költséghiányokat és különbözeteket vámtarifákkal, segélyekkel és hozzájárulásokkal egyensúlyozzák. A világgazdaság számos terén a kereslet és kínálat között jelentkező aránytalanság az árak zuhanására és a valutáris újjáért ékelés folyamatára vezetett s ezáltal csak megnehezítette az adósok helyzetét, ahelyett, hogy megkönnyítette volna.

Az új nagyipari államok vagy az elégtelenül felszerelt államok ipari felszerelése, a háborútól legjobban megviselt államok termelési szervezeteinek rekonstrukciója a már előzőleg is meglévő termelési szervek mellett újakat létesített s így kockára tette ezeknek az egyensúlyát és jövedelmezőségét.

Mindamellet nem szabad szemel hűyni az előtt a tény előtt, hogy ezen függetlenségi és újjáteremtési törekvések során számos elernyedtt vagy archaikus gazdasági szervezetű, képességeit és erőforrásait eddig kellőképpen ki nem használó állam az erősebben ipari tradíciójú államokkal egyszintre került. Afrika és Ázsia most valószínűleg meg kiaknázásuk és átalakulásuk technikai és gazdasági előfeltételeit. A nyersanyagok és a készárúk kereskedelmi forgalmának irányai, a maguk változatosságában, a világ új vajúdasát, a nemzetek között kialakuló újfajta vetélkedést tükrözik, amely évszázados monopóliumokat dönt romba.

Kétségtelenül a termelés sokféleségének, nagytömegű javak olcsó áron való kínálatának kora felé haladunk. A termelés technika napról-napra csökkenti az emberiségnek az általa fogyasztott termékek előállításához elméletileg szükséges fáradságát.

A dilemma, amely előtt állunk, a következő: vagy vissza kell térni a liberalizmushoz, vagyis megszabadítani merevségüktől és minden protekcionizmustól a költségeket, árakat, kereskedelmet és beruházást, tehát lerombolni a gazdasági szindikaizmus egész épülőfélben lévő szervezetét, amely azt célozza, hogy méltányosan meg lehessen állapítani a munkaadók és munkavállalók, tőkés és vállalkozók, vállalkozók és vállalkozók közötti viszonylatokat és lerombolni minden egyes ország belső protekcionisztikus munkafelosztásait, vagy pedig megszilárdítani a gazdasági valóságot, vagyis újra helyreállítani a két egyenlőséget egy aktualisztikus gazdasági rendszer segítségével, amelynek az egyensúlya alkalomszerűen, esetről esetre biztosítatik oly korporatív vagy kollektív meggondolások segítségével, amelyek az ízlés és termelési technika változásaira is figyelemmel vannak és így megteremteni egy olyan új gazdasági rendet, amely az átalakulás elvének feláldozása nélkül megvalósítja a kölcsönösség elvét.

Az emberi ismeretek minden terén a tudományos felfedezések bebizonyították — s ez, amennyire szerencsénk, annyira becsüle-

tünkre válik, — hogy függetlenek attól a gazdasági rendszertől, amelyben keletkeztek, valamint a felfedező anyagi érdekétől. A kutatásoknak s az eredmények önzetlen alkalmazásának köszönhetjük az egyén és az emberi nem fennmaradását, védelmét és tökéletesedését és mindazokat az eszközöket, amelyek célja a fáradság csökkentése, az eredmény növelése, utak nyitása új intellektuális és szociális lehetőségek felé.

Az elemi szükségleti cikkek fogyasztása egyre kevésbé probléma, egyre kevésbé érdekel. Az emberiségnek nincsenek aggályai és nem számít egy esetleges ínségre. A mezőgazdaságra jellemző szériatermelés lassanként behatolt az ipari gazdaságba anélkül, hogy megakadályozná a tökéletesítések és új találmányok fokozatos bevezetését, sőt azoknak éppen kifejezőjévé lett. A fogyasztó be van zárva a standardizált termékek körébe s csak nagyobb költség és extravagancia árán tudja magát kiszabadítani. A standardizálás a nagyobb kollektív jólét megvalósíthatóságának feltétele. A termelés és a fogyasztás technikai és pszichológiai problémáit csak akkor lehet megoldani, ha a közérdeket úgy tartjuk szem előtt, hogy a gazdagság a lehető legkisebb mértékben szóródjék szét s hogy a legnagyobb mértékű rugalmassága lehetővé tegye megtakarításokat eredményező új találmányok és felfedezések kihasználását. A magánmonopóliumok végül is megakadályozzák az átalakulásokat. Erre nem egy példa van. Az államnak viszont nem áll érdekében, hogy megakadályozza őket, még akkor sem, ha pénzbe kerülnek azáltal, hogy értéktelenné teszik az előző befektetéseket, de végeredményben alkalmazásuk mindig hasznosnak bizonyul. Tagadhatatlan, hogy az állam inkább garantálhatja ezt a végső hasznot, mint egy monopolisztikus magángazdasági rendszer.

A történelmi kísérlet most folyik. Minden államnak részt kell benne vennie. A magunk részéről mi is részt veszünk a korporatív állam megteremtésével, amely megfelel az említett kritériumoknak és feltételeknek. A reakcionáriusok burkolt pesszimizmusa és a mi optimizmusunk vitájában, amely optimizmus elhitei velünk, hogy lehetséges jobb gazdasági rendet felépíteni annál, mint amelyben születünk, azt hiszem kétségtelenül óvakodnunk kell attól, hogy a szemünket régi nosztalgiák elhomályosíthassák és hamis képet mutathassanak a tényekről azáltal, hogy azokat idejétmúlt, a megváltozott valósággal többé kapcsolatban nem álló kategóriáknak rendelik alá.¹

ALBERTO DE STEFANI

¹ Fenti tanulmányt a kitűnő fasiszta gazdasági szakember olaszul mondotta el f. évi január havában Budapesten; benne az új olasz korporatív berendezés gazdasági alapjait ismerhetjük meg; a korporatív politikai berendezést legközelebb fogjuk ismertetni.
A szerk.

A BÚZÁÉRTÉKESÍTÉS PROBLÉMÁJA MAGYARORSZÁGON

A GAZDASÁGI VÁLSÁG csaknem valamennyi termelési ágat sújtotta s agrárországokban a mezőgazdaság súlyos problémáit hozta a gazdaságpolitika előterébe. A mezőgazdaságban tevékenykedő nagyszámú lakosság vásárlóerejének hanyatlása az ipari termelésre is kedvezőtlenül hatott vissza s ezért a mezőgazdasági termelés rentabilitásának fokozása általános érdekévé vált. A nemzetközi gazdasági konferenciák is mind több gondot fordítanak az agrárországok termelésfölöslegeinek s főként a búzának értékesítési problémáira. E konferenciák közül — eltekintve a cukortermelést szabályozó úgynevezett Chatbourne-egyezményhez vezető konferenciáktól — eddig talán az 1933 július óta ülésező londoni konferencia a legeredményesebb. A londoni búzakereskedési konferencián ismertetesen egyezmény jött létre, mely az exportországok által kivihető búzamennyiséget kontingentálta és egyidejűleg a legnagyobb termelő országok búzatermés-területének csökkentését is előírta. A vetésterületek redukálása biztosítaná ugyanis azt, hogy a felgyülemlett készletek hozzászámításával ezidőszerezt feleslegként mutakozó 120 millió mázsa búza (lásd az alanti búzamérleget) árromboló hatása kiküszöböltesse.

<i>Exportfelesleg</i> <i>(a készletek figyelembevételével)</i>	<i>Importszükséglet</i>
az 1933—34. gazdasági évben	
Európai országok ¹ 15·6 millió q	Anglia61·1 millió q
Amer. Egy. Áll. 55·2 " "	Belgium11·5 " "
Kanada100·9 " "	Hollandia 7·0 " "
Argentína 53·0 " "	Franciaország 5·0 " "
Ausztrália 44·9 " "	Svájc 5·0 " "
Ázsia és afrikai exportországok 4·8 " "	Dánia 3·5 " "
Oroszország 8·0 " "	Ausztria 2·4 " "
Exportfelesleg282·4 " "	Egyéb országok ² ...65·7 " "
	Importszükséglet 161·2 " "
	<i>El nem helyezhető felesleg 121·2 " "</i>

A búza nemzetközi árának az utóbbi években bekövetkezett nagy esése egyrészt azzal függ össze, hogy a búzatermelés a rossz konjunktúra idején sem csökkent lényegesen, a világ búzatermelésének az elmúlt évtizedben tapasztalt 5—10%-os ingadozása ugyanis

¹ Románia, Jugoszlávia, Magyarország és Bulgária.

² Ebből Kína szükséglete kb 30 millió q.

a termelésnek inkább csak fizikai és nem konjunkturális okaira vezethető vissza.

1927/28.	1928/29.	1929/30.	1930/31.	1931/32.	1932/33.	1933/34.
évi búza-világtermés millió q						
1·213	1·301	1·150	1·296	1·294	1·298	1·247

A mezőgazdasági termelés természetével függ össze, hogy a búza-termelés, de általában a mezőgazdasági termelés volumenje a rossz konjunktúra idején sem csökken számottevően, míg ezzel szemben az ipari termelés volumenje a kedvezőtlen konjunktúra idején erősen összezsugorodik. Az áralakulás terén is nagy különbségek tapasztalhatók. Míg a mezőgazdasági termékek, valamint az ipari nyersanyagok ára nagy mértékben esett, addig az ipari készáruk olcsóbbodása kisebb mértékű volt. A mezőgazdasági termelés volumenje, főként a sűrűn lakott európai országokban, nem csökkenthető, mert a mezőgazdasági termelés a gyáripari termeléssel ellentétben csak részben igazodhatik a kapitalisztikus termelés feltételeihez. A mezőgazdasági termelés a dolog természeténél fogva nagy mértékben szétaprózott. A saját földjén gazdálkodó kis- és törpebirtokosság termelését elsősorban az vezérli, hogy elsőrendű fontosságú szükségleti cikkeit a földből előteremtse, nem pedig az, hogy a kisgazdaságában rejlő tőkének pénzben kifejezett hasznát megkeresse.

A világ búzafeleslegének állandósága nagyarányú árzuhanáshoz vezetett. A búzát exportáló országok belföldi búza árát a búza nemzetközi áralakulása megszabja, mert az exportországok búzafeleslegeiket a nemzetközi piacokon helyezik el, ahol egymással versenyezni kénytelenek. Ezzel szemben a búzát importáló országokban a búza áralakulása a világpiaci ártól könnyen függetleníthető, mert az alkalmazott búzavám nagysága a belföldön termelt és behozott búza árát egységesen azonos szinten tartja. Míg tehát az importországok agrártermelését a védővámok gyakori felemelése támogatta, az exportországok agrárhelyzete mind súlyosabbá vált az exportpiacok felvevőképességének nagymértékű összezsugorodása következtében, amelynek egyik főoka a mezőgazdasági termékeket importáló országok önellátó gazdaságpolitikája volt. De az exportországok már termeléstechikai okokra való tekintettel sem tudták termőterületeiket megfelelően csökkenteni s ezért megkísérelték, hogy termelőik számára a búza árát a világpiaci áralakulástól bizonyos mértékig függetlenítsék. E ponton azonban nagy nehézséggel álltak szemben. Bármilyen módszert is alkalmaztak volna arra, hogy a búza belföldi árát a világpiaci árszint fölé emeljék, az intézkedések közgazdasági vonatkozásai mindig azonosak voltak. Az exportfelesleggel rendelkező országokban csak a belföldön elfogyasztott búza árát lehet mesterségesen emelni, míg az exportfelesleg csak a világpiaci áron értékesülhet. Ezért a termelő nem élvezheti az általa piacra hozott teljes mennyiség után a belföldi fogyasztók által fizetett felárat, hanem az megoszlik a felár nélkül exportra kerülő és a felárral elfogyasztott búza között.

Magyarországon a búza belföldi árának emelését a közismert bolettarendszer alkalmazásával érték el. A gazdatársadalomnak jut-

tatott ezen támogatás főként a fogyasztókat, jelentős export esetén azonban az államkincstárt is terheli. Azokban az években ugyanis, amelyekben az exportált mennyiség a nem östermelő lakosság fogyasztásához viszonyítva nagy, a kiviteli térítéseket a gabonajegyből a bolettaalapba befolyó összeg nem fedezheti. Az államkincstár megterhelését, amely a gabonajegyből a fogyasztóközönségre nehezedő tehernél jóval kisebb, a boletta alkalmazásának négy évében, az 1930—34. gazdasági években, a következő adatok mutatják:

A bolettaalap deficitje millió P	14·6	20·7		15·0
A bolettaalap feleslege millió P			9·3	
Exportált búza millió q	2·5	3·6	1·4	6·0

Mérsékeltőbb export esetén a bolettaalap deficitje eltűnik. Az export csökkentése azonban nem jelenthet megoldást, mert a termésfelesleget valami módon értékesíteni kell.

A gabonajegyrendszer eredményei nem bizonyultak kielégítőnek. Az államkincstár évenként jelentős összegekkel járul a bolettaalaphoz, a városi lakosság élete viszonylag drágult, a termelők pedig nem értékelhették az áremelés előnyeit, minthogy a bolettával növelt gabonaár is alacsonynak bizonyult ahhoz, hogy alig csökkent közterheiket és egyéb költségeiket fedezni tudják. Ehhez járult az 1933. évi, az átlagosnál jóval kedvezőbb gabonatermés, ami a gabonaáraknak a múlt év nyarán bekövetkezett nagyarányú olcsóbbodását vonta maga után. Érthető tehát, hogy egyrészt a kormány, másrészt az érdekelt körök intenzíven foglalkoznak a mezőgazdasági termények értékesítésének kérdéseivel, hogy az új termés idején a kedvezőtlen áralakulást elhárítsák.

Számos terv készült a búza értékesítésére vonatkozólag. A tervezetek gerince a monopolisztikus gabonavásárlás bevezetése mellett az, hogy belföldön a búza árát 18 P-n tartásák. A magas belföldi búzaár mellett a városi lakosság szempontjából fontos kenyér árának emelkedését pedig a vámmalmok üzemének beszüntetésével és a malomipar racionalizálásával igyekeznek elkerülni. Nem lehet tárgya e rövid fejtegetésnek az, hogy a tervezeteket részleteiben ismertesse, hanem csak az, hogy az elgondolások közzgazdasági következményeire világítsunk rá.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy ha a jelenleg érvényben levő gabonarendszer helyett a mesterséges gabonaár emelésének bármilyen más formáját alkalmazzák is, az lényegében mindig ugyanazokat a közzgazdasági konzekvenciákat eredményezi. A kenyérmagvak termelésének a belföldi ár mesterséges emeléséből származó támogatása a városi lakosság vásárló erejének egyrésztét a mezőgazdaságnak juttatja. Ez addig nem jár veszéllyel, amíg a vidéki lakosság ily módon növelt vásárlóereje kedvezően hat vissza az ipari termelésre. Veszély csak akkor következik be, ha a búza árát az egyéb mezőgazdasági termékek árszínvonala felé aránytalan mértékben emelnék. Ebben az esetben az élet drágulása az ipari termelés versenyképességét csökkentheti.

A javasolt 18 pengős búzaár azonban a mezőgazdaság szempontjából nagy veszélyt rejteget. Természetesen nem a 18 pengős búzaár veszélyes, hanem az, hogy a 18 pengős búzaárat a termés mennyiségétől és az agrártermékek világgpiaci áralakulásától függetlenül kívánják biztosítani. Ha a búza világgpiaci árszintje 12—14 pengő körül ingadoznék, úgy a belföldi árak 18 pengőre való emelése — feltéve, hogy arra egyáltalán szükség van — nagyobb veszéllyel nem jár. Ha azonban a búza ára Liverpoolban 1934 augusztusában is 8—9 pengő körül fog ingadozni, úgy a belföldi 18 pengős búzaár a mezőgazdaság szempontjából súlyos következményekkel járna. Ebben az esetben ugyanis vagy az egyéb agrártermények árszínvonala igazodnék a 18 pengős búzaárhoz s ekkor a magas árak következtében exportképtelenek leszünk, vagy a kenyérmagvak ára kiemelkedően magas lesz s akkor viszont a búzatermelés fog növekedni, a búzatermelés lévén leginkább jövedelmező. Arra ugyanis gyakorlatilag alig van mód, hogy a néhány százezer kis- és törpegazdaság kb. 2 millió kát. hold búzaterületét kontingentálják és megakadályozzák, hogy az a következő évre ne növekedjék 10—15%-kal, vagy esetleg ennél lényegesen többel is. A világgpiaci árnál jóval nagyobb belföldi búzaár tehát a jelenleg legkevésbé kívánatos termelési ágra, a búzatermelésre fog serkentően hatni. Ezáltal a búzaértékesítés körül felmerült nehézségek nem szűnnek meg, hanem csak időben eltolódnak, de közben fokozódnak is. A magas belföldi búzaár a magyar mezőgazdasági termelést helytelen irányban fejlesztené. A szomszédos iparos országok ugyanis azt kívánják, hogy a magyar mezőgazdaság a búza helyett, amelyet a tengerentúli mechanizált mezőgazdaság kétségkívül olcsóbban tud termelni, állati termékeket, gyümölcsöt stb. termeljen. A búza belföldi 18 pengős ára pedig elsősorban az állattenyésztésre hatna visszafélesztőleg. Erre vezethető vissza, hogy a magyar gazdatársadalom sem foglal egységesen állást a búzatermelés támogatásának kérdésében. Így az intenzív állattenyésztéssel foglalkozó dunántúli gazdák a búza belföldi árának nagymértékű emeléséért nem lelkesednek, egyrészt mert az az állattenyésztés rentabilitása szempontjából fontos takarmányárakra kedvezőtlenül hatna ki, másrészt mert ők kedvezőbb búzaárat élveznek az exportpiacokhoz való közelségük miatt, mint tiszántúli társaik. Ezzel szemben Tiszántúlnál, ahol a szemtermelés már talaj- és klimatikus viszonyok miatt is nagyobb fontossággal bír, mint a Dunántúlnál, a gazdák a gabona belföldi árát minél magasabbra igyekeznek emelni. E kérdésben azonban a gazdatársadalom bizonyos mértékig még aszerint is ellentétes érdekű csoportokra oszlik, hogy gazdálkodók vagy bérlők-e. A bérbeadók gabonában megállapított bérük pénzértékének fokozása érdekében a belföldi búzaár jelentős emelésének gondolatát támogatják. Ezeket a szempontokat csak azért említem fel, mert a búzaértékesítés körül felmerült törekvések megvalósulására nagymértékben befolyással van az, hogy a gazdák közül melyik csoport jut nagyobb szerephez.

A búza belföldi árának a világgpiaci árhoz képest túlzott felemelése nemcsak arra alkalmas, hogy a mezőgazdasági termelés irányát helytelenül befolyásolja, hanem más szempontból is kritika

tárgyát képezheti. Ilyen szempont pl. a mezőgazdasági hitel kérdése. A kamatmérséklés indokolatlanná válnék, amint a mezőgazdasági termékek árszintjét lényegesen felemelik. A mezőgazdaság kamatterhe tudvalevőleg az 1931. évi 225 millió pengőről a kamatmérséklő intézkedések következtében az 1934. évben kb. 100 millióra csökkent. A kamatmérséklő intézkedéseket éppen az agrártermékek árának katasztrofális esése indokolta. A búza árának 1930—31. évi búzaárnyívról való felemelése a bankokat valószínűleg arra fogja serkenteni, hogy a gazdaadósaikkal szemben a korábbi években érvényben volt kamat újból való érvényesítését kiharcolják.

A gabonaértékesítésre vonatkozó elgondolások a malomipar racionalizálása érdekében a vámozó malmok üzemének beszüntetését javasolják. A vámmalmok feladata az lenne, hogy a hozzájuk a termelők által beszállított búza vagy rozs ellenében a racionális üzemvitelű kereskedelmi malmokban őrlött lisztet adjanak cserébe a 18, illetve 20% őrlési vám levonásának figyelembevételével. A kis vámozó malmok tehát cserélő helyekké válnának. Ennek az elgondolásnak elvitathatatlan előnye, hogy a nagymalmokban őrlött liszt sokkal jobb minőségű, mint a Ids vámmalmoké. Az is bizonyos, hogy a jelenlegi őrlési visszaélések, „feketeőrlések“, amelyek néhány millió pengével károsítják meg az államkincstárt, a nagymalmok könnyű ellenőrzése folytán megszűnének. A malomipar koncentrációja révén elérhető racionális őrlés anyagi előnyeit azonban nagymértékben lerontja az a fuvartöbblet, ami abból áll elő, hogy a vámmalmokba bevitt s onnan liszt alakjában — ezideig országos átlagban csak 5—6 km távolságra — visszavitt búzát most vasúton vagy egyéb járművön a nagykereskedelmi malmokba — országos átlagban 25—30 km távolságra — kell majd szállítani és liszt alakjában visszavinni a cserélőhelyé lett kis vámmalmokba. A malomipar ilyen koncentrációja esetén arra sincs garancia, hogy a malomipar adandó alkalommal monopolisztikus helyzetével nem él vissza. De az sem elhanyagolható szempont, hogy vajjon helyes-e vidéki kisiparunk egyik legfőbb reprezentánsát, a közel 2800 kismalmot szinte 150—200 millió pengő vagyonával egyik napról a másikra megsemmisíteni? A cserélés díja ugyanis sokkal bizonytalanabb és könnyebben megnyirbálható jövedelmet jelent, mint maga az őrlés, és arra sincs tekintettel, hogy a tökéletesebben berendezett malmok forgalmi körzete nagyobb volt, mint a rosszabb berendezésűké.

A gabonaértékesítés szervezésénél olyan szempontokat kellene érvényesíteni, amelyek a mezőgazdaság számára valóságos és nem csupán a közgazdasági összefüggések félreértésén alapuló olyan látszólagos előnyöket biztosítanak, amelyek a valóságban károsaknak fognak bizonyulni. A búza belföldi árának bizonyos, a világpiacon ár fölé való emelése indokolt, mert a tengerentúli agrárországok olcsóbban termelnek, mint mi. Jelenleg folytatott gazdaságpolitikánk szükségszerű következménye mezőgazdasági termelésünk támogatása, mert drága mezőgazdasági termelésünk egyik oka, hogy a termeléshez szükséges iparcikkek az iparosodás érdekében folytatott vámpolitika következtében viszonylag drágábbak, mint a tengerentúli agrárországokban.

Az agrártermelés érdekében hozott áldozatokkal a mezőgazdasági termelést a kor igényeinek megfelelően kell előbbrevinni. A minőségi búza — Manitoba I. és a Barnsso 78 kg-os búza — hamburgi ára között az 1931. évben 3.40 pengő, 1932. évben 2.10 pengő és 1933-ban 2.20 pengő különbség volt, jelentős része annak, amit a boletta a gazdáknak juttatott. A búzatermelés támogatását tehát a nemzetközi piacon való versenyképességünk fokozására kellene felhasználni oly módon, hogy a búza mesterségesen megállapított belföldi árát minőségek szerint különbözőképp szabnák meg. A különböző minőségű búzák ára között jelentős különbségeket kellene megállapítani, mert csak így remélhető, hogy az a termés minőségére számottevően hat ki. A minőségi termelés által kiérdemelt előnyöket elsősorban a nagygazdaságok élveznék, amelyek anyagi erejük és szakszerű felkészültségük folytán könnyebben alkalmazkodhatnak a minőségi termelés feltételeihez, mint a kisczudaságok. Épp ezért a földművelési kormánynak egyidejűleg gondoskodni kellene arról is, hogy a kívánatos búzafajtákból megfelelő mennyiségű vetőmag álljon előnyös feltételek mellett a kistermelők rendelkezésére. A kívánatos búzafajtát már kitenyésztették, — Bánkúti 1201. sz. — amelynek fajsúlya, sikértartalma és vízfelvevőképessége semmivel sem marad el a magyar búza főversenytársa, a Manitoba I. mögött. A mesterségesen felemelt belföldi búzaárnak minőségek szerinti különbözősége a búzatermelés minőségének javítására igen kedvezően hatna, sőt biztosítaná, hogy a magyar búza nemzetközi vonatkozásban néhány év alatt jelenleg csak második vagy harmadik minőségi helyéről az első közé emelkedjék.

MATOLCSY MÁTYÁS

A MAGYAR NEMZETI STADION

Három nagy kérdés került most egyidejűleg a városrendezési viták homlokterébe, a Tabán, az Erzsébet-út és a Stadion. Mind a három évtizedek óta foglalkoztatja a közérdeklődést. Hosszabb, rövidebb időre elhallgattak az ezekre irányuló próbálkozások, elmefuttatások és eszmei mérközések, de csak azért, hogy később még nagyobb erővel és új gondolatokkal felfrissülve kerüljenek megint napirendre. Egész különös, hogy a tiszta városrendezési feladatoknak e három legkimagaslóbb reprezentánsa most foglalkoztatja először egyidejűleg a közvéleményt. Annál érdekesebb ez az együttes, mert a viták fellobbanását nem az okozta, mintha mindhárom kivitelezésére kiváló alkalom kínálkoznék, hanem a régi mohos, elvéhédelt elgondolások helyére új gondolatok áramlanak a természet törvényei szerint s ez ugyancsak természetyszerűleg ellenhatást vált ki a régi iskola reprezentánsai részéről. Odaállanak régi kedvenc terveik mellé, féltékenyen és eszközben nem válogatva védelmezik dohosszá vált gondolataikat az új törekvések elől.

Igen szembetűnő volt ez a nemrég lezajlott, Tabán rendezésére kiírt tervpályázaton, ahol felvonult a régi iskola nyíltan és titkosan egyaránt, jeligével, jelige nélkül, pályázaton kívül, pályázaton belül, olyan tervekkel, amiket az unalomig ismerünk, elismerve a precíz meggondoltságot, de ugyanakkor tökéletesen átlátva az óvatos, tapogatózó gondolatszegénységet. Mikor hetekkel a titkos pályázat eldöntése előtt köztudomásúvá lett az első díj odaítélése, a pályázó neve és szándékai, a megbotránkozás vihara a legnagyobb mérveket öltötte. Sokáig kellett halasztani a döntést, amíg a vihar eleven erejéből veszített, a közönség megúnta és megszokta az ügyet. Úgy tetszik, a Tabán-tervpályázaton az új gondolat elbukott, legalább is háttérbe szorult, de csak látszólag áll így a helyzet. A második díj ugyanis már tele volt ötlettel, eleven frissességgel, felszabadult erővel. S remélhető, hogy mire a kivitel mezejére kerül a fővárosnak ez a nagy feladata, még egypár rostán keresztülszűrődik s nem fog magával hurcolni drágán megfizetett tiszteletballasztokat. Az öreg viskókat lassan mind elhordják a Tabánból, kitisztult a völgy s a láthatáron megjelent az Ipari Munkaszervező Intézet 6 milliója, ami a kivitel lehetőségével kecsegtet. A pénz és az üzlet pedig a városrendezési tervek röntgenfelvétele. Amint a pénzemberek tárgyalásai megindulnak, elő fog bukkanni minden tervnek szervi betegsége s nem szabad abba a hibába esnünk, mint annyi sokszor, hogy a beteg tervek gyógykezelésével töltünk rengeteg időt és azok kivitelezésével

mérhetetlen felesleges pénzáldozatot hozunk, hanem életerős tervet kell előkeresni és a kivitelre készíteni. Ha pedig nem köti a város kezét törtető emberek önvédelmező szuggesztíója, akkor ki fog derülni, hogy az új pénz, az új kereskedelmi gondolat, az üzletvilág új fordulat-száma új elgondolásokat és új elgondolású városrendezési terveket kíván.

Az Erzsébet-út kérdésében ugyanez a küzdelem zajlik le. Valamikor mint diadalmas sugárút vonult be a budapesti városrendezési gondolatok társaságába, azzal a céllal, hogy nyílegyenesen áttörje a gettót s az Andrassy-úthoz méltó párként a városházától a ligetig a városnak hatalmas főútvonalává legyen. Ma már görbe úttá zsugorodva akar megjelenni, kiindulva a Károly király-út oldalából s udvarias meghajlással torkolva a Klauzál-térbe szerény 25 méter szélességgel s a továbbiakban megelégedve a Dob-utca kiszélesítésével. Ezt az egyszerű kis utat is egymásután érik az orvtámadások. A nagy gondolat szülői és nevelői nem ismernek szülöttükre a korcsban s inkább elpusztítanak, mintsem hogy így jöjjön létre. Ma is vannak még, akik arról ábrándoznak, hogy a városházát áttelepítik a Károly-körút túlsó oldalára és a nagy sugárutat építik ki, vagy ahelyett zöld park-sávokat telepítenek a gettószerű városrész tömkelegébe. Pedig úgy áll a helyzet, hogy a régi sugárút sovány maradványa egymaga mintegy 2.5 millió pengő áldozatot kíván. Semmit sem von le az áldozat mértékéből az, ha ezt az összeget látszólag eltüntetik, az út mentén felépülő házakra vetve ki mint értékemelkedési adót, mert ez esetben nagyarányú adómentességgel kell az építőket az itteni építésre csábítani, ami összegezve, nem lehet ennél kevesebb érték s ezzel végeredményben mégis az államháztartás terhelődik meg vele. Ez a pénzügyi játék csak arra való, hogy az út megépülhessen, a környező egészségtelen városrész átépítése révén a gazdasági vérkeringésben több millió pengő iramba lendüljön. A hatóságok kellő összeműködése, a funkcionáriusok közös jóindulata ma megindíthatná ezt. Azonban eddig nem történt egyéb, mint hogy az út torkolatához szükséges telket a tabáni telkekért cserében a főváros elvben átadta a Közmunkatanácsnak, áthárítva az út létesítésének a feladatát is rá. Azonban ez az átadás csak elvben történt meg s még a lakók felmondása is bonyolult adminisztrációs ténykedésbe kerül a főváros és a Közmunkatanács között. A jelek egyáltalában nem biztatók arra nézve, hogy az illetékes hatóságok együttműködése valóban megteremti azt a kivételes helyzetet, ami az út kiépítését lehetővé teszi. Sajnos, ugyanaz a gondolatvilág állja útját, ami a tabáni tervpályázatnál feldugta a fejét: a régi, idejétmúlt luxus-ideológia, a szimmetria és monumentalitás, az, ami az Apponyi-tér, Eskü-út, Erzsébet-híd és sírba dugott eskütéri templom helyzetét is előidézte. Minden évtizedekig húzódo városrendezési problémának az a betegsége, hogy a tervezgetések során elmúlik az idő s mire a kivitel lehetővé válik, régi, elvéhnedt tervek mentalitásának görvélykórjában senyvedő egeret szülnék a vajúdo hegyek. Kirívó példája ennek az esetnek az Erzsébet-émlék-műnek naponként szemünk elé bukkanó szomorú példája.

Azonban úgy az Erzsébet-út, mint a Tabán születés előtt vannak még és így remélhető a rossz tapasztalatok és előjelek után is valami

jobban sikerült eredmény. Mind a két kérdéssel részletesebben foglalkoztunk már e lap hasábjain s most csak a fejlődő események irányát vannak hivatva jelezni e sorok, mintegy a városrendezés meteorológiai jelentéseként. A harmadik nagy városrendezési kérdést még nem tárgyaltuk ezeken a lapokon, pedig a Stadion problémája városrendezésen túlmenően igen nagy fontosságú kérdés, ami utóbbi időben időszerű voltánál fogva nemcsak a szakembereket foglalkoztatta, hanem parázs újságpolemiák útján a közönséget is.

Kissé közelebből megvizsgálván a kérdést látjuk, hogy már ez a probléma is a harmadik évtizedébe vénül bele. Közvetlen a háború előtti években Magyar Olimpiai Bizottság alakult, mert Budapestet jelölték ki az 1916. évi olimpiai versenyek színteréül. Abban az időben az olimpiai versenyeknek otthont építeni közelről sem volt olyan bonyolult és szerteágazó feladat, mint manapság. Mindössze 30—40.000 embert befogadó aréna építéséről volt szó. Ezt az arénát először a Vérmezőre tervezték, azonban a katonai kincstár ezt a területet nem adta át s így a Hidegkúti-út mentén levő Drasche-féle téglagyár területén akartak egy hegybe épített arénát létesíteni. A háború természetesen elsodorta sok mással egyetemben ezeket a terveket is. Eltelt húsz esztendő és ma sem tartották meg Pesten az olimpiai mérkőzéseket.

Sok reményünk lehet arra, hogy az 1936-ban Berlinben tartandó olimpiász után Budapestet jelölik ki az 1944. esetleg az 1940. évi mérkőzések színteréül, azonban az újabb gyakorlat szerint ehhez az kell, hogy a jelöléskor, tehát 1936-ban már készen álljon a mérkőzésekre alkalmas Stadion. Ha nem készülünk el addig ezzel a munkával, akkor valószínűleg Tokióban tartják meg Budapest helyett a versenyeket, ahol már kifogástalan versenypályákat építettek fel. Ha pedig csak 1940-ben döntenek a magyar olimpiász sorsáról, akkor féltő, hogy már a felépülő más országbeli stadionok révén még az 1948-as olimpiászról is lemaradunk. A legutóbbi versenyeken olyan szép eredményeket értünk el, ami jogcímet nyújt előbbrehelyezésünkre s ennek nem volna szabad, hogy a Stadion hiánya állja útját. Ugyancsak sportbeli fölényünknek köszönhető, hogy az 1935. évi főiskolai olimpiász színteréül Budapestet jelölték ki s szégyenteljes volna, ha már ezeket a mérkőzéseket sem tudnók megtartani a Stadion hiánya miatt, sőt ezek a mérkőzések kell, hogy hírül vigyék külföldön azt, hogy minden modern követelményeknek megfelelő stadionunk van s ezek a versenyek alkalmat nyújtanak arra is, hogy a Stadion építésköltségeinek java része megtérüljön.

A testnevelési törvény nemzeti kérdéssé és kormányfeladattá tette a Stadion létesítését, úgy rendelkezvén, hogy ezek az építmények és terek nagy nemzeti ünnepek megrendezésére is alkalmasak legyenek. Ezzel a feladat nemcsak bonyolultabb lett, hanem egyik legnehezebb városrendezési kérdés is. Az olimpiai mérkőzések fejlődése odáig jutott, hogy a küzdelmek színtere nemcsak egy aréna, hanem egész csoportja a küzdőtereknek és az aréna befogadóképessége 100.000 néző körül kell hogy legyen. Most ha ehhez a monumentális küzdőtérhez még nagy torna- és felvonulási terek is csat-

lakoznak, az egyéb sportpályákon kívül, akkor egyrészt a terület nagysága és nagy tömegek felvonulásainak közlekedési kérdése is a városrendezés problémái közé sorolja s a városrendezés feladatává teszi annak elhelyezését, területeinek, épületeinek csoportosítását és a közlekedési kérdések megoldását. Ez a feladat kapcsolatos a városrendezésnek másik most kialakuló új feladatával. A városrendezés tudománya ugyanis már komolyan számol azzal, hogy a nagyvárosok sport- és üdülő-városnegyedeket akarnak kitermelni magukból és ezt a városrendezési terveknek elő kell segíteni. Nagyon fontos, hogy a Stadion koronája lehessen egy a jövőben kialakuló sportvárosnak. A sportváros viszont csak ott tud kialakulni, ahol a város levegője fertőzetlen, bőségesen van szabad terület és víz, van síkság és hegy egyaránt, a közlekedés kérdése vagy már meg van oldva vagy megoldható s legfőképpen ott, ahol a kialakuló új városrész a Stadion körül csoportosult centrumával szervesen bekapcsolható a város egész rendezési tervébe. Az igazi városrendezőnek tehát feltétlenül az kell feladatát képezze, hogy megállapítsa a leendő sportvárosrész számára kínálkozó legalkalmasabb területet és az új városrész termékeny magjaként elhelyezze a terület legjobb helyén a Stadiont.

A régebbi Stadionelhelyezési terveknél ezt a szempontot nem vették még figyelembe és sajnos sokan nem veszik figyelembe ezt a mai mértékadó tényezők közül sem, legalább is nem tekintik ezt irányelvnek. Egy évtized előtt még a legfontosabb kérdésnek azt tekintették, hogy a Stadion lehetőleg közel legyen a város centrumához. Ma már ez túlhaladott álláspont, mert nyilvánvaló, hogy a város belterülete nem nyújthat elég szabad területet egy új városrész kifejlődésére s különösképpen nem nyújthat megfelelő áron s nem nyújthat por- és füstmentes tiszta levegőt sem. Hogy ez eddig mennyire nem játszott szerepet a Stadion elhelyezésének kérdésénél, azt legélénkebben mutatja az eddig felmerült ideák sora. Valamikor legkomolyabb formában emlegették a régi lóversenytér, mint a Stadion elhelyezésének legideálisabb helyét s ma elborzadunk arra a gondolatra, hogy valóban itt létesült volna a sportélet koronája. A Keleti pályaudvar fekete környékének füstös levegőjében, ahonnét a megszennyezett levegő és szűk tér, rossz közlekedés még a lóversenyzőket is elűzte. Valóban csodálatraméltó, hogy nemrég még elképzelték azt, hogy a sportoló emberi tüdőnek jó lesz az a levegő, amit már a lovak sem bírtak ki s hogy nagy nemzeti felvonulásokra alkalmas lesz a Rákóczi-út! Az előbb elmondottak révén azonban nyilvánvaló, hogy a város centrumához való közelség nem előny, hanem hátrány. Az a tény, hogy Bécsben a centrumtól 8 km-re, Berlinben 12 km-re, Párizsban 13 km-re és Londonban 14 km-re építették fel a Stadiont, nem azt jelzi, mintha közelebb nem akadt volna szabad területük, hanem azt, hogy felismerték a Stadion jövőre kiható fontosságát, benne rejlő fejlődőerőt és ehhez kerestek alkalmas területet.

Bármennyire megszabják a követelmények a jó levegőt, a hegyet, erdőt, vizet és ezáltal bármennyire Budára mutatnak a követelmények, mégis mindenkor kísértett, sőt még ma is kísért a legkomolyabb formában a Stadionnak pesti oldalon való elhelyezése. Szóba került

a régi lovassági gyakorlótér, a kistrákos gyakorlótér, az angyalföldi Krausz-Mayer-telek és az Andrásy-út meghosszabbításában a Városliget mögötti terület és a Népliget északi része. Ezekkel a tervekkel nem érdemes részletesebben foglalkozni, mert a por, piszok és füst remélhetőleg minél előbb elfojtja ezeket a merényletszerű gondolatokat. A gyakorlóterek felhasználása mellett egyedül az szólna, hogy a lovassportoknak kedvező a terület, lévén a mai lóistállók és lóversenypályák közelében. Ez azonban igen kis érv a többi sportág hátrányához viszonyítva, mert lovasmérkőzésekre és trenirozásra kitűnő pályáink vannak s így csak igen ritkán szükséges a lovakat az olimpiai pályára szállítani.

A pesti elhelyezések közül a modern elgondolás felé mutat a Tarnay-rét felhasználását javasoló terv, mert közelebb fekszik a Dunához s végül legjobbnak ítéhető az, amelyik a Rákospatak torkolata feletti területet jelöli meg a Duna partján közvetlen a Népsziget alatt. Ezek az elgondolások a központtól, a város centrumától való távolságban már azonosak a bécsi megoldással, vagyis mintegy 8 km-re esnek, de hiányzik belőlük mégis azon említett legfontosabb követelmény, hogy a környéken ideális sport- és üdülőváros keletkezhesék. Ugyancsak hiányzik ez a követelmény a budai elgondolások javarészből is. Mint ideális Stadion-területet a lágymányosi, feltöltés alá kerülő tavat hozták egy ízben javaslatba, megint abba a hibába esve, hogy a városközpontozó való közelséget jelölték meg, mint legkülönösebb előnyt. Valóban ez a terület mindössze mintegy három km-re fekszik a város belsejétől, azonban közlekedésileg mégis meglehetősen el van szigetelve a várostól még az új híd felépülése után is, addig pedig különösen, mert a forgalom oroszán része a Gellért-téren át kellene hogy lebonyolódjék s ez már kisebb feladatok alkalmával is csődöt mondott. A lágymányosi terület feltöltése milliókat emészt fel, de az új híd felépítése után magas áron volna értékelhető, olyan áron, ami a feltöltés kiadásait visszatérítené és ezért stadion-területül való felhasználása mérhetetlen pazarlás volna. Ugyanakkor a feltöltött talaj a Stadion-építmények alapozását s így minden felépítményét lényegesen megdrágítaná. Drágább és ehhez mérten kevesebbet nyújtó Stadiont nem is építhetnénk, mint a lágymányosit. Valamivel kevesebb költséget jelentene a Nádorkertbe javasolt építkezés, azonban az itteni glaubersós talajvizek különleges alapozást kívánnak, az építkezést megdrágítják s ugyanakkor nincs alkalom sem a szárazföldi, sem a víziélet sportvárosának a kifejlődésére.

Volt egy javaslat, amelyik a kis Gellért-hegyi téglabányát javasolta hegybe épített arénául, azonban ez a hely úgy terjedelemben, mint közlekedésiig számításba sem jöhet.

A további javaslatok már Budapest északnyugati részébe kívánják helyezni a Stadiont, ami egészségügyi szempontból az egyedüli helyes nyom, mert a levegő, régi, valamint tudományos megfigyelések szerint túlnyomórészt északnyugat felől áramlik Budapest felé, a Pilis-hegység erdővel borított völgyéből hozva a kitűnő levegőt. A város északnyugati része mentesül tehát legtöbbször a füst, korom,

por és piszok alól. Ez a tény maga elég lehetne ahhoz, hogy más megoldás, mint északnyugati elhelyezésű szoba se jöhessen.

Azonban még itt is tág tere nyílik az elhelyezés lehetőségének. A Hármashatárhegy északi oldala, az óbudai lapály és a dunai szigetek nagyrészt előnyös fekvésűek. A Hármashatárhegy oldalában az újlaki téglagyárak nyújtanának alkalmat hegybe épített Stadion létesítésére, azonban ez az agyagos márgás talaj elég bizonytalan s így az alapozás biztosításai valószínűleg több költséget emésztenének fel, mint egy magasépítésű Stadion költségei. Ezen a hibán kívül a közlekedés is súlyos gondot jelentene itt, mert a főúteret a Zsigmondutca jelentené, mely tudvaleg egyik legveszedelmesebb útszűkületünk átkait hordozza magával. Az óbudai völgyben elsősorban az úgynevezett Kaszás-rétre gondoltak s ezt a gondolatot az Országos Közegészségügyi Egyesület már öt év előtt magáévá tette. Öt év óta azonban a vidék mind sűrűbben beépült s az itteni terület megszerzése már nagy nehézségekbe ütközik. A jó levegő és a víz fontosságának emelkedésével egyidejűleg a Dunában lévő szigetek felhasználásának kérdése is felvetődött. Egyrészt a pesti oldal felé eső Népsziget, másrészt a budai oldal felé eső hajógyári óbudai nagysziget. Mind a két szigetnél a közlekedés megoldása jelenti a főgondot, mert hiszen hidakra hárul a nagy tömegek elvezetésének feladata, már pedig a nagy mérközések alkalmával százezrekről van szó s ezt a tömeget rövid órák alatt kell összehozni és elosztatni. Meggondolandó tehát a szigeti megoldás, mert a Duna ágakon átvezetett hidak költsége egyenként meghaladja a félmillió pengőt. A hajógyári nagysziget inkább kapcsolatba hozható a sporttéttel és a leendő sport-városrészsel, mert Dunaszabályozás révén pár száz méteres darabon össze lehetne kötni északon a parttal, ilyenformán félszigetet alkotna, mikor is egyrészt a hajógyári Dunaág evezősversenyekre igen alkalmas állóvízű öböllé válnék, ha azt kellőképpen kiszélesítenék és kiegyenlítenék. A földnyelven át a sziget közvetlen összeköttetésbe kerülhetne a Római-parttal a vasúti töltés alatti aluljárókon át. A Római-part pedig a mai budapesti sportélet legjelentősebb tényezője. Sajnos ezt a bár költségesnek, mégis ideálisnak mutató tervet lehetlenné teszi a szerencsétlenül elhelyezett óbudai gázgyár, városrendezési múltunk kiáltó szégyene, ami füsttel és büzzel árasztja el a főváros legjobb sportterületét, a hajógyári szigetet és elvonja az aquincumi romok és a Duna közötti terület igazi rendeltetésétől, attól, hogy ott létesülhessen a Nemzeti Stadion. Sajnos a gázgyár lebontására és átépítésére gondolni sem lehet és tovább kell túrnunk a gázgyár botrányos elhelyezését, ezt a városrendezés alaptörvényeivel ellentétes telepítést, amit mintegy 28 évvel ezelőtt határozott el saját kárára maga a főváros, mikor már a városrendezés ugyancsak nem járt gyermekcipőben.

De a megváltozott viszonyokkal számolni kell. A nagysziget legfőképpen a gázgyár miatt nem kapcsolható be közvetlenül a sport-városrészbe.

Nem így állunk azonban a Római-fürdővel. A Római-fürdő környéke a jövő sport városának minden követelményét ki tudja elé-

gíteni. Előtte kerül el a fővárosnak az a kis darab Dunapartja, ami az evezősélet elhelyezkedésére egyedül bizonyult alkalmasnak. A Római-fürdő kihasználatlan meleg vizével és a mögötte elterülő gyéren és ideiglenes építményekkel beépített területével a sportvárosrész ideális lehetőségeit rejtje magában. Tehát a fővárosnak az esztergomi vasútvonal felett elterülő része: az Üröm-hegy, Péterhegy, Aranyhegy, Mocsáros és Római-fürdő területe az a vonulat, amelyik különböző égtáj felé forduló hegyoldalaival, erdejével, meleg forrásaival, sík lakatlan területeivel, Dunapartjával, szennyezetlen levegőjével egyedül nevezhető alkalmas sportvárosrésznek.

A legutóbbi időben fel is merült a terv, hogy idehelyezik a Stadiont az Aranyhegyre. A kaszásréti terv után tehát ez volna az első olyan elhelyezési mód, amelyik lehetővé teszi, hogy a Stadion körül bőséges hely álljon rendelkezésre a sportváros elhelyezése céljából. Igaz, hogy ez a terület még távolabb van a városközponttól, mint a Kaszás-rét, de közlekedési szempontból hasonló elbírálás alá esik és környéke még változatosabb és szabadabb.

Ezek voltak tehát a Stadion elhelyezésére vonatkozó ideák, magasabbrendű városrendezési szempontból megvilágítva.

Már a részletkérdések közé sorolható a Stadion közlekedésének a kérdése. Ha a Stadion oly területre kerül, ahol a közlekedés még nincs teljesen megoldva, az nem a látogatottság csökkenését jelenti, hanem azt, hogy a közlekedési vállalatoknak hasznos beruházásokra nyílik alkalmuk. Kicsinyes dolog volna tehát a Stadion elhelyezését elsősorban a közlekedés kérdésétől függővé tenni, mert a Nemzeti Stadion országos ügy, ami új társadalmi réteget, új városrészt van hivatva teremteni; hogyan vehetne fejlődése elé gátat egy pár kilométer között vagy vasútvonal kiépítése. A magasabb városrendezési szempontból alkalmasnak talált északnyugati városrész közlekedését vizsgálva, azt látjuk, hogy MÁV-vasútvonal köti össze a pesti oldallal, különben pedig HÉV-villamossal és hajóval is megközelíthető. Az autovonalak azonban a Zsigmond-utcába futnak, a fentebb említett veszedelmes szűkületbe. Ennek a kiszélesítése ugyan szabályozási kérdés, de rendkívül égető s aránylag nem nagy áldozatot kíván és a Stadiontól függetlenül is okvetlenül megoldandó probléma. A tervbe vett óbudai dunahíd nemcsak javít a közlekedés helyzetén, hanem ezzel lehetővé válik egy ideális séta- és autóút a Margitsziget és a hajógyári sziget hosszában végig ki a Római-fürdőbe, mert az új híd egy rövid darabjával a Margitsziget felső csúcsát össze fogja kötni a hajógyári sziget alsó csúcsával.

Az igénybevehető közlekedési eszközök különfélesége és a város belsejéből kivezethető árnyas sétaút nagyban hozzájárul az északnyugati városrész alkalmasságához.

A részletkérdések vizsgálata során még több kérdés merül fel, ami egyre szűkíti azt a kört, ami a Stadion alkalmas helyét meghatározza s végleg eldönti a sorsát a többi kísérletnek.

Egy olyan közepes méretű Stadion, mint amilyenre Budapestnek szüksége van, mintegy 40 hektár területet igényel. Ezen a területen kényelmesen elhelyezhető a legalább 100.000 ülőhelyet biz-

tosító aréna, három gyakorlópálya tribünök nélkül, 50 m-es úszómedence 10.000 néző számára épített emelvényel, hatalmas tornarét mintegy 50.000 tornász számára és még a többi szükséges apróbb pályák és épületek.

Látjuk tehát, hogy a mai igényeknek egyik-másik elhelyezési terv már méreteinél fogva sem felel meg, egyszerűen azért, mert a jelenleg szükséges létesítmények sem férnek el a területen, nemhogy számítható fejlődésre volna alkalom. Sem a Vérmező, sem a Nádorkert, sem az újlaki téglagyár, sem a régi lóversenyter nem nyújt elegendő területet a szükséges létesítmények számára.

A költség, Hajós Alfréd építész, olimpiai bajnok adatai szerint, aki a legtöbb irányból és az elhelyezési lehetőség figyelembevételével mellett dolgozott ki tervezetet a Stadionra, 8—12 millió pengő közötti összegre tehető, magasépítésű aréna építése esetén. A hegybe épített aréna — amennyiben a talaj megfelelő szilárdságú, lényegesen csökkenthető a költségeket s Árkay Bertalan és Bierbauer Virgil építészek véleménye szerint — akik az aranyhegyi elhelyezésre készítettek tervet és számításokat — mintegy a felére redukálná a szükséges összeget.

A Magyar Építőiparosok Szövetkezete három évre szóló hitelezési ajánlatot nyújtott be az Országos Testnevelési Tanácsnak az aranyhegyi Stadion építéséhez s így az állami költségvetés keretébe felvett mintegy évi egymillió pengő a fokozatos felépítést lehetővé teszi. A pénzügyi megoldás nem rejt magában különösebb nehézségeket, hiszen a helyenkénti összköltség hegybe épített aréna esetén mintegy 100 pengőre tehető, beleszámítva minden közmű és területmegszerzési költséget is. Az állandóan fokozódó sportélet biztosítja az ilyen természetű beruházás kellő gyümölcsözését. Igaz, hogy magasépítésű aréna építése és drágább terület esetén a helyenkénti költség mintegy 400 pengőre emelkedik, azonban kellő körültekintéssel okvetlenül meg lehet találni azt a formát, ami a beruházás gyümölcsöző voltát nagyobb állami segítség nélkül is biztosítja. Mindenesetre eldöntendő, hogy hely beépített aréna, vagy magasépítésű alkalmas-e. Hiszen a Római-fürdő körüli ideális sportterület mindkét megoldásra alkalmat nyújt.

Végigtekintve a külföldi példákra, a legkülönbözőbb megoldásokat találjuk. Az athéni hegybe van építve, a berlini $\frac{1}{3}$ részben süllyesztve van, $\frac{2}{3}$ részben töltve és $\frac{1}{3}$ részben felépítve a 120.000 néző befogadására méretezett kibővítésben. Tokióban 60.000 néző számára hegybeépítették az arénát. Amerikában karzatszerűen, egymás fölé többemeletes tribünöket építenek, különösen a baseballpályák köré. Jorge Raul Spike a Buenos Aires-i pályára benyújtott tervében a többemeletes tribün köré bérházakat tervez. Ezt a szörnyűséges tervet említve, eszünkbe jut a régi lóversenyteren elgondolt Stadion, ahol bizony hamarosan ez a szomorú sors érte volna a mi arénánkat is.

Ma még szabad a kezünk, okulhatunk a külföldi jó és rossz tapasztalatokon és megteremthetjük az összes sportágak ideális otthonát, a nemzeti felvonulások gyönyörű színterét méltó keretek között. Felhasználhatjuk a stadionépítést, mint kiváló alkalmat egy nemzeti

sajátságokkal bővelkedő sportvárosrész megteremtésére. Az óbudai völgykatlant egyik oldalról hegyek veszik körül, másik oldalról víz. A sík talajból meleg vizek buggyannak fel és levegője a hegyvidék erdősegeiből áramlik lefelé. A város belsejétől alig van 9 km-re s ezen a területen át fut be nyugatról legfrekvenciáltabb országutunk. Alkalmas ez a terület a téli-nyári és vízi sportokra egyaránt. A vitorlázó repülők véleménye szerint a vitorlázó repülésnek is legideálisabb terepe. Amíg a római világ emlékei közelében az atlétikai és tornamérkőzések zajlanának le, a visegrádi vár felé futnának a maratoni futók, nyugat felé zúgnának a versenyautók, a Dunán zajlanának a vízi versenyek — a régi római forrásokban az úszóversenyek — addig megjelenének a levegőben a jövő előhírnökei és csendesen szállnának le a Hármashatár ormáról a vitorlázó repülők. Hol van még egy olyan terep, ami úgy egyesíti az összes sportágak lehetőségeit, mint az óbudai völgy s különösképpen a Római-fürdő környéke!

Budapest tehát e téren is rendelkezik olyan természeti adottságokkal, amik magukban hordják az egész különösen jó megoldás lehetőségét. Látva az eddig felvetett ideák sorsát, szinte félelmetes az a gondolat, hogy valamelyik rossz megoldás már kivitelre kerülhetett volna s ez esetben már el lenne vágva az útja az ideális kivitel lehetőségének. A Stadion kérdése túlnő a város, sőt az ország érdekein is. Az elrontott Tabán rosszul sikerült városrészt jelentene, elmulasztott lehetőséget, az Erzsébet-út megghiúsulása egy ócska egészségtelen városrész további fennállását, a rosszul elhelyezett Stadion azonban nemcsak a közpénzek hiábavaló fecsérlését, hanem egy sportvárosrész megteremtésének elmulasztását, új ideális sportvárosban nevelkedett generációnak meg nem születését. Az egészség sportvárosában új generáció kell, hogy nevelkedjék, mely nemcsak dicsőséget és hírnevet szerez a nemzetnek az olimpiai mérkőzéseken, hanem új alkotások, új városrészek, új városok és új országhatárok megteremtésének eleven erejét hozza magával. Ez az oka annak, hogy ma a tabáni és Erzsébet-úti problémák felett álló, legnagyobb és legérdekesebb nemzeti jelentőségű városrendezési problémánk a sportvárosrész szülőanyjának, a Nemzeti Stadionnak a felépítése.

KAFFKA PÉTER

BÜNTETŐNOVELLÁNK A VÁDLOTTAK PADJÁN

EGYIK LEGNAGYOBB régi büntetőjogászunk, Pauler Tivadar mondta már hatvan évvel ezelőtt, a Büntetőtörvénykönyvünk miniszteri javaslatának képviselőházi tárgyalásán tartott előadói beszédében, hogy „a büntető törvények a népek közmívelődésének a hévmérői“ és hogy „a büntető törvények minőségétől hazánk bátorsága, sok tekintetben java függ“. Ez a két mondat klasszikus tömörséggel foglalja össze azokat a gondolatokat, amiket a büntetőjog és az erkölcs viszonyáról sokan egész kötetekben fejtegetnek. Az bizonyos, hogy a jog különböző ágai közül a büntetőjog áll legszorosabb kapcsolatban az erkölccsal. A Btk. tényálladáskai az illető kor és nemzet erkölcsi és jogi felfogását fejezik ki arra nézve, hogy milyen cselekményeket tekintettek akkor és ott az erkölcsileg legjobban elítélendőeknek és állami büntetéssel is sújtandóknak s a Btk-ben lefektetett büntetési rendszer tükrözi vissza leghívebben valamely kornak és nemzetnek most a kegyetlenségét, majd a humánus, emberies életszemléletét.

Ma már tisztán áll előttünk, hogy a mai emberies büntetőjognak a megszületését a XVIII. század végén az újkor (XVI—XVIII. századok) drasztikus, kegyetlen büntetési rendszere, a mindennapos akasztások, az örökös botozás és a még rettenetesebb torturás „igazságügyi kihallgatások“ (question judiciaire) és az ezek segélyével megtörtént egyes riasztó Justizmordok elleni társadalmi felháborodás váltotta ki s a lassanként uralomra jutott „emberies igazság“ eszméje teremtette meg a XIX. század folyamán.

Ez az emberies, de a társadalom védelme, a közérkölcsök erősítése és a közbiztonság megszilárdítása szempontjából is helyes és gyakorlatias életszemlélet örölte ki nagy lassan a kultúrvilág államaiban a XIX. század végén és a XX-nak az elején a fiatalkorú bűnelkövetőknek egészen külön büntetési rendszerét, velük szemben helyesen az okos megelőzésnek, a javítónevelés gondolatának az intézményes kiépítését. Magyarország különösen büszke lehet e részben a törvényeire, mert az Angliával (Children Act, 1908) egyidőben, 1908-ban megalkotott Büntetőnovellánk (1908: XXXVI. t.-c.) s a pár évvel később meghozott Fiatalkorúak bírósági külön törvénye (1913: VII. t.-c.) az azóta lefolyt negyedszázad alatt a nemzetközi kongresszusokon, a tudományos irodalomban és a gyakorlati szakörökben mindenütt mint a legjelesebb alkotás van elismerve s a mi javítónevelő-intézeteink és a fiatalok fogháza nevű új intézményünk sok külállamban talált utánzásra.

És mégis ma mit tapasztalunk? Azt, hogy ezek a kitűnő törvényeink a mai magyar társadalom szemében a vádlottak padjára kerültek s a közelmúltban egyes megtévelyedett fiatalok által elkövetett borzalmas bűneseteket a laikus közönség a Büntetőnovella teher-számlájára hajlandó felírni. A laikus „közvélemény“ ítélőszéke ezeknek a súlyos bűneseteknek az egyik főokát büntetőtörvényeink enyhességében, különösen az említett Büntetőnovella túlhumánus szabályaiban s e mellett a bíróságok lágyszívűségében látja s az orvosszert a régi jó idők „elrettentő“ büntetéseinek visszaállításában keresi, akasztófát sürget a „gyilkos gyermekekre“ s vesszőt a rakoncátlan fiatalokra.

Bármennyire érthető a tisztességes társadalom felháborodása egy-egy rémes gyilkosság felett, a büntetőjog visszafejlesztésének ily inaugurálása csak sajnálatos visszfénye a világháború utáni még mindig tartó s a gazdasági válságok által folyton fokozott általános idegességnek, az erkölcsi dekadenciának, mely korunkat szomorúan jellemzi. A büntetőbíróságok lágyszívűsége feletti panasz, a büntetőtörvények szigorítása iránti követelődés egy kellően meg nem fontolt alaptalan jelszó, mely a büntetőtörvények és a bírói gyakorlat nem kellő ismeretéből fakad.

A büntetőjogász szemszögéből nézve a kérdést, legalább is túlzottnak kell mondani úgy a kriminalitásnak általában ily pesszimiztikus megítélését, mint különösen a fiatalkorú bűnelkövetők lágykezű elintézésének a vádját. A büntetőjogász nemcsak a szenzációt hajszólo napilapok által rikítóan kiszínezett rendkívüli bűneseteket nézi, de százával ismeri a laikusok által el sem képzelt körmönfont ravaszszággal, majd vad kegyetlenséggel elkövetett más súlyos bűntetteket is. Bármennyire sötétnek látjuk azonban mi is a kriminalitás mai kórképét, hangsúlyoznunk kell, hogy szabályt vagy következtetést sohasem egyes kivételes esetekből szoktunk levonni, a kriminalitás irányát, romlását vagy javulását is nem ilyen rendkívüli esetekre, hanem a nagy számokra, az összkriminalitás alakulására kell alapítanunk.

A bűnügyi statisztika megalapítójának, Quetelet-nek, immár egy század óta axióma gyanánt ismert tétele szerint a bűnelkövetés a modern társadalomban is egy rettenetes, de elkerülhetetlen adó, mely minden évben, szinte törvényszerű mennyiségben előjön s amelyet amint a régiek nem tudtak eltüntetni a szörnyűnél szörnyűbb kivégzésekkel, a gályarabsággal és a sablonossá vált 25 botokkal, úgy a modern kultúrállamok sem képesek a mai emberies büntetési eszközökkel sem és előreláthatóan századokig nem lesznek képesek végleg megszüntetni, legfeljebb csökkenteni és visszaszorítani.

A fejlődés iránya és az örvendetesnek mondható haladás e részben azonban az, hogy a súlyos bűnesetek, az ú. n. bűntettek az utolsó félszázadban mindenfelé erősen apadnak és csak a kisebb súlyú bűncselekmények, az ú. n. vétségek és kihágások szaporodnak. Az igaz, hogy ezek aztán abnormális mennyiségben. Egy francia statisztikus, Yvemés szerint Franciaországban a bűntettek száma a múlt század végén felére lecsökkent, ellenben a „kis kriminalitás“ 60 év alatt a háromszorosára emelkedett.

A világháború alatt a kriminalitásnak ez a kórképe sok tekintetben alaposan eltolódott — érthető okokból —, a háború befejezte s az azutáni forradalmas idők lezajlása óta azonban a fejlődés ismét az említett irányban halad. A nagy büntettek száma egészében véve nem szaporodik, sőt lassan csökkenőben van, ellenben erősen szaporodik a kisebb súlyú bűncselekmények, különösen a kihágások száma, aminek egyik tényezője azonban a rengeteg új törvény és rendelet, melyek folyton gyártják az újabb és újabb vétségek és kihágások tényálladékait.

A fejlődésnek ezen iránya mellett pedig nincs okunk kétségbeesni és a régi világ hátborzongató büntetései után kiáltozni. A kis kriminalitás, bármennyire kárhóztatandó és elítélendő úgy erkölcsi, mint jogi szempontból, mégsem jelent oly nagyfokú társadalmi veszedelmet, hogy annak megfékezése végett szakítanunk kellene az utolsó másfél század emberies büntetési eszközeivel s a közép- és az újkor kegyetlen rendszerét kellene visszakívánnunk. A vétségek és a kihágások elkövetőire úgy az igazságos megtorlás, mint a védekezés, a megelőzés érdekében legtöbbször elegendő a megfelelő pénzbüntetés, nagyobb bűnösség esetén a fogház, amit azonban ily kisebb bűncselekmények miatt sohasem összezárással, hanem magánelzárásban kellene végrehajtani, hogy nagyobb súlya legyen.

A nagy kriminalitás ellen, ami ha lassan apad is, de kétségtelenül igen súlyos társadalmi és állami veszedelmet jelent ma is, a büntetőjog hivatásos munkásai is feltétlenül szükségesnek tartják a nagyobb szigor. Mi legyen azonban ez a nagyobb szigor, ez az, amire nézve szöges ellentétben vagyunk a laikus követelésekkel. A modern büntetőjog egyes kivételes szenzációs esetek miatt — amik mindig voltak és mindig lesznek, s amiknek elintézésére, ha csakugyan elengedhetetlen a legvégső szigor, ott van ma is a halálbüntetés a Btk-ben és ott van a Második Büntetőnovellában (1928. évi X. t.-c.) a „megrögzött“ büntetésekre a határozatlan tartamú (tehát szükség esetén élethossziglanra) beutalás a „szigorított dologházba“, — nem adhatja fel a legmagasztosabb erkölcsi eszmére, az emberiség gondolatára épített mai szabadságvesztésbüntetési rendszert, melynek kivívása legnagyobb elmék sok évszázados küzdelmébe került. Hogy ez az emberies büntetési rendszer gyakorlatilag is bevált és sokkal alkalmasabb a büntettek csökkentésére, mint a régi, kegyetlen testi büntetések voltak, erre legmeggyőzőbb példa a gyakorlatiaskodás mintaképének tekintett Anglia, ahol a XIX. század közepéig sűrűn alkalmazott halálbüntetés és a „transportation“ rendszerével való felhagyás után az emberiesen berendezett börtönökkel és a nagyszámú javítóintézetekkel sikerült elérni, hogy az utolsó félszázad alatt a nagy büntettek állandóan fogynak, úgyhogy a lassanként megüresedett fegyházak jórészt be kellett szüntetniük.

Ugyanez a fejlődésnek az iránya a mai kriminalitás egyik leg-sötétebb pontjául tekintett fiatalokú bűnelkövetőknél is. A súlyos bűnesetek száma itt is lassan de biztosan apad, csak az apróbb cselekmények szaporodnak. Igazolja ezt az az egy adat, hogy míg 1921-ben 987 fiatalokút kellett fogházba küldenünk nagyobbsúlyú bűncselek-

ményeik miatt, addig 1930-ban már csak 787-et. Még megnyugtatóbb a másik adat, hogy összevéve a súlyos és az enyhe eseteket, egészben is apad a fiatalok kriminalitása. 1921-ben az összes elitét fiatalok száma 7197 volt, míg 1930-ban 4995.

Mit jelent ez a két adat?

Azt, hogy a fiatalokúakra ma fennálló büntetőtörvényünk, az 1908-ban megalkotott nagyszabású reformtörvény, a Büntetőnovella, teljesen bevált s az ezáltal erőteljesen felkarolt javítónevelési rendszer egészben véve sikeresnek és áldásosnak tekinthető.

A laikusok nagyrésze abban a téves hiszemben van, hogy a Büntetőnovella csak enyhe büntetéseket ismer, legfeljebb egy-két havi fogházat enged a fiatal bűnelkövetőkre kiszabni és ott is csak simogatjuk, tyúkkal-kaláccsal traktáljuk őket. Ez nagy tévedés. A mi Büntetőnovellánk, mely még mindig egyike a legjelesebb európai hasontárgyú törvényeknek, a fiatalokú bűnelkövetőkre nézve is az egyénesítés elvéből indul ki. Hiszen a fiatal bűnelkövetők között is élesen megkülönböztethető jellemcsoportok vannak. Egészen másként ítélandó meg és kezelendő a csak pajkos, a gyerekes csínyekre hajlandó, de alapjában nem romletterkölesű gyermek és fiatalokú, mint a rosszhajlamokkal terhelt, erkölcsi nihilizmusban felnőtt vagy éppen bűnelkövetésre nevelt, gyökerében elrontott ifjak csoportja. Teljesen más intézkedést igényel az elhagyatott, az elhanyagolt nevelésű, vagy éppen mártír gyermek, mint a szüleivel dacoló, csavargó, betörőbandákat alapító fiatalok és az autós apacsok csapata.

A Büntetőnovella számolt ezekkel a különbségekkel és a bírói dorgálástól s a pártfogó felügyelete alá helyezéstől kezdve egész sorozatát írja elő a bíró által tehető szigorúbb intézkedéseknek is, fel a 21-ik életévig terjedő javítóintézeti s a 15 évig terjedhető fogházba-utalásig. 15 évi fogház pedig — mégha ezt a fiatalok külön fogházát egy szigorított javítóintézet gyanánt szervezzük is — az ott alkalmazott szigorú munkakötelezettséggel talán csak elegendő szigor jelent s elég védelmet nyújt a legveszedelmesebbnek ítélt fiatal bűnelkövető ellen s egyben megfelelő teret ad arra, hogy a végrehajtó hatóságok az illetőnek jellege átalakítását a lehetőségig keresztülvihessék. Kell-e hát ennél nagyobb szigor? Hiszen a gyermekek és fiatalok akasztásával a gyakorlatias Anglia is felhagyott (igaz csak a XIX. század vége felé) s az emberiség eszméje nevében valóban a legélesebben kell tiltakozni a célszerűsködés ilyen tévelygése ellen.

De éppúgy tiltakozni kell a laikusok által annyiszor visszakívánt vesszőzés gondolata ellen is. Az angol Children Act, 1908. ugyan még fenntartja ezt az „olcsó“ fenyítési eszközt, de az alsóház 1922-ben már eltörlése mellett nyilatkozott s csak a felsőház aggályoskodása tartja még függőben ott is végleges eltörlését. A mi Büntetőnovellánk azonban elvi és gyakorlati okokból mellőzte ezt a kétélű eszközt. Amennyire helyes és üdvös lehet, ha a szülő rövidesen hátbauti az éretlen csínyen rajtakapott vagy rendetlenkedő gyermekét, éppoly céltalan és visszafelé süllhet el a fiataloknak bírói ítélettel elrendelt és hivatalosan foganatosított vesszőzése, ami csak megkeményíti az illető lelkületét, esetleg egész életére dacossá, elkeseredetté teszi,

tehát nemhogy felemelné, de erkölcsileg eldurvítja. Semmi okunk, hogy a néhány kivételes rémes eset hatása alatt eltérjünk a Deák Ferencek és Irányi Dánielnek nemes hagyományától s az 1871. évi 52. t.-c.-tól, mely a testi fenyíték minden alakját eltörölte hazánkban. S nem szabad eltérnünk az 1908. évi korszakos Büntetőnovellánk modor, emberies, egyben gyakorlatias vezéreszméjétől, melyet Balogh Jenő (e törvény szövegezője) így fejezett ki, hogy a fiatalok kriminalitásának növekvését nem deressel és nem bitófával fogjuk visszaszorítani, hanem — nevelési eszközökkel.

Nem a mai büntetési rendszer szigorítására van tehát szükség, hanem annak szigorú, lelkiismeretes végrehajtására. A jól berendezett és helyesen foganatosított javítóintézetekkel és a fiatalok részére felállított külön fogházakkal lehet legbiztosabban visszaszorítani a fiatalok bűnözését s általában az összkriminalitást. Kitűnő példa erre Anglia, melynek nagyszámú javítóintézetei és a fiatalok részére berendezett ú. n. Borstal intézetei eredményezték a bűnelkövetések apadását. A mi javítóintézeteink és a fiatalok külön fogháza nevű intézeteink rendszere ellen sem tehető kifogás s csak azok helyes foganatosítására kell ügyelnünk, amit az erre kirendelt hatóságok lelkiismeretes gondossággal végeznek is.

A továbbfejlesztés tehát csak a Büntetőnovella javítónevelési rendszerének a tökéletesítése, továbbépítése jegyében képzelhető. Részemről három ponton látnék szükségesnek ilyirányú reformot, mely a szigorítási óhajokat is kielégíthetné. Kívánatos lenne a fogházba utalandó, tehát a legveszélyesebb jellemű fiatalok bűnözőt nem meghatározott időre, hanem úgy, miként az angol Borstal-intézetben, a mi javítóintézeteinkben és az ú. n. szigorított dologházainkban történik, határozatlan tartamú időre utalni oda. A fiatalok külön fogháza ugyanis, éppúgy mint az északamerikai Reformatory és az angol Borstal-intézet, lényegében egy szigorúbbfajta, jellemet átalakító javítóintézet, melybe a serdültebbkorú fiatalok (adult juvenils) helyeztetnek el. A jellemátalakítás, a valódi erkölcsi javítás pedig mindig hosszabb időt igényel. Nincs tehát értelme a romlott erkölcsű fiatalokat, ha nagyobb szigorú követelő bűncselekményt követtek el, 15 napi (ez a végső minimum), vagy egypár havi fogházra ítélni. Ide legalább is hathavi (esetleg egyévi) minimummal történjék a beutalás, a benn-tartás pedig mindig a teljes megjavulás, vagyis a jellemátalakítás bekövetkeztéig tartson; legfeljebb a benn-tartás legvégső határát kell a törvényben megállapítani. Ez maradna a mai 15 év.

Másik reformkívánságom pedig, hogy ne csak a 18 éven aluliakat, de a 18—21 év közötti bűnelkövetőket is, ha a bíróság nem látja a felnőttek fegyházába küldendőknél, de viszont hosszabb tartamú javításra, jellemátalakításra szorult egyéniségüket megállapítja, szintén határozatlan időre utaltassa be a fiatalok külön fogházába (és pedig ezen a legfelső korosztály számára külön kijelölt intézetbe). A férfi, illetve női korba átlépés ideje a legveszedelmesebb kor kriminológiai szempontból. Viszont ebben a korban lévők sem tekinthetők még az erkölcsi átalakításra alkalmatlanoknak. Ez a reform csak továbbépítése lenne a Büntetőnovella 27. §-ában foglalt annak a helyes ren-

delkezésnek, hogy a bíróság a fogházra elítélt 18—21 évesekre ma is elrendelheti, hogy ezt a büntetésüket a fiatalok fogházában töltsék ki.

Végül követendőnek tartom az angol 1908-i Children Act-nak azt a gondolatát is, hogy megfelelő külön büntetési tételeket írjunk elő azokra a szülőkre vagy gyermekgondozókra, akik a gondviselésük alatt álló gyermekeket vagy serdületlen ifjakat sanyargatják, kínozzák vagy ezek nevelését rosszakarattal elhanyagolják. Északamerikában évtizedekkel ezelőtt alakultak „gyermekkínzás elleni“ egyesületek, melyeknek áldásos tevékenységét nem lehet eléggé dicsérni. Mi még csak az állatkínzás elleni egyesületekig haladtunk.

Az elhagyatott, az elhanyagolt nevelésű és a már züllésnek indult gyermekek és fiataloké, valamint az anyagi és erkölcsi válságba jutott családok szeretetteljes felkarolása, tevékeny gyámolítása és felsegélyezése az erre vállalkozó vagy hivatalosan kirendelt külön szervek (pártfogók, pártfogó tisztviselők, szociális gondozók) által, vagyis a patronázs lelkiismeretes gyakorlása a társadalom és az állam részéről a legüdvösebb és leggyakorlatiasabb módszer a fiatalkorúak bűnözése és az összkriminalitás növekvésének megelőzésére és csökkentésére. Sajnos, ezt a nemes emberbaráti mozgalmat, a cselekvő ember-szeretetnek ezt a magasztos és gyakorlatias kötelességét, mely a háború előtt, éppen a Büntetőnovella reformjai alapján nálunk is a legszebben megindult, a háború utáni gazdasági összeomlásunk teljesen megbénította, szinte visszafejlesztette. Szintén egy adat mai társadalmunk erkölcsi hanyatlására, hogy a negyedik országos patronázs-kongresszusunkat, melyet 1914 szeptemberében kellett volna Kolozsvárt megtartanunk, 20 év alatt sem tudtuk összehozni. Talán a mostani riasztó bűnügyi esetek, melyek mind egy-egy erkölcsi válságba jutott családi élet összeomlásának az eredményei, alapos mementó lesznek arra, hogy a patronázs gondolatot, mint a családok erkölcsi züllésének ellenszerét, ismét melegebben felkaroljuk.

FINKEY FERENC

A MÁSODIK NEMZETI PARASZTPARTI KORMÁNYZAT ROMÁNIÁBAN 1932—1933

EZERKILENC SZÁZHARMINCKETTŐ május utolsó napján megbukott az egyesztendő Iorga-kormány s a kormányzást előbb ideiglenesen, majd augusztus 11-én véglegesen a nemzeti parasztpárt vette át. De kormányelnök nem a párt elnöke, Maniu Gyula, hanem régi fegyvertársa s barátja egy emberöltőn keresztül, a már többször miniszterséget viselt Vajda-Voivod Sándor lett.¹

De a Vajda-kormány nem sokáig maradt az ország élén. Alig pár héttel megalakulása után, októberben, konfliktus támadt a miniszterelnök és a londoni követ, Titulescu között a besszarábiai, jobban mondva Romániának a Szovjetunióhoz való viszonyának kérdésében s az uralkodó Titulescu pártjára állván. Vajda — egyedül Vajda és nem a pártkormány — megbukott. Helyébe a párt elnöke, Maniu jött, ugyanazzal a törvényhozással, de megterhelve Titulescuvál, aki az uralkodó óhajára mint külügyminiszter lépett be a kormányba.⁸

Hogy Maniut, ki tudvalévően első kormányelnökségéből azért távozott és az elmúlt nyáron a kormányelnökséget azért nem vállalta és vonult a politikai élettől vissza, mert az uralkodóval és kamarillájával nem bírt kormányozni, — mi bírta rá, hogy most Carol király és Titulescu környezetében olyan intrikálás után, mint amilyen Vajdát megbuktatta, kormányt vállaljon, nem tudjuk. Ha azt hitte, hogy az uralkodó hajlandó környezetétől megválni és intrikáinak végetvetni, csalódása hamar bekövetkezett.

Miniszterelnöki expozéja mondatokban elég hosszú, tartalmában elég sovány volt, lényegileg, hogy „maradunk a hagyományos utakon“: ígért decentralizációt és helyi önkormányzatot, amit első kormányának bukása után Iorga visszacsinált; ígérte a jogegység megteremtését, a mezőgazdaság megsegítését és minden más egyebet. Meglepetés csak a kisebbségeket érte, akiknek bejelentette, hogy Brandschot elbocsátja és a kisebbségi miniszterséget megszünteti, mert takarékoskodni kell. A kormány kétségtelenül súlyos helyzetben volt: mögötte az utolsó választásokból kikerült törvényhozás ült, melyben az ország választóinak negyven százalékát sem képviselő

¹Lásd „A román kormányváltás“ című cikket a „Magyar Szemle“ 1932 szeptemberi számában.

²Lásd a „Bessarábiai kérdés“ című cikket e folyóirat 1933 novemberi számában.

nemzeti parasztpárti többség ült¹ és ebben a többségben is mind erősebb lett a repedés, mely elválasztotta az erdélyi volt nemzeti pártot a regát-besszarábiai parasztpárti töredéktől. Nem volt szilárd irány sem a külpolitikában, sem a pénzügyi kérdésekben. A legfelső semmitűsiek csak nemrég döntötte el, hogy a mezőgazdasági adósságokról szóló törvény alkotmányellenes és az egész ország közvéleménye csaknem egyhangúan ellene volt Titulescunak, aki a külföldi adósságok pontos fizetését követelte. „Lehet, — mondta gúnyosan Iorga — hogy Titulescunak igaza van, ha azt ajánlja, hogy inkább együnk puliszkát hagymával, de adósságainkat fizessük, úgy látszik, ő hozzá van szokva ehhez a koszthoz.“

A felirati vita alkalmával a liberálist párti ellenzék erős támadást intézett a kormány ellen.

„Önök azt kívánják tőlünk“, — mondta Tătărescu, a jelenlegi (1934 tavaszán) miniszterelnök — »hogy szavazzuk meg az önök válaszfeliratát. Képtelen kívánság. Hogy kérhetik ettől a parlamenttől és ettől az országtól, mikor a nemzet többsége nem viseltetik bizalommal a törvényhozási többség iránt. Minden parlamentáris országban a többség bomlása a kormány távozását és a törvényhozás feloszlatását vonja maga után. Önök az utolsó választáson alig érték el a szavazatoknak azt az arányszámát, a negyven százalékot, mely lehetővé tette a többség megalakulását. De szétszakadva, összetörve, megcsontítva, ahogy ma önök a parlament előtt állanak, még ezt az arányszámot sem képviselik. Az önök többsége nem reális és ebből a szempontból kormányuk alkotmányellenes. Önöknek, akik ezt az országot tíz éven át nem hagyták nyugton, hogy teljesüljön be az alkotmányos eszmék győzelme., azt a sorsot szánta a végzet, hogy önmagukat verjék arcul egy olyan helyzet elfogadásával, mely ellenmondásban van az alkotmányossággal.

De ha önök belenyugosznak ebbe, nem nyugszik belé az ország. Nagyrománia megalakulása óta az ország legkritikusabb helyzetében ma egy olyan rendszer van kormányon, melynek nem lehet a tömegek bizalmából fakadó lendülete, amely bomlásban van és önkényt és hatalombitorlást jelent.

A mi válasznak a trónbeszédre ez: távozzanak!

Ez az egyetlen szolgálat, mit a koronának és az országnak tehetnek.“

MÉGIS JÓLLEHET MINDAZ, amit Tătărescu mondott, igaz volt és a válsághírek a kormány megalakulásának pillanatától fogva levegőben voltak és folyton kormánybukásról beszéltek, Maniu, megszokott hallgatásába burkolózva, maradt és a december folyamán megejtett közigazgatási választások sikert is hoztak a kormány számára, a választók 63%-a szavazott mellette, ami ugyan nem jelent reális sikert Romániában egy kormányznak.

De míg sajtó és politikusok pártbomlás, költségvetési nehézségek, agrárkonverzió, külföldi adósság miatt várták a kormány bukását, az év elején (1933-ban) egészen más oldalról tört ki a krízis.

Maniu, amint átvette volt a kormányt, nagy tisztogatáshoz fogott, hogy eltávolítsa a hivatalokból az udvari koteria exponenseit és az oda nem való tisztviselőket. Ilyen volt a párt szemében, többek között Gabriel Marinescu ezredes, a bukaresti rendőrség és Dumitrescu tábornok, a csendőrség parancsnoka. Mindkettőnek eltávolításáról folyton szó volt.

¹ Csak a román választási eljárás sajátossága változtatta a választók kisebbségét parlamenti többséggé.

Marinescu január elején körlevelet intézett alantosaihoz: „Konstatálom, hogy különböző, az én személyemet érintő nyilvános vitákban rendőrségi alkalmazottak is résztvesznek. Jövőre ezt büntetés terhe mellett megtiltom. Én a főváros rendőrfőparancsnoka vagyok és az maradok, míg királyi dekrétummal el nem bocsátatom“.

Erre a körlevélre, amely a kormány kiselejtezésével szemben feltűnően hivatkozott a király akarására, ráduplázott Dumitrescu tábornok, aki egyenesen megvádolta felettes hatóságát, a belügyminisztert. Egy ugyancsak az év elején megjelent napiparancsban kijelentette, hogy ő mindent megkísérelt a csendőrség anyagi szükségleteinek és jogos kívánságainak kielégítésére s ha e téren semmisen történt, azért nem ő, hanem a belügyminiszter felelős.

Mihalache, a belügyminiszter, azonnal audienciára ment a királyhoz és a két katona felmentését kérte. Az uralkodó megtagadta és Mihalache beadta lemondását. A maga nyersségében kitör újra a kérdés: ki kormányoz: az uralkodó-e, vagy a kormány? Maniu azt hitte, hogy ő: szolidaritást vállalt belügyminiszterével és benyújtotta az egész kormány lemondását; de a király úgy tartotta, hogy az Ő akarata kell hogy érvényesüljön, elfogadta Maniu lemondását és a nemzeti parasztpárt másik vezető személyét, Vajda-Voivod Sándort bízta meg a kormányalakítással.

A Vajda-kormány január 14-én letette az esküt.

Közjogi, alkotmányos tekintetben teljesen abszurd volt a helyzet. „Senki a világon meg nem érti, — írta a párt bukaresti lapja, a „Dimineaşa“ — hogy hogyan történhetik meg ilyen súlyos időkben, hogy az állam mechanizmusán törés essék egy látszólag olyan jelentéktelen eset miatt, mint amilyen egy összeütközés egy miniszter és alárendelt közege között.“ Viszont az ellenzéki sajtó rámutatott a krízisek arra a sajátságára, hogy valóban nem miniszter és tisztviselő, hanem korona és kormány közötti konfliktusról van szó, amelyből a kormány került ki vesztesen. De a legsodálatosabb az volt, hogy Maniu után a kormányzatot a nemzeti parasztpárt és Vajda folytatta, akiről a párt, és különösen a Maniu befolyása alatt álló lap, a „Patria“, mentegetve írta, hogy „ismert lojalitása, lelki nemessége és Maniu iránt érzett negyvenéves barátsága“ kizárja, hogy kormányváltása Maniu ellen irányult volna.

Az őszinteség hiánya, a zavart hipokrizis teljesen meglátszott a párt végrehajtó bizottságának ülésén, ahol Mihalache megmagyarázta, hogy ő tulajdonképpen bírta az uralkodó bizalmát, ahol Vajda kijelentette, hogy király és párt között semmiféle összeütközés nincs és végeredményben az ő helyén most is ott ülhetne Maniu és a Mironescuén Mihalache: a párt és a kormány egysége is szilárdabb, mint valaha, mert „egyik sincs porcellánból“, — mondta — „hogy egy érintésre összetörjék“. A végén pedig Maniu maga összegezte, hogy Vajdának is, Mihalachenak is igaza van, de igaza volt neki magának is, mikor belügyminiszterével együtt otthagya a kormányt.

„A maga idejében,“ — mondta kissé homályosan, — „azzal a feltétellel vállaltam kormányt, hogy szabad kezem lesz ... de az utóbbi időben nem volt egészen az s ezért felszólítás nélkül otthagytam a kor-

„A maga idejében,“ — mondta kissé homályosan, — „azzal a feltétellel vállaltam kormányt, hogy szabad kezem lesz ... de az utóbbi időben nem volt egészen az s ezért felszólítás nélkül otthagytam a kor-

mányt. Azt, hogy az incidens csak kettőnk, Mihalache és az én személyemre szorítkozott és nem terjedt át a pártra is, elsősorban Vajda Sándornak köszönhetjük.“

S a „Patria“ konstataulta, hogy a párt „perfect solidar si omogen“. Mironescu pedig, az új belügyminiszter, fegyelmet rendelt el Marinescu ezredes ellen s a fegyelmi bíróság rosszalásra és tíznapi fizetémegvonásra ítélte a rendetlenkedő katonát, aki miatt megbukott az ország miniszterelnöke és belügyminisztere.

A KORMÁNYVÁLTOZÁS FELETT mégsem lehetett ilyen egyszerűen napirendre térni.

Január 31-én mutatkozott be a rekonstruált kormány a kamarában s ez alkalommal sok kellemetlen igazságot kellett hogy meghallgasson.

Az első szónok, Goga Oktávián, a nemzeti parasztpárt és Maniu legszenvedélyesebb ellenfele, rámutatott, hogy a kormányválságot a koronával való konfliktus idézte elő s azt nem lehet személyváltozással elintézni, a párt elvi kérdése az; lehetetlenség, hogy a királyi prerogatívákat Maniu így magyarázza és lemondjon, Vajda meg úgy interpretálja és üljön helyébe, a párt pedig tapsoljon mind a kettőnek s tartsa helyesnek mindkét interpretációt.

Hosszasan beszélt Dúca, az óliberálisok vezére:

„Maniu azt mondja — mondta —, hogy nem maradhatott hatalmon, mert nem akart egy kormányzati rendszer részese lenni, mely ellentétben áll az alkotmányunkkal. Ugyanakkor Vajda azt mondja: a kormányzati rendszer jó és folytatja.

Mihalache lemondott, mert a rendőrfőnök hátamögött intézkedett. Másnap jön Mironescu s azt mondja: ez semmi, tíz napi fizetés megvonás és az alkotmány problémája meg van oldva.

Azok a miniszterek pedig, akik tegnap szolidárisak voltak Maniuvál, ma nyugodtan sorakoznak Vajda köré s hívei annak a politikának, mely miatt tegnap nem voltak hajlandók kormányon maradni.

S ott van Maniu.

Tegnap lemondott — ma teljes támogatását ígéri Vajdának. Aztán elmegy Kolozsvárra s ott szónokol, hogy majd vissza fogja még ő ültetni trónjára az alkotmányosságot. Éppen így, kétféleképpen beszélt Mihalache, Bukarestben így, Cămpolungban úgy ...

S hiába mondják, hogy mindez a párt belügye, hogy ebbe nekünk nincs beleszólásunk.

A parlamenti többség nap-nap után változtatja álláspontját. Pár hónappal ezelőtt ugyanez a komédia történt az orosz kérdéssel kapcsolatban, ami történik ma. Közéletünk komolyságát kompromittálják. Ez az oka, hogy mindenütt halljuk az országban, hogy a pártok lejáriák magukat s véget kell vetni a pártkormányzatnak s ezért beszél a román közélet és politika kaotikus helyzetéről oly lekicsinylően a külföld.“

Világosabban, csaknem nyersen beszélt Lupu:

„Mi volt az ok, mely miatt a parlamenti többség ellentétbe került Maniuvál és megbékélt Vajdával? Micsoda pokolgép dobta ki három nap alatt a kormányból Maniut és Mihalachet?

Azt mondják, hogy ez pártkérdés.

Nem az: az ország vezetőinek változása érdeklí a nemzetet.

A fanarióta korszak rendszere újult meg; csak abban az időben történt meg, hogy a vajda szobájába hívatta a nagy logofatot, elcsapta és mást küldött helyette. Két és fél év óta folyik ez a különös eljárás Romániában, mely ellenkezik minden modern állam alkotmányos szoká-

saival. Pedig Európában ma már csak azok az uralkodók tarthatják fenn magukat, akik valóban alkotmányos módon uralkodnak.

Nekem nem mindegy, hogy ki lóg öfelsége körül, kivel játszik pókert, ki beszél vele ma így, holnap úgy és holnapután amúgy. (Hosszas éljenzés a kormánypárt padjaiban.) Azok állandóan ott vannak körülötte és többet mondhatnak neki, mint én, aki egy évben kétszer ha elibe kerülök s mondhatom meg őszintén véleményemet...

Ami ennek a krízisnek a súlyosságát adja, az a lendületnek az a hiánya, mellyel mi minden gazságot és minden cudarságot lenyelünk. A kormány kötelessége, hogy ezt a léghört megtisztítsa, ha pedig nem tudja, adja át helyét másoknak.“

Úgy lehet, hogy Lupu beszéde alatt a ház elnöke, a napokkal ezelőtt elhunyt jó öreg Pop-Csicsó István elszundikált, mert a beszédet egyszer sem szakította meg s Lupu a kormánypárt viharos ujjongása mellett fejezte be beszédét.

Vajda se fárasztotta magát, hogy védelmébe vette volna a koronát. Kijelentette, hogy a távozott és a jelenlegi kormány ugyanazon az alapon áll, tehát mindegy, hogy elnöke Maniu vagy Vajda s belügyminisztere Mihalache-e, vagy Mironescu. A kérdés — állította — kizáróan a párt belső, családi ügye és idézte, hogy amikor Sganarelle megverte feleségét és egy harmadik személy beleelegyedett, férj és feleség, mindketten ellenefordultak.

Bölcsen idézett: moliérei komédia legtöbbször a román közélet.

DE KÉTSÉGTELEN VOLT, hogy a rekonstruált nemzeti parasztpárti kormány — amint az uralkodó hívta Vajda minisztériumát — nem jelentett megoldást, sőt mélységes zavarok kezdetét jelentette. A krízis, akárhogyan is szerette volna feltüntetni Vajda, nem pártpolitikai, nem parlamenti krízis, hanem az alkotmány súlyos betegsége volt: uralkodó és kormány hatalmi jogkörét illetve. Maniu nem bírta meggyőzni a királyt eljárásának helytelenségéről s távozásával és Vajda kormányvállalásával csak erősödött az uralkodó állásfoglalása.

Vajda szokott konok szívósságával és erőszakosságával nézett szembe az első nehézségekkel: a Fortu-ügy mégcsak most dagadó hullámaival és az állítólagosán kommunista kitéréssel.

Forpi egy egzaltált professzor, a „Honmentő Polgári Blokk“ alapítója és elnöke volt, kinek pártja azonban listát sem tudott benyújtani a választásokon, de programja rövid és népszerű volt: a panamisták üldözése, a közpénzek tolvajainak megbüntetése, legyenek azok kis emberek, vagy magasállású hivatalnokok.

Töméntelen röpiratot és cikket írt és sorra nevezte meg azokat, akiket tömlöcbe valóknak tartott s rengeteg embert bántott meg és tett ellenségévé: szóval alkalmatlan volt.

Az ügyészség, arra hivatkozva, hogy egy beszédében megsértette az uralkodót, becsukatta, de mikor börtönbe került és éhségstrájkba kezdett, az ország egész közvéleménye melléje állt, tanárok és közalkalmazottak testületé tüntetett mellette s a bukaresti ügyvédi kamara elhatározta, hogy bizottságot küld ki a purifikációs küzdelem folytatására és istentiszteleteket rendez és „kéri az egeket, hogy világosítsa meg azoknak elméjét, akik az ügyben illetékesek.“

Egy hét után Forpi szabadlábra került.

Ami az incidensben jellemző volt, az az, hogy mikor a közvélemény felháborodva nyilatkozott meg Fortu letartóztatása miatt, úgy a

miniszterelnök, mint az igazságügyminiszter, Popovici Mihai, kijelentette, hogy nincs tudomásuk a letartóztatásról és kiderült, hogy az az uralkodó közvetlen rendeletére történt.

Komolyabb jelentősége volt a Bukarestben, Ploestiben és másutt kitört sztrájkoknak, melyek Grivifában véres összetűzőésekhez vezettek. A kormány a nyomorult munkaviszonyok miatt támadt mozgalmakat szovjet befolyásnak, kommunista támadásnak tüntette fel és hat városban és egy vármegyében ostromállapotot rendelt el, jellemzően Erdély és a régi királyság területén, ellenben nem Bessarábiában, ahol — ha egyáltalában szó lehetett kommunista mozgolódásról — legvalószínűbb volt kitörése az orosz szomszédság miatt.

De ezek efemer jelenségek voltak; Vajda Sándor párhónapi kormányzatának egy más körülmény adta meg nagyjelentőségét: a Maniu—Vajda ellentét kiélesedése, a nemzeti parasztpárt szétmállása, ami a lassanként amúgyis veszendőbe indult erdélyi román politika tönkremenését jelenti.

A VAJDA-KORMÁNY parlamenti beköszöntője után alig pár nappal a „Patria“-ban, a nemzeti parasztpárt újságjában, mely mindig nagyon közelállt Manilához, a lap élén egy cikk jelent meg, Gheorghe Ohabeanu aláírással, aki nem más, mint a lap főszerkesztője, Boila Zacharia, Maniu unokaöccse.

Azt írja, hogy a rekonstruált Vajda-kormány bemutatkozása után nem egyedül ő, hanem más képviselők is undorodva tértek vissza Kolozsvárra. Milyen más volt a hangulat, mikor karácsonykor, a Maniu-kormány idejében jöttek, emelkedett hangulatban, hivatásuk tudatában, az elvégzett munka büszkeségével a kormány eredményei folytán...

Mikor visszamentek az új ülészakra, az új kormány bemutatkozására, a királyi udvar irodájában, a parlamentben szónokok, metaforákban és klasszikus idézetekben, világosan és logikusan szép és okos szavakkal magyarázták, hogy mért kellett, hogy Maniu és Mihalache menjen és Marinescu és Dumitrescu maradjon.

Mi elhittük és frenetikusan tapsoltunk.

„A ház üléséről jöve, az utcán először egy ós-liberállal találkoztam“, beszéli el Boilá-Ohabeanu. „Látod,“ mondta liberális barátom, „mégis csak leütötte Vajda Maniut/ Ellenmondtam: hogyan lehet ennek a két jóbarátnak a viszonyáról így beszélni és megnyugtattam magam, hogy az ellenzék arra való, hogy ellenzékieskedjék Tart pour Tart.

A következő, akivel találkoztam, nem ellenzéki, hanem pártunk egy vezére volt Munteniából, aki elmondta, hogy egy pártvacsorán egyik tényleges miniszter arról beszélt, hogy „Maniut le kell fejezni/

Nemsokára egy másik, egy erdélyi barátom beszélt, hogy ugyanaz a miniszter egy képviselő társaságában azt mondta, hogy „nincs más, mint hogy válasszunk Maniu és az uralkodó között, a kettő közül az egyiket fel kell hogy áldozzuk/

Azután egy volt miniszterrel akadtam össze, aki azzal lepett meg: „Maniu hallgasson, neki nincs joga, hogy erkölcsi prédikációkat tartson nekünk/?? „Azért nincs, mert két hölgy társaságában utazott a Riviérára/ Én kacagni kezdtem. Tréfa. De a volt miniszter folytatta: „Én is azt hittem, hogy az, de nézd: itt vannak a külföldi lapok, a Prager Presse, a Wiener Journal, a Pesti Napló s bennük a hír Bukarestből, hogy Maniu Gyula G. és S. asszonyok társaságában utazott a Riviérára/

Dühbe jöttem: nem igaz ebből egy szó sem; Maniu egyedül utazott, én kísértem el Csúcsára; egy napot volt Prágában, Bécsben, Vencelében, egyedül.

„Tökéletesen igaz,“ — felelte barátom. — „Éppen olyan jól tudom, mint te, hogy a két szóbanforgó hölgy itthon van. De nem arról van szó, hogy igaz vagy nem igaz a hír. Egészen egyébről: arról, hogy a hír elterjedt és még csak nem is az ellenséges táborból eredt, hanem magunk, barátaink köréből. Ez a fontos és a szomorú. Ez így van.“

„Mikor Maniu elutazott“ — folytatta Boilá — „azt a tanácsot adta volt nekünk, hogy támogassuk a kormányt. De mi nem értjük, hogy hogyan támogassuk azokat, akik akciót kezdenek Maniu ellen, akik intrikálnak ellene és tönkre akarják tenni tekintélyét, mint pártvezérnek.

Valamit akarok mondani,“ végezte cikkét Boilá.

„Maniu továbbra is adhat nekünk tanácsokat s mi meghallgatjuk. De azt nem követelheti tőlünk, hogy a becsület kérdésében tranzigáljunk. Mert látva, hogy egy ördögi mesterkedés indult meg ellene, mi minden tanácson és mindenféle határozaton túl pártunk érdekében és az ő becsületének és tekintélyének védelméért fogunk cselekedni.“

A „voidisták“ nem tagadták, hogy a Maniu-ellenes hadjárat az ő táborukból indult ki, de vádolták a „manistákat“, hogy mindent elkövetnek, hogy a kormánynak nehézséget okozzanak és előkészítsék bukását. Fenyegetőztek, hogy ha a „Patria“ tovább folytatja cikkeit Maniu érdekében — mert tulajdonképpen nem tett egyebet — más kormány támogató lapot alapítanak. A hír pedig mindjobban terjedt és erősebb lett a hit, hogy mikor megbukott, Maniu azt óhajtotta és azt követelte a párttól, hogy vele együtt hagyja ott a kormányt, de Vajda ellene szegült és az uralkodó pártjára állt. És pedig Titulescu óhajára és rábeszélésére, aki, mióta a magyar kormány kérdése előtérbe került, állítólag mindenképpen azt akarta, hogy a kormányon erdélyiek legyenek, ami az Erdély uniójában való megnyugvást, Nagyrománia egységét és a revízió szükségtelességét demonstrálná. A két régi barát antagonizmusa, minden csitítgatás ellenére, mind élesebb vonalakban bontakozott ki s tudni vélték, hogy Maniu le akar mondani, vagy már le is mondott a párt elnökségéről, csak még nem került nyilvánosságra.

Május 6-án ez is megtörtént a párt végrehajtó bizottságának ülésén. Maniu lemondó levele, mely május i-én kelt, így szólt:

„Szeretett Sándorom, április 2-án lemondtam volt a párt elnöki tisztségéről. Tettem ezt arra való tekintettel, hogy felfogásom nem fedi mindenben az állampolitika mai irányait és ezt az ellentétet másképp nem tudtam megoldani. Kérlek, hozd ezt a pártvezetőség tudomására, hogy válasszák meg utódomat és közöld velük, hogy a pártnak hű tagja és fegyelmezett közkatónája maradok és kívánom, hogy programja teljes mértékben megvalósuljon.“

A végrehajtó bizottság a lemondást minden meghatottság nélkül, egyhangúan tudomásulvette s néhány szárazon hangzó búcsúztató szó után pártelnökké megválasztotta Vajda Sándort.

A „Patria“ olyan vezércikkben búcsúztatta el, mi inkább illet halotti beszédnek, mint egy még valaha feltámadandó politikushoz; a liberális „Viitorul“ pedig „Maniu lefejezése“ című cikkben parentálta el a száműzött államférfiút.

MANIU FÉLREVONULÁSÁVAL azonban nem tisztult a helyzet sem személyi, sem politikai tekintetben: Maniu üldözése és rágalmazása folyt tovább; a pártokon belül a nemzeti parasztpártban a „voidisták“ és „manisták“, az ellenzéken pedig Dúca és George Bratianu ó- és újliberális pártja között ernyedetlenül folyt az engesztelhetetlen testvérharc.

Mihelyt a Skoda-botrány kipattant, azonnal elindult a rágalom, hogy annak mocskába Maniut is belevonják: hogy a kémkedés és

korruptió az ő kormánya alatt és az ő tudtával történt. Az „Universul“ egy akta fényképét közölte, mely bizonyítja, hogy a Skoda-ügyben elítélt Seletzky tárgyalást folytatott Maniuval és sógorával, Boila Romulussal. Maniu nyilatkozott:

„Nem tudom, hogy kinek áll érdekében, hogy engem e botrányba keverjen? Felháborító, hogy ilyen eszközöket vesznek igénybe. Olyan okiratot közölnek, melybe idegen kézírással van beszúrva egy mondat, mit Seletzky sohasem mondott. Ilyen gyanúsításra, ilyen eljárásra igazán nem számítottam. A magyarok, akik egy időben talán hősként ünnepezték volna azt, aki engem lelő, sohasem lettek volna képesek ilyen alávaló cselekedetre.“

Ugyanebben az időben, szeptember i-én, Boilá Zachariának — aláírva Gheorghe Ohabeanu néven — egy röpirata jelent meg, mely ékesen ismerteti Románia háború utáni helyzetét és a Carol visszatérése utáni három év politikáját. „Ütött az óra“, a röpirat címe:

„Ütött“ — írta Boilá, — „mert államéletünk egy természetellenes periódusba jutott, amit mindenki érez, némelyek tapasztalásból, mások ösztönösen...“

A győztes hatalmak közül Románia a legnagyobb területi megnagyobbodásban részesült s Európa leggazdagabb országa. De az ember elszomorodik, ha arra gondol, hogy mi volt, mi van és mi lehetne! Az únió pillanatában (tehát mikor Magyarországtól elszakadt Erdély) nem volt sem munkanélküliség, sem szellemi proletariátus. Volt töménértelén természeti kincsünk, melyet kihasználhattunk volna. Voltak tőkéink, melyek használatlanul heverték pánccszekrényeinkben, pedig voltak jó konjunktúráink, hogy együtt működhessünk külföldi tőkékkel.

Hogy ma mi van, azt alig szükséges, hogy leírjam.

Deficitos költségvetés, ki nem elégitó külkereskedelmi mérleg, késedelmesen vagy egyáltalában nem fizetett tisztviselők; nagyszámú szellemi proletariátus és munkanélküli intelligencia; határt nem ismerő közigazgatás, csődbe jutott mezőgazdaság, nem létező kereskedelem, a sors szeszélyeinek odadobott kisiparosság, bűnös módon kartellezett nagyipar és mindenütt félelmetes erkölcsi leromlás.

Mindezt nem lehet az általános európai krízis eredményeül feltüntetni. Első sorban a magunk bűneit, a magunk hiányosságait kell hogy belássuk és saját táborunkban kell hogy cselekedjünk.

Beszélünk demokráciáról és fasizmusról, beszélünk alkotmányosságról és diktatúrákról. Nem ez a fontos. Vitatkozunk problémákról, de a különbség emberek és pártok között csak elméleti. Ugyanabban a pártban nehézség nélkül megférnek alkotmányos érzésűek és reakcionáriusok, antiszemiták és filozemiták, radikálisok és konzervatívok. Nem törvényekben van hiány: törvénycsinálási mániában szenvedünk. Politikai életünkben hiányzik a tradíció, a nevelés, a gondolat. Nincsenek államférfiaink.

Államunkban a legnagyobb akadály, mellyel minden kormány szemben találja magát, az az alkotmányos életünkbe beivódott szokás, mely megfosztja nonnális kormányaitól a nemzetet és helyét valami okkult, felelőtlen, illetéktelen formáció foglalja el, amit kamarillának hívnak.

Egy kamarilla, amely bizonyos konstellációk szerint uralkodik, melyet nem akarunk itt analizálni, egy rendszer, melyet általában „doamna Lupescanac“ hívnak. Egy kamarilla, mely az uralkodó és a királyság védelmezőjéül tolja fel magát, de valóban nem egyéb, mint egy veszedelmes tüzfészek, úgy a királyra, mint a királyságra nézve.

A restauráció első perce óta a legkárosabb szerepet játszotta a román közéletben és létezését bűnök és gázságok hosszú sora jellemzi.

... Ütött az óra, hogy cselekedjünk és megmentsük a román nemzetet.“

Mindezt egy kormánypárti képviselő írta, aki amellet az állította, hogy „lojális“ a koronával szemben. De a párt végrehajtó bizottsága elcsapta a „Patria“ főszerkesztői állásából és vele együtt

Lazar Hie és Leucuta Aurel képviselőket, akik állítólag buzgón terjesztették röpiratát, kizárták a pártból.

A Maniu-frakció mind erősebben szervezkedett és szeptember 12-én Szovátán népes értekezletet tartottak, melyen követelték, hogy legyen „minden tekintetben alkotmányos kormányzat, ment minden titkos befolyástól, mi káros lehet a közre és a korona presztízsére.“ A sajtó hol a kormány bukásáról, hol Vajda maradásáról írt, egyik nap ellentmondva a másiknak; írtak a liberálisak békekötéséről és közeli kormányrajutásukról. Goga elment Olaszországba és elment Hitlerhez és költői lelküidéhez híven úgy fejezte ki magát, hogy „reng az ország“. Egyfelől azt beszélték, hogy a párt besszarábiai frakciója is csatlakozott Maniúékhöz, másfelől Moldován Valér, kolozsvári egyetemi tanár, — mint a „Cuvântul“ írta, „minden jó érzés és a legegység hazafiasság ellenére“ — Erdély védelmére egy „önálló regionális politikai pártot“ akart szervezni, mely megszakítson minden összeköttetést a létező román pártokkal.¹

NOVEMBER ELSŐ NAPJAIBAN nem történt semmi, aminek e már megszokott torzszalkodásokon túlmenő jelentősége lett volna.

November 8-án több miniszter társával együtt kihallgatásra érkezett Szinájába Vajda. A sajtó úgy tudta, hogy a Párizsban készülő pénzügyi egyezmény érdekli az uralkodót, aki, úgy beszélték, teljes bizalommal van a kormány iránt. Mikor azonban a miniszterelnök kijött a király dolgozószobájából, mint bukott ember hagyta el azt. Másnap a párt elnöki tanácsában bejelentette, hogy a kormány lemondása elkerülhetetlen. Az egyik lap állítólag dramatikus jeleneteket tudott meg az értekezletről. A miniszterelnök bejelentése mély benyomást tett a tanács tagjaira, Vajda állítólag sírvafakadt és kijelentette, hogy nem volt elkészülve arra, hogy egy az ő korában lévő államférfiút, aki annyi áldozatot hozott az országnak, úgy kezeljenek, ahogyan vele történt. „Nem én mondtam le, — mondta állítólag — hanem egyszerűen lemondattak.“

A „Lupta“ szerint azonban ez nem áll s az uralkodó környezetében hangsúlyozzák, hogy a kormányt nem menesztették, a krízist „nem egyes körök állásfoglalása“, hanem tárgyi körülmények idézték elő és maga Vajda a sajtó képviselőinek titokzatosan azt mondta, hogy a kormány olyan intézkedéseket vett tervbe, melyek „az uralkodó bizalmának a megújítását és esetleg a törvényhozás feloszlatását“ tették volna szükségessé s az eredmény azt mutatta, hogy ezt az uralkodó Vajdának nem volt hajlandó megadni.

A sok ellentmondó hír és cáfolat között valószínűleg egyedül igaz az, amit a Maniu-frakciónak a „Patria“ elvesztése után alapított kolozsvári lapja, a „România noua“ írt a bukásról:

„A válsággal kapcsolatosan számtalan magyarázat jelent meg. A valóság az, hogy a Vajda-kormány régen megbukott: megbukott akkor, mikor elhagyta a nemzeti-parasztpárt zászlóját és programját. A párt feladata az lett volna, hogy Maniúval együtt azon a napon

¹ Moldován interjúja az „Adevărul“ november 4-1 számában jelent meg.

ellenzékbe menjen, mikor a vezért okkult erők megakadályozták, hogy folytathassa a kormányzást.

De legyünk igazságosak és ismerjük el azt is, hogy Vajda kormányát ugyanazok az okkult erők ásták alá.“

Vajda lemondása után a király a liberálisokhoz fordult és november 15-én megalakult a Duca-kormány. Feloszlatta a törvényhozást és a december 22-i választásokból — a román választási módszereknek megfelelően — hatalmas többséggel került ki a liberális párt.

Egy héttel később, december 30-án este Constantinescu Nicolai vasgárdista a szinajai állomáson lelőtte Dúcat.

MANIU POLITIKAI TEHETLENSÉGE nemcsak az ő szubjektív nyomorúsága, hanem a román transzilvanizmus tragédiája is: az ő és pártjának története mindjobban mutatja az erdélyi román gondolat erőtlenségét, a erdélyi románság politikai tehetetlenségét.

Az únió óta egy évtizeden át hol harcias, hol passzív ellenzékieskedésben küzdött párt és vezére ideáljaiért, melyeket szemben a regáti alkotmánnyal, a gyulafehérvári rezolúciókba foglaltak bele: demokratikus kormányzatért, decentralizált regionalizmusért, politikai, közéleti tisztességért, úgy, amint azt a magyar Erdélyben látták és tanulták.

De egy magukban gyengéknek bizonyultak s kormányképesek akkor lettek, mikor a regát-besszarábiai parasztpárttal szövetkeztek és 1928-ban átvették a kormányt. De a korona túlbuzgó hatalmával szemben így is gyengék voltak és Maniu dolgvégezetlenül vonult vissza a közélettől. Pártja ragaszkodott akkor is a hatalomhoz, míg megalázva el nem kergették.

Egy év múlva visszahívták őket, de tehetetlenségében most sem bírt megküzdeni a szembenálló hatalommal, újra feladta a küzdelmet, újra cserbenhagyta a transzilvanizmust, amely talán végleg elárult.

Mikor Maniu először vonult vissza a közélettől, folyóiratunk ezt a pár sort írta: „Lehet, hogy Maniu még visszatér a politikába, de sietnie kell: mert amit ő képvisel, azt csak ő és kortársai érzik és képviselik s akarják megcsinálni; az utánuk felnövő generáció már nem a régi erdélyi szellemben nő fel, azoknak „Erdély“ nem fog semmit jelenteni, azok Bukarest légkörében is boldogok lesznek.“¹ Most, második fegyverletétele alkalmával az egyik erdélyi magyar újságból idézzük: „Lehetetlen, hogy az erdélyi románság végleg elforduljon Maniutól és Maniu elveitől, hogy az egész románság ne szoruljon makacs tisztaságára; annál kevésbé mert ezeket el lehet fogadtatni a hatalom mindazon erőivel, melyek e pillanatban szembe fordultak vele. Ha pedig nem lehet elfogadtatni, akkor így is, úgy is komolyabb és ádázabb politikai háború tör ki, melyben felmorzsolódik a nemzeti parasztpárt és most már kegyeleti vagy kegyelmi kormányképesége: más pártok csillaga jön fel. Akkor a transzilvanizmusnak hosszú időre vége. Másképp képzeltük el...“

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ „Magyar Szemle“ 1931 augusztus, 395. lapon.

AZ 1933. ÉVI KARÁCSONYI ERDÉLYI VÁLASZTÁSOK

TIZENÖT ESZTENDŐ telt el Erdélynek román impérium alá kényszerítése óta s e tizenöt esztendő alatt kilenc parlamenti választási hadjáratot kellett Erdély népének elszenvedni. Ez az egyetlen tény eléggé bizonyítja Románia nehéz belpolitikai helyzetét s a kormányzatnak nem irigylendő, labilis voltát.

Érdekes és jellemző tünet, hogy e folyton ismétlődő általános választásokat, kivétel nélkül, mindig kormányváltás előzte meg s valamennyi kormányválság egyúttal pártválságot is eredményezett. Jellemző tünet az is, hogy a kormányválságot egyetlen esetben sem a parlamenti helyzet megváltozása okozta, sem pedig a kormányzó párt bizalmának a kormánnyal szemben való csökkenése, hanem annak bekövetkezése mindig külső okokra vezethető vissza. Egyes esetekben az uralkodó akarata, más esetekben külföldi — francia — befolyás érvényesült, de sohasem a parlamentarizmus alapelvei.

Nem kevésbé összeférhetetlen minden európai parlamentarizmussal az a mód, ahogyan e választásokat Romániában a mindenkori kormányok lefolytatták. E folyóirat olvasói már ismerik a korábbi választásokat¹, itt csak a legutóbbiról lesz szó.

A Vajda-Voivod által vezetett 1932. évi nyolcadik választásnál a képviselői választások az átszatolt részekben relatíve elég normálisak voltak, bár ezen is történtek egyes helyeken, főleg a Székelyföldön kilengések s alkalmaztak erőszakot. Ámde ezek a kilengések a Magyar Párt általános végeredményén nem sokat változtattak s a Magyar Párt mind a három székely vármegyében (Udvarhely, Csík és Háromszék megyében) abszolút többséget szerzett.

Ennek köszönhető, hogy a Magyar Párt e választáson 14 képviselői mandátumhoz jutott s a jogosan őt megillető tizenötödik mandátumot is csupán a központi választási bizottság technikai ügyeskedése következtében vesztette el. A szenátorválasztásnál azonban a Vajda-kormány hallatlan visszaélései miatt a Magyar Párt csak három mandátumot volt képes szerezni s a román ellenzéki pártok is csak hat szenátori mandátumhoz jutottak.

A mostani kilencedik választást a Nemzeti Párt váratlan és meglepetésszerű menesztése s az azóta tragikus mártírhalált halt Dúca kormányának kinevezése előzte meg.

A választás elé a Magyar Párt nagy reménységgel nézett, mert bár teljes tudatában volt az erdélyi téli választás természeti nehézségeinek, jóhiszeműen hitelt adott Dúca kormány elnök és Lapedatu

¹ Boldogult Jancsó Benedek, valamint Szász Zsombor cikkeiből.

erdélyi miniszter többször hangoztatott azon kijelentéseinek, hogy a liberális kormány biztosítani fogja a választások szabadságát és tisztaságát.

A kormány választási rendeletei és látszatintézkedései kilátást és reményt is nyújtottak arra, hogy ezúttal nem fognak ismétlődni az előző választások majdnem mindenikén tapasztalt súlyos visszaélések és erőszakosságok.

És valóban voltak egyes kerületek, ahol abszolút tiszta választás volt. Voltak azonban olyan helyek is, ahol a választásokat a legnagyobb cinizmussal folytatták le. Szatmárban, Biharban, Temes-Torontálban a csendőrerőszak választott. Lezárták az egyes falvakat és számos hasonló visszaélést követtek el. Ami azonban a három székely vármegyében, főleg Udvarhely megyében történt — amint azt Wilier József képviselő a helyszínen megállapította — „arculcsapása a jognak és az államtekintély kockáztatása“. Wilier jelentése szerint a szavazókerületekből az összes bizalmiférfiakat eltávolították és csupán a bíró, a csendőrök és a liberális párti hatósági közegek előtt történt a szavazás.

Pedig a majdnem szintiszta magyar Udvarhely megyében a hangulat annyira lelkes volt, hogy a Magyar Párt joggal számított három magyar mandátumra.

Wilier megállapítása szerint azonban azonkívül, hogy a magyarpárti jelölteket és bizalmiférfiakat letartóztatták, a választási igazolványokat a csendőrök elszedték, a szavazóküldöttségek a magyarpárti szavazatokat el is sikkasztották, úgy hogy egyes színmagyar és a Magyar Párthoz leghűségesebb helységekből az urnából kevesebb magyarpárti szavazat került ki, mint amennyien a helyi vezetők és a pártirodában lévő képviselők voltak. A bardoci kerületben 9 község színmagyar területéről mindössze 55 magyarpárti szavazat számláltatott össze.

Ezzel szemben Székelyudvarhelyen, ahol a magyarpárti bizalmiak a szavazásnál jelen lehettek, a liberális párt anyai szavazatot sem kapott, mint ahány román tisztviselő van a városban, viszont a Magyar Párt megkapta a szavazatok 67%-át, 1.300 szavazatot.

Többé-kevésbé hasonló visszaélések voltak a többi székely vármegyékben, valamint Biharban, Temesben, Szatmár és Kisküküllő megyékben is.

De nem folytatjuk tovább a visszaélések felsorolását és a szenátorválasztásoknál elkövetett erőszakosságokkal sem foglalkozunk, mert mindezek a napilapokban már ismertetve voltak. A fentieket is csupán abból a szempontból tartottuk szükségesnek elmondani, hogy némi magyarázatul szolgáljanak a következőkben ismertetendő választási eredményeknek.

A MOST LEZAJLOTT karácsonyi választáson — amint az előrelátható volt — a liberális párt került ki többségi pártként, miután a hivatalos kimutatás szerint az egész országban leadott 2,978.748 szavazatból 1,518.864 szavazatot kapott, vagyis a leadott szavazatoknak 50.99%-t.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy az összes szavazók száma 4,380.354 volt, e választáson tehát a szavazóknak csak 68%-a szavazott le, amely szám nem mutat a választók nagy érdeklődésére.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a liberális párt a választáson az erdélyi német, szász-sváb párttal együttes paktumos listával szerepelt s így az elnyert szavazatokban azok szavazatai is bennfoglaltatnak, úgyhogy a német szavazatok nélkül aligha büszkélkedhetnék ilyen „fényes“ győzelemmel.

A magyar párt szempontjából a választásnak értékes tünete volt az, hogy a párt egységesen szerepelt s az 1931. évi választásnak „Magyar Gazdaszövetség“ név alatt fellépett renegátjai eltűntek a föld színéről. Igaz ugyan, hogy az egyes kisebb román ellenzéki pártoknak a Székelyföldön sikerült egy-egy számot nem tevő, ígéretekkel vagy pénzzel megvásárolt magyarnevű renegát jelöltre szert tenni; az is igaz, hogy ezek a magyar cégérnek használt jelöltek atyafiaik, komáik s egyéb összekötetések révén egypár ezer szavazatot elraboltak a magyar párttól, ami érzékeny veszteséget okozott, azonban mégsem rontották és ronghatták a Magyar Párt egységét és pártfegyelmét s a Magyar Párt ma egységesebb, mint bármikor volt.

A Magyar Párt e választáson is Erdélynek mind a 23 megyéjében felvette a küzdelmet s még azokban a megyékben is, ahol a győzelemre a legkisebb kilátása sem lehetett, önálló jelölt listát adott be. Ez az eljárás igen eredményesnek mutatkozott, mert ezeken a helyeken együttvéve egypár ezer szavazathoz jutott, ami országos viszonylatban emelte a Magyar Párt százalékarányát, de — ami talán még ennél is fontosabb — jelentékenyen emelte az ott lakó magyarok nemzeti öntudatát és az összetartozandóság érzését.

Az 1933. évi, most lefolyt választáson a központi választási bizottság a Magyar Párt javára 119.562 szavazatot mutatott ki, ami a múlt évi 141.910 szavazattal szemben 22.346 szavazatvesztést jelent (több mint 15%). Az 1928. évi ú. n. tiszta választáson 172.699 szavazatot kapott a Magyar Párt, ezzel szemben tehát a veszteség 53.137 szavazat (kb. 30%).

E nagyarányú szavazatcsökkenés részben azzal magyarázható, hogy 1928-ban a választók 76%-a szavazott le, míg most, amint előbb kimutattuk, csak 68%. Ezt a különbséget a magyar választókra is vonatkoztatva, az 1928. évi választással szemben ez a tényező egymagában kb. 14.000 szavazatvesztést jelent.

1932-ben azonban a választóknak csak 67%-a (tehát a mostaninál i%-kal még kevesebb) szavazott le, így az 1932. évinél is kedvezőtlenebb mostani eredmény a szavazók általános távolmaradásával meg nem magyarázható. De magyarázható azzal, hogy a magyarpárti választók az általános százalékszámnál is kisebb arányban szavaztak le, vagyis a magyar választóknak még 68%-a sem járult vagy járulhatott az urnákhoz.

Így egyedül Csik megyében közel 20.000 választó még igazolványát sem vette vagy kapta ki.

A magyar választóknak a szavazástól való nagymérvű távolmaradását, a rideg éghajlat alatt fekvő székelyföldi szigorú téli időjárás

kívül az általános gazdasági válság okozta elkedvetlenedésre s ezenfelül különösen a magyaroknak az ország belpolitikája és a román pártoknak egymásközi vetélkedése iránt érzett érdeklődéshiányára s végül arra lehet visszavezetni, hogy a választók megúnták a minden évben megismétlődő kamarai, szenátori, városi, megyei, községi stb. választásokat, amelyeknek eredménye sem Erdélyben, sem pedig a magyarság sorsában soha sem mutatkozott.

Mindezeken felül számba kell vegyük azokat a nagy veszteségeket is, amelyeket az előzőekben már érintett választási visszaélések okoztak. A magyarok ezreit zárták el a szavazás lehetőségétől, sőt egyes helyeken szavazataikat el is sikkasztották.

Csakis így lehet megérteni azokat a nagy számbeli eltolódásokat, amelyek a mostani s egyes előző választások eredményei között mutatkoznak s melyekből elsősorban megállapíthatjuk azt, hogy a magyarpárti szavazatok a legnagyobb hullámzást a magyarok által tömegben lakott kerületekben mutatják, aminek okát abban találhatjuk meg, hogy at egyes román kormányok választási terrorja leginkább ezeken a helyeken jelentkezik.

A szórványokon, ahol a Magyar Pártnak esélyei amúgy sem lehetnek, nem sokat törődnek a magyar választókkal s így ezeken a helyeken a magyar szavazatok százalékos aránya jelentékenyen nem változott, sőt egyes helyeken emelkedő irányzatot mutat. így pl. Alsófehérben 1928-ban, az aránylag tiszta választásnál 7.68% volt a megyei arány, 1933-ban már 8.22% 3 Szörényben az 1928. évi 3'92%-ról 4.i5%-ra emelkedett. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a magyarság száma, nemzeti öntudata és vitalitása Erdélyben nem csökkent s így a szavazatok számának hanyatlása más okokban keresendő.

A hanyatlás rendkívül nagymértékű a három székely vármegyében és a magyarpárti szavazatok a fenti kimutatás szerint Csik megyében 1932-ben, az 1928. évi eredményhez képest 25.5%-kal, Háromszékben 26'43%-kal s Udvarhelyben 19'27%-kal csökkentek. 1932-ben, ezen jelentős csökkenés dacára, a Magyar Párt még mind a három megyében megkapta az abszolút többséget s ennek köszönhette 6 mandátumot kitevő prémiumát.

Talán ez a prémium fájt a liberális pártnak s a mostani választásnál ennek elejét veendő feküdtek rá különös súllyal a 3 székely választókerületre. Éppen, úgy mint az 1931. évi hírhedt Iorga-féle választásnál történt. Az eredmény is majdnem ugyanaz volt, mert az 1931. évi Iorga-választásnál is csupán Háromszékben lehetett nagynehezen 50%-os arányt elérni, míg Csik 46'60%-os s Udvarhely 18.88%-os aránnyal került ki az urnákból.

Az 1931. és 1933. évi választásokon megolvasott magyar szavazatok száma is közelfekszik egymáshoz és pedig:

Csik m-ben	1931-ben	a Magyar Párt kapott	9772	szavazatot	46'60
	1933-ban	„	8882	„	40'56
Háromszék m.	1931-ben	„	12140	„	50'60
	1933-ban	„	10607	„	43'58
Udvarh. m.	1931-ben	„	4001	„	18'88
	1933-ban	„	4814	„	21'10

Ugyanezt a képét mutatják az ugyancsak magyar tömegekkel benépesített biharmegyei, szatmári és temesi eredmények.

Biharban pl. az 1931. évi 12.562 magyar szavazatot a mostani választásnál 7604 szavazatra, a szatmárit 8734-ről 6435-re és a temesit 14.491-ről 9431-re sikerült leszorítani. El is vesztett emiatt három magyar mandátum.

Miután a napilapok választási jelentései s a Magyar Párt részéről előterjesztett petíciók éppen a székely vármegyékben, valamint a bihari, szatmári és temesmegyei kerületekben elkövetett visszaélésekről panasznak legtöbbit, kétségtelen, hogy a Magyar Párt veszteségeit főképpen a liberálist párti terror, erőszak és az elkövetett választási visszaélések okozták.

A Székelyföldön ezúttal—és ez különösen szomorú tünet — jelentékeny számú magyar szavazatot kaptak egyes ellenzéki román pártok is, amelyek a gazdasági nyomorúság közepett könnyen hitelre találó kábító ígéretekkel operáltak (infláció, adósságelengedés stb.). Ezek az eltévedt szavazatok az ellenzéki román pártoknak nem sokat használtak, mert a mandátumnyeréshez szükséges 2%-át nem szerezték meg, de a Magyar Párt eredményeit mégis befolyásolták.

S végül van még egy ok, ami egyúttal mentség is, az a szörnyű szegénység, amely alatt a székelység nyög és vergődik s amelyben minden pénzbeli vagy más segítség megvesztegető csáb erejével hatott.

A fentiekben ismertetett választási hadjárat után a Magyar Párt, bár e választásokon nagy vérvesztést szenvedett s a múlt évi 14 magyar mandátum helyett csak 8 képviselőhöz jutott, mégsem tekintheti magát legyőzöttnek.

Nem tekintheti magát legyőzöttnek azért, mert dacára minden terrornak, erőszakoskodásnak és választási technikának, országos viszonylatban az összes leadott szavazatoknak 4.01%-át, illetve az érvényes szavazatoknak 4.33%-át kapta meg, amely eredményt az 1932. évi 4.75%-hoz viszonyítva s az erőszakoskodást is figyelembe véve, még mindig kielégítőnek s az erdélyi magyarság erejét bizonyító ténynek tekinthetünk.

A Magyar Pártnak juttatott 8 mandátum elosztása a következőképpen történt.

A magyar lista kapott:

Háromszéken	mandátumot	43.58%-os megyei szavazataránnyal	10607 szavazattal
Csikban	I	40.56%-os	8882
Maros-Tord. I	„	24.40%-os	10494
Szilágyban ... I	„	23.63%-os	14333
Udvarhelyen I	„	21.10%-os	4814
Kolozsvárt ... I	„	18.73%-os	7641
Tordán	I	17.49%-os	5062
Brassóban ... I	„	14.65%-os	4263

Ha az egyes román pártoknak az egyes kerületekben elért %-os eredményeit vizsgáljuk, furcsa megállapításokat tehetünk. Így pl. a Bratianu György-féle nemzeti párt Brassóban 7.88%-os, a Junian-párt egyik kerületében 578%-os stb. stb. szavazatarány mellett mandátu-

mot kaptak, ellenben a Magyar Párt legkisebb arányszáma a brassói 13.81%, amelyre mandátum jutott. Aradon 10.206 magyar szavazat (11.35%), Szatmáron 6435 magyar szavazat (13.48%) nem kapott mandátumot, ellenben éppen Szatmáron a Goga-párt 4558 szavazattal 9.55%-os megyei aránnyal mandátumot nyert.

Kisküküllőben is a Magyar Párt 3609 szavazatával (13.20) szemben, a kevesebb (3565 szavazatot, 13.03%) nyert Lupu-párt jutott mandátumhoz és így tovább. Országos viszonylatban a liberálistpárt 1,518.864 szavazattal 300 mandátumot kapott, tehát minden 5062 szavazatra egy mandátum jutott, míg a Magyar Párt csak 14.945 szavazat után kapott egy mandátumot, holott a kisebbségben maradt román ellenzéki pártok is (pl. a Junian-párt már minden 13.820 szavazat után) egy-egy mandátumot nyertek.

A SZENÁTUSI VÁLASZTÁSOK eredménye a három székely vármegyében fölényes győzelemmel megszerzett 3 mandátum. Az általános szenátori helyekre más kerületben a Magyar Párt nem is állított jelölteket.

A három székely vármegyében a szenátori választások eredménye a következő volt.

Udvarhely megyében a Magyar Párt megszerezte az abszolút többséget 4812 szavazattal a liberálisok 4274 szavazatával szemben.

Csíkben a magyarpárti jelölt egyhangúlag lett megválasztva s végül Háromszéken szintén a magyarpárti jelölt győzött fölényes abszolút többséggel.

A székely megyék községi tanácsai által választott szenátorok választásánál szintén voltak magyar jelöltek, de itt már a magyar választók nagyobb részét közel sem engedték az urnákhoz s mégis csak a legnagyobb terrortal tudták kieroszakolni a liberális jelöltek megválasztását.

Végeredményében tehát az erdélyi magyarságot jelenleg 8 képviselő, 3 választott s egy hivatalból jogosult szenátor — az erdélyi ref. püspök — képviseli a román parlamentben.

Az előző parlamentekben a magyarság képviselete a következő volt a kamarában:

1918 és 1920-ban a magyarság nem vett részt a választásokban.

1922-ben megválasztott 3 képviselő, 1926-ban 14 (Avarescu paktum), 1927-ben 8, 1928-ban 16, 1931-ben 10, 1932-ben 14 képviselő.

A VÁLASZTÁSOK jellemzésére még érdekesnek tartjuk ideiktatni Maniu Gyula volt miniszterelnöknek azt a megállapítását, hogy a liberálisok újból csak a régi módszereiket használták s ezért kétségbevonta a párt és kormányának erkölcsi alapját.

Nem kevésbé érdekes a Dúca tragikus halála után miniszterelnökké kinevezett Tătărescunak a rádiószózata is, amely szerint: „Minden sérelem, amely a kisebbségek jogain esik, a román államon ejtett seb, amely csak a revízió gondolatának kedvez.“

Vajha így lenne.

UZUNOVIC KORMÁNYALAKÍTÁSA

A kormánylista — A horvát válság — Matek pöre — A katolikus klérus — Stankovic Radenko akciói — A válság tünetei — A király Zágrábban — A válság kitörése — Uzunovic — Báró Rauch Pál

EZERKILENC SZÁZHARMINC NÉGY január 27-én délben tették le az esküt Sándor király kezébe az Uzunovic-kormány tagjai. A miniszteri lista a következő:

Miniszterelnök: Uzunovic Nikola.
Külgügyminiszter: Jeftic. Bogoljub.
Belügyminiszter: Lázic Zivojin.
Pénzügyminiszter: Gjorgjevic Milorad.
Hadügyminiszter: Stojanovic Dragomir tábornok.
Közüktatásügyi miniszter: Sumenkovic Ilija.
Igazságügyminiszter: Maksimovié Boco.
Közlekedésügyi miniszter: Radivojevic Lazar.
Kereskedelmi miniszter: Demetrovic Juraj.
Erdészeti és bányászati miniszter: Demetrovic Juraj (ideiglenesen).
Középítészeti miniszter: Srkulj Stjepan.
Földművelési miniszter: Srkulj Stjepan (ideiglenesen).
Testnevelési miniszter: Hanzek Lavoslav.
Népjóléti miniszter: Pucelj Ivan.
Tárca nélküli miniszterek: Kojic Dragutin, Andjelinovic Grga, Karamehmedovic Hamdija és Kramer Albert.

A kormány tagjai közül kilenc a szerb, öt a horvát (Demetrovic, Srkulj, Hanzek, Andjelinovic, Karamehmedovic) és kettő a szlovén (Pucelj, Kramer). Két horvát miniszternek azonban két tárcaja van és e tárcák a horvát „tárcaállományhoz“ tartoznak, így valószínűleg e tárcákat véglegesen is hordátokkal fogják betölteni. Persze ez nem változtat azon a tényen, hogy minden hatalmi tárca, — a kereskedelmi és a földművelési Jugoszláviában nem az, — szerb kézben van.

Az új kormány nagyjában a megbukott Srskié-kormány tagjaiból került ki. A Srskié-kormány tagjai közül kimaradtak: SrÉkié Milan miniszterelnök és 1933 október 19-e óta ideiglenes földművelésügyi miniszter, Stankovic Radenko közoktatásügyi és Matica Pavle erdészeti és bányászati miniszterek. A jelenlegi közoktatásügyi miniszter a Srskié-kormányban kereskedelmi miniszter volt. A kormánynak az előbbihez képest két új tagja van: maga a premier és Demetrovic. De mindketten már voltak tagjai különböző diktatúra-minisztériumoknak.

EZERKILENC SZÁZHARMINCHÁROM a legteljesebb horvát válság jegyében indult meg. A velebiti felkelés utórezgései még ott vibráltak mindenki idegeiben, mikor a deklarációs sorozat új veszedelmes robbanó anyagokkal telítette az országot és rögtön az újév elején

a katolikus főpapi kar soklelleses pásztorlevele a kultúrharc kitörésével fenyegetett.

Meg kell állapítanunk, az esztendő további története nem váltotta be a hozzáfűződő horvát reményeket. A hitlerizmus uralomra jutása elterelte Európa figyelmét a dezolált délszláv állapotokról. A francia-olasz közeledés, a Németország bekerítésére törő francia külpolitika meg egyenesen Jugoszlávia fokozatos külpolitikai emelkedését eredményezte. Az év második felében a balkáni blokk kiépítésének terve a realitás világába lépett. Ha nincs is végleges és teljes siker, a struccpolitika aligha szolgálná a magyar érdekeket.

A politikai rezon azt diktálta, hogy a délszláv kormány a kedvező külpolitikai helyzetet a belpolitika rendezésére használja fel. Nem állítjuk, hogy nem történtek ilyes kísérletek, de a kísérletek nem viselték magukon a komolyság minden jegyét. Belgrád elbizakodva a külpolitikai sikerek miatt és túlbecsülve a horvát nemzeti küzdelem egyes olyan tüneteinek jelentőségét, melyek az elernyedés jeleit mutatták, azt hitte, hogy a behódoltatás minden komolyabb engedmény nélkül is hamarosan bekövetkezik.

Nem kell elfelejtenünk, hogy a diktatúra urai minden meg egyezéssel csak veszíthetnek. Az államérdeknek az önérdék fölé való helyezése a mai délszláv rendszer kalandoraitól nem várható. A legmérsékeltbb horvát követelések sem szerényebbek a föderációnál. Viszont a király alapítója változatlanul az, amit a diktatúra kikiáltása előtt Pribicevicnek így fogalmazott meg: Inkább amputáció, mint föderáció! Még a diktatúrával szemben álló szerbiai politikusok egy része is azt kérdi, ha a föderációt emlegetik: hát akkor miért viseltünk háborút? A diktatúra dogmává tette, hogy minden fejlődésnek az oktrojált álkormányból kell kiindulnia. És mikor a szerb radikális párt hajlandó volt formailag e tételt is elfogadni, a rendszer mégis megakadályozta új szervezkedését, mert érezte, hogy csak formai behódolásról van szó és mert a radikális párt feltámadása veszedelmezte volna hatalmi monopóliumát.

Ily viszonyok közt a belpolitikai helyzet konszolidálása nem sikerülhetett. A kormány az egész éven át folytatta a velebiti felkelés bűnrészeseinek üldözését. A kiszabott börtönbüntetések évszámainak összege immár az ezrekben jár. Pedig az igazi megtorlás, a gyilkosságok, a vallatás alatt elpusztuló vagy nyomorékká tett foglyok százai, az ártatlan lakosság véresre verése, kifosztása stb. semmiféle statisztikában nem szerepel. A horvát kedélyek lecsillapítására a diktatúra a terror eszközt tartja a legcélravezetőbbnek.

A HORVÁT NEMZET VEZÉRÉNEK elítélése is a megfélemlítés eszközei közzé tartozik.

A nemzet vezérét Zágráb kellő közepén tartóztatták le. Először Boszniában internálták, majd Belgrádba szállították. Mindez minden ellenállás nélkül, simán bonyolódott le. Maceket az öt pont miatt az államvédelmi bíróság elé állították, bár e pontok kiadása után majdnem egynegyed évig semmi megtorló lépést nem tettek ellene és egy újabb negyedév múlt el, míg a bíróság az ügyet tárgyalás alá

vette. Macek 1933 április 24-én állott bírái elé, harmadik évfordulóján annak, hogy első felmentéssel végződött pörét megkezdték. Védelmére 400 ügyvéd jelentkezett, de az államvédelmi bíróság közülök csak a szerb Kostic Milant, Pribicevic egy hívét fogadta el. Macek hat híve önként jelentkezett tanúnak. A bíróság elutasította őket és mikor ezek az urak egy nyomtatott lapon azonosították magukat Macekkel, még Belgrádból is kitoloncolták őket. Így a pör a vádirat felolvasására, a vád- és védbeszédre és Macek végszavára zsugorodott össze. A tárgyalás két napot vett igénybe és pár nap múlva kihirdették az ítéletet.

A vád az volt, hogy az 1932 november 7-1 öt ponttal Macek a volt Monarchiától lecsatolt délszláv részeket el akarta szakítani Jugoszláviától. A vád szerint az öt pont azt követelte, hogy Jugoszlávia az 1918 december 1-ét közvetlenül megelőzőt állapotba helyezendő, ami azt jelenti, hogy Szerbia legyen a szerb király és a szerb kormány alatt, míg a Monarchia részei álljanak a zágrábi Nemzeti Tanács és az e Tanácstól kinevezett kormányok alatt. Az öt pont szerint Jugoszlávia jövő szervezetét illetőleg e két államnak kell egymással megegyeznie. De mi lesz, ha a két állam nem tud egymással megegyezni? Az öt pont egész szelleme és Maceknek külföldi lapokban megjelent különféle nyilatkozatai világosan elárulják, hogy ez esetben bekövetkezik az elszakadás. Macek tehát a délszláv királyság területének egy részét el akarja szakítani az államtól, ami befejezett hazaárulás.

A váddal szemben a horvát nemzet vezére a következőképpen védekezett. Szerinte az öt pont bizonyos politikai szervezkedés bázisának tekintendő. A régi paraszt-demokrata koalíciót közös programmal egy nevezőre akarták hozni, hogy egy párttá alakulva felvegyék a tárgyalás fonalát a régi szerbiai pártokkal. Az öt pont nem a nyilvánosság számára készült, hanem pro foro interno. Az 1918-as alapra való visszatérés nem tényleges, hanem jogi visszatérést jelent. Az 1918 november 9-i genfi deklarációt,— ez egy dualisztikus berendezésű, két szuverénitással bíró Jugoszláviát tervezett, de a szerb kormány és Pribičević az egyezményt elgáncsolták, — elismeri. Az elszakadás háború nélkül nem hajtható végre, ezért próbálta meg a horvát kérdés megoldását Jugoszlávia határain belül.

A bíróság a vádirat okoskodását tette magáévá. Macek védekezését azonban enyhítő körülménynek fogta fel, mellyel ez bűnét jóvá akarta tenni. Ezért polgári jogainak épségben tartásával három évi börtönrre ítélte el.

Csekély nézetünk szerint a vád egészen helyesen kommentálta az Öt pontot. Folyóiratunk 1933 januári számában, oly időpontban tehát, mikor még Macek nem volt letartóztatva és szó sem volt a pörrol, mi is így magyaráztuk a kissé konfúzusan megfogalmazott öt pontot. A genfi deklarációnak elfogadása Macek részéről taktikai fogásnál másnak nem minősíthető, hiszen ez csak Pasicot és Korosecet kötelezhette, amíg az előbbit a szerb kormány, az utóbbit a Nemzeti Tanács nem dezavualta. Macek elképzelheti a délszláv kérdés rendezését oly módon, ahogy ezt a genfi deklaráció kontemplálta, de egyoldalú nyilatkozattal a genfi deklaráció nem minősíthető jogérvénnyel

bíró határozatnak. Meghártrálása a bíróság előtt nem volt szerencsés eljárás. Mint jogász, jól tudta, hogy a genfi deklaráció pontjainak hangoztatása a mai Jugoszláviában éppúgy büntetendő cselekmény, mint a szeparatizmus hirdetése. Ha arra a meggyőződésre jutott volna, hogy a horvát kérdést Jugoszlávián belül kell megoldania, akkor sem lehetett jó taktika kártyáit egy bírói tárgyaláson felfedni. Ez csak arra volt alkalmas, hogy Belgrádban azt a hiedelmet erősítse meg, hogy a horvát behódolás a közeljövő zenéje.

A SOKOLELLENES PÁSZTORLEVÉL által felkavart hullámok lassan elcsendesedtek. Don Ivanisevic Ferenc spalatói kanonokot, aki nyíltan helytelenítette a pásztorlevelet, püspöke ugyan megrendszabályozta, de a király szenátorrá nevezte ki és Ivanievic a szenátusban és másutt büntetlenül támadhatta a főpapi kart. Ucellini cattarói püspök, aki az első támadások után otthagyta a főpapok frontját, mikor a ragúzai püspök megtagadta a sokolzászlók megáldását, nem törődve azzal, hogy más püspökség híveiről van szó, a megáldást elvégezte. A király, hogy megelégedését kifejezze, Rosandić szobrasszal elkészíttette a püspök mellszobrát és a dedinjei királyi palotában állíttatta fel. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy a pápa az elaggott főpapot 1933 októberében tartós üdülésre szülőhelyére, Lopudra, ne rendelje. Viszont a katolikus egyháznak túrnie kell, hogy az igazságügyminisztériumban, — a kultuszügyek ide tartoznak, — dr. Cicic Ágost ferences legyen a katolikus ügyek referense, aki szükségesnek tartotta, hogy a sarajevói merénylet évfordulóján Princip sírjánál megjelenjék és ott a merényletet dicsőítő beszédet tartson. Garic banjalukai püspök 1933 július 8-i pásztorlevelében a Narodna Odbranát horvát- és katolikusellenes gyülekezetnek mondta, ami meglehetősen vihart keltett, bár a püspök állítása köztudomás szerint teljes mértékben fedi a valóságot.

A kormány folytatta katolikusellenes működését. Intézkedései között a legkirívóbb a vallásoktatásról szóló kormányrendelet, mely az ősz óta érvényben is van. A rendelet szerint a vallásoktatás az elemi és a középiskolákban kötelező. Az elemi és a polgári iskolák hitoktatóit az illetékes egyházak ajánlatára a báni kormány, a középiskolák és tanítóképzők hitoktatóit a közoktatásügyi miniszter alkalmazza. Az egyház vagy a báni kormány javaslatára a miniszter a hitoktatót elmozdíthatja és amennyiben az egyház a hitoktatással nem törődik (!), a báni kormány, illetőleg a miniszter saját hatáskörében gondoskodik a hitoktatásról. A hitoktatás menetét, egyetértésben az illetékes egyházzal, a miniszter írja elő. Az egyház évenként egyszer (!) ellenőrizheti a hitoktatást. A tanulók vallási kötelességeit, egyetértésben az egyházzal, a miniszter írja elő. Világos, hogy minden hatalom a miniszter kezében van.

Bauer zágrábi érsek, hosszú hónapok után először, július folyamán Belgrádba utazott és felvette a tárgyalás fonalát a kormánnyal. A sokol kérdésben megtalálta a modus vivendit. Érseksége területén a sokolelleses pásztorlevél épségben tartása mellett a papok azoknak a sokoloknak, amelyek kijelentik, hogy keresztény alapon állanak,

zászlait megáldhatják. Bauer példáját más püspökök is követték. A kiengesztelés jegyében a király a tűzvészt szenvedett diakovári katedrális javítására százezer, majd a zenggi székesegyház restaurálására kétszázezer dinárt adott. Srskic Kariin, az új marburgi püspök, beiktatásán személyesen résztvett. 1933 december i-én, Jugoszlávia megalakulásának tizenöt éves évfordulóján a katolikus templomokban mindenütt ünnepélyes Tedeum volt és a püspöki székhelyeken többnyire maguk a püspökök szolgáltatták a szentmisét, öszentsége az év végén honorálta a délszláv katolicizmus egy régi óhaját, mikor az eddig a görzi érsekség alá tartozott laibachi és vegliai püspökségeket közvetlenül a Vatikánnak rendelte alá.

A szabadkőműves szellemű diktatúra soha őszintén nem békülhet meg a katolicizmussal. De igen nagy a különbség 1933 és 1934 januárjának délszláv katolikus közhangulata között. A diktatúra továbbra is minden módon támogatja a pravoszlávia és ókatholikus egyház előretörését a katolikus területeken,— az előbbinek az új pravoszláv zágrábi érsek, Dositej, az utóbbinak Kalogjera Marko zágrábi püspök a főzászlóvivője; az utóbbit az ókatholikus egyházak utrechti uniója kiközösítette, ámde Belgrád tartja, — a katolikus egyház engedékeny magatartását Srskicék némi joggal a horvát ellenállás gyöngülése egyik jelenségeként könyvelték el.

STANKOVIC RADENKO közoktatásügyi miniszter ismételten tárgyalta Bauer érsekkel és más katolikus egyházfőkkel. E tárgyalások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy egy a diktatúra szájaíze szerint való szerb-horvát megegyezéssel próbálkozzék meg.

Stankovic Bécsben szerzett orvosi diplomát. Azután sokáig Zágrábban élt, majd a belgrádi egyetem orvosi karának lett tanára. Mint vezető szabadkőműves ember nagy befolyásra tett szert az udvari kamarillában. Még zágrábi tartózkodása idején kapcsolatba került Pribiceviccel és híveivel, Pribicevic pártjának, tagja is volt. A diktatúra kikiáltása után Demetrovic Juraj útján tovább is fenntartotta a kapcsolatokat, amint ezt Pribicevic a diktatúráról írt nagy könyvében (Pribitchevitch Svetozar: La dictature du roi Alexandre. Paris 1933, 324 l. 8°) megírja. Az álparlament életrehívása után a király Stankovicot szenátorrá, majd Srskic második kormányának megalakulásakor 1932 november 5-én közoktatásügyi miniszterré nevezte ki. A király 1933 nyarának egy részét a plitvicai tavaknál, Horvátországban töltötte. Már akkor feltűnt Stankovic gyakori audenciázása és miniszterelnöki megbízatásáról terjedtek el hírek. Predavec József parasztpárti vezető embernek július havában történt meggyilkolása és erre válaszul Radic egy áruló hívének, Neudörfer Mirko volt diktatúra-miniszternek augusztus havában történt lelövése, — az előbbi diktatúrahű, az utóbbi horvát forradalmár elemek cselekedete, — egyelőre lehetetlenné tettek minden békítő akciót, amellyel minden jel szerint a közoktatásügyi miniszter már akkor foglalkozott.

Stankovic azonban nem adta fel a játszmát. A szeptemberi és októberi választások, melyek a hivatalos jelentések szerint a kormány

fényes győzelmével végződtek, a valóságban nem voltak szemérmetlen világesalásnál egyebek. A bánok hivatalos rendeletekben előre megszabták az eredményeket. A lakosság óriási többsége bojkottálta a választásokat. A képviselőházban a bojkottról és a hamisításról megdöbbenő adatokat olvastak fel még kormánypárti képviselők is. Hozzávéve ehhez az egyre növekvő pénzügyi válságot és a kedvező külpolitikai helyzetet, a Srskic-rezsim leváltása sürgősnek mutatkozott.

Az álszabvány őszi ülészaka válsághírek közepett teljes bizonytalanságban kezdődött. Október 20-án a két ház új elnökséget választott. A választás folyamán oly jelenségek merültek fel, melyek nyilvánvalóan elárulták a lappangó válságot. A képviselőház ugyan megválasztotta a régi elnökséget (elnök: Kumanudi Kosta, alelnökök: Kovacevic Karlo, Hasanbegovic Avdo és Popovic Kosta), de a kormánypárti Trbic Vasilije 70 szavazatot (305 a képviselők száma) kapott és nyílt titok volt, hogy Maksimovic miniszter mellette agitált. A szenátus élére új elnökség került. Pavelic Antal eddigi elnöknek — össze nem tévesztendő az emigráns Pavelic Antallal! — mennie kellett, mert Pribicevic Svetozar említett francia könyve 116-ik oldalán megírta, hogy kezei között van a gospici kir. ügyészség 1931 augusztus 17-i vádirata, melyben egy gospici bankbukással kapcsolatban Pavelicnak sikkasztásért való letartóztatását kéri. Pavelié erre behódolt a diktatúrának és a vádiratot a zágrábi főügyész elfekette. Pavelicet, a tisztos horvát politikai múlttal bíró „államférfiút“ a diktatúra a szenátus élére állította. Most, hogy kiszült a dolog, a belgrádi diplomácia miatt el kellett ejteni. A feltűnés elkerülése végett vártak elnöki mandátumának leteltéig és nemcsak őt menesztették, hanem kicserélték az egész elnökséget. (Elnök: Tomacic Ljubomir földművelésügyi miniszter, alelnökök: Ploj Miroslav és Krulj Uros.) Hogy a földművelési tárcát maga Srskis vette át és tudunkkal nem tett előterjesztést a tárca végleges betöltésére nézve, elárulta, hogy a premier pesszimiztikusan ítélte meg kabinetje helyzetét.

November közepén a horvát emigráns-sajtó jelentette, hogy a reszort miniszterek sorban le akarnak mondani, mert a pénzügyminiszter nem tudja dotációjukat tárcáik rendelkezésére bocsátani. A király a lemondásokat nem fogadta el, hanem azt követelte, hogy a kormány a paraszt adósságok kérdését rendezze. Ezzel egyrészt a tömegeket akarta megnyerni, másrészt a relatíve rendezett pénzügyi és politikai helyzet lehetővé tette volna egy francia kölcsön felvételét. Persze a paraszt adósságok rendezése pénz nélkül elég nehéz feladat volt. Cenkcic Juraj kormánypárti képviselő egy parlamenti felszólalásában nyíltan inflációt követelt. Okoskodása szerint öt-hatmilliárd dinár forgalomban levő pénz nem lehet akkor elég, mikor az állami költségvetés tizenkét, a banátusoké nyolc és a községeké ötmilliárd dinárra rúg. Pár nappal ezután Bozic Milan pravoszláv esperes kormánypárti képviselő a Krivaja erdei vállalat visszaélései miatt sürgősinterpellációt jelentett be. Matica erdészeti miniszter a sürgőséget ellenezte, de a képviselőház a minisztert leszavazta. Matica nem mondott le, de az Uzunovic-kormányból való kimaradása alighanem ezzel az ügygel áll összefüggésben.

A kormány 1932 november 18-án beterjesztette az 1934 április 1-ével kezdődő költségvetési év budgetjét. A költségvetés az állami kiadásokat 6.914 millió dinárban, az állami vállalatokét 3.257 millió dinárban irányozza elő, ami a jelen költségvetéshez képest 267 millió megtakarítást jelent. A budget az előterjesztés szerint teljesen egyensúlyozott, amiben senki sem hitt. Pár nap múlva Srákcic beterjesztette a paraszt adósságok rendezéséről szóló javaslatát. E szerint 1934 november 15-étől számítva 12 év alatt kötelesek a parasztok adósságaikat megfizetni. Hogy hitelezőik teljesen tönkre ne jussanak, követeléseiket ötven százalékig lombardírozhatják. E célra az első három évben egymilliárd dinár áll rendelkezésre. Ezután egy végtelen, szinte fejtántorító sorozata következett az adó- és illetékemelési tervezeteknek. A kormánypárt laibachi vezérorgánuma, a Jutro, nyíltan beismerte, hogy a pénzügyi helyzet katasztrófális és ezen a kormány csak etappokban tud segíteni. Mielőtt a kormány bármit is elárult volna ezekről az etappokról, december 4-én kiadta a pénzügyi intézetek szanálásáról szóló rendeletét. E rendelet logikus következménye volt a paraszt adósságok rendezésének. Minden pénzügyi intézetet kiszolgáltatta a kormány mindenhatóságának, de majdnem minden tartozásuk rizikóját is átruházta az államra.

Érthető, hogy a válsághírek szaporodtak. A királyné rövid zágrábi látogatását november havában azzal hozták összefüggésbe, hogy Mazurancic Zelimir volt horvát diktatúra-miniszternek a király felajánlotta volna a miniszterelnökséget, vagy a külügyminiszterséget, de az ellenzékbe lépett horvát politikus az ajánlatot visszautasította. A horvát emigráns-sajtóban december elején már felmerült Uzunović megbízatásának híre. Két volt radiéianus képviselőnek, Baćinić Rude-nak és Mactrovic Ljubának, Uzunovićcal való hosszú tanácskozásait ezzel hozták kapcsolatba.

Feltűnő volt, hogy a bolgár cári pár belgrádi látogatása alkalmával mennyire előtérbe helyezték a hajdan a diktatúrával tartott, de azután ellenzékbe lépett horvát politikusokat. Feltűnő volt az is, hogy a bolgár felségek távozása után a szerb királyi pár azonnal Zágrábba utazott. Egyidejűleg híre terjedt, hogy Maček amnesztiát kap. Mikor közvetlenül karácsony előtt Macek Iván, nyugalmazott megyei főmérnök, a horvát nemzet vezérének atyja 88 éves korában elhunyt és temetésére Macek Vladimirt Mitrovicáról Zágrábba hozták, a külföldi sajtó ezt amnesztiaként jelentette.

Emigráns-hírek szerint Maceket és az egyévi büntetését ugyancsak Mitrovicán töltött Pernar Ivánt az ősz folyamán különféle ajánlatokkal környékezték meg, de eredménytelenül. Az amnesztia híre, csekély nézetünk szerint, csak hangulatkeltés volt, mely a királynak melegebb fogadtatást akart biztosítani Zágrábban és azokat, akikre Stankovic kivetette a hálóját, a megegyezés perfektuálására igyekezett bírni. A melegebb fogadtatásból nem lett semmi. A lakosság visszautasító magatartást tanúsított. Megint csak a diktatúra kreatúrái sűrűtek-forogtak a fényes ünnepeken. A király 11 napig bírta a jéghideg közhangulatot. Mikor azután a forradalmárok rendbontásokra vetemedtek, sőt állítólag merényletet is terveztek ellene,

Veldesre ment vadászni. Onnan két napra még egyszer visszajött, azután Belgrádba távozott. A királyi látogatást a legjobban az jellemzi, hogy ugyanakkor, mikor a királyi autókat a félig üres utcákon polgári ruhás detektívek éljenezték, Macek Iván temetésén tízezrek tolongtak. Az alig kiszabadult Pernart a temetésen tartott szónoklataért ismét letartóztatták.

Stankovic természetesen nem hitt abban, hogy Macekkel már most meg lehet egyezni. De lehetségesnek vélte más horvátok megnyerését és ezzel a konszolidáció megkezdését. Úgy látszik, két irányban is próbálkozott. Az egyik a klérussal való megegyezés volt. Bauer érsek a székeskáptalan élén a székesegyházat meglátogató királyi párt egy hűségűtől és hódolattól csepegő szónoklattal üdvözölte. E külsőség mögött valami rejtőzött. December elején a kormány új testnevelési törvényt szavaztatott meg, mert az államosított sokolhoz fűzött remények nem teljesültek. Jugoszlávia fiainak mindössze 2%-a tagja a sokolnak. Az új törvénnyel a sokol jelentősége egészen háttérbe szorult. Így a diktatúra mai formájában elejtheti a sokolt. Stankoviék azt remélték, hogy az egyháznak nyújtandó engedményekkel a horvát és a szlovén nemzetek egy igen jelentékeny rétegével meg lehet egyezni. Az a tény, hogy a több mint egy év óta internált és jelenleg Lesina szigetén őrzött Koroáéc minden szerb közeledést visszautasított, nem vall arra, hogy Stankovié reménye teljesül. Nem képzelhető el, hogy a horvát vagy a szlovén katolicizmus kapható volna a nemzeti ideálok megtagadására. Más az megalkudni kizárólag egyházi téren és más az vállalni a megalkuvás szellemének átültetését politikai térre.

Stankovic tárgyalásainak másik csoportja a diktatúra horvát parlamenti ellenzékével és az utóbbi évek küzdelmeitől magukat távol tartott horvát politikusokkal folyt. Nem ismeretesek e tárgyalások részletei, de a diktatúra jelenlegi kibontakozási ötletei mellett alig képzelhető el, hogy magukat félig-meddig is komolyan vevő horvát politikusok modus vivendit találjanak nem a diktatúrával, hanem akármilyen királyi kormánnyal. Hogy ezek a tárgyalások valóban folytak, azt Andjelinovié dalmát-horvát miniszter egy beszéde igazolja. Andjelinovié január elején a spalatói délszláv olvasókör évi közgyűlésén kijelentette, hogy neki, mint délszláv nacionalistának, mellékes, milyen az állam szervezete, a fontos a nemzeti eszme kiépítése. Szemére hányva az ellenzéknek, hogy csak a rombolásban ért egyet, szükségesnek tartja, hogy a horvátok betöltsék azokat a sorokat, melyek az ellenzék absztinenciája következtében üresek maradtak. Ilymódon valósulna meg a legjobban a teljes egyenlőség elve. E beszédbbe akár a föderáció is belefér. Stankovié sem ért célt ez akcióval. Úgy látszik, mindössze annyi pozitívum történt, hogy a király zágrábi tartózkodása alatt eléje vezette Dimovic Danilót, aki kifejtette saját megoldási nézeteit. Dimovic bosnyák szerb, aki a bosnyák saborban a „császárhű“ szerb csoportnak volt a feje, majd a horvát-szerb koalíció programjával a horvát és a magyar országgyűlés tagja. Az összeomlás után leszorult a politikai élet porondjáról, mint általában az „osztrák“ nevelésű, európai műveltségű és modorú, a volt Mon-

archia területéről kikerült szerbek túlnyomó része, még ha a nagyszerb törekvések odaadó hívei voltak is. Dimovic egy a diktatúra nem exponált embereiből és a politikai életben az utóbbi években részt nem vett politikusokból új kormány alakítását ajánlotta. Ez a kormány az általános titkos választói jogot helyreállítaná és új szabad választásokat írta ki. Az új skupstina aztán a jelenlegi alkotmány kereteihez alkalmazkodva a kialakuló többséghez képest új alkotmányt dolgozta ki. Dimovic tervének a legnagyobb előnye az volna, hogy egy-két évi átmenetet biztosítana, ami a szenvedélyeket lecsillapítaná. A király szempontjából a legnagyobb hátránya az, hogy semmi garanciát nem nyújt, nem kerekednek-e az új választáson a szeparatista elemek felül. Ezért is utasította el a korona.

Ezzel a zágrábi úthoz fűzött remények megsemmisültek. A Srákié-kormány helyzete azonban változatlanul rossz maradt. A pénzügyminiszter javaslatai továbbra is osztatlan visszatetszéssel találkoztak, az álfalament kormánypárti tagjainál is. A kormány kétszer is kénytelen volt újabb átdolgozás alá venni őket, de még mindig maradt egy sereg „rezervált” szakasz, melyek kérdésében nem sikerült az ellentéteket áthidalni. A dolog odafajult, hogy a drávai bánátus képviselői, szenátorai, sőt aktív miniszterei külön konventikulumban szögezték le követeléseiket a kormánnyal szemben. A belgrádi álfalamentben ezzel via facti felütötte fejét a szlovén szeparatizmus, melynek jelenségei otthon állandóan tapasztalhatók. Ebben a feszült helyzetben Srskic le akart számolni Stankoviccral, talán abban a reményben, hogy a zágrábi kudarc után könnyebben ledöfheti ellenfelét. Miután január 19-én az Avala a válság híreket a leghatározottabban megcáfolta és Stankovic külön kijelentette, hogy a válság ügyében senkivel sem tárgyalt, január 20-án a miniszterelnök közoktatásügyi miniszterét a minisztertanácson felelősségrevonta illojális viselkedése miatt. Parázs veszekedés után Stankovic lemondott. Erre másnap az egész kormány elhatározta lemondását. A lemondást a zágrábi kisántánt-konferenda miatt pár napig titokban tartották. Otthon csak január 25-én hozták nyilvánosságra.

A KORMÁNYVÁLSÁG KITÖRÉSE és az új kormány kinevezése között eltelt hat nap alatt a király sokakat meghallgatott. Egy gyökeres rendszerváltozás lehetősége is mérlegeltetett. Emigráns-hírek szerint szó volt nyílt katonai diktatúráról is. Ez esetben Nedic Milan tábornok, az üszkübi hadtest parancsnoka, lett volna a miniszterelnök. Azután szó volt Marinkovic Voja miniszterelnökségéről. Marinkovió állítólag új választásokat írt volna ki és a régi pártokkal iparkodott volna megegyezni. Mind Nedic, mind Marinkovic ilyen megbízatása egyenlő lett volna a királyi politika fiaskójának bevallásával. Erre a király nem tudta elhatározni magát. Maradt tehát a rendszer. Vitás csak a premier személye volt.

A király választása Uzunovicra, a kormánypárt elnökére esett. Uzunovic egészen jelentéktelen ember, akit az udvari kamarilla Pasic elgáncsolása után egyszer már a miniszterelnöki székbe emelt

(1926 április 8—1927 április 17). Egyévi miniszterelnökségét a teljes káosz jellemezte. Alatta bomlott fel a radikális-radicianus és jött létre a radikális-szlovén koalíció. Egy év alatt a kormány hatszor bukott meg és alakult újjá. A miniszterek jöttek-mentek, úgyhogy alig lehetett már kiigazodni közöttük. A radikális párt frakciókra bomlott és hogy a frakciók bentmaradtak a pártban, az csak növelte a bizonytalanságot. Mindezt a premier csodálatos közönnyel nézte. Senkisé tudta, miért jött, talán maga a legkevésbé, nem tudta senki, mi lesz holnap, Uzunovicot alig is érdekelte és végül általános derűtségben távozott. Pribicevic feljegyzi róla, hogy szeretett idegen szavakat használni, bár nem mindig értette őket, amin az újságírók sokat csúfolódtak. Azt is állítja, hogy aktív miniszterelnök korában zabot szállított az államnak. A diktatúra kikiáltása után tárcanélküli miniszter lett, Az alkotmány-oktroj után a kormánypárt elnökévé tették. A diktatúra alatt folyton azt hirdette, hogy Jugoszláviában elég, ha egy ember gondolkozik, a király, a többiek engedelmessé legyenek.

Talán ez a tétéle ajánlotta most kinevezésre. Uzunovic ideális átmeneti miniszterelnök. Neki minden mindegy. Mindent elfogad és mindennek az ellenkezőjét is. Kormányát is valószínűleg előírták neki. A király salomoni ítélettel a két ellenfelet, Srskicet és Stankovicot, kizárta belőle. Miután Srskicnek több bizalmasa is van a kormányban, Stankovic behozhatta a maga barátját Demetroviéot, akit 1933 május 9-én Srskic panama-vádak miatt távolított el a kormányból, amiről már volt szó a Szemle hasábjain. Miután a pénzügyminiszter megmaradt, Uzunovicék vállalják az ő javaslatait. A legújabb hírek szerint sikerült is a javaslatokat többszörös toldozással-foldozással a képviselőház pénzügyi bizottságával elfogadtatni. Ezenfelül a költségvetést kellene tető alá hozniok. Ennek április 1-ig meg kell történnie. Egyéb feladat aligha vár a kormányra.

Uzunovic kinevezésével a király néhányhónapi időt akart nyerni arra, hogy újabb mérlegelés alá véve a lehetőségeket, valamilyen döntő lépésre szánja el magát. Ha váratlan külpolitikai bonyodalmak, vagy Uzunovicnak még az eddiginél is nagyobb tehetetlensége nem állják útját a király rendelkezéseinek, a következő hetek és hónapok Jugoszlávia történetének legizgalmasabb korszakai közzé fognak tartozni. Sajnos, a legérdekesebb dolgok, előreláthatólag, a kulisszák mögött fognak lejátszódni és a krónikás csak a döntés után fogja rekonstruálhatni az eseményeket.

A MÚLT EGY ÁRNYÉKA tünt el az öröklétbe. 1933 november 29-én meghalt nyéki Rauch Pál báró, volt horvát bán. Vele a Rauch-család címere lefordult. Atyja, báró Rauch Levin bán, az 1868-i kiegyezés horvát megalkotója volt. Rauch Pál jogi tanulmányait Pesten végezte el. Erős horvát, nemzeti érzését, a Habsburg-házhoz való törhetetlen hűségét és magyarórságát az atyai háztól hozta magával. Gróf Khuen-Héderváry Károly húszéves bánágának (1883—1903) utolsó harmadában kezdte meg politikai pályáját, élesen támadva a zabbal és korbáccsal kormányzó bánt. Az ifjú Rauch e szereplésével meglehetősen népszerűsége tett szert. A század elején

először a horvát-szerb koalícióval próbált együttműködni, de belátva kártyáikba, visszatért a régi unionista-párt (1865—1873) hagyományaihoz és a horvát jogpárttal kereste a megértés útjait. A jogpárt nem ismerte el a kiegyezést, de Habsburg-hű és fajhorvát párt volt. Rauch arra törekedett, hogy a magyar-horvát kiegyezés korszerű reformjával megnyerje a jogpártot és vele törje le a nemzeti párt bukása (1906) után a horvát-szerb koalícióban testetöltött délszláv-egységi tendenciákat. A magyar-horvát unió utolsó évtizedében ez a rauchiana conceptio volt az egyetlen komoly kísérlet az unió és vele a horvát nemzeti eszme megmentésére. E koncepció diadalának útjában azonban igen nagy nehézségek állottak. A dualizmus megmerevedett. Sem magyar, sem osztrák felelős helyeken nem találhatott megértésre semmi olyan kísérlet, mely, ha csak következményeiben is, a hagyományos kereteket érintette volna. A Szent György-téren dogma volt a magyar-horvát kiegyezés változhatlansága. A kiegyezést tagadó jogpárttal való barátkozás gyanússá tette Raucht. A horvát intelligencia meg egyre kritikátlanabban kergette a délszláv egység ködképeit.

A horvát-szerb koalíció a magyar-horvát kiegyezés formai elismerése árán 1906-ban uralomra jutott. Egy év múlva felbomlott a barátság a magyar és a horvát-szerb koalíció között a vasúti szolgálati pragmatika azon pontja miatt, mely kimondta, hogy a MÁV szolgálati nyelve mindenütt (tehát Horvátországban is!) a magyar. A Wekerle-kormány most a horvát-szerb koalíció letörésére törekedett. Előbb Rakodczay Sándor (1907—1908), majd Rauch (1908—1910) bánóságával kísérletezett. Rauch a legrosszabb viszonyok közt jutott uralomra. A vasúti szolgálati pragmatika nyelvi rendelkezése kétségtelenül horvát kiegyezési sérelem volt. Az ellene való bátor küzdelem a koalíciót népszerűvé tette Horvátországban. Rakodczay a sabort feloszlatta és Rauch kénytelen volt rögtön bánága elején választatni. A választás a koalíció nagy győzelmével végződött. Rauch elnapolásokkal és végül feloszlattással mesterkedett. Közben kitört előbb az annexió válság, majd a magyar koalíciós kormány válsága. Sohasem volt idő és kedv a horvát ügyek rendezésére, még kevésbé a Rauch által kívánt gyökeres reformok életbeléptetésére. Mikor gróf Khuen-Héderváry Károly magyar miniszterelnökké lett, régi ellenfelét elejtette. Négy bán váltogatta Rauch után egymást. Végül az egész vonalon győzött a koalíció és az összeomláskor végrehajthatta régóta előkészített tervét.

Rauch Pált bukása után Horvátországban mindenki a jövő emberének tartotta. Barát és ellenség egyaránt. Senkisémet tudta elképzelni, hogy a Monarchia nem teszi meg azt az utolsó kísérletet Horvátország megmentésére, amit a rauchiana conceptio megvalósítása jelentett volna. Az összeomlás óta egész sereg nyilatkozatból tudjuk, hogy a horvát-szerb koalíció őt és a jogpártot tekintette egyetlen komoly ellenségének. 1917-ben az Esterházy-kormány megalakulásakor a Rauch-jogpárti kormány kinevezése hajszálon múltott. Korocec gáncsolta el a királynál. Ezzel a déli végek sorsa meg volt pecsételve.

1918 szeptember első napjait egy kis társaság Martijanecen, Rauch ősi kastélyában töltötte: a házigazda; Sufflay Milan zágrábi egyetemi tanár, Rauch legintimebb barátja, azóta a horvát nemzet vértanúja; Frank Ivó jogpárti képviselő, aki még nem tudta, hogy pár hónap múlva ő lesz az első horvát emigráció vezére és Budapesten fogja az emigráns keserű kenyerét enni hosszú évek beláthatatlan során át; a társaság negyedik tagja az volt, akit Rauch nevezett el a leghorvátabb magyarnak. Gyönyörű napfényes, nyáriás idő volt, de a levegőben valami édeskés, túlérett, morbid illat terjengett és a társaságra is minduntalan mélységes melankólia ült rá. Minden oly csendes, oly gyanúsán csendes volt. Az elhanyagolt öreg parkot elborította a ciklámenek beláthatatlan lila tengere. Az élet jegyeit varázsolta rá, mintha nem díszes halotti leplet vonna a haldokló természet oszlásának első jeleire. Fatomyából a láncreavert méteresvén bagoly, — Rauch régi foglya és barátja, aki csak az ő kedveskedését tűrte morogva — rikácsoló huhogása hallatszott néha.

A vén bagoly mintha Rauch képmása volna. Bivalyerejével ott vergődött a láncon, míg a verebek szabadon garázdálkodtak. Rauch is ott vergődött tehetetlenül birtokán, pedig Horvátország mennykövei forrtak benne. Illúziók nélkül várta a véget; mindnyájunk reménye, szemefénye, az ősi Monarchia agonizált. Rauch szívében annyi sír: egyetlen szerelme a szép magyar grófleány, aki nem lehetett az övé, a hűtlen feleség, az elzüllött fiú, egekbe törő politikai eszméi. Most hát el kell temetnie azt is, kiért maga és ősei mindig mindenüket kockára vetették!

Mi ifjabbak még reméltünk és végtelen kombinációink őt is megmegnyugtatták. A hajnalba nyúló vacsorákon a remény kerekedik felül. Szeptember a szőlő és a bor izzó bíboráról kapta horvát nevét (rujan). Ott a „palotában“ (ebédlő), ahol a falakon másfél századon át azok az arany és ezüst tányérok függtek, amelyeken egyik őse Mária Teréziát vendégelte meg, a régi Rauch ki-kitört minden szenvedélyével, féktelenségével, egy egész férfi sok-sok gyöngéjével, de igazi lovagiasságával és lebilincselő kedvességével. Fel-felcsattantak pajzán tréfái, németül írt pajkos versei és megcsendültek a zongorán magaszerezte édes-bús dallamai, hogy a közelgő napvilág ismét sötét komorságba borítson mindent. Akkor láttam utóljára,...

Azután tizenöt év vegetálása Crikvenicán a Nemo-villában leánya, veje és kis unokái családi körében. Most ennek is vége! Rauch Pál, atyai barátom, hajdan mesterem és vezérem, Isten veled!

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

SZÍNHÁZI ÉLETÜNKRŐL igazán nem lehet azt állítani, hogy eseményekben túlságosan gazdag. Éppen azért kivételes figyelmet érdemel minden esemény, amely a közönség bágyadt érdeklődését felvillanyozva, legalább egy pillanatra ismét a régi fényben jelenik meg a rivalda lámpái előtt.

Dramairodalmunk klasszikus alkotása, Az ember tragédiája, bírt ezzel a csodálatos varázserővel. A januárban lezajlott pesti Madách-előadások a mű örök időszerűségét és minden nemzedék számára megújhodni képes erejét igazolták, a bécsi előadások pedig ismét a nemzetközi megbecsülés szőnyegére helyezték. Ebben a két eredményben rejlik a kettős felújítás legfőbb jelentősége. Más kérdés azután, hogy vájjon ezek az előadások mennyiben jelentenek fejlődést a mű színpadi pályájának vonalán.

A Nemzeti Színház színpadján 50 éves mű 500-ik előadását, a január 19-i jubiláris reprimt Horváth Árpád rendezte. Legalább is a színlap az ő nevével szignálta az előadást, bár egy cikke nyomán támadt különös színházi kavargóság nyilvánvalóan elárulta, hogy a rendező jelen esetben vajmi kevésbé érvényesíthette szabad akaratát s a Nemzeti Színház jubiláris Madách-estéit nem annyira ő, mint inkább külső erőkomponensek irányították. Akármint áll a dolog, tény, hogy a közönség valósággal tódult a klasszikus estékre s a jegyek valamennyi előadáson szinte utolsó szálig elkeltek. Ez pedig olyan érdeme az előadásnak, amelyet minden körülmények között respektálni kell. Ettől függetlenül azonban meg kell állapítani, hogy a Nemzeti Színház új Madách-előadásai csak részben feleltek meg a várakozásnak s a sokféle szemponttal megalkuvó rendezés szükségképpen stílustalanságra vezetett. A rendezés túlsókat markolt. Meg akarta őrizni egyfelől a Paulay-féle hagyományokat s ezért visszakanyarodott a látványos történelmi képekhez, de ugyanakkor megpróbálta továbbfejleszteni az előadás stílusát a szimbolikus ábrázolás irányában, vagyis a realiztikus és stilizált színpad eszközeit közös nevezőre kívánta hozni. A kísérlet nem sikerült: látványosság és látományszerűség szeszélyesen változtatják egymást. Mindamelllett a rendezés értékes eredményeket is felmutathat: a bizánci, a mindenkor hatásos forradalmi és különösen a falanszter-jelenet rendezése őszinte elismerést érdemel. A történelmi színek víziójellegét részint a jelenetek egymásbakapcsolása, részint a zárójelenetnek a nyitány mennyei képéhez való visszatérése érzékelteti. Kár, hogy éppen a mennyei kép túlságosan édeskes. A játékba illesztett szavalókórus olykor hatásosan

juttatja érvényre a történés dinamikáját. Az előadás leggyöngébb pontja a színészi teljesítmény. A szereposztás mintha nem mérlegelte volna eléggé a madáchi szerepek súlyát s a kényesebb közönség igényeit. A játékot tipikus középszerűség jellemezte. A leegyszerűsített, de azért dekoratív keretbe illesztett modem Madách-előadást, ezt a nem kész közönségre épített, de egy magasabbrendű közönség nevelésére vállalkozó szép feladatot — nem fűzzük immár új jubileumhoz. Tudjuk, a Nemzeti Színház erre ma felkészületlen. De meggyőződésünk, hogy tervszerű előkészületekkel előbb-utóbb mégis csak meg lehet s meg kell valósítani.

Díszes ünnepi est keretében, két nemzet előkelő közönsége előtt játszódtott le pár nappal a pesti felújítás után, január 23-án, a Burgtheater Madách-előadása. A Burgtheater igazgatója, Hermann Röbbeling, nagy gonddal, a műhöz méltó kiállításban újította fel a Bécsben először negyven évvel ezelőtt szerepelt drámai költeményt. Rendezésének egyik főszempontja volt a mű számára a németiség objektív értékelését megszerezni. Ez a szempont vezette Madách új német fordítóját, Mohácsi Jenőt is, midőn a Dóczy-féle, Fausthoz igazodó fordítással ellentétben Madách sajátos nyelvéhez igyekezett közel-ferközni. Hogy a tragédia önálló bece annál zavartalanabbik kidomborodjék, Röbbeling igazgató törölte az esetleg fausti reminiscenciákat ébreszthető epizódokat, így a második Kepler-jelenetet és a londoni szín egy részét. Jóságkéjú törekvésének értékéből mitsem von le az, hogy a bécsi kritika egy része mégsem tudott megszabadulni beleidegződött kényszerképzetétől. Minthogy a Burgszínházat is kötik a hagyományok, Röbbeling rendezése is reális síkra volt beállítva; elképzelése mégis sokkal szabadabb volt a pestinél, a történeti színek víziójellegét illúziót keltőbben érzékeltette és általában a művet a mai nemzedék megértéséhez közelebb segítette. Az álomszínek fátyolfüggöny mögött játszódnak le; a fátyol az alakok élet, a valóság kontúrjait álomszerűvé tompítja. Az álomképek vetített felhőkeretből bukkannak elő s ugyanabba merülnek vissza. Az álom illúzióját akusztikai törekvések is támogatják; az álomjelenetek szövege éppoly sejtelmesen zsong fel s halkul el, mint ahogy a képek változnak. A színek között a mennyi, az athéni, római és falanszter-jelenet tette a legmélyebb hatást. Nálunk a forradalmi jelenetet szokás tompítani, a bécsi közönségnek, mint 1892-ben, úgy most is, a bizánci jelenet erősebb kifakadásait kellett enyhíteni. Adámot Paul Hartmann, a szürke ruhában, fekete szárnyakkal megjelenő Lucifert Otto Tressler, Évát Maria Éis alakította. Különösen Maria Eis játéka nyerte meg a közönség tetszését. A nálunk Jászai Mari óta hagyományos tragikai Évával ellentétben a költemény líráját, a nő érzéki varázsát hangsúlyozta ki. Az egyiptomi, athéni és bizánci jelenetben rendkívül finom alakítást nyújtott.

A bécsi előadás több mint színházi esemény: kultúrpropaganda volt. Negyven évvel ezelőtt is a bécsi előadás nyomán indult meg a külföld Madách-kultusza, amely aztán a háború kitörésével hirtelen megszakadt. Azóta, a megszállt területi cseh és tót nyelvű előadásokat nem tekintve, a bécsi előadás az első külföldi újraekedés. Biztató

visszhangja máris jelentkezik. Olvassuk, hogy hatása alatt Rómában is tervbevették. Az ember tragédiájának előadását. A bukaresti — évek óta készülő — bemutató terve is újból aktuálissá vált. Filmérdekeltségek a tragédia magyar és német változatú hangos film szcenáriumának elkészítéséről tárgyalnak... Csupa szép kezdemény, csupa biztató jel... A hetven éve halott Költő csillaga újból emelkedőben van s fényt vet megfogyatkozott nemzetére. A nemzet hálájának és kegyeletének adott kifejezést Ravasz László, amikor a közelmúltban — az európai magyar szellem e tragikus költője emlékének áldozva — egy régi tartozásra figyelmeztette a magyarságot: „Szobrot Madáchnak 1“ A magunk részéről némi elővigyázatossággal ismételjük a lelkes felhívást: „Művészi szobrot Madáchnak!“

Budapest székesfőváros egy szép gesztussal már áldozott a kétszeresen jubiláló műnek. Megiratta és pompás kiállítású, remek illusztrációkkal díszített könyvben kiadta Az ember tragédiája színpadi pályafutásának történetét. A könyv szerzője, Németh Antal, a képzett fiatal dramaturg, a színháztörténet avatott művelője, nagy szeretettel és elmélyedéssel gyűjtötte össze, dolgozta fel és gazdag bibliográfiával támasztotta alá a mű hazai és külföldi előadásainak sorát. A mai olvasót talán nem is a mű változatos színpadi története bilincseli le, mint inkább az a rendkívüli képessége, hogy évtizedek óta mily nyugtalanító problémát jelent színháznak, színésznek és rendezőnek s különböző előadásai fogadtatásában a közönség változó ízlése mily lemérhető pontossággal tükröződik. Az ember tragédiájának színpadi karrierje nem ismeretlen a Magyar Szemle olvasóközönsége előtt. Pár hónappal ezelőtt (1933 nov.) e sorok írója is felvázolta a halhatatlan mű színpadi pályafutását. Szerény kísérletem világította meg először, milyen kezdemények előzték meg a Paulay-féle bemutatót. Molnár György, E. Kovács Gyula, Tóth József terveiről addig az irodalomtörténet nem vett tudomást. Hasznos lett volna, ha Németh Antal, akinek tollát a terjedelem aligha korlátozta, a bizonyára még mindig lappangó egyéb adatok alapján részletesebben kidolgozta volna az 1864-től 1883-ig terjedő tervek és kísérletek fejezetét s ezzel a mű életrajzát szélesebb mederbe ágyazza. Átvette ugyan idevágó kutatásaim eredményeit, de szerény tanulmányomat megemlíteni — bizonyára pusztá feledékenységből — elmulasztotta, a dolognak megfelelően ez előzményekre vonatkozó értékes adalékok bibliográfiájából is hiányzanak. Németh Antal tanulmányához német, angol és francia nyelvű kivonat csatlakozik, ami lehetővé teszi, hogy a szép könyvet a külföldi érdeklődők is tanulsággal és élvezettel forgothassák.

Hálátlan feladat volna most, hogy szokásos színházi krónikánkat rójuk, a feledés jótékony homályából felidézni az elmúlt félszázad összes újdonságait. Ahhoz, hogy színházi életünkről világos helyzetképet nyerjünk, bőségesen elég, ha mindenik színházból csak egy-két előadást ragadunk ki.

A NEMZETI SZÍNHÁZ célkitűzései az igazgatóváltások óta ezideig még határozatlanok. Márkus László egy sereg fiatal író szín-

művét fogadta el; nyáron távozott a színház éléről s az elfogadott darabok jóformán mind a fiókjában rekedtek. Voinovich Géza kormánybiztos, akinek személyében a Nemzeti széles látókörű és nagyműveltségű vezetőt nyert, visszatért a színház évtizedes hagyományaihoz, anélkül, hogy a színházat a konvenciók végvárává különítené. A Nemzeti Színház idején játékrendje ennek megfelelően kiterjed a magyar drámairodalom klasszikus alkotásaira (Az ember tragédiája), feleleveníthető emlékeire (Szigligeti: Fenn az ernyő, nincsen kas), élő kiválóságok műveinek felújítására (Herczeg-ciklus) és bemutatására (Móricz Zsigmond: Rokonok), a történeti dráma hagyományos ápolására (Sik Sándor: István király), újabb magyar szerzők színrevitelére (Korcsmáros Nándor: Füstí fecske, Bónyi Adorján: Szélcsend), valamint a külföld régi (Sakuntala) és új drámai termése javának (Fauchois: Szegény Mavrier) megismertetésére. Hadd térünk ki röviden némelyikükre. Sik Sándor „István királya“ bármilyen gondos írói munka, inkább történelmi képsorozat, semmint eleven dráma. Maga a szerző is érezte feladatának nehézségét s azzal, hogy művét szimbolikus élőképpel: a szent korona apotheozisával zárja, nyíltan le is mond a drámai hatásról, hogy annak helyét egy fölemelő és magasztos, de semmiesetre sem drámai érzéshullámszám adja át. A fajiságáért, ősi isteneiért küzdő s a pusztuló bálványokkal együtt elbukó Vazulból inkább kiérezzük a tragikus hőst, nem egy jelenetben (a regős, továbbá István, Vazul és György jelenletében) igazi tragikus levegő izzik, de aztán végül is e jelenetek feszültsége az összhatáson kívülesik. Korcsmáros Nándor „Füstí fecske“-je éppen csak hogy besurrant a Nemzeti Színházba, de ott sehogy se tudott fészket rakni. A naivan mesterkedő vígjáték vajmi kevésbé volt alkalmas arra, hogy lekösse a közönség figyelmét. Korcsmáros Nándor nagyon kevésbé ismeri a mai falut, amelyet színre visz, s még annyira se a mai közönséget, amelyhez szólni akar. Ami egy kis életet és élénkséget vitt a szintelen darabba, az a történetnek egy egész felvonásra nyújtott epizódja, a falusi gazda és a lókupec bonyolult üzletkötése. A falusi gazda Mikszáth „Kaszát vásárló parasztijára emlékeztető humorával ebben a felvonásban némileg kárpótolt a vontatott vígjáték sok-sok fogyatkozásáért. A szezon egyik legértékesebb újdonságát nyújtotta a Nemzeti Színház René Fauchois „Szegény Mavrier“ c. vígjátékának bemutatásával. A vígjáték rejtett rúgója az az átalakulás, amelyet a kapzsiság még egy igénytelen nyárspolgár lelkében is előidéz. Egy vidéki orvos kétségbeesett harcot indít a portáján nyomorúságosan elhúnyt festő hagyatékáért, az addig semmibevett vásznakért, midőn megtudja, hogy azok vagyont érnek. Kapzsisága egész családjára átragad, már-már minden erkölcsi érzés korlátján keresztülcsap, amikor a háborgó hullámokat a ház öreg cselédje, a festő egykori kedvese, a jóság gesztusával szelíden elsimítja. A darab színházi rutinier és melegszívű író szerencsés találkozásából fakadt. Biztos vonalvezetése, egyszerű meséje, frappáns költői igazságszolgáltatása moliére-i hagyományokra utal. Az író nem tréfákkal, de bensőségesen áradó humorával mulattat s a vígjáték derűjének az sem árt, ha alakjai olykor tragikus határokat súrolnak.

Többi színházunknak külső siker és belső érték tekintetében domináló, eseményszámba menő újdonsága a szezonban nem volt. A darabok az átlag körül — inkább alul, mint felül — mozognak.

Így a Vígszínházban is jobbadán házi szerzők idénycikkeivel, nem pedig új tehetségek új törekvéseivel találkozunk, melyeknél pedig oly szívesen időznénk el! Otthonos szerző, Bús Fekete László szállította a „Több mint szerelem“ című úgynevezett „életképet“. A címben kifejezett szerelmi többletet egy fiatal orvosnő szolgáltatja, aki partnerét egy gazdag gyáros leányának engedi át, hogy annak vagyonából megvalósíthassa nagyszerű terveit. A szerkezetében széttagolt, felfogásában amorális korpében csak a mai fiatalság díszletül felvázolt rajza jelent némi újszerű csillogást, — egyébként az egész „életkép“ sablonos gyári készítmény. Új színművében, az „Aranyifjúban, az újságíró Hunyady Sándor próbálja ki tehetségét a színpadon. Aki olvasta Hunyadynak a külvárosok és a nagyvárosi alvilág mélységeibe világító riportjait, meglepődve ismer riporteritollára e legújabb színművében. Ugyanaz a becsületes jószándék, a kitűzött célnak ugyanaz a nyers megfogalmazása — drámai kisugárzás nélkül. Hunyady az „Aranyifjú“-ban a kitarzott férfi természetrajzával ismertet meg. A nagylábon élő „selyemfiú“ meghódítja egy milliomos lányt s már-már házassággal biztosítja karrierjét, amikor egy csúnya botrány középpontjába kerül. Barátnőjét, a „koros hölgyet“ alkalmazottai meggyilkolják egy nyaklánc miatt, melyet az áldozat pár perccel előbb kitarzottjának ajándékozott. A rendőri nyomozás során kiderül ugyan az aranyifjú büntelensége, de ezt a kiderülést oly kompromittáló melléköngék kísérik, hogy a milliomos apa most már hallani sem akar a tervezett házasságról. A sarokbaszorított fiatalember végül kedvese becsülését is elveszti s leforrázva távozik. „Az ördög vitte volna el, aki ezt a típust kitalálta!“ pattogja haragosan a lányt visszanyert apa. S ezzel a függöny legördül. Az aranyifjút az ördög ennek ellenére sem viszi el, hiszen az egész történetben a nyakláncon kívül semmit sem veszített. Az „összement pártival“ is mindössze peche volt. Ennyit pedig igazán megérdemel az, aki olyan ügyetlenül viselkedik, mint ez a nagystílusú kalandornak beállított utolsó „jampec“. Ki okult tehát a darabon? A „hős“ nem, a közönség nem. Talán az író okulni fog... Házi szerzőként lép fel s hármas szerepben — mint író, színész és rendező — mutatkozik be Góth Sándor a Vígszínház legfrissebb újdonságában, a „Fizető vendégében, Az „idegen ötlet“-ből írt, vagyis Ivor Novello vígjátékából magyarított darab elszegényedett hercegi környezetbe vezeti a közönséget. (Ebben a szezonban úgylátszik a hercegekre és a milliomosokra jár rá a rúd 1) A hercegi kastély kényes lakói kínosan leplezik szegénységüket, a hercegi kastély faragatlan fizető vendégei viszont csöppet se fékezik szabadszájúságukat, — e két világ ellentéte szolgáltatja a darab komikumát. A szórakozást kereső közönség pontosan megkapja benne pénzének ellenértékét. Jacques Dévai, a „Tovaris“ szerzője elég bátor volt az orosz emigránsok életének már-már kifacsart témaköréhez nyúlni és elég tehetséges volt abból ötletes vígjátékot gyúrni. Darabja nem kiegyensúlyozott, vonalveze-

tése a harmadik felvonással megtörik. Addig, amíg a száműzött hercegi pár a bohémélet tragikomikumát éli, a mesét érzelmes, enyhe aranyfüst lengi be, de amint a harmadik felvonásban megjelenik a népbiztos, amint a cári és szovjet Oroszország nagylelkű és fanatikus képviselői kerülnek szembe egymással, a vígjátéki hangulatnak egyszerre befellegzik. A szerző nem vette észre, hogy míg ellentétes világnézetek kiegyenlítésén mesterkedik, addigi kész eredményét: kedves vígjátéki meséjét zúzza darabokra. Egyébként az író humora az orosz hercegeken fölényes mosolyban, a francia alakokon csípős iróniában ütökzik ki; a „tovaris“ figuráját viszont arra használja fel, hogy vele a közönség jókedvét elrontsa.

A Lipótváros mellett a Belvárosnak is megvan a maga vígszínháza. A Belvárosi Színház vezetősége nagyon jól ismeri közönségét, annak színházi igényeit s ehhez mérten áÜitja össze programját. Kizárt dolog, hogy hiba csússzék számításába. Ez a belvárosi színházi darabok százas szériáinak magyarázata. Újdonságai között igényesebb írói munka alig akad. De nem is a szerző munkája a fontos, hanem a rendező és a színészeké. A Belvárosi Színház előadásait pedig ötletes rendezés és fegyvelmezett együttes jellemzi. A rendezés a leglanyhább írói csinálmányt is színnel és elevenességgel tölti meg s külső eszközökkel is képes megteremteni a darabból esetleg hiányzó vígjátéki atmoszférát. Ez a színpadi rutin tartotta sokáig színen Békeffi István „Kozmetikáját“, a mai pomádé-kultusz óvatosan adagolt szatírját, ez biztosított hónapokon keresztül táblás házat Vulpius (Fodor László és Lakatos László) vígjátékának, a „Helyet az ifjúságnak“, ez adott injekciót Aristophanes túlmodernizált „Lysistrata“-jának s legfrissebb újdonságát, Kurt Götz „Dr. Praetorius“ c. hókuszpókuszának előadását is ez jellemzi. Kikeresni az aktuális élet egy-egy jellemző furcsaságát, felszínes élcelődéssel gúnyolódni rajta, a csípős-borsos pilulát minél kívánatosabb tálalásban felszolgálni: ezt a Belvárosi Színház kitűnően érti. íme, kasszasikereinek egyszerű titka és működésének mérlege.

Sokkal határozatlanabb képet nyújt a Magyar Színház műsora, amelyen dráma, vígjáték (Családunk szégyene), operett (Bál a Savoyban) és a miliójének leginkább megfelelő polgári színmű (mint legutóbbi újdonsága: Zsolt Béla színműve, „A párizsi vonat“) szeszélyesen változtatják egymást.

A Kamaraszínház sem tudott saját műfajt és saját közönséget teremteni. Vezetőségében minden jószándék megvolt, hogy ebben a kis színházban speciális légkört alakítson ki, vállalkozása azonban a főváros színházi talajában életerős gyökereket verni nem tudott. A Kamaraszínház az utóbbi hónapokban már vegeyesen hozott parasztvígjátékot (Szalay László: Szuhay), problémát sejtető színművet (Innocent Ernő: Ketten a hintán), érzelmes-kalandos vígjátékot (Szeben Klára: Mákvirág) és súlytalan operettet, de sehogy sem sikerült egyensúlyt találnia. Végül is ismét visszakerült a Nemzeti Színház igazgatása alá, amely a jövőben nem kívánja repertoár-színházként kezelni, hanem önálló műsorral fogja ellátni. Ebben a formában február végén, Schöpflin Aladár „Őszi szivárvány“ c. darabjával, nyitja kapuját.

Ha a szezon újdonságait vajmi lanya hullámok öntik is el, a közönségválság mégsem súlyosbodott. Színházaink életképessége jórészt a színészi teljesítményen nyugszik. Ma az előadások oszlopai a színészek, életet, mozgást és művészetet az üres szavakba, vértelen figurákba és olcsó fércművekbe az ő fáradozásuk, az ő munkájuk, az ő tehetségük visz. Éppen azért, amikor lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy a színházak már eleve a színészi teljesítményre alapítják előadásaikat, hogy tehát a siker nem az író, az alkotón, hanem a színészen, az alakítón fordul meg, jogos és méltányos, hogy a közönség tapsa és a kritika elismerése elsősorban őket illesse: színművészeinket. A színészi játék kiemelését már csak az a körülmény is kötelességünké teszi, hogy az idén (január 3-án) a Kisfaludy-társaság Greguss-díja — a magyar színészi érdem legmagasabb erkölcsi jutalma — ismét kiosztásra került. A Greguss-díjat hatévenként szokás kiosztani, így hát ezúttal az 1927—1932. ciklus legjobb színészi alakítását koszorúzták meg. A Kisfaludy-társaság jutalomosztásán összegyűlt közönség nagy száma ékesen demonstrálta, hogy nálunk egy, a mostaninál tisztultabb színházi kultúrának is lehetne talaja ... A Greguss-díjjal az idén Csontos Gyulát és Bajor Gizát tüntették ki, az előbbinek elsőségét hangsúlyozva. Nem annyira megfelezték, mint inkább megkettőzték a jutalmat, amelynek aranyfedezete amúgy is devalválódott, de erkölcsi fedezete megfelelően-megkétszerezve is teljes. Csontos Gyulát Gerhart Hauptmann „Naplemente előtt“ c. drámája főhősének tavalyi alakításáért jutalmazták. A Kisfaludy-társaság valóban nehéz helyzetben volt, amikor egyetlen díjának nyertesét annyi kiváló színészünk közül kellett kiválasztania. Választása mégis szerencsés, döntése igazságos volt. Csontos Gyula művészete a megjutalmazott szerepben példaszzerű magaslatra emelkedett. Tehetsége lassan forrt ki, de tökéletessé érett. Bajor Gizit inkább alakításainak összességéért jutalmazták. Annyi bizonyos, hogy kettőnél több díjat könnyebb lett volna kiosztani. Sugár Károlynak szerepeit szétfeszítő, döbbenetesen mély és grandiózus alakításait is (tessék csak megnézni a „Szegény Mavrier“-ben!) két kézzel kellene jutalmazni... És hol az a magas mérték, amelyet el nem bírna Vaszary Piroskának csodálatosan szép Nyilas Misi alakítása Móricz Zsigmond remekművében (Légy jó mindhalálig). Fukarkodunk a nevekkal, pedig — hál' Istennek — hosszú sora van azoknak a színészeinknek, akiket — Petőfi szavaival élve — „a Múza is anyaiabb karokkal ölelt“.

BISZTRAY GYULA

FIGYELŐ

A MAGYAR IDEGENFORGALMI POLITIKA REFORMJA

A REFORMÁTOROKAT minden kor könnyen téveszti össze a forradalmárokkal. A reformátor legnagyobb veszedelme mégsem abban rejlik, hogy forradalmárnak nézik, hanem abban, hogy forradalmárrá válik. A két fogalom közötti különbséget ő maga lépi át. Mert a különbség az eszközökben van. A maga igazától átítatott energia a cél érdekében hajlamos nem válogatni az eszközökben. Morálisan sokszor forradalmárnak érezzük — és joggal — a reformert, ha meg is marad az alkotmányos úton, ha előbb rombol és csak azután kezd az újjáépítés programján gondolkodni. Ha az elv, mellyel harcba indul, az, „ahogy most van, mindenesetre rossz“ — de nem ad jó kész tervet az eldobandó helyére.

Midőn idegenforgalmi szervezeteink kritikája mind élesebbé vált, a bírálók sem kerülhették el a forradalmiság gyanúját. A reformerek azonban megmaradtak a tárgyilagos kritika határai közt és meggyőző érveléssel mutatták meg a javulás útját. A kormányzat pedig nem zárkózott el a tárgyilagos kritika elől, sőt magáévá tette azt. Ma az idegenforgalmi politika reformja már kormányzati program és a reform iránya: a centralizáció is elfogadott tétel.

Melyek azok a szempontok, melyek a reformot szükségessé tették? Hogy az eddigi szervek által teljesített munka értéktelen volt, ezt még a legszigorúbb kritika sem állította. Idegenforgalmi szerveink az utóbbi évek alatt rendkívül értékes úttörő munkát fejtettek ki és ennek eredménye ma már a gyakorlatban is észrevehetővé vált. De éppen az értékes előmunkálatok eredményeinek kiaknázása követeli meg, hogy a továbbiakban rendszeresség útjára lépjünk.

Az eddigi munka a szabadcsapatok guerillaharcával hasonlítható össze, mely az ellenállást már megtörte. Most a terület birtokbavétele következik, amelyhez rendes hadsereg, képzett tisztekre és erélyes hadvezérre van szükség, aki frontot épít ki és a megszállást megszervezi.

Az eddigi rendszer Achilles-sarka a szervezet hiánya volt. „Idegenforgalmi szervünk“ volt elég — de ki tudta volna pontosan meghatározni, hogy mit is jelent ez a szó? Legtöbbször úgy magyarázták, hogy idegenforgalmi szerv az egy olyan szerv, mely idegenforgalommal foglalkozik. Ez volt a közkézen forgó definíció. De hogy „idegenforgalommal foglalkozni“ mit jelent, azt nem magyarázta meg senki és ugyanígy azt sem, hogy vajjon egy-egy idegenforgalmi szerv milyen szervezetnek volt és milyen szerepet játszó része?

Arra azonban, hogy az idegenforgalmat olyan irányban fejlessze, hogy az nemzeti kulturális és gazdasági céljainkat minél hathatósabban szolgálja, továbbá, hogy keresse és megvalósítsa az erre szolgáló összes eszközöket és módokat, tehát: hogy idegenforgalmi politikát folytasson, senki sem vállalkozott. Az egyes „idegenforgalmi szervek“ egy-egy részproblémát szakítottak ki az idegenforgalommal kapcsolatos kérdések sorából. Sokszor többen ugyanazt és azt több-kevesebb hozzáértéssel és sikerrel igyekeztek

megoldani. „Foglalkoztak az idegenforgalommal“ — sok esetben nagyon hasznosan — és ezen a címen maguknak vindikálták a magyar idegenforgalom irányításának munkáját.

A most készülő reform lényege az, hogy a kormányzat az idegenforgalmi politika folytatását programmba veszi és a sok „idegenforgalommal foglalkozó“ szervből kiépíti az idegenforgalmi politika szervezetét.

Ehhez elsősorban az idegenforgalommal kapcsolatos problémák rendszerének megismerése szükséges. Az idegenforgalmi politika anyagának rendezése, rendszertanának felállítása nélkül az azt végrehajtani hivatott organizációk felépítése sem képzelhető el.

Az idetartozó teendők két főcsoportja: az üzletpolitikai és propaganda-politikai. Az előbbi arról gondoskodik, hogy a nemzetgazdaság képes legyen jó idegenforgalmi proposíciókkal szolgálni a külföldi utasnak, az utóbbi, hogy a proposíciók kellő publicitást kapjanak. Ez a felosztás abban különbözik a Mariotti által 1928-ban felállított rendszertől, hogy a propaganda-politikát teljesen különválasztja az egyéb problémáktól, míg Mariotti azt egy csoportban tárgyalta a közlekedési és utazási résszel. Szerinte az idegenforgalom „sztatikája“ és „dinamikája“ a két jellegzetes főrészt — az elsőt a már megérkezett idegenek kezelését, az utóbbit azokat a módokat értvén, amelyekkel az idegennek az idegenforgalmi politikát folytató ország területére, illetőleg az idegenforgalmi helyekre való odautazását mozdíthatjuk elő.

Az idegenforgalom-politikai munkák természetének, technikájának azonban sokkal inkább megfelel az a felosztás, mely a külföldre irányuló, a külföldön ható és nagyrészt ott is elvégzendő propagandamunkát az egyéb, belföldön intézendő munkásságoktól pontosan különválasztja. Sokkal célszerűbben képzelhető el egy, az országos idegenforgalmi politikát ellátó központi szerv működése, úgyhogy külön csoport lássa el a propagandamunkát, melynek súlypontja a külföldi vállalatokkal való együttműködésen van, és egy másik tartsa a kezében azokat az ügyeket, melyek a belföldi — akár közlekedési, akár más vállalkozásoknak az idegenforgalmat érintő aktivitásaira vonatkoznak.

Az idegenforgalmi politika centrális megteremtése vajjon megfogja-e oldani egyúttal a magántőkének az idegenforgalomba való hathatósabb bekapcsolódásának kérdését is? önmagában és közvetlenül egy új szerv felállításától ezt nem várhatjuk. Kétségtelen azonban, hogy a magántőke érdeklődése az eddiginél sokkal nagyobb mértékben fog az idegenforgalom üzleti lehetőségei felé fordulni, ha az eddiginél hathatósabb ténykedést lát a kormányzat részéről az idegenforgalom terén megnyilvánulni. Hogy azonban ez az érdeklődés a tőkének ténylegesen való bekapcsolódását is eredményezze az idegenforgalmi mozgalomba, ehhez még a megfelelő felvilágosító munkára is szükség van.

A tőkének elsősorban is szakértelemre van szüksége, hogy észrevegye és kihasználhassa az idegenforgalomban rejlő üzleti lehetőségeket. Ezért az idegenforgalmi szervek központosításán, illetőleg az idegenforgalmi politika megteremtésén felül, helyesebben annak egy részeként, gondoskodnia kell a kormányzatnak a felsőbbfokú idegenforgalmi szakoktatásról is, hogy olyan magasabbfokú képzettségű közgazdasági gárda nevelődjék, mely ezt a szükséges szakértelmet a tőkének szolgáltatni tudja.

De ha már megvan a szakértelem, mely a lehetőségek kihasználására multhatatlanul szükséges, iránytűről is gondoskodnia kell a kormányzatnak, mely a tőkének megmutatja azt az utat, amelyen legeredményesebben haladhat céljai felé. A reformnak tehát arra is ki kell terjednie, hogy minél részletesebb és minél több szempontból feldolgozott nemzetközi idegenforgalmi statisztika álljon a vállalkozók rendelkezésére, hogy azok ebből

a jövő konjunktúrák irányait illető következtetéseket vonhassanak le. Ezért igen fontos pontja a tervezett reformnak az „Idegenforgalmi Tudományos Intézet“ felállítása, mely a berlini „Forschungsinstitut für Fremdenverkehr als Wissenschaft“ nyomdokain, illetőleg irányában működve ellátná az idegenforgalomban érdekelt magánvállalkozókat az idegenforgalmi tudomány kutatásainak legaktuálisabb eredményeivel.

Végül még egy elvnek kell érvényesülnie, ha a magántőkének a mozgalomba való bekapcsolódását biztosítani akarjuk. A köz ne sajtájtson ki olyan tevékenységeket, melyeknek ellátására magánvállalkozó és magántőke a hivatott. Valóság az, hogy némelykor, különösen míg a magántőkének a szükséges tapasztalat és szakértelem rendelkezésére még nem áll, a köznek kell gondoskodnia bizonyos vállalatok létesítéséről, melyek nélkül nagyvonalú idegenforgalom ki nem fejlődhetnék. Midőn azonban ezeknek a vállalatoknak a rentabilitása beigazolódott és azok a köz károsodása nélkül magánosoknak átadhatók, ennek feltétlenül meg is kell történnie. Sőt minden könnyítést meg kell adni más hasonló jellegű vállalkozások alapításához is. Egyedül ez az eljárás képes a gazdasági élet minden terén annyira kívánatos szabadversenyt biztosítani.

Ez az elv éppen úgy áll a vidéki szállodaépítkezésekre is, mint a többi idegenforgalmi beruházásokra. Ha a beruházási programú megvalósítása kapcsán ez az elv érvényre jut, a magánvállalkozó lassan mindinkább hozzászokik az idegenforgalmi üzletágakhoz és egyszer csak azt vesszük észre, hogy a sokszor kívánt bekapcsolódás megtörtént.

Vannak területek, melyeket még a köznek kell a magántőke számára felfedeznie (például a week-end-szállodák), de vannak olyanok is — és itt elsősorban az utazási irodai tevékenységre gondolunk, — ahol csupán bizonyos megkötöttségek feloldására és némi bátorításra van szükség, hogy a munkában a magánvállalkozó is résztvegyen. Az ország általános idegenforgalmi propagandájának ellátása centrálisán kezelendő közfeladat. Még az idegenforgalmi jellegű magánvállalatok működésének összhangban tartása és ténykedéseik ellenőrzése is az. De nem lehet a kormányzat feladata, hogy a mai kapitalista gazdasági berendezkedéssel ellentétben kisajátítsa magának azokat az üzletágakat, amelyeken keresztül éppen a magántőkének az idegenforgalom eszmekörébe való bekapcsolódását remélhetjük.

Az idegenforgalmi politika forradalmát jelentik-e mindezek az új intézkedések? Nem. Csupán az idegenforgalmi politika megindulását az „idegenforgalommal foglalkozás“ és az idegenforgalmi politizálás helyén. A felsorolt intézkedések megvalósításának programját a kormányzat érvek hosszú sorozatának tüzetes megvizsgálása után tette magáévá, nem pedig politikai pressziók hatása alatt. A legtisztább, legracionálisabb reform az, mely ezzel a programmal megvalósul és az idegenforgalmi törvény, mely az illetékes minisztert annak végrehajtásával megbízza és mely remélhetőleg mielőbb a képviselőház elé kerül, a reform alkotmányos formáját is teljességgel biztosíthatná.

CZENNER JENŐ

HONISMERETÜNK BORZALMAS HIÁNYA

AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEK megrázkódtatásai révén egyre mélyebbé és egyre általánosabbá vált a szegénység. Félve gondolunk arra, hogy még sötétebb napok következnek. Az országos elszegényedés szikesein veszedelmes szakadékok hasadtak fel. Ami régen természetes volt, ma nagy problémafelhővé sötétedett. A múltban magasműveltségű középosztályunk mai szellemi életét a zord anyagi tél miatt téli álomra rendezte be. Téli álma nem igényli a komoly szellemi erőfeszítést, csak egy pengőn aluli regények ködképeiben éldeleg, álmodik szebb jövőndőt. Ennek a fáradtságnak a csontváza mered elő ifjúságunkból, midőn az egyetemeken lelki életét figyeljük. A minimumot teljesíteni és a diplomát megszerezni a főcél, mert hiszen ezzel szinte az élet is be van fejezve. Egyszer, midőn az alkalom csiklandoz, fel kell oldódnunk a mámorban, másszor csendben, picinyre összehúzódva gubbasztunk öreg szüléink nyugdíja árnyékában. Pedig nagy megmozdulások kellenek, hogy a vér meg ne alvadjon az ernyedte tagokban. Egy ilyen megmozdulás tervét szeretném a közvélemény elé helyezni.

Kik utaznak ma? Csekély kivétellel azok, kik abból élnek. Az egyetemi ifjúság nagy tömege idegenül áll az utazással szemben. A nélkülözés a lelki készséget is lefokozza. Örömünk telik abban, mint indul a dalos ajkú kisdíák a nyári cserkész táborba, mint szereti egyszerű kis házigyártmányú hátizsákját, szomjas kis kulacsát. Szomorodva kell látnunk, hogy a földszagot éhező és forrásvizet szomjazó gárda mint fogy el s szinte semmivé zsugorodik, midőn lépten-nyomon azon válaszbá ütközünk, hogy nem tehetem, nincs miből. Azt hinné az ember, hogy a férfikorba lépés önállóbb barangolásra lelkesít, új és járatlan ösvények, a természet még látatlan arcának csodás felderítésével ragadja magával a fiatal férfit. Nem így van! Ma a férfikorba lépés közelebb lépés a sötét és rideg nyomorúsághoz.

Minden szerelmes ember tudja, hogy nem lehet szeretni azt, akit nem ismerünk. A szeretetben való elmélyedéshez a megismerésen át visz az út, az egyetlen út. A mi hazaszeretetünk a nagy átlagot tekintve, nem a megismerésen alapuló mély érzelem, hanem röghöz kötöttségünk, sokszor tehetetlenségünk ösztönös megnyilatkozása, vagy pedig becsületességünkbe plántált szépirodalmi kellem. Fájdalom arra gondolni, mily kevés az egymásra talált magyar ember. Hogy marjuk és utáljuk egymást. Mennyire kell a magyar egység, mennyire kínosan sürgős a magyar egységnek tartalommal való kitöltése. Minden fűszálat, de még a harangkötelet is meg kell ragadnunk arra, hogy összefűzzük a folyamok közötti csonkaország népét. Hogy minden egyes magyar lelkében az egész éljen és az egész, az egy lélek legyen. Maradék talannak kell lenni az árva kis magyar családnak. Mondanom sem kell, hogy a magyar rög és a rög népének megismerése az első lépés az ideális, intelligens hazaszeretethez felé.

Csak a magyar államélet igényelt rendszeres átkelést a Dunán. A kereskedelem Pesten és Budán át vette útját. A magyar nép nem igényelte az átkelést a Duna Buda és Eszék közötti szakaszán. A kompokon csak a dunavölgyi parasztok jöttek-mentek innen és túl fekvő birtokaik miatt. Ezért a magyar állam testében külön jellemű személyiség a Dunától nyugatra és keletre eső földek magyarja. Egyik a másikat nem ismeri. Hogy ismerhetné, hiszen saját lakóhelyét sem ismeri. A vidéki városi ember, például a tisztviselő tájszemlélete a materiális kényszer követke-

ménye, így a legtöbbé a járda végpontjaival határolható le. Az idevágó kutatás a tudatlanság valóságos légüres terét tárná fel. Budapesten valamivel jobb a helyzet. A baj oka elsősorban a honismertető földrajz hiányos és rosszul keresztülvitt középiskolai tanításában rejlik. Most nincs terem kiterjeszkedni a száraz, szalmázó tankönyvekre, mindössze a jobb tanár nevelésének pár kívánni valóját említem meg. Arra sem térek ki, hogy a magyar művelődésnek mily borzalmas megsemmisülését jelenti a tanárság anyagi és e révén kulturális leromlása. Olyan dolgokat szeretnék megírni, melyek a mai nehéz anyagi helyzetben is könnyen keresztülvihetők.

Hogy a magyar középosztály érdeklődjék, olvasson, majd letargikus zsibbadtságából ereje legyen fölemelkedni és először pátriája, majd a Magyar Haza megismerése felé elindulni, ehhez mélyen szántó nevelő erőkre van szükségünk. Az apostolok látták az Üdvözítőt, a magyar tanár nem látta a Magyar Földet. Az apostolok ereje az volt, hogy tapintották, érezték meleg lehelletét, hittek hatalmasságában. A Magyar Föld apostolai csak tanultak arról jól-rosszul, ami karnyújtásnyira áll tőlük. Betűket szedtek magukba és nem a Magyar Föld lehelletét.

A nyugateurópai honismeret részben brit típusú, midőn a polgárnak minden kontinensen van hazája, de szíve Londonban dobog. A főiskolát végzett egyének általában véve nagy számban világlátott emberek. A főiskolai műveltség lényeges kelléke a világlátottság. Az egyetemek ifjúságát tanulmányi célokat szolgáló hajók viszik a szélrózsa minden irányába. A nyugateurópai honismeret másik típusát svájci típusnak mondanám, mert itt tapasztaltam ennek legjellemzőbb példáit. A haza legapróbb részletekig való, szeretettel betöltött megismerése a jellemző reá. Külföldet csak nagy vonásokban, bizony elég hiányosan ismerik. Ez utóbbi típusba tartoznak általában véve a gyarmattalan nyugati kisállamok. Ezt a típust tartom a mi számunkra is a legmegfelelőbbnek.

Beszéljük meg, mint lehetne megvalósítani azt, hogy a földrajz, földtan, műtörténelem, zene, néprajz, növény-, állattan — és így tovább azok a főiskolai hallgatók, kiknek tudományát a magyar föld és az abból sarjadzó élet tölti be, reátaláljanak az anyaföldre, hogy mélységes szeretet töltse be őket a megismerés nyomán és meggazdagodott meleg szívvel álljanak a katedrára hirdetni az édes magyar anyaföld nagy, kiáradó szeretetét.

A tanári alapvizsga után rendelkezésre áll két nyári vakáció és a gyakorló év előtt és után szintén kettő. Tehát négy csoportra lehetne szétosztani az ifjúságot, nehogy egy évre vonatkozólag túlsókat kérjünk. A vonatok ma a legforgalmasabb vonalakon is átlag a férőhely feles számával futnak. Három-négy diák egy-egy vonaton nem számottevő mennyiség. Úgy gondolom el a dolgot, hogy azon ifjúság, melynek hivatásához tartozik az, hogy a Magyar Föld látása, kutatása személyes élményévé váljék, hivatásának célkitűzései szerint körutazási tervet készít magának. E terv tartozéka lenne egy térkép és egy szöveg, ebben az általános megismerés tervét közli. Tehát nem részletkutatás, nem szakdolgozatkészítés lenne a cél, hanem az egész áttekintését tűzzük ki végső célnak. Fontos lenne úgy szétosztani az ifjúságot, hogy egy csoportba négynél több ne jusson és indulás-érkezés szerint sem vonaton, sem városban a vándordiákok ne alkossanak tömeget. Ez a munka rovására menne és az olcsó megoldást is veszélyeztethetné. A vándordiáknak professzora adna útilevelet, a Máv a körutazási terv térképe alapján adna ingyenes vagy legalább is igen olcsó jegyet, mely egy nyárra szólna és bárhol megszakiható lenne. Érkezéskor és induláskor a hatóságok lepecsételnék és így ellenőrizhető lenne az időarányos elosztása és a vándorlás végrehajtása. Gyaloglásokat is lehetne

közbeiktatni. Természetesen kötelező naplóvezetéssel fűzzük össze a barangolást, melynek végső formája írásban beadott beszámoló lenne. A beszámolóhoz csatolná a gyűjtött szakmába vágó anyagot, illetőleg azok esetleges megszerzési körülményeinek jegyzékét. A fényképezőgép is fontos útitárs, de nem nélkülözhetetlen, mert szellemi tevékenység szempontjából mérhetetlenül fontosabb a szabadkézzel való rajzolás. Így, de csakis a rajzolás által élesedik a megfigyelőképesség és a táj színhatásai mögül előkerül a lényeg. A rajzolás kivált földrajzszakos tanárjelölteknek mérhetetlen fontosságú.

A kérdés nem megoldhatatlan. Az útiköltségen fordul meg. A Máv sem járna rosszul, mert hisz az egész mozgalom célja megmozgatni a tespedt középosztályt. A vándordíák megkedvelni az országjárást, visszatér a kedves helyekre és romantikus vágya új utakra csalogatja. Hazatér, mesél, tanít, követőkre talál és így kitartó munkán keresztül nyaranta nagy belső vándorlások vágya ébred fel bennünk. Az egy helyen való nyaralás édes naplopása helyett az ifjúság mozgalomra serken, vállalkozó szelleme, táborozási vágya, edzettsége növekedni fog. Honismerete szélesül, hazaszeretete mélyre ver gyökeret. Kell-e még ecsetelnem azt, hogy mit jelentene a fenti terv megvalósulása honvédelmi szempontból! Háborúban mennyire könnyebb lenne a sorunk, ha a vidék minden zeg-zugát ismerné a tisztikarunk. A kisebb-számú magyar haderő vígan portyázhatna és vethetne lest.

Mindezekhez még a vándordíák igazolványa a múzeumokba, gyűjteményekbe ingyenes belépésre jogosítana. Szorgalmaznunk kellene, hogy a városok tiszta és elfogadható rendszerű népszállókat tartsanak fenn az egész év folyamán. Ne legyenek kétes nyomortanyák. Magam Olaszországban i—3 líráért igen tiszta és csinos népszállókban laktam. Ezeket mintául lehetne tekinteni. De a megszállás inkább a leányok számára probléma. A fiúk sátor alatt öregcserkészmódra vígan táborozhatnak. De a leányok is találnak nagyobb vidéki városokban egy-egy leányotthont, inemátust, mely nyáron üresen áll.

A fiatal tanárok közül is bizonyára sokan kérnék a fenti kedvezmény utólagos elnyerését. Szintén vándornaplóval és útitervvel utazgatnának és nem akadhatnának el valamely tarka ruhákkal ékeskedő fürdőtelep mellett. Szakírók szakszerű ajánlás nyomán szintén kaphatnának kedvezményes utazási jegyet egy bizonyos kutatás alá vett területre. A mai helyzet csak annyiban más a Máv számára, hogy a nevezett szakemberek és tanárjelöltek közül nem utazik jóformán senki.

A vándordíások nótaszóval, virágos szívvel és kalappal elindulnának a nagy felfedező utakra és a magyar föld kitárná előttük titkos, szent szépségeit. Mélységes gyógyításra váró sebeket látnánk meg, titkos kincsek — nagy vállalkozó szellemek találkoznának, hegy-völgy mesébe kezdene, mi mindent nem tudna adni még hálából fiainak, kik őt felkeresték. A betűktől kiszáradt lelkekre megeredne az impressziók meleg tavaszi esője és az élmény melege adna színt és hitvallást szavuknak. Új hazaszeretet születne, mély, a magyar földből kiszakíthatatlan. Nagy érdekközösség felé lépkednénk, mely egységes nemzeti erőfeszítésekre volna képes. A szikesek, a Tisza—Duna öntözőcsatoma nem lenne többé idegen a dunántúli magyar előtt és a Balatont megismernék az alföldiek. Oly kicsiny az országunk, hogy testvéri kötelékbe lehetne fűzni a magyar egységet. A zsibbadtság eltűnnék és a vállalkozó szellem expanzív erővel feszítené a határokat. Következnék a megszállott területek megismerése és bevonása a nagy magyar sorsközösségbe. Kelj fel béna magyar és járd be országodat!

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az európai problémák megoldási nehézségei — A francia parlamentarizmus krízise, a Doumergue-kormány — Az osztrák szociáldemokrácia leverése, a Heimwehr fasizmusa, a nagyhatalmak és Csehország álláspontja — Német-lengyel egyezség, Hitler a birodalmi gyűlésen — A Balkán-paktum,

A RÉGI OSZTRÁK-MAGYAR birodalom joggal elmondhatta volna magáról: non omnis moriar. Hiába törték darabokra abban a reményben, hogy a nagyobbak, a kiváltságosak virulni és boldogulni fognak, a megnyomorítottak pedig majd alkalmazkodnak. Az életképtelenné ütött Ausztria ma nagyobb és Európára közvetlenebb veszélyt sugároz ki magából, mint valaha az egész Balkán. Magyarország nyugodtabb ütemben fejlődik, mert életöntudata és ellenállóképessége nagyobb. De ha ezt a két problémát meg nem oldják idejében, ma már senki előtt sem kétséges, aki ütni tud és ítélni akar, hogy ezen összeomolhat Európa mondvacsinált rendje és békéje. Az államférfiak azt a benyomást keltik, mintha ennek a békének a megtartásán vagy megcsinálásán fáradoznának. Utóbbi időben azonban mindinkább valami tragikus kettősséget tapasztalunk, amely a cselekvő férfiakat az eseményektől elválasztja. Az egyik oldalon a többé-kevésbé jóakarató államférfiak lázasan igyekeznek megérteni a problémákat és megoldást találni, ha egyszer megértették azokat, vagy amikor valamilyen megoldási formulában meg tudtak egyezni. A másik oldalon komor és vészjósló nagyságukban merednek az események: a történelem erőinek ellenőrizhetetlen és korlátozhatatlan tektonikus vagy vulkánikus megmozdulásai, amelyek következetes rosszindulattal elébevágnak az államférfiak megoldásra irányuló igyekezetének. Ez az aggasztó kettősség sohasem nyert élesebb körvonalakat, mint éppen az utolsó két hónap alatt.

Párizsban egy év óta mindenki tudta és szeptember óta nyíltan beszéltek róla, hogy a politikai harc ki fog menni az utcára, mert a parlament teljesen elvált Franciaországtól, kicsinyes és személyes érdekküzdelem színterévé lett, amely nem erőt kölcsönöz a kormányzáshoz, hanem akadályozza azt. A kamara tagjainak túlnyomó többsége nemcsak politikailag, hanem anyagilag is korrupt; nincs megbélyegzőbb szó Franciaországban, mint a „député“. Mégis — mondották a közélet beavatott ismerői — előbb három-négy kormány bele fog bukni a költségvetési egyensúly helyreállításáért folytatott meddő küzdelembe, amíg az utolsót a nép, a tömegek felháborodása el nem söpri, aztán jön valamilyen egészen új rendszer új gondolatokkal és talán új emberekkel is — ha akadnak.

A Stavisky-féle rosszillatú botrány, amely megvilágította a francia közéletet teljes keresztmetszetében, csak éppen a jeladás, az események összjátéka által adott véletlen ok volt, amely kirobbantotta az undort és az elégedetlenséget, amellyel a francia nép széles rétegei — a jobb- és baloldalon egyaránt — megteltek. Inkább a jobboldalon, mint a baloldalon, mert hiszen az 1932-es választások óta baloldali radikális kormányok voltak uralmon, a szocialisták többé-kevésbé illojális külső támogatásával vagy túrésével. A jobboldal, a hadviselt veteránok, az új erőre kapott katolikusok, az „Action Française“ mögött erősen megszervezett királysárpártiak várták azt a pillanatot, amikor az új, megtisztított Franciaországot megmenthetik

a parlament korrupciójától és átvehetik maguk a kormányzást. De a baloldali választók sem lelkesedtek azért, ami most, legutóbb uralmon volt: a hétről hétre csúnya kis kompromisszumokkal életét tengető baloldali csonka kormányokért. A Stavisky-ügy hatalmas szennyhulláma először is kimosta a Chautemps-kormány egyik méltóságteljesnek látszó miniszterét, Dalimiert. A kormány, noha reszkető lábakon, helyén maradt, amikor egy másik jellemzően tisztátalan ügy az igazságügy minisztert leplezte le. Ez megpecsételte Chautemps sorsát. Lebrun elnök már akkor nagy koncentrációra és Doumerguere gondolt, de a radikális párt étvágynak és hataloméhségének előbb még engednie kellett. Még egy kísérletet tett a pártnak egyik kétségtelenül legtehetségesebb, legkomolyabb és anyagilag legtisztább tagjával: Daladier-vel. Ez a férfiú siralmasan omlott össze néhány nap alatt. A beígért nagy kabinetet nem tudta megalakítani, létrehozott tehát egy hamis koncentrációt, amelybe belevett jobboldali renegátokat, azonban mégis kénytelen volt a baloldal kénye és kedve szerint kormányozni. Amikor azután hozzányúlt a jobboldal egyik legerősebb támaszához, Chiappe rendőrfőnökhöz, a kormány jobboldalról átsábított tagjai lemondtak és az utca megmozdult. Ami Párizsban február 6-án és 7-én történt, az még nem volt forradalom, csak veszedelmesen hasonlított és veszedelmesen közeljutott ahhoz. Míg a kormány a kamarában három bizalmi szavazatot kapott, addig a városban barrikádokat emeltek és a felvonuló „volt hadviseltek. . a kamarát, sőt az Elysée-palotát akarták megrohamozni. Végül is a kormánynak előzetesen bejelentett szándéka ellenére katonaságot kellett mozgósítania, az utcákon tűzharc fejlődött ki, amelynek soh halálos áldozata és sebesültje volt. Egyik legsúlyosabb sebesültje: maga a kormány. Daladier, saját bejelentése szerint, azért mondott le, mert nem akart több vérontást provokálni. Ez leleplezte a kormánya gyengeségét és önmaga által is bevallott népszerűtlenségét. Döntő oka azonban a távozásra az volt, hogy ha folytatja a harcot, sem a rendőrség, sem a katonaság nem engedelmeskedett volna többé. A rendőrség nem lőtt volna a Chiappe-ot éltetőkre, a katonák pedig nem rohmozták volna meg volt katonapajtaikat, akik között egynémelyiknek ott lehetett a tulajdon édesapja is. Az, hogy az elnök Doumergue-et hivatta toumefeuille-i magányából és hogy az ősz államférfi vállalta ezt a nem irigylendő megbízatást, határozottan bölcs cselekedet volt. Egyedül egy ilyen nagy népszerűségnek örvendő férfiú, aki e mellett makulátlan karakter s az emberekkel való bánás művésze, lehetett képes arra, hogy a mai kamarában megpróbálja a francia polgári pártok egységét létrehozni. Az viszont, hogy a szocialisták és kommunisták kivételével az egész ország lelkesedéssel és megnyugvással fogadta a nagy kabinetet, amelyben e két szélsőbal párton és a kimondott royalistákon kívül minden párt legjobbjával vesz részt, a kijózanodás biztató jele. A kabinetnek hat volt miniszterelnök a tagja, köztük olyan kimagasló férfiak, mint Herriot és Tardieu, akiket az új alkotmány kidolgozásával bíztak meg.

Az új kormány — tagjainak kora több mint ezer esztendő tesz ki — bemutatkozásakor óriási többséget kapott a kamarában. Első cselekedetei is erélyeseknek látszanak. Valószínűleg sikerülni fog neki a költségvetésnek másfél milliárdra leszorított deficitjét eltüntetni. Angliával szemben, amellyel vámháborúba kerültek az angol áruk behozatali kontingensének csökkentése miatt, mereven visszautasító álláspontra helyezkedtek; a leszerelési jegyzék is sokkal visszautasítóbban és engesztelhetlenebből hangzik, mint a Paul-Boncour-félék, bár lényegben nincs sok különbség. S az osztrák kérdésben is több határozottság látszik a Doumergue—Barthou-kormány cselekedeteiben, mint eddig. A kormány sorsa s ezzel Franciaország nyugalma azonban nem ezen fordul meg. Kérdés az, mennyiben

tudja Doumergue a kamarát annyira kézben tartani, hogy kicsiny párt-lázadások vagy személyes vágyak kitörései ne fenyegezzék a nyugodt kormányzást, amelynek kimondott célja a köztársaságnak, Franciaország nyugalmanak, a békének és a francia franknak megmentése. A köztársaság megmentéséhez tartoznék a parlamentarizmus átmentése is, amellyel pedig a francia közvélemény tekintélyes része és szinte az egész francia ifjúság szembekerült. Tardieu és legutóbbi nyilatkozatai szerint maga Doumergue is olyan alkotmányreformot keres, amely az elnök hatáskörét kibővíti, a parlament költségmegszavazási jogait szűkíti és a kormányt igyekszik a kamara szeszélyes változásaitól mentesíteni. Kormányrajövele előtt Doumergue-ről azt mondták éppen egy intervjúja kapcsán, hogy hat hónapig parlament nélkül akar kormányozni és addig az alkotmányreformot előkészíteni. Mostan, amikor a szocialisták a feloszlatást követelik és a radikálisok viszont ragaszkodnak a parlament együttartásához, erről már nem hallani semmit. Kérdés, van-e a heterogén elemekből álló kabinetnek az alapvető problémák tekintetében olyan pontosan körülírt és meghatározott célkitűzése, amely lehetővé teszi, hogy Doumergue és Barthou, Herriot és Tardieu, Pétain marsall és Sarraut belügyminiszter közös alapra tudjanak helyezkedni. Kérdés, vajjon a nagytekintélyű öregemberek kísérlete fog-e sikerülni? Mert kétséges, vajjon egy tucat öreg ember tud-e fiatal erővel rendelkező, tettekész kormányt alkotni.

A jobboldali mozgalmakkal, a frontharcosok megmozdulásával szemben, melyben a szocialisták fasiszta próbálkozást sejtettek, a szakszervezetek néhány nappal a Doumergue-kormány megalakulása után általános sztrájkot hirdettek és rendeztek. A sztrájknak csak tiltakozó célzata volt: a szocialisták és a szakszervezetek meg akarták mutatni hatalmukat, éreztetni akarták, hogy megbéníthatják Franciaország életét. A kormány nem is tiltotta el, hanem, mint az események mutatják, bölcsen lezajlani engedte. Hiszen talán neki is érdekében volt, hogy ha az egyik pólus bebizonyította az erejét, az ellentétes pólusnak is alkalma legyen kiegyenlítő hatalmát fitogtatni. A kormányválság megoldása tehát pillanatnyilag határozottan megnyugtató és bizalomgerjesztő, de nélkülözi a világosságot és sok zavaró elem vegyül bele. Az ellenfelek, akik az utóbbi hetekben Párizs utcáin megütköztek, most lábhoz tett fegyverrel várnak és farkasszemet néznek egymással. Azok, akik a francia közönség hangulatát ismerik, azt állítják, hogy a harc még nincsen befejezve. Túlsok van a francia parlamentáris rezsim rovásán, hogysem ilyen átmentő megoldás kielégítse az önállóan ítélni tudó és, ha ítél, azt nagyon gyorsan tette felváltó francia közvéleményt. Kívülállónak lehetetlen eldönteni, vajjon a megnyugodott optimistáknak vagy a ki nem elégített változást váróknak van-e igazuk.

AZ ESEMÉNYEK mozgásban vannak és ha megpróbálják a hatóerőket eldugaszolni, a helyzeteket galvanizálni, a robbanások csak annál erőteljesebbek és pusztítóbbak. Az osztrák belpolitikai helyzet a múlt tavasszal kezdődött nemzeti szocialista propaganda elmérgesedése következtében szeptember óta kritikussá vált és hétről hétre lehetett valamely eruptív kitöréstől tartani. A vélemény általában az volt, hogy nemzeti szocialista puccs következik, de arra nézve már szétágastak a nézetek, vajjon a kormány ura tudna-e maradni a helyzetnek egy náci-megmozdulás esetén. A támadás más oldalról érte a Dollfuss-kormányt. Egyik leggyengébb pontja Dollfuss politikájának az volt, hogy egyszerre kellett a nemzeti szocialisták és a szocialisták ellen küzdenie a nélkül, hogy bármelyiket is legyőzhette vagy bármelyikkel kiegyezhetett volna. Koalíciójának Heimwehr-szakasza — Starhemberg és Fey vezetése alatt — ősz óta sürgette a leszámolást a vörös

városházával, mely tényleg veszélyes főhadiszállása volt a szociáldemokrata és kommunista hatalomnak: hiszen talán Ausztria volt az egyetlen országa a világnak, ahol ez a kettő csaknem teljesen egybeolvadt, együtt működött. Dollfuss nyilván azt remélte, hogy a szocialisták belátják az ő ellene — a „patriotische Front“ ellen — indított harc politikai helytelenségét és igyekezni fognak, csendesen félreállva a politika színterétől, vele megegyezést létesíteni. A kancellár valószínűleg azért is húzódozott a leszámolástól, mert az, ha sikerül, a Heimwehrek segítségével sikerülhet csak s ez utóbbiak túlsúlyával szemben ő védtelenné válnék. Ha pedig nem sikerül, ő és az egész ország ki lenne szolgáltatva a nemzeti szocialistáknak, mert ebben az esetben egyedül ők lennének képesek rendet csinálni, illetve a vörös tűzfészket kiégetni. Azonban hosszú betegségnek halál a vége. A feszültség oly fokra hágott, hogy valamilyen befejezést kellett találni. Ha már a nemzeti szocializmust nem lehet Ausztriában bevezetni, mert nemzetközi bonyodalmakra vezetne, az elgondolást megtartva — ez Starhemberg és Fey ideája — olyat kell alkotni, amely szervezetében azonos, de nincs Berlinhez kapcsolva és így kielégítheti a tekintélyuralomra és megszervezésre sóvár osztrák fiatalságot a nélkül, hogy Olaszország és Franciaország ellenséges cselekedetnek minősítene. Ez a csodaszer a Heimwehrek által propagált osztrák fasizmus lenne, amelyre nézve úgy Starhemberg, mint Dollfuss külön-külön megegyeztek Mussolinival. Az előbbi szervezi meg a feketeingeseket, az utóbbi a rendi állam alkotmányával óhajtja dotálni Ausztriát.

Kétségtelen volt, — s ezt különösen a legutolsó hetekben bizalmas jelentések megerősítették — hogy a szociáldemokrata munkásság, azaz a Köztársasági védőszövetség fegyverszállítmányokat kap külföldről és ellenállásra szervezkedik. Ezért a kormány elhatározta, hogy lefoglalja a Schutzbund fegyverraktárait. A jelek azt mutatják, hogy valamely nemzetközi rendező vezényszavára — hogy ez Prágából, Moszkvából vagy Belgrádból jött-e, hol legutóbb szocialista vezér-kongresszus tanácskozott, azt egyelőre nehéz volna megállapítani — kellett volna a harcnak kitörnie Ausztria különböző városaiban: Bécsben, Linzben, Steyrben és Grazban. A fegyverrazziák és fegyverlefoglalások Bécsben és Linzben csak a kitérést sietették, esetleg a rendezés rovására. A kormány végül súlyos emberáldozatok árán úrrá lett a meglepő ellenállóerővel küzdő és a Skoda-gyár fegyverével jól felszerelt proletárok ellen. Dollfuss tragikus győztes maradt. Tragikus azért is, mert egész emberi lényéhez nem illik a vérontás, ő a kedélyes, a saját személyére bátor osztrák típusa, aki nem vasöklű, kérlelhetetlen diktátor. Tragikus, mert nyilván bekövetkezett az egyik alternatíva, amelytől aggodott: a győzelem oroszlánrésze már csak azért is a Heimwehreké, — kevésbé a haditetteikért — mert Starhemberg és Fey megjósolták a szocialistákkal való megütközés elkerülhetetlenségét. Tragikus azért is, mert a szociáldemokraták iránt barátságos és álhumánus eszméktől átítatott nyugati külföld elítéli a vérengzést és ezért Dollfusst teszi felelőssé. Nehéz ugyan ezeknek a logikáját követni, mert azt kérhetjük, mit óhajtott volna ez a különben Dollfusst támogató külföld? Azt-e, hogy a Schutzbund fegyveres ellenállásának engedjen és ott hagyja a helyét, mondván: fegyveres erőszakkal szemben védtelen vagyok? Vájjon ez kormányzás lett volna-e és a nagyhatalmak érdekeinek, különösen Nagy-Britannia érdekeinek megfelelt volna-e? Akárhogy volt is, a szocialista tűzfészket kiirtották, ez belpolitikai siker. Külpolitikailag pedig a tűzvész fénycsóvjája, amely Bécs felett az egész kelet európai horizontot megvilágította, felriasztotta a jegyzékeik felett békésen kérődző nagyhatalmakat. Bár, ami a levonandó következtetéseket illeti, nem egészen világos nyelvezettel, háromnap tanakodás után London, Párizs, Róma szokatlan gyorsasággal megegyezett egy nyilat-

kozatban, amely szerint egyetértenek abban, hogy „Ausztia függetlensége és sérthetetlensége a fennálló szerződések értelmében fenntartandó“.

Ismerve azokat a tárgyalásokat, amelyek ezeket a kijelentéseket megelőzték, nehéz ezt nagyon optimisztikusan interpretálni. Hiszen Anglia húzódott minden újabb kötelezettség vállalásától. Az a nyilatkozat tehát, hogy Ausztia függetlenségének fenntartásával egyetért, még nem jelentheti ezek után azt, hogy ennek fenntartásáért hajlandó akcióba is lépni. Mfg a két másik hatalom államférfiai erre talán hajlandók lennének. Kétséges marad csak az, vajjon a francia közvélemény követné-e kormányát ezen az úton. Végül teljesen bizonytalan a helyzet arra az esetre, ha az osztrák nemzeti szocialisták maguk, bebizonyítható külső segítség nélkül, kerülnek akár egyedül, akár koalícióban hatalomra. Csehország, amely a st. germain-i szerződés leszerelési határozmányai megsértésével a saját bevallása szerint is szállított fegyvert az osztrák szociáldemokrata szervezeteknek (a „saját bevallás“ csak arra az időre céloz, amikor Rennerék voltak kormányon), rendkívül szívesen látna egy nemzetközi beavatkozást Ausztriában, éppen, mert fél, nemcsak a nemzeti szocialista alakulattól, hanem az osztrák fasizmus kifejlődésétől. A nagyhatalmak nyilatkozata egyrészt és a szociáldemokrácia szervezeteinek megsemmisítése másrészt tehát csak relatíve megnyugtató Közép-Európa helyzetének további kifejlődésére. A sötét ismeretlenek száma nem sokkal csökkent. És még azt is nehéz megmondani, az eseményeknek ebben a cseppfolyós állapotában, milyen fejlődés lenne a mi szempontunkból különösen kívánatos, ha nem utópiákat keresünk, hanem csak a tényleges erők játékból szeretnénk egy új, reális, életképes valóságot létrehozni.

A NAGY EURÓPAI KÉP különben egy fronton határozottan megnyugtatóbbnak mutatkozik. A német-lengyel paktum megkötése egy közvetlenül fenyegető veszélyt küszöbölt ki, a papírforma szerint, tíz esztendőre. A danzigi korridor kérdése sötét felhőként függött az európai politika horizontja felett. Ügy látszott, minthogyha nem találkozna német kormány, amely a közvéleményt lecsillapíthassa ennek a kérdésnek a tárgyalásánál; Lengyelország pedig a leghatározottabban és félreértést nem tűrő tagadó álláspontra helyezkedett. Hitler egész tekintélyére és a nemzeti szocialista kormány egész erejére volt tehát szükség, hogy egy olyan megegyezés jöjjön létre, mely a nélkül, hogy az elszakadt Kelet-Poroszország és a lekapcsolt Pomeránia sorsát rendezné, tízéves békét hozzon létre Németország és Lengyelország között. Nem is kérdezhetjük, milyen hátsógondolatokkal kötötték ezt a megegyezést, mert a nem kényszer alatt, hanem szuverén elhatározásból kötött szerződéseket civilizált államok között teljes értékűeknek kell elfogadnunk. Ebben az esetben pedig tíz év alatt a két országot közvetlenül érintő kérdésekben, amelyek tehát a két ország egymásközi viszonyát érdeklik, nem következhetik be fegyveres konfliktus. Tíz év pedig elég hosszú idő arra, különösen ilyen gyors ütemben fejlődő és változó események mellett, hogy nemcsak az elgondolások és tervek, hanem közben még a hátsógondolatok is megváltozzanak. A január 26-i berlini egyezmény mindenesetre nagy megnyugvást és megkönnyebbülést hozott Európának, bár talán nem minden államának. Franciaországban voltak, akik rossznéven vették Lengyelországnak ezt az extratúrját, amely a lengyel politika függetlenségét akarta nyilvánosan leszegezni. Csehország pedig mindent elkövetett, hogy megakadályozza a lengyel-német megegyezés létrejöttét, amely őt északi védelmétől fosztotta meg. Ami Magyarországot illeti, nézetünk szerint a szerződés azzal az előnnyel járhat, hogy Lengyelország szabadabban mozog, ami, tekintve azt a szoros, nemcsak érzelmi, hanem poli-

तिकai érdekkapcsolatot is, amely őt Magyarországhoz fűzi, adott esetben és megfelelő diplomáciai kihasználással számunkra Párizsban erőgyarapodást jelenthet.

Az eseményekben nem szükölködő rövid időszakban további jelentékeny mozzanat Hitler nagy beszéde a birodalmi gyűlés megnyitásakor és egyben az új egységesített birodalmi alkotmány megszavazása a Reichstag által. Hitler többórás beszédében meglepő kegyetlenséggel végezte ki a dinasztikiákat, amelyeknek szerepét befejezettnek minősítette; megfenyegette az intellektuálisokat, és, éppily meglepően, a társadalmi osztályokat is elintéztetteknek, megszüntettéknek deklaráta. Mindez nem meglepetés annak, aki ismerte a nemzeti szocializmus pszichológiáját és a vezérek gondolatvilágát. Nem volt nehéz ezt tavaly január 30-án megjósolni, csak keserű csalódás lehet a dinasztikiák számára, amelyek a nemzeti szocializmusra és Hitlerre játszottak nagy téttel és talán fenyegető memento a német kapitalistáknak is. Bár mi, akik rövid idő alatt oly sokféle változást, meggyőződés- és fejlődés-változást éltünk meg, talán joggal kételkedhetünk abban, hogy mindaz, amit még a legkápázatosabb tehetségű és hatású államférfiak jelentenek is ki, feltétlenül be is következik, vagy úgy következik-e be, mint ahogyan azt az államférfiak megjósolják.

HÉTHÓNAPOS UTAZGATÁS és bonyolult nemzetközi munka után végre létrejött a Titulescu által kezdeményezett Balkán-paktum is. Nem teljesen úgy, ahogy kezdeményezői akarták és remélték, mert Bulgária hozzájárulását az ő rovására kötött egyezményhez nem sikerült elérni. Az egyezményt Törökország, Görögország, Jugoszlávia és Románia írták alá Athénban, egymásnak kölcsönösen garantálva balkáni határaikat. Megállapodtak továbbá abban, hogy minden balkáni akcióra vagy harmadik államokkal való megegyezésre vonatkozólag előbb az érintkezést keresik egymásközött, akár valamely állam ellen irányuló akcióról van szó, akár pedig a paktumhoz való csatlakozásról. Abban a percben, amikor nem sikerült Bulgária hozzájárulását elérni, a paktum problematikus értékűvé vált Jugoszlávia számára, amely közvetlen megegyezést keresett Bulgáriával és a paktumban tulajdonképpen ennek a politikájának a megakadályozását látja. Határozottan nem elégítette ki a nagyhatalmakat, Anglia ki is jelentette követői által, hogy egy olyan paktum megkötését látná kívánatosnak, amely lehetővé tenné Bulgária csatlakozását, tehát Bulgária területiális követeléseinek is eleget tenne. A Balkán-paktum éppúgy a mai helyzet erőszakos megmerevítését akarja szolgálni, mint a kisantant-paktum és ennek következtében éppoly kevésbé számol a helyzeti erők és az események dinamikájával, mint ugyanazon szellemből fakadó északi ikertestvére. A történelem ma gyorsabb mozgásban van, mint bármikor előbb. Aki ennek a mozgásnak elleneszegül és irányát nem fogja fel, azt elsöpri; aki ennek a mozgásnak az irányát eltalálja és vele mozog — azt diadalra viszi.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

Az orosz-magyar gazdasági kapcsolat — A japán damping — A cseh valutareform — Tanulságok az angol külkereskedelmi mérleggel kapcsolatban — A magyar javulás kérdése — Az állam rövidlejáratú adóssága — Az agrártermelés szükséges reformja, gyapjú, bor, agrárrolló — Hitbizományi reform

AKÖZELMÚLT mindkét diplomáciai eseménye, az orosz szovjet elismerése, valamint Dollfuss osztrák szövetségi kancellár budapesti látogatása a Gazdasági Szemle hasábjain már csak azért is említésre tarthatnak számot, mert a mai diplomácia, ha helyesen fogja fel hivatását, tele van szöve gazdasági szempontokkal. Dollfuss érkezésétől sokan eleinte politikai szenzáció kipattanását várták, majd amikor ez elmaradt, részben saját nyilatkozata alapján is, az úgyszólván állandósult osztrák-magyar gazdasági tárgyalások alig dőcögő szekerének az örökös kölcsönös ügyeskedések és alkudozások kissé talán kicsinyesen ható módszerével szemben, őszintébb alapokra való helyezését remélte a közvélemény. A kancellár elutazásakor közreadott nyilatkozatok azonban a platonikus vonzalom és az egymásrautaltság elméleti hangoztatásán túl nem merészkedtek és azt a benyomást keltették, hogy ennek a nagyon széles körök előtt igen rokonszenves kormányfőnek pesti látogatása — legalább a pillanatnyi gazdasági eredményeket tekintve — egy nekünk magyaroknak nagyon jól eső udvariassági tény jelentőségét aligha haladta meg. Jó volna tudni, vajjon a szovjet elismerésének a nemzet nagy többsége előtt szubjektíve rendkívül ellenszenves ténye nem marad-e szintén tisztán csak politikai sakkhúzás és lehet-e majd azt olyan gazdasági tartalommal feltölteni, amely legalább anyagiakban kárpótlást nyújthat azzal a bizonytalan érzéssel szemben, amelyet erkölcsi szempontból keltett.

A kommunista gazdasági rendszer önmagában életképtelen volna, mert az emberi természetben mélyen gyökerező, majdnem animális ösztönökkel, a kapitalizmus alappilléret képező takarékossgal és ennek hatalmas erőforrásával, a családi érzéssel áll ellentétben. A takarékossg nem emberi találmány, kapitalista a hörcsög, amely elrakja tételre a nyári felesleget és ugyanígy minden ragadozó állat, amely ha jóllakott, a préda megmaradt részét elássa magának, és ez az ösztön nyilván magasabbrendű, mint a méhek és hangyák kommunista rendszerű gazdálkodása. Csak ez utóbbiak falanszter életébe illik bele a kommunizmus társadalmi és gazdasági rendszere és ezért támadt a szovjet elsősorban a család intézménye ellen. Ha az embert megfosztjuk annak lehetőségétől, hogy fokozott munkájának többletértékét önmaga vagy utódai javára fordíthassa vagy félretehesse, megszűnik az egyedre nézve a fokozott erő kifejtés célja és értelme, ami pedig a haladásnak és fejlődésnek egyetlen igazi mozgatója. Az ilyen termelési rendszer tehát nem állhat meg a kapitalista termelőterületek versenyében, amit az ötéves terv fiaskója is bizonyít és az orosz szovjet is az ország természeti kincseivel üzött rablógazdálkodás útján tudta csak a kétségtelen termelési hiányokat pótolni. Talán amikor a legsúlyosabb volt a helyzet, akkor jött a szovjet segítségére a kapitalizmus rövidlátó politikája és a legtisztább és legfejlettebb tőkés gazdasági rendszer mellett termelő államok, mint Németország, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország siettek a profitéhségtől ösztökélve áruhitelekkel támogatására. Vakságukban még arra sem gondoltak, hogy az általuk szállított gépek útján életrehívott orosz ipar termelése nemcsak az orosz piacot fogja tőlük elvenni, hanem úgyszólván rabszolgámként, tehát náluk sokkal olcsóbban termelt termé-

keivel könnyen a hazai piacokon fogja megtámadni saját iparukat. Nem hiszem, hogy ha a kapitalista nagyhatalmak elejétől fogva gazdasági blokádnak alá vették volna az orosz szovjetállamot, nem égett volna ki már ennyi idő alatt ez a vulkán, ami után az újjáépítés, néhány évvel később, ugyanolyan, sőt kedvezőbb üzleti lehetőséget biztosított volna részükre. A gazdasági kapcsolat magával hozta lassanként az állam formai elismerését és ez, az önrendelkezési jog még oly tág értelmezése mellett is, figyelemmel a szovjet politikájának módszereire, valláserkölcsi alapon álló nemzetek részére súlyos problémát kellett hogy képezzen. Nekünk magyaroknak nemcsak erkölcsi, de érzelmi kérdés is egyúttal a most megtett lépés; kétségtelen azonban, hogy sajnos aránylag kis külpolitikai súlyunk folytán ez bizonyos fokig jelentőségét és élet veszti, mert általa különösebb sikerhez vagy támogatáshoz úgysem juttattuk a szovjetállamot és nem is voltunk úttörők ebben az irányban. Ami a kapcsolat gazdasági oldalát illeti, azt hiszem, hogy a tenyészállat-kivitel az egyetlen, ami komoly eredményekkel járhat, valamint talán egyes textilgyártmányok kivitele, ha a szállítási költség nem tesz bennünket versenyképtelenné; mint kompenzációs árubehozatal pedig a különféle prémek jöhetnek szóba, amelyek egy részét kerülő úton eddig is Oroszországból szereztük be, továbbá, ha a fuvarkülönbözetest el tudják viselni, egyes bányatermékek. Hogy ezekből a lehetőségekből mennyiben lesz valóság, az még nagyon sok mindentől függ, így elsősorban a kivitel ellenértékének a biztosításától is és felötlik a kérdés, hogy szabad-e a magyar államkincstárnak mai kevéssé rózsás helyzetében az exportcégekkel szemben az üzlet kockázatát magára átvállalnia. Ettől függetlenül azonban a gazdasági kapcsolat csak az esetben előnyös vagy közömbös a magyar gazdasági életre, ha nem leszünk kénytelenek annak révén olyan árukat is átvenni, amelyek más mezőgazdasági piacaink elvesztését jelenthetnék, vagy amelyeket a hazai ipar, ha esetleg drágábban is, de magyar munkásokkal állít elő.

Szovjetország főleg faanyagát és búzáját oly alacsony áron zúdította már az öt éves terv kezdete óta a világpiacra, amelyekkel főleg eleinte az egyéb származású cikkek nem versenyezhettek. Ezt az árpolitikát átvette az elmúlt év folyamán Oroszország szomszédja és félelmetes ellenfele Japán is és iparának termékei egyre sűrűbben bukkannak fel az európai piacokon annyira olcsó árak mellett, amelyek az európai ipar számvetésében néha még a nyersanyag árát sem fedeznék. Hogy Anglia, Franciaország és Hollandia — keletázsiai gyarmataikért reszketve — kaput nyitnak a japán áruknak, azt könnyen megérthetjük. De hogy Olaszország elvállalná azt, hogy, amint hírlik, a japán ipar európai bázisává váljék, az annál kevésbé volna megmagyarázható, mert a selyemanyagok terén érvényesült japán dumping (pl. 1933. évben csak Angliába 144.000 négyzetyard-dal többet vittek be, mint az előző évben) Olaszország selyem- és műselyemiparának igen érzékeny veszteséget okozott. Általában érdekes jelenség a fasiszta állam nagy liberalizmusa, amely minden különösebb egymásrautaltság, veszélyeztetett gyarmatok vagy egyéb látható ok nélkül, sőt teljesen ellentétes politikai és világnézeti felfogás dacára a legelső között állította helyre Oroszországgal a gazdasági, sőt már tíz évvel ez előtt a diplomáciai kapcsolatokat is. A japán dumping megjelenésével a valóságok sorába lépett — egyelőre csak gazdasági téren — a sárga veszedelem, amely az elkövetkező évszázad eseményeinek központjában fog állni és főleg ha azok még sokáig nem tudják egymást megérteni, a fehér fajok leigázásának Dzsingiz khán idejénél is régibb, közös mongol programja megvalósulásához fog vezetni. Az orosz és japán iparcikkek dumpingje egyébként egyformán a munkáskizsákmányoláson alapszik és Japán

e téren odáig megy, hogy pl. oly fémmegmunkálásokhoz, amelyekre az európai államok törvényei egészségügyi szempontból csupán felnőtt férfiak korlátozott tartamú munkáját engedik felhasználni, gyermekeket és nőket alkalmaz napi 8—12 órás munkaidő és kb. 30 fillérnek megfelelő napi munkabér mellett.

KÖZVETLEN SZOMSZÉDJAINK közül Csehország tett legutóbb elhatározó lépést valutapolitikája terén. Ez a tekintélyes iparvidékekkel rendelkező állam évek óta folytatja az agrárprotekciónizmus politikáját, ami a történelmi Csehországnak a régi monarchia ellátására berendezett, tehát az államfordulat óta kivitelre ráutalt ipartelegeinek, de ugyanúgy a Felsőmagyarországon talált ipari üzemeknek is, természetesen lassú sorvadását okozta. Érzékenyen sújtotta ezek közül főleg a posztó-, üveg- és porcellánipari vállalkozásokat az Angliába irányuló kivitelnek részben a vámok emelésével, részben pedig a font árfolyamának leszállításával kapcsolatban 1931 óta bekövetkezett igen lényeges csökkenése is. Ezen segített, a kormány előbb a behozatalnak a kivitel javára való megadóztatására gondolt oly módon, hogy a behozott áruk után fizetendő 20%-os felár kiviteli prémium gyanánt az exportáló iparvállalatoknak jusson, amelyek ennek megfelelően olcsóbb áron adhatják el külföldön áruikat és újból versenyképesé válhatnak. Ez a terv, az agrárkörök ellenállásán meghiúsulván, a kormány e helyett a cseh korona aranytartalmát és egyúttal külföldi árfolyamát kb. 16%-kal csökkentti, ami a belföldi cseh korona már korábban bekövetkezett kb. 4%-os árfolyamvesztését is figyelembevéve, a belföldi forgalomban lévő pénz értékének kb. 20%-os leszállítását jelenti. Nyilvánvaló, hogy ha ezzel kapcsolatban a belföldön a termelési költségek nem emelkednek, tehát a közterhek és kamatok mellett a munkabér, nyersanyagárak stb. változatlanok maradnak, úgy az átváltási árfolyam emelkedése folytán a kivitelre termelő iparvállalat alacsonyabb külföldi eladási ár mellett is megtalálja a számítását. A súlypont a termelési költségek, tehát a munkabér és általában a belföldi árak változatlan szinten való megmaradására van helyezve és az intézkedés az angol fontnak az aranyalapról annak idején történt letérése mintájára készült. Az angolok akkor teljes sikert értek el, de ott nemzeti becsület kérdése volt az árszint változatlan fenntartása, ami Angliában, a szigetország különleges közfelfogása mellett egyszerűen társadalmi úton könnyebben volt biztosítható, mint Európa bármely más országában — akár szigorú törvények útján is — lehetséges volna. Ezenkívül azonban lényeges különbség van a két ország gazdasági szervezete között is. Anglia oly hatalmas importállam, hogy az összes oda-irányuló kivittel rendelkező államok kénytelenek voltak elfogadni azt a tételt, hogy a font font maradt, tehát változatlan mennyiségű, de kevesebb értékű angol pénzt kaptak áruikért, vagyis lényegében az árakat leszállították. Megkönnyítette ezt még a nyersanyagok akkoriban állandósult árlemerzsolódása is. Ma ez a folyamat a nyersanyagárak terén megszűnt, sőt még elszigetelten ugyan, de emelkedő irányzat is kezd már érvényesülni. Ha tehát a Csehországba irányuló bevétel, amint ezt az ottani agrárkörök titkon remélik, a pénz értékesökkenésével arányosan emelkedő árak mellett fog lebonyolódni, úgy általában a megélhetés drágulni fog és a munkások és fix jövedelemből élők bőjtje következik el, amíg utóbbiak a munkabérek és fizetések felemelését ki nem harcolják maguknak. Ha ez bekövetkezik, a termelési költségekből már csupán a közszolgáltatásoknál és a kamatoknál mutatkoznék a pénzláb leszállításának megfelelő megtakarítás. Igen, de meddig? A fizetések felemelése a legnagyobb munkaadó, az állam pénzügyi egyensúlyát borítja majd fel, hiszen a nélkül is elég gondot okoz a

helyzet — és akkor itt az infláció, az értékek pusztulása, a bizonytalanság, a gazdasági élet delíriumos álma, amelyből mily keserves az ébredés! A fejlemények természetesen nem követik ily fokozatosan egymást, a gazdasági élet esetleg előre leszámítolja a végső kifejlést, így pl. a cseh miniszterelnöknek a pénzláb leszállítását bejelentő rádióbeszédére még ugyanazon a napon hausse-mozgalommal felelt a tőzsde. Tehát a pénzürték állandóságába vetett bizalom megingásával megkezdődött a pénztől való menekülés, ami ha nem áll meg, könnyen átcsaphat az ú. n. Sachwertek hisztérikus vásárlásába. Ez és általában a pénz forgási sebességének minden hirtelen növekedése könnyen inflációs hatással járhat. Hogy mindez így bekövetkezik-e Csehországban, amint előre jeleztem, a belföldi árszínvonalától függ, amelynek emelkedése ellen a kormány kétségtelenül meg fog tenni minden elkövethetőt. Ha a hausse-mozgalom visszafejleszthető és a munkabérek és fizetések emelését el tudják kerülni, akkor esetleg sikerül a súlyos operáció, de mindenképpen rendkívül nehéz feladatnak látszik. A cseh kormány eldobott egy követ, amelyről ma senki sem tudhatja, hogy hol fog megállani és aranyban szegény állam létére megkockáztatta egy inflációs kaland lehetőségét, amely pedig csak aranyban gazdag államok esetében tekinthető többé-kevésbé veszélytelennek.

Angliának az utóbbi évek folyamán követett gazdasági politikája, amelynek kiindulópontját az aranyalapról történt letérés jelzi, az idén kezdte meghozni gyümölcsét. Dacára annak, hogy a font értékcsökkenésének a kivitel terén várt kedvező hatását nagy mértékben ellensúlyozta a dollár még nagyobb mértékű értékvesztése, Anglia ma bizakodó közhangulat mellett számolhat be az elmúlt év mérlegeképpen megállapítható fellendüléséről. A külkereskedelmi mérleg behozatali oldalának egyes tételei a fogyasztás emelkedéséről számolnak be és ennek dacára majdnem 26 millió fonttal, kb. 4%-kal csökkent a behozatal végösszege. A valutareform és vámvédelem hatása alatt az iparvállalatoknak egész sora költözött be ugyanis a kontinensről Angliába, tehát sok korábban a külföldről behozott iparcikk az elmúlt évben már mint angol gyártmány került forgalomba és ezáltal is nagyban csökkent a készárubehozatal. Magától értetődik, hogy ennek az ipari bevándorlásnak a munkanélküliek keresethez jutása és a fogyasztóképesség általános emelkedése szempontjából is igen nagy jelentősége volt. Bennünket főleg az egymillió tonnával emelkedett oroszországi eredetű búzabevitel, továbbá a Dániából behozott bacon és vaj érdekelnek — utóbbi kettő 64/5 millió font értéket képvisel — és mindkét tételt a földművelésügyi kormányzat nagy figyelmébe ajánlom. A külföldi piacon való versenyképesség elengedhetetlen előfeltételét képező standard minőségű és csomagolású áru megteremtése méltó feladat volna részére és e két termelési ágak fellendítéséhez sokkal nagyobb mértékben járulna hozzá, mint az Ausztriába irányuló és rossz schillinggel megfizetett sertéskivitel erőszakolása vagy a mindkét oldalon népszerűtlen tejrendelet. Egyébként a vajnak közelebbi piacot is találhatnánk, mert pl. Svájc is Dániából fedezi vajszükségletének túlnyomó részét, holott ebben a viszonylatban fuvar szempontjából kedvezőbb helyzetben vagyunk.

A MAGYAR ÁLLAM pénzügyi helyzete változatlanul aránylag kedvező maradt. A költségvetés realitását igazolja az a körülmény, hogy a kiadások alatta maradtak az előirányzatnak, míg a bevételek meghaladták azt, bár egyelőre a költségvetési évnél a bevételek szempontjából mindig kedvezőbb első feléről számolhatunk csak be és a költségvetési hiány alakulására ezekből az adatokból ma még korai volna következtetéseket levonni. Mindenestre nyugtalanító ezzel kapcsolatban az államkincstár rövidlejáratú adós-

s ágának a bankzárlat óta bekövetkezett rohamos növekedése, amelyre legutóbbi szemlémben már rámutattam. Ez nemcsak azáltal nő állandóan, hogy a kamatokat is kincstárjegyekkel fizeti az állam, de természetesen legújából emelkedni fog, valahányszor a költségvetési hiány a bevételekből nem fedezhető pénzszükségletek formájában érvényre jut. Nyugtalanító körülmény ez az állam szempontjából is, mert kétségtelen, hogy annak megfizetése, hosszúlejáratú hitellé való átalakítás formájában, csak az utánunk következő generációtól várható, a kötvénykibocsátás lehetősége pedig egyelőre elég távolinak látszik. De sokkal nyugtalanítóbbnak tartom a magángazdaság egységei, így főleg a bankok szempontjából, amelyeknek erőállapotát és ellenállóképességét hovatovább kedvezőtlenül fogja befolyásolni, ha mobil tőkéiket egyre növekvő mértékben kényszerülnek rövidlejáratúnak nevezett, de valójában évekre szóló államkölcsönökben immobilizálni. Ezzel szemben nem nyugtat meg az sem, hogy végső esetben az ilyen kölcsönök a Jegybanknál refinancírozhatók, mert ennek a lehetőségnek tömeges felhasználása a Jegybank rendkívüli igénybevételét jelentené, ami a pénzürték állandósága szempontjából sem volna teljesen veszélytelen. Rendkívül kedvezőtlen hatást fejt ki a bankok állami igénybevétele az általános gazdasági életre is, mert azok ennek közvetkeztében fokozott tartózkodásra kényszerülnek a termelés hitelszükségletével szemben.

Ami a termelés prosperitását illeti, úgy az Magyarországon még nem mutatja a javulás oly határozott jeleit, mint egyes külszörzágokban. Rét igen fontos mezögazdasági ágazat, a kenyérmagvak termelése és az állattenyésztés, további árleromlást volt kénytelen elviselni és ennek tudható be, hogy a mezögazdaság vásárlóképessége — dacára a kitünő búzatermésnek és annak, hogy 1933-ban darabszámra 65%-kal több szarvasmarhát és 12%-kal több sertést szállítottunk külföldre, mint a megelőző évben — alig emelkedett. Rét jelentős és örvendetes áremelkedésről mégis beszámolhatunk és ez a gypjúár kb 60%-os és a borárak kb 40—50%-os drágulása. Mindkét cikkben egyúttal jelentős áruhiány is mutatkozik és azok közül a gypjúhiány a tavalyi ausztráliai óriási szárazsággal és a birkák millióinak ebből kifolyólag bekövetkezett elpusztulásával, a borhiány pedig az Egyesült Államok behozatalával és részben a termelő területnek a sok sovány esztendő alatt bekövetkezett csökkenésével is magyarázható. Talán nem volna helytelen intézkedés, ha a szőlőtermelést a készülő irányított mezögazdaság keretében kitiltanák a búzatermő rónákról és a másra nem használható homoktalajokra és agyagos dombvidékekre korlátoznák, mert ezáltal, főleg ha a helyes borkezelés is biztosítható lenne — kényszerrendszabály nélkül pedig ez sem képzelhető el, — a magyar bor minősége és hírneve jelentősen javulna. Alig van ugyanis még egy mezögazdasági termék, amelynél annyira jelentős szerepet játszanék a külföldi értékesítés szempontjából az, hogy évről-évre azonos minőségben kerüljön a fogyasztóhoz, mint a bornál. Az a fogyasztó, aki komoly összeget fizet a borért, csak úgy szerezhető meg, ha ugyanazon címke, függetlenül az időjárástól, a jobb vagy rosszabb minőségű terméstől, évről-évre nagy mennyiségekben is ugyanazt az állandó zamatot, cukor- és szesztartalmat biztosítja neki. Ennek a titkát pedig, ha a híres francia és német borvidékek megoldhatták, mi is megfejthetnők és ez, egyéb termékek standardizálásával együtt, annál inkább elsőrendű feladat volna, mert megoldása — szemben sok más reformmal — komoly anyagi áldozatot sem kívánna.

A gypjú és bor árának emelkedése természetesen nem ellensúlyozhatta a mezögazdaság többi ágának további elerőtlenedését. Éppen ezért a kormány iparkodott különböző módokon a mezögazdaság segítségére sietni és a boletta és egyéb kedvezmények útján kb. 75 millió pengőre érték-

kelhető támogatást juttatott ennek a nehéz körülmények között levő termelési ágak. Minthogy azonban egyrészt e támogatás nem lehet elégséges arra, hogy a mezőgazdaság veszendőbe ment prosperitását helyreállítsa, másrészt pedig az ipart és kereskedelmet részben közvetlenül, részben az adók útján közvetve, újabb terhekkel sújtotta, ami az árakban — ahol lehetett — kifejezésre jutott, az agrárrolló nyílása nem javult, hanem rosszabbodott.

Az agrárrolló kérdése megoldatlan feladatként maradt a kormányra korábbi évek terhes öröksége gyanánt. Az iparcikkek ára és a mezőgazdaság vásárlóképesége között mutatkozó aránytalanság kiküszöbölése helyesen az utóbbi emelésével és nem az előbbi lerontásával volna elérendő és a kormány a bolettával, a mezőgazda adósok helyzetének enyhítésével és egyéb könnyítésekkel elsősorban ebben az irányban kísérletezett. Az ilyen pozitív irányú intézkedéseknek eredendő hibája, hogy a mezőgazdaság leromlott vásárlóerejének helyreállítását nálunk az árak mesterséges befolyásolásával egyáltalában nem lehet elérni, ahhoz a világpiacon helyzet megváltozása vagy a termelésnek előbbihez való hozzáidomítása volna szükséges. Az árak emelése csak oly cikkekre nézve oldható meg hatalmi szóval, amelyek tekintetében az ország behozatalra szorul. A gazdáknak juttatott különféle irányú támogatás talán levegőhöz juttatta őket egyénekenként egy bizonyos fokig, de nem jelentkezett a vásárlóképeség gyarapodásában és így az általános gazdasági helyzetre kedvező hatással egyáltalában nem járt. Az agrárrolló problémájának megoldását ezért a kormányzat a másik oldal, az ipari árak megrendszabályozása irányában keresi és egy idő óta tartó tevékenység észlelhető ebben a tekintetben. Részben nem illik bele a gazdasági szemle keretébe, hogy itt az árkérdés elméletébe és részleteibe bocsátkozzam, de részben ismétlésekbe is kerülnék általa, mert erről már többször is volt szó a szemle hasábjain, főleg a kartellkérdésről szóló közlemény keretében. Így csak röviden utalok arra, hogy bár elméletileg lehetséges volna is, gyakorlatilag az ipari árak helyes, tehát nem kártékony szabályozása az államhatalom részére megoldhatatlan feladatot képez. Különösen veszélyes pedig az ezirányú kísérletezés az adott esetben, amikor az ipari árak nagyon tekintélyes része vagy közvetlenül áll áthárítható adókból és egyéb közszolgáltatásokból, vagy közvetve, mint a vállalkozó nyeresége fordíttatik közterhek megfizetésére. A pénzügyi kormányzat hamarosan megérezné a bevételek apadásán a kereskedelmi kormányzat ezirányú tevékenységének hatását. Kétségtelen, hogy az agrárrolló egészségtelen nyílása nagyon nagy mértékben a túladóztatásnak a függvénye, amely egyidejűleg csökkenti a mezőgazdasági termelés feleslegét és emeli az ipari árakat. De különösen kényes kérdés ez az általános gazdasági élet szempontjából, ha az agrárrolló problémájának megoldását ennek és nem a mezőgazdaságnak mint quasi öncélú termelési ágak a szempontjából mérlegeljük. A mezőgazdaságnak, az ipar és kereskedelem nagy fogyasztójának talpraállása céljából utóbbi kettő, ha áldozatot hoz, saját érdekében cselekszik, de csak addig a határig, amíg ez az áldozat nem veszélyezteti saját existenciáját. Mert az általános gazdasági életnek sohasem lesz előnye abból és a pénzügyi kormányzatnak a gondjait is jelentősen fogja szaporítani, ha az agrárrolló oly módon enyhül, hogy az ipari termelés gyengül le a mezőgazdaság mai szintjére és nem utóbbi erősödik hozzá az előbbihez. Én azt hiszem, hogy az agrárrolló kiküszöbölését a mezőgazdaság talpraállítása útján kell és lehet elérni, de nem a mai, a világpiacon helyzetnek meg nem felelő termelési rendnek mintegy mesterséges légzéssel való életbentartása, hanem annak a világpiacon kívánalmihoz képest való átalakítása útján. Ha az ipari árak csökkentésére szentelt

energia, szükség esetén megsokszorozódva a külföldi piacok igényeinek tanulmányozására és az itthoni felvilágosító munkára fordíthatnák, talán mi is termelhetnénk olyan magvakat, bacon, vaj, tojást, gyümölcsöt, bort stb., amelyet a külföldön el is lehet adni. Nem szabad a földművelésügyi kormányzatnak belenyugodnia abba, hogy a magyar gazdaközönség — a jó talaj és éghajlat folytán, továbbá mert a more patrio termelt mezőgazdasági cikkek értékesítése a múltban nem okozott gondot — kényelmessé vált és újítások iránt kevés fogékonyságot tanúsít. Ha lehet a fővárosi házépítkezési tevékenységet adókedvezményekkel irányítani és a tulajdonjogba mélyen belenyúló intézkedésekkel korlátozni, miért ne lehetne a mezőgazdasági termelést is részben ösztökélő kedvezményekkel, részben tiltó szabályokkal a világpiac igényeinek megfelelően modernizálni! A mezőgazdasági termelés nehézkes és ezért nem követheti a piac sűrűn változó ízlését, de vajjon ilyenek minősíthető-e a standard-cikkek ma már egyhangú követelése? Képzeltető-e, hogy ez csak átmenet és pár év múlva megint eladható lesz a rosszabb áru is, vagy hogy a mai tengerentúli búzagyártás ismét vissza fog térni a lovasekére és kézi kaszálásra! Nyilván nem; itt nem átmeneti változással, hanem hatalmas fejlődéssel állunk szemben, amelyhez hozzá kell illeszkednünk, ha élni akarunk!

Uglátszik, aktuálisává válik a hitbizományok reformja, mely azonban a hitbizományok túlnyomó részének felszabadítása, a haszonélvezőknek nagyfokú és nagyrészt alig indokolható vagy menthető eladósodottsága folytán nagy földkinálatra és a földárak további süllyedésére vezethet. A kis- és törpebirtokosok, valamint a falusi nincstelenek földéhsége kétségtelenül megvan, de hiányzik a vásárlóképesség, a föld megszerzéséhez és hasznosításához szükséges anyagi erő, mégpedig nemcsak náluk, hanem az államnál is. Gazdasági kalandokba ilyen válságos időkben nem szabad az államnak magának sem belebocsátkoznia, sem pedig polgárait beleengednie, különösen amikor a forradalom utáni földreform pénzügyi lebonyolítása is még nagyrészt rendezetlen és teljesen kétséges, hogy mikor és miképpen lesz rendezhető. A hitbizományok eladósodásának oka és módja nagyrészt komoly kritikát hív ki maga ellen és éppen ezért én is melegen üdvözölném a mai jogi szabályozás reformját, — de az ellenkező irányban. Helyes volna, ha a javadalmasok haszonélvezeti jogát megszorítanák, ha a gazdálkodást egy bizonyos fokig ellenőrzés alá helyeznék és a jövedelem felhasználásának ma korlátlan szabadságát, amely—legyünk őszinték — gyakran szabadossággá fajult, a közérdek követelményeivel összhangba hoznák. Különösen ma, a mezőgazdasági termelés remélhető reformjának küszöbén, kötelezni lehetne a hitbizományosokat arra, hogy jövedelmük egy bizonyos hányadát új termelési ágakat vagy módokat népszerűsítő mintagazdaságok létesítésére fordítsák és ezáltal egy egyébként állami feladat volna az állam megterhelése nélkül megoldható. Ahol a birtokeloszlás nagyon aránytalan, ott pl. tízéves kis- vagy törpebérletek létesítésére is kötelezni lehetne a hitbizományt, esetleg a bérlő vételjogát is ki lehetne kötni a bérlő megszűntének időpontjára, ha annak tartama alatt a bérlő kifogástalanul gazdálkodott. De pénzügyileg megoldhatatlan és gazdaságilag veszélyes, általános jellegű felszabadítást a mai viszonyok mellett nem tudok helyeselni még akkor sem, ha a szociálpolitikai szempontok nálunk dívó, sokszor egyoldalú, néha kissé demagóg ízű kidomborítása a telepítési és hitbizományi reformot egy bizonyos fokig a napi politika népszerű programmpontjává is avatta.

A MAGYAR KERESKEDELEM ÉS IPAR KIFEJLŐDÉSE (1867—1890)

A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLET átalakulásának és megerősödésének legszembetűnőbb vonása a kereskedelemnek és iparnak lassú kibontakozása az 1867-ben fennállt kezdetleges viszonyokból. A mezőgazdaság megerősödött és modernizálódott, az ipar azonban megteremtődött e korban. Előbb a kereskedelem izmosodik meg. Egészséges iparvállalatok a hetvenes években, a malomipartól és a nyomdáktól eltekintve, még csak szórványosan keletkeznek. Amikor a kereskedelem elég tőkét gyűjtött, érdeklődése — főleg 1880-tól kezdve — az ipar felé kezd fordulni. Közben megerősödtek a bankok is. Ezek a hetvenes években erős rázkódtatásokon mentek keresztül, de ezek elmúltával a megmaradt vállalatok a nyolcvanas években szintén erőteljesen kiveszik részüket az iparvállalatok alapításából. Az iparban foglalkoztatott lakosság 1869 és 1890 között 647.000-ről 913.000-re emelkedik.

A kereskedelem a hetvenes években még nagyrészt régi pesti patrícius-családok kezében van. A Heinrich- és Schopper, (később Tömöry) családok tagjai vaskereskedők, a Jálics-család borkereskedő és melléjük sorakoznak az Aebly- és Gschwindt-családok, valamint a Sopronból származó Kochmeister Frigyes, aki drogériája mellett terménykereskedést folytat és nemcsak nagy vagyonra, de elismert tekintélyre is tesz szert. Óvatos, tapasztalt kereskedő, aki mint a budapesti kereskedelmi és iparkamara, majd pedig a budapesti áru- és értéktőzsde elnöke, megfontoltan és szilárdan képviseli a kereskedelmi és ipari társadalom összességének érdekeit és személyes közreműködésével, tőkéjével sok új vállalatot segít életre kelteni. Számos cég foglalkozik a terményüzlettel; így a Deutsch Ignác és Fia cég, amely Aradon történt megalapítása után a malomiparban már szerepet játszik és később a cukoripar terén lép fel kezdeményezőleg, az 1806-ban megalakult Heller M. és Társa cég, amelybe a nyolcvanas évek végén Klein Gyula társul bele, az európai hírű Strasser és König cég, a Weil és Guttmann cég, amelynek egyik tagja, Guttmann, később Németországba költözött és ott az egyik legnagyobb pénzügyintézetnek, a Dresdner Bank-nak megalapítója lett, stb. Az egészen modern eszközökkel dolgozó, európai látókörű, Mannheimből ideszármazott Hirsch Jakab, az eszes, egyszerű, 80 éves korában is lóvasúton utazó Ullmann Mór György az említett cégekkel vetekednek abban, hogy a termény-

¹ Mutatvány szerzőnek „A dualizmus története“ című sajtó alatt levő kétkötetes munkájából, melyet a Magyar Szemle Társaság folyó év áprilisában fog megjelentetni.

kereskedelmet Magyarországon az európai viszonylatokba belekapcsolják és nemzetközivé teyék. A terményüzlet mellett a gyapjúkereskedelem bír fontossággal, amely abban az időben, amikor az ausztráliai gyapjú még nem jelent meg az európai piacon, a magyar gyapjú finomságánál és keresett voltánál fogva a magyar kereskedelemnek legjövendelmézőbb ága volt. Számos nagy vagyon — a Wodianer, Koppel (később Harkányi), Kohner, Herzog stb. családok vagyona — nagyrészen a gyapjúkereskedelemből származik. A dohányüzleten szerezték meg nagyrészen vagyonukat a Schossberger-, Gomperz- és később a Herzog-család, a faüzleten a Guttmann- és Neuschloss-családok stb. Mindezek a vagyonok később nagyrészen új iparvállalatokban nyertek gyümölcsöző elhelyezést.

Egy másik előzménye volt a magyar ipar fejlődésének a magyar bankok megerősödése. 1867 és 1890 között a magyar hitelintézetek száma — az 1873 és 1880 közt beállt stagnádó dacára — 11-ről 156-ra, a földhitelintézeteké i-ről 5-re, a takarékpénztáraké 29-ről 455-re emelkedett. 1867-ben 2600, 1890-ben 230 négyzetkilométerre esett egy-egy hitelintézet. A kiegyezés megkötésekor az 1842-ben megalakult Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az ország egyetlen bankintézete. 1867-ben jön létre a Magyar Általános Hitelbank, aztán a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank. Ezek — egyes takarékpénztárakkal együtt — túléltek a hetvenes évek elején bekövetkezett pénzügyi válságot, amelynek számos más, szintén újonnan megalapított bank áldozatául esett: így pl. a Franco-Magyar Bank, az Angol-Magyar Bank, a Földhitelbank stb. 1880-ban alakul meg a párizsi Bontoux-bankház alapításaként az Országos Bank, amely azonban a francia intézet bukása után szintén meginog és amelynek vállalatait az 1890-ben megalakult Első Magyar Iparbank veszi át. A magyar bankok alaptőkéje 1867-ben 8.5 millió, 1890-ben 48 millió forint, az összes hitelintézeteké ugyanebben az időben 10.8 millió forintról 126.3 millióra emelkedik. Az összes hitelintézetek tartalék-tőkéje 1867-ben 3.7 millió, 1890-ben 54.2 millió forint, ebből a bankokra esik 101.000, illetve 7.7 millió. A takarékbetétek kitesznek 1860-ban 38.9, 1870-ben 131.5 és 1890-ben 576 millió forintot — a tőkeképződés tehát a bekövetkezett megrázkódtatások dacára szépen haladt. A bankok váltótárcája 1867-ben 6.2 millió, 1890-ben 91 millió forintra rúgott, az összes intézetek váltótárcája ugyanebben az időszakban 41 millióról 362 millióra emelkedett. A legkisebb kamat 1875-ben a pénzüzetek 74%-ánál több mint 9.5%, 1894-ben az intézetek 75.2%-ánál van 7.5%-on alul.

A magyar bankok sorában a legelőkelőbb helyet ebben a korban az Első Magyar Általános Hitelbank—a Rotschild-bankház alapítása—foglalja el. A bank 1867-ben alakult meg 6 millió forint részvénytőkével, amely 1890-ig 10 millióra emelkedett. Nagy szerepe volt az állam kölcsönműveleteiben és a vasútépítéshez szükséges tőkék egy részének beszerzésében. Élén mint elnök előbb báró Sennyey Pál, majd gróf Andrassy Aladár, a külügyminiszter öccse áll. Első igazgatója Weninger Vince volt, aki az 1867-es kiegyezés előkészítésével kapcsolatos, az osztrák kormánnyal folytatott pénzügyi tárgyalásokban pénzügy-

miniszteri tanácsos volt és mint Lónyay jobbkeze szerepelt. Puritán jellemű, alapos, nagy tudású ember volt, akit a pénzügyminiszterséggel is megkínáltak, de ő azt nem vállalta. Halála után helyét 1880-ban ugyancsak egy pénzügyminiszteri tanácsos, örgróf PaUavicini Ede foglalta el, aki a Hitelbank élén világoseszű és nyíltfejű embernek bizonyult. 1878-tól kezdve tűnt fel a bank vezetésében egy akkor még csak 28 éves fiatal ember: Kornfeld Zsigmond, aki egy bizonyos tőzsdei visszaélések miatt elbocsátott igazgató helyébe került le a Hitelbankhoz a bécsi Rotschild-ház bizalmi embereként. Kornfeld nagykonceptiójú financier volt. Széleskörű gazdasági ismeretei és átfogó elméje, amely a felvetődött kérdések minden vonatkozását tisztán látta, egyesült személyében az eszmék megvalósítására szükséges gyakorlati képességekkel. Biztos intuícióval ragadta meg a kínálózó lehetőségeket és tele volt újszerű, sokszor merésznek látszó, de a nagy tapasztalataiban bírt szilárd alapot soha el nem hagyó meglátásokkal és eredeti ötletekkel. Ennek a kivételes tehetségű férfiúnak a magyar ipar szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt. Az elsőkhöz tartozott, akik belátták, hogy Magyarországon az addig majdnem egyedülálló malomipar körén kívül is vannak lehetőségek egy önálló magyar ipar fejlesztésére. Elgondolásai, amelyeket a Hitelbank élén — később mint Pallavicini utóda vezérigazgatói állásban — gyakorlatilag is megvalósított, új irányt adtak a magyar nagyipar fejlődésének.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nagy múltja dacára, — ez az intézet nyerte el 1849-ben a magyar jegybank szerepét és adta ki az ú. n. Kossuth-bankókat — a hetvenes években csak egy kis, lokális jelentőségű bankház jellegével bírt, amely a budapesti kereskedelmet szolgáltatta ki. Élén egyes tekintélyes budapesti kereskedők — Jálics, Tömöry Jenő, Róna Lajos — állnak. Vezetése azonban a hetvenes években, amikor a vezérigazgatói teendőket Sártory Frigyes látja el, még nívótlan és nem mutat nagyobb látóhatárt. Az ország jelentőségre is legelső pénzintézeteinek sorába való emelkedése 1881-ben kezdődik, amikor Láczy Leó a Kereskedelmi Banknak egy, a bécsi Länderbanknál lévő nagyobb részvénypakettjét helyezi el és ennek fejében az intézet vezérigazgatója lesz, ahol azután kitűnő fiatal erővel — Weisz Fülöp, Fellner Henrik, Vass Ferenc — veszi magát körül. Rendkívül eszes, körültekintő, sok gyakorlati érzékkel és jelentékeny szervező erővel rendelkező férfi, akinek irányítása mellett az intézet rohamosan halad. Láczy ettől kezdve Kornfeld mellett az ország vezető pénzügyi szaktekintélye lesz. Kornfeld szélesebb látókörű, mélyebb gondolkodású, Láczy és vezérkara gyakorlatiasabb emberek. Láczy a mindenkori konjunktúra végéig lát, Kornfeld szereti előre látni hosszú évek fejlődését. Bankjaik nagyságának és jelentőségének megalapításán kívül mindketten természetesen a közérdek ápolását is feladatuknak tekintik. Kornfeld gondolkodásában és működésében ez a szempont erősebben domborodik ki, alkotásaiban azonban Láczy vetekedik vele.

A Magyar Leszámloló és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank élén két fivér áll: Beck Miksa és Beck Nándor. Mindketten

mint egészen fiatal emberek kerülnek ezekhez az intézetekhez és velük együtt nőnek naggyá, — mindkettő Széll Kálmán tekintélyére támaszkodik, aki a pénzügyminiszterségről való lemondása után mindkét intézet elnöke lesz és kifogyhatatlan tetterejét, mozgékonyágát, tapasztalatait és találmányosságát ezeken az intézeteken belül érvényesíti.

A budapesti bankok a nyolcvanas évek folyamán erős, megfelelő tőkék felett rendelkező, az ország határain kívül is bizalmat keltő intézetekké válnak, amelyek erőiket szintén képesek az iparosítás szolgálatába állítani.

A magyar ipar körében a kiegyezés megkötését követő években elsősorban a malomipar válik ki, ami Magyarország mezőgazdasági jellegénél fogva, s a búzatermelésnek a mezőgazdaságban elfoglalt szerepére való tekintettel érthető. 1866-ban jön létre, még túlnyomóan külföldi tőkével, az Első Budapesti Gőzmalom, a Concordia-malom, a Victoria-malom és a Ceglédi Gőzmalom; 1868-ban az Erzsébet-gőzmalom és a Pesti Molnások és Sütők gőzmalma, 1869-ben gőzmalomok keletkeznek Félegyházán, Kecskeméten, Losoncon, stb. „Nagyobb berendezésű malom“ neve alatt a statisztika 1870-ben már 98 vállalatot ölel fel, 1890-ig ezek száma 358-ra emelkedik. Az országban létező 60 részvénytársulati malom 1880-ban 9.8 millió forint alaptőke mellett 900.000 forint, 1890-ben 11 millió alaptőke mellett 2 millió forint nyereséget mutat ki. Budapesten 1864-ben (?) az akkor létezett három malom 466.000 mm búzát őröl fel, 1890-ben 11 malom 6 millió mm-t. A magyar malomipar európai színvonalra való emelésében a Svájcból bevándorolt Hagenmacher Henrik és Hagenmacher Károly fejtenek ki irányító tevékenységet és működésük ebben az iparban új korszakot nyit meg. A két fivér közül Károly kiváló szakember a malomtechnika terén, amelyet saját találmányaival tökéletesít, míg Henrik a vállalatok pénzügyi alapjai megszervezésének szenteli magát. Működésük a Budapesti gőzmalom r.-t.-ből indul ki, de aztán több más malomra is kiterjed. Mellettük a magyar malomipar modernizálásának úttörőiként meg kell említeni a fáradhatatlan Kochmeister Frigyeszt, aki Burchard Komáddal együtt a Hengermalomnál, Ullmann Mór Györgyöt, aki a Lujza-malomnál fejt ki eredményes tevékenységet és Deutsch Bernátot, a Deutsch Ignác és Fia cég főnökét, aki a Concordia-malomnál van érdekelve.

A malomiparon kívül főleg a gépipar az, amelynek terén már a kiegyezést követő években életképes nagyvállalatok alakulnak. A legjelentékenyebb a Ganz és Társa részvénytársaság, amelynek előbb Somssich Pál, majd Wahrmann Mór az elnöke, — tulajdonképpeni lelke azonban a vállalat vezérigazgatója, Mechwart András. Németországból vándorolt be mint fiatal ember, aki itt a vasútépítéseknek akart elhelyezkedni, de megismerkedvén egy budapesti vasöntöde és gépgyár tulajdonosával, Ganz Ábrahámmal, ennek üzletébe lépett be és azt Ganz halála után egészen maga vette át. A gyár eleinte vasút-felszerelési cikkekre rendezkedett be, amikor pedig a vasútépítések terén fennakadás következett be, malomberendezések, különösen hengercikkek előállítására koncentrált a figyelmét, amelyeket Mechwart több találmányával tökéletesített. Mechwart kiváló mérnök volt, aki

vállalatának fejlesztésében nagy körültekintést mutatott és aki minden újonnan keletkezett szükségletet gyorsan felismerve, fokozatosan kiterjesztette gyára gyártási körét vagonokra, majd 1879-től kezdve villamosági cikkekre is. A gyár fejlődésében nagy szerepe volt kiváló mérnöki karának is, közülük Zipernovszky Károly, Bláthy Ottó Titusz, Gulden Gyula és Déry Miksa az elektromosipar, Bánki Donát a gőzgépgyártás terén válik ki. Mint második nagyobb gépgyári vállalat a Schück-gyár alakul Nagel Hermann és Schlick Béla vezetése alatt. 1864-ben Sopronból Budapestre költözött a Láng-féle vasöntöde és gépgyár is. Két további gépgyár, a Magyar-belga gép- és hajógyár és a Magyar-svájci gép- és vagongyár már 1870-ben fennakadnak. Az állam megvásárolja a két vállalatot és belőlük alakítja meg az Államvasúti Gépgyárat, amely 1875-ben hidépítésekre, 1877/78-ban mezőgazdasági gépekre, 1879-ben pedig hengerszékek gyártására is berendezkedik és 1880-ban a diósgyőri állami vasművekkel olvad össze.

A nyolcvanas években a magyar ipar — ha egyes szórványosan létező jelentéktelenebb vállalatoktól eltekintünk — a malomiparra és gépiparra szorítkozik. Csak ez a kettő áll európai színvonalon és csak ennek a kettőnek van európai jelentősége. Csak a nyolcvanas években érte el a tőkegyűjtés azt a mértéket, hogy az iparosodási folyamat nagyobb arányban lehetett megindítani. Előmozdította ezt a kormány politikája is, amely 1881-től kezdve, amikor Matlekovits Sándor államtitkár kezdeményezésére báró Kemény Gábor kereskedelmi miniszter külön törvény alapján megkezdte az iparnak adókedvezményekkel való állami támogatását, határozott céljának tűzi ki a magyar gyáripar fejlesztését.

Különösen a cukoripar az, amely a nyolcvanas évek végén erős fejlődésnek indul. Egyes cukorgyárak, amelyek a Patzenhofer-, a Stummer-családok és mások tulajdonában voltak, már régebben is léteztek. 1889-ben a Kornfeld Zsigmond kezdeményezésére megalakult Magyar Cukoripar Rt. Botfalun (Brassó mellett) és Szerencsen épít cukorgyárakat, a Deutsch Ignác és Fia cég a hatvani, a Stummer-cég a mezőhegyesi, a Schossberger-cég a selypi cukorgyárat alapítja meg. Kornfeld mellett a magyar cukoripar megalapítása különösen a Deutsch Ignác és Fia cég főnökének, Hatvány Deutsch Sándornak nevéhez fűződik, aki éles judíciumával, nagy látókörével és gyors elhatározásokra valló rendkívüli képességével kimagaslik korának gazdasági tekintélyei sorából. Világos, a dolgok velejét és részleteit egyaránt áttekintő és kellő arányokban látó, mindig termékeny elméje öbenn is a tervek kivitelében tanúsított nagy eréllyel és körültekintéssel párosult. Külső megjelenésével, öntudatos, kimért és kissé rideg modorával típusa a valóban nagyszabású kereskedőnek, aki elgondolásaival kontinenseket ölel fel. Fivérei, Hatvány Károly és Béla és unokafivére, Hatvány József, vele együtt a cukoripar fellendítésének szentelik magukat. A cukoripar azonban 1890 előtt még csak megindulóban van, teljes kibontakozása egy későbbi korban következett be. Hogy 1890-ig is volt haladás e téren, az kiviláglik abból, hogy a magyar cukorgyárak 1871—72-ben még csak 2.8 millió mm répát dolgoztak fel, 1889—90-ben 6.1 milliót. Nyerscukorból előállítottak

1867—68-ban 140.000, 1890—91-ben 917.000 mm-t. Fejlődik a sörgyártás, amelyben a Dreher-család mellett, amely már a hatvanas években alapította Kőbányán sörgyárát, a Haggemmacher-család is kiveszi részét és fejlődik a mezőgazdasági ipar terén a szeszgyártás is, amelynek termelése 1868—69 és 1888—89 között 72.5 millió hektoliter fokról 104.6 millió hektoliter fokra emelkedik. A bőrparban a Csehországból bevándorolt Wolfner Gyula és Lajos, valamint Gyulának fiai, József, Ferenc, Tivadar és Gyula tűnnek ki, akik eredetileg szerény keretek között működött timárcégüket az ország egyik leg-hatalmasabb gyárvállalatává fejlesztik. Vérteli iparosok, akiknek családi hagyományaihoz tartozott, hogy minden ivadékuk egészen alulról kezdve megtanulja az egész timármesterséget. A textilipar 1890-ben még csak fejlődésének kezdetén van. Egyes cégek — kivált Óbudán — nyomóipart folytatnak, amely később a kékfestőiparral bővül ki. Kiválnak közülük Finály, kinek vállalatát előbb a Spitzer Gerson és Társa cég, majd jóval később a Kartonyomóipar Rt. veszi át és a Goldberger Sámuel F. és Fiai cég, amely idővel — de már a háború után — a szövésre és fonásra is berendezkedik. 1884-ben alakul meg a Hitelbank égisze alatt a Pamutipar Rt. is. Tulajdonképpen azonban Magyarország 1890-ben alig jutott túl a nagyobbarányú ipari fejlődés első kezdetein. Csak ennek a fejlődési folyamatnak megindítása az 1890-ben befejeződött politikai korszak érdeme, a fejlődési folyamat maga már a következő korszakba esik.

Az iparnak 1867 és 1890 között való megerősödését mutatja a kőszénbányászatnak és a vasérctermelésnek fejlődése is. A Magyarországon termelt kőszénmennyiség 1868 és 1890 között 5 millió mm-ről 10 millióra, a termelt bamaszénmennyiség 4.4 millió mm-ről 22.5 millió mm-ra, a vasérctermelés ugyanabban az időben 3 millióról 8 millió mm-ra emelkedik. Összesen a bányászat és kohászat termékei 1868-ban 16.5 millió, 1890-ben 28.9 millió forint értéket képviseltek. A kőszénbányászat terén a hetvenes években megalakult Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. áll első helyen, elnöke gr. Forgách Antal, vezérigazgatója még 1890-ben is Feldmann Károly, de helyet foglal már az igazgatóságban Chorin Ferenc is, akinek neve később ennek a társaságnak hatalmas fejlődésével elválaszthatatlanul össze van kapcsolva. A vasiparban a Diósgyőri állami vasgyár és a Szab. Osztrák-Magyar Államvasúttársaság resicai vasművei mellett 1881-ben megalakul két régebbi vállalat összeolvásztásából a Rimamurányi Vasmű Rt. Laczkó Antal elnöklete alatt. Röviddel megalakulása után Brüll (Bíró) Ármin kerül élére, aki szűkszavú és egyedül szakmájának élő kiváló gyáros és kereskedő, aki teljesen azonosítja magát vállalatával és hajthatatlan eréllyel fokról fokra erősíti és fejleszti azt.

A nyolcvanas évek végén a magyar gazdasági élet már bizonyos, a határon túl terjedő expanzivitást is mutat. A nyolcvanas évek második felében Szerbiában és Bulgáriában kiépült keleti vasutak a Balkán-félsziget államait nagyobb mértékben nyitották meg az európai forgalom részére és a magyar gazdasági élet késedelem nélkül hozzálátott az ebből kínálkozó lehetőségek kihasználásához. Ebben a Kereskedelmi Bank járt elől, amelynek megbízásából Weiss Fülöp akkori

igazgató több Balkán-városban értékes pénzügyi összeköttetéseket teremtett, míg Klein Gyula a Hitelbank vezetősége részéről ugyanakkor a Balkán-államokkal való áruforgalom útjait egyengette. Magyarország bekapcsolódott a tengerhajózásba is, amelyben a hetvenes évek végéig az Osztrák Lloyd-ra volt utalva. A magyar állam 1878-ban létesít megállapodást a Schenker és Társa és a Barrel & Sons, London, cégekkel rendes hajójáratoknak Fiúméből való fenntartása tárgyában. Ebből a megegyezésből alakul ki 1880-tól kezdve az Adria Tengerhajózási Rt., amely évi 150.000 forint állami támogatás fejében évenként legalább 150 gőzhajójáratot köteles fenntartani, — ezekből 60—75-öt Fiúme és a nyugateurópai kikötők között. Ezt a szerződést a kormány 1886-ban megújítja, amikor úgy az évi szubvenciót, mint a fenntartandó hajójáratok számát felemeli.

GRATZ GUSZTÁV

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifá szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsáthatók könyvkereskedői forgalomba.

AZ OLASZ KORPORÁCIÓS RENDSZER

OLASZORSZÁGBAN a háborút követő években a kommunizmus termékeny talajra talált. Emlékezetes még, hogy 1920-ban munkástanácsok vették át egyes gyárak vezetését, vörös lobogókat tűzve ki. Az országot már-már hatalmába kerítő vörös-veszély ellen a diadalmasan előretörő fasiszmus vette fel a harcot és 1922 őszén a Marcia su Roma nehéz küzdelem után megpecsételte a feketeingesek győzelmét. Azóta Mussolini, kit ma már méltán korunk legnagyobb államférfiának ismernek el még ellenfelei is, intézi az újjászületett Itália sorsát.

A Duce, midőn a hatalmat átvette, tudatában volt annak, hogy a kommunista veszély elnyomása még nem elégséges. Neki az Olaszországban korhadtnak bizonyult liberális gazdasági rend romjai fölé egy újat kell felépíteni, és pedig olyat, amely hazája jövő fejlődésének és felvirágzásának alapját alkossa.

A liberális rendszer, amely a század elején élte virágzásának korát, a szabad versenyt engedte érvényesülni. Az állam csak akkor avatkozott a gazdasági erők küzdelmébe, amikor a rend fenntartása avagy oly igazságtalanság megtorlása vált szükségessé, amely a fennálló törvényekbe ütközött. Az állam tehát csak rendőri szerepet játszott, a verseny pedig mindjobban a harc jellegét öltötte és megszületett az osztályharc csúnya fogalma. Az orosz bolsevizmus példája viszont azt mutatja, hogy lehetetlen megoldani a tőke és a munka harcát azáltal, ha a vezetést a hatalom minden eszközével együtt a kettő közül az egyik — jelen esetben a munkásosztály — átveszi.

Mussolini elgondolása tehát egy oly rendszer felépítése volt, amelynek alapja a béke és egyensúly, irányítója pedig a csakis egyetemes nemzeti célokat szem előtt tartó pártatlan államhatalom. „Tutto nello Stato, tutto per lo Stato, niente contro lo Stato“; mindent az az állam foglaljon magába, minden az államért legyen és semmi sem történjék az állam ellen. Ez a néhány szó kifejezi a győzelmes fasiszta forradalom integrális államelméletét és ennek kellett érvényt szerezni a gazdasági életben is. Azaz helyesebben szólva az új rendszert elsősorban a gazdasági életben kellett megvalósítani, mert hisz a fasiszta elgondolás szerint, melynek helyességét vitatni nem lehet, a modern állam létalapját a munka és a termelés képezik és ehhez kell alkalmazkodni az állam egész berendezkedésének.

Mussolini elgondolását a korporációs államrendszeren keresztül valósítja meg és hogy ez a rendszer mennyire szervesen függ össze a fasiszta állam fogalmával, mi sem bizonyítja jobban, mint a Duce

kijelentése: „Lo Stato fascista é corporativo, o non é fascista“; vagyis ha a fasiszta állam nem a korporációs rendszeren alapul; akkor fasisztának nem nevezhető.

Bár a korporációs állam terve körülbelül a fasiszmus keletkezésével egyidejűleg született meg, megvalósítása csak lépésről-lépésre halad és az első törvényes intézkedések csak négy évvel a fasiszta forradalom győzelme után jelennek meg. A fasiszmus elgondolásainak megvalósításában empirikus és csak akkor rögzíti meg őket törvények alakjában, amikor a tapasztalat már igazolta azokat.

A korporációs rendszer kiépítésére vonatkozó első törvény tehát csak 1926-ban jelenik meg, azaz négy esztendővel a Marcia su Roma után. Ezt követi 1927-ben a munkaalkotmány — Carta del Lavoro. Utóbbi már felöleli a korporációs állam egész elgondolását, de nem törvényes intézkedéseket, hanem csak vezérelveket tartalmaz. Nem törvény tehát, hanem alapvető jogforrás, amelynek jogi jelentősége — hogy hasonlattal éljünk — az, ami volt az emberi jogoka tartalmazó proklamációé a francia forradalom idejében. A fasiszta nagytanács, amidőn a Carta del Lavoro-t kibocsátotta, azt úgy jellemzi, hogy az a fasiszta forradalom alapvető okmánya. (Documento fondamentale della Rivoluzione fascista). A benne lefektetett elveknek nagy részét azóta már számos törvény átültette a gyakorlati életbe, azonban a nagy mű — a korporációs rendszer tökéletes megvalósítása — befejezve még nincs.

A munkaadók és munkások csoportok szerinti megszervezése, az állam tekintélyének segítségével az érdekvédelem helyes ellátása és az osztályérdekek kiküszöbölése képezik a nagy mű már befejezett részét. A termelés békés rendje és egyensúlya tehát már biztosítva van. Ezt szolgálja a federációkon és konfederációkon keresztül a korporációs állam úgynevezett függőleges (vertikális) felépítése. Hátravan még a korporációk kiépítése, amelyek magukba foglalják a tőkét és munkát együttesen és céljuk a termelésnek a nagy nemzeti célok szolgálatába állítása, rendszerességének és célirányosságának biztosítása. Ez lesz a korporációs állam úgynevezett vízszintes (horizontális) kiépítése, amelyhez az első lépés a legutóbb (januárban) megszavazott törvény.

A történeti sorrend megismerése kedvéért itt röviden felsoroljuk azon rendelkezéseket, melyek a korporációs rendszer kiépítését célozzák.

A korporációs államra vonatkozó első törvényes intézkedéseket az 1926 április 3-án megjelent törvény tartalmazza, amelyet az ugyanazon év július i-én kibocsátott királyi rendelet egészít ki. Ezekben foglaltatnak az érdekvédelmi szervezetek (szindikátusok) felállítására és további kiépítésére (federációk és konfederációk), továbbá a munkabíróság megszervezésére vonatkozó intézkedések. Az 1927-ben kibocsátott munka-alkotmány alapján számos törvényes rendelkezés került kibocsátásra, amelyek közül a legfontosabbak:

Az 1928 december 13-iki törvény, amely a királyi kormánynak teljhatalmat ad a Carta del Lavoro alapján törvényes rendelkezések kibocsátására; az 1931. évi törvény a munkaközvetítő hivatalok fel-

állításáról; az 1928. évi rendelet a kollektív munkaszerződésekről; az 1930. évi törvény a korporációs nagytanács felállításáról; 1931. évi törvény a tartományi gazdasági tanácsok felállításáról; 1932. évi törvény a korporációk hatásköréről a munkás balesetek elhárítására vonatkozó törvényes intézkedések betartásának ellenőrzését illetően. Az 1934. januári törvény végül elrendeli a korporációk felállítását. Ezenkívül több munkásjóléti törvény és rendelet került kibocsátásra ugyancsak a Carta del Lavoro alapján. A Fasiszta Nagytanács újjászervezésére vonatkozó törvényes intézkedés a Nagytanácsban helyet biztosít a konfederációk vezetőinek.

LÁSSUK MOST, miben is áll a már kész függőleges federációs rendszer, amely a termelés rendjét, békéjét és egyensúlyát biztosítja.

A szabad szervezkedés jogát a fasiszta állam is elismeri. Míg azonban a régi liberális rendszer pusztán arra szorítkozott, hogy ezt a jogot törvényes rendelkezésekkel szabályozza, egyébként azonban a megalakult érdekvédelmi szervezetek működésével és további fejlődésével nem törődött, addig a fasiszta állam különbséget tesz a hivatalosan elismert és el nem ismert szervezetek között és az előbbieket már eleve az állam tekintélye segítségével oly előjogokkal ruházza fel, amelyeket a liberális rendszer mellett teljes mértékben megszerezni képtelenek lennének. Az ilyen elismert érdekvédelmi szervezetek működésénél azután az állam természetesen érvényesíti befolyását.

Magától értetődően a fasiszta állam is megvonja a szervezkedés jogát bizonyos foglalkozási ágakhoz tartozóktól, mások szervezkedését pedig az állam előzetes engedélyéhez köti. Így tilos érdekvédelmi szervezetekbe tömörülniük például a fegyveres erőhöz tartozóknak, az állami tisztviselőknek, viszont csak engedéllyel szervezhetnek az önkormányzattal bíró állami intézmények alkalmazottai (vasút, posta, jegy kibocsátási joggal felruházott pénzügyintézetek, stb.).

Minden államilag elismert érdekvédelmi szervezet, akár munkaadókról, akár munkásokról van szó, az elismerés tényénél fogva a következő előjogok birtokába lép, amelyeket az el nem ismert szervezetek nem gyakorolhatnak:

1. az érdekképviselő kizárólagosságának joga,
2. kollektív munkaszerződések megkötésének kizárólagossága,
3. járulékok kivetésének joga.

Az érdekképviselő kizárólagosságának joga annyit tesz, hogy amennyiben egy meghatározott területre vonatkozólag akár a munkaadók, akár a munkások egy bizonyos foglalkozási ághoz tartozó csoportja oly érdekvédelmi szervezetet alakított, amely az állami elismerést elnyerte, ezen a területen az illető csoporthoz tartozók érdekeit csakis ez a szervezet képviselheti, még azok tekintetében is, akik a szervezetnek nem tagjai. Vagyis, ha például a pármiai tartományban a mezőgazdasági munkaadóknak államilag elismert érdekvédelmi szervezetük létezik, amelynek azonban néhány önálló (munkaadó) gazda nem tagja, a szervezet az érdekképviselőt a nem tagokat illetően is köteles és kizárólagosan jogosult ellátni. Viszont nincs törvényes akadálya annak, hogy a fentemlített önálló gazdák külön szervezetbe

tömörüljenek, ez utóbbi azonban állami elismerés híján az érdekvépviseletet még őket illetően sem láthatja el, lévén ez az államilag elismert szervezet kizárólagos joga. Egymagában ez az intézkedés az államilag el nem ismert érdekvédelmi szervezetek fennállását teljesen illuzóriussá teszi. Az állam persze gondoskodik arról, hogy egy megadott foglalkozási csoportnak ugyanazon területen több államilag elismert érdekvédelmi szervezete ne lehessen, megszüntetve ezáltal azt a visszásságot, hogy az érdekvédelem egymással versengő és pártpolitikai szempontokat szem előtt tartó szervezetek martalékává váljék.

Ugyanezen elv érvényesül, amikor a fasiszta állam a kollektív szerződések kötésének jogát kizárólag az államilag elismert érdekvédelmi szervezetekre ruházza. Mussolini azonban e tekintetben még tovább megy, amidőn az ily szerződések megkötését az elismert szervezetek elsődrendű kötelességévé teszi.

Az 1926. évi törvény felhatalmazza az államilag elismert érdekvédelmi szervezeteket egy meghatározott legmagasabb összegben belül járulékok kivetésére. Az elismert szervezeteknek ugyanis bizonyos szociális és mint később kitűnik, kulturális célokot kell megvalósítaniuk és ehhez a költségeket másképp nem teremthetnék elő. Tekintettel arra, hogy ezen szervezetek azok érdekeit is képviselik, akik tagokul nem iratkoztak be, nyilvánvaló, hogy a járulékok fizetésére kötelezhető mindenki, aki az adott területen az illető foglalkozási csoporthoz tartozik, légyen tagja az elismert szervezetnek vagy akár nem. El nem ismert szervezetekre ez a felhatalmazás nem vonatkozik.

Az állam, amely az elismert érdekvédelmi szervezeteket ily előjogokkal ruházza fel, természetesen kell hogy gondoskodjék arról, hogy azok megfelelő és célirányos működésének a kellő biztosítéka meglegyen. Ezért az elismerést a következő előfeltételekhez köti: 1. minimális taglétszám, 2. megfelelő célkitűzés, 3. a vezetők alkalmassága.

A fasiszta állam, amely a szervezkedés szabadságát leszögezte, ellentétbe kerülne saját elvével, ha az állami elismerést minimális taglétszámhoz nem kötné. A tagoknak önszántukból kell csatlakozniuk és a szervezetet megalakítaniuk; az állami elismerésre csak akkor kerülhet sor, amikor az illető foglalkozási csoporthoz tartozók egy tekintélyes hányada már tömörült a kérdéses szervezetben.

A megfelelő célkitűzés elbírálhatása végett az elismerés iránti kérvényben ismertetendő az illető szervezet működésének programja. Az érdekvédelem ellátása és a kollektív szerződések megkötése mellett a fasiszta állam ugyanis az érdekvédelmi szervezeteknek még más feladatokat is tűz ki célul. Gondoskodniuk kell tagjaik szociális és kulturális szükségleteinek ellátásáról, segíyezni, oktatni és megfelelő szellemben nevelni kell őket. Mindennek megszervezése és ellátása költséges és ezt fedezi a kivetett járulékok.

Harmadik feltétele az elismerésnek a vezetők alkalmassága, mint a törvény mondja, képesség, erkölcs és nemzethűség szempontjából. A fasiszta állam tehát gondoskodik arról, hogy a tömegek felbujtók és rendezavarok vezetése alá ne kerüljenek; olyan vezetőik legyenek, akik a jót, a rendet és a nemzet érdekeit tartják szem előtt.

Úgy a munkaadók, mint a munkások oldalán a szervezkedés legalacsonyabb fokát a helyi szindikátus képezi (Sindacato regionale). A szindikátus azonban kiterjedhet egy egész tartományra, sőt az egész országra (Sindacato provinciale, Sindacato nazionale). Viszont a rokonszakmák szindikátusai federációkban (Federazione), ez utóbbiak pedig konfederációkban (Confederazione) tömörülnek. Pl. elképzelhető, hogy a cipőgyári munkások külön szindikátust alakítanak, amely egyesülve a többi hasonszakmájú munkásszindikátussal, felsőbb fokon a bőrgyári munkások federációjához tartozik. A többi ipari munkással egyetemben ezt a federációt is felöleli legfelsőbb fokon az ipari munkások konfederációja.

A konfederációk számát a törvény megállapítja és azokat felsorolja, 6—6 konfederációját ismerve el a munkaadóknak és munkásoknak egyaránt. A konfederációk kijelölése általános foglalkozási ágak szerint történt és ezek a következők: 1. Mezőgazdaság. 2. Ipar. 3. Kereskedelem. 4. Tengeri és légiszállítások. 5. Szárazföldi szállítások és belső hajózás. 6. Hitel és biztosítás.

Ezen tizenkét (hat munkaadó és hat munkás) konfederációhoz csatlakozik tizenharmadikként a szabad pályán működők konfederációja, ahol természetesen megkülönböztetés munkás és munkaadó között nincsen.

A képviselőház reformjáról szóló törvény szerint, amely jelenleg is érvényben van, a képviselők választása a következőképpen történik: az egyes konfederációk összesen nyolcszáz jelöltet javasolnak, és pedig kilencvenhatot a mezőgazdasági, nyolcvanöt az ipari, negyvenötöt a kereskedelmi, negyvenöt a tengeri és légi szállítási, harminckettőt a szárazföldi szállítási és belső hajózási, huszonnégyet a hitel és biztosítási, minden esetben mindkét konfederáció egyenként. Ezekhez csatlakozik a tizenharmadik konfederáció százhatvan jelöltje. További 200 jelöltet végül különböző arra jogosult társadalmi szervezetek hoznak javaslatba. Az összesen 1000 személy közül a fasiszta nagytanács kiválasztja a képviselőjelölteket, akiknek száma a képviselők számának (400) megfelelő. A választók igennel vagy nemmel szavaznak és amennyiben az igennel szavazóké a többség, a nagytanács által kijelöltek megválasztott képviselőknek tekintendők.

Mussolini biztosította természetesen az állam ellenőrzését az érdekvédelmi szervezetek egész munkásságát illetően. Különös gondot fordított azonban arra, hogy legfontosabb ténykedésüknél, a kollektív szerződések megkötésénél az állam ellenőrzése megfelelően érvényesüljön. A kötött szerződések tehát állami jóváhagyás nélkül nem érvényesek. A jóváhagyás pedig bizonyos követelmények betartásától függ. A különböző követelmények, melyek felsorolása túlmeszse vezetne, úgy a lényegre, mint pedig az alakra vonatkoznak. Hogy milyen eredményesek voltak az intézkedések, melyeket Mussolini a kollektív szerződések létesítése céljából tett, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy csak 1931 végéig négyszáz az egész országra vonatkozó és kilencezerötvenkilenc a különböző tartományokra érvénnyel bíró ilyen kollektív szerződés nyerte el az állami jóváhagyást.

A fasiszta állam, amely az érdekvédelmet ily tökéletesen megszervezte, bátran kimondhatta ezután, hogy a sztrájk és a munkás-

kizárás büntetendő cselekményt képez. Jellemző, hogy Mussolini egy ízben a gyártulajdonosok előtt, akik munkásaikat kizárták, kijelentette: „Uraim, ha Önök kizárják munkásaikat, én majd kinyitom a börtöneimet.“ A fasiszta törvényhozás a munkáskizárás büntetettét legalább 10.000 líra pénzbírsággal sújtja, míg a sztrájkoló munkás 3000 líráig terjedhető pénzbírságot fizet. Egy évig, illetőleg hat hónapig terjedő elzárással büntetendő a sztrájk és a munkáskizárás, ha politikai célból történik. Ha pedig valamely célnak a hatóságoktól való kiero-szakolása képezi a büntett indítóokát, a büntetés két évi elzárásig terjedhet. A vezetők és felbujtók büntetése az említett kétszerese lehet.

Előfordulhatnak azonban mégis vitás esetek és ezek elintézéséről a fasiszta állam a következőképpen gondoskodik:

Megkísérlendő mindenekelőtt a békéltetési eljárás és pedig, amennyiben az ellentét olyanok között merült fel, akiknek szervezeteit (pl. szindikátus) egy magasabb fokú szervezet (pl. federáció vagy konfederáció) magában foglalja, a magasabb fokú szervezet részéről — amennyiben pedig munkások és munkaadók állanak egymással szemben, a korporáció útján. A békéltetés sikertelensége esetén következik az eljárás a munkabíróság (Magistratura del Lavoro) előtt.

A munkabíróság a fellebbviteli bíróságok (Corte di appello) kiegészítő részét képezi, azonban kizárólag csak munkaadók és munkások között felmerülő kollektív munkaviszonnyal kapcsolatos vitás kérdések eldöntésére illetékes, összetételében három bíróból és két olasz állampolgárságú szakértő tagból áll. A szakértő tagokat az erre a célra felfektetett lista alapján egy-egy évre a fellebbviteli bíróság elnöke jelöli ki. A munkabíróság hatáskörébe csak oly vitás esetek tartoznak, amelyek a munkaadók és munkások egy-egy csoportja között merülnek fel; egyéni vitás esetekben tehát a munkabíróság nem illetékes. A törvény különösen hangsúlyozza a munkabíróságok illetékeségét oly esetekben amidőn kollektív szerződés nem áll fenn, vagy amikor a kollektív szerződések alkalmazása körül merül fel ellentét.

Jellegzetessége a munkabíróságoknak, hogy tárgyalásaikon állami ügyész is részt vesz. A munkaadók és munkások közötti jogviszony ugyanis annyira szervesen összefügg a termelés egyetemes nemzeti érdekeivel, hogy vele szemben az állam, mint a nemzet érdekeinek őre, közömbös nem maradhat. Innen az állami ügyész jelenléte, aki azonban csak akkor lép közbe, ha az általános nemzeti érdeket veszélyeztetve látja.

Mint látjuk, a korporációs állam federációs — függőleges szervezete szembe állítja a munkaadók és munkások államilag elismert szervezeteit és oly elveket valósít meg, amelyek az állam tekintélyének latbavetésével biztosítják a termelés rendjét és egyensúlyát. A korporációk, azaz az úgynevezett vízszintes kiépítése a korporációs államrendszernek, a megszüntetett osztályharc helyében megvalósítani hivatottak a munkaadók és munkások osztályainak együttműködését, mert mint a Carta del Lavoro hatodik pontja kimondja, a termelés érdekei egyben nemzeti érdeket is képviselnek. Az osztályharc megszüntetése tehát nem elégséges, ennek helyét el kell hegy foglalja a harc ellentéte, azaz a békés együttműködés a közös nemzeti cél érdekében.

A korporációs rendszer kiépítése még folyamatban van. A Carta del Lavoro ugyan már megadja az általános irányelveket és azóta is megjelentek a fentemlített intézkedések, melyek a korporációkra vonatkoznak, azonban csak az 1934 januári törvény rendeli el a korporációk tényleges felállítását. Ez a törvény is csak nagy vonalakban rendelkezik, míg a részletek pontos kidolgozása még hosszas törvényhozói munkát fog igényelni.

Amennyire már most áttekinthető, a korporációs szervezet a következőképpen mutatkozik:

A korporációk állami szervek és ennél fogva nem tekinthetők jogi személyeknek. Működésükben teljesen függetlenek a federációktól, illetőleg konfederációktól. Fenntartásuk költségeit az állam fedezi azon összegből, amelyet az érdekvédelmi szervezetek (szindikátus, federáció, konfederáció) az általuk kivetett járulékokból kötelesek az államnak beszoigáltatni. Az új törvény, mely a konfederációk felállítását elrendeli, egyben megállapítja, hogy azok elnökei csak a következő személyek lehetnek: valamelyik miniszter vagy államtitkár, a fasiszta párt titkára.

A korporációk tagozódása általában a konfederációkéval azonos (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, stb.). E mellett azonban az 1934. törvény hatodik pontja kimondja: „A kormányfő a korporációs miniszter javaslatára és a korporációs központi bizottság meghallgatása után rendeleti úton bizonyos termékek előállítását szabályozandó, külön korporációs bizottságokat alakíthat, amelyekben résztvesznek a különböző gazdasági tényezők (kategóriák) képviselői, az érdekelt állami közigazgatási szervek kiküldöttei és a fasiszta párt megbízottai.“

Ezzel Mussolini lehetőséget akar nyújtani szükségesnek látszó esetekben a Corporazione del Prodotto megalakítására, azaz oly korporatív szerv létesítésére, amely tekintet nélkül az egyes termelési ágakra, magában foglalja mindazokat a tényezőket, amelyek egy adott és nemzeti szempontból fontos tennék előállításánál fontossággal bírnak. A korporádók feladatát ugyanis a termelésben a célirányosságának és rendszerességének érvényesítése képezi. Vannak viszont nemzeti szempontból igen fontos termékek, amelyek tekintetében ezen elvek csak úgy érvényesíthetők, ha különböző általános foglalkozási kategóriák érdekei és kívánásai Összeegyeztethetők (pl. mezőgazdaság, ipar és kereskedelem). Ilyen esetekben szükségesnek mutatkozott az úgynevezett Corporazione del Prodotto felállítására lehetőséget nyújtani.

A korporációs szervezet már meglévő alakulatainak tekintendők a különböző gazdasági tartományi tanácsok (Consiglio Provinciáié d'Economia), amelyek korporatív alapon (munkaadókat és munkásokat egybefoglalóan) megszervezve, az illető tartomány egész gazdasági életét tartoznak irányítani.

A korporációk élén a már létező korporációs nagytanács áll, melynek kb. 200 tagja van. Ezek közül több mint száz a különböző konfederációkból kerül ki, ez utóbbiak jelentőségének megfelelő számában, és pedig akként, hogy a munkaadók és munkások képvisellete egyforma legyen, míg a tanács többi tagja néhány miniszter, államtitkár, állami és nem állami intézmények vezetői, végül 10 szakértő.

Ehhez hasonló lesz a most életbeléptetett törvény alapján megalkotandó korporációk összetétele is.

Az egész korporációs szervezet legfelsőbb irányítását és ellenőrzését Mussolini által külön alapított korporációs minisztérium intézi.

Bár a korporációk legfontosabb feladatát a termelés általános irányítása fogja képezni, már ez eddigi rendelkezésekből látható, hogy ezenkívül munkásságuk még más irányban is kiterjed. Így általános irányelveket állíthatnak fel a munkaadók és munkások közötti viszonyt illetően—mint előbb láttuk, békéltetési eljárásra hivatottak a munkaadók és munkások között —, feladatuk a munkanélküliség égető problémáját állandóan figyelemmel kísérni és az állami munkaközvetítő hivatalok működését irányítani és ellenőrizni, — a tanonckérdésben nekik jut az irányítás — és végül feladatuk ellenőrizni, hogy a munkaadók a balesetek elhárítására vonatkozó törvényes intézkedéseket betartsák.

A termelés irányítása azonban az a legfontosabb cél, amely korporációk létalapját megadja. A Carta del Lavoro VII. pontja kimondja, hogy a korporációs állam a termelés terén a magánvállalkozást tekinti leginkább célravezetőnek és a nemzet céljainak legjobban megfelelőnek. Ezt kiegészíti a IX. pont, amely megállapítja, hogy az állam csak akkor avatkozik a termelés rendjébe, ha a magánvállalkozás a termelés céljait kellőképp nem szolgálja, avagy az állam politikai érdekei ezt megkövetelik.

Hogy a termelés irányítása a korporációk útján milyen elvek szerint fog megvalósulni, erre nagyvonalakban felvilágosítást nyújt a legújabb, a korporációkat felállító törvény. Ez utóbbi teljes hatalommal ruházza fel a korporációkat a termelés irányítása terén azon esetekben, amidőn a kormányfő hozzájárulásával az illetékes minisztérium vagy a korporációban egyesített szervezetek erre felkérnek.

A legújabb törvény megszavazásával és a korporációk felállításának elrendelésével a szorosabb értelemben vett korporációs rendszer alapjai megvannak. Most következik a korporációk tényleges felállítása és egy későbbi jövőben — mint azt az olasz kormányfő már bejelentette — a parlament újabb reformja korporációs alapon.

A korporációs állam tehát, amelyet a Duce a fasizmus legvakmerőbb és legforradalmibb alkotásának nevez, végleg kiépítve még nincs. De minden év, sőt minden hónap közelebb visz a nagy célhoz. Teljes azonban már a Carta del Lavoro óta a nemzeti erők Összefogása gazdasági téren és ezt az összefogást a fasizmus jegyében a Duce olyan zsenialitással valósította meg, hogy a széthullás veszélye többé nem fenyeget.

VILLANI LAJOS BÁRÓ

AZ ÚJ LENGYEL ALKOTMÁNY

LENGYELORSZÁG a világháború eredményeképpen született újjá az akkori forradalmi hangulatban kellett megállapítani állami szervezetét. Ennek következtében a szervezetet szabályozó lengyel alkotmánytörvény, melyet szenvedélyes, hosszú—a bolsevik Oroszországgal viselt háború által is megszakított — vita után 1921. évi március 17-én fogadott el az alkotmányozó nemzetgyűlés, a parlamenti demokrácia egyedül üdvözítőnek hitt alapjára helyezkedett. Kizárt mindent, ami a képviselőház mindenhatóságát, a pártok kíméletlen versenyét és önzését korlátozhatta volna. A köztársasági elnök méltóságát reprezentáló bábba süllyesztette s 444 szuverént emelt föléje, ahogy a parlamenten kívül álló tárgyilagos megfigyelők már akkor elnevezték a képviselőket. Ezért Pilsudski József a neki felajánlott elnöki méltóságot el se fogadta. A megválasztott képviselőház hatalmát öt évre állandósította, mert felosztatását az akkori viszonyok között teljesíthetetlen feltételekhez kötötte. Tehát a népet, mely az alkotmány 2. cikkelye szerint a legfőbb hatóságot képezte a köztársaságban, öt évre kizárta joga gyakorlásából, bármennyire is megváltozott volna közben annak hangulata, célja vagy törekvése. Ezek mellett pedig nem gondoskodott az állami szükségletek kielégítéséről, nevezetesen az állami költségvetés és az újonc jutalék idején való megszavazásáról.

Mindezek azt eredményezték, hogy a kormányok minduntalan váltakoztak, mert a kormánybukáshoz elegendő volt egy ki nem elégített kis pártnak a koalícióból való kiválása. Az örökös alkudozások és a pártok részére tett engedmények, a költségvetés késedelmes elintézése, a folytonos ingadozások rontották az állam pénzügyi helyzetét és tekintélyét. Ez indította arra Pilsudski Józsefet, a lengyel haderő megteremtőjét, hogy 1926. év május havában újból kezébe vegye az állam ügyeinek vezetését és megkezdje az előkészületeket az alkotmány módosítására. Az első lépés már 1926. év augusztus havában történt, a köztársasági elnök jogainak bizonyos mértékű kiterjesztésével, de a régi alkotmánytörvény szelleme megmaradt.

Mivel azonban időközben sok államban a régi kormányzási rend alapján megváltozott s mivel a sajátos lengyel viszonyok is más berendezést követeltek, a kormánnyal való együttműködés pártja, vagyis az ottani kormánypárt nem elégedett meg a már végrehajtott módosításokkal, hanem már 1929-ben javaslatot terjesztett elő a parlamentben az eddigi alkotmánytörvény gyökeres megváltoztatására. A javaslat fölött hosszú ideig folyt a vita, de abban szinte kizárólag

csak a kormánypárt tagjai vettek részt, mert úgy a jobb-, mint a baloldali ellenzék a javaslatot még csak általános tárgyalás alapjául sem fogadta el. A tárgyalás eredményeképp a lengyel képviselőház 1934 január 26-án a régi törvény által előírt alakításoknak megfelelően megszavazta az új alkotmánytörvényt, mely lényegesen különbözik az eddig érvényben lévőttől. Míg ugyanis az előbbi a korlátlan parlamenti demokráciát tartotta szem előtt, addig Lengyelország új alkotmánya az elnöki tekintélyen nyugszik.

Kitűnik ez már a két törvény első mondataiból. Az előbbi úgy kezdődik, hogy az állam legfőbb hatósága a nemzetet illeti s azután következik szerveinek felsorolása, első helyre téve a törvényhozó szervet. Az új törvény első megállapítása, hogy a lengyel állam a területén élő lakosság összességének közös java. Legjobb fiainak áldozatos küzdelmével támadt új életre s történelmi örökségként adandó át nemzedékről nemzedékre. Minden nemzedéknek kötelessége saját erő kifejtésével emelni az állam erejét és tekintélyét s ezért utódai előtt felelős. (1. cikk.)

Az állam élén a köztársaság elnöke áll. ő felelős Isten és a történelem előtt az állam sorsáért. Az ő kötelessége gondoskodni az állam jólétéről, védelmi készségéről és arról, hogy a világ többi nemzetei között méltó helyet foglaljon el. Az ő személyében összpontosul az állam egységes és oszthatatlan hatalma. (2. cikk.)

Az ÁLLAM SZERVEI a köztársasági elnök felsőbbisége alatt a következők: a kormány, a képviselőház (Sejm), szenátus, hadsereg, bíróságok, az állami ellenőrző hatóságok (Számvevőszék), valamint a területi és gazdasági önkormányzat. Mindezek főfeladata a köztársaság érdekeinek szolgálata. (3. cikk.)

A társadalmi élet az állam keretében és arra támaszkodva alakul. Az állam biztosítja szabad fejlődését s ha a közjó úgy kívánja, irányt szab neki vagy szabályozza feltételeit. Az állam biztosítja lakóinak személyi értékeik szabad fejlődési lehetőségét, valamint a lelkiismereti, a szólási és az egyesülési szabadságot. Ezen szabadságoknak a közjó szab határt. A polgárok hűséggel tartoznak az államnak és teljesíteni tartoznak azokat a kötelességeket, melyeket az állam reájuk ró.

A polgárnak a közjó érdekében kifejtett munkája és érdemei képezik mértékét a közügyekre való befolyás jogosultságának. Ezen jogok gyakorlásában nem szolgálhat akadályul sem származás, sem vallás, sem az illető neme vagy nemzetisége. (7. cikk.)

Az állam arra törekszik, hogy a közjó érdekében összhangozó együttműködésre egyesítse az összes polgárokat. Semmiféle tevékenység nem állhat ellentétben az állam céljaival. Szembehelyezkedés esetén az állam kényszerítő eszközöket használ.

Ezen általános megállapítások után áttér az új alkotmánytörvény az egyes állami szervekre s ezek működésének szabályozására:

A KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE, mint az állam mindenkifölé rendelt tényezője összhangozóba hozza az állam legfőbb szerveit és az ezek közt támadt összeütközések ügyében dönt. (11. cikk.) Hatás-

körében belátása szerint kinevezi és elbocsátja a miniszterelnököt s ennek javaslatára kinevezi és felmenti a minisztereket; összehívja és feloszlatja a képviselőházat, elrendeli a képviselőház és szenátus ülészakának megnyitását, elnapolását és bezárását; a fegyveres erő főparancsnoka, kifelé képviseli az államot, fogadja a külállamok képviselőit és követeket küld az idegen államokba; határoz a háborúról és a békéről; szerződéseket köt a külállamokkal és ratifikálja azokat; betölti azokat az állami hivatalokat, melyek betöltése részére van fenntartva. A külállamokkal kötött olyan szerződések, melyek a kincstár állandó megterhelését jelentik, vagy azt a kötelezettséget foglalják magukban, hogy a lakosság új terhekkal sújtassék, avagy a határ megváltoztatását vonják maguk után, továbbá a kereskedelmi és a vámszerződések ratifikációja, mindezek a törvényhozásnak törvényben kifejezett hozzájárulását igénylik.

A köztársasági elnök hivatalos intézkedései a miniszterelnök és az illetékes miniszter által ellenjegyzendők. Az olyan rendelkezések azonban, melyeket az elnök saját személyét illető jogosítások körében tesz, nem igényelnek ellenjegyzést. Ezek a következők: a köztársasági elnöki méltóságra az egyik jelölt ajánlása; háború esetén az utód kinevezése; a miniszterelnöknek, a legfelsőbb bíróság elnökének és a legfelsőbb számvevőszék elnökének kinevezése és felmentése; a hadsereg fővezérének és főfelügyelőjének kinevezése és felmentése; az államtörvényszék bíráltnak és a szenátusi tagok egy részének kinevezése; a polgári kabinetiroda főnökének és tisztviselőinek kinevezése és felmentése; a képviselőháznak időelőtti feloszlatása és a szenátus teljes újjáalakításának elrendelése; a kormány tagjainak államtörvényszék elé állítása és végül a kegyelem gyakorlása.

A köztársaság elnöke ténykedéséért felelősségre nem vonható. A hivatalos ténykedéssel össze nem függő cselekményeiért sem lehet felelősségre vonni hivataloskodásának ideje alatt.

A köztársasági elnök választásának módja a következő: Az egyik jelöltet az elektorok jelölik ki. Ezek: a szenátus és a képviselőház elnökei, a miniszterelnök, a legfelsőbb bíróság elnöke és a fegyveres erő főfelügyelője, továbbá a legméltóbb polgárok közül a képviselőház által választott 50 és a szenátus által választott 25 tag, összesen 80. A másik jelöltet a lelépő köztársasági elnök nevezi meg. Az új elnököt a két jelölt közül általános népszavazással választják. Ha azonban a lelépő elnök a maga részéről is elfogadja az elektorok gyűlésének választottját, az minden további eljárás nélkül a köztársaság elnökévé választottnak ismerendő el. Az eddigi alkotmánytörvény értelmében a köztársaság elnökét a képviselőház és szenátus együttes ülése: a nemzetgyűlés választotta, jelölteket pedig a házszabály által meghatározott számú képviselő ajánlhatott.

A köztársasági elnök hivataloskodásának ideje hét év. Ha az elnöki méltóság az utód megválasztása előtt időközben üresedik meg, akkor az új elnök megválasztásáig teendőit teljhatalommal a szenátus elnöke (eddig a képviselőház elnöke) látja el. Háború esetén az elnök megbízatásának ideje automatikusan meghosszabbodik a békekötést

követő három hónapig terjedő időre. A háború kitörésekor az elnök a hivatalos lapban közzeendő kéziratával kijelöli utódját arra az esetre, ha az elnöki méltóság a háború tartama alatt megüresednék. Az üresedés tényleges bekövetkezése esetén a kijelölt utód azonnal jogaiba lép és az elnöki hatalmat a békekötést követő három hónapig gyakorolja.

A KORMÁNYZÁS teendőit, a hatásköréből kivett ügyektől eltekintve, a kormány végzi. Működését a miniszterelnök irányítja. A kormány szervezetét, valamint a miniszterelnök, a minisztertanács és az egyes miniszterek hatáskörét a köztársaság elnöke rendeletileg állapítja meg.

A miniszterek éppúgy, mint a miniszterelnök politikailag a köztársaság elnökének felelősek és általa bármikor elbocsáthatók. A képviselőház a parlamenti ellenőrzés gyakorlásaképp szintén követelheti a kormány vagy az egyes miniszterek visszalépését. Ezíránt csak a rendes ülésszak folyamán lehet indítványt előterjeszteni. Ha az indítványt a képviselőház egyszerű többséggel elfogadja, de a köztársaság elnöke a kormányt három nap alatt el nem bocsátja, sem pedig a képviselőházat fel nem oszlatja, a javaslatot a szenátus veszi tárgyalás alá legközelebbi ülésében. Ha ez is elfogadja a képviselőház által hozott határozatot, akkor a köztársaság elnöke felmenti a kormányt vagy az illető minisztert, vagy pedig felosztatja a képviselőházat és elrendeli a szenátus teljes újjáalakítását.

Amint ezekből látható, a parlament kormánybuktatási lehetősége eléggé korlátozott, míg a köztársaság elnöke minden pillanatban túladhathat a kormányon vagy a miniszterek akármelyikén.

A miniszterelnök és a miniszterek a politikai felelősségtől függetlenül alkotmányjogi felelősségre is vonhatók az államtörvényszék előtt, ha törvényszegést követnek el. A vád alá helyezés joga megilleti úgy a köztársaság elnökét, mint a parlamentet. Míg azonban az elnök ezt egyszerű rendelettel megteheti, addig a parlament csak mindkét házának, vagyis a képviselőháznak és szenátusnak együttes ülésén háromötöd többséggel hozhat vád alá helyező határozatot és pedig a két ház törvényes létszáma legalább felének jelenlétében.

A KÉPVISELŐHAZ az államnak a közvéleményt visszatükröző szerve és feladata a törvényhozás és a kormány tevékenységének ellenőrzése. Az ellenőrzés a kormány iránti bizalmatlansági indítvány, a miniszterek alkotmányos felelősségrevonása, interpellációk előterjesztése, az állami zárszámadás évenkénti jóváhagyása és a kormány részére a felmentvény megadása s végül az állami adósságok ellenőrzése útján történik. Kormányzási teendők nem tartoznak a képviselőház hatáskörébe.

A képviselőket általános, titkos, egyenlő, közvetlen és arányos szavazással választják. A mandátumok érvényének időtartama öt év. Az új választást a képviselőház felosztatásától számítandó 30 nap alatt ki kell írni s a szavazást a választás elrendelése után legkésőbb 60 nap alatt meg kell ejteni. Választói joga van minden lengyel állam-

polgárnak nemi különbség nélkül, aki életének 24. évét betöltötte és polgári jogainak birtokában van. A választhatósághoz a 30. életév betöltése kívántatik. A múlttal szemben itt az a változás, hogy a választói jog korhatárát 21 évről 24-re, a választhatóságét 25-ről 30-ra emelték fel.

A képviselőház rendes (kölségvetési) ülészsaka minden év november havában kezdődik és négy hónapig tart. Ezen ülészsak 30 napra elnapolható. Hosszabb időre csak a képviselőház hozzájárulásával napolható el. A köztársaság elnöke bármikor rendkívüli ülészsakot is összehívhat, a képviselők felének írásbeli kívánságára pedig össze kell hívnia. A rendkívüli ülészsakon azonban csak azok a tárgyak kerülhetnek napirendre, amelyek miatt azt összehívták, vagy amelyeket a köztársaság elnöke sürgőseknek ismer el. Mint ezekből kitűnik, a legszélesebb alapon megválasztott képviselőház tevékenységi köre meglehetősen korlátozott.

Összébbszorult a képviselőknek a régi törvényben biztosított igen tág körű mentelmi joga is. Most csak a képviselő parlamenti működését védi és ottani beszédei és magatartása miatt csak a Ház által vonható felelősségre. Ha azonban ezen közben vét a képviselői fogadalom ellen vagy hivatalból üldözendő kihágást követ el, házhatározattal az államtörvényszék elé állítható, mely végeredményben mandátumától is megfoszthatja. Harmadik személy hátrányára elkövetett jogsértésért a képviselő csak a mentelmi jognak szabályszerű felfüggesztése után vonható felelősségre. A képviselői tevékenységgel össze nem függő cselekményekért a képviselő éppúgy felel, mint minden más polgár. A képviselőház kívánságára azonban a képviselő elleni eljárás mandátumának tartamára felfüggeszthető, de az ilyen felfüggesztés ideje az elévülési időbe be nem számítható. Megszigorítja az új törvény az összeférhetetlenség feltételeit is és a bíraskodást e téren is az államtörvényszékre bízza, mely ezekben az esetekben szintén kimondhatja, olykor köteles kimondani a mandátumvesztést.

A SZENÁTUS az államnak az a szerve, mely a közjó előmozdításában legtevékenyebb elemek akarátát juttatja kifejezésre. A szenátus mint a törvényhozás második kamarája tárgyalja a kölségvetést és a képviselőház által megszavazott törvényeket. Ezenkívül, bár kezdeményező jog nélkül, a képviselőházzal egyenjogúlag részt vesz a következő ügyek eldöntésében: a kormány iránti bizalmatlanság kifejezésében, az elnöki vétó következtében a törvényhozásnak visszaadott törvények új megvizsgálásában, az alkotmánytörvény módosításában és a kivételes állapot elrendelésének hatálytalanításában.

A szenátus 120 tagból áll. Ezek egyharmadát a köztársaság elnöke nevezi ki, kétharmadát pedig választják. Ügy a kinevezett, mint a választott tagok fele háromévenként kilép, a köztársaság elnöke pedig bármikor elrendelheti a szenátus teljes megújítását.

A szenátusba választói joggal azok a polgárok bírnak, akik a törvényben meghatározandó módon a közjó érdekében kifejtett munkásságban elől haladóknak lesznek elismerve. Az új alkotmány-

törvény életbelépte után az első szenátust azok a polgárok lesznek jogosultak megválasztani, akik a *Virtuti Militari* katonai érdemrend, avagy a függetlenségi érdemkereszt tulajdonosai. Megválasztani azt lehet, aki képviselőnek is választható. A kilépő tag újra megválasztható vagy kinevezhető. A szenátus tagja életfogytiglan jogosult a szenátor címének viselésére.

Kötelező erejű törvények kétféleképpen jöhetnek létre, nevezetesen rendes parlamenti tárgyalás és a köztársaság elnöke által kiadott dekrétum útján. Bármely úton hozott törvények egyikesem állhat ellentétben az alkotmány rendelkezéseivel. A törvénykezdeményezés joga a kormányt és a képviselőházat illeti meg. Költségvetési, újoncozási és nemzetközi szerződések ratifikálását illető ügyekben azonban a kezdeményezés joga kizárólag a kormány számára van fenntartva. A képviselőház csak a kormány hozzájárulásával hozhat olyan törvényt, mely a kincstár megterhelésével jár, ha a szükséges fedezet költségvetésileg nincs biztosítva.

A képviselőház által elfogadott törvényjavaslat a szenátus elé kerül további tárgyalás végett. A szenátus határozata, mely a javaslatot elveti vagy megváltoztatja, elfogadottnak tekintendő, ha azt a képviselőház háromötöd többséggel el nem veti. A két kamara által elfogadott törvény a köztársaság elnöke elé kerül, aki annak kihirdetését elrendeli. A törvény ezzel az aktussal válik kötelezővé. A köztársaság elnöke azonban a törvény kézhezvételétől számított 30 nap alatt azt visszaadhatja a képviselőháznak újabb megfontolás céljából. Ilyen esetben a képviselőház legkorábban a következő rendes ülészakban veszi azt újabb tárgyalás alá s ha a törvényt a képviselők törvényben megállapított létszámának abszolút többségével újból változatlanul elfogadja és a szenátus is ugyanilyen módon hozzájárul, akkor az elnök megállapítja jogérvényét és elrendeli kihirdetését.

A köztársasági elnök dekrétumai kétfélék. A képviselőház feloszlata idején ugyanis az alkotmánytörvény, a választójogi törvény, az állami költségvetés és az érmerendszer módosításán, valamint újabb adók bevezetésén, államadósságok felvételén és az államjavak elidegenítésén kívül eső összes ügyeket törvényerejű elnöki dekrétummal lehet szabályozni s ezeket a dekrétumokat csak újabb dekrétummal vagy a parlament által hozott törvénnyel lehet hatályon kívül helyezni vagy módosítani. Ezenkívül az egyes törvények is felhatalmazhatják a köztársaság elnökét bizonyos ügyek szabályozására. Ilyen esetben bármikor adhat ki törvényerejű rendeleteket. A kormány és a hadsereg, valamint a kormányigazgatás szervezetének szabályozása kizárólag a köztársasági elnök hatáskörébe tartozik s az ezekben kiadott dekrétumokat csak újabb dekrétum változtathatja meg vagy helyezheti hatályon kívül.

A honvédelem érdekében az alkotmánytörvény fenntartja az eddigi általános hadikötelezettséget s a véderő fölötti rendelkezést kizárólag a köztársasági elnök hatáskörébe utalja. Az egyszer megállapított újonkontingens keretében az elnök évről évre végezheti a sorozást és a parlament hozzájárulása csak a kontingens felemeléséhez szükséges.

Az igazságszolgáltatást független bíróságok gyakorolják. A köztársaság elnöke által kinevezett bírák elmozdíthatatlanok. A közigazgatási úton kimért büntetések ellen a rendes bíróság jogsegélyét lehet igénybevenni. Az igazságszolgáltatás legfőbb fóruma a legfelsőbb bíróság (Sad Nawyíszy) a polgári és büntető ügyekben, továbbá a legfelsőbb közigazgatási bíróság (Najwyászy Trybunal Administracyjny), mely a közigazgatási eljárás törvényessége fölött őrködik és a hatásköri bíróság (Trybunal Kompetencyjny). Külön törvény fog intézkedni a katonai bíróságok szervezetéről és hatásköréről. A felelősségre vont miniszterek, szenátorok és képviselők ügyeiben való ítélkezésre külön államtörvényszék (Trybunal Stanu) alakul, melynek elnöke a legfelsőbb bíróság elnöke s taglétszáma hat bíró. Ezeket és helyetteseiket a köztársaság elnöke nevezi ki a rendes bírák sorából, akiket felerészben a képviselőház, felerészben pedig a szenátus által kétszeres számban előterjesztett jelöltek közül választ ki.

AZ ÁLLAMI KÖZIGAZGATÁS szervei az állami hivatalok, a területi és gazdasági önkormányzat. Közigazgatási szempontból az ország vajdaságokra, járásokra és községekre oszlik. Ehhez képest az eljárás mindenütt három fokozatú. Az állami igazgatás (hivatalok) szervezetét a köztársasági elnök szabályozza rendeletileg. A gazdasági önkormányzat teendőit a különféle kamarák végzik.

Az állami pénzügyi ellenőrzést a legfőbb számvevőszék (Najwyásza Izba Kontroli) gyakorolja kollégialisan és a kormánytól függetlenül.

Kivételes állapot vagy háború esetén a köztársaság elnöke is kivételes hatalommal ruháztatik fel.

Az alkotmánytörvény módosítását kezdeményezheti a köztársaság elnöke, a kormány vagy a képviselők törvényben megállapított számának negyedrésze. A köztársaság elnökének ezirányú indítványát változtatlanul kell szavazás alá bocsátani vagy csak olyan változtatásokkal, melyekhez az elnök előzetesen hozzájárult. A köztársasági elnök indítványa törvényerőre emelkedik, ha ezt a képviselőház és szenátus a jelenlévők rendes többségével elfogadja, a kormány vagy a képviselők alkotmánymódosító javaslata azonban csak akkor, ha azt a két kamara a törvényben megállapított létszámának többségével szavazta meg.

Az új alkotmánytörvény érvényben hagyta a réginek a magántulajdon elismerésére és védelmére vonatkozó rendelkezését. Ennek a földbirtokra vonatkozó rendelkezése így hangzik: „A föld, mint a nemzeti és állami lét egyik legfontosabb tényezője, nem lehet korlátlan forgalom tárgya.“ Ugyancsak érvényben hagyta a nemzetiségek jogaira, a vallás kötelező oktatására és az általános tankötelezettségre vonatkozó régi rendelkezéseket.

Az új lengyel alkotmány teljesen megfelel Pilsudski József elgondolásának. Bevonja az alkotmányos munkába a legszélesebb néprétegeket, hogy fokozza a közügyek iránti érdeklődésüket és növelje felelősségérzetüket a hazával szemben, de erős központi kormány létesítésével hatalmas korlátot szab az egyéni önzésnek, hatalmaskodásnak és párt-tülekedésnek. A jövő fogja megmutatni, mennyire sikerült ez.

Meg kell még jegyeznünk, hogy az ellenzék alaki okokból kétségbevonja az új alkotmány érvényét. A régi alkotmánytörvény 125. cikkelye szerint ugyanis az alkotmánymódosítás csak a képviselők legalább felének jelenlétében és kétharmad szótöbbséggel eszközölhető. Az ellenzék jelenlétében ilyen többsége a kormánynak nincsen. Az ellenzék azonban, mint már említettem, nem akart részt venni a javaslat tárgyalásában, mert azt még tárgyalás alapjául sem fogadta el. A tárgyalás elől tehát kivonult abban a meggyőződésben, hogy a szavazást külön fogják napirendre tűzni az ott kifejlődött gyakorlatnak megfelelően. A ház elnöke azonban, mikor a hozzászólók kifogytak, azonnal elrendelte a szavazást és a jelenlévő kormánypárti képviselők, akik az előírt számnál, vagyis 222-nél többen voltak, a javaslatot nem is kétharmad szótöbbséggel, hanem egyhangúlag elfogadták. így a változtatás alkotmányszerűen, az írott betűnek megfelelően, bár az eddigi szokástól eltérően történt. Az ellenzék jogfosztást emleget, mert a kormánypárt állítólag titokban, a távollevő képviselők kijátszásával határozott, a kormánypárt pedig azt feleli erre, hogy a képviselő kötelessége ott lenni minden ülésen s az ellenzék hanyagsága miatt fontos államügyek nem szenvedhetnek halasztást. Ezt a házi perpatvart majd csak elintézik egymás között s az alkotmány a szenátus szavazása után életbe lép. Ott ugyanis, a szenátusban, a kormánynak megvan a szükséges kétharmad többsége.

TOMCSÁNYI JÁNOS

BULGÁRIA KELET ES NYUGAT MESGYÉJEN

A FŐVÁROS ÉS A VIDÉK közti különbség úgyszólván Európa valamennyi államában élénken szembeszökő. Annál meglepőbb tehát, ha az ember megáll Szófia közepén és valahogy úgy érzi, hogy az egész bolgár múlt, történelem, a bolgár lélek és egyéniség ölt testet körülötte a maga szimbólumaiban. Hogy itt nem az anyaföldtől elszakadt és többé-kevésbé gyökértelen körengtetegben él, hanem városban, ahol az egész ország szívedobbanása érezhető, ahol a házak, utcasorok, régi és új épületek a bolgár kultúra fejlődésének vetületét jelentik.

Most, ebben a hetek óta tartó szakadatlan hóesésben szinte átszellemülve, sejtelmesen magaslik elő hatalmas arányaival a főváros legszebb, arányaiban lenyűgöző temploma, a Kyrill és Methodi katedrális. Sokkupalás, gigantikus épület, amelynek ormán dacosan szökik égbe a görög kereszt. Bent, az óriási boltívek alatt szigorú, komor görög szentek állanak hosszú sorban őrt az oltárokon, stilizált, szögletes és merev testtartással, a fénylő arany tányérral fejük körül. Különös, keleti szentek, torzonborz szakállasak, hűvösek és előkelők. Olyan öntudattal, méltósággal tekintenek alá magas trónusukról a lent térdelő hívek tömegére, mintha mind a mai napig sem eszméltek volna rá a hajdani híres, világokat verő Bizánc hatalmának lassú alkonyára.

Itt, errefelé még él az egykori, bizánci lélek, amely ebben a katedrálisban ölt testet, a görög kereszt még Kelet felé mutat és ezek a komor szentek a maguk zárkózottságában idegenek számunkra, mint ahogy szokatlan az a hajbókolás, ismeretlen rítus, amellyel a templomlátogatók elébük járulnak. Szent Kyrill tiszteletére szentelték ezt a templomot, annak a Szent Kyrillnek ajánlották, akinek emlékét kőbevésett szobornál és emeletes freskónál ékebben, maradandóbban hirdetik ezek a furcsa betűk, felírások az oltárok talapzatán. Ez a cirill ábécé, amelynek folytán Bulgáriáé a dicsőség, hogy megalapozta a keleti szláv kultúra továbbfejlődését a Balkánon és Oroszországban, Ázsiában.

Az írás magában csak szimbólum, amely elválasztja Keletet Nyugattól, ám jelképeken felül a lelkek mélyére ható valóság az, hogy az egykori Bizánc elszakított, kihasított egy nagy darabot Európa testéből. Túl nyelven, íráson és képeken, a lélekben is már Kelet ez a vidék, amelyen ma is még hatékonyan és hatalmasan uralkodik a görög-kereszt és a bizánci lelkelet. A világ szlávságának egyik legnagyobb emberét ünnepli ködös hóesésben ez a katedrális, azt a férfit, aki külön kultúrát teremtett népének, de olyan elgondolásban,

hogy az mind a mai napig határvonalat szab európai Nyugat és Kelet között. Ezért van az, hogy a geográfusoknak nincs mindig igazuk, mert errefelé már elhagyjuk Európát, itt már a keleti lélek vibrál körülünk. És hiába akar minden erejével „europeizálódni“ a bolgár, egészen a lelke mélyén mindig megköti, mindig gátolja ez a magasba szökő görög kereszt. Bulgária számára Bizánc történelmet és múltat jelent, de egyben ehhez kapcsolódik a Ma is, erre épül a további fejlődés.

Kevésbé központi fekvésű tér szélén, a mélyebben elterülő városrészben filigrán, karsú, keskeny minarét szökik a magasba: a török mecset tornya, amely mélabúsan tekint le a belőle kiinduló új sugárútra. Körötte modern épületek sorakoznak, hogy annál szembezőköbb legyen az időszerűtlenség, amelyet ez a mohamedán imaház jelent. Már kissé megfakult a csillogó arany betűknek ékes szövevénye, amely a bejárat fölött hirdeti, hogy Allah nagy és hatalmas, és Mohamed az ő prófétája. Ünnepeken még feltűnik a minarét keskeny erkélyén a fehér ruhába öltözött imám, amint elnyújtott, panaszos hangján sírja bele a lüktető belváros forgatagába Allahnak nagyságát, még csoportosan járulnak alázatosan megoldott sarukkal a mecset elé a hithű mohamedánok: de ez már csak a múlt, amely ittmaradt és amelyre nem szívesen emlékeznek vissza az itteniek.

És mégis, a halványuló félholdnak egy-két fáradt, utolsó sugara ma is itt rezeg a levegőben és a lelkekben, és ha már múlttá foszlott is a lófarkas lobogó: nagyon hosszú, nagyon hatalmas és veszedelmes múlt volt, amely nem tűnt el nyom nélkül az időben. Ötszáz esztendő rabság és elnyomatás végzetes korszak a népek életében, ötven-hatvan esztendő alatt nem lehet azt egészen elfelejteni.

A görög kereszt és a félhold szellemi harcának csatateré volt az ország. Sokáig úgy is látszott, hogy ez a kopott mecset lesz úrrá ezen a földön. Végül, a felszabadulás után mégis csak a boltozatos görög katedrális lett győztes a lelkeken, de egyre fakulón, egyre szürkülön ugyan, mégis itt méléz a lüktető városrész közepén a lapostetejű török mecset és néha, különleges alkalmakkor felhangzik a elnyújtott dalmú török ima, felcsendül a levegőben és tudat alatt talán a lelkek mélyében is.

Szemtől szemben a bolgár parlamenttel, a szobranjéval, délcegen ül ágaskodó paripáján a felszabadító cár. „Car oszvoditel“ ... hirdeti a talpazaton a felírás. Mereven néz szembe a képviselőházzal II. Sándor, akire hálával és tisztelettel tekintenek a járókelők. Mint ahogy hálával, tisztelettel és szeretettel gondolnak mindenkor Oroszországra, a hatalmas, segítő testvérré, akinek elsősorban is köszönhetik, hogy megérték országuk felszabadítását. Még ma is élnek igen öreg emberek, akik hajdanában, a dicsőséges esztendőkből együtt harcoltak a felszabadító orosz csapatokkal a gyűlölt török félhold ellen. Még ma is előlegezett jóindulattal és rokonszenvvel fordul ez a nép minden felé, ami Oroszországból érkezik, hiszen az oroszban nemcsak a jóindulatú és hatalmas testvért látják, de egyben a megmentőt, aki örök hála kötelezte őket.

Szívükhöz és kultúrájukhoz legközelebb az orosz áll, akinek már nyelve is közvetlen rokonságban van a bolgár nyelvel. A tanterv

szerint már az iskolás gyermeknek is kötelessége oroszul tanulni; nem csoda, ha mohó falánksággal vetik magukat a régebbi és a modern orosz irodalomra, ha operájuk egymás után játssza a mai orosz zeneszerzők alkotásait, ha Tolsztoj és Dosztojevszkij népének ködös, fantasztá, álmatag filozófiája élénk visszhangra talál náluk. Nyugodtan el lehet mondani, hogy ma a hozzájuk legközelebb eső kultúra az orosz, a legtermékenyebb szellemi befolyás az orosz nép köréből érkezik; nem a kommunista világnézetből, de politikától függetlenül, a mindenkori oroszoktól.

Léleken azonban Oroszország, különösen a Szovjet-Unió megteremtése óta, mereven elkülönült Európától. Az is csak Kelet, az ázsiai Kelet, amely mereven helyezkedik szembe a mi nyugati elgondolásunkkal. Bizánci lélek, keleti török hagyományok, keleti orosz szellemi áramlatok: ahogy mindezek egymásba torkolnak és leszűrődnek, kialakul ez a sokrétű bolgár egyéniség, amely olyan nagyon szeretne Európa lenni, és amelyet annyi elszakíthatatlan szál tart vissza Nyugattól.

Az ellentmondás és a lelki harc éppen ebben nyilvánul meg: ezekben a modern palotákban, ultramodern utcáorokban és városrészekben, amelyek most egyre épülnek, hittel és lelkesedéssel, és amelyek számára Európa a példakép, a követendő ideál. Ma még kissé gyökértelenek egymásra halmozott és egymásnak ellentmondó stílusukban, ahogy sorban követik a barokk palotát a klasszicizáló háztömbök, a Bauhaus-t másoló bércaszárnyák. De valami lázas, éhes mohóság jellemzi őket, az a mindenáron-Európa, amelyet sürgősen meg szeretnének valósítani. Nagyon büszkék ezekre a szófiái villanegyedekre, de mégis az az embernek az érzése, hogy mindez pusztá fölszín, amelynek mélyén összebogozott szálak vezetnek a Szent Kyrillről elnevezett katedrális felé és a málladozó török mecset lábához, hogy itt a mélyben hagyományos, lappangó erők feszülnek, amelyeket egy láthatatlan mágnes Kelet felé vonz. Mert a Kelet itt történelmet, múltat, hagyományt, egyéniséget és a lélek alapját jelenti. A Nyugat azonban ma méggyökértelen és csupán a felsőbb síkon mozog.

TÖRTÉNELMI OSZTÁLYRÓL nem lehet beszélni Bulgáriában. A félévezredes török elnyomatás szolgásgba, szegénységbe, alantas sorsba döntötte az egész lakosságot. Igaz, hogy az 1878-i felszabadításkor volt egy gazdagabb bolgár néposztály, az úgynevezett csobardjick, de ez szinte nyom nélkül eltűnt, megsemmisült. Az igazi bolgár nemesség pedig már a tizennegyedik század folyamán kiveszett. Amikor Szász-Kóburg-Gótai Ferdinánd megérkezett az országba, hogy átvegye a fejedelemséget, a legnagyobb zavarba jött, mert a bolgárok soraiból akarta udvarát összeállítani. Az ötévészázados rabszolgásg anyagilag és szellemileg tönkretette a bolgár népet.

Mi maradt tehát Bulgáriában? Semmi egyéb, mint a föld és a paraszt, minden népnek két leghatalmasabb, legerősebb és egészségesebb alapja, amelyen nyugodt lélekkel lehet megkezdeni a jövőndő felépítését. Föld és paraszt: a két őselem, amelyre a bolgár nép támaszkodik és amelyet még nem homályosított, nem silányított el az a

kultúra, amely Európában sokszor már a hanyatlás és dekadencia felé mutat. És mert ez a két, szinte szűziesen őserő érintetlenül maradt, azért hatalmas, egészséges a bolgár népi lélek.

ITT A PARASZT az alfa és az omega. Bulgária lakossága megközelítően nyolcvan százalékában földművelő, a többi húsz százalék pedig megoszlik az ipar, kereskedelem, a tisztviselőosztály, a katonaság, karhatalom és a szellemi munkával foglalkozók között. Az előbb elmondottakból azonban nyilvánvaló, hogy a mai intelligencia családja szerint jóformán kivétel nélkül a paraszt, kisbirtokos osztályból veszi eredetét, mégpedig nem is nagyon messzire visszamenőleg. Ezeknek a politikusoknak, orvosoknak, ügyvédeknek, íróknak és művészeknek, ha nem apja, úgy nagyapja még maga szántotta-vetette kis földjét, vagy szolgált béres gyanánt más, gazdagabb birtokosnál.

Kétféle agrárizmus, két különarcú agrárország különböztethető meg. Agrár nép a magyar, a lengyel is. Ott azonban a hangadó szerep a nagybirtoké és a nagybirtokosé, a gazdag történelmi osztályoké vagy az újonnan megduzzadt plutokráciáé. Ez az a bizonyos dzsentri-agrárizmus, amely alapjában véve ugyan szintén a földből nőtt ki, de közé és birtoka közé sok minden egyéb ékelődik, amely eltávolítja őket egymástól.

A bolgár törvények értelmében háromszáz hektárnál nagyobb kiterjedésű birtoka nem lehet senkinek sem. Még az öröklést is szigorú és alaposan körülírt rendeletek szabályozzák. Ennek köszönhető, hogy a bolgár kisbirtokosból kiveszett az ősi paraszt tulajdonság, amely annyi bajnak, bűnnek örök forrása volt és maradt mind a mai napig: a földéhség, a földsovárgás, amely nem tekint egyébire, mint a szomszéd parcellájára, kapzsián, irigyen és elszántan; amelynek számára minden eszköz jó, helyes és megengedett, ha általa újabb barázdákat lehet a családi vagyonhoz csatolni.

Ezért ritkaság errefelé a birtokos parasztosztály ősi átka, az egyke, hiszen háromszáz hektár határánál már ott fenyeget az állam véetője. A bolgár paraszt nem azért küzd, fárad és sokszor nyomorog, hogy újabb területeket hasítson ki a maga számára a szomszédok rovására, hanem gondosan és szorongva vigyáz, hogy a föld ki ne csússzék a talpa alól. A föld szeretete, ős-paraszti imádata itt nem expanzív törekvésekben nyilvánul meg, inkább odairányul, hogy a meglévőt óvja, őrizze és az utódok számára megtartsa.

A NÉP LELKE és jelleme egyedül ezekből az adottságokból magyarázható meg. Csak ide vezethető vissza, hogy a nemzeti egyéniségnek arculata merőben különbözik a nagybirtokos agrárországok sajátosságától. A bolgár nem földesúr, hanem paraszt, a szó átfogó, egyetemes és örök-egyértelműben, annak minden erényével és hibáival egyetemben.

A földesurak nemzete általában hajlamos a romanticizmusra, az idealizmusra. Ezek a lovagias népek, hol helyesen, hol pedig helytelenül értelmezve ezt a lovagiasságot. Nagyvonalúak, ábrándokat kergetnek, sokszor a valóságnak rovására. Nyíltszívűek, esetleg vakmerőek, nemritkán hajlamosak a könnyelműsége. Pénzben, szerelemben,

örömben és barátságban, gyűlöletben és megvetésben pazarlóak, kilengésekre hajlamosak. Boldog, gazdag időkben nagylelkűek, áldozatra készek, balsorsukban azonban gyengék, ingatagok, olykor kishitűek. Ezek a népek azok, amelyek zászlóvivői az arisztokratikus, feudális, rendi lelkeseknek, még ma, a huszadik században is, még az olyan, újonnan kialakult társadalmi osztályok körében is, amelyeknek pedig vajmi kevés közük van a latifundiumokhoz vagy a nemesi címekhez.

A bolgár egyéniségében viszont a paraszti demokrácia és a paraszti gőg keveredik. Lelke mélyén ősi műveltségek atavisztikus emléke szunnyad, egészséges, földszagú lényében pedig ott duzzad a televény őseréje. A romantizmus egész lelkivilága végtelenül messze esik tőlük. Éppen ellenkezőleg, hallatlanul tárgyilagosak, szinte pozitivisták és pillanatnyira sem ringatják magukat hiú és elérhetetlen ábrándokban. A realitás és a józan, egyszerű bölcsesség irányítja minden tetteiket, minden elgondolásukat, jól felfogott érdekeiket minden áron megvédik és semmiféle hangulat sem tudja őket befolyásolni, sem magánéletükben, sem a politikában. Az élet minden viszonylatában, jó és rossz sorsban egyaránt állhatatosak, magabízók és szilárd jelleműek,

A romantikus, hősies lelkesedés nem lángol fel vérükben; áhhoz megint túlságosan megfontoltak, alaposak, realisták és nehézkesek. Céljaikat inkább lassan, fokozatosan, következetes munkával valósítják meg és ha valamit elhatároztak, úgy annak követésében megingathatatlanok, sziklaszilárdak. Dacos, makacs, keményfejű nép, amely inkább alapos, mintsem heroikus.

Az ősi paraszt bizalmatlanság náluk is feltűnő és kirívó. Nem hevülnek könnyen semmi ismeretlenért. A félezeresztendő török elnyomatás megtanította őket, hogy mindenkiben inkább ellenséget keressenek az első pillanatban, mintsem barátot. Magánéletükben is zárkóztak, visszavonulók és a gyanakvásnak ez a kérge csak lassan, fokozatosan enged föl magatartásukban. Igaz viszont, hogy akit egyszer barátságukba fogadtak, a mellett híven kitartanak a végsőkig és még önzetlen áldozatokra is kaphatók ilyen esetben, ami nagy szó oly paraszti népnél, amely megdöbbenő realizmusában mindig mérlegelni tudja önnön érdekeit.

A szellemi élet terén egészen kiváló egyéniségeik vannak, de általában azt lehet mondani, hogy maga a nép közepes tehetségű. Belső életük, akárcsak külső megjelenésük, lassú mozgású, olykor nehézkes, de mély és alapos. A szellemesség, a sziporkázó ötletek iránt nincs jóformán semmi érzékük. Ezért marad a francia lélek, a francia „esprit“ idegen számukra, noha a tanultabb osztályok alaposan és behatóan igyekeznek foglalkozni a francia szellemi áramlatokkal, irodalmi élettel és múlttal. Inkább furfangosak, agyafűrtak, a parasztnak csavaros és ravasz észjárása alkalmassá teszi őket a politikára, a diplomáciára.

Közepes tehetségüket ellensúlyozza bámulatraméltó szorgalmuk, amely már-már kultúrénsgben nyilvánul meg. Ha egyszer a tanulmányokra vetik magukat, úgy azt ugyanazzal az alapossággal és

következetességgel teszik, mint amely annyira jellemző rájuk az élet minden viszonylatában. Érdeklődési körük széles, mindent tudni akarnak, minden iránt szeretnek tájékozódni.

Egyik legszembeötlőbb nemzeti jellemvonásuk azonban az a szinte túlzásba vitt takarékoság, amelyhez fogható csak a francia kispolgárok körében figyelhető meg. Talán az elmúlt évszázadok sok és ijesztő nyomorúsága, megalázottsága szoktatta rá őket, hogy hihetetlenül igénytelenek maradjanak még akkor is, ha jövedelmező, előkelő állásokba kerülnek. A legkevesebbel is megelégszenek, garast garas mellé kuporgatnak, a szegényebbek a szájuktól vonják meg a falatot. Végső álmuk és vágyuk, szegénynek és gazdagnak egyaránt, a saját, tulajdon családi ház, amelynek berendezésére, feldíszítésére nem sajnálják a pénzt. De ruházkozásban, élelemben a legkevesebbel is megelégszenek és öntelt örömmel szemlélik, mint gyarapodik napról napra titokban tartott takarékbetétjük.

Igen, mert ha már nagyobb vagyona tesznek is szert, azt igyekeznek letagadni, eltitkolni, homályba rejteni és inkább tovább folytatják szűkös életmódjukat, csak hogy a külvilág ne vegyen gazdagságukról tudomást.

Talán ezzel a túlzásba vitt takarékosággal függ össze, hogy jellemüknek ez az árnyalata valami irigységfélében nyilvánul meg. Rosszindulatú szemmel figyelik, ha a közelükben élő magasabb életnívó felé törekszik, ilyenkor áskálódni kezdenek ellene. Ha egy-egy valóban tisztakezü államférfi, politikus, miniszter évtizedes munkássága után házat vesz magának, akkor máris elterjed a legtöbbször teljesen alaptalan hír: hűtlenül sáfárkodott a közpénzekkel. Mindig előtérbe kerül a kérdés másokkal szemben: honnan, miből telik ennek vagy annak erre vagy arra? És megindul a pletyka-lavina, amelynek nehéz útját szegni. Nem csoda ezek után, ha mindenki gondosan titkolja vagyoni helyzetét és készakarva a szükségszerű nívó alá szálítja le életét. A külszín végett.

Így fejlődik ki lassan az egyetemes hipokrizis, a közvéleménynek túlságosan magasra értékelése, amely végeredményben is megköti az egyéniség szabad fejlődését. Mert ezek az emberek nem csupán a mások pénzügyi helyzetével foglalkoznak, de szívesen avatkoznak bele a családi életbe is, fürkésznak az után, hogy ki kivel érintkezik, ki mivel tölti napjait. Ezért érzi itt magát mindenki többé-kevésbé egyéni szabadságában megkötve és gátolva. Bizonyos, hogy ennek a körülménynek erkölcsi szempontból sok mérsékelő hatása van, a szabadság, illetőleg a szabadosság eleve lehetetlen, mert az embereknek állandóan a közvélemény szigorú, sőt rosszindulatú ítélete lebeg szemük előtt. De mérsékelő befolyás mellett ez egyben akadályt is jelent sok jogos és helyes egyéni fejlődés számára.

A bolgár lélek alapvonása a szomorúság, a csöndesség, amely már több mint melankólia. Ha az ember elnézi őket, amint egymás mellett ülnek, kocsmákban vagy éttermekben, föltűnik, hogy milyen szótlanok, elmélázók, szembeötlő, hogy milyen keveset nevetnek szívből és vidáman. Még ha mulatnak is és a bor, a szesz dolgozik bennük, akkor is inkább hangosak és kiabálók, mint jókedvűek.

Még kell csak hallgatni zenéjüket, amely oly híven tükrözted egyéniségüket, végig kell nézni táncaikat. Mindig ugyanaz a mélabús, siránkozó, vontatott dallam, amelyet elnyújtott énekszóval kísérek. Valami megdöbbenő, mély, lélekről szakadt szomorúság, bánat panaszkodik ezekben a dalokban, amelyeknek úgyszólván semmi közük sincs az orosz zenéhez. Inkább a török hatás és befolyás érezhető rajtuk. Táncaik is vontatottak, nehézkesek, fáradtak és ha gyorsabb ütemben rakják lábaikat, az sem az igazi szilajság, a túltengő temperamentum kiütkezése. Köztük járván olyasmit érez az ember, hogy ezek itt nem tudnak igazán, lélekből nevetni.

Még a gyermekeik is! Csodálatos, milyen öregesek, koravének, fáradtak és szomorúak ezek a pöttöm iskolásfiúk, leánykák vagy az egyetemi hallgatók, akiknek dalolása csak akkor veri fel a városok utcáit, ha italosán térnek haza szállásukra. Szilaj, hancúrozó, harsogó kacagású gyerekcsoport lármája nem igen veri fel a terek csöndjét. Mintha ez a fiatalság is a szomorú bolgár múlt tragédiáját hordozná vézna, gyöngye vállán, mintha a hajdani szenvedések riasztó emléke ködlenék mély, bánatos, szomorútűzű szemükben.

Mintha ez a nép még nem tanult volna meg, vagy már elfelejtett volna nevetni. Vannak csintalan, könnyű szövegű románcaik, amelyeket italosán szívesen dalolnak el. De az idegen, aki nem érti a nyelvet, csak a dallamot hallja, sírni szeretne a szomorúságtól és letarolt, pusztuló rétek emléke merül fel szeme előtt.

Családi életük mélyén az elmúlt török időknek hatása és befolyása kísért. Talán maguk sem tudják, maguk sem veszik észre, hogy minden külső tény és látszat ellenére is itt még a háremlelkület folytatódik, ha nem is külsőségeiben, de mélyebb lényegében. A bolgár úgy vigyáz feleségére, olyan aggódó féltékenységgel kíséri minden léptét, hogy az már túlnő a szükséges kereteken.

Kétségtelen, hogy a családi élet tisztasága és őszinte mélysége, különösen a vidéken, feltűnő. Erkölcsükben egyszerűek és egyszépek, akár a természet, amelyhez olyan sok közvetlen szál fűzi őket. Azért a férfi szerepe mégis föltétlenül előtérbe nyomul, ő a korlátlan úr a házban, aki parancsol és rendelkezik. Idegen a család szentélyébe csak a legritkább esetben jut be.

A bolgár, a fővárosban is, ha valakit vendégül lát, szívesebben hívja meg ebédre, vacsorára valamelyik étterembe, mint otthonába, feleségét pedig a lehetőség szerint távol tartja barátaitól ismerőseitől. Az asszonynak helye a család, a ház: ezt az elvet a legszigorúbban betartja. Ennek következménye, hogy a nyugateurópai értelemben vett társadalmi élet itt csak nagyon kevés, egészen gazdag és a nyugati kultúrától átítatott család körében lelhető fel.

Józságukkal és takarékos alaptermészetükkel magyarázható, hogy erkölcsükben igen szigorúak. Georges Desbons francia író mondotta róluk a szellemes megjegyzést: A bolgár nem iszik, mert az pénzbe kerül és nem beszél sokat, mert az idejét rabolja; ezért mentes a szláv népek két általános nagy gyengeségétől: az iszákosságtól és a bőbeszédűségtől... És valóban így is van: általában nagyon egyszerűen és mértékletesen élnek.

A család középpontja a gyermek. A bolgár szülők határtalan szeretettel és ragaszkodással veszik körül, becézik és dédelgetik. Sajnos, különösen az intelligencia körében gyakran előfordul, hogy ez a szeretet inkább kényeztetésben, mintsem egyéni nevelésben nyilván meg, amely utóbbit illetőleg még sok kívánnivaló van Bulgáriában.

Vallásból fakadó lelki életükben a görög egyház hatásának nyomait kell keresni. Ismeretes a történelemből, hogy a török hódoltság alatti Bulgáriának egyik állandó belső problémája volt a görög egyháznak, a nemzeti bolgár görög egyháznak és a portának torzsalkodása. A török kormányzat minden erejével a görög egyházat támogatta, amely a konstantinápolyi politika készsége eszközévé lett és mindent elkövetett, hogy a bolgárokat nemzeti öntudatuktól, nemzeti szellemű kultúrájuktól megfossza. Az önálló bolgár keleti egyház gondolata ekkor hatalmasodott el egyre szélesebb rétegekben, de megvalósítására csak jóval később került a sor.

Addig a lelkiismeretlen és javarészben tudatlan, török befolyás alatt álló görög papok destruálták szellemileg és kultúrában a népet, züllesztették a vallási áhítatot a napi politika ingoványába. Ezek a papok, ez az egyház egyszerűen csak szellemi fegyver voltak a török kezében, természetes, ha nem találtak utat a lelkekhez. A mellett a papoknak, sőt főpapoknak is a szellemi színvonaluk olyan alacsony maradt, tanultságuk és képzettségük olyan hiányos volt, hogy már csak ezért sem lehettek képesek szoros értelemben vett hitbuzgalmi működésre.

Talán ebből is magyarázható, hogy a bolgár lassan közömbös lett a vallási kérdések iránt és ma határtalan felekezeti türelemmel viseltetik. Az ország lakosságának túlnyomó része a bolgár nemzeti görögkeleti egyháznak híve, de a másvallásúak tökéletesen egyenlő elbánásban részesülnek nem csupán elvileg, de a gyakorlatban is. Miután a zsidóság itt nem törekszik politikai és közéleti szereplésre, megmarad tisztán felekezetnek: zsidókérdést Bulgária nem ismer.

A szent színódus újabban mindent elkövet, hogy a régi időknek ziláltságát fokozatosan feljavítsa és rendbehozza. Ma is még sok tanulatlan és műveletlen pap működik a vidéken, akik lelkipásztori működésükkel egyidőben kisbirtokosok és maguk művelik földjüket, együtt járnak a néppel a falusi csapszékekbe és így nem hivatottak az egyház tekintélyét fenntartani. Az egyházi élet vezetői nagy erőfeszítéseket tesznek e bajoknak orvoslására és ez rövidesen sikerülni is fog nekik. Ezzel egyidőben lehetséges lesz majd kintani a nép hajlamosságát a babonára, amely vallási életüket ma is még át és átítatja.

ÍGY KERÜLT SZEMTŐL SZEMBE a civilizációval ez az alapjában paraszti lelkületű bolgár nép a felszabadulás után. Fentebb már említettük, anyagilag és szellemileg müyen mélyre süllyedt lakosságot talált új országában Ferdinánd fejedelem, amikor megérkezett, hogy átvegye az uralmat. Az első időkben kénytelen volt külföldieket országába hívni, hogy a legfontosabb megbízatásokat azokra hárítsa. Az energikus és elhatározott uralkodó azonban nyomban hozzálátott, hogy népét a nyugati kultúra közelébe vezesse. Ezt elsősorban új, nemzeti bolgár tisztikar kiképzése által akarta megkezdeni.

Bulgária társadalmi fejlődésében a legfőbb és legelső szerep a tisztikaré volt. Ezek a paraszti származású fiatalemberek, akiket Ferdinánd maga köré gyűjtött, csodálkozó és ámuló szemmel nézték azt a fölényes nyugati kultúrát, amely fejedelmüknek egyéniségéből áradt. Ferdinánd anyagilag is, a bolgár viszonyokhoz képest bőséges és gazdag illetményekkel látta el őket, a tehetségesebbeket csapatostól küldötte tanulmányutakra, külföldi katonaiskolákba, hadgyakorlatokra. Új világ, új horizont tágult ezek elé az ifjak elé Németországban, Belgiumban, Franciaországban, a germán és latin kultúra közvetlen közelből ihlette meg fogékony lelküket.

Hazatérve egyszeriben ráeszméltek népüknek elmaradottságára, kétszeres fájdalommal látták, milyen végzetes pusztítást vitt véghez a Balkánon az öt évszázados török rabság és elnyomatás. Akkor még nem volt igazi bolgár irodalom, fokozott kíváncsisággal, szinte lázasan vetették magukat a külföldi könyvekre és szívták, habzsolták mohón és kiéhezetten a ragyogó, virágzásában lévő idegen szellemi életet.

Előnyös anyagi helyzetük megengedte, hogy fiaikat, lányaikat már külföldi iskolákba, nevelőintézetekbe küldjék, egyetemekre járásuk, akadémikusokká képezzék. Ezekből a tisztigyerékekből, kincstári fiúkból lettek az első bolgár ügyvédek, tanárok, tanítók, művészek, diplomaták és politikusok. Ezek alapozták meg a hazai intelligenciát és biztosították továbbfejlődését. Ezekből fejlődött ki egy osztály, amely nem teljesen azonos a nyugateurópai polgársággal, de amely sokat átvett annak életformáiból és műveltségéből. Ezek szították föl a népben a kiolthatatlan vágyat Európa után, a nyugati kultúrának végtelen sóvárgását. Az alig két-három nemzedékre visszavezethető intelligencia gyökerét ez az első képzett tisztikar alkotja, amelynek megerősítésével és támogatásával Ferdinánd fejedelem felbecsülhetetlen értékű kultúrmunkát végzett.

Nagyon fiatal még ez a polgári kultúra, nagyon gyökértelen ahhoz, hogy teljesen felszívódott volna a felsőbb rétegek egészébe. Egy-két kivételtől, pár családtól, egyéniségtől eltekintve még ma is csak átmenetet jelent a paraszti egyéniség, a paraszti hagyományok és a polgári civilizáció között. A bolgár kultúra és a bolgár művelt néposztály még ma is forrongó, fejlődő és véglegesen még le nem szűrődött állapotban küzd atavisztikus emlékei ellen, hogy közelébe jusson, lényegében részese legyen Európának. Ez annál nehezebben megy, mert, mint bevezetés gyanánt említettük, múltjában és történetében minden Kelet felé vonzza. De a rá oly jellemző, következetes, nyakas elszántsággal továbbra is dolgozik és művelődik, hogy egyénisége Nyugat felé tolódjék el. Ha ezek az erőlködések itt-ott erőszakosaknak és gyökérteleneknek látszanak, nem szabad elfelejteni, hogy a népek fejlődése és átalakulása tovább tart, mint rövid két-három nemzedék.

Bizonyos, hogy pozitív tudásban, tanultságban és képzettségben tovább jutottak előre, mint lélekben és kultúrában. A tudás csak külsőség, a kultúra viszont az egyéniség vetülete, egyéniséget, lelket pedig nem lehet egyik napról a másikra átgyúrni.

A mai bolgárt általában a határtalan tanulnivágyás jellemzi. Minden iránt érdeklődik, mindent elolvas, mindenütt ott van, a legunalmasabb szakfelolvasástól kezdve a népművelődési előadásokig mindent végiglátogat. Most érzi csak, mennyire kiéhezett a tudásra, a tanultságra, amelytől nyomorúságos évszázadok fosztották meg. Annál elemibb erővel tör ki belőle ez a vágy.

Kultúrájuk, mai állapotát lényegében, de egyes megnyilvánulásában is, a francia précieux korról lehetne összehasonlítani. Legalább is akkor, ha a précieux-eket úgy tekintjük, mint a középkori és bárdatlan életformákat még csak az imént levetett felsőbb kört, amely mindenáron finom, előkelő és választékos akar lenni, noha ez nem mindig sikerül neki. Ellenkezőleg, többször csak finomkodó, szűkségtelenül felcicomázott lesz, mert érzik rajta, hogy mindez magára erőltetett forma, amely nem fakad még lelki szűkségtelből. De viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek alapozták meg a társadalmi külsőségeket, amelyek később szorosán összeforrtak a francia egyéniséggel.

Ilyen bizonytalan, tapogatózó, néha félrebotló, néha mereven vagy finomkodóan erőltetett a mai bolgár kultúra, amely mégis a legjobb úton van ahhoz, hogy lassan őszintévé váljék. A külső formák nyersesége még túlgyakran ütközik ki, még ma is sok az európai értelemben is nagytudású, komoly képzettségű ember, aki megjelenésében modortalan és szögletes. Ha pedig nem modortalan, akkor naivul finomkodó, különösen a női nem.

Tanultságban és képzettségben elérték már az európai nívót, sőt egyes szempontból még is haladták. Elsősorban is a népoktatás az, amely feltűnően magas színvonalon mozog. Kevés állam van Európában, ahol aránylag annyi a népiskola, mint itt, Bulgáriában, ahol a lakosság széles rétegei, a legutolsó hegyek közötti falut is beleértve, megkövetelik a maguk számára az elemi műveltség megszerzésének a lehetőségét, élénk érdeklődéssel olvassák az újságokat és tárgyalják meg az országot érdeklő ügyeket.

A ma még sok szempontból pusztá külsőségekben jelentkező kultúra pedig lassan egyre mélyebben bocsátja gyökereit a lelkekbe és alakítja át a bolgár egyéniséget, amely, ha majd egyszer kinő a precíóz iskola gyermekcipőiből, teljesen hozzáidomul majd ahhoz a Nyugathoz, amelyet ideálul tűzött ki maga elé.

A BOLGÁR TANULNIVÁGYÁS legfőbb mozgó ereje az a szinte mániákus érdeklődés a belpolitika iránt, amely a nép minden rétegénél megfigyelhető.

Habár a bolgár nem riad vissza a munkától, sőt ha arra kerül a sor, nagyon is szorgalmasan tud dolgozni, érdeklődésének előterében mégis csak a nyilvános élet áll, legfőbb álma és vágya mégis csak a közszereplés. Amikor a mai bolgár fiatalság zárt sorokban tolul az egyetemekre, főiskolákra, akkor titkolt vagy bevallott végső ábrándja a kiemelkedés a hétköznapi, szürke életből a csillogó nagy nyilvánosság felé. Ezért hanyagolja el ez az ifjúság a gyakorlati pályákat, az ipart és kereskedelmet, ezért hagyja ott még a földhöz ragadt szegény paraszt egyik fia is az eke szarvát és iratkozik be a jogra vagy

keres utat a köztisztviselőség felé. Mert innen lát legtöbb érvényesülési lehetőséget a napi politikához.

Féktelen személyi ambíciók fűtik őket, ezért a tülekedés a miniszteri tárcák, pártelnökségek Után; ezért a pártok sokféle tagozódása és al csoportokra bomlása; ezért nyomulnak oly sokszor személyi kérdések a politika előterébe. Ügyvéd, hivatalnok, újságíró, kereskedő: mindez nem végcél, csak ugródeszka a bolgár számára, amely a fórum felé lendíti a sors szerencsés kegyeltjét. Ezért a tanult osztályoknak, az intelligenciának — és nagy részben a félintelligenciának — túltermelése, amely örökké elégedetlen, elhelyezkedni nem tudó tömegekkel terheli meg az ország rétegződését, gyakorolja káros hatását a pártok belső életére, kényszeríti azokat a személyes kérdésekben való engedményekre.

Igaz, hogy ezzel egyidőben előnyei, sőt áldásai is vannak ennek a túlzott politikai szenvedélynek. A nép figyelemmel kíséri, megbírálja és megvitatja a nyilvános életnek, a belpolitikának minden megrendülését, napról-napra, percről-percre és így fokozott politikai iskolázottságra tesz szert. A legkisebb faluban is élénk pártélet észlelhető, még a csapszékek, kocsmák is pártállás szerint gyűjtik össze vendégeiket. A lakosság öntudattal gyakorolja általános, titkos szavazati jogát és csak nehezen befolyásolható. A politika áll itt a tervezetéseknél, az élet egész berendezésének előterében és nagyobb szerepet játszik, mint talán bárhol egyebütt a világon.

A SZELLEMI ÉLET fejlődésében az idegen hatások természetesen jelentős szerepet töltenek be. A bolgár nép újabbkori szellemi fellendülése úgyszólván a semmiből vette eredetét, természetes tehát, hogy külföldi példákra, irányelvekre volt kezdetben szüksége, hogy azok alapján megindulhasson. Ezek által a változó vagy egymással küzdő áramlatok által ide-oda sodortatván, alakul ki lassan a jellegzetes és egyéni bolgár kultúra, amelynek azért még bizonyos időre lesz szüksége, Hogy eldobja a kezdetben nélkülözhetetlen mankókat és egyedül álljon meg a maga lábán. De máris megfigyelhető, mint alakul ki lassan-lassan, művészetben és irodalomban, tudományban és költészetben a nemzeti egyéniség, amelynek még lesz mondanivalója a világ számára.

A bevezetésben elmondottakból kiviláglik, hogy a szellemi élet terén ma is még túlsúlyban van Oroszország, már pusztán azáltal is, hogy az orosz nyelv oktatása kötelező az iskolákban. De ettől függetlenül, a tudománynak, irodalomnak, művészetnek minden viszonylatában közeli kapcsolatban áll a hatalmas szláv néppel Bulgária, ha politikailag ellenségei közé sorolja is a Szovjetuniót és ha a kommunizmust mint szellemi, kulturális irányzatot elítéli is.

Az angol műveltség és kultúra — bármilyen paradoxként tűnik is fel — elsősorban Amerikán keresztül jutott el ide, közéjük. Amerika ügyes gazdasági érzékével már régóta, még a felszabadulás előtti időkben észrevette, hogy Bulgária nyitott kapu Kelet küszöbén, amelyen keresztül könnyen be lehet jutni Elő-Ázsiába; ebben az elgondolásban természetesen elsősorban is gazdasági elgondolások játszották a főszerepet.

Ezért alapították meg még a török hódoltság idején a Roberts Kollégiumot Konstantinápolyban, ahol nagyon sok bolgár fiatalember tanult és fejlődött az amerikaiak vezetése és befolyása alatt. Újabbban a főváros, Szófia mellett van a nagy amerikai intézet, ahova nagy számmal tódul a bolgár ifjúság. Ennek az amerikai propagandának érdeme, hogy fölkelte a figyelmet az angol-szász kultúra iránt szerte az országban, bár tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy ez az angol-amerikai hatás sokkal csekélyebb és felületesebb, mint amilyen elterjedt.

A franciáknak hozzátartozik politikájukhoz, amelyet már régóta követnek, hogy a Balkánt és a Közel-Keletet lehetőség szerint érdekkörükbe vonják. Nem is sajnáltak erre a célra semmiféle anyagi és erkölcsi áldozatot, úgyhogy valóban komoly eredményeket értek el, legalább is Bulgáriában. Akármekkora, sőt áthidalhatatlan ellentétek választják is el a gall-francia szellemiséget a szláv-bolgártól, mégis tagadhatatlan, hogy errefelé a francia műveltség és francia kultúra vert legmélyebben gyökeret. A francia nyelv ismerete szinte hozzátartozik a társadalmi műveltséghez, de ilyenfajta sznobizmuson felül is: a bolgár művelt osztályok meglepő jártassággal bírnak a francia irodalomban, művészetben, a francia szellemi élet áramlataiban.

A németek gazdasági, de egyben politikai okokból is, főleg a világháború után vetették magukat Bulgáriára, hogy annak szellemi életét, elsősorban pedig a most felnövekvő fiatalságét, érdekkörükbe vonják. Ebből a célból emelték Szófiában súlyos milliókért azt a hatalmas iskolát, amely egyike a Balkán legalaposabban felszerelt és legjobban vezetett tanintézeteinek. A növendékek száma évről-évre gyarapodik, úgyhogy legutóbb már további kibővítésére gondoltak. Ennek a hatása, ha lassan és fokozatosan is, de mégis csak mutatkozik, főleg az ifjúság körében.

MAGA AZ ÖNÁLLÓ bolgár egyéniség és kultúra így alakul és érlelődik lassan, külső behatásoktól megtermékenyítve, belső problémák alatt őrlődve, Kelet és Nyugat határán. Hogy elsikkad a sokirányú szellemi befolyás alatt, hogy összeroppan a belső ellentétek kiegyensúlyozatlansága folytán: attól pillanatra sem kell tartani. Egészséges, fiatal, őserőktől duzzadó fajta, amely inkább túléli a túlfinomult kultúrákat, mintsem behódol előttük. Ma még mindig csak tapogatódzik, de a történelmi fejlődés majd rátereli arra az igaz útra, tovább vezet a megkezdett csapáson, amelynek végén az önálló kultúrával rendelkező, kicsiszolódott, a történelem kohójában kiforrott bolgár nép áll majd a világ elé.

Ehhez hozzásegíti majd őket férfias, komoly magabiztosságuk és az a nemzeti büszkeség, faji öntudat, mely túlzó sovinizmus nélkül élteti és újabb munkára serkenti az egyéneket, összekapcsolja és hatalmas erő kifejtésre teszi képessé a népet. Eljön majd az idő, amikor Bulgária megvalósítja a lehetetlent, kiegyensúlyozza az örök ellentétet: Keletet Nyugattal, amelynek mesgyéjén áll őrt, dacosan, elszántan és öntudattal, akár a törhetetlen fekete sziklák a bolgár hegyeknek ormain.

NELLER MÁTYÁS

HÍREK A MAI FALUBÓL

AZOK A FORRADÁLOMSZERŰ politikai és gazdasági átalakulások, amelyek több hatalmas országban már befejeződtek, másutt pedig feltartóztatlanul folyamatban vannak, itt morajlanak közvetlenül a mi határainknál is. Még csak szemléltői vagyunk az eseményeknek, néha megdöbbenünk, sőt megbotránkozunk a történeteken, de olykor meg is csodáljuk a nagyvonalúságot és lendületet a kezdeményezésekben és merészséget a tettekben, melyek egészen új csapásokon viszik előre a nemzet, a társadalom és az egyén fejlődését. Ennek az új világáramlatnak első rezgései már hozzánk is eljutottak, lehetetlen ezt észre nem venni a magyar társadalom csaknem minden rétegének abban a felfokozott érdeklődésében, amellyel az események alakulását kísérik.

A magyarság zöme falvakon él. Nem éréktelen vizsgálni, hogy mi történik most a falu csendes és visszavonult világában. Hogyan reagál a föld népe az odakint történő változásra? Vagy talán idegen és értelmetlen számára mindaz, ami a nagyvilágban végbemegy? Olyan kérdések ezek, amelyek az agrárlakosság nálunk még ma is abszolút többségénél és növekvő politikai súlyánál fogva méltán tarthatnak érdeklődésre számot.

A VÁROSI EMBER általában hajlik arra a felfogásra, hogy a földművelő nép figyelme a vicinális élet határain túl nem terjed és sajátos lelkiségénél, veleszületett konzervatívizmusánál fogva közömbösen fogadja a tőle távolabb eső jelenségeket. Talán így lehetett valamikor. Ma azonban, a világháború után, a rádió korszakában más viszonyokkal állunk szemben, még Magyarországon is, ahol pedig nagyobb a távolság a város és falu között, mint Nyugaton. De ha semmi egyéb nem történt volna, az évek óta pusztító gazdasági válság is éppen elegendő lenne, hogy a különben magába zárkózott földművelő nép gondolkozásában és életfelfogásában mélyreható változást idézzon elő.

Éppen a mezőgazdasági üzemek fenntartásával egybekötött és már-már leküzdhetetlen nehézségek egyrésztől s a fokozódó kenyérgondok az agrármunkásság részéről, szinte kényszerítő erővel terelték a falusi nép figyelmét olyan összefüggésekre, amelyek létezéséről azelőtt nem is tudott. Meg kellett tanulnia, hogy nem elég a boldoguláshoz kifogyhatatlan munkabírása és szorgalma, sőt még a májusi eső sem, amelyet mindennapi imájába foglal, mert sorsa végeredményben az ezer kilométerekre fekvő világpiacokon dől el. De rá kellett eszmélnie arra is, hogy milyen érzékeny kapcsolat van termelvényei és azon iparcikkek ára között, amelyekre gazdaságában és háztartásában

szüksége van. Ilyenformán egészen új problémákkal ismerkedett meg, mint: a világpiac, a kartel, a gazdasági autarchia, az agrárrolló, a vámpolitika, a külkereskedelmi mérleg; mind olyan fogalmak, amelyekkel régebben soha sem volt dolga, ennél fogva érdeklődési körén kívül estek. Most azonban a gabonafélék példátlanul alacsony árában, az élőállat, bor, gyümölcs értékesítésének nehézségeiben és gyakran teljes megbénulásában, az iparcikk-árak változatlanágában nap nap után éreznie kell a nemzetközi és közgazdasági relációk jelentőségét s ezek végső okát kezdi megismerni és megérteni. Még pedig egészen primitív dedukció útján. A földművelő ember egocentrikus gondolkozásánál fogva mindig saját sorsából indul ki és megint oda tér vissza. A kör, amit így megtesz, egyre bővül, mind nagyobb távlatok nyílnak meg előtte és mind szövevényesebb összefüggéseket fedez fel, bár azokat igyekszik leegyszerűsíteni, és mostoha sorsáért elsősorban a hozzá legközelebb álló tényezőket teszi felelőssé.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az a változás, amely falusi lakosságunk gondolkodásában végbemegy, efemer jellegű és tisztára anyagi színezetű. Majdnem bizonyos, hogy itt a földművelő nép 'egész életfelfogására kiható, maradandó átalakulással állunk szemben, amely máris elhagyta a materiális alapot. A gazdasági kérdések állanak ugyan előtérben, mert hiszen elsősorban a megélhetésről van szó, de alig hihető, hogy az általános gazdasági helyzetnek gyors és lényeges megjavulása eltörölhetné azokat a mély nyomokat, amelyeket az elmúlt évek megpróbáltatásai hagytak a falusi nép lelki világában. Feltétlenül világnézeti átalakulás jelei észlelhetők, ezt már a felületes megfigyelő is megállapíthatja. Elveknak, rendszereknek, irányzatoknak, intézményeknek lassú, de folyamatos átértékelése megy végbe, nyomában valami sejtelmes várakozással, amelyben több van a jobb terményárak, az alacsonyabb közterhek stb. utáni óhajnál.

DE KÖVESSÜK ennek a változásnak az útját egy konkrét kérdéssel kapcsolatban. Ma legtöbbet hallani vidéken a kartelek emlegetését, keserű és indulatos kifakadásoktól kísérve, melyek a viszonylag túl magas iparcikkárak miatt hangzanak el. Nincsen ma hálásabb téma egy népszónok számára a kartelkérdésnél. Mint agitációs jelszó is nagyszerűen bevált, ezért nagyon gyakran élnek is vele. A kartel a falusi lakosság tudatában úgy él, mint valamikor a német: pusztulást és szerencsétlenséget hoz mindenkire, aki vele érintkezésbe kerül. Az ellenszenv igen erős, bár nem lehet tagadni, hogy falusi népünknek ma már meglehetősen világos fogalmai vannak a kartelkérdés lényegéről. Nem annyira a kartelekben, mint érdekszövetségekben jelentkező gazdasági elv alkalmazása ellen tiltakozik, bár a saját erőtlensége és tehetetlensége miatt ezt sem igen akarja elismerni, hanem a kizsákmányolás lehetősége bántja jól fejlett igazságérzetét. Igen érdekes utat futott meg a kartelkérdés a falusi nép felfogásában. Először, amikor tudatossá vált előtte a kartelárak káros hatása a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségére és az ilyenfajta ipari organizációk gazdasági jelentőségéről még nagyon halvány fogalmai voltak, akkor azok

teljes megszüntetését, eltörlését és kiirtását követelte. Később, amint tisztultak a képzetei, megelégedett már a kartelek megrendszabályozásával s az agrárrolló okozta sérelmek orvoslásával. Újabban az általános gazdaságpolitikának olyan megváltozását kívánja, mely automatikusan tenné lehetetlenné a kartelek túlkapásait s egyszersmind alkalmas lenne arra, hogy nyomán a mezőgazdaság jelentősége kellően kifejezésre juthasson. Természetesen ez az óhaj még nem jelentkezik teljes tudatossággal, de körülbelül ez a lényeg. Falusi népünk még nem antikapitalista ugyan, de közel jár hozzá, ami nem is csoda, mert hiszen annyi sok baja volt és van ma is a szervezett bank- és ipari tőkével, hogy semmiképpen sem elégednék meg pillanatnyi enyhüléssel, hanem olyan intézkedéseket és olyan reformokat vár, amelyek gazdasági életünk struktúrájában és egész berendezkedésében mélyreható változások előidézésére alkalmasak. Egy-egy értelmesebb és olvasottabb falusi ember ajkáról néha meglepő világossággal jut kifejezésre — a többiek helyeslésétől kísérve — a kívánság egy ilyen nagy és gyökeres átalakulás után.

De nézzük, hogy minő hatások érvényesülnek az új közgondolkodás kialakításában.

Említettem, hogy a bank és kartelkapitalizmus működése s annak következményei voltak azok, amelyek a legélesebb reakciót kiváltották. Egyelőre nagy elkeseredésben nyilvánult ez, majd itt-ott különböző politikai szervezkedések alakjában is jelentkezett. Volt idő, amikor a föld népe annyira magára hagyottnak érezte magát nehéz sorsában, hogy ingadozó magatartásával és nagyfokú elégedetlenségével az osztályharcos antikapitalista körökben bizonyos reményeket ébresztett széles néprétegek meghódítása irányában. Annak ellenére, hogy parasztságunkat hagyományai és érzelmei mindig élesen szembeállították a szociáldemokrácia törekvéseivel, egyes helyeken mintha megingott volna régi és kiirthatatlan meggyőződésében és bizonyos szimpátiákat táplált a szocialisták felé. Bizonyára sokan emlékeznek még arra az 1929. január havában az egyik nagy alföldi városban rendezett szocialista gyűlésre, amelyen 59 alföldi községből mintegy kétezren vettek részt, még pedig nem nincstelen mezőgazdasági munkások, hanem túlnyomó részben kiscgazdák. Ehhez hasonló jelenségek másutt is előfordultak, bár inkább szórványosan, de mégis komoly figyelmeztetésül arra, hogy a földművelő nép válaszára került. A politikai iránykeresés ténye csak kifejezője volta felfogásában kezdődő változásnak, bár az még világnézeti elkanyarodást nem jelentett, ami, legalább is a szociáldemokráciát illetőleg azóta be is igazolódott.

A gazdasági helyzet szüntelen rosszabbodása tovább érlelte a megindult folyamatot. Rendkívül erjesztőleg hatottak és hatnak ma is a külföldön lejátszódó politikai események, illetve az ezeket nyomon kísérő, gyakran egészen radikális gazdaságpolitikai változások. Fel-tűnő, hogy népünk milyen érdeklődést és fogékonyságot mutat ezúttal a külföldi jelenségek iránt. Az olasz fasizmus, bár nagyon sokat írtak és beszéltek róla az elmúlt tíz év alatt nálunk is, — alig keltett érdeklődést egészen a legutóbbi időkig, amikor már a világ más államaiban is hasonló fejlemények mutatkoznak. Ma az újságolvasó falusi embe-

rek figyelmét talán jobban lekötik a határon túl végbement változásokról érkező hírek, mint a hazai események. Ez korántsem magyarázható egyszerűen a tudnivágyással vagy az általános tájékozódás utáni törekvéssel. Néha olyan intenzíven reagálnak egy-egy nagyobb szabású reform hírére, mintha az a saját sorsukra is kihatással lenne. Ez nem az egyetemes agrárszolidaritás spontán megnyilatkozása, hanem arra mutat, hogy a magyar földművelő ember felcsigázott várakozásban éli napjait és bizonyos reményeket táplál azokkal a változásokkal kapcsolatban, amelyek odakünt egy új világáramlat hódításával törnek előre.

Természetesen nem lehet még beszélni határozott fordulatról, különösen az egész magyar földművelő osztályt illetőleg nem. A mi falusi népünk nem egységes gondolkodásban, vérmérsékletben, olvasottságban, de anyagi helyzete, sőt geográfiai elhelyezkedése szerint is másképp ítéli meg az eseményeket. A helyenként jelentkező, egymástól elszigetelt mozgalmakban mégis némi hasonlóságot és azonos motívumokat lehet felfedezni. Kétségtelenül más természetű jelenség ez, mint volt négy-öt évvel ezelőtt a szociáldemokrácia felé való tájékozódás, mégis bizonyos hasonlóság van a kettő között. Nemcsak a belső indítékban, hanem abban a törekvésben, mely a ma még inkább határozatlan iránykereső számára formát keres. Amint a szociáldemokrácia idegen volt és marad a magyar paraszt egész gondolatvilágától és ezért reményeit is inkább a magyar föld népének pillanatnyi ingadozására építette, éppen így az újabb külföldi politikai rendszereknek hazai apostolai a falu népének alkalmas lelki diszpozícióját egy nem kevésbé idegen szellemű, idegen ruhába öltöztetett irányzat érdekében akarják kihasználni. Bár korai volna még azt állítani, hogy nagy tömegekben már tudatossá vált vagy pláne formát öltött ez az új gondolat, a veszély mégis imminens, — kevésbé a mozgalom átütő ereje, mint inkább a falusi ember lelki fogékonysága és spontán előkészítettsége miatt. A Dunántúl a sváb parasztság és részben a szomszédos magyar lakosság körében már komolyabb eredmények mutatkoznak, míg az Alföldnek inkább tiszántúli részén a nagyobb tömegekben élő mezőgazdasági munkásság között hódít, bár helyenként kisbirtokos elemeket is magával ragad.

A KÉRDÉS POLITIKAI fejleményeit ezúttal mellőzöm. Ezek különben sem egy irányban jelentkeznek, bár legjellegzetesebb, legszélsőségesebb, de egyúttal legmagyartalanabb kifejezésre a nyilaskeresztes mozgalomban jutottak. Maradjunk a kérdés elvi alapjainál. Mindaz, ami a külvilágban új politikai és gazdasági rendszerek születésével történik, nemcsak azért ragadja mag népünk képzeletét, mert halálosan belefáradt már önemésztő életküzdelseibe, hanem roppantul imponál neki az a merészség és lendület, amely tollvonással teremt rendet a közéletben és a társadalomban, máról-holnapra nagyszabású reformalkotásokat hív életre régi, elavult intézmények, idejétmúlt dogmák helyébe és óriási erőfeszítéssel igyekszik megteremteni a tisztességes emberi élet feltételeit mindenki számára, még ha egyesek súlyos érdek-sérelmével jár is. Különösen tetszik falusi népünknek, hogy mindenütt

az államhatalom veszi át a kezdeményezést, nemcsak az egyes társadalmi osztályok sorsának, hanem a gazdasági életnek irányításában is. Nyilván elkerüli a figyelmét vagy szándékosan nem vesz tudomást azonban arról, hogy ez az irányzat egyszersmind a kollektív gondolat megerősödését is jelenti. Számára csak az vonzó, hogy az államra lehet támaszkodni. Ez igazolja az állam feladatáról és kötelességeiről alkotott felfogását, amely régi keletű és a magyar földművelő különben meglehetősen individualista egyéniségének egyik jellegzetessége.

Összefügg mindez azzal a nagyfokú társadalmi dezorganizáltsággal, amelyben a magyar kisgazda és mezőgazdasági munkásosztály él. Tele vannak falvaink az üres papirosszervezetek ezreivel, egy-egy kisebb faluban tíz-tizenöt különféle fajtájú és elnevezésű kör, egyesület, szövetség „működik”. Ezek legnagyobbbrészt semmi érdemleges tevékenységet nem fejtenek ki és az alapszabályokban is hirdetett szolidaritás ápolása helyett a széthúzás melegágyai, melyek nem az összetartásra, hanem a falvak társadalmi életének teljes dekomponálására vezetnek. A földművelő ember, akinek mindegyik érdekvédelmet ígér, végül is egy szál-egyedül marad gondjai középett és eltöprenghet egy kissé a szervezkedés oly sokat hallott fontosságán. Csoda-e, ha ilyen körülmények között minden reményességét az államba veti, amelynek évenként akarva-nemakarvameg kell fizetnie a „tagsági díjat” és úgy gondolkodik, hogy ennek ellenében megfelelő gondoskodásra és érdekvédelemre is igényt tarthat.

Az a lelki állapot, amelyben ma a falu él, nagyon alkalmas arra, hogy az egyének elveszítsék a kontaktust saját környezetükkel, összetartó erő hiányában erre meg is van a hajlandóság. Az emberek gyakran elszakadnak a mától és a jövőben élnek. Bár ez eléggé ellentétben áll a magyar földművelő egészséges realizmusával, de a sok csalódás és saját tehetetlenségük tudata bizalmatlanná tette őket és bizonyos fatalizmust fejlesztett ki bennük. Ösztönösen érzik közvetlen vezetőikben is a határozatlanságot, elernyedtséget, sőt fáradtságot, amely deprimálja, esetleges megtévedéseik pedig keserűséggel töltik el őket. Mai elesettségében a nép sokkal érzékenyebb az erkölcsi botlásokkal szemben, amelyek rettenetesen aláássák a tekintélyt és megmérgezik a közszellemet. A falusi lakosságnak ma a köz érdekében nagy lemondások árán is óriási áldozatokat kell hozni, amelyek messze meghaladják teherviselő képességét s ezt elvárja másoktól is. A jövedelem-eloszlás kirívó egyenlőtlenségei majdnem ugyanazt a hatást váltják ki, mint a panamák. Mindennél többre becsüli az önzetlen szolgálatot, amellyel azonban egyre ritkábban találkozik, ott is, ahol annak gyakorlása kötelességnek és példaadásnak minősül. Az egyházi funkcionáriusok körében gyakran felkelt felekezeti villongások általában kiábrándítólag hatnak a józan és türelmes falusi népre és nem ritkán előidézői — egyéb okokkal együtt — a különböző vallási szektákban jelentkező hitbeli aberrációknak.

A KEDVEZŐTLEN TŰNETEKSEL szemben biztató jeleket is találunk a falu társadalmában. Határozottan megállapítható, hogy az egész mezőgazdaságra szinte egyforma súllyal nehezedő agrárválság erősen

csökkentette az osztályellentétet, mely pedig öt-hat évvel ezelőtt már erősen kiéleződött. Hogy divatos kifejezéssel éljünk, szinte „gleichschaltolta“ a mezőgazdasági népesség különböző rétegeit. A földnélküli mezőgazdasági munkás látja, hogy milyen elkeseredett élethalál küzdelmet kell vívnia fennmaradásáért munkaadójának is,—legyen az kisgazda vagy nagyobb birtokos, — szeme előtt játszódnak le az egzisztenciális összeomlás el nem titkolható jelenségei, olyanoknál is, akiknek jólétére tegnap még irigykedve s talán ellenséges indulattal nézett. Kiapadt tehát az osztály ellentét forrása, legalább egyelőre és ha az egyre terjedő munkauzsorának sikerülne gátat vetni, a munkásosztály már szinte emberinek sem tekinthető életszínvonala ellenére is kisebb lenne a társadalmi disszonancia, mint a mainál sokkal kedvezőbb időkben.

Bármilyen örömmel regisztráljuk is ezt a megfigyelést, mégsem mernénk ebből azt a következtetést vonni, hogy most már nincs társadalmi kérdés falun. Sőt még azt sem lehet állítani, hogy az említett tény közeledést jelent az egyes agrárrétegek között. Megítélésünk szerint csupán pillanatnyi „treuga dei“-ről van szó, mely alatt a szociális harc szünetel és mindent a feszült várakozás tölt ki.

Az egyes társadalmi osztályok elszigeteltsége azért nem szűnt meg, sőt talán mélyebb, mint azelőtt. Olyan egyensúlyi állapot ez, amelynek stabilitást a kegyetlen és pusztító erők által teremtett sorsközösség ad. A viszonyok legkisebb megváltozása is azonban olyan eltolódást idézhet elő, amely azonnal felborítja a helyzetet. Egy példával világítom ezt meg. Minap az egyik agrárszervezet értekezletén az irányított termelés kérdésével kapcsolatban a mozgalom egyik szervezője azt ajánlotta, hogy a legelőterület terjesztessék ki a gabonatermő földek rovására, mert ezzel el lehet érni azt a kettős célt, hogy egyrészt fejleszthetnők az utóbbi években csökkent juhállományunkat, feleslegessé téve ezzel tekintélyes gyapjúbehozatalunkat, másrészt a gabonatermelés apasztásával búzatermelési gondjaink is enyhülnének. Ez a megoldás talán hasznos lehetne ideig-óráig a nagybirtoknak, de katasztrofális következményekkel járna a ma már úgyszólván alig kereső mezőgazdasági munkásságra. Egy százhoz közeledő népsűrűségű agrárszágban, amelynek egyharmada ma is elég extenzíven művelt nagybirtok, a búzatermő terület egy részének birkalegelővé való átalakítását ajánlani, nagyon veszedelmes gondolat. Ha az agrármunkásság tudatára ébredne annak, hogy a termelés jövedelmezőségét sovány kenyérének újabb kisebbitése árán akarják fokozni, alighanem elveszítené — minden agitáció nélkül is — istenadta türelmét és ezzel bizonyára egyszerűen megváltoznék a fentebb említett társadalmi légkör, amelyben voltaképpen ma is fenyegető szociális feszültség szikrája lappang. De ugyanilyen veszedelemmel fenyeget például a pénzügyi hatóságoknak az a merőben antiszociális eljárása, amellyel egy 1927-es pénzügyminiszeri rendeletre való hivatkozással a mezőgazdasági munkásoknak hátralékos köztartozásai fejében a munkaadónál letiltják a munkások megszolgált, de még ki nem adott keresményének egy harmadát és a gazdákat kötelezik ennek beszolgáltatására. Ehhez a Szemle hasábjain nemrégén megjelent cikkeink után nem kell kommentár. Az agrárszociális szempont-

ból sokat ócsárolt háború előtti boldogabb időkben sem igen mertek volna efféle rendeletet kiadni, még kevésbé végrehajtani. Ilyen körülmények között tehát a mai látszólagos szociális nyugalomnak alig jósolhatunk hosszú időt.

Az osztályellentétek pillanatnyi szünetelésére vall az a feltűnő jelenség is, hogy ma a földkérdés nem jelentkezik olyan elemi erővel az érdekeltek körében, mint még néhány évvel ezelőtt is. A földéhség, egyes vidékektől eltekintve, határozottan csökkent. Ez persze nem jelenti azt, hogy ma birtokpolitikai problémák nincsenek és az efféle terveket egyelőre szegre lehet akasztani. Mivel ilyen feladataink igen is vannak, sőt ezek nagyon időszerűek, a mai határozottan kedvező lélektani pillanatot a régen esedékes birtokpolitikai tevékenység mielőbbi megindítására kellene felhasználni. Annál inkább sürgős teendő ez, mert mihelyt a termelés dekonjunktúrájában egy kis enyhülés következik be, a földnélküli vagy kevésföldű rétegekben szinte matematikai bizonyossággal éled fel ismét a vágy a földszerzés után. Ha ez az idő még a birtokpolitikai tétlenség állapotában találja a nemzetet, esetleg megint kénytelen lenne kellően elő nem készített, tervszerűen el nem gondolt, rosszul megalapozott és helytelenül végrehajtott birtokpolitikai műveletekhez folyamodni. Egy második földbirtokreformot pedig az ország nem bír el. Ezért nagyon helytelenül okoskodnak azok, akik a földéhség pillanatnyi szünetelése miatt nem tartják halaszthatatlan feladatnak a birtokpolitikai tevékenység megindítását.

Annál sürgősebb cselekvésre van szükség, mert egyéb olyan tünetek is észlelhetők, amelyeket már kevésbé lehet kedvezőeknek tekinteni. A falusi nép nagyon kiábrándult saját foglalkozásából. Hiába hirdetik előtte, hogy a mezőgazdaság a nemzeti termelés alapja, a földművelő a nemzet gerince, a gazdálkodás pedig a legszébb foglalkozás a világon. A tények mást mutatnak. A körülményekből egész logikusan arra a következtetésre jut, hogy az ő hivatása a legutolsó valamennyi között, a legkisebb megbecsülésben részesül és ha saját hibáján kívül bajba jut, segítséget alig, vagy csak egészen elkésve kap. Ha elszigetelten él is, jól látja, hogy mások az egyetemes gazdasági válság ellenére is jobban boldogulnak, mint ő, aki legmegfeszítettebb munkájának sem látja gyümölcsét, sőt vagyona évről-évre fogy. Abban a tízholdas kiscsajdában, aki birtokát mindenestől hajlandó egy, havi 80 pengős fixfizetéses portási állásért elcserélni, a falusi nép gondolkodása jut szomorú kifejezésre, saját foglalkozásának leértékelése és a bizalom megrendülése egész régi életével szemben.

SOKKAL ERŐTELJESEBBEN és határozottabban nyilatkozik meg ez a tünet a földművelő lakosság fiatalabb nemzedékében. A háborús generáció falun is egészen más légkörben és lényegesen megváltozott életviszonyok között nőtt fel. A történelmi idők megérintették az ő lelkét is. A nagy, sorsdöntő események és változások híre ma már a legeldugottabb faluba vagy tanyára is eljut és ott is legelőször az ifjúság képzeletét ragadja meg. A mai átlag falusi fiatalember érdek-

lődési köre egészen más, mint volt szüleié. Szabad idejét nem tölti ki többé az olyanfajta szórakozás, amit a kocsmá, kártya és tekepálya nyújt. Nagy fogékonyságot mutat a kultúra (ma még inkább csak külsőségei) iránt, nemkülönben érdekli a sport is, amely nemes kielégülést enged veleszületett virtusának. A falusi fiatalság életmódjának, érdeklődésének és vágyainak megváltozásában oroszlán-része van a levente-intézménynek, melynek hatalmas nevelőhatása csak ezután fog még igazán mutatkozni.

De nézzük az érem másik oldalát. Miképpen tud ez az új fiatalság a magyar falunak még ma is ósdi kereteibe illeszkedni? Ezen a téren súlyos nehézségek mutatkoznak. Itt sem hiányzik ugyanis az ellentét apák és fiúk között. A múlt és a jövő harca sokkal élesebben jut most kifejezésre falun is, mint nyugalmasabb időkben. Mindenekelőtt nagyon megnövekedett a különbség az igényekben. A falusi fiatalság már nem hajlandó apái életmódját folytatni és vannak olyan fejlettebb igényekre valló szükségletei, (főleg a ruházkodás, szórakozás terén), melyek ha nem is költségesebbek, mint volt az előtte járó generációé, de mindenesetre idegenszerűek és ezért ellenszenvesek az Öregebbek előtt. Sokszor félreértik a fiatalságnak ezt a „modernizálódását“, megvádolják azzal, hogy lenézi apái életét és hozzá nem illő szokásokat vesz fel. Hibájául róják fel, hogy kifelé vágyódik a régi környezetből és igyekszik az életét kényelmesebbé, változatosabbá tenni. Mindez nem volna baj, hiszen az ifjúság falun is a haladás és fejlődés hordozója s csak természetes, hogy a mai idők nem vonulnak el nyomtalanul fölötte. A veszedelem csupán abban van, hogy a változások a magyar földművelő társadalom fiatal nemzedékét is éppen olyan előkészületlenül érik, mint az öregeket. A levente-intézmény nagy szerencse ugyan, mert ott, de csak ott, ahol komoly és rátermett kezekben van a vezetés, a népiskolákból kikerült fiatalság számára igen alkalmas nevelési eszköznek bizonyult. De a falusi ifjú a leventesorból éppen akkor válik ki, amikor lelke és értelme fogékonyra válik a faluján kívül történő események iránt is. Ebben a kritikus időszakban a falusi fiatalember, aki a családi kötelékből már kezd kinőni és önállóan gondolkodni, teljesen magára hagyatva, minden irányítás nélkül marad. Falvainkból majdnem teljesen hiányoznak azok az intézmények, amelyekben a korábbi időkben kapott nevelés nyomán társaival együtt bizonyos szolidáris szellemet kifejlesztve, előkészülhetne későbbi életére. Ilyen körülmények között nem csoda, ha lassan kialakul a falusi fiatalságnak az a sofőrsapkás típusa, mely a haladást a hagyományok, a helyes vagy helytelen szokások megtagadásában látja, csak a kultúra külsőségeit majmolja és így minden kívülről jövő, leggyakrabban káros befolyásnak könnyű zsákmánya lesz. Ez nem az ő hibája, mint ahogy az sem, ha lelkében el-elkalandozik elmaradott falujából és felébred benne a vágy egy másik, egy jobb élet után. Ez a nemzedék annyira mindenesetre felvilágosodott, hogy nem hajlandó fenntartás nélkül elfogadni azt a sorsot, amelybe veleszületett. Hozzá tartozói helyzetében a saját jövőjére gondol, amely sok reménnyel nem kecsegteti. Különösen a munkásifjúságot nem. A vágy igen erős a megszokott környe-

zetből való elszakadásra és a városba költözésre. Egyelőre azonban akadályt jelent az, hogy a városban sem lehet boldogulni. Az elvándorlási folyamat mégis nagyon erős, ami nem a legbiztatóbb jelenség a falu helyzetére és jövőjére nézve.

A földművelő lakossággal kapcsolatban tehát megváltozott körülmények jelentkeznek. Ma már nem lehet sablonos, megunt és mechanikus módszerekkel dolgozni. Figyelembe kell venni a nép belső, értelmi fejlődését, nagyobb tájékozottságát, sajátos lelki diszpozícióját és érzékenységét.. Tudni kell, hogy nem a régi egykedvű paraszttal állunk szemben és ha nehéz életküzdelseibe és sorozatos csalódásaiba bele is fáradt, a külső események iránti fogékonysága és érdeklődése erősebb, mint valaha. Különösen áll ez a falusi fiatalságra, amely többet fejlődött és haladt, mint a falu közállapotai általában. Ez szükségképpen szakadásra vezet, ha még sokáig késik az a felismerés, hogy a földművelő lakosság körében is van ifjúsági kérdés, amelynek megoldása nem kevésbé fontos és sürgős társadalompolitikai feladat, mint az intellektuális ifjúságé. Falusi népünk nagy átalakulások folyamába került és nagy várakozás napjait éli. Jó volna ezt figyelembe venni és eszerint cselekedni.

KERÉK MIHÁLY

URBAN MILO, A REGÉNYÍRÓ

EZERKILENC SZÁZHUSZONHÉTBEN történt, hogy egy mindössze huszonhárom éves, széles homlokú és kemény, szinte dacos tekintetű szlovák ifjúnak „Zivy bic“ (Élő ostor) című regénye egészen rendkívüli hullámokat vert fel. A kétmilliót számban nem sokkal meghaladó és tömegeiben hihetetlen nyomorral, hideggel, hóval, éhséggel küzdő tót nép között egymásután négy kiadás fogyott el eddigelé szokatlan példányszámban és a napokban az ötödik jelent meg. Közben megjelent németül¹ is és Berlinben szintén két kiadás kelt el. Ezt nyomon követték a teljes orosz és a szlovén fordítások, míg jelenleg készül a svéd, a horvát és a francia. Magyarul eddig csak töredékek jelentek meg belőle. Ez évben végre a Cseh Tudományos és Művészeti Akadémia is észrevette, amely egyébként többszöri felszólítás ellenére jellegéhez mért tudós konzervativizmussal nem hajlandó magát „csehszlováké-
nak nevezni és tagjai közé a szlovákok közül eddig csak két író, két képzőművészt és egy zenészt vett fel.² Ezúttal egyik alapítványából 3000 csK-val jutalmazta a hat évvel ezelőtt megjelent művet, holott annak szerzője már nagy utat futott be azóta és megírta az Élő ostornál sokkal nagyobb boltozatú, mélyebb és kiforrottabb „Hmly na úsvite“ (Hajnali ködök) című regényét (1930), számos kisebb elbeszélésen és vitairáson kívül.³

Hivatalosan egyelőre csak az államügyész vett tudomást az új regényről, amelynek első kiadását elkobozta. Nem kerülte el Urban Milót a bátor és szókimondó művészek fájdalmas sorsa egyébként sem és nemsokára az új állam elleni izgatásért a bíróság előtt kellett védekeznie. Néhány szlovák egyházi és dogmatikus irodalmi körből jött támadáson kívül nagyobb elismerésre talált azonban saját népe közt és a tót irodalom akadémiájának, a turócszentmártoni Slovenská Maticának hivatalos folyóirata „ma élő legnagyobb prózaíróknak“ nevezi abban az ismertetésben, amelyet legutóbb megjelent novelláskötetéről közöl. (Slov. Pohľady, Szlovák Szemle, 1933. évf. 2. szám.)

És nagy szüksége is van Urban Milónak arra, hogy szeretettel álljon mellette legalább saját népe, amelynek életharcát tükrözi regényeiben. Van ugyanis Urban Milónak egy lényegéhez tartozó kellemtelen tulajdonsága: regényei egyúttal politikai regények is. Tár-

¹ „Die lebende Peitsche“ címen. Neuer Deutscher Verlag. Berlin, 1931. 405 old. De a német kiadás nem teljes, az eredetiből sok rész kimaradt.

² Az arány tehát az egyes szakosztályokban 29: 2, 29: 2, 21: 1. Lásd „Elán“ szlovák irodalmi folyóirat. Prága, 1933. évf. 8. sz.

³ Írói önvallomás az „Elán“ 1931. évf. 7. számában.

gyük, amint ő maga írja, „a jelenlegi tótság kollektívuma“ (sucasné slovenské kollektivum), a nép mint harcoló, dolgozó, szenvedő életközösség sok száz arcban szétosztva, de azért vérszerinti egységben. A felvidéki tót parasztság és a munkásság ezen ösztönös, ősi faluközösségi világára épülnek fel Urban művei épúgy, mint hazájában a Kárpátok magas hegyvonulatainak is gránitkőzet a szilárd magva és az újabb felsőbb lerakódások aránylag csupán vékony burkolatot képeznek.

A faji léleknek önmagára ébredése a szociológiai magyarázata annak, hogy a tót politikai regény éppen ezekben az években bontakozott ki teljes mértékben. Azelőtt csak a tót életnek egy-egy kis szöglete jelent meg az irodalomban, eleinte idillikusán, romantikusan, majd anekdotászerűen, Mikszáth-szerűen, a realizmus mind nagyobb adagolásával (Kukucsin). Azonban mindezek csak egymásmellé állított képek sorozatai voltak és a novella szerkezeti követelményeit akkor sem haladták meg, ha terjedelmileg elérték a regény nagyságát. A regényt ugyanis nem a mű terjedelme teszi azzá és különbözteti meg a novellától, hanem a művész kompozíciós valeművész, azaz, hogy kiemelve a főalakokat, akikben az egész faj szempontjából fontos élmények, a művész vallomásának mintegy hangsúlya és magja testesül meg, ezeket teljes nagyságukban és központilag tömörítse az előtérben, mint a jó festőművész, míg az egész cselekményt, a segéd- és mellékszempelyeket kisebb jelentőségüknek megfelelő súllyal helyezze el körülötte, alatta, mögötte úgy, amint az illető élményeknek a vallomás középpontjából való távolsága megkívánja. Ez a regényszerkesztés azonban gyökerében ne legyen tudatos spekuláció, racionálisan élelmes konstrukció, hanem valamely nagy belső megrázkódás, válság, szenvedés keresztje alatt született önkénytelen gyónás.

Urban Milo és a tót nép másfél évtized alatt három nagy megrázkódáson ment át: a háború, az összeomlás utáni forradalmas káosz és az új államban egy egész új felépítmény alatti keserves sors szükségyszerű harca. Mind a három alapjaiban felkavarta, felszántotta ennek a mélyérzésű szláv népnek és egyszerű fiának, Urban Milónak lelkét. Ez a forrása regénytrilógiájának is, amelyből az említett művek mint annak első két része jelentek meg és a ma huszonkilenc éves tehetséges ifjú a közeljövőben adja ki a trilógiának harmadik részét.

Tudjuk, hogy a szlovák nép gazdag szomorú élményekben. A történelem ostorcsapása legalább is oly keményen sújtotta, mint a magyart, a mostoha természet elemei pedig még zordabbul. De szenvedései termékenyek, kedélyvilága elmélyült. Bartók Béla azt írja róla, hogy jelenleg népdalokban egy-egy tót falu átlag gazdagabb egy-egy magyar falunál, egy-egy oláh falu pedig szegényebb.¹ A tót néplélek mélységére és érzékenységére mutat az a szinte metafizikai borzongás is, amelyet csodálatos népmeséik hallgatása közben érzünk, amint a szegény tót paraszt ül konyhájában, az elalvó szikrát piszkálgatja tűzhelyének hamujában és egyszerre megjelenik az Ispán,

¹ „A magyar népdal“, Budapest, 1924. LXIX. old.

az Ördög, a Halál, elviszi messzi birodalmak csodás paradicsomi kertjeibe, virágzó cseresznyefák közé, királyok lakomáira, ahol nincs árnyék, nyomor, tüdővész.¹

Ez a gyermeknép Urban Milo műveiben belépett a XX. század borzalmai közé. Széttöredezett nemzetiségből harcoló nemzet lett. Tudományt, várost akar fejleszteni, organizálja önmagát, gazdálkodását, önálló kül- és belpolitikát akar csinálni területi változásokon, forradalmakon és diktatúrákon túl. Ehhez a tót néphez már nem illik az idillikus anekdotázó irodalom, amelyet patriarchális humorú kedves plébánosok és derék segédjegyzők írtak. Meg kellett születni az új politikai regénynek, a nagy regénynek. Többé nem festett egekbe néző romantikus-szentalizmussal, hanem a parasztságon alapuló „neue Sachlichkeit“ betonstílusában. Ezt jelenti a tót irodalomban Urban Milo.

A Csehszlovákiához került Felvidék legészakibb és legszegényebb megyéjének, Árva megyének talán egyúttal legszegényebb falujában, Rabcsicén született 1904 nyarán, egészen a mai lengyel határ közelében, szegény paraszt szülőktől. Különbön Árva megyéből származtak a szlovák irodalom legnagyobb nevei közül Bernolák, Hviezdoslav-Ország, Kukulcin-Benczur, Jegé-Nádas stb. is.

Miközben Urban a trstenai algimnáziumban tanult, az ablakok meg-megreszkettek az orosz ágyúk tompa bömböléseitől és nekik közelebről válaszoltak a mi ágyúink. Csakhamar a diákokat is befogták tanulás helyett csalán és szederlevél gyűjtésére, hogy legyen meleg ruhájuk és teájuk a harctér embereinek. Mélyen hatott mindez az ifjú Urbanra, de méginkább falujának háborús elváltozása, a férfi nélküli falu, a magukra hagyott nők és gyerek-suhancok sorvasztó küzdelme az apák helyett a földdel, az erdő rémeivel, a nyomorral, a pálinkával, korán és természetellenesen felébredt örökletes bűnökkel. A frontra nem került már Urban. Regényeiben is csak egy-egy távoli utalás történik arra a frontéltre, amelyet Barbusse és Remarque vagy mások leírtak. Urban háborús regénye egészen más. A fronttal az összekötő kapocs egy-egy rózsaszínű tábori levelezőlap, egy-egy hazakerülő rokkant, aki kínos vergődéssel ugrálgat át a falusi árkokon, amelyekben félig olvadozó piszkos hó alatt folydogál már a víz és a száján keresztüli csúnya sebvarrat mögül mint a bombák érik a falut az újabb hírek a lövészárkokból. Ezt a háborús falut figyelte meg a diák Urban, olyan mély megdöbbenéssel, amelynek gyökere szánalom és együttérzés, hogy jóval később, csaknem tíz év múlva az „Élő ostor“-ban egész regényét ezekre az élményekre alapítsa.

A második nagy válság az összeomlás utáni zavarban szakadt Urbanra. Földhözragadt szegénysége folytán nem tudta rendesen elvégezni iskoláit. Beiratkozott még a besztercebányai erdészeti főiskolára, olyan pályát választva ezzel, amelyben közel lehetett szeretett népéhez és erdőihez. De nem tudta befejezni ezt sem és a kenyérkereset kényszere a csodálkozó szemű gyermekifjút beleűzte az ember-

¹ „Prostonárodné slovenské rozprávky“ dmen az ősi tót népmesék nemrégén, együttesen megjelentek Mázáé kiadásában. 1932. 10 kötet.

erdő rettenetes dzsungeljébe. Újságíró lett. 1921—22-ben az akkor még Rózsahegyen megjelenő „Slovák“-nál dolgozott, majd a „Slovensky Národ“-nál és végül 1928-tól fogva ismét a most már Pozsonyba áthelyezett Hlinka-féle „Slovák“-nál mint a kulturális rész szerkesztője, mígnem a cseh államügyészség ezt a gerinces, harsányszavú tót autonomista lapot — egyelőre pár hónapra — be nem tiltotta.

De közben és különösen míg az „Élő ostor“ nagy sikere nem szegődött melléje, hihetetlen nyomorral kellett küzdenie. Az „Élő ostor“ című regényét a 23 éves ifjú falujában írta, egy rettenetesen hideg tél alatt. A felsötét konyhában egy ágyra keresztbe deszkák voltak téve. Ezen dolgozott az egész idő alatt Urban. A deszkák alatt egy kacsa ült tojásokon és valahányszor az író kissé megfedkezett magáról és lábával túlságosan közelített feléje, a kacsa hápogvágógóva védekezett az inzultus ellen. Mellette kis húga magolta együgyű leckéit, amit tetézt a bölcsőben időnként fel-felsíró kis öccsének hangja is. „Az egész környezet kétségbeejtő volt — mondotta Urban —, de egyúttal szakadatlanul nevetésre készítő is.“

Ebben a környezetben és ilyen lelkiállapotban született meg az „Élő ostor“. Ráztoky tót falu élete a háború és forradalom alatt az események kerete és a regény tulajdonképpeni tárgya. A magyar közönségnek talán legrövidebben úgy mutathatjuk be, ha Eötvös Falu jegyzőjéhez hasonlítjuk. Azonban mindazokat a rossz tulajdonságokat, amelyeket Eötvös a vármegye uraiban központosított, Urban regényében a falu jegyzőjében, Okolickyben találjuk meg. Ő a falu rossz szelleme. A parasztság iránt szeretetlen, az állatrekivirálásokat, katonai behívókat és felmentéseket parancsoló önkényességgel, megvesztegethető részrehajlással végzi. Negyven év körüli, kolerikus, háziasnak indult Oblomov-szerű agglegény, gögje mellett beteges hajlamokkal és teljesen zagyva ízlésű műveletlenséggel. Szobájában nemesi kardok mellett alpesi tájképek, meztelen Ámorok, biedermeier-porcellánok stb. zűrzavara tanúskodnak egy kifícamodott gyökértelen lélek ürességéről, amely távol áll attól a néptől, amelyért élnie kellene. Mellette Létay, a fiatal, éretlen, fennhéjázó káplán leckézteti, ócsárolja a szószékről a falut, amely a frontokon elvérzik, otthon éhezik és minden szenvedésének jutalma az a megvetés, amelyet felülről kap.

Magából a tót faluból két főalak emelkedik ki. Mrva dékán, a nép őszfűrtű lelkiatyja, aki az emberi arcokon a vér, nyomor és haragosan felcsapó lázadás sötét betűit valami különös, túlvilág! szemmel nézi s szájalommal törli le a könnyeket. Lénye egészen passzív, kontemplatív és lemondó életfilozófiájában hasonló Eötvös Vándorijához, vagy még inkább Dosztojevszkij Zoszima sztarecéhez. A legrettenetesebb háborús őszben a harangjától megfosztott templom körül ő vezeti síró nyáját és a próbára tett, megtépázott lelkek az ő visszatarthatatlan zokogásán keresztül menekülnek a haragvó Isten irgalmába.

A cselekvő falut Hlavaj képviseli. A harminc év körüli kemény parasztférfi a háború utolsóelőtti évében hazajön a frontról. De

üldözőbe veszik, mint katonaszökevényt, bujdosik a faluja feletti magas hegyekben, bozótokban, barlangokban, elhagyott havasi karámkokban, szénégetőknél, erdőkerülőknél. Olyan hajtóvadászatokat rendeznek ellene, mint a Falu jegyzőjében Violára a pandúrok. Hlavaj is az üldözöttek merészségével életét teszi kockára, midőn fel-felkeresi a falut és árván maradt fiát, sőt egyízben a falu főutcáján megállítja az éppen hazatérő jegyző fogatát és a prémbundájába bujt Okolickyvel farkasszemet nézve, meg akarja tőle tudni, hogy ő követte-e el erőszakot a feleségén, aki szégyenében a tóba fojtotta magát. Árulás folytán egyszer már el is fogják, de mivel nem tudják még aznap Varannóra szállítani, sikerül neki éjjel, akárcsak Violának, a rozoga csűr padlásdeszkáin át elmenekülni. Bujdosásának a forradalom kitörése vet véget. Hlavaj hazatérhet falujába, ahol már minden forrong. Az iskolába elszállásolt katonák lefegyverzése, a csendőrlaktanya véres ostroma, az idegileg összeroppant jegyzőn végrehajtott bosszú, az uzsorás Áron zsidó kocsmájának és boltjának felgyújtása stb. egyszóval a forradalom lobogó orgiájának leírása a regény legszebb lapjai közé tartozik. Itt bontakozik ki a műben szereplő sok parasztcarc egy szörnyű finálévá: úgylátszik mintha az egész falu a bűnökön végigvágódó egyetlen tüzes, élő ostromra válnék.

A trilógia második része, a „Hajnali ködök“ a cseh uralom első hónapjaival kezdődik és a tótság életét rajzolja az új államnak mintegy első nyolc évében. (Az eredeti kiadást, amint említettük, a cenzúra el is tiltotta.)

Az első fejezetek már az ekeszarvánál mutatják Hlavajt, amint széles barázdákat húz a hegyoldalba. Egyébként azonban a falu mintha elvesztené a talajt lába alól. Sem a férfiak, sem a nők nemigen akarnak visszatérni a munkához. Az új uralom könnyen kimondott jelszavaitól mintha megittasulnának. A felégett kocsmá helyett egyszerre négyen is nyitnak kimerést, munka helyett a lengyel határon való életveszélyes lócsempészésből akarnak hirtelen meggazdagodni stb. A nyugalomba vonult öreg plébános, Mrva utóda az erélyes, pattogó Sykora selyémzászlók, költséges harangok és oltárterítők, mutatós külsőségek, hiúságát legyező egyesületi díszgyűlések és hasonlók felé fordítja a kis falu figyelmét és kevés pénzt. A reális Hlavaj hiába sürgeti a falun átfolyó veszedelmes patak partjainak megkötését. Midőn a falura nézve végzetesen meginduló párt-politikai mozgalmak során egy cseh agrárpárti szélhámós mandátumvadásztól kortescélokra pénzt kap, Hlavaj átadja a községtanácsnak, de az a pénzt a hasznos munkák megkezdése helyett egy kereszteszerűen lefolyó népmulatság rendezésére fordítja. Teljesen elmérgesítik a helyzetet a faluba helyezett cseh huszita tanítók és a cseh határőrök, úgyhogy iskolasztrájk, Prágába, Pozsonyba hasztalanul menő parasztküldöttségek, véres összeütközések a cseh fináncok és az általuk vérig sértett legények között fenekestül felforgatják a falut, melynek szavazataiért a két nagy párt, a csehszlovák agrárpárt és a szlovák néppárt kortesei ököllel küzdenek, míg kettejük között vadul fel nem burjánzik a kommunizmus. Kifejezésre jut ez abban is, hogy a regény eddigi főszemélyének, a józan és reális szántóvető

Hlavajnak helyét a famunkás Sedmik kezdi elfoglalni, akiből a háború kiölte a hitet, azóta sötéten hánykolódik egyik szédelő „Fakitermelő r.-t.”-től a másikig, véret felkorbácsolja annak a könnyelmű és gögös életmódnak látása, amelyet a vállalatok vezetői és politikai függvényei az ő izzadságuk árán folytatnak, belesodródik a kommunizmusba, a Kanadába tömegesen távozó tót kivándorlók vonatába felkapaszkodva az őt szerető Krisztával együtt eljut Prágáig, ott mind a ketten munkát vállalnak, a legkülönbözőbb életkörökben elképedve állnak a feneketlen romlottsággal szemben. A bosszú és gyűlölet vörös felhői már-már elfedik Sedmik látását és valami szörnyű tette gondol, amidőn összeomlik felette az a féligkész világvárosi betonhotel, amelynek építésénél, mint munkás dolgozik. Az összeroppanó betonszerkezetek alól napokig nem tudják kiszabadítani, betonsírjában lázasan vergődik, segítségért kiált, miközben az élet és halál között megjelenik neki egy fényes arc, Krisztus-szerű alak, az elfelejtett gyermekkori jószág fényessége és meggyőzi, hogy merő gyűlölettel és bosszúval, melynek végső gyökere hit- és szeretetnélküli irigység, nem lehet új világot alkotni. Az ő kommunista útja is éppen úgy tévelygés, mint a feje fölött szinte szimbolikusan összeomlott kapitalizmus profitszédelgése. Miután társainak véres halott csonkjával együtt őt szerencsére élve találják fel, örökre hátat fordít Prágának és a hozzá hú Krisztával új életet kezdenek falujukban és megszülető gyermekükben.

De Urban regényében Sedmiknek ez a története csak az elbeszélés szálainak egyike, mindenesetre a második részben kissé kiemelkedőbben meghúzott vörös-fekete szál, azonban mellette a parasztsorsok százai rajzolódnak ki körülbelül olyan gazdag változatossággal, mint a lengyel Reymont Ulászló „Parasztok” című híres regényében.

Sőt eltérőleg a trilógia első részétől, amelyben Ráztoky faluból a járás határán túl sohasem visz bennünket az író, a „Hajnali ködödben a cselekmény erős kiszélesedésével a szlovákiai és prágai köz- és társadalmi élet is megtalálja művészi rajzát. Nem fontos, hogy könnyen fel lehet ismerni a körülrajongott Cemovskyban Hlinkát vagy Zsubor miniszterben Szlávikot, Hodzsát, sőt némely alakot két-három közismert személyiség vonásainak összeolvasztásából hozta létre. Meg kell állapítanunk, hogy Urban mindvégig szigorú és reális saját, kétségtelenül Hlinka-párti álláspontjával szemben is és annak a tót pártnak számos képviselőjét, amelynek lapjában mint főmunkatárs kenyerét megkeresi, a regényben éppoly kíméletlenül a tolsztoji realizmus beállításában viszi vádlottak padjára, mint ahogy viszont pl. a cseh tanítót vagy a renegát járási főnököt sem a támadó vezércikkek sablonosán unalmas formájában jeleníti meg, hanem élően, sokoldalúan.

Urban parasztfigurái és egyéb személyei nem lesznek sohasem víziós nagyságúak, gigantikus méretűek, mint Szabó Dezső szimbólumai. Urban nem parasztmitológiát ír. Az ő parasztéposzában a parasztok egyszerű, kicsiny termetű, csontos parasztok maradnak, külön-külön mindegyik csak egy kis figura, egyenként vizsgálva sem

Hlavaj, sem Sedmik, sem Kiamar, sem Rónaiak vagy a többiek nem érdekesek, sőt nagyon közönségesek, szegényesen korlátoltak, tudatlanok, hétköznapiak. De az életsorsok együttese, összeütközéseik egymással és a nagy, szédítő, kusza felépítménnyel a fejük felett, amelyet történelemnek, háborúnak, államnak, pártnak, végzetnek és sok mindennek nevezünk, amely az embert úgy ragadja meg, mint a ragadozó vércse vagy a vihar az áldozatát, ez az emberi sorsegyüttes az, ami a politikai regény örök és egyetlen tárgya. Saját népe sorsából Urban Milo ilyen monumentumot épített.

Sőt novellái¹ is egy-egy kódarabot, egy-egy vésőmozdulatot jelentenek ezen a művén, akár a karácsony este hazahajtó favágóról szóljon is, aki mögött rozoga kordélya saroglyájában a szénászsák mellett ülve megjelenik a kis Jézus és kérdőre vonja, hogy még nyomorult filléreit is elitta (Dreveny chlieb), akár a deres fővel, görnyedt vállal ötvenhét éves korában Amerikából hazajött bányamunkásról szóljon is, aki hiába vásárolja össze falujában mindazt, aminek reményéért az amerikai szénbányákban évtizedekig robotolt, boldogsága első éjszakáján holtan szedik össze.

A szociális háttér elbeszéléseken kívül vannak olyanok is, amelyek a tót nép lelkében szunnyadó egy-egy gyengeségnek vagy jósnak megtestesítői, pl. az Ellágyított szív című, amelyben a bicskázó férfi megrögzött vadságát egy asszony egyszerű szelídsege térdrekényszeríti. Mindenütt néhány egyszerű ősmotívum az alakok mozgatója.

Novelláiban gazdag bőséggel árad, de nagy regényeiből a sok szociális probléma zord erői közül nagyon-nagyon hiányzik a férfiakból és nőkből az igazi, mély szerelem. Az „Élő ostorban“ teljességgel nélkülözzük, úgyhogy a „Hajnali ködök“-ben az egyetlen Sedmik és Kriszta szerelme valóságos oázisként hat. Napjaink szórakoztató és szexuális analízisben túltengő irodalma ellen a visszahatásnak nem szabad odaig mennie, hogy az igazi örömet, a mély humort és a mély szerelmet kitoröljük a regényirodalomból. A leg-sötétebb témák, forradalmak, kizsákmányolások, bűnös válságok, háborúk, emberi nyomor, állati szenvedélyek pusztításai, éhség és temetők nem lehetnek elég erősek, hogy a napfényt, a szerelem vigaszát, a mosoly evangéliumát kiszorítsák az élet utolsó zugából is. Mert ezzel az élet maga is megszűnnék. Pedig Urban regényeiben a szociális problémák sötéten kavargó felhői már-már teljes elnyeléssel fenyegetik az öröm és derű zöld oázisait. Urban Milo a sokat szenvedett írók közé tartozik és aki ifjúkorát a háborúban, forradalmakban, nélkülözésekben, szakadatlan válságokban élte át, az koraérett lett, mint különben az egész „harmincéves“ nemzedék, amelyhez e sorok írója is tartozik.

Végül vessünk még egy pillantást arra, miként látja Urban a jövőt. Bár erre a trilógia készülő harmadik része fog világosabb feleletet adni, amelynek főszemélye a hírek szerint Hlavaj fia és körülötte az újonnan

¹ Eddig a már említetten kívül három kötetben jelentek meg: „Za vySn^m mlynom“ (A felső malom mögött) 1926. „V^kriky bez ozveny“ (Kiáltások visszhang nélkül) 1928 és „S tichého frontu“ (Csendes frontról) 1932.

felövő fiatal szlovák nemzedék, mégis az első két rész, különösen pedig a másodiknak zárófejezetei, valamint az egész mű alaphangjai már sokat sejtetnek az eljövendőkből. Urban új világot, romlatlanabb új nemzedéket akar a háborúban és utóhatásaiban megterhelt régi falu helyett, melyet egy hirtelen jött tavaszi árvíz nagyrészt rombadönt. Most már észretér a falu és Hlavajt, kinek patakszabályozási tervét régebben kinevették, a megváltozott közhangulat a falu élére állítja. A fiatal gazdák közül kikerülő új községtanács vezetésével újjáépül a falu. Pompás utak, betónhidak és gátak, villanytelep, községi könyvtár stb. hirdetik a pozitív reformmunka diadalát. És kérésükre megkapják új lelkész gyanánt Ilecskót, aki az aktív modern szociális paptípus képviselője és ezért el is mozdították régebben a faluból. Most Ráztoky felé kocsizva, alig ismeri meg azt. Végigtekintve a tájon, amelyen éppen zivatar vonult végig, úgy találja, hogy már távolról oszlanak az eddigelé zavaros, csalóka felhők és már új hajnal tisztul. De mindez nagyon távolról látszik még csak és érzi, hogy sok nehéz időnek kell még eltelni, míg egészen új nemzedék új formák között veszi át a maiak helyét, amíg a Hlavajok, Sedmikok fiai az új munkaevangéliumban fel nem nővekednek. Ez lesz majd a következő rész tárgya.

A magyar közvélemény őszintén sajnálhatja, hogy csak az Élő ostor jelent meg különféle fordításokban, holott az a háború előtti magyar uralmat rendkívül sötét színben tünteti fel, míg a sokkal nagyobb koncepciójú „Hajnali ködök“ és Urban novellái a szlovák nyelvet nem bíró közönségnek ma is hozzáférhetetlenek. Ez alkalomból is rá kell mutatnunk, mennyi sok fontos teendője volna még a magyar műfordításnak a velünk szomszédos népek irodalmaival szemben.

KARDOS BÉLA

KULTÚRKATASZTRÓFÁK

RÓMA BUKÁSA

Az UTÓBBI ÉVEKBEN újból és újból felvillan az a gondolat, hogy az európai kultúra bukás előtt áll. Jövendőmondó próféták tűnnek fel a világban mindenhol, akik komor színekkel festik le a nyugati kultúra közelgő halálát. Okfejtésüket különösen Spengler nagy feltűnést keltett munkájából, az *Untergang des Abendlandes* szellemes elmefuttatásaiból ismerhetjük meg. A kultúra Spengler és próféta-társainak szemében organikus, önmagában megálló egész, amely a biológia kikerülhetetlen törvényei útján fejti ki az ókor—középkor—újkor állomásain keresztül sajátos, egyéni lényegét. A kultúrák fejlődése és elhalása az élőlények növekedéséhez és pusztulásához hasonlítható. Úgy tűnik fel, hogy az élet és halál szomorú játéka megismétlődik a kultúrák történetében is. Mert a kultúra olyan mint a növény, kikel a magból, leveleket hajt, szára magasba szökken, virágot bont ki, mégis egy napon elveszti színpompáját, teste megtörik, végül egészen elfonnyad. Mintha a kultúra sem kerülhetné el alkotója, az ember sorsát, a szörnyű halált.

A hasonlat tetszetős, de ne feledjük el, a hasonlat pusztán költői kép s nem tudományos képlet. A tudomány csak annyit mondhat: minden kultúrában a legkülönfélébb részek is szervesen, az organizmus módjára függnek össze egymással, mert minden történelmileg megjelenő kultúrát egy egyéni, sajátos kultúrideál, értékrendszer lelkesít át. Ugyanaz az akarat, ugyanaz a formáló erő épít az élet különböző területein, az állami életben, a gazdaságban, az irodalomban egyaránt. Ebben az irányító és mozgató kultúrideálban azonban hinni kell, különben élettelenül omlik össze. A kultúra fennmaradása mindig attól függ, hogy a felcseperedő nemzedékek szóvivő, vezető egyéniségei az apáról fiúra szálló kultúrideált mindenben a magukévá tegyék. Nemcsak a hűvös megértésig kell eljutniok, hanem küzdeniök és alkotniok kell a kultúrideál szellemében. Megtörténik azonban, hogy az új nemzedék az örökségként átháramló anyagi és szellemi javakat nem hajlandó többé átvenni. Azok, akikre a kultúra fenntartása hármolna, idegenül állnak szemben ennek a kultúrának értékeivel és értékelésmódjaival, vágyaival, rejtett törekvéseivel. Nincs többé szív, amelyben a régi kultúra kötelességteljesítésre hívó normái, parancsai visszhangra találnának. Nincs gondolkodó fő sem, aki még az apák gondolataiért sikraszállna és lelkesülne. Az ellentét, amely mint óriási szakadék tátong a kultúra objektív állománya és a kultúra szubjektív hordozói között, krízisben nyilatkozik meg.

Ez a krízis lehet az erő, de lehet a gyengeség, sőt a halálos sorvadás jele. A tagadás szellemében megcsendülhet az új ígérete. Nem azért nem vállalja többé a társadalom a kultúra eddigi terhét, mert képtelen, mert gyöngé arra, hanem mert nem akarja. Az apák mellé felsorakozó ifjú had szemét már más tájak felé irányítja, lelkében már más bálványokat emel. Ami eddig az élet szentélyében állott, az most kikerül a pitvarba. Ahol eddig lázas munka folyt, ott most a szerszámokat a rozsda marja, a könyveket por lepi el. Meg kell értenünk, az ifjú kéz fordított egyet a kormánykeréken és a gép már más, mindeddig járatlan, talán egészen ismeretlen vidék felé száguld. A régi, átöröklött kultúrjavakból csak annyit tartanak meg, amennyit felhasználhatnak a kultúra új épületére. Új terv, új szempontok szerint indul meg az építőmunka. Az újrakezdés természetéből folyik, hogy a kultúra nem egy területe parlagon marad az új rendszerben, hogy tehát az eddigi kultúrfejlődés egyes eredményeivel szemben hanyatlás következik be. A vallás érzelmi forgatagába kerülő lélek az empirikus megismerést, az exakt tudományosságot bizony kevésre fogja becsülni. Ugyanígy nem lehet azt sem tagadnunk, hogy pl. a színfoltok mámoros keverésében tobzódó impresszionizmus a rajzbeli készség és tudás visszafejlődését vonta maga után. De az is kétségtelen, hogy a lázadást a régi kultúrideállal szemben a kinemelégtűltetés érzése gyújtotta lánggra, amely a társadalom teremtő tagjaiban kelt fel. A jobbak visszahúzódnak, mert mindinkább bizonyosabbá válik bennük az a tudat, hogy az elődök által járt úton tovább már nem lehet haladni, hogy az életideál elérkezett kifejezésének legszélső pereméhez. Megfigyelhetjük, hogy a kultúrkrízist általában kultúr-stagnáció, a régi üres, lelketlen utánzása előzi meg. Gondoljunk csak a világháború megelőző szelcsöndes béke sivár napjaira. Az igazi dekadencia így tehát tulajdonképpen nem a krízis éveire esik, hanem a krízist bevezető epigonok kora.

Már ebből a vázlatos áttekintésből is kiviláglik, hogy a kultúra fejlődése örökös önmagába térő megújulás, az újrakezdések végtelen sorozatából tevődik össze. Minden nemzedékkel kisebb-nagyobbfajta kultúrkrízis köszönt be, mert minden új nemzedék bírálatot mond az előttük és felettük állók ideáljairól. Olykor azonban a krízis nagyobb mértékben jelentkezik, az eddigi kultúrértékek továbbképzése, továbbfejlesztése megakad. Ekkor egy új kor veszi kezdetét. A kultúra új sejtet ereszt, amely a régi organizmus minden életnedvét magába szívja s amely megkezdi sajátos lényegének, értékrendszerének kialakítását. A régi ezzel a növekedéssel párhuzamosan egyre jobban elkorcsosul, kiválik a történelem áramából s mint a múlt megnémult darabja kerül a földre. A renaissance így végzett a középkorral, a középkor az antik kultúra hagyatékával. Nincs kellő alapja tehát annak a tételnek, amely a kultúrákat mint eleve halálra ítélt organizmusokat fogja fel. A kultúra több az embernél, szinte a halhatatlanság magasságában trónol. Igaz, az élőlények mintájára növekedése egyszeresek abban marad, tovább már nem tud fejlődni, s meg kell halnia. Am megadatott számára a kegy, hogy önmagában megújuljon, s teste porából feltámadjon még ezen a földön. Az Idő betelt,

az idő azonban nem szakadt meg: új kalendárium kezdődik a régi sárguló lapjain. A kultúra mindig, de mindig legyőzi a biológia Spengler által hirdetett törvényeit. Abban a pillanatban, amikor nem akar meghalni, az újrakezdés és a szabadság lázában új élet elé néz...

Van úgy azonban, hogy a kultúra nem képes átörökíteni javait, egyszerűen azért, mert nincs, aki az örökséget magához venné. Ebben az esetben valóban kultúrkatasztrófa áll be. A kultúra megsemmisül, s mennyi, de mennyi kultúra bukott le a földre a történelem folyamán a feltámadás reménye nélkül! A templomokat a sivatag homokja lepi el, vagy valami más természeti katasztrófa rombolta szét. Máskor megint kultúrátlan, barbár horda özönl el a kultúra területét, a népet leölik vagy rabszójra kötik, és az istenek szobrai, amelyeket nem tudnak tisztelni, rombolási vágyuknak esnek áldozatul. Kultúrát azonban nemcsak barbár semmisíthet meg, hanem más, technikailag fejlettebb, magasabb kultúra térfoglalása is. Emlékezzünk például az inkák pusztulására, amelyet az Amerikában partraszálló fehérek idéztek elő. A kultúrelmúlás a felsorolt esetekben erőszakos úton, mint valami elemi csapás sújt le. Ezekben a „természeti“ megrázkódtatásokon kívül ismerünk azonban olyanokat is, amelyeket lassú sorvadás, belső láz jellemez. A kultúra elveszti híveit és munkásait, mert a nép vagy a társadalom, amely eddig gondozta és alakította, faji vagy szociális összetételében kicserélődik. Egyszer csak megszakad az összetartozás a kultúra objektív állománya és az emberek között. Idegen népelemek beszivárgása útján vagy a társadalmi forradalom eszközeivel megváltozik a hatalmat gyakorló réteg képe. Ilyenképpen a társadalmi mozgalom lassú hullámveréseivel kimossa a kultúra alapjait. Az építmény összedől anélkül, hogy külső hatalom közbelépett volna.

Az elmélet síkján vázlatosan felrajzoltuk a kultúrkrízisek és a kultúrkatasztrófák lefolyását. Cicerónéul ezen az elméleti téren Eduard Sprangert, a német tudomány legkiemelkedőbb alakját választottuk. A történelem azonban sokkal gazdagabb szövéssé, semhogy összekuszált vonalait a tudomány egyszerű mintákba foglalhatná. Ott, ahol az elméleti rendszerezés csődöt mond, lép fel a történetíró, hogy a történelmi jelenségeket a maga sajátosságában, egyediségében megismerje. Célunk tehát most nem az általános megragadása, hanem annak ábrázolása, ami a történelemben sohasem tér vissza, amit örökre elnyelt az Idő áradata.

Róma bukásának történetét nem vezethetjük vissza pár ok és tényező találkozására. Az erők és elemek beláthatatlan számú tömege ütközött össze egymással és vitte végzettszerűen, feltartóztathatatlanul a birodalmat a lejtőn egyre alább. Ha egyik-másik tényező kimarad, akkor talán még ma is büszkén nevezzük magunkat: cívis romanus sum. Természetesen mindenki mást okolt a bukás miatt, majd erre, majd arra a tényezőre mutattak rá, mint amely eldöntötte volna a birodalom sorsát. Róma pogány lakossága, mikor Radagais a germánokkal Róma ellen fordult, megátkozta Krisztus nevét s a régi pogány isteneknél keresett oltalmat. Azt vetették a keresztények szemére, hogy Róma falai sohasem láttak ellenséget, míg a város régi istenei örködték felette. A keresztény egyházatyák éppen ellenkezőleg, a

régi római kultúra feslettségét, erkölcsi züllöttségét említik fel a bukás okául, mert Isten nem engedheti meg, hogy a rossz kormányozza a világot. De még ma is, iskolakönyvekben úgy állítják be a birodalom felbomlását, mintha a IV. és V. század római polgársága csak naphosszat dőzsölt volna és mintha túlkulturáltságból, gyengeségből nem tudta volna magát megvédelmezni a beözönlő barbársággal szemben. Akarva nem akarva, az iskolamesterek Róma kulturális dekadenciájáról beszélnek, egy korhadt épület összeomlásáról. Szemükben a germánok a vad, egyszerű természet erőit képviselik, Parsival hótiszta lelkét, amely éppen töretlen, romlatlan természetével diadalmaskodott a kultúra posványában fetregő Örök Városon. A kultúrát a sárból így aztán Nagy Károly bölcs vezetése alatt a germánság emelte volna fel. Ezen a gondolatsoron továbbhaladva, hallunk úton-útfélen, különösen a német irodalomban a germánokról mint az új világ: a középkor és ezzel Európa megteremtőiről.

Radagais germán seregei által szorongatott Róma végső kétségbeesésében a keresztényeket hibáztatta a barbár veszélyért. Ma már tudjuk, hogy a kereszténységet a vád teljesen alaptalanul érte, az antik halála nem függ össze a kereszténység feltűnésével. Amikor a kereszténység a III. század második felében megerősödött, minden nehézség nélkül illeszkedett be a római világba. A kereszténység teológiája, bölcselété, alakuló művészete antik ruhába öltözött. A pogány rhétorok és tanítók között ott sűrögnek, forognak a keresztény „szofisták“ is, akik semmiben sem maradnak hátra pogány társaik ékesszólása vagy tudománya mögött. Így érthetjük meg, hogy a késői antik kultúrvilág két nagy szellemi központjában, Alexandriában és Athénben a keresztény kultúra átítatódott antik elemekkel. Kétségkívül, a kereszténység elterjedését annak a nagy vallásos áramlatnak köszönhette, amely a birodalom legtávolabb eső zugaiból is tömegszámra sodort különfélebbnél különfélebb helyi vallásokat és misztériumokat a birodalom központja felé. Különösen a csodák és vallási látomások igazi országa, Egyiptom és Kis-Ázsia, játszik nagy szerepet a vallásos érzés újjáéledésében. Egy új kor köszönt be. A lélek elfordul az érzéki, a tudomány útján megismerhető világtól és magát fenntartás nélkül veti a transzcendencia hullámaiba. A III. században Kr. után a vallás felszív minden más szellemi érdeklődést. A tudomány teljesen elveszti hitelét, s a bölcsészet többé már nem az empirikus, exakt tudást keresi, hanem az ébredező vallásos érzés szárnyán a különféle mithoszok allegorikus magyarázatának s az orakulisztikának szolgálatába áll. A művészet emlékein is csodálkozva pillanthatjuk meg a középkor jelentkezését. Még minden antik formanyelven beszél hozzánk, de a szellem, amely a művészet alkotásait áthatja, már egy megváltozott, lelket cserélt ember megnyilatkozása. Főleg a római portrait-művészetben láthatjuk jól, mint távolodik el a művészet az antik szépségeideáltól s mint torkollik be az impresszionizmuson és aztán az expresszív elem, a kifejezés természetellenes hangsúlyozásán keresztül a bizánci, középkori síkszerű, elvont, testeden, fogalmi stílusba. Egy új ember lép a történelem színpadára, szemei tágranyíltak s a mennyek felé révedeznek, vonásait mély er-

kölcsiség, aszkézis sugározza be természetfölötti, szellemi ragyogásba. Mozdulatai, ruházata azonban még a régi római. Az antik világ ennek az új embernek számára nem halt még meg egészen, ezer és ezer szál köti életét a múlthoz, pusztán az élet kapott új értelmet, csupán az értékek cserélődtek ki, amelyekhez a kultúrának ezentúl igazodnia kell. Ami ebbe az új szellemi képbe nem volt többé bevonható, az eltűnik a kultúra organizmusából. Így hal el sok, nagyon sok antik elem Róma kezén, még mielőtt tehát a barbárok elárasztották volna a birodalom földjét.

Aki a nagy korszakokat a politikai élet változásai szerint osztja be, az az ókor történetét a nyugatrómai birodalom megdöntésével (476) fogja összekötni. Semmi sem mutatja jobban az ilyenfajta korfelejtés helytelenségét, mint éppen a római birodalom bukása. Az új korszak a valóságban a III. század közepén indul meg és pedig azokkal a reformokkal, amelyek politikai téren Gallienus császár (260—268) nevéhez fűződnek. Nem tekinthetjük a véletlen merő játéknak, hogy Plotinos, az ókor utolsó nagy bölcselője, aki új irányt szabott a szellemi életnek, Gallienus császár bizalmas környezetéhez tartozott, s mint a császár munkatársa vállalkozott a társadalom megreformálására. Róma a krízis súlyos éveit fölényes erővel teperte le: a Kr. u. III. század közepén egy új világ küszöbéhez érkezett el a Földközi antik kultúra története. Római császárok azok, akik a megváltozott korszaknak követelményei szerint építik át a birodalmat (Diokletian, Konstantin), s római polgárok közül kerülnek ki az első középkori módra érző és gondolkozó emberek is. Szemeink előtt a kultúra legnagyobb csodája játszódik le: az antik kultúra maga győzi le magát, önszántából oltja ki életét egy új világ hitével és a jövő reménységével. Amidőn a III. század krízissel teli tizedeiben Róma alatt meginog a talaj, amidőn mindaz, amiben eddig hitt s amit szentnek tartott, a katonai despotizmus rideg kulturálatlansága alatt a semmibe foszlott, egy új világ összetákolásába fog. Kiragadja magát a múltból, s átalakul és új emberré válik: középkori emberré. Mit segíthetett volna ebben az építő munkában a barbár? Hogyan fejleszthetett volna tovább egy kultúrát, amely nem is az övé volt? És egyáltalában, hol tanyáztak még akkor a germánok: véres fejjel buktak vissza a határ mentén. A középkor kezdetei nem a germán világba nyúlnak le, hanem a Gallienus nyomdokain haladó császárok Új Rómájába. Ezekben a küzdelmekkel terhes években alakul ki római anyagból, római kultúrfaragók kezében a középkor fő vonásai. Droysen német történetíró szép mondására kell gondolnunk: A legnagyobb, amit az ókor önerejéből el tudott érni, nem volt más, mint a pogányság legyőzése. Ha a pogányság alatt magát az egész ókori kultúrát értjük, ennél jellemzőbb megállapítást a késő antik korra vonatkozólag aligha tehet a történetírás.

A III. század közepe óta az ókor lassan leszakad a történelem egyre továbbfutó fonalaról, s egy új epocha gombolyodik ki. Az ókor, az antik meghalhatott, a kultúra vezetése azonban továbbra is a romanizmus vállára nehezült. Az V. század kezdetén a helyzet megváltozik: a nyugatrómai birodalomban kihull a kultúra irányítása a

romanizmus hatalmából és mindinkább barbárok tulajdonába megy át. A kérdést tehát így kell felvetnünk: miért lép Róma vissza a kultúra kormánykereke mellől s miért engedte át magas küldetését a barbároknek, mikor épp egy új világ építésén fáradozott? Hogy magyarázhatjuk azt meg, hogy a Földközi-tenger kultúráját Róma még bevezette az új korszak udvarába, de a belső termékig már nem juthatott el? Jól megfigyelhetjük, a barbárok nem egy züllött, dekadens kultúrának területét árasztják el, hanem egy Uj Rómát, erőben duzzadó, dolgozó, kultúra szolgálatában álló birodalmat. I. Valentinianus császár (364—375) a germánokat, s egyéb jórészen iráni származású nomád népeket még a régi Augustus-féle limesen tartja fel. Nagy Theodosiusig a birodalom még egy jólszervezett, állandó hadsereg felett rendelkezett. Vitán felül áll az is, hogy a germánok és a velük szövetséges iráni nomádok (szarmaták, alánok stb.) nem véres ütközetek árán törték át a határmenti védvonalat, hanem azért, mert a határ egyszerűen katonaság nélkül maradt. A germánok már csak a védelem nélkül hagyott birodalmat vették birtokukba.

És itt rá kell térnünk annak kifejtésére, hogy a birodalmat a Földközi-tenger kultúrkörének túl gyors kiterjesztése, a túlságos barbarizáció idézte elő. A birodalom sokkal több barbár népelemet fogadott be kultúrájába, mint amennyit megemészthetett volna. Alapjában véve tehát Rómát egy rosszul irányított, elhibázott kultúrpolitika szolgáltatta ki a barbároknek. A görög kozmopolitizmus légkörében élő császári udvar éppúgy, mint a római, udvarellenes nemzeti senatus- és földbirtokospárt telve volt Róma kultúrmissziós hitével. Claudianus, a római nemzeti öntudat poétája, Róma nagyságát és dicsőséges múltját ennek a kultúrküldetésnek beteljesülésében pillantotta meg. Dicséri Stilichot, hogy sohasem azt nézi, ki milyen eredetű s hogy honnan való, hanem pusztán erkölcsi magatartása, személyi derekassága után érdeklődik. A romanizmus hagyományainak tesz csak eleget, amidőn idegeneket fogad a köz szolgálatába. Ez a római kultúrmissziós hit akkor sem adta fel magasröptű humanizmusát, amidőn a barbárok már Róma ellen keltek. Az udvar filozófusa, Themistius 383-ban még annak a reményének adott kifejezést, hogy a Thrákiában letelepített gótok, akik tudvalevőleg később Alarich vezetése alatt az Örök Várost kirabolták, a galataiak módjára fel fogják venni a római szokásokat. Miután a birodalom és vezető rétege csak a morális kiválóság, polgári rátermettség alapján ítélte meg az embereket, a barbárok, különösen harcos erényeikkel, gyorsan érvényesülhettek. A IV. században általában azt a csapattestet tekintették a legelőkelőbbnek, amelyet barbárokból állítottak össze. Julian alatt pedig a magas parancsnoki tisztségeknek legalább is a felét germánok viselték.

Ilyen körülmények között érlelődött ki a viszonyok alakulása folytán a római-germán (általában barbár) együttműködés politikai koncepciója. Miután a császárság legmagasabb feladatai közé tartozik a barbárság beillesztése az isteni uralom földi rendszerébe, a barbárokat mint foderátus népeket sorra beeresztik a birodalomba, s letelepítik katonai kötelezettség terhe alatt. Nagy Theodosius uralodása (meghalt 395-ben) már ennek a koncepciónak jegyében folyik

le. A germánok, akik a hadseregben úgylát háttérbe szorították a régi kultúrvidék lakosságát, képviselték volna a koncepció szerint a birodalom hadi erejét, míg a jogi rend és a tulajdonképpeni kormányzás feladata továbbra is Rómának jutott volna osztályrészüil. Szépen fejezi ki a Theodosius-féle államkoncepció alap gondolatát Róma kifosztójának, Alarichnak utóda, Athaulf nyugati gót király, aki Orosius szerint állítólag a következő kijelentést tette volna: „Hosszú idő alatt gyűjtött tapasztalat arra tanított engem, hogy a gótok a római császárság örökébe nem léphetnek. Rómának fenn kell maradnia. A gótok fékezhetetlen vadságukban képtelenek arra, hogy a törvényeknek engedelmeskedjenek, másrészt viszont a római törvények nélkül nem tartható fenn igaz értelemben vett respublica, vagyis magasabb állami élet. Éppen azért tűztem ki magam elé célul a romanizmus talpraállítását a gót erő segítségével.“ A római birodalom hatalmas szervezete annyira lenyűgözte a barbárokat, hogy álmukban sem mertek gondolni a császárság megsemmisítésére. Mindazok a germán királyok vagy vezérek, akik a magister militum, a legfőbb hadvezérség birtokában kényük-kedvük szerint intézték a birodalom sorsát s ültettek maguk fölé „árnycsászárokat“, sohasem vették maguknak a bátorságot arra, hogy magukat kiáltsák ki a Föld Urának. A helyzet lényegében azután sem változott meg, hogy Odowaker 476-ban véget vetett a nyugatrómai császárságnak: Konstantinápoly nevében kormányozta Itáliát.

A politikai életben érvényesülő államkoncepció, amely a birodalom haderejét a föderát barbár népek közreműködésére alapította, természetesen mind kevesebb és kevesebb jelentőséget tulajdonított a rendes római katonaságnak. Bizvást állíthatjuk, hogy Nagy Theodosius halála után már csak papíron léteznek a római légiók és az auxiliák. A hadkeretek továbbra is fennállottak, ámde nem töltötték be azokat élő emberanyaggal. A nagy hadjáratokat, amelyeket a császár vagy egy császárjelölt érdekében viseltek jobbra germán hadvezetők, tulajdonképpen azok a zsoldos csapatok vívták meg, amelyeket a különféle barbár népek körében toboroztak össze. Ezekben az ad hoc Összeverődő seregekben döntő szó jutott a föderát barbárok csapatainak. Aetius híres katalauni csatáját Attilával szemben a birodalom szövetséges, föderát népeinek s zsoldba fogadott barbárainak, a burgundoknak, frankoknak, szászoknak, alánoknak, legfőképp pedig a nyugati gotoknak haderejével nyerte meg. A nyugati birodalom az V. században már azokhoz a középkori államokhoz hasonlított, amelyekben a központi hatalomnak rendszerint zsoldosokból álló hadereje már alig jelent valamit a hűbéres államok kontingensei mellett. íme, láthatjuk, hogy a birodalom a körülmények kényszerítő nyomása alatt (így az állam leszegényedése) kisebb-nagyobb „hűbéri“ barbár országokra bomlott föl, anélkül hogy ezek a barbár királyságok, államok Róma, 476 után Konstantinápoly kulturális és állami felsőbbségét magukról levetették volna. A nyugati gótok, a keleti gótok, a burgundok, a vandálok, sőt maguk a frankok is, mind egytől-egyig a birodalom szervezetébe tartoztak, királyaik büszkén viselik a római patrícius, a konzul, vagy a magister militum szépen hangzó címét, pénzeiken

pedig a római császárok neve vagy képe díszleg. Természetes, hogy ennek a római felsőbbségnek a valóság területén nem volt túlnagy értelme. Ámde tagadhatatlan, hogy a birodalom névleg mint barbár államocskák halmaza 476 után is életben maradt. A barbár királyságoknak viszonyát a császársághoz szépen szemléltetik a burgundok királyának Sigismundnak (516—523) szavai, amelyeket Anastasius császárhoz intézett közvetlenül trónralépte után: „őseim mindig hűségesen ragaszkodtak a császársághoz; semmit sem tiszteltek jobban azoknál a címeknél, amelyeket őmagassága a császár adott nekik... Apám elköltöztvén, aki hűséges szolgája volt császári Fenségednek s aki Fenséged udvarának nagyjai (proceres vestri) közé tartozott, kötelességemnek érzem, hogy egyik tanácsosom útján szolgálatomat már első lépéseinél Fenséged védnöksége alá helyezzem... Népem Fenségedé, s Fenségednek engedelmeskedem, amikor népem felett hatalmat gyakorlok, s alattvalóimnak parancsokat osztogatok. Higyje el Fenséged, nagyobb öröm számomra, hogy Fenségednek engedelmeskedhetem, annál, hogy népemnek parancsolok. Enyéim között királynak mutatom magam, tulajdonképpen azonban nem vagyok más, mint Fenséged katonája. Általam kormányozza Fenséged a székhelyétől túlságosan távol eső vidékeket. Várom tehát rendelkezéseit.“

Ennek a burgundi uralkodónak szavai kell, hogy megcsendüljenek bennünk, ha a népvándorlás korának germán államalapításaira gondolunk. A nyugati birodalom lassú, többszázados fejlődés során veszítette el régi, római szervezetét és alakult át barbár királyságok többé-kevésbé laza „szövetségévé“. Nem véres harcok, elkeseredett küzdelmek árán hódították meg a germánok Rómát; a birodalom kapui 400 körül megnyiták a barbárok előtt, mert a birodalom úgy érezte, nem nélkülözheti erejüket. A birodalom letelepedésre való földet adott a beözönlő népeknek, itt is, ott is megvetik lábukat római földön, anélkül hogy a provinciák kultúráját mindenhol tönkretették volna. A nagy invázió a maga lefolyásában jórésztben a lassú, fokozatosan terjeszkedő kolonizáció képét mutatja. Például a frankok, akiket még Julianus császár telepített le győzelmes csata után a mai Brabant északi csúcsában, Toxandriában, csak a VII—VIII. században nyomulnak be a tulajdonképpeni déli Brabantba, s a tengerparti vidéket a X. századnál előbb nem veszik birtokukba. Ez a több századon keresztül tartó kolonizációs folyamat érteti meg velünk, hogy az antik kultúra Itáliában és a régi provinciákban nem hirtelen, erőszakos módon roppant össze, hanem észrevétlenül csendült ki a III. századtól egyre épülő középkori világrendbe. Ebből magyarázhatjuk meg azt is, hogy Galliában és Spanyolországban, amelyet különben erősen felforgatott az invázió vihara, a latin nyelv mégis diadalmasan tudott érvényesülni az őslakosság és az új telepések nyelvével szemben. Ne feledjük el, a romanizálódás már a népvándorlás korába esik, hiszen a császárváros Trierben még 370 körül kelta beszédet lehetett hallani az utcákon.

Nagy Theodorich lánya, Amalasintha, antik műveltséggel rendelkezett s fiát, Atalarichot római módra neveltette. Theodahat neo-

platonista filozófiával foglalkozott. A példákat még szaporítani lehetne. A barbárok udvarában a latin beszéd járta. A gót Sisebuth egy szent életrajzát állította össze latin nyelven. Bizonyos, hogy az új népek, bármennyire tanulékonyaknak mutatkoztak is, nem tudták elérni a régi római kultúrosztály műveltségi fokát. A Földközi-tenger kultúrájának kiterjesztése erre a nagy tömeg barbárságra, melyet az invázió germán és iráni népei együttesen jelentettek, nem folyhatott le a kultúrszint erős süllyedése nélkül. Emlékezzünk csak tours-i Gergely frank krónikájának bevezető szavaira: „Decedente atque immo potius pereunte in urbibus Gallicalis liberalium cultura litterarum“, amit csak egyféleképpen érthetünk: a gall városokban megbénult a szabad művészetek ápolása. És nem fogunk csodálkozni azon sem, hogy a nemes szülőktől származó püspökök zavartan kér elnézést azokért a helyesírási és nyelvtani hibákért, amelyeket történelmi művében elkövetett. Jó idő telt el, míg a germánok teljesen hozzásimultak az új kultúrához és annak szellemében teremtőleg munkálkodhattak. Az ú. n. karolingi renaissance idejéig (VIII. század) a germánok nem mint kutatók léptek fel, hanem mint átvevők, discipulusok Róma iskolájában. Régi, germán kultúrájukat, mint elnyűtt, paraszti ruhát vetették le s minden igyekezetük arra irányult, hogy a római társadalom szokásait és műveltségét elsajátítsák. Ez a metamorfózis sohasem járt volna olyan sikerrel, mint amilyennel járt, ha a germánság nem antikizálódott volna nagy mértékben még a nagy invázió előtt. A germánság népvándorlásbeli kultúrája azoknak a hatásoknak szövedékéből állt elő, amelyeket különösen a gótok déloroszországi birodalma s a Rajna-vidék erős kereskedelmi kapcsolatai révén vettek fel magukba Iran és a hellenizmus területéről. A gótok hosszú ideig tartó szupremáciája a germán népek között, amelyet az invázió előtt Ermanarich déloroszországi birodalma s az invázió után Nagy Theodorich itáliai királysága testesített meg a politikai élet vonatkozásaiban, a délvidéki magas kultúrák előtérését nagyon megkönnyítette. Mikor tehát a birodalom területét ellepték a germán néprajok királyaik vagy duxjaik vezetése alatt, nem vad, faragatlan barbároknak kellett átörökíteni a Földközi-tenger kultúráját, hanem egy népnek, amely már tisztelni és becsülni tudta Róma civilizatórikus működését.

Aki a művészet képzetét a görög szépségideáihoz köti, aki kultúrának csak a polgári szabadság, a szabad egyéni versenyre alapított liberális társadalmi és gazdasági rend világát, továbbá az exakt, empirikus megismerésbe beállított tudományosságot ismeri el, annak szemében Nagy Konstantin és Diokletian műve s a késő antik a hanyatlás vigasztalatlan korát jelenti. A történelem tanúságát jól tartjuk észben. Az antik világ maga lázadt fel kultúrájával szemben, maga rombolta szét Phidias és Aristoteles, Cicero és Seneca alkotását. A kultúra önkéntesen, belső „dialektikus“ szükségtől hajtva fordult meg a III. században tengelye körül. Sokan közülünk visszasírják, mintahogy minden renaissance és klasszikus kor jajongva idézte vissza, Róma nagyságát. A romanizmus kora azonban csak egyetlen fejezet, bár ragyogó fejezet, a Földközi-tenger kultúrkörének krónikájában Róma bukásával merőben egy nép kulturális hegemóniája törött meg, ámde

nem a kultúra tulajdonképpeni törzse. Ezt a földközitenger-melléki kultúrát nem a rómaiak teremtették meg, mintahogy Róma bukása sem semmisítette meg ennek a kultúrának alapját. Először ott bontakozott ki valahol a görög szigetországban ennek a mi európai kultúránknak zsenge hajtása és pedig mint a keleti nagy kultúrkör egyik, legerőteljesebb „kolóniája”. Aztán a görögök az idők folyamán egyre jobban kiterjesztették hatáskörzetét, ki a Földközi-tenger medencéjére. Majd észak felől, ó hányszor, de hányszor a kultúra történetében, barbár nép bukkan fel: Róma szövetséges városaival és törzseivel. A két nagy kultúrellenséghez, a keleti (perzsa) és a görög hatalomhoz most egy harmadik társul, a romanizmus, amely úgy az egyiket, mint a másikat elnyeli, s arra vállalkozik, hogy a hellén gondolatnak mindenhol érvényt szerezzen. A romanizmus átvette Nagy Sándor hagyatékát és győzedelmes csaták után széthordozta a hellenizmus kultúráját Ázsiában egészen az Indusig, betört vele a keleti kultúrkör ősrégi, megszentelt földjére, Észak felé azonban csak jó későn látott a kultúrmisszió munkájához. Afrikát előbb teríti le Róma, mint Itália primitív, azonos kultúrájú népeit, Galliát pedig Caesar koráig egészen figyelmen kívül hagyja.

Az V. században érkezett a Földközi-tenger kultúrvidéke egy új gyarapodáshoz. Új nép kéri befogadását a hellenizmus kultúrájába, a germán. Ekkor indul meg tulajdonképpen a mai Európa kialakulása. Mint valami szörnyű áradat önti el a kultúra eddigi földjét a germán nép. A kultúra azonban lefegyverezi a népet, ősi kultúrájának elvetésére bírja. A germán kultúra egyre inkább északra szorul, egyre feljebb tolódik a határ. így vált az északi germánság hazája mindannak menedékévé, ami Délről ijedten menekült a romanizmus térhódítása elől. Ekkor azonban már leválik Kelet a Földközi-tenger kultúrájának testéről, s Kelet a hellenizmus által megtermékenyülve, egy új orientális kultúrát kezd kibontakoztatni: az izlám kultúráját. A hellenizmus kultúrköre legnagyobb terhétől szabadult meg, s Keletet Keletnek visszaadva, egyre inkább feljebb szívódik Európa szívébe. És ahogyan az Izlám a hellenizmus hagyományaiból formálta ki kultúráját, úgy a romanizmus északi határterületén is a további fejlődés azokhoz a kultúrelemekhez kapcsolódik, amelyeket Róma hintett el.

Végére értünk történelmi visszapillantásunknak. Újra felvetődik a kínzó kérdés? Mi okozta hát Róma hanyatlását? A kultúra egyetemes fejlődése írta elő, amely kis, jelentéktelennek látszó kezdetekből egyre nagyobb sugárban egyesítette a népeket és országokat a hellén szellem nagyszerű közösségébe. A romanizmus betöltötte magasztos kultúrküldetését, erői felőrlődtek a szervezés és a küzdelem nehéz óráiban. A romanizmus nem bírta el az események súlyát, amelyet a germánság zúdított rá. Tanítva, a kultúra hitével esett össze egy új korszak kapujában. A kultúrkrisis, amelyet a III. században fölényes erővel győzött le, a kultúra önmagában megújuló szabadságát jelképezi ma számunkra. Az invázió pedig abba a fejlődés-sorba állítható, amely a kultúra területi gyarapodásával függ össze. A germán terület bekapcsolása a hellenizmus kultúrkörébe tagadha-

tatlanul kihatott a kultúrszint múló esésére. Emiatt azonban kultúrdekadenciáról és kultúrkatasztrófáról nem szabad beszélünk. Az antik világ nem katasztrófaszerűen omlott össze, mert hiszen már a III. század krízisében bukott el, az invázió pedig csak az V. században következett be. A középkor akkor is eljött volna, ha germánok nem is veszik fel az antik kultúráját. Erre mutat a III. és IV. század római története, amelyben nem nehéz felismernünk a középkor szellemének első megnyilatkozását.

Talán manapság is egy új korszak ígérését halljuk felcsendülni az ismeretlen magasságokból. Korunk kultúrkézise meglepő sok „római“ hasonlóságot tár fel a kutató szeméi elé. Nincs miért kételkednünk abban, hogy korunk is legyőzi önmagát, s új hajlékot emel a kultúra számára. Lehetséges, hogy Európa mai vezető népei elvesztik kultúrhegemóniájukat, mintahogy a romanizmus kezéből is kicsúszott a kormánykerék. Az európai kultúrfejlődés szempontjából azonban igazán mindegy, ki hordozza vállán Hellasz örökségét. Attól sem kell tartanunk, hogy egy primitívebb vagy akár egy „magasabb“ kultúra zúzza darabokra annyi évszázad munkáját. Az ókorban vagy a középkorban létezett még ilyen veszélyt rejtő rivális, messzeeső kultúra. Manapság azonban odáig jutottunk már, hogy nincs, a legjobb akarattal sem található olyan kultúrvidék, amely ne adta volna fel múltját és ne állna „európai“ talajon. Feltéve, hogy Európa a közeljövőben a rombadőlt kultúra képét vetíti majd a vándor elébe, az a kultúra, amely a vén Európa sírján nőne ki, bizonyára nem lenne más mai kultúránk ifjú kolóniájánál. Szomorú lehet ez a gondolat annak számára, aki megcsömörlött Európa technikai vívmányaitól és valami egészen idegen, különös kultúra után áhítozik. Félek — hiába áhítozik.

VÁCZY PÉTER

LAKÁSKULTÚRA ÉS GAZDASÁGI VÁLÁS

AKORSZERŰ LAKÁS helyes megoldásainak kérdésében napjainkban azok a megfontolások tartanak nagyobb érdeklődésre számot, amelyek a lakosság szélesebb rétegének szükségleteit és érdekeit szolgálják.

Ez a réteg az, melyhez tartozók egyrésztől nem a saját házukban kívánnak vagy tudnak lakni, hanem bérlakásokban, avagy másrésztől, ha saját házukban is, úgy szerény anyagi eszközökkel kénytelenek azt előállítani. Nevezetesen a nagyobb költséggel készülő, tágabb terjedelmű és magasabb igényeket kielégítő lakásoknál a lakáskultúra követelményei már a múltban is könnyen ki voltak elégíthetők; különleges és alapos tanulmányokat igényel azonban e kérdés a nagy tömegek lakásainak megoldásánál, amelyeknek sorába úgy a középosztály, mint a munkásosztály zöme tartozik, mely lakásoknál a takarékosagra, a beépített terület belterjes kihasználására és a háztartás üzemkölségeinek csökkentésére irányuló megfontolások azért fontosak, mert csak ezeknek megoldásával tudunk a mondott csoportnál fennálló gazdasági nehézségek dacára is társadalmunk e legnagyobb rétegének lakáskultúráját biztosítani, amihez pedig nemcsak a kiváltságosoknak van joguk, hanem vagyoni viszonyaitól függetlenül egyaránt mindenkinek.

Valamint a ruházkodásnál, úgy a lakások előállításánál is kétféle megoldás lehetséges. Az egyik az, hogy egy megadott egyén, illetve család részére készítünk lakást, amely eset megfelel a mérték után szabott ruhának; s miképpen ez utóbbinál az a fontos, hogy az öltöny az illető testére helyesen legyen kiszabva, úgy az ily ház elkészítésénél arra kell figyelemmel lenni, hogy az minden részében simuljon egy megadott létszámú, igényű és életbeosztású család szükségleteihez.

A másik eset a gyakoribb: a tömegek részére előre elkészített lakás, amely megfelel a készen vett ruhákkal való öltözködésnek. Ez esetben az a fontos, hogy kitanulmányozva a tömegek szükségleteit, megszerkesszük azokat a típusokat, amelyek a különféle adottságokra alkalmasak, s amelyek azután helyesen megoldva és tökéletesítve sokszorosíthatók.

Mivel a kérdés főként a városi lakosság elhelyezése szempontjából fontos, foglalkozunk röviden azzal, hogy melyek azok a lakástípusok, amelyek a városban élő közönségnek szükségleteit oly módon elégítik ki, hogy a mellett, hogy a gazdasági lehetőségekkel számolnak, egyben lakáskultúráját is képesek nyújtani.

A városi lakások régebbi rendszere olyan volt, hogy azok két, három, négy vagy több közel egyenlő méretű és pedig eléggé bőségesen méretezett szobaegységből állottak, amelyek mindegyikét körülbelül akármire lehetett használni, a szerint, hogy azokba milyen bútorokat helyeztek bele. Ez azzal a hátránnyal járt, hogy amíg egyrészről nem volt meg minden egyes funkciónak megfelelő hely, addig másrészről felesleges területek maradtak fenn. Például egy általánosan használatos háromszobás lakásban egy szobát használtak hálószobának a szülők részére, egyet ebédlőnek és egyet — amint nevezték — „szalonéna avagy „fogadó“-szobának.

A helyiségeket a jelzett célokra bútorkereskedésekben készen kapható és összeállított bútordarabokkal berendezték, mely bútorok a helyiségeket a maguk teljes egészében betöltötték. Mármost ha a családban gyermekek voltak — már pedig háromszobás lakást a középosztálybeli lakó túlnyomó része több gyermek esetében lakott, illetve bérelt —, úgy a következő nehézségek állottak elő: mivel a szülők a hálószobában aludtak, a gyermekek megoszlottak részben az ebédlőben elhelyezett pamtagon, részben, főként, ha különműek voltak, úgy a szalonban éjjel felállított fekvőhelyeken. Rendszerint az ebédlőben tartózkodtak, vagyis tanultak és játszottak a gyermekek; a háziasszony a hálószobában ütötte fel a tanyáját, az ott elhelyezett varróasztal, esetleg kis garnitúrája körül.

Összefoglalva, minden egyes szobát mindenfajta célra használtak: úgy nappali tartózkodásra, mint hálásra egyaránt.

Még rosszabb az eset természetesen kétszobás lakásnál, ahol többgyermekes családok esetében nemcsak mind a két szoba szolgált hálásra, hanem a személyzeti szobába is jutott családtag, a személyzet részére pedig a konyhában jutott hálóhely.

Látnivaló, hogy ezek a beosztások sehogyan sem fedték a szükségleteket, miért is külföldön, főként Németországban e téren folytatott kísérletezések eredményeképpen a következő igen jól bevált rendszert vezették be:

Készítenek egy elég bőségesen méretezett nappali helyiséget. Ebben folyik le a nappali tartózkodás, a családtagok összejövetele, a vendégek fogadása, amely utóbbi régi reprezentatív külsőségeiből ma már sokat veszített; és ebben vagy ennek egy fülkéjében helyezik el az étkező-garnitúrát. Önálló ebédlőt ugyanis nem létesítenek, mert ez egy teljes szobaegységet vesz igénybe olyan funkciók részére, amelyek a nap időtartamának csak igen kis részét töltik ki; hasonlóképpen mellőztetik a régi értelemben vett reprezentatív „szalon“ is. A nagyobb közös nappali mellett létesítenek kisebb méretű hálóhelyiségeket, és pedig egyet a szülők részére és kettőt a két nembeli gyermekek részére.

Figyelembevételül, hogy e hálóhelyiségek megfelelő világítás és szellőztetés mellett kisebb alapterülettel készíthetők, ezek a több kisebb hálóhelyiség-egységet tartalmazó lakások, amelyek tehát a megfelelő megfontolások révén nagyobb lakókényelmet tudnak biztosítani, mint a régi nehézkes típusú és egyforma területű nagyobb szobákat tartalmazók, nem igényelnek a réginél nagyobb alapterületet.

A nappali helyiségekre bőven áldoznak helyet, amelyek alapterülete lehet 30—35 m² is, és lehetőleg fedett loggiát is készítenek hozzá, míg a hálólhelyiségeké 12—16 m², ami erre a célra még a magyar viszonyok mellett is elegendő.

Ily lakásoknál tehát, amelyeket a németek igen helyesen nem is a szobák száma szerint jellemeznek — mert hiszen az egyes szobák között méretben nagy eltérés van —, hanem az ágyak száma szerint, négy ágy esetében 70 m², hat ágy esetében 80 m² hasznos területen is megoldanak, holott egy régi típusú háromszobás, 20—25—30 m² alapterületű szobákat tartalmazó lakás, amelyben mint láttuk, mily kevésbé lehetett jól elhelyezkedni, 80—100 m²-t is igényelt.

Az első típus tehát, amely a többgyermekes családok igényeit úgy higiéniai, mint kényelmi és morális szempontokból a legmegfelelőbbben kielégíti, a most leírt egy nagy nappali és három kisebb hálósobás rendszer.

Ennek az igazsága a külföldön annyira átment a köztudatba, hogy számos országban komolyan foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy dacára az abnormális gazdasági nehézségeknek, a nagy tömegek legszegényebbjéi részére is lehessen hasonló feltételeket kielégítő lakástípust teremteni.

A MÚLTBAN a szegény néposztály lakástípusa az ú. n. egyszobakonyhás lakás volt, amely használhatatlan alapelrendezése mellett még rendszeren az épületnek legkedvezőtlenebb részén, annak legeladugottabb és legsötétebb szárnyában nyert elhelyezést, ahol nagyszámú taggal bíró családok zsúfolódtak össze az elképzelhető legrosszabb egészségügyi feltételek mellett. Természetesen a konyhát is hálásra használták, sok lévén a családtag (hiszen a szegény embereknél általában mindig több gyermek volt, mint a jómódúaknál), magától értetődőleg összekeveredve a mellett a család férfi- és nőtagjai.

Hogy e téren a segítség mennyire sürgős, a következő hihetetlenül hangzó adatokkal tudom igazolni:

a) Budapest lakóinak majdnem a fele (pontosan 46%-a) egyszobás lakásban lakik.

Részletesebben: az 1930. évi adatok szerint a lakosság száma 961.000 fő, akik közül egyszobás lakásban lakik 442.000, kétszobásban 249.000, háromszobásban 123.000, négyoszobásban 60.000 fő.

b) Budapest lakásainak több mint a fele (pontosan 53%-a) egyszobás. Részletesebben: Budapesten 239.500 lakás van, ebből 127.184 egyszobás.

c) Az egy szobára eső lakók száma, vagyis a lakósűrűség egyszobás lakásban 3.48 fő. (Kétszobásban 1.95 fő, háromszobásban 1.45 fő, négyoszobásban 1.19 fő.) Vagyis az egyszobás lakásokban (amelyek a lakosságnak több mint a felét befogadják) található lakók száma átlagosan 3 és 4 között van! Hangsúlyozom, hogy átlagosan, mert a statisztikai adatokból itt elrejtendő számokat is olvashatunk ki; van számos egyszobás lakásban 10—12 lakó is!

Ennek a jelenleg egyszobás lakásban meghúzódó többgyermekes és legszegényebb kategóriának részére külföldön oly lakásalaprajzokat

alakítottak, amelyeknél ha nem is létesítenek minden nembeli családtag részére elkülönített, lezárt hálószobát, készítenek egy közös nappali szobát, amelynek alapterülete körülbelül 20 m² és amelybe nyílnak oldalról megfelelő elválasztással, akár ajtóval, akár függönnyel a hálófülkék, amelyek csak akkorák, hogy azokban az ágyak elférjenek, esetleg ruhaszekrények, asztalnyi magasságban kiképezve. A nappaliba helyezik el sokszor a főzőberendezést is, hiszen ily családoknál az étkezés úgymint mindig a főzőhelyen, a konyhában folyik le. A tisztálkodási lehetőségről legalább is egy zuhany-fülke alakjában történik gondoskodás.

Nagyon kívánatos volna, hogy egy ilyen lakástípus létesítésével nálunk is kísérletet folytatnának, mert mint az említett adatokból látható volt, ilyenre égető szükség van.

Egy harmadik fontos lakásrendszer a gyermektelen házaspárok részére szolgáló ú. n. kétágyas lakástípus. Ennek szükségessége a következőkből magyarázható:

Egy család életében a lakás terjedelmének az életkörülményekkel párhuzamosan időnként változnia kell. Kezdetben, vagyis a gyermektelenség idején kislakás szükséges, olyan, amelyet könnyen el lehet látni személyzet nélkül is és amelynek bére alacsony. Azután a gyermekek felnevelésének idejére több helyiségből álló lakás kell, amelyeket az imént leírtunk, elkülönített hálószobákkal, stb., esetleg a gazdasági lehetőséghez és a vagyoni viszonyokhoz képest még nagyobb kényelemmel; végül ha a gyermekek önállósulnak és kikerülnek a szülői házból, úgy ismét visszaáll az idős házastársak részére a kétágyas lakások szükségessége. Legvégül a házaspárok egyikének vagy másikának elhalálása után aktuális lesz az egyedülálló idős férfiak, illetőleg nők elhelyezésére szolgáló otthonok szerepe. Ez utóbbiak nálunk, sajnos, úgyszólván teljesen hiányoznak, szemben például Németországgal, ahol a háború után számos, kiválóan berendezett ily otthon létesült, amelyek minden kultúrát és kényelmet megadnak és egészen más atmoszféra uralkodik bennük, mint a nálunk itt-ott fellelhető és egészen primitív rendszerű ú. n. „aggok menháza”-ban.

A lakásoknak e most leírt körforgásszerű cseréje állandóan folyik és ezért szükség van arra, hogy minden egyes lakáskategóriából egy bizonyos számú rendelkezésre álljon, így szükséges, hogy legyen elegendő számú kétágyas típusú lakás is. Mivel pedig ez nálunk eddig úgyszólván teljesen hiányzott, nem maradt el e tény következményeképpen káros kinövések. E típus hiánya ugyanis érdemlegesen hozzájárult a hónapos szobás albérleti rendszer elterjedéséhez.

A fiatal házaspároknak ugyanis nem állván rendelkezésükre a szükséges számú kiterjedelmű lakás, albérletben helyezkednek el. (Megjegyzendő itt, hogy az az eset, amidőn egyik vagy másik fél szüleihez költözik, lényegileg ugyanezt az állapotot teremti, legfeljebb más néven elnevezve.) Érdekes folyamat áll itt elő: később ugyanis átköltözködnek nagyobb lakásba, amelyben felnevelik gyermekeiket; végül a gyermekek kiváltképp a családból, felesleges és terhes lesz részükre a nagyobb szobaszámú lakás, miért is a meglévő nagy lakásuk-

ból egy, esetleg két szobát megtartanak a maguk részére, a többit pedig most már ők adják ki albérletbe hónapos szoba gyanánt.

Budapesten a lakosságnak majdnem egynegyede lakik albérletben. A már említett 239.500 lakásból ugyanis 47.000 lakásban adnak ki albérleti szobát, összesen 227.000 albérlő lakó részére, ami a 961.000 főnyi lakosságnak 237%-át teszi ki.

Az albérleti rendszer közismert hátrányai arra készítetnek, hogy ezt a lakás-típust egyszersmindenkorra megszüntessük. Ennek a kiűszöbölésére három mód van:

a) nőtlen férfiak és férjezetlen, önálló keresettel bíró nők esetében a boarding-house-rendszer, amelyre már Budapesten is több igen jól bevált példa készült;

b) főiskolai hallgatók esetében a kollégiumok, végül

c) gyermektelen házaspárok esetében az éppen most tárgyalt kétágyas minimál lakások.

Ez utóbbiak részleteikben sokféleképpen oldhatók meg; lényegük az, hogy általában egy tágasabb lakóhelyiséget tartalmaznak, amellyel szorosabb vagy lazább kapcsolatban áll egy minimális területen megoldott kis konyha, illetve főzőfülke, a jól felszerelt fürdőberendezés és az elkülönített vagy elkülöníthető hálóhely, akár kis hálószoba alakjában, akár fülkeszerűen kialakítva a lakószobába belenyílólag. A berendezés úgy legyen megoldva, hogy a lakás ellátása a legkisebb fizikai munkát igényelje és főleg kímélje a háziasszonyt, aki az esetek legnagyobb részében mint kenyérkereső fél naphosszat el van foglalva. Ez a típus az Északamerikai Egyesült Államokban már régebben megvan.

Miután az elmondottakban lerögzítettük azt a háromfajta típust, amely a nagyvárosi lakosság zöme részére jelenleg szükséges, foglalkozunk röviden egynéhány részletkérdéssel a lakások terén. Így elsősorban is azok terjedelmével, illetőleg méreteivel.

A gazdasági nehézségek következtében a lakás előállításának és üzemben tartásának költségeivel egyaránt takarékoskodnunk kell, ami a lakás méreteinek redukálására vezet. Ennek azonban oly módon kell történnie, hogy ezáltal a lakás értékéből ne veszítsen. Ezt kétféle módon érjük el. Először: ha a kisebb területért a lakót oly technikai felszerelésekkel kárpótoljuk, amelyek a régiakkal szemben kevesebb helyet igényelnek és a lakás kényelmét szolgálják. Ilyenek: a központi fűtés, ami által a kályhák mellőzhetők, központi melegvízkészítés, a gáztüzelésű takaréktűzhely, a beépített teljes konyhaberendezés és azután a beépített egyéb bútorok. Másodsorú azáltal, hogy a lakásban lefolyó különböző funkciókat tüzetesen átgondoljuk, ezek eredményeképpen mindenhova csak a szükséges területet juttatjuk. Egy ily átgondolt beosztású lakásban kisebb alapterületek mellett jobban el tud a lakó helyezkedni és könnyebben le tudja bonyolítani a lakásban történő összes folyamatokat, mint egy kevesebb megfontolással és pongyolán megtervezett lakásban, ha annak bármily nagy is az alapterülete.

Természetesen a lakónak támogatnia kell az építésznek ebben az ő érdekében kifejtett törekvésében és le kell mondania arról a régi

elgondolásról, mely szerint a lakás elsősorban reprezentatív célokat szolgál — és pedig rendszerint olyanokat, amelyek a lakó anyagi erejével nem állottak arányban — és nem a kényelmes lakhatás és higiénikus élet célját, minekfolytán az voltaképpen nélkülözötte az őszinteséget. Be kell továbbá látnia a lakónak azt, hogy az alaposan átgondolt beosztás és a javított technikai felszerelések figyelembevételével okszerűen lecsökkenteti helyiségek nem fognak rosszabb lakásokat nyújtani, hanem ellenkezőleg a nagyobb helyiségek mellőzésével elérhető megtakarítások révén a lakásban eszközölt másirányú befektetésekkel nagyobb kényelmet, több lakályosságot. Mert a nagy lakószoba egy magában véve egyáltalában nem jelent lakáskultúrát.

Bármily okszerűen történjék is azonban a helyiségek területeinek redukálása, teljes eredményt csak abban az esetben fogunk elérni, ha a csökkentett alapterületnek megfelelően azokban a bútorok megoldását is revízió alá vesszük; nem lehet ugyanis a régi nagy szobákból áthozott terjedelmes bútorokat a kisebb szobákat tartalmazó lakásokba behelyezni, hanem a területcsökkentés konzekvenciáit a bebútorozásnál is le kell vonni.

A LAKÁSOK TERJEDELMÉNEK megbeszélésénél hozzuk szóba a szobák magasságát. Általában még mindig ragaszkodunk a magas szobákhoz, abban a tévhitben, hogy ha a szoba belső magassága kicsi, akkor annak térhatása nyomott lesz. Holott egy helyiség nyomott vagy kedvező benyomása nem annak abszolút méreteitől függ; hanem a benne jelentkező arányoktól, valamint a helyiség belsejének bebútorozásától, az ablakok és ajtók elhelyezésétől és méreteitől. Természetes, hogy nagyterjedelmű bútorokat alacsony szobákban elhelyezni nem lehet, viszont szerény, tartózkodó és helyesen csoportosított bútorozással alacsony szobák nagyon kedves és hangulatos benyomást keltenek.

A már említett előnytelen alaprajzi beosztás mellett sokat rontottak a lakáson a túlzott reprezentatív törekvések.

Megnyilvánultak ezek mindjárt a már említett, egyforma és pedig bőségesen méretezett és különleges rendeltetésükre nem jellegzetes egységekből álló szobasornak egy frontban való elhelyezésében, a szobák válaszfalainak középtengelyében elhelyezett ajtókkal, amelyeknek mindenképpen kétszárnyúaknak kellett lenniök. Ez az elrendezés a francia kastélyok teremsorainak beosztását kívánja utánozni, elképzelve, hogy az összes ajtók kitarásával végig lehetett tekinteni a lakószobák teljes során keresztül, a legszélső ebédlőtől kiindulólág egészen a legvégső hálószobáig, amely perspektívát azután rendszeren a hálószobában az ajtótengelyben elhelyezett kettős ágy képe zárta le. Ez a teremsor benyomását keltő elrendezés, amellet hogy sohasem fedte a benne lakó közép- vagy kispolgár életszínvonalát, csökkentette a lakás lakóértékét, egyrészt, mert nem lehetett az egyes szobában a bútorokat jól elhelyezni, mivel a falak közepén álló nagyméretű ajtók a válaszfalakat két hasznavehetetlen rövid szakaszra osztották, másrészt, mert a szobasor közepén való átközeledés vonala hosszában átvágta a szobasor területét. A szobákat sem összefüggően bebútorozni, sem pedig azokban nyugodtan és zavartalanul tartózkodni nem lehet.

Mellőzni kell a költséges kétszárnyú ajtókat; azok a régi nagyterjedelmű szobákból nem vehetők át a mostani kis szobákba, mert sok helyet foglalnak el, szükség pedig nincs rájuk, hiszen úgymint mindig csak az egyik szárnyat használjuk közlekedésre. Hogy még a közelmúltban is mily merevséggel ragaszkodtak nálunk a kétszárnyú ajtóhoz, jól illusztrálja az a megtörtént eset, mely szerint egy általam 5 évvel ezelőtt épített vidéki bérház részére a finanszírozó bank — dacára annak, hogy a házban túlnyomólag 2 és 3 szobás kislakások voltak — nem akarta a kölcsönt folyósítani arra az esetre, ha egy szárnyú ajtókat alkalmazok, mondván, hogy ezzel a ház értéke csökkent 1 Hosszú tárgyalások és külföldi példákkal való igazolások révén sikerült csak rábírnia a pénzügyintézetet álláspontjának megváltoztatására.

Könnyebben idomul közönségünk felfogása az ablakok nagyobb-méretű kialakításához, mert a nagy ablak előnye a legközvetlenebbül érzékelhető. Itt azt legyen szabad megemlítenem, hogy az ablakfelületnek túlzásba vitele a mi klímánk mellett nem kívánatos és ha az ablak elérte az alapterület 7_c-át, úgy az általában elegendő. Mindenképpen fölösleges egy bérháznál a külső falakat a maguk teljes hosszában ablak alakjában megnyitni és a szobákat ezáltal mintegy üveg-falakkal elhatárolni a külsőtől és pedig úgy a téli nagyobb lehűlés és ezzel a tüzelőanyagpazarlás, mint a nyári túlzott felmelegedés miatt. Ezenkívül a bebútorozást is nehezítik a túlnagy ablakfelületek, amelyek a mellett feleslegesen laboratórium vagy műtőterem benyomásúvá alakítják a szobát.

A mellékhelyiségek tekintetében: azok alapterületei a régiekhez viszonyítva csökkenthetők, ezzel szemben berendezésük és technikai felszerelésük tökéletesítendő, valamint számuk is növelendő. Csökkenthető elsősorban is a konyha alapterülete, mert a törekvés az, hogy a háziasszonyt és a háztartási alkalmazottat minél nagyobb mértékben mentesítsük az étkezés előkészítésével járó fizikai munkák alól. Ez a területi csökkenés azonban együtt járjon az összes konyhaberendezések egyidejű és pedig igen precíz megoldásával, különben ismét fél munkát végeztünk. Gáztűzhely, vízmelegítőberendezés, edénymosogató, kiöntő, beépített szekrények a konyhaeszközök és élelmiszerek részére, felcsapható vasalódeszka, stb. mind készen benne foglaltassák a kis konyhában. A könnyű tisztántarthatás céljából a szabadonmaradó falfelületeket teljes területükben csempével kell borítani, amit a kis terjedelem miatt most már költség szempontjából könnyen megtehetünk. Tűzhely és dolgozóasztal jól megvilágított helyen legyenek; a tűzhelyen való munka közben ne legyünk kénytelenek háttal állni az ablaknak, mint az a legtöbb régi bérházban lévő konyhánál van. A kisméretű, de nagyfokú precizitással, ízléssel és kényelemmel berendezett, valamint könnyen tisztántartható, világos és jól szellőző konyhalaboratóriumban személyzet híján maga a háziasszony is örömmel foglalatoskodik és látja el szükség esetén az amúgy is leegyszerűsített főzési teendőket.

A fürdőszoba berendezési tárgyival hasonlóképpen ne takarékoskodjunk. Népes családok esetén, különösen, ahol több felnőtt gyermek van, nem elegendő a fürdőszobában a szokványos egyetlen mosdó,

mert hiszen azt reggelenként mindenki egyidőben akarja használni; e helyett készítsünk akár ugyanott többet, akár az egyes hálószobákban külön mosdókat, akár pedig külön kis mosdófülkét, függönnyel elválasztható zuhannyal, ami a gyermekek részére igen célszerű, olcsó és esetleg pótol is egy fürdőkádat.

Altalában az ú. n. „mellékhelyiségek“ szerepét ne kicsinyeljük le, mert a lakást a jól felszerelt és kellő számú mellékhelyiségek teszik kényelmessé, nem pedig a díszes reprezentatív helyiségek sora.

Említettem már, hogy a lakások lakóértékét nagyban befolyásolják a bútorok, amelyeknek kialakítása éppúgy kell hogy a mai felfogáshoz idomuljon, mint a lakásé. Hiszen a lakás, mint helyiségsor vagy csoport, önmagában befejezetlen; az mindössze egy keret, amelynek a tartalmát a bebútorozás adja meg. Lakásnak és bebútorozásnak egy gondolatkörben kell elkészülniük. Korszerű lakás régi felfogású bútorokkal hasznavehetetlen.

Itt, anélkül, hogy a részletekbe belemennék, csak érinteni akarom, hogy a bebútorozásnál is hosszú ideig túlzott mértékben nyilvánultak meg a reprezentatív törekvések; éppen úgy, mint az egymásba nyitott — termekből álló szobasorok révén, úgy a bútorok révén is kastélyokat akartunk magunknak alakítani és palotahelyiségek milióiban lakni. Részben a helyes belátás, részben pedig a lakások területi csökkentésével járó kényszer most már fokozatosan rávezeti nagyközönségünket arra, hogy a lakásoknak berendezésében felhagyjon a reprezentatív törekvésekkel és azt az élet által megkívánt gyakorlatiassággal oldja meg.

A BÚTOROK formai alakítása tekintetében zavarólag hatnak nagyközönségünk részére bizonyos fokig azok a merőben új kreációk, amelyek teljességgel szakítottak a régi bútorok formáival. Ilyenek a mindjobban elterjedő csőbútorok, üveglapokkal lefedett asztalok stb. És pedig annyiban, hogy ezek láttára sokszor visszaretten mindennemű újítástól és abban a téves feltevésben, hogy praktikus bútorok készítésére más mód nincs, mint ezeké, inkább visszatér az elavult régi típusokhoz.

Itt azonban ugyanazt kell figyelembe venni, amit az építészet új irányainál voltam bátor a Magyar Szemle hasábjain kifejtteni, hogy t. i. ezek nem szeszélyből készültek ilyeneknek, hanem kényelmi és karbantartási kérdések alapos megfontolása nyomán és így azok, éppúgy, mint az újabb homlokzatok, nem tekinthetők a múlttal mindenáron való szakítás öncélú és feltétlenül hibáztatandó törekvése gyanánt, hanem a tudatos fejlesztés egyes állomásainak, amelyek egész bizonyosan kényelmes, olcsó, könnyen karbantartható bútortípusok alakítására fognak vezetni.

Mindezen szempontok teljes honorálása mellett is távol áll tőlem az, hogy a helyes korszerű bebútorozás alapfeltételének a teljesen új, mondjuk legújabb típusú bútorok mindenáron való alkalmazását tartsam.

Nem a bútorok formáján van a hangsúly, hanem a gyakorlatias gondolkodáson és az ízlésen, amellyel ezeket megrajzolják, összeválogatják és nem utolsó sorban elrendezik. Aminthogy csőbútorokkal is lehet teljesen rossz és nem praktikus belsőséget előállítani, sőt ezek

egyenként is lehetnek ízléstelenek, éppen úgy lehet konzervatívabb típusú bútorokkal is gyakorlatias, harmonikus, levegős és ízléses interiőröket összehozni. Németországban egyízben külön kiállítás, valamint egy arról készített kiadvány keretében mutatták be, hogy régi, valamint kereskedelmi, ú. n. „kommerz“ bútorokkal miként lehet azok kisebb terjedelmű átalakításaival: a felesleges talmi díszek — párkányok, vázák, koszorúk stb. — levésésével, a szobában való elhelyezés megírtításával, felesleges darabok mellőzésével, a falakról a zsúfolt értéktelen képek eltávolításával, a tarka patronos falfestések helyett a helyiségnek egyszínű világos nyugodt síkokba való összefoglalásával —vagyis külön anyagi befektetések nélkül, kizárólag az ízlés és gyakorlatiasság irányításainak engedve — jó és szép belsőségeket kialakítani.

Befejezésül még egy szempontot szeretnék érinteni.

Láttuk, hogy a régi lakásmódok ideje, amelyeknél a nagyterjedelmű lakás felét lim-lomok, nem használt vagy túlnyomórészen felesleges bútorok töltötték meg, ahol a lakás leadminisztrálására az e célra rendelkezésre állott személyzeti apparátus munkája mellett a háziasszonynak úgyszólván az egész életét rá kellett szánnia — lejárt. Ezzel szemben egyrészt a gazdasági helyzet, másrészt a kor felfogása és szükségletei azt idézték elő, hogy a lakások területeiben csökkentés, a lakásban való életben tömörítettség, annak üzemében meg-egyszerűsödés állott elő.

EGY ILYEN LAKÁST azonban csakis az aprólékosságig menő szeretettel és renddel lehet lakni. A rend azonban maga is egy esztétikai megnyilvánulás, amely ennekfolytán a lakáskultúra kiépítéséhez hozzájárul, ezenkívül önfegyelmező hatása révén egyben jellemnevelő is. Azzal a kötelezettséggel szemben, hogy egy, részleteiben megtervezett, mondhatni aprólékosságaiban berendezett és beosztott korszerű lakásban kénytelenek vagyunk állandóan rendet tartani — és pedig nagyobb rendet, mint általánosságban a régebbi típusú lakásokban —, a most mondott szellemi ellenértéken kívül búsásan kárpótol minket az új lakás által a gyakorlati ellenértékkel is, hogy a benne való élet kellemes könnyedséget ad; nem terhet és ballasztot, főként a háziasszonynak kevesebb fizikai munkát; sok kényelmet, kevés karbantartási gondot, ezzel több szabadságot, kevesebb lekötöttséget; nem ridegséget, hanem vonzóerőt és örömet, valamint használatában is ugyanazt a könnyedséget, amelyet benyomásában gyakorol, amely könnyed környezetre és derült atmoszférára a mai nehéz életmenet közepeit kétszeresen szükségünk van;

Gondolatmenetünk végesvéig a lakáskultúra irányában vezető vágányon haladt.

Kultúrával kell lakni!

Közismert tény, hogy oly életfunkciók is, amelyek nem „rart pour Tart“ kulturális megnyilvánulások, mégis kultúrával folytathatók le. Jól tudjuk, hogy más dolog „öltözködni“, mint „ruházkodni“; más dolog „étkezni“, mint „táplálkozni“, éppen úgy más dolog „lakni“, mint „fedél alatt meghúzódni“. Ez utóbbi különbséget legjobban

a német kifejezés adja vissza, a „Wohnung“ és „Unterkunft“ révén való megkülönböztetés által.

A kulturált lakás éppúgy egyik tényezője a stílusos életnek, mint a kulturált modor, öltözködés és táplálkozás, amelyek bármelyikének lefolytatása nem anyagi vonatkozásokon dől el.

Hogy egyszerű, olcsó, de ízléssel kiválasztott anyagból, hozzáértéssel elkészítve, igen jó ruhák állíthatók elő, azt a veleszületett ízlésükről Európa-szerte híres magyar nők jól ismerik; éppúgy azt is, hogy egyszerű és olcsó élelmiszerekből előállított ételek ízletesen elkészítve és egyszerű, de választékos keretekben szervírozva, kulturált benyomást tesznek. És aminthogy a gazdasági válság megtanított arra, hogy ha a belső előfeltételek megvannak, akkor szerény eszközökkel is lehet kidolgozott és intenzív lelki életet élni, éppúgy megtanított arra is, hogy lehet a lakásba bármily szerény eszközökkel, de tanultsággal és ízléssel, tartózkodással és fegyelmezettséggel kulturát behozni.

A lakáskultúráról pedig nem mondhatunk le, mert az az egyetemleges kultúra tartozéka, amely utóbbira mindennemű anyagi nehézség, gond, világválság és gazdasági megpróbáltatáson át feltartóztathatatlanul törekszünk, már azért is, mert ennek a törekvésnek megnyugtató és biztos tudata talán egyetlen lelki támaszunk a mai nehéz időkben.

KOTSIS IVÁN

ZENEI MŰVELŐDÉSÜNK MA ES TEGNAP

NINCS MÉG EGY művészi vagy tudományos területe a magyar kultúrának, ahol az utóbbi évtizedekben olyan hatalmas fejlődés indult volna meg, mint a magyar zenekultúrában. Bármily örvedetes ennek a ténynek leszögezése, nem szabad elmulasztani annak megjegyzését, hogy éppen ez a nagyarányú, hirtelen fejlődés okozta, hogy a fejlődés menete nem alakult ki egységesen. Egyfelől hatalmas hegycsúcsok, másutt pedig sivár pusztaság. Amikor olyan alkotóművészeink vannak, akik irányítólag szólnak bele az európai zenei életbe és hatásuk messze kisugárzik a tengerentúli országokba is, ugyanakkor a magyar zenei életnek itthon, saját otthonában egész primitív nehézségekkel is meg kell még küzdenie. Ennek a visszás helyzetnek megértéséhez zenetörténetünk perspektívájába való behelyezkedés szükséges, mert csak a fejlődés, a kialakulás menetéből érthetjük meg a sajátos magyar hibákat és hiányokat.

A hiányosan kialakult polgárosodás, a szervesetlen és heterogén alakulatú középosztály nem nyújthatta azt az alapot, melyen egy gyökeréig magyar, de egyszersmind egészen nyugateurópai zenei művelődés kialakulhatott volna. A történeti középosztály különösen vidéken még ma is egyedül a cigányzenében látja a magyar lélek egyetlen zenei kifejezését és őszinte ellenszenvvel viseltetik a nyugati zenei formanyelv minden megnyilvánulásával szemben. Szimfónia, szonáta, fuga, — ezek inkább ellenszenves „germanizmus“-t, legfeljebb jóakaratóan megmosolygott „tudós zenét“ jelentenek számára. Hangsúlyozni kell, hogy ez a felfogás az idősebb, háborúelőtti generáció világnézetének része és a fiatalabb nemzedék ugyanebből az osztályból már kialakultabb, szélesebb horizontú álláspontot foglal el. A középosztálynak ez az idősebb rétege egyedül a cigányzenét érzi és vallja magáénak, ezt nem szűnik meg állandóan demonstrálni és arra törekszik, hogy ezt a nemzeti becsület és hazafiasság kérdésévé tegye. Ettől a rétegtől kapja a rádió azokat a gyakran türelmetlen hangú leveleket, melyekben kifogásolják a komoly zenei közvetítéseket, a „c-durt, b-mollt“ és szigorúan csak cigányzenét kémeek, legfeljebb a katoná- és szalonzenekaroknak kegyelmeznek még meg.

A század elején megindult zenefolklór kutatások felszínre hozták a magyar parasztzene eddig rejtett szépségeit, miáltal a magyar zene kérdése új megvilágításba került. Tagadhatatlan, hogy a nagyközönösen kívül a hivatásos zenészek nagy része is idegenül állt szemben.

ezzel az új zenei anyaggal és a két tábor ellentétei áthidalhatatlanoknak tetszettek. Nemcsak a hagyományos melodika és ritmika, hanem a harmónia-rendszer gyökeres átformálását is jelentette ez. Nem mellékes ebben a kérdésben, hogy ugyanazok, akik az első apostolai voltak mint folkloristák a régi magyar parasztzenének, mint művészek egyszermind az új nyugateurópai zene első forradalmárai közé tartoztak. Ez a „kettős szereposztás“ mindenestre megnehezítette az érvényesülésüket, mert, aki megbarátkozott az új parasztzene világával, attól ugyanakkor még távol állhatták Kodály és Bartók újító zenei törekvései. Legújabbban enyhült ez a feszültség éppen a folkloristák köréből kiindult felismerés révén, mely a magyar kultúrát egységes alapokra akarja hozni. Kodály nagyszerű elgondolása az egységes és sajátosan magyar kultúráról természetesen magával hozza, hogy a cigányzene is megkapja itt megillető helyét. Az objektív értékelés ez új periódusát jelzi Kodály új műve is: a Galántai táncok, hol népi verbunkos melódiák vannak feldolgozva, a galántai cigányok előadása nyomán. így lehetséges lesz az egységes magyar zenekultúrába beolvasztani a cigányos zenélésből mindazt, ami sajátos és jellegzetességénél fogva értékes, míg a cigányos, úgynevezett „magyar dalok“ lassanként a pesti aszfaltromantika termékeivel egyesülve vesznek el teljesen jelentőségüket zenei életünkben.

Történeti távlatba beállítva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy történelmünk folyamán ha fel is gyűl helyenként a zenei művelődés egy-egy fénykévéje, ez nem találkozik egyetemesebb érdeklődéssel és csak helyi szükségletet elégít ki. Amennyi adat a mohácsi vésztől rendelkezésünkre áll, abból megállapítható, hogy a magyar várakban és városokban a múlt század elejéig a zene sehol sem jutott el addig a fokig, ahol szórakoztató és liturgikus jellegétől eltávolodva önálló kultúrtényezővé válik. A protestantizmus puritán irányzata sem kedvezett a zene fejlődésének, hiszen a világi zenét a szószékről kárhoztatták, több városban törvényt is hoztak ellene, így Debrecenben és Marosvásárhelyen, a templomból pedig egy ideig az orgona is száműzve volt, az egyházi zene az egyszerű koráléneklésre egyszerűsödött le.

Ha az erdélyi fejedelmek hozatnak is zenészeket és tartanak is zenekart, ez is inkább az udvari pompa emelésére való, sem mint mélyebb lelki szükségletből. Nyom és hatás nélkül enyészett el ez a szerény kezdet is, éppen úgy, mint a felvidéki német városok zenekultúrája, ahol pedig intenzív összeköttetést találunk a XV. és XVI. századi német és németalföldi zeneérettel. Külföldet járó főuraink közt idegen mintára többen akadtak valóban áldozatkész mecénások, akik átültették hozzánk a külföldi műveltség egy-egy virágát: Esterházy Fényes Miklós kismartoni zenekara, az Erdődy grófok pozsonyi magán színháza (1785), Patachich püspök nagyváradi zenekara, ahol Haydn Mihály (1757) és Dittersdorf is (1757—69) működtek, mind olyan vállalkozások ezek, melyek nem élték túl alkotóikat. Cifra üvegházi virágok, melyek nem vertek gyökeret a magyar termőföldben. A nemzet nem vette be vérkeringésébe és mindig idegennek tekintette ezt a mesterségesen kitermelt kultúrát.

Népdalanyagunk akkor még távolról sem volt úgy elszigetelve a nemesi osztály előtt, mint ahogy a később kialakulni kezdő városi polgárosodás idejében. Az egyházi és világi hatóság virágének-gyűlölete azt eredményezte, hogy főúr, nemes és jobbágy annál inkább forrott össze a népdal szeretetében. De viszont ki gondolt akkor arra, hogy az asztali és tánczenének szánt népdalokból indul ki egyszer a komoly magyar műzene kifejlődése? A szeretet megvolt, de a tudás hiányzott.

A ragyogó, de már születésében halálra szánt főúri zenekultúra mellett sokkal nagyobb jelentőségük van a magyar zene szempontjából a méreteikben és eszközeikben szerényebb főiskolai énekkaroknak, innen indult ki a dur és moll tonalitást hangsúlyozó új magyar népdaltípus. Meghonosítják a többszólamú éneklést, összegyűjtik a régi népdalokat és magukbaszívják a külföldi zenei áramlatokat. Innen indul ki az eddig még kellően fel nem dolgozott népies magyar barokk stílus.

A XVIII. század vége, a megújulás kora nemzeti életünk egész vonalán nagy változásokat hoz. A polgárosodás erősebb ütemben megindul, az újkeletű társadalmi osztálynak ideálokra van szüksége, őseket, tradíciót keres, melyet ha nem talál: csinál. Nálunk a polgárosodás egyszersmind magyarosodás is. Nagy a jelentősége ennek zenei művelődésünk kialakulásában. A városi polgárság bármennyire akar is magyar lenni, annyira még nem sikerül ez, hogy a magyar lelkiség legmélyebb megnyilatkozásait rögtön magáévá tudná tenni. Ehhez a lelki asszimilációhoz idő kell, idő, mely még a jelenben sem jelent lezáródást, ez a folyamat még ma is tart. Ez a heterogén összetételű újdonsült középosztály még a lelke mélyén megőrizte a nyugateurópai, különösen a német zene ideáit, forma- és harmóniavilágát, tehát ha akarta, sem tudta megérezni a magyar népzénet, melyet nemcsak hangulati tartalmában, de ritmikai és harmóniai rendszerében is idegennek, barbárnak érzett.

Sokkal közelebb érezte magához a nyugateurópai barokk zene magyaros változatát: a verbunkos zenét, melyet sietett ősinek kinevezni, jóllehet a szemelattára fejlődött ki. A verbunkos zene még nem teljesen a polgárságé, a haladó nemesi kúriák lakói előtt is igen népszerű, ahová legációba járó diákok viszik el. A barokk formanyelvnek ez a kései magyar kivirágzása igen érdekes tünet: a barokkra jellemző nyugtalanság és mozgalmasság itt nem ér mélyebb vizeket és csak a melódiára vonatkozik, a polifonikus szerkesztésnek a nyomát sem találjuk, harmóniarendszere legtöbbször megelégszik a tonika és domináns kántoros váltakozásával. Jellemző még a dur és moll tonalitás erős, állandó hangsúlyozása és a moduláció, a kromatika mellőzése.

A barokk lendületes stíljának ezek a leszeldített utóhullámai sem feleltek meg teljesen a mindinkább határozott arcéit felvevő új polgári világnak. Csermáktól kiindulva a verbunkos mindinkább veszít barokk stíljegyeiből, a kemény, mozgalmas vonalak elszelidülnek és leegyszerűsödnek, majd mikor Szöllösi táncmester a negyvenes évek táján a francia négyesből kialakítja a körmagyart, ez rohamosan

népszerűsége emelkedve lesz utódja a túlfeszésnek talált verbunkos modornak. Ennek a magyar rokokónak zenei kialakítója Rózsavölgyi Márk, aki tömegesen gyártja a körmagyarokat, amelyekben halvány visszfénye ég annak a nagy szellemi változásnak, melyet mint a barokk feszültség feloldódását élt át Európa. De ugyanebben az időben Spech János és Huss János már a bécsi romantika népies nyelvét is népszerűsíti nálunk, Schubert egyszerű, demokratikus világa is megkezdí hódítását. Mindez azonban úgyszólván egyidőben folyik le, művészi áramlatok, melyek szükségképpen csak egymásután következhetek, nálunk egyszerre nyertek: polgár jogot az új műélvező közönség mohón, egyszerre akart mindent magáévá tenni.

Ez a nagyfokú ízléstorlódás természetesen kritikai anarchiára vezetett. A sok stílus egyszerre való érvényesülése a stílustalanság állapotát idézte elő, ami felszínre hozta a magyarság legkevésbé jellemző, de annál inkább feltűnő tulajdonságai felszínes, külsőséges használatát, a kirívó, népieskedő motívumok hajhászását. Ebben az időben már minden külföldi áramlat eljut hozzánk, de eltorzítva, lekicsinyített arányban, mintegy dióhéjkiadásban. Ez az egészségtelen stílustúltengés a zenei közízlés komoly elferdülésére vezetett, soha annyi ízléstelen, művészietlen zenei termék nem hagyta el a nyomdát, mint akkor. Erkel, Mosonyi elszigetelt jelenség, a kor hangulatát a jóhiszemű, de minden kritikai érzék híján levő Mátray Gábor zeneszerzői munkássága jellemzi inkább, aki Rossini Sevillai borbély és Tolvaj szarka operáinak motívumaiból írt lassú és friss magyart. De nem parodisztikus célzattal, hanem halálos komolyan. A zenei Horvát Istvánok paradicsoma volt ez az idő.

Visszatérve a kezdetben tárgyaltakhoz, most kell a XIX. század elején a cigányság hirtelen előretörését kiemelnünk, bár a ma ismert cigánystílus még akkor nem vált általánossá. A régi igricek, lantosok és udvari zenészek helyét a cigányok foglalják el, akik először a verbunkos stílust kultiválják; ez különben is jól megfelelt nyugtalan vonalaival a cigánytemperamentumnak. Ettől az időtől datálódik az a jelenben is általánosan elterjedt nézet, hogy a cigányok a magyar dal fenntartói, megőrzői. A történeti vizsgálat ezt nem erősíti meg. Az előző évszázadokban a cigány az udvarházaknál csak akkor muzsikált, ha magyar zenész nem volt kéznél, ebből a szempontból a kuruc-kori cigányromantika legendája is hamis, mert még a zenekedvelő Bercsényi is nyugateurópai mintájú zenekart tartott, melynek vezetője: Cedron Imre, nemes ember volt. Ha pedig parasztnak muzsikált, akkor sem a mai cigányosnak ismert stílusban játszott, mely csak a múlt században alakult ki, hanem igyekezett alkalmazkodni a népi zene formanyelvéhez. Bartók máramarosi gyűjtőútjában talált ilyen parasztmódon játszó cigányokat eldugott kis falvakban. De még a parasztnulatságokon sem volt egyeduralmi szerepük, mert a legújabb zenefolklor kutatások kétségtelenné tették, hogy a cigányoknak erős vetélytársaik voltak a parasztszenekarok. Ezeknek a játékmódora sokban eltér a mai cigánystílustól és sokkal inkább megőrizték a régi magyar hangszeres zene letűnt világát. Lajtha László bukkant rá egy ilyen zenekarra Borsodban, magamnak is volt alkal-

mam egy ilyen ma is működő zenekart hallani Somogy megyében. A cigányból „nemzeti zenészt“ a részben idegen eredetű városi polgárság csinált.

A magyar zene nagy kárára a népdalgyűjtések akkor indultak meg nálunk, amikor egyrészt a magyar zenéről a legtevésebb nézetek voltak elterjedve, másrészt, amikor az általános zenei műveltség nem volt olyan fokon nálunk, hogy a gyűjtők olyan zenei készséggel is rendelkezzenek, mely alkalmassá tette volna őket a magyar népzene helyes megértésére. Így azután az a sajnálatos helyzet állott elő, hogy a különben irodalmikig a kor színvonalán álló gyűjtők a népdalok és balladák zenei részét teljesen figyelmen kívül hagyták. Az első gyűjtők ezen tévedése később a magyar irodalomtörténetben mindjobban meggyökeresedett, tudós viták folytak népdalainkról, de senkinek sem jutott eszébe, hogy állításának igazolására a dallamoknak is utánanézzon. Ez a különös zeneietlenség a múlt század második felének egész magyar társadalmára jellemző. Az Operaház állandóan üres volt, pedig Erkel Sándor, Nikisch, Mahler idejében az előadások komoly művészi színvonalon állottak. A nemzet sajnos nem tekintette még igazán sajátjának. A Filharmóniai Társaság hangversenyei iránt sem érdeklődött akkor senki.

A nemzeti színjátszás megindulása kezdetén az az egészséges helyzet állt elő, hogy a színi kultúra nem koncentrálódott egy helyre, hanem az ország több nagyobb városában is kifejlődött intenzív színházi élet. Ez az örvendetes esemény vidéki kultúrcentrumok kialakulását eredményezte, ahol helybeli szerzők műveiből is tartottak premiereket. Zomb József: Mátyás deákja Kassán (1835), Schmidt János: Orfeusz és Euridice című operája Miskolcon kerül első ízben bemutatásra (1834), de Debrecenben, Kolozsvárott is tartanak bemutatókat. A székesfehérvári színház megnyitó előadásához a később világtalanná vált Marschner Henrik írt ünnepi nyitányt (1813). Az első ismert magyar balettszerzőnek, Köpf karmesternek a táncműve: „A víg schuszterek kék hétfőjök“ is Marosvásárhelyen került bemutatásra (1832). Sajnos, ez a termékeny decentráció Pest rohamos fejlődésével sorvadozni kezd, majd a Nemzeti Színház megnyitása után (1837) végleg visszafejlődik a vidéki színészet, a súlypont a fővárosba helyeződik át, minden komolyabb művészi erő itt vágyik érvényesülni. A mai decentrációs irányú kultúrpolitika is teljes igazolást találhat ennek a sajnálatosan rövid életű színpadkultúrának aránylagosan gazdag eredményeiben.

A múlt század elejének túlfűtött, mozgalmas éveiben sok eredeti kezdeményezés látott napvilágot, a század második fele azonban nem váltotta valóra a remények nagy részét. Liszt, Erkel, Mosonyi Mihály előkelő egyénisége elszigetelt hegyormok, körülöttük zsigong a diletánsok szomorú serege. A mindent féligtudás keserves magyar fogyatékosága bénítja meg a szárnyát olyan határozott tehetségnek is, minő Egressy Béni, Szerdahelyi, Szentirmay Elemér. A zeneileg készületlen nótaszerzők gombamódra szaporodó serege mindjobban eltávolodott a magyar népdal világtól. A keményvágású, férfias magyar népzene sohasem szentimentális, mégis az akácfavirág, mus-

kátlí védelme alá húzódó álnépies irányzat a magyar középosztályban hallatlanul népszerűvé tudott válni.

Herzfeld, Kössler és a többi idegen származású mesterek — akiket Apponyi Albert gróf nagyszabású kultúrpolitikája telepített hazánkba — nem végeztek azonban eredménytelen munkát, a kezük alól kikerült komoly tudású, alapos felkészültségű ifjú zenészgárda hihetetlenül rövid idő alatt meg tudta vetni az alapját komoly zene-kultúránknak. Rövid két évtized alatt összehordott hatalmas népdal-anyag a magyar léleknek utolsó percben megmentett drága kincse. De nem szorítkozott munkásságuk csupán folklorisztikus tevékenységre, hanem alkotó munkásságukkal a magyar zenét az európai haladás élére állították.

Ma már a modern zene rehabilitációjának idejét éljük. Kodály megrázó Psalmusa a trianoni magyarság egyetemes fájdalmát fejezi ki, Hány Jánosa, Székelyfonója a magyar néplelek csodálatos világát árasztja szét a színpadon, gyermekkarai egy új kóruskultúrának vetik meg alapjait. Ez a zene már győztesnek mondható, a fővároson kívül a vidéki fiatal lelkek is úgy szívják be magukba, mint a tikkadt homok a vizet. Mert ez számukra nem egy külső kultúrtény felfedezése, hanem valójában önmagukratalálás, nem kifelé való új ismeret, hanem befelé, sajátmagát ismeri meg jobban általa. Azért is várható, hogy ha eljön az ideje, a vidéki művelt magyarság sokkal mélyebben és igazabban fogja megérteni ezt az új muzsikát, mint a főváros bármennyire is fejlett ízlésű, de heterogénebb összetételű közönsége. Bartók mindig újat kereső, a kiválasztottak vad, szinte brutális erejével előre rohanó művészete még mindig sok nyugtalanság, kétely forrása, a kritikai értékelés mégis mindinkább közeledik vele szemben az objektív színvonalhoz. Mert ha nem érti is meg még valaki ennek az új zenének logikai struktúráját, mégis éreznie kell mögötte az erkölcsi erőt, a magasabbrendű világnézetet. Bartók művészete sokkal nagyvonalúbb, semhogy már most át lehetne tekinteni és a zenetörténetben a helyét kijelölni, de csodálnunk kell azt a kitartó, céltudatos intellektust, minek segítségével egy egészen új formanyelven építi fel egyéniségének grandiózus monumentumát.

Ha Bartók és Kodály szükségképpen át van is itatva a népköltészet atomjaival, ez nyilvánvalóan az alapozás korszakát jelenti, mert a népzene kiindulásnak nélkülözhetetlen, de ezt a differenciáltabb műzenei nyelvezet az idők folyamán tovább fejleszti és teremtő fantáziájának eszközeként használja fel. Sajnos, a legifjabb zeneszerző nemzedék tagjai közül többen nem ismerik fel ennek a fejlődési folyamatnak a természetét és anorganikus módon csak a nyers népdalt dolgozzák bele műveikbe, ahelyett hogy a népi zenéből kiindulva egyéni melodikára törekednének. Így készültek az utóbbi időben szonáták, melyek fő- és melléktémái népdalok voltak. Ez az eljárás megmerevíti a fejlődés vonalát és sablonossá teszi az alkotás menetét. Bartók és Kodály alkotóereje mindig elkerülte ezt a veszélyt, ők iskolapéldáját nyújtják a népi melódika művészi továbbvezetésének.

Az ifjúság köreiben felvetődött parasztklasszicizmus ideája is az új magyar zeneművészet helytelen beállításából nyerte eredetét.

Ezek az ifjak elfeledték, vagy pedig hiányos irodalmi készségük miatt nem ismerték fel azt, hogy zenei életünknek ezt a renaissance-át nem lehet egy délibabos parasztkultúra szolgálatába állítani és annak irodalmi megfelelőjét megcsinálni, mert hiszen itt nem előretörő, hanem utánpótló munkát végzett zenei művelődésünk az irodalommal szemben, ahol ez a regeneráló folyamat még a népies költészet idejében végbement, de akkor még a magyar zenének nem volt Petőfije és Arany Jánosa. Ami a két evolúció között különbség — az irodalmi és zenei substanciális sajátágokon kívül —, az a korok divergáló világnézetének eredménye. Mindenki a saját korának a gyermeke. Petőfi és Arany költészetén éppen úgy rajta van a romantika és a realizmus lényege, mint ahogy Kodály és Bartók a legmodernebb áramlatok hatókörébe tartoznak.

Alapvető pedagógiai elv, hogy az ifjúságnak mindenből a legjobbat kell nyújtani. Ennek ellenére sehol annyi magyartalan, művészieden dallam nem található, mint a főképp vidéken megjelenő iskolai énekeskönyvek lapjain. Nem kell arról külön szólni, hogy ez az ifjúság zenei ízlésében milyen pusztítást visz végbe. Az ifjúkor benyomásai egész életre bevésődnek és a sok nivótlan dallam hatása erős gátlás maradhat sokáig még a muzikális ifjúban is. Sajnos, a cserkész- és leventedalok nagy része szintén erős kifogás alá eshetik és ezek megszüntetése nagyon kényes feladat, mert hisz az ily dalok legnagyobb része hazafias szövegű és itt a silány nivóra rámutatni a hazafias érzés csorbítása nélkül igen nehéz és sok tapintatot kíván. Át kellene vinni a köztudatba, hogy a műalkotás jelentőségét annak művészi értéke adja meg és hogy a nagy erkölcsi értékekre utaló témák nem szolgálhatnak a hibák védelmére, sőt ezek még fokozott kötelességet és lelkiismeretességet rónak a művészre. Az Egyetemi Nyomdában megjelent Geszler—Harmat népiskolai énekeskönyv örvendetes újítás ezen a területen, nagy nevelőérzékű, művészkonceptiójú szakféri munkája, melynek lapjairól a hamisítatlan népköltészet tiszta hangjai szólnak felénk a legújabb énekpédagógiai eredmények figyelembevételével. Itt nem lehet a tragikus életű Kacsóh Pongrác érdemei mellett sem elhaladni, ő szervezte meg a fővárosnak ma már mintaszerűvé vált népiskolai énekotatását és kézikönyvet is szerkesztett, nivóban toronymagasan állót az akkori ilyen célú munkák között. Nagyon kívánatos volna, ha a vidéki tanulóifjúság kezébe is hasonló értékű énektankönyvek kerülnének. A cserkészszövetség kiadásában legutóbb megjelent népdalsorozat, melyhez Kodály írt előszót, azt a reményt kelti bennünk, hogy itt is javulás fog beállni.

A katolikus egyházi zenében is szép fejlődést tapasztalhatunk az utóbbi időben. Avárvavárt egységes népénektár: a „Szent vagy, Uram“, Harmat Arthur és Sik Sándor szerkesztésében valóra váltotta a régi törekvést, kiirtotta az érzélgős, műdalszerű dallamokat és helyettük régi fényűkhöz méltó helyhez juttatta a színmagyar egyházi népénekeket. A Magyar Kórus című egyházzenei folyóirat pedig a fiatal magyar zeneszerzőgárda műveit közli és máris évtizedekre ellátta a kórusokat nivós, mind liturgikus, mind művészi szempontból kifogástalan karművekkel.

Történeti áttekintésünk során láttuk, hogy zenei életünk az érdekesen forrongó, sok tehetséget felszínre dobó századkezdet után a kiegyezés korában feneklett meg és bénult meg fejlődésében, amivel párhuzamosan együtt járt a cigányzene nemzeti jelentőségre való emelkedése. Erkel, Mosonyi munkásságának nem volt méltó követője, az idegenből idehozott mesterek minden törekvésük ellenére sem tudtak beilleszkedni a nemzet életébe. Egressy Béni utánzóit csak a hibáit hangsúlyozták, iskolát csináltak a dilettantizmusból. Jelen zeneéletünkben az új magyar zene európai színvonala vívja harcát a félműveltséggel, a felületes dilettantizmussal. Évszázados hiányokat kell itt pótolni, a decentralizációs zenepolitika legerőteljesebb keresztülvitele szükséges. Ebből a szempontból nagy jelentősége van a kultuszminisztérium népművelődési célzatú grammofon-felvételeinek, hogy ezek vidékre kerülve megtisztítva adják vissza azokat a népdalokat, melyeket a nép sokszor már csak eltorzított formában hall és napról-napra felejt. De kellően átgondolt megszervezésben terjeszteni kell Bach, Beethoven és a többi klasszikus nagyságok művészetét is, mert csak így remélhetjük, hogy a legújabb zenei törekvések visszhangra fognak találni szélesebb körökben is. Mert a modern művészetet csak az értheti és méltányolhatja, aki átment már a múlt nevelőiskoláján. Vidéki énekkarok, zeneiskolák, kultúregyesületek készítik elő a talajt, hogy a most még inkább csak a fővárosra szorító zenei művelődésünk fája a vidéken is, az egész országban is méltó virágzásba borulhasson.

TÓTH DÉNES

FIGYELŐ

AZ „ERDÉLYI ÍRÓI REND“ ALAKULÁSA

AMAGÁRAMARADT erdélyi magyarság szellemi életének első, mintegy öt éves időszaka két nevezetes élettényezőért vívódott: a hiányzó intézményekért, melyeken át kifejezheti magát, de mindenekelőtt magáért az elsősorban kifejezendőért: a világnézetért, amely megszüntesse a kételyt, hogy léte mai keretében értelmetlen és reménytelen. Erkölcsi alap megteremtését áhította, mely elfogadtassa vele azt a tényt, hogy itt maradt, hogy önbecsülésen alapuló önértetben élni akar. Mert az erdélyi ember számára lelki gércinek kell a rendeltetéséről való mély meggyőződés, hogy sorsát elbírhassa.

Az intézményekért és a szellemért való harc, ha nem is ikermódon, de olykor egyazon megnyilvánulásokban fejeződött ki. Öt esztendő rövid zűrzavara elegendő volt hozzá, hogy a magyarság teljes tanácstalanságban és felkészületlenségben támogatás, irányítás és ellenőrzés nélkül, ösztönszerű tájékozódó érzésekkel megtette az utat a kapkodástól a célszerű, megfontolt cselekedetig. A lehiggadás folyamata a háború előtti szellempolitikából átörökített jobb- és baloldali világnézetnek nem megtagadását, de mint másodlagos tényezőnek háttérbe szorítását jelentette, helyébe állítván egy transzilván névvel elkeresztelt, magyart magyarral egybekovácsoló, egyéb nemzetbelivel szemben az egymás elviselését valló magasabb humánumon elhelyezkedő lelkiséget. Ez a kiegyenlítődés gyökere, napfénye, éltető oxigénje mindannak, ami megtörténhetett: hogy Erdélynek mint természetgazdag területnek a központositott irodalom idejében elsorvadt talaja most rövid idő alatt írói egyéniségeket nevelt, kikben a közönség — miután eleinte a szintén örökölt bélyeggel „vidékiének taksálta alá őket — felismerte a mélyebbértelmű regionalizmus képviselőit. Hogy az írók törekvései — eleitől fogva körülállva a módtalan középosztály névtelenjeitől — később maguk mellé tudták hódítani a legelőkelőbb társadalmi rétegek érdeklődését. Hogy a kézből kézbe csúsztatott versek, pénztelenül induló és sorban bukó folyóiratok, saját kiadású versek romantikája után elkövetkezett a helikoni baráti szövetkezés, reális anyagi megalapozású irodalmi szerveivel, könyvkiadó vállalattal és folyóiratával.

Sorsszerűen esett egybe a lélekpitymallattal és a megtalált gyakorlati munkaszervek kialakulásával az alkotói termékenység, mely az 1924—30 közé eső esztendőkből, Reményik Sándor, Áprily Lajos és Tompa László lírai manifesztációi után, az erdélyi nagyobb lélekzetű prózát avatta ki nyilatkoztatási közzé. Nagy Dániel, Gulácsy Irén, Ligeti Ernő, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Moher Károly és alkotótársaik műveikben ezidőben valóságos lelki honfoglalást végeznek, hol csak a művészet közvetett nagy jelképem át szólva, hol szinte paragrafusokba fogalmazva az ugyanazon emberközösségbe tartozók, új gyűjtőnéven „kisebbségnek“ nevezettek új törvényeit. Az irodalmi irányítás ekkor jórészt két, temperamentumban, műveltségben és kritikusi tapintatban szerencsésen kiválasztódott szellemé: Áprily Lajosé és Kuncz Aladáré. Igaz, hogy a helikoni kapcsolat túlszoros gyűrűbe fogta össze az írókat

ahhoz, hogy a helikoni szervek által kiadott művek felett utólagosan teljesen tárgyilagos kritikai szellem alakulhasson ki, de az előzetes magas nézőpontú elbírálásnak a két vezetőben meggyőző biztosítékai voltak s így bizonyos . preventív belső kritika mégis kialakult ezekben az esztendőben. Ugyanekkor az elviselhetőbb anyagi viszonyok azt is lehetővé tették, hogy az írók művei becsületes tiszteletdíjakkal honorálódjanak. Az emberi vállalkozásoknak, de különösen egy kezdeti kultúrafolyamatnak az a gyakori végzete, hogy egyes személyek arravalóságán épülve fel, a személy kidőltével egészükben meginognak: nem kerülte el a hatesztendő erdélyi irodalmi fellendülést sem. Tragikusan esett közel egymáshoz Aprily kényszerű távozása és Kuncz Aladár hirtelen halála. Az elsepert vezetők után az intézmények középpontja továbbra is Kolozsvár maradt, az intézmények keretéből azonban hiányoztak most már azok a szerencsés irányítók, akik egy egészen sajátos szellemben gyökérző kiválókat érzékkel és megnyugtató judiciummal folytathatták volna munkájukat.

De jórésben távol éltek a centrumtól és megfelelő, célszerű összírnyítás nélkül tétlenségre vagy egyéni és szűkebb körben ható iniciatívákra ítéldtek az élősónak azok az elhívottai is, akik kezdettől fogva — sokszor kitéve gyanúnak, meghurcolásnak — makacs el nem tántorodással léptek ismét és ismét a szószéki tisztességüvé emelkedett előadói dobogókra. E tájékoztató, útegyenető munkának elsatnyulása kétségtelenül szellemi térfeladást jelentett. Párhuzamban állott ezzel bizonyos reális adottságoknak, gyakorlati feladatoknak elhanyagolása. így például, hogy a központi vezetőség sem a Bánság, sem a régi Partium olvasóvilágával, sem a belső székelységgel erőteljesebb kapcsolatot ki nem épített, aminthogy kiesett számvetéseiből az általános leszegényedésnek kisebbségi sorban sokszorososan keserves ténye is. A műveken át való irányítás, az élősón keresztül történő ráhatás, a minden irányban minden lélekhez kívánkozó hozzáférközés, meg a kisebbségi nyomorhoz való alkalmazkodás helyett a centrumbeli műhely nem tudta az időhöz rugalmasítani adoptált nagy örökségét és a bevált sajátos kultúrharcmódot feladva, azzal képzelte népszerűségét fenntartani, ha a közönségnél nagyobb sikert ígérő íróit ismételten szóhoz juttatja. Ezen irányzatnak balsikerű következménye az a példákkal demonstrálható sajnálatos tény lett, hogy igen jó tollak kitűnő teljesítményei után a műhely nem is egyízben hamarokodta el magát, ugyanazon szerzőnek művészüeg kiforrotlan vagy jóval kisebb igényű alkotásával állván elő. Az olvasók zöme azonban, melynek szemében itt már szinte kegyelet tárgyává nőtte ki magát a lélekmegnyilatkozás független formája: az irodalom, a kedvébenjárás ilyen módját nem vette jónéven. Sőt hamar ráeszmélt, hogy a műhely nincs többé azon a magaslaton, amelyre magát eleve reábízta s amelyetől a maga szellemi irányítását fenntartás nélkül elfogadhatná. Eredménye volt e ráébredésnek, hogy az 1930-ig kialakult szervektől a publikum feltűnő arányokban fordult el, ugyanakkor, amikor az írók ösztönszerűleg ragaszkodtak azokhoz az elvekhez, melyeket a kezdeti években kialakítottak és nagy, magányos küzdelmeikben kipróbáltak s amely elvek parancsa szerint be nem hódolhattak a kiadói önkénynek, hanem épp ellenkezőleg a maguk művészi akaratát, valamint a viszonyoknak és az erdélyi magyar léleknek ismeretén alapuló belátásait kívánták a kiadó zsinórmértékévé tenni. Nem volna illendő rámutatni e kenyértörésig vivő szembekerülés érdes mozzanataira. Az írók jónéhánya vérmérséklet és más adottságok folytán egyenkénti, néma keserűségben állott félre a maga önérzet-palánkjai mögé, míg másik felük a kiegyenlítő jobbvégrejutás minden reményéből kiábrándulva új írói kézfogásra, egybeszerződésre szánta el magát.

Az 1933 májusában Nagyvárad központtal megalakult Erdélyi Magyar írói Rend főként azokból az írókból vagy azoknak hallgatóg rokonszenvétől kísérve alakult meg, akik annakidején elsőkül harcoltak a saját erdélyi irodalmi légkörért és etikáért. Nem szakítottak a Rend tagjai az Erdélyi Helikon baráti szövetségével, de megszüntettek minden szerzői viszonyt a Helikkal csupán üzleti összeköttetésben álló Szépművés Céhvei. Legjobb belátásuk szerint maguk akarnak szellemi lépéseiknek örei, végrehajtói és felelősségvállalói lenni minden világi és minden külső és belső fórum előtt.

Az írói Rend elgondolásainak egyik alaptétele az élőszo kultuszhoz való visszatérés. A nehéz sorban élő erdélyi magyar olvasónak ma alig van tájékoztatója: folyóiratból, könyvből még a belföldieket sem igen tudja megszerezni. A Rend tagjai tehát a maguk nagyobb tájékozottságával igyekeznek pótolni közönségük számára egy mostoha kultúra-sorban megtagadott javaikat. Így közvetítik hallgatóikhoz elsősorban is nem saját műveiket, hanem — sorozatos vagy magukban álló ingyenes előadásokkal utazva be Erdélyt — a mai magyar és világirodalmi életnek jelentősebb mozzanataira terelik rá a közfigyelmet. Mindenekfölött a nagy, tájékoztató távlatok nyújtása, meg az összefoglaló kérdések megvilágítása látszik szükségesnek; ez sugalmazza a problémák ily fölvetését: Átmentették-e a háborút járt magyar írók a jelenbe egykori világnézetüket? Van-e megnyugtató művészi és erkölcsi kisugárzása a mai magyar irodalomnak? Mit várhatni a mai német szellem beháborújától? Mint tükrözi az erdélyi magyar életet a román irodalom? Van-e a száműzetésnek, börtönnek vagy bármi más rabságnak — az írófogyók tanúsításai szerint — az erkölcsi magatartásra, lelki szabadságra és felemelkedésre nevelő ereje? — Ez a kultúrába gyökereztető munka elsősorban elevenbe vágó, s a mában útbaigazító kíván lenni.

Ugyanez a szellem hatja át az Erdélyi Magyar írói Rend könyvakcióját is. Az első realitás, amivel számot vetett s amely belátásnak lelki hasznát már aratja is: az erdélyi magyarságnak nagy betűszomja mellett megrendítő elszegényedése. Minden haszonelvűség mellőzésével az 1934-ik évben három, 3—400 oldalas művet ad olvasói kezébe, főképpen arra törekedve, hogy az olvasmány művészi, lélektisztító, tanúságot tevő és tanulságot nyújtó legyen. Jelígeje, hogy az erdélyi írás nem fordulhat el a ma kérdéseitől, de sőt azokba bele kell nyúlnia; hogy szerepe nem lehet a zsongító szeré, csak a lelki éhségnek gyógyító vagy gyötrelmcsillapító orvosságáé. Hiszen maga a ma már jórészt félretett történeti regényforma szintén a jelenhez szólt itt hozzá nagy analógiáival, mint Nyíró Sibói bölény-e, Tabéry Géza Vértorony-a vagy Kós Károly Varjú nemzetség-e. Rokon ízként illeszkedik e végzet-vallató művekhez a világháború idejét és annak még húsunkbavágóbb utó-kataklizmáit tárgyaló erdélyi próza. És ha akad írócsoport, amely ma is ragaszkodik a kisebbségi sorsban két kézre víva ki-harcolt nem is jogáért, de kötelességéért, hogy fajtája történelmének szembenéző tolmácsa legyen, az szabadságharcot folytat, amikor megtér bevált kifejezési formáihoz. Igaz, hogy más irányban a túlhangsúlyozott erdélyiség helyett európai hangra és szemléletre törekszik, mert mondanivalóival hozzá kíván férni minden magyarul olvasóhoz.

Ilyen értelemben hozta ki a Rend elsőül Károly Sándor: Láng című regényét, ezt a bátorságig őszinte kórkritikáját annak a külső és lelki zűrzavarnak, melybe hazafiúi érzés, tisztviselői becsület, hitvesi, baráti szeretet sodródott sok ezer példában Erdély megszállásának első idejében, amikor a „Quid nunc?“ kérdőjelére földi hatalom nem adott — s nem is adhatott, csak a lelkiismeret magasabb fényekből táplálkozó lángja — feleletet.

Az Erdélyi Magyar írói Rend megindult és megpróbálja még egyszer a tizenöt év óta tört csapásokat. Tagjai (Bárd Oszkár, Berde Mária, Molter Károly, Olosz Lajos, Szombati-Szabó István, Tabéry Géza) azt is tisztán érzik, mily elkötelezettséget jelent a tény, hogy ők még a régi, integer magyar kultúrán nőttek fel és hogy amit szavaikkal, gesztusaikkal megvilágítanak, arra még rá tudják izzítani gátlások nélkül elsajátított fémjelzőiket. Tudják, hogy vakon járni nem lehet, hogy a mai Erdély magyarjait éleslátásra, döntő életkörülményeinek felismerésére kell szoktatniok, és érzik, mily fontossága van, ha a magyar olvasót, hallgatót a maguk ráébresztő munkájával segítik át a helyzettel való számvetés elkerülhetetlen, de tévelygéseiben tízszeresen kálváriás útjain. Ha e régi gyökérszálú nemzedék elhallgat, akkor kiesik az összekötő láncszem azzal az új generációval, amely már egészen más lelki régula alatt növe fel, más nézőpontból fogja külső és belső helyzetét magyarázni, szükségeit formulázni, feladatait kitűzni s a kultúra-folytonosságnak ezzel sajnálatos törése idéződnék elő. A történelem akarata ágakra bontotta, új medrekbe terelte át a magyarság folyamának egyes részeit. De nem kívánja, hogy zsilipekkel szorítódjanak, szűrődjenek posványba az új ágakba átszivárgóit hasznosítható energiák.¹

R. BERDE MÁRIA

¹ Amidőn az Erdélyben már fennálló érdemes irodalmi központokkal szemben az erdélyi magyar írók egy társasága külön szervezkedik, helyesnek tartjuk, hogy a trianoni magyarság előtt ez új írói kör vezére, a kitűnő író, R. Berde Mária adja elő az új alakulás motívumait.

A szerk.

A JUGOSZLÁVIAI DIKTATÚRA APOLÓGIÁJA

TELJESEN nyílt vagy álalkotmánnyal és látszatparlamentarizmussal álcázott jugoszláv diktatúra immár öt éves fennállása alatt a külföldi támadó újságcikkek valóságos áradata mellett egész sora jelent meg az olyan publicisztikai munkáknak, melyek a belgrádi kormányrendszert határozottan elítélik, sőt az európai békére egyenesen veszélyesnek tartják. Rendkívül kellemetlenül érintheti a belgrádi kormányköröket különösen az a körülmény, hogy még a „barátságos“ államokban, nevezetesen Angliában és Franciaországban is nőttön nő azoknak a száma, akik szóval és írásban szembefordulnak az egész rendszerrel. E tekintetben elegendő Jugoszlávia néhány régebbi barátjának a múlt év során megjelent jelentősebb írásaira, a többi között Emest Pezet és Henri Simondet, Henri Pozzi, Herbert Vivian könyveire és tanulmányaira, valamint a szerbofil Seton Watson és Wickham Steed szenzációs nyílt levelére rámutatnunk, mely közlemények — mutatis mutandis — mind odakorikludálnak, hogy Jugoszlávia helyett voltaképpen csak Nagyszerbia létezik, hogy ez a természetellenes és kizárólag hatalmpolitikai és sztratégiai okok szülte képződmény a szerencsétlenek millióit tartja rabigában s éppen ezért vagy kijátszott népei lázadó elégedetlenségétől fog szétbomlani, vagy pedig új világégésnek lesz előidézője, hacsak az utolsó órában nem sikerül az összlakosság legalább 90%-a által követelt föderalisztikus állami berendezkedéssel a merőben tarthatatlan helyzetből kiutat találni.

Banics Milán a múlt év nyarán Párizsban „Crucifiés au carrefour. La Yougoslavie vue par un Croate“ (Éditions et publications contemporaines Pierre Bossuet, 8, rue Notre-Dame des Champs, Paris VI.) címmel megjelent könyv horvát szerzője valószínűleg a belgrádi illetékesekkel egyetértésben, vagy talán éppen ezek kezdeményezésére és anyagi támogatásával, nyilván azt a célt tűzte maga elé, hogy a rendszer elleni támadásokat kivédje és mindazt igazolja, ami az ominózus 1929. évi januárius 6-a óta Jugoszláviában történt. A könyv könnyedén és élénken írt politikai vitákat és nem is tart igényt arra, hogy oknyomozó avagy csak tárgyilagos tanulmánynak is tekintsék, amennyiben az előszóban a szerző már eleve lemond helytálló bizonyítékok és hiteles adatok felhasználásáról és következtetéseit a rendszer ideológiájában gyökerező előítéletekből és a nagyszerb centralizmusnak kedvező állításokból vonja le.

Mindezen célzatosság és fogyatékoságok ellenére mégis érdemes a könyvvel foglalkozni, gondolatmenetét, fejtegetéseinek és megállapításainak lényegét a magyar közönséggel is megismertetni, mivel a szerző nézetei voltaképpen a belgrádi tényezők gondolkozását és a jugoszláv politikát döntően befolyásoló kérdésekkel szemben való állásfoglalását tükrözik.

A jugoszláv államot sorvasztó bajok kútforrását Banics a különböző nacionalizmusokban látja, melyek mint időszerűtlen és ennél fogva ártalmas mikronacionalizmusok kíméletlenül leküzdendők. Ezt mindenekelőtt a horvát nacionalizmusra vonatkoztatja, melyet a történelmi igazság teljes félreismerésével és célzatos eltorzításával a „jugoszláv nemzet“ (per analogiam: csehszlovák nemzet) rendes fejlődési folyamata elleni merénylet-

nek minősít. (A sokkalta féktelenebb és nagyszerb kilengéseiben összehasonlíthatatlanul veszélyesebb szerb nacionalizmusról persze hallgat!) A mesterségesen szított horvát nacionalizmus szerint kezdettől fogva az idegen imperialisztikus törekvések készsége eszköze is volt (a szerb terjeszkedési és hódítási telhetetlenség említésétől óvatosan tartózkodik) és állandóan a történelmi jog magyar felfogásához igazodott. Amellett a horvátok egész történelme korántsem egy nemzet, hanem csupán egy önkormányzat történelme volt. (A horvát nemzet dicsőségben gazdag ezeréves történelmének ezzel a ferdítéses lekicsinylésével nyilvánvalóan azt a belgrádi felfogást akarja alátámasztani, mely szerint a horvátokat a teljes államjogi egyenrangúság helyett legfeljebb területi önkormányzat illeti meg.)

A nacionalizmusból fakad Belgrádnak és Zágrábnak nem kevésbé végzetes versengése az államon belüli hegemóniáért. Amíg azonban Belgrádban állandóan és megtámadhatatlanul az igazi nemzeti szellem uralkodott, addig Zágráb mindig idegen befolyásnak hódolt. Belgrad folyton azon volt, hogy Párizssal tartson összeköttetést és a francia polgárság mintájára szervezkedjék, (sok pénzében van ez Franciaországnak és egyúttal politikailag is súlyos teherterele!). Zágráb viszont annak bécs-budapesti kópiáit vette mintaképül s ezek hatása alatt Jugoszlávia erkölcsi hanyatlásának valóságos melegágyává lett. (Eddig úgy tudtuk, hogy Belgrad és Szerbia a baksis hazája!)

Ezeknek a partikularisztikus és idegen hatások alatt álló mikronacionalizmusoknak hordozója és egyúttal a Belgrad és Zágráb közötti áldatlan versengés szítója általában a polgárság, különösen pedig a horvát polgári osztály. A feudális és polgári Horvátország elejétől fogva az idegen szellem úttörője és a szerb-horvát meghasonlás élesztője volt. A tekintély-rendszer (eufemisztikusan így nevezi a nyers erőszak szerb diktatúráját) bevezetése után a horvátság három csoportra szakadt. Egy kb. 20 lecsúszott (!) emberből álló jelentéktelen hányada, köztük Sarkotics tábornok is (!), Pavelics Ante dr. vezetésével közvetlenül Jugoszlávia küllellenségeinek szolgálatába szegődött; a zagrebi „társaság“ egy kis (??!) töredéke külön érdekcsoportba verődött össze Macsekkal „a közepes képességű zugüggyvéddel“ és „a ki nem elégitett becsvágytól és sértett hiúságtól hajtott“ Trumbiccsal az élén, míg a polgárság túlnyomó része (??) az első időben részint meggyőződésből, részint nyereszkedési vágyból a diktatúra híveinek sorába lépett. (Közismert tényeknek vaskos meghamisítása, mert a mindenkori kormánytól függő hivatalnokokon és néhány politikával nem törődő üzletemberen kívül csupán a konjunktúra-lovagok és törtetők kisdéd hada csatlakozott az „új“ rendszerhez, míg a horvát intelligencia, a horvát polgárság és parasztság óriási többsége szilárdan és szívósan állta és állja ma is a belgrádi rezsim elleni nemzeti harcot.) Az időközben bekövetkezett súlyos gazdasági válság bomlasztó hatása alatt azonban a horvát és vele együtt az egész jugoszláv polgárság valóságos pánikhangulatba esett s jelenleg megint a szerb-horvát-szlovén elkülönülési mozgalmakhoz való visszatérésben keresi a megoldás lehetőségeit. Ez a páforgulás tehát újabb bizonyítéka annak, hogy egy paraszttállamban, mint amilyen Jugoszlávia, ahol a parasztság az összlakosság 85%-a, az állam politikája nem támaszkodhatik a „dekadens polgárságra, a széthúzásnak és a bomlásnak közveszélyes elemére“, mely hozzá még a bürokráciában, „a polgárság élősködő hajlamainak bajnokában és a nemzeti szervezet e legveszedelmesebb rákfenéjében, készsége segítőtársra akadt.“

Ezeknek a komponenseknek: a történelmi és politikai kialakultságok megtartására törekvő mikronacionalizmusoknak, az „anacionális és önző“ (?) Zágráb és a Szerbia központi fekvése folytán Jugoszlávia természetes gócc-

pontjává predestinált Belgrád közötti ádáz versengésnek, valamint a kor eszméitől elmaradt polgárság végzetes szereplésének eredőjeként jelentkezik aztán a szerb-horvát testvérharc. Ez a viszály, mely az első évtizedben lényegileg az állam központosított vagy önkormányzati berendezkedése körül zajlott, a Radics István és négy társa ellen a Szkupstina nyílt ülésén 1928 június 20-án elkövetett gyilkos merénylet után a csorbítatlan állami és nemzeti egység hívei és a horvát, szlovén és bosnyák föderalisták elkeseredett harcává bővült, melynek aztán a diktatúra intézményesítésével próbálták véget vetni.

Az egyszerűen „történelmi szükségességnek“ nyilvánított „tekintélyi“ kormányrendszer proklamálását Banics az állam különben elkerülhetetlen (?) széthullásának megakadályozásával, a nemzeti újjászületésnek az integrális jugoszlavizmus jegyében való biztosításával, valamint azzal indokolja, hogy a fennálló társadalmi rendet, különösen pedig az egyébként annyira ócsárolt polgári osztályt csak ilymódon lehetett a végleges pusztulástól megmenteni. (Egy ellentmondással több vagy kevesebb, Banicsnál nem számít. Ha a polgárság — szerinte — egyik főakadálya a jugoszlavizmus kialakulásának, akkor miért kellett a diktatúrát az ő érdekében is bevezetni?)

Ezekon a belpolitikai megfontolásokon kívül a diktatúra kikiáltását még egy szerfölött nyomós külpolitikai ok is szükségessé tette: az olasz fasizmus és a vele szövetszertett pápaság és a római „klerikalizmus“.

Banics és elvtársai vélekedése szerint a fasizmus nem egyéb, mint „a nemzetközi szolidaritás ellen intézett legfőbb merénylet, a nacionalista sacro egoismo nagyszerű eszköze, a kereszténység tagadása (sic!) és egyenes folyománya a vüág és az élet pogány felfogásának“. Az 1926. évi tiranai egyezmény óta Olaszország minden lehető elkövetett Jugoszlávia elszigetelésére. Evégből Mussolini a békeszerződés revíziójának politikáját kezdeményezte, veszélyeztetve Jugoszlávia létérdekeit, ami már egymagában is elegendő ok lett volna a diktatúra bevezetésére. Az egész nemzetnek (?) az az érzése, hogy Olaszország a jugoszláv állam vesztére tör, úgy hogy Jugoszlávia kénytelen volt fenntartás nélkül a francia politika vizeire átevezni. (Attól a nyílt beismeréstől, hogy Belgrád csak a szükségnek engedve és nem önként, tehát mintegy csak *faute de mieux* szegődött a francia politikai kurzus mellé, a Quai d'Orsay bizonyára nincs elragadtatva, mégpedig annál kevésbbé, mert nagyon is jól tudja, hogy az Olaszország és Jugoszlávia közti feszültséget nem utolsó fokon éppen a szakadatlan szerb provokációk, főleg azonban a szerb sajtóban „a Triglavtól és az Adriától a Fekete- és az Égei-tengerig“ jelszóval hirdetett pánszerb imperialista célkitűzések idézték elő.)

Hasonló módon és a történelmi tények szinte felülmúlhatatlan elcsavarásával ítélkeznek Banicsék a pápaságról is, „mely már a középkorban a legvégzetesebb szerepet játszotta a horvát állam lerombolásában és a horvát függetlenség megsemmisítésében.“ „A Vatikán a horvátok létérdekeit következetesen nemcsak a katolikus egyház, hanem a németek, olaszok és magyarok érdekeinek is feláldozta. Emellett a katolikus klerikalizmus még arra is merészkedett (sic!), hogy 1929 óta megvédeni iparkodik a horvátokat a saját nemzeti államuk (?) által való állítólagos (??) elnyomatás ellen. A tekintély kormányrendszere mindazonáltal nem fenyegeti és nem üldözi a római katolikus egyházat, hanem beéri azzal, hogy elvágja a katolikus klerikalizmus gyökereit. Azonban legfőbb ideje, hogy a Szent-szék revidálja politikáját, mely mostanában legkevésbbé sem alkalmas a pápák csalhatatlanságának az igazolására.“

Az ilyen zagyvaságokra, melyek egyébként vörös fonalként végighúzódnak a nyugati kultúra avultságát és közeli bukását jósolgotó s ezzel szem-

ben a pravoszlavizmus megváltó és sorsdöntő szerepét váltig hirdető pánserb sajtóban és az utóbbi évek szerb irodalmi és publicisztikai termékeinek jórészen, kár szót vesztegetni, annyira magukon viselik a komolytalanságnak, a kritikátlan elfogultságnak, az elvakult gyűlölködésnek és a fanatizmus szertelenségeinek bélyegét. Az igazság érdekében csak azt kívánom megjegyezni, hogy a jugoszláviai római katolikus egyház kezdettől fogva defenzívába szorult s még a legnagyobb erőfeszítéssel is alig képes arra, hogy a harcias Vamava szerb patriarcha vezette szerb-pravoszláv ecclesia militans egyre kieleződő agresszivitásának és a pánserb irányzatú nacionalista szervezetek (Sokol, Narodna Odbrana, Omladina, Mlada Jugoszlávia, Karagyorgye stb.) mind hevesebb támadásainak ellenállhasson. Ebben a vonatkozásban röviden csak a jugoszláviai római katolikus püspöki kar által kibocsátott, olvasóink előtt már ismeretes¹ szokolellenes pástorlevél fejleményeire és a vegyes házasságok egyházi jogi kérdéseinek legújabb szabályozására (1933 szeptember) utalok, mely a szerb-pravoszláv hittérítésnek valóságos szabadalmat biztosít a többi egyházak rovására.

Mindezen előzményekből és megállapításokból Banics azt következteti, hogy a tekintélykormányzat bevezetése a politikai nehézségek leküzdésének és a külső veszedelmek elhárításának legcélszerűbb eszköze volt. Ezen túlmenően és megbízatásához híven pedig valóságos dicshimnusz zeng a „levitézlett“ áldemokrácia helyébe állított diktatúrára, mely az ő értékelésében nem egyéb, mint „a demokrácia és a fasizmus jól megfontolt kompromisszuma: egy központilag irányított, ellenőrzött és megszervezett demokrácia.“

Amint látható, mindez nem más, mint szavakkal való játék s hozzá még nem is látszó játék! Banics azonban még ezzel sem éri be, hanem túlbuzgóságában még egyéb szertelenségekre is vetemedik, melyek még azoknál is kétkedést és visszatetszést fognak kiváltani, akik a jugoszláviai viszonyok felőli tájékozatlanságukban különben hajlandók lennének fejtegetéseit figyelemre méltatni. Ilyen például az az állítása, hogy Zsivkovics tábornok-diktátor, főleg az egykori osztrák-magyar területeken, jóval nagyobb tekintélynek örvendett, mint maga Pasics, vagy az, hogy a diktatúra kerül a brutális megoldásokat és elveti a terrorizálás eszközeinek alkalmazását. Az ilyen és az ezekhez hasonló megállapításokat ma már mindenki a hitelesen igazolt tények tudatos és durva meghamisításának fogja minősíteni. Gondoljunk csak a politikai orgyilkosságok, kivégzések, bebörtönzések, kínzások és rendőri zaklatások tömeges eseteire és az összes szabadságjogok eltírására! A Banics magasztalta rendszer igazi képét különben az is mutatja, hogy azok közül, akik Pasiccsal együtt az állam tulajdonképeni megalapítói voltak, Trumbics és Korosec konfináltan, illetve internáltan állandó életveszélyben forog, Pribicevics pedig számkivetésben él.

Merész letagadásokkal és még oly leleményes ferdítésekkel Jugoszlávia belső helyzetének kuszátságát ma már nem lehet leplezni s még kevésbé kibogozni, mint ahogy a horvát nemzet és a szlovén és bosnyák föderalisták lebecsülésével sem lehet számottevő eredményt elérni. A korfui egyezményben és a genfi deklarációban a volt osztrák-magyar területeknek biztosított nemzeti egyenjogúság alapvető kérdései mint veszedelmes kelevények továbbra is ott fekélyesednek a jugoszláv állam testén és egészen bizonyos, hogy ezeket a kelevényeket korai műtétekkel nem lehet meggyógyítani. Hogy az 1918 december 1-én a horvát Szabor megkerülésével keresztülvitt mechanikai egységesítés a három testvémemzet legteljesebb egyenjogúsága alapján azok lelkileg megalapozott reáluniójává fejlődjék, ahhoz

¹ V. ö. Bajza József cikkét, Magyar Szemle 18 (1933), 75. 1.

mindenekelőtt sokkal több bölcs belátásra, különösen pedig sok türelemre és időre lenne szükség, amint ezt az 1905. évi fiúmei rezolúcióról nálunk is jólismert Supilo röviddel halála előtt 1917 július 22-én Jovanovics Joco akkori londoni szerb követhoz intézett levelében helyes előrelátással megállapította: „Én ellene vagyok az elhamarkodott nivellálásnak (ma ezt Gleichschaltung-nak mondanák), mely még nagyobb nemzeteknél sem járt kellő eredménnyel. Nekünk ezt a nivellálást (vagyis a jugoszlavizmus kiteljesülését) az időre és az eljövendő nemzedékekre kell bízunk.“ ^ Belgrád és a háborús zsákmánynak még a legvérmesebb reményeket is túlszárnyaló méreteitől megmámorosodott szerbség kétségtelenül akkor követte el a legsúlyosabb politikai hibát, amikor nyílt szerződészegéssel a józanságnak és a mértéktartásnak ezt a komoly intelmét felsőbbbségesen lefitymálta. S amint bizonyos, hogy az ismertetett védőirat kirívó hibái és ferdeségei egyenes arányban állanak a védett kormányrendszer belső bajaival, mulasztásaival és bűneivel s hogy rosszul állhat az az ügy, amelynek csak ilyen védője akad, úgy nem kétséges az sem, hogy a történelem kérlelhetetlen logikája, mely zökkenőkön és kilengéseken át is döntően determinálja az események szükségszerű fejlődését, valamint a horvátság és a szlovénység nemzeti törekvéseinek dinamikus ösereje végeredményben erősebbnek fog bizonyulni a diktatúra és pánszerb hegemonia egész hatalmi rendszerénél, sőt még a szerbség egyedulalmára és a horvát és szlovén nemzet jogfosztottságára felépített jugoszlavizmus fikciójánál is!

PROKOPY IMRE

KÖZMUNKAJELLEGŰ MAGÁNVÁLLALKOZÁS

AMUNKANÉLKÜLISÉG enyhítésére az államhatalom évek óta közmunkákat végeztet, amivel a magángazdaság elmaradt vállalkozásait igyekszik pótolni. Ezek a közmunkák azonban elég szűk keretek között folynak, mert méreteiket az államháztartás teherbíró képességéhez kell szabni. Természetes, hogy a magángazdaság vállalkozásait az állam egyedül nem tudja megközelítőleg sem pótolni, mert éppen a visszahanyatlott gazdasági élet okán az állam bevételi forrásai is csökkennek.

Szerény véleményem szerint a közmunkák helyett, (melyek az elért eredményekhez viszonyítva az államra nézve túlzott terheket és arányban nem álló áldozatot jelentenek) közmunkajellegű magánvállalkozásokat kellene életrekelteni. Ez abban állna, hogy az állam és közületek támogassák a magángazdaságnak azokat a ma elakadt vállalkozásait, melyek megindulása egyúttal közérdeket is jelent.

Abból a tényből indulok ki, hogy ma a közmunkáknak szinte kizárólag munkaalkalmak teremtése a célja. Az erre szánt összegnek tehát csakis a munkanélküliség enyhítése a rendeltetése. A másik adottság pedig, hogy ma nagyon sok vállalkozás és építkezés a különböző adómentességek és kedvezmények ellenére sem rentábilis kalkulációs szempontból, elsősorban éppen azok, amelyek a közösség szempontjából lennének fontosak. Ezért most fokozottan kellene az olyan vállalkozásokat támogatni, amelyek révén újabb érték keletkezik, minél gyorsabban és közvetlenebbül, a nemzet egyetemes célkitűzéseinek vonalában, amelyek újabb munkaalkalmakat, életet, lendületet jelentenek. Ezért javaslom, hogy a közületek azoknál a vállalkozásoknál, melyek a nemzeti terveződés vonalvezetésébe beillenek, a magántőkét oly módon támogassák, hogy a munkabérek fizetését vállalják magukra azokból a költségvetési kereteből, melyeket ezidőszent közmunkákra szánnak. Ez a vállalkozónak 25—40%-os kalkulációs előnyt jelentene, aminek révén e nemzeti szempontból kívánatos munkákat, bizonyos fokig közmunkajellegű vállalkozásokat, meg tudnánk indítani és pedig ily módon háromszor annyi munkát finanszírozhat az állam, mint közmunkák kiírásánál, mert a vállalkozásoknak csak V_3 -át fedezi a közület, $\frac{2}{3}$ részben pedig oly tőkét mozgósít, mely eddig a vállalkozásban nem vett részt, de most csábítaná a munkabéreknek az állam részéről való átvállalása. Természetesen ez csak — mint már hangsúlyoztam — bizonyos közérdekű vállalkozásoknál lenne meg. így vízierőknék kihasználása, városrendezés szempontjából fontos helyeken öreg házak lebontása és újjáépítése (pl. az Erzsébet-sugárút megnyitása), a hazai nyaralást előmozdító turista-, gyógy- és weekendszállók, csónakházak stb. építése. Ezzel a terveződés minden mechanikus korlát nélkül irányítható. Magasabb állami szempontból pedig teljesen közömbös, hogy a felépült, létesített objektum az állam magántulajdonát vagy pedig az állam polgárainak tulajdonát képezi-e? Sőt egyenesen kívánatosabb, ha a munkanélküliség enyhítésére fordított összegekből nem olyan építmények létesülnek, amelyeket később

az állami budget terhére fenn kell tartani, hanem olyan hasznos objektumok, amelyek később mint adófizető tényezők számítanak, A legfontosabb ez elgondolásban természetesen az, hogy ennél a megoldásnál az eddig pl. egymillió munkára helyett ezzel a rendszerrel három- vagy négy millió munkaalom adódik. (További előnyt jelent azért is, mert anyaghitel könnyebben áll rendelkezésre, a vállalkozás nehezebb része a munkabérek, a készpénzköltségek előteremtése.)

A jelzett összegek nemcsak a közmunkák költségvetési tételeiből, hanem még a karitatív segélyekre előirányzott összegekből is fedezhetőek volnának. Itt ugyanis új vállalkozási területek megmunkálásáról lenne szó és feltétlenül a ma munkanélküli, tehát karitatív segélyezésre szorultak közül kerülnének ki elsősorban a munkások.

Ez a terv beilleszthető a jelenlegi kormányzat politikai programjába is: a nemzeti munkaterv 44. §-a állami feladatnak ismeri el a munkanélküliek foglalkoztatását, sőt 45. §-ában külön hangsúlyozza, hogy ezt a kérdést munka nyújtásával óhajtja rendezni és nem segélyezéssel: „A munkaképes emberek munkanélküliség címén való segélyezésének elvi ellenségei vagyunk s a munkanélkülieket csak munka ellenében támogatjuk.“

Így tehát oly tőkét tudunk mozgósítani a gazdasági élet vérkeringésének felfrissítésére, melyek jelenleg visszavonulva, a nemzetgazdaság számára egyelőre elvesztek.

ACSAY LÁSZLÓ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A magyar-orosz diplomáciai megegyezés — Dollfuss tekintélyének emelkedése a bécsi vörös lázadás óta, ennek hatása a német politikára — Suvich budapesti útja, a római hármastanácskozás és a protokoll; olasz-francia, német-osztrák-magyar viszony s a kisantant és a Habsburg-restauráció — A leszerelés az „ambuláns-diplomácia” kezében; a belga miniszterelnök beszéde a francia belpolitikai helyzet

AZ ELMÚLT IDŐSZAK rendkívül élénk magyar külpolitikai tevékenység jegyében folyt le. Február elején került nyilvánosságra a magyar kormány az Orosz Szovjettel folytatott tárgyalásainak eredménye, a magyar-szovjet-orosz diplomáciai megegyezés. Ennek az egységnek következménye a diplomáciai viszony felvétele Budapest és Moszkva között.

A szovjet-kormány elismerése formailag nem volt szükséges, minthogy a magyar királyság annakidején 1918-ban részese volt a breszlitovszki békeszerződésnek, tehát már egyszer elismerte volt a szovjet-rezsimet. A magyar közvélemény bár világnézeti, szociális és emberiességi szempontból természetes és jogos kritikában részesítette az egyezmény megkötését, általában nyugodtan fogadta ezt a lépést, mint a viszonyok kényszerű fejlődésének következményét. Bármi legyen is egyéni és világnézeti szempontunk, mely elválaszt a vérengző bolsevizmustól, az tény, hogy Oroszország 170 millió lakosával egyike a világ nagyhatalmainak. Azt sem lehet tagadni, hogy a polgári szolidaritás a magukat a munkásokat is kizsákmányoló orosz proletárdiktatúrával szemben, a kapitalista és polgári társadalmak szegényére, sohasem is érvényesült. Ma pedig az a helyzet, hogy nincs már egyetlen nagyhatalom sem, mióta az Egyesült Államok is felvették a diplomáciai viszonyt, amely ne közlekednék Moszkvával és ne próbálna terményeit ezen nagy, bár béna gazdasági területen elhelyezni. Magyarország részéről nem lett volna reálpolitika, ha továbbra is megmarad az elefántcsont fellegráiban és nem fogadja, ha nem is túlzott szívéllyességgel, de komoly mérlegeléssel, azokat a közeledési kísérleteket, amelyeket a moszkvai kormány Budapest irányában egyes barátságos kormányok útján tett. Európának legutóbb már csak hat vagy hét állama volt, amely nem ismerte el a Szovjetet, illetve amelynek nem volt diplomáciai viszonya Moszkvával; köztük van ma is Románia, Jugoszlávia és Bulgária. Magyarországnak ez épp úgy politikai, mint gazdasági gesztusát valószínűleg nemsokára követi Szovjetország elismerése mindkét kisantant állam részéről (eddig Prágának volt egyedül érintkezése Moszkvával) és előreláthatólag Szófia is utánozni fogja a mi példánkat. Ami a Szovjettel létesítendő diplomáciai viszony belső következményeit illeti, a kommunista propaganda veszélye, amely tudvalevőleg a sejtiszervezetű agitáción keresztül igyekszik a magyar munkásságot és a falut megméltelyezni, állandóan létezett a múltban; nem hisszük, hogy növekedni fog a szovjetkövettség itteni működése által. Ezt a propagandát nem diplomataknak csinálják. Alig hihető, hogy a diplomáciai misszió kiténé magát annak a kockázatnak, hogy belékeveredjék az ilyen tevékenységbe, különösen ha tekintetbe vesszük a szerződésben bennfoglalt személyi és technikai biztosítékokat. A magyar gazdasági helyzet javuló irányzatot mutat — legalább is minden okunk megvan arra, hogy ezt remélhessük; közbiztonságunk elsőrangú, a rendőri ellenőrzés sem hagy semmi kívánni-

valót hátra. Végül rendkívül szerencsés körülmény a dolog megítélésére nézve az az esemény, amely ugyan csak pár hónappal az egyezmény aláírása után következett be, de, nézetünk szerint, a középeurópai bolsevista propagandának végérvényesen szárnyát szegte: ez a bécsi vörösök, az osztrák szociáldemokrácia végleges kiirtása.

Dollfuss osztrák szövetségi kancellárnak február 7-én és 8-án lebonyolított budapesti látogatása nyitotta meg azoknak a diplomáciai találkozásoknak hosszú sorát, amely az olasz, osztrák és magyar kormányfőknek nagyszabású római találkozásával érte el csúcspontját. Az okos és bátor osztrák államférfi Gömbös Gyula miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter látogatásának viszonzásául jött a magyar fővárosba, ahol osztatlan rokonszenvel találkozott. Δ kevéssel budapesti látogatása után kitört bécsi szocialista forradalom sikeres leveretése után széles körökben az volt a benyomás, hogy ha a kancellár kormányon marad is, személyes pozíciója megrendül, mert hiszen a Heimwehreknek köszönheti a győzelmet. A Heimwehr-alakulat vezéreinek, Starhemberg hercegnek és Fey őrnagynak politikai józanságára vall, hogy felismerték azt a rendkívüli súlyt és erőt, amelyet a kancellár személye kifelé és befelé képvisel. Politikai ítélőképességben és tapintatban, a legnehezebb helyzetek gyors áttekintésében a mai Ausztriában határozottan nincs külön ember Dollfuss kancellárnál, aki a kis köztársaság ügyeit annyi veszély között eddig is meglepő biztonsággal vezette. Nemzetközi tekintélyben pedig Európában is kevesen vetekedhetnek vele. A helyzet tehát az, hogy míg a Heimwehr súlyban gyarapodott a kormányon belül, addig a kancellár megerősödve került ki a véráldozatok miatt bár tragikus, de Európa és a keresztény civilizáció szempontjából rendkívül örvendetes bécsi leszámolásból. Egy másik jó hatása a bécsi véres napoknak, a polgári és nemzeti öntudat újabb fellendülésén kívül, az is, hogy az osztrák kormány viszonya a nemzeti szocialistákhoz és az osztrák nemzeti szocialistákhoz keresztül ügylátszik még a német kormányhoz is, tagadhatatlanul némi hangulati javuláson ment keresztül. A német kormány részéről fontos személyes jellegű lépés volt ebben az irányban az az intézkedés, amely Habicht képviselőtől, a német nemzeti szocialista párt ausztriai teljhatalmú megbízottjától, megvonta éppen ezt a teljhatalmát. Bármennyire cáfolták is ezt a hírt, minden jel arra vall, hogy Habichtnak ma már a német horogkeresztes párt ausztriai politikájának irányításában nincs többé elhatározó része. A Völkischer Beobachter berlini kiadásának egyik legutóbbi cikke pedig nyilvánvalóan hidat épít Berlin és Bécs kibéküléséhez. Hangoztatja, hogy ausztriai politikájuknak két fő célja van: az egyik, hogy a nemzeti szocializmusnak szabad fejlődést biztosítsanak, a másik, hogy Ausztria függetlenségét sehonnan támadás ne érje. Ez olyan alapnak látszik, amelyen a megegyezés, ha ez a szándék komoly és Őszinte és hacsak előre nem látható zavaros események nem következnek, egyáltalában nem tekinthető kizártnak.

Suvich olasz külügyi államtitkárnak Olaszország Ducéjának képviseletében február vége felé Budapesten tett látogatása már elhatározó lépéssel vitte előre a római hármas találkozó ügyét. Mussolini képviselőjének budapesti időzése és párórás bécsi nemhivatalos látogatása alatt a nagy találkozás programját előkészítették és a megbeszélendő témákat is messzemenően tisztázták. Az 1934 március 16-án Rómában az olasz kormány feje, az osztrák szövetségi kancellár és Magyarország miniszterelnöke által magyar, német és olasz eredeti szövegben aláírt jegyzőkönyvek megkoronázásai annak a több évre visszamenő nagyszabású diplomáciai munkának, amelyet a Duce kezdeményezett és amely a legutolsó tizenkét hónap folyamán alakult ki. Azt hisszük, nem túlozunk, ha ennek a látszatra nem sokat mondó meg-

egyezésnek Közép-Európa sorsának további kifejlődésére komoly jelentőséget tulajdonítunk. A római politikai jegyzőkönyv rendkívül rugalmas okiratnak látszik, hiszen egyfelől mindegyik államnak biztosítja minden felmerülő nemzetközi politikai kérdésben azt a lehetőséget, hogy a másik két aláíró hatalommal megbeszélje az éppen megoldásra váró problémát és abban a mértékben, amelyben ez utóbbiak is érdekelve vannak a tanácskozást egybehívó állam politikai helyzetének alakulásában, biztosítsa számára azok támogatását is. Másfelől mindez anélkül történik, hogy merev rendszerbe foglalná a három állam összeköttetését, vagy hogy valamilyen, harmadik államokat kizáró vagy offenzív jellegű blokk jönne létre. A három tanácskozó államférfinak és országaiknak érdeke teljesen azonos a béke érdekével és az aláírt okmány rugalmasságával éppen ezt az érdeket óhajtották szolgálni. Olaszország, Magyarország és Ausztria politikája együtt fejlődik ennek a mozgalmas korszaknak a dinamizmusával. A béke, amelyet mi akarunk, dinamikus béke. Célja az, hogy háború nélkül érje el azokat az elengedhetetlenül szükséges gazdasági és politikai változásokat, amelyek nélkül nem lehet az új Európát felépíteni, további célja: azt az új békét, amely fenntartásra érdemes lesz, megalapozni és állandósítani.

Megkönnyítette a római tárgyalások légkörét az a határozottan barátságos hangulat, amely Olaszország irányában Párizsban uralkodik, ahol, úgylátszik, mintha féltékenység nélkül kísérmék figyelemmel azt a nagyszabású működést, amit Ausztria függetlenségének megóvása és Közép-Európa újjáépítése érdekében Mussolini kifejt. Az osztrák-német viszonylatban beállott enyhülés pedig lehetővé teszi azt, hogy Németország is gyanakvás nélkül vegyen tudomást erről a megegyezésről. Hiszen a római protokoll nemcsak, hogy nem zárja ki más, Közép-Európában kiváltképpen érdekelt államok csatlakozását, hanem ha a tárgyi feltételek adva vannak és a közeledési szándék őszinte, azaz nem robbantó célzatú, ellenkezőleg a jegyzőkönyv fel is hívja csatlakozásra ezeket az érdekelt államokat. A magyar-német kereskedelmi szerződés, melyet február 21-én írtak alá Budapesten és amely a két állam viszonyát jellemző barátságos szellemben jött létre, nemcsak hogy akadályra nem volt a római gazdasági és politikai megegyezésnek, hanem ellenkezőleg — mint ezt az olasz sajtóban ki is emelték — meg is könnyítette a római hármamegegyezést a kivitelre kerülő magyar agrártermények egy része elhelyezésének biztosítása által. Magyarország örülne, ha része lenne abban az európai munkában, amely hivatva van a német-osztrák viszály remélt elintézése után közelebb vinni a német birodalmat Olaszországhoz és az olasz-francia viszony örvendetes javulása kapcsán létrehozni azt a tisztultabb európai légkört, amelyben a nagyhatalmak, a tisztábban látó vagy hatalmi mámorukból felocsúdó kisebb hatalmakkal együtt, felépíthetik a szilárdabb alapokon nyugvó új Európát. Ez a viág-politikai jelentősége a római egyezményeknek.

A gazdasági koncepció, amely a három államot a gazdasági jegyzőkönyvhöz vezette, szintén arról tesz tanúbizonyságot, hogy a realitások talaján állva, mindegyik állam a másik kettő iránti teljes szolidaritással igyekszik előbb olyan relative kisebb, bár területileg és lakosságban jelentékeny, keretben megtalálni a termelés és a kölcsönös árucseré oly racionálisabb megoldását, amely más államok csatlakozását lehetővé teszi. Magyarország szempontjából az a biztosíték, hogy Olaszország és Ausztria minden intézkedést meg fognak tenni, amivel a magyar gabona árából hazánkat sújtó kárt kiegyenlíthessék, rendkívül értékes pozitívum és kedvező kilátásokat nyit a magyar búza árának alakulására. Olaszország részéről nem csekély áldozat az az Ausztriának tett engedmény sem, hogy az osztrák ipartermékeket preferenciális vámmal engedi be a királyság területére.

El vagyunk rá készülve, hogy a kisantant igyekezni fog a hármass meg-egyeződést mindenféle gyanúval illetni. Hiszen éveken át bevált módszereivel újból megkísérelte Magyarország ellen éppen a megegyezés napjaiban — Olaszországgal kapcsolatban — ismét a titkos fegyverkezés vádját emelni. Az idők jele, hogy ennek alig volt visszhangja és amennyiben volt, arra már nem volt képes, hogy a tárgyalások iránt kialakult bizakodó és helyeslő légkört akár Párizs-, akár Londonban meg tudja zavarni. A kisantant egyes államainak most minden tényezőt latba vetve kell mérlegelniök, vajjon helyesen szolgálják-e saját érdekeiket, jövőbeli létük érdekeit, ha az utóbbi tizenöt év alatt kialakult zsákmánykonzerváló és helyzetmegmerevítő politikájukhoz csökönyszerűen ragaszkodnak. Meg kell gondolniök, hogy a legutóbbi évek folyamán minden földrengésszerű mozgásnak indult. Pedig nincs végtetesebb dolog, mint a természet erőinek ellenállani.

A bécsi lázadás leverése, amelyben a Heimwehnek oly kiváló szerep jutott, az a bomlási processzus, amely a kisantantot vagy egyes államait nyilvánvalóan fenyegeti és az a növekvő bosszúság, amellyel Franciaországban, különösen az utolsó kormányváltás óta, a kisantantnak a francia politikát befolyásolni igyekvő szándékait nézik, hirtelen újult erővel felszínre hozta a Habsburg-restauráció kérdését. Majdnem kétségtelennek látszik, hogy francia szándékosság volt ennek a kérdésnek ilyen intenzitású felvetésében. Mindenesetre francia lapok foglalkoztak legtöbbit és a legalaposabban a restauráció kérdésével — és pedig olyan lapok, amelyeknek közeli viszonya a kormánykörökkel közismert. A cél az lehetett, hogy a kisantantot megfenyegezzék. Prágának, Bukarestnek és Belgrádnak meg akarták mutatni, hogy ha ezek csak negatív politikát folytatnak és minden áldozattól visszariadnak, érdekeikbe vágó felépítési lehetőségeket visszautasítanak, akkor a nagyhatalmaknak van más módszerük arra, hogy őket térdre kényszerítsék. Az a szinte fejvesztett válasz, amivel a Habsburg-restauráció lehetőségét főképpen Benes és Jefrics fogadták és másrészt az a látszólag barátságosabb hang, amit Róma felé használnak, mutatja, hogy a taktika helyesnek bizonyult. Ami a magyar és osztrák legitimistáknak tizenöt éven át csak kis körben sikerült: bebizonyítani a Habsburg-restauráció vonzóerejét az utódállamokra, azt most Benes ország-világ előtt demonstrálta. Valószínűnek látszik azonban, hogy a restaurációs gondolat terjedésében pillanatnyilag ismét visszaesés fog bekövetkezni. Ezért azok, akik a legitimista politikának aktív képviselői, okosan tennék, ha az ügyet, mely szívükhöz közel áll, nem kockáztatnák esetleg túlkorai és elhamarkodott kísérletekkel. Ne felejtse el senki, hogy a magyar trónra még a Szent István koronájával megkoronázott király fiát is csak a nemzet egyetemének egységes akaratával lehet visszahelyezni.

MIALATT Közép-Európában olasz vezérlet alatt új politika alakult ki, addig az úgynevezett „konferencia-diplomáciát“ felváltó „ambuláns-diplomácia“ a nyugati fronton kísérletet tett arra, hogy a leszerelés kérdését tisztázza és közös nevezőre hozza az oly ellentétes álláspontokat. Mr. Eden, a nemrég a brit külügyi államtitkár helyettesül kinevezett lordpecsétör, Párizsba, Berlinbe, Rómába és ismét Párizsba utazott, hogy megismerkedjék a különböző álláspontokkal és igyekezzék a most egy éve született MacDonaldféle terv közös nevezőjére hozni Franciaországot, Németországot és Olaszországot. Mr. Eden valószínűleg igen érdekes politikai véleményeket hallott, alaposan megismerkedett Párizs engesztelhetetlen álláspontja indokaival, Berlin aspirációival és Róma áthidaló javaslataival. Azonban útja teljesen eredménytelen maradt. Párizs, mint az Londonnak küldött válaszjegyzékéből is kiderül, megmásíthatatlanul ragaszkodik ahhoz a tétel-

hez, hogy a leszerelést csak fokozatos csökkentések útján lehet elérni; ennek folyamányaként nem járul hozzá Németország bizonyos mértékű felfegyverkezéséhez; a hadseregen kívüli fegyvert viselő alakulatokat, mint amilyenek a német rohamcsapatok, szintén be akarja vonni a leszerelésbe „ azonnal igen szigorú és szankciókkal ellátott nemzetközi ellenőrzést óhajt életbe léptetni és a fenytékek alkalmazását a hatalmak garanciájával megerősíteni. Németország követeléseinek alapelve továbbra is a teljes jogegyenlőség, amely pedig csak akkor valósítható meg, ha a lefegyverzett államoknak mindazokat a védelmi fegyvereket megadják, amelyekkel a felfegyverzettek bírnak; viszont minden államot eltiltanak azoktól a fegyverektől, amelyeket a békeszerződések értelmében a lefegyverzetteknek sem szabad bírniok. Különösen vonatkozik ez a légvédelmi fegyverekre, amelyek nélkül mi, lefegyverzett államok, mindannyian szabad prédái vagyunk ellenséges érzelmű, állig felfegyverezett szomszédainknak. A Német birodalom a kontroll elvét elfogadja, de csak ha előbb a védelmi fegyverekkel való ellátásra jogot kap és ha a felfegyverzettek a támadó fegyverek elpusztításának első étapját elhagyták. Franciaország hajlandó lenne lényegesebb koncessziókra a leszerelés kérdésében, ha Nagybritannia a locarnói szerződésen túlmenően garantálná biztonságát. Erre az angol közvélemény viszont még nem érett, vagy talán sohasem is lesz hajlandó. Ez az a holtpon, melyhez a leszerelés kérdése megérkezett. Hacsak az olasz-francia vagy olasz-angol tárgyalások vagy az olasz-német viszony javulása változást nem hoz, nem valószínű, hogy a leszerelési konferencia elnöktanácsának április 10-ére tervezett összehívása alkalmából az egész tehetetlenségre kárhozottatott testület bármiféle komoly munkát végezhesen.

Franciaország helyzetét a leszerelés kérdésében némileg komplikálta Belgium mindenki számára meglepő állásfoglalása De Brocqueville gróf belga miniszterelnök a szenátus külpolitikai vitája alkalmából mondott beszédében rendkívül okos okfejtéssel és nyomatékkai mutatott rá arra, hogy eddig két út kínálkozott a leszerelés kérdésében Németországgal szemben. Az egyik a Versailles-i szerződés 213. cikkében foglalt szankciók alkalmazása lenne. Ehhez a Népszövetség Tanácsának többségi határozata szükséges. A belga államférfiú azonban kizártnak tartja, hogy Anglia és Olaszország hozzájáruljon egy ilyen határozathoz, minek következtében ehhez többséget sem lehetne találni a Tanácsban. A másik alternatíva preventív háború lenne, ez az orvosság pedig, mondotta Brocqueville gróf, rosszabb volna, mint maga a betegség és, fűzte hozzá, Franciaországban senki sem gondol ennek alkalmazására. A hiba abban a szellemben található, fűzte tovább gondolatmenetét a belga miniszterelnök, amely a Párizs környékbeli békéket létrehozta. Nem lehet vég nélkül igában tartani egy nagy népet. A történelem tanúságai szerint, folytatta bátor beszédét Belgium vezető államférfia, a legyőzőnek újból talpra állanak. A megoldás tehát, szerinte, csak a megegyezés síkján található, azaz koncedálni kell egy bizonyos mértékű felfegyverkezést, hogy a nyugalom állapota bekövetkezhesék, természetesen csak úgy, ha általános egyezményvel állapítják meg az egyik oldalon a felfegyverzés, a másikon a leszerelés mértékét és ezt nemzetközi ellenőrzés alá helyezik. A probléma éppen az, hogy ezt a mértéket nem lehetett eddig megtalálni és az ellenőrzés módszerére s a szerződés megszegői elleni szankciókra nézve sem lehetett mindenkit kielégítő megoldásra bukkanni.

A belga miniszterelnök beszéde kellemetlen feltűnést keltett Franciaországban, ahol a lengyel-német szerződés után a belga államférfiú megnyilatkozásában újabb jelét látták annak, hogy a legbiztosabb szövetséges is változtathat politikáján. Barthou külügyminiszter rögtön be is jelentette brüsszeli utazását a helyzet tisztázására. Követni fogja ezt az útját egy ter-

vezeti Varsó—prágai, esetleg Bécsset is érintő körút, amelyet annakidején Paul-Boncour is tervbe vett. Varsó az utóbbi időben tudvalevőleg mindinkább hangsúlyozta politikai függetlenségét és habár nyilvánvalóan legszorosabb viszonyban maradt Franciaországgal, a berlini szerződés megkötését mégis megdöbbenéssel vették tudomásul Párizsban. De még erősebb volt ez a megdöbbenés Prágában, ahonnan mindent elkövettek, hogy a német-lengyel viszony javulását megakadályozzák, hiszen az nyilvánvaló volt, hogy ha a lengyel nyomás Németország felé enyhül, akkor fokozottabb mértékben érvényesül a cseh Érc-hegység és a Szudeták irányában.

A francia külpolitika kétségtelenül nyert határozottságban, amióta a Doumergue—Barthou kormány van uralmon. A belpolitikai tisztulási folyamat azonban még távolról sem fejeződött be. A kormány megkapta a kamarától a felhatalmazást, hogy a létező törvények és rendelkezések ellenére rendeleti úton a folyó év június végéig életbe léptethet minden olyan rendszabályt, ami hozzájárulhat a költségvetési deficit eltüntetéséhez. Nagyjelentőségű lépés ez Franciaországban a kamara költségvetési diktatúrájának letörése irányában. Jele annak a félelemnek, amit a februári véres napok az egész francia közvélemény által megvetett képviselők lelkében életre keltek. A Doumergue-kormány tekintélye tehát befelé és kifelé határozottan megszilárdult. A két parlamenti vizsgálóbizottságnak, a megdöbentő Stavisky-ügy és a február 6-i utcai vérengzés okainak megvizsgálására kiküldött negyvennégyes bizottságoknak tárgyalása azonban veszedelmes gyűjtőanyagot rejt magában. A kompromittáló hullámok mindinkább körülnyaldossák a radikális pártot, amelynek nemcsak tagjai, hanem állítólag még a kasszája is nagy összegeket kapott a nagystílusú szélhámosoktól. Ez a veszedelem arra készíti a radikálisokat és szövetségeseiket, hogy a jobboldali pártokat és vezérférfiaikat kompromittálják. Ugylátszik a kölcsönös korrupció az, ami a demokráciában az egyensúlyt biztosítja. A leleplezések azonban nemcsak az egyensúlyt zavarják meg, hanem az egész rendszert felborulással fenyegetik. Akik jól ismerik a francia nép hangulatát, azt állítják, hogy a nyugalom, amely az új kormány megalakulása óta bekövetkezett, nem jelenti a végleges tisztulás első állomását, hanem csak átmenetet egy újabb megmozduláshoz, amelynek időpontját és méreteit ma még megközelítőleg sem lehet meghatározni.

OTTLIK GYÖRGY

ANDRÁSSY ES FERENC FERDINAND GRÓF ANDRÁSSY GYULA KIADATLAN NAPLÓJÁBÓL

Andrássy Gyula gróf 1905-től fogva családja régi bizalmasának, az országgyűlési gyorsiroda volt főnökének, boldogult Kónyi Manónak kérésére tollbamondta azoknak a politikai eseményeknek krónikáját, amelyeknek közvetlen részese vagy tanúja volt. Kónyi a lediktált szöveget gyorsírással jegyezte, azután letisztázta és Andrássyval autorizáltatta. Így jöttek létre Andrássy naplói, 1905-től majdnem Kónyi elbetegedéséig, illetve haláláig (1917. december 24.) s együttvéve tizenkét főlő kötetet tesznek ki. A naplók a proletárdiktatúra idejében boldogult Andrássy Gyula nővérének, Batthyány Lajosné grófnének kezébe kerültek, a Teréz-körúti Batthyány-palotába, ahonnan azonban a kommunizmus alatt, amikor ez a ház a terrorfiúk kaszánya lett, hét kötet eltűnt. Andrássy még életében sokat fáradozott az elveszett kötetek felkutatásával, de hasztalan. Az Országos Andrássy Bizottság elhatározta a megsonkított napló kiadását, (amivel itt alulírottat bízta meg), mert a háborúelőtti Magyarország történetére nagyértékű forrásmunkát lát benne s egyben alkalmasnak tartja arra, hogy az elhunyt nagy államférfinak a közvélemény által félreismert alakját megvilágítsa. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy az alább következő fejtegetések és viták az úgynevezett alkotmánybiztosítókra vonatkoznak, amelyeket az 1906—1910. országgyűlést megnyitó trónbeszédében Ferenc József király „tekintettel a közelmúlt (1905—1906) sajnálatos eseményeire“ bejelentett s amelyeknek törvényszerű kidolgozását Andrássy, mint a koalíciós kormány belügyminisztere vállalta. Az 1907. évi 58, 59, 60. és 61-ik törvénycikk előzetes szentesítését a király részéről nehezen leküzdhető aggodalmak késleltették, amelyeket különösen Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceg élesztett, aki a királyi hatalom csorbítását látta Andrássy javaslataiban. A király egyenes kívánságára Andrássy kihallgatáson jelentkezett Ferenc Ferdinándnál, hogy megkísérelje a főherceg aggodalmainak leküzdését.

Pethő Sándor

TEGNAP DÉLELŐTT egy és háromnegyed óráig Ferenc Ferdinánd főhercegnél voltam.

Mikor hozzá beléptem, a főherceg azt mondta, örül, hogy alkalma van velem beszélni. Tudja, hogy az alkotmánybiztosítók tárgyában kerestem föl. Mielőtt azonban reátérnénk, saját magáról akar némelyeket elmondani. Ő becsületes, egyenes ember, aki igazat mond és hazudni nem bír. Velem szemben is teljes őszinteséggel fog nyilatkozni. Róla sok ellensége egyre azt híreszteli, hogy nem barátja a magyaroknak. Teszik ezt hozzá igen közelállók is. Egyiküket meg is nevezi: Izabella főhercegnőt. Ez pedig hazugság. Sokat volt Magyarországon mint katona, ezenkívül számos vadászatot vett ott részt. Ismeri a magyarokat és rokonszenvet érez irántuk. Éppen annyira szereti őket, mint a monarchiának bármely más nemzetét. Éppen annyira magyarnak tudja magát, mint osztráknak. Magyarországon csak a Hochverrätereknek az ellensége.

— Erre mosolyogtam és azt mondtam: Hochverräter kenne ich in Ungarn nicht.

A főherceg azt felelte rá: Ja doch. Azzal folytatta, hogy egyáltalában fönn kell tartani a királyi jogokat. Magyarországnak szüksége van erős királyságra. Ha ő állást foglal az alkotmánybiztosítók ellen, ezt azért is teszi, mert szereti a magyarokat és nem akarja,

hogy az ország oly konfliktusokba keveredjék, amelyek nagy kárára volnának. Magyarország nem elég erős arra, hogy magában megálljon s rá van szorulva arra, hogy a külfölddel szemben Ausztriával egységet képezzen, mert csak így lehet egy nagyhatalom részese. Két évvel ezelőtt elolvasta „kitűnő“ könyvem az 1867. évi kiegyezésről és ennek az álláspontján van. Ma nagyon szomorúak a monarchiában az állapotok. Ausztriában egyetlenegy számottevő párt sincs, amely Magyarország iránt rokonszenvet érezne. Általános a jelszó: Los von Ungarn, Tulajdonképpen néhány zsidó, a Neue Freie Presse és az osztrák kormánynak néhány tagja, akik az előbbienekkel összekötötést tartanak fenn, akarja a kiegyezést Magyarországgal. Ő a leghatározottabban rosszalja ezt az irányt, de azért jó volna, ha magát a tényt a magyar politikusok szemük előtt tartanák s nem támasztanának oly követeléseket, amelyek az Ausztriában amúgyis nehezen elfogadható kiegyezést még elfogadhatatlanabbá teszik.

Áttérve az alkotmánybiztosítókra, az én javaslatom a Magyarországon amúgyis roskadozó királyi hatalmat még inkább meggyöngíti s ez annál végzetesebb lehet, mert előre látható, hogy erre a javaslatra más hasonlók következnek. Tudja, hogy a javaslat egyenesen ő ellene irányul, hogy a magyarok tőle félnek, azért akarják a királyi hatalmat csonkítani, hogy az az ő kezében rájuk nézve veszélyessé ne válhassék. Annál kevésbé járulhat hozzá. El van rá határozva, hogy a legerélyesebben tiltakozik az ellen, hogy az előterjesztésre őfelsége megadja az engedelmet; ha pedig ezt a király mindamellet megadná, ő valamely formában vagy a titkos tanácsosokat hívja össze, vagy pedig a Hof- és Staatsarchívba írásban beiktatja óvását. Utoljára is a királynak jogában van azt tenni, ami neki tetszik; a főherceg azonban már azért is, hogy a jövő szempontjából magát fedezze, kénytelen tiltakozását papírra tenni. Atyja 1867-ben hasonló óvást akart megfogalmazni és reá akarta venni az összes főhercegeket, hogy járuljanak hozzá. Ezen szándékát Rainer főherceg ellenállása miatt nem valósíthatta meg. Követni akarja atyjának példáját, akinek politikai nézeteivel teljesen egyetért. Különben nemcsak ő van vele így, utóda, Károly főherceg¹ is osztozik felfogásában. A katonai kérdésben három generáció uralkodója egyet akar: az eddigi állapot fenntartását. Őt nem lesz lehetséges terrorizálni, mint ahogyan sajnos a jelenlegi uralkodót szokták. Elhatározásától nem fog eltérni. Ezek után felhívott engem nézeteim előadására.

— Engedelmet kértem arra, hogy éppen olyan őszinteséggel nyilatkozhassam, mint a főherceg tette. Legtöbb ember nem mond igazat és főleg trónörökösrel szemben még az olyanok is, akik nem szoktak hazudni, nyilatkozataikban a jövődöbéli uralkodó fölfogásához alkalmazkodnak és szájaíze szerint beszélnek. Az igazság elpalástolása pedig a legrosszabb szolgálat, amelyet valaki másnak tehet. Nem törődve a következményekkel, mindig azt mondom, amit igaznak tartok.

— Ami a politikai célokat illeti, amelyeket a trónörökös magának kitűzött, örömmel mondom, hogy azok azonosak az én céljaimmal. Meggyőződésem, hogy Magyarországnak érdeke az 1867-ik évi ki-

¹ A későbbi IV. Károly király.

egyezés folytatása, tehát az is, hogy kifelé Ausztriával együttesen járjon el. Az országnak mindenekfölött való érdeke pedig az, hogy a király és a nemzet között teljes legyen a harmónia. Az eszközökre nézve azonban, amelyekkel a célok biztosíthatók, úgy látom, hogy eltérés van a főherceg között és közöttem. Ha igaz is, hogy a magyar nemzet nem eléggé erős arra, hogy önálló államot alkosson, eléggé erős arra, hogy tönkre tegye azt a dinasztíát, amely ellene akar kormányoztatni. Amennyire meg lehet élni a magyar nemzettel és amennyire támaszt lehet benne találni, ha királya jóakaratot mutat iránta és alkotmánya iránt, éppen olyan bizonyos, hogy az egész nemzet egy táborba gyűlik ellene, mihelyt meggyőződik arról, hogy fejedelme veszélyezteteti jogait.

A főherceg erre azt mondotta: Ja, ja, das weiss ich. Es fallt mir nicht in Traume ein, gegen die Verfassung regieren zu wollen. Ezután szóba hozta, hogy Magyarországon milyen véleménnyel vannak felőle.

— Azt jegyeztem meg, hogy kénytelen vagyok megerősíteni, amit a főhercegtől hallottam. Kénytelen vagyok azt mondani: hogy igen, úgy van. Ennek oka nem egyesek intrikája, hanem a főherceg következetes magatartása. Nincs a világon trónörökös, aki annyira mutatná, hogy nem kívánczik jövőendő alattvalóival érintkezni, mint fenséged. Lehetetlen ezt másképpen magyarázni, mint úgy, hogy nem tartja érdemesnek velük érintkezni, nem tartja szükségesnek, hogy magát velők megismertesse. Ha valaki birtokot örököl, az a kívánsága, hogy mielőtt átveszi, megismerkedjék az azt kezelő tisztekkel. Annál természetesebb, hogyha valaki egy nemzet trónját örökli, érintkezést keres az odavaló vezető emberekkel. Enélkül nem alkothat magának helyes ítéletet a helyzetről. A hírlapok hemzsegnek a valótlanágoktól és nem tüntetik fel igazi világításban az állapotokat. A szereplő egyes emberek megismerése nélkül nem lehet a parlamenti és politikai helyzetről világos képet formálni. Elismerem, hogy a mai válságnak és az én javaslatomnak egyik főoka az a bizonytalanság, amelyet a nemzet a maga jövője iránt érez. Ha a nemzet hinné, hogy nagy vonásokban ugyanaz lesz ezentúl is a kormányzati rendszer, amelyet a mostani uralkodó követ, nem vett volna rajta annyira erőt a nervozitás és másképpen fogná föl a helyzetet. A főhercegnek ugyanis eminens érdeke, hogy magát megismertesse és a nemzetet megnyugtassa. Ha békés és rendes viszonyok között történik meg a trónváltás, akkor ideje volna a nemzetet meggyőzni arról, hogy a felőle terjesztett hírek alaptalanok és hogy jóakarátú, igazságos fejedelem lesz. Ha ellenben, amit előre nem tudhatni, komplikációk, európai bonyodalmak közben következik be a változás, akkor végzetessé válhatnék reánézve a nemzetnek ma róla táplált véleménye, mert ez esetben támaszt a nemzetben hiába keresne. Nem helyes magát ezen kockázatnak kitennie. Ha, amit örömmel hallottam, az igazságnak nem felelnek meg a róla terjesztett hírek, akkor mennél hamarabb tényekkel kell ezt tudomására juttatnia.

Megjegyzésemre, hogy hír szerint a főherceg azt mondotta, „Nach Ungarn muss man einmarschieren“, a trónörökös azt felelte: Sowas habe ich nicht gesagt.

— Az alkotmánybiztosítékokról szóló javaslatomról azt mondtam, hogy a főherceg túlozza annak következéseit. Az nem a parlament és nem a vármegyék hatáskörének a kormánnyal szemben való tágitását célozza, hanem csak a törvény uralmát akarja biztosítani. Ma, ha ellentét támad a vármegyék és a kormány között s a parlament nincs együtt, a vármegyék azt mondják, hogy, szerintük nem lévén a kormány parlamentáris, megtagadják tőle az engedelmisséget. S ilyenkor nincs bíró, aki a vitás kérdésben döntene. így volt ez Fejérváry idejében. Mi éveken át húzhattuk volna az ellenállást anélkül, hogy a kormánynak módjában lett volna akarátát végrehajtani. Ha ellenben az én javaslatom törvényé válik, akár együtt van a parlament, akár nincs, a bíróság fogja kimondani a végső szét. Ha a kormány törvényes alapon áll, a bíróság biztosítani fogja a vármegyék engedelmisségét. Ha ellenben a kormány törvénytelen eszközökkel dolgozik, ebben a bíróság meg fogja akadályozni. Nem szabad föltételezni és abból kiindulni, hogy mindig a kormányok lesznek azok, amelyek törvénytelen alapra helyezkednek. Sejttem, hogy a főherceg legfőbb kifogása az ellen irányul, hogy a rendkívüli főispáni hatalomnak egy részét, azt, amely szerint az így fölhatalmazott főispántól helyettesített tisztviselő állandóan megmarad azon állásában, amelyet helyettesít, — az 1886-ik törvénynek ezen rendelkezését — az én javaslatom eltörli. Ez nem oly veszély, mint amilyennek a főherceg látja s a szóbanforgó rendelkezés fenntartására nincs szükség. Elhoztam a magyar közigazgatási törvényeket és velők be tudom bizonyítani, hogy a kormány a főispán útján minden tisztviselőt elmozdíthat, mindegyiküket helyettesítheti s hogy egyáltalában olyan nagy a hatalma, mint egyetlenegy más alkotmányos kormánynak sem, úgy, hogyha a szóbanforgó egyik jogát el is vesszük, marad neki még elég, amivel akarátát érvényesítheti. A baj Fejérváry idejében nem az volt, hogy a kormánynak nem volt elég joga, hanem az, hogy nem volt és nem lehetett elég erkölcsi bátorsága, tekintet nélkül minden következményre, jogaival erélyesen élni. Saját jobb lelkiismerete volt a gyöngesége. Éppen legutóbb nekem is volt olyan esetem, hogy egy megye nem akart engedelmeskedni. Anélkül, hogy a legkevésbé is gondoltam volna rendkívüli eszközökre, néhány nap alatt célt értem. A rendkívüli hatalomnak szóban levő részét úgy sem lehet végrehajtani. Ez bebizonyult, mihelyt miniszterré lettem. Annak ellenére, hogy a Fejérváry-kormánytól kinevezett egyének a törvény értelmében állandó tisztviselők lettek volna, sürgönyileg valamennyiüket elbocsátottam. Ezt tenni kénytelen voltam, mert különben az utcán ütötték volna őket agyon, s kénytelen voltam azért is, mert az új kormány nem hagyhatta meg a közhatalmat olyanok kezében, akiket mint elzüllött és megvásárolt embereket az egész közvélemény utált. A főhercegtől féltett jog tehát ma már megszűnt élő jog lenni. Egyetlen értéke az, hogy segítségével könnyebben lehet helyettesítő tisztviselőket kapni; de még ezt az értékét is elveszítette, mert a tőlem adott példa jövőben elijesztőleg fog hatni.

A főherceg erre azt mondotta, hogy elég hiba volt, hogy ezt tettem.

— Elismertem, hogy ezen cselekedetem formailag nem egészen megokolható.

A főherceg közbevágott: Also, Sie würden's nicht wiederholen.

— Azt feleltem: Ich würde es jedesmal wiederholen. Mert teljesen lehetetlen volt ezeket a helyettesítő tisztviselőket állásukban meghagyni. Különben, ha a kormány a nemzettel ellentétbe jut, két eset lehetséges. Vagy vele tart a nemzetnek tekintélyes része, vagy pedig elszigetelve áll. Az első esetben a szóbanforgó szakaszra semmi szükség nincs, mert politikai meggyőződésből vagy politikai gyűlöletből és szenvedélyből mindig fog találkozni elég ember, aki a neki felajánlott helyettesítő hivatalt elfogadja. Ha ellenben a kormány el van szigetelve, akkor az egyetlen eszköz az, amelyet Fejérváryék praktizáltak, akik az eladósodottak sorában kerestek tisztviselőket és őket búsán megfizették. Az én javaslatom tehát nem olyan veszélyes, mint amilyenek a főherceg tartja. Nagy veszedelmet rejtene ellenben magában a javaslat elejtése. Ez sokkal többet ártana a koronának, mint amennyi hátrányt a javaslatban lát. Ha előterjesztésére a király nem adná meg az engedelmet, okvetlenül lemondanék és valószínű, hogy velem együtt odahagyná az állását az egész kabinet. A király nem találna minisztereket. Ott volnánk, ahol voltunk Fejérváry idejében. A trónörökös azt mondta, hogy a magyarok folyton koncessziókra kényszerítik a királyt. Azt gondolja-e a főherceg, hogy az ő és a királyság érdekében van az öreg urat ismét beleszorítani oly helyzetbe, amelyben végül mégis kénytelen lesz koncessziókat adni? Azt gondolja-e, hogy a királynak és neki, a trónörökösnek érdekében van olyan körülmények között, mint aminők ma fennforognak, törésre juttatni a dolgokat? Ha azt tartja, hogy a királynak és a nemzetnek meg kell vívni egymással a harcot, várjon vele addig, amíg maga lesz érte felelős és amikor az ő erélye lehet benne tényező, de ne hajtsa be az öreg királyt olyan helyzetbe, amely természetével meg nem egyezik. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az öreg úr személyiségét.

Igaza van, mondotta a főherceg. Fáj is nekem nagyon, hogy szembe kell vele helyezkednem. De kényszerítettek rá. Engem sohasem kérdeznek meg, nem tudok semmiről sem, amit előkészítenek. Az alkotmánybiztosítékok javaslatáról is csak a hírlapokból szereztem tudomást s mégsem járja, hogy fait accompli-kat teremtsenek, amelyeknek én adom meg az árát. Ha az ön javaslatáról idejében értesítenek, róla korábban beszélhattünk volna egymással, jobban megértettük volna egymást és talán megegyezésre is jutottunk volna, így kénytelen vagyok jogommal élni és a javaslat ellen tiltakozni.

— Utaltam a nagy felelősségre, amelyet ezzel a főherceg magára vesz. A javaslat elejtésének egész ódiума rá háruhá. A főherceg csak az imént panaszkodott amiatt, hogy ellenségei befeketítésén dolgoznak. Óvása a nemzetnek tőle való állandó elidegenedését vonná maga után.

A főherceg erre azt felelte: Ugyan, mi az a népszerűség? Ezzel én nem törődöm. Azt tartom, hogy az uralkodó kötelessége minden esetben azt tenni, amit jónak hisz, nem gondolva azzal, tetszik-e vagy

nem tetszik. A történelem mindig igazságot szolgáltat annak a királynak, aki a helyes úton jár. Neki volt módjában meggyőződni róla, hogy a népszerűségnek mi az értéke. Mikor annakidején egyszer télen Budapesten volt, Széli Kálmán szokott frázisainak egyikével azt mondta neki: A nemzet fenséged lábainál fekszik. Néhány héttel reá, mert Szentpétervárra tervezett útjával kapcsolatban olyant készült tenni, ami a magyarok egy részének nem tetszett, a sárga földig legyalázták.¹ A királynak sem volt haszna a népszerűségéből. Mennyit tett ő a magyarokért és mégis mennyire támadták. Esküszegőnek is elnevezték.

— Azt jegyeztem meg, hogy nagy rokonszenvet érzek az iránt, aki, ha valamit jónak tart, azt meg is teszi, akár tetszik, akár nem. Miniszternek ilyennek is kell lennie. Baj nem származik belőle, mert ha személye gyűlöletessé válik, egyszerűen eltávozik helyéről. A király azonban ezt nem teheti. Neki helyén meg kell maradnia. Ezért nem szabad a királynak magát túlságosan exponálnia, hanem ügyelnie kell arra, hogy megóvja nimbuszát és népszerűségét. A parlamentáris rendszernek ezt a nagy előnyét túlhajtott személyes akciókkal és a népszerűséggel való nemtörődéssel már családja és elsősorban utódja érdekében is szigorú kötelessége nem kockáztatni, s amennyire csak lehetséges, a nemzet közakaratóval harmóniában kell lennie és szorgosan kerülnie az összeütközést. Pláne aránylag kicsinységek kedvéért, mint amilyen a szóbanlévő javaslat, mindenkorra elrontani a viszonyt a nemzettel, öreg hiba. Ámbár nagyon örülnék, ha mennél előbb odahagyhatnám állásomat, amit okvetlenül megtennék, ha javaslatomat nem terjeszthetném a képviselőház elé: kérve kérem a fenséges urat, ne avatkozzék annyira ebbe a dologba, különben nagy kárt tenne a nemzetnek is, a királynak is az érdekén.

A főherceg azt mondta: Nagy kár volna, ha én lemondanék. Az ön politikája nagy vonásaiban helyes s mindig kár, ha egy tisztességes ember visszavonul; de terrorizáltatni — folytatta — nem engedem magamat. Az ember ne tegyen mást, mint amit jónak hisz. A jövőben sem fogok soha másként cselekedni. Nem leszek báb, amelyet hol ide, hol oda ráncigálnak, hanem haladni fogok a magam útján.

— Helyeseltem azt, hogy a főhercegnek van öntudatos politikája. Alkotmányos királynak azonban az is kötelessége, hogyha kell, le tudja győzni saját véleményét. A parlament többségével, a nemzet akaratával számolni nem annyit tesz, mint bábnak lenni, hanem annyit, mint az okosság parancsa szerint kellőleg mérlegelni a lehetőségeket. Az uralkodónak joga is korlátolt, éppen annyira, mint vannak jogai, vannak kötelességei is. Közéjük tartozik az is, hogy a politikában egyéni akaratát ne tartsa egyedül irányadónak, hanem figyeljen a parlamentnek akaratára is. Csak az orosz cár mondhatja magáról azt, ez is már csak a múltra szól, hogy mindig és mindenben a maga akaratára szerint kormányozza az országot. A főherceg közbevágott,

¹ Ferenc Ferdinánd a maga politikai kíséretébe beosztani akarta Zichy János grófot, az országgyűlési néppárt elnökét s az ellenzék egyik tagját. Ez ellen a Széll-kormány állást foglalt.

hogy igazam van, de ő nem is úgy értette azt, amit mondott. Szó sincs róla, a parlamentnek is megvannak a maga jogai, de a király is önálló tényező és neki is kötelessége, hogy a maga lelkiismeretét kövesse. Elismeri azonban, hogy ezt is csak jogainak korlátain belül teheti.

— Így — mondtam — ugyanaz a véleményünk. De, tettem hozzá, az okosság megköveteli, hogy a fejedelem még jogai korlátain belül is legyen tekintettel a hatalmi helyzetre, ne daczból csináljon politikát és ne tulajdonítson jelentőséget annak a látszatnak, hogy elhatározásaira nem lehet befolyást gyakorolni. Ellenkezőleg, egyesegyedül életbevágó kérdésekben, olyanokban, amelyekben engedékenység erős hite szerint katasztrófát idézhetne elő, csakis ilyen vitális kérdésekben kösse meg magát, s minden másban lehetőleg engedjen és alkalmazkodjék a közakarathoz. Nem merev ragaszkodással egyszer elfoglalt álláspontjához, óvja meg a király tekintélyét, hanem az, ha okosan meg tudja előzni a kríziseket és mielőtt a körülmények kényszerítenék rá, szabad akaratból adja meg azt, amit a haladó kor követel és amire tényleg szükség van. Ha így tesz, akkor nem áll be reá nézve az a helyzet, hogy mintegy a mellének szegzett revolver hatása alatt módosítja felfogását.

— Különben — folytattam — a király trónbeszédében megígérte az alkotmánybiztosítékokat. Ha előterjesztésükre nem adná meg az engedelmet, szószegővé válnék.

A trónörökös erre azt mondta, hogy a trónbeszédnek rendesen csak kortesfogások, pártok összetoborzása végett. Ha fölütjük az utolsó évek trónbeszédeit és megnézzük, hogy mi mindent ígértek meg bennük és másfelől azt vizsgáljuk, hogy ezen ígéretek közül mik valósultak meg, kiderül, hogy alig volt rá eset, hogy az ígéretek bevaltották volna. A trónbeszédnek csak általános törekvéseket jeleznek, de hogy ebből mennyit lehet megvalósítani, azt a közbejövő körülmények határozzák meg.

— Bocsánatot kértem, hogy nem fogadhatom el a főherceg érvelését. Igaz, hogy a trónbeszédnek gyakran olyan javaslatokat helyeztek kilátásba, amelyeknek előterjesztésére nem volt alkalom, amelyeket előre nem látott fontos más tárgyak háttérbe szorítottak. Ezen nem is ütközött meg a közönség. Egészen más a mostani eset, amikor a javaslatot a parlament és a közvélemény egyhangúlag sürgeti és amikor elmaradását a királynak első elhatározásától homlokegyenest eltérő akarat okozza.

A főherceg azt mondta: Ezt értem és nem is lehetne a dolgot másképp csinálni mint úgy, hogy a király manifesztumban Magyarországhoz fordulna és megmondaná, hogy megígértem ugyan ezen javaslat előterjesztését, de utólag belátom, hogy az veszélyeztetné a nemzetnek életbevágó érdekét, mert gyengíti a királyságot, ennél fogva megtagadom tőle a szankciót.

— Ezt végzetes cselekedetnek tartanám, mert alapjában rendítené meg a királyi tekintélyt. Nem szabad, hogy a király kevesebb legyen egy gentlemannel.

A főherceg azt mondta, hogy amiket hallott, jórészt megingatták a javaslatról eddig táplált nézeteit s hogy részben most másképpen

látja az ügyet, mint látta eddig. Ámbár elismeri, hogy a javaslat nem oly veszélyes, mint gondolta, a végső szót még nem mondja ki. Antipátikus neki már maga az a kívánság, hogy alkotmánybiztosítékokat teremtsenek. Maga ez a gondolat gyengíti a királyi tekintélyt. Jól meg fogja rágni, hogy mit tegyen. Van neki olyan jogtanácsosa, akiben nagyon megbízik. Elmondja majd neki mindazt, amit tőlem hallott és megbeszéli vele a dolgot. Csak azután fog határozni. Ha bizalmi embere úgy vélekedik mint én, esetleg el fog állani tiltakozó szándékától.

A főherceg úgy nyilatkozott, hogy igaz az, amit én bajnak mondtam, tudniillik hogy ő nem ismeri eléggé a magyar vezető politikusokat. Közülük ugyan többel áll érintkezésben, mint én hiszem. Nagyon nehéz az ő helyzete. Ha elmegy Magyarországra, ott kiejtett minden szavát elferdítve juttatják a királyhoz, aki azután nervózussá lesz és megharagszik rá. Minden magyar ember politizál és ha ő is belebocsátkozik ebbe a témába, akkor mivel hazudni nem bír, másfelől azonban mégsem lehet mindenkiel szemben nyütan beszélnie, nagy zavarba jut. Ha pedig a politikáról megindult beszélgetésben nem vesz részt, akkor ostobának tartják. Ebben meg szintén nincs kedve megnyugodni. Ezért is nem ment el annyiszor Magyarországra, mint szeretett volna.

— Nem ismerhettem el alaposnak a főherceg argumentumát. Akikkel öfensége Magyarországon összejön, nem oly neveletlenek, hogyha ő nem kezd politikáról beszélni, ők tegyék meg. Ha meg a főherceg nem beszél politikáról, akkor sem fogják ostobának tartani, mert megvan az a jó tulajdonsága, hogy tud bánni az emberekkel. Mikor a főherceg Budapesten politikusokat meghallgatott, mindegyikükben a legjobb benyomást keltette. Ha tehát nem akar politizálni, ebből szellemi erejére semmiféle következtetést nem fognák levonni, mert mindenki megérzi, hogy az ő helyzetében tartózkodónak kell lenni. Bajnak mondtam, hogy a főherceg nem megy el többször Budapestre; ezt az utat, ha kényelmetlen is, gyakrabban kellene megtenni.

A trónörökös ezt belátta, de azt mondta, hogy míg a politikai helyzet élessége nem enyhül, a kívánságot nem teljesítheti. Még egy másik okom is van reá, amiért nem szívesen megyek Budapestre. Feleségemet rendkívül szeretem. Házaséletem a legboldogabb, amelyet csak elképzelhetni. A legokosabb, amit egész életemben eddig tettem, az volt, hogy nőül vettem feleségemet. A királyi várba azonban nem vihetem el és az sem járja, hogy én ott lakjam, feleségem meg hotelben szálljon meg.

— Azt mondtam, hogy ezt megértem, de van mód reá, hogy a főherceg ezen segítsen. Építsen magának Budapesten palotát.

A főherceg ezt meg akarja gondolni. Ezidő szerint azonban nem tehet a dologban semmit. Reméli, hogy ezentúl többször lát és akkor erről a gondolatról is beszélünk majd egymással.

Melegen megköszönte fölvilágosításaimat, azokat magára nézve igen becseseknek mondtotta és ezen szavakkal: „Sokat tanultam belőlük“, elbúcsúzott tőlem.

— Mikor a főherceg beszélgetés közben a királyi jogokról szólott, azt mondtam: Nagyon megértem, hogy öfensége hévvel védi meg

a királyi jogokat; de azt már nem értem meg, hogyha már tiltakozik valami ellen, miért nem tette ezt az általános választói jog megvalósítása ellen, mert ez sokkal veszélyesebb a királyi hatalomra nézve, mint az a javaslat, amelyet én terveztem az alkotmánybiztosítékokra nézve. Az általános választói jog új nagyhatalmat teremt Ausztriában, amely nemcsak hogy nagy erő lesz, de amelyet vezetni is alig lesznek képesek.

A főherceg azt felelte: Ebben teljesen igazam van. Elleneztem is és habár nem formálisan, tiltakoztam ellene. De nem törődtek velem és megcsinálták ellenemre. Kérdezte, mit teszünk ebben Magyarországon?

— Azt feleltem, hogy kidolgoztam az általános választói jogról szóló törvényt, mint ahogy megígértem. Oly messze azonban, mint Ausztria ment, nem megyek el benne. Ragaszkodom a plurális választói joghoz. Enélkül értelmetlen és be nem számítható elemek döntenének Magyarország sorsa fölött.

A főherceg azt mondta: ezt helyesen teszi. Hozzátette: az új választói törvénytől mégis azt remélem, hogy végrehajtása után nyugodtabb lesz a parlamentben a hangulat. Az örökös közjogi velleitások, amelyek csak egyes ügyvédek és egyes vezető politikusok fejében motoszkálnak, amelyekkel azonban a nagy tömegek nem törődnek, el fognak hallgatni. Azt hiszi, hogy a képviselőházban mutatkozott bajok csak egyes klikkektől erednek.

— Ezt a fölfogást tévesnek mondtam. Az egész magyar fajban benne van a közjog iránti érzékenység. Az ország múltjának a következménye ez. S ha a főherceg azt hiszi, hogy az új Házban könnyebb lesz a katonai követelések számára többséget kapni, csalódni fog. Az új képviselők nemcsak ragaszkodni fognak a nemzeti követelésekhez, mint a mostaniak teszik, hanem jórésztük nagy antipátiát fog tanúsítani a katonaság ellen. Egyáltalában, ha Magyarországon a vezetőst kiveszik az értelmiség kezéből és ha azt gondolják, hogy Magyarországon a nemzetiségekre lehet támaszkodni és velők lehet az országot kormányozni, végzetes tévedésben leledznek. Az az, uralkodó, aki ezt megkísérelné, trónját tenné kockára. A nemzetiségek, közül az egyik, a tót, sem kellő intelligenciával, sem kellő vagyonnal nem rendelkezik még. ők ellensúlyul a magyarsággal szemben nem szolgálhatnak. Az oláh pedig, amely amannál erősebb, akármilyen koncesszióban részesülne, mindig kifelé fog gravitálni.

A főherceg közbeszólt: Das sagt man in Ungarn, aber ich glaube, dass sie kaisertreu, das heisst königstreu sind.

— Azt feleltem, hogy ez a dolgok természete szerint lehetetlen. Szomszédjában lévén az önálló román királyságnak, ki van zárva annak a lehetősége, hogy az esetben, ha Erdélyben uralomra jutnak, a románok ne oda gravitáljanak, hanem egy nekik idegen és nem oláh dinasztia alatt akarjanak maradni. Ma is, ha az ember görögkeleti román pap lakásába lép be, ott találja a román királyi pár arcképét.